MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

3

PONTICA

1970

III

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

SUMAR

STUDII

OVIDIANA

NOTE ȘI DISCUȚII

SOMMAIRE

ETUDES

OVIDIANA

NOTES ET COMMENTAIRES

INHALT

STUDIEN

OVIDIANA

BEMERKUNGEN UND BESPRECHUNGEN

D. FĂLTICEANU

ÎN LEGĂTURĂ CU CONSERVAREA ŞI VALORIFICAREA MONUMENTELOR ISTORICE DIN JUDEŢUL CONSTANŢA

În procesul amplu, multilateral şi profund al schimbărilor înnoitoare ce se petrec în viaţa economică, social-politică şi culturală a României socialiste, un loc important îl ocupă valorificarea a tot ce are mai valoros trecutul poporului nostru. În acest context, cercetarea, conservarea şi punerea în valoare a vestigiilor culturii materiale reprezintă o constantă a politicii culturale a statului nostru, cu implicaţii în multe domenii.

Există o anume legislaţie care reglementează această activitate, s-a creat o Direcţie a Monumentelor Istorice care nu de mult a trecut în cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă, s-a cîştigat o experienţă utilă, odată cu o seamă de realizări incontestabile. Mai mult decît atît, în ultimul timp s-a trecut la schiţarea unui program în perspectivă, acţiune salutară care impune însă luarea în considerare a tuturor factorilor ce condiţionează o bună reuşită. Se pare că metodologia şi concepţia care stau la baza elaborării şi realizării acestor programe nu sînt de natură să dea răspuns unor semne de întrebare legate de aspectele esenţiale ale acestei complexe şi extrem de importante activităţi.

Am în vedere în primul rînd, referindu-mă la situaţia judeţului Constanţa, precizarea unor criterii ştiinţifice în privinţa urgenţei, a etapizării lucrărilor în funcţie de starea de conservare a monumentelor, de importanţa lor ştiinţifică, de măsurile ce se întreprind în alte sectoare şi care determină schimbări ce nu pot fi neglijate. Mă refer la lucrările de terasamente, irigaţii, construcţii civile sau industriale, dezvoltarea turismului etc., la necesitatea unei colaborări eficiente şi riguros programată cu cercetarea arheologică.

Se impune de la început stabilirea, cu competenţă şi răspunderea necesară, destinaţia fiecărui monument, pentru evitarea unor situaţii ca cea a mormîntului cu papirus şi a mormîntului cu rug de la Mangalia unde nici în prezent, deşi lucrările s-au executat în urmă cu mulţi ani, nu s-a stabilit modul în care vor fi puse în valoare aceste monumente.

O cerinţă de mare stringenţă este stabilirea modalităţilor de conservare şi restaurare, fără de care nu se vor putea înlătura improvizaţia sau soluţiile greşite şi de cele mai multe ori amînările.

Importanța și complexitatea acțiunii de salvare, conservare și valorificare a monumentelor istorice impun conlucrarea tuturor instituțiilor și organelor interesate, într-un fel sau altul, începînd de la consiliile populare locale pînă la organele centrale, în special C.S.C.A. — Direcția Monumentelor Istorice. Pentru aceasta consider, ca o primă măsură, elaborarea studiului și respectiv a programului de perspectivă, 5—10 ani, privind valorificarea monumentelor. Întocmirea unui repertoriu al tuturor monumentelor, care să cuprindă documentația detailată a fiecărui obiectiv, predarea lor organelor locale ale administrației de stat, avizarea tuturor unităților care prin activitatea lor curentă ar putea afecta starea monumentelor.

Se impune ca cercetarea arheologică să se programeze în așa fel încît paralel să se asigure consolidarea obiectivelor rezultate din săpături, concentrarea lucrărilor, pentru îmbinarea mai fericită decît pînă acum, a cercetării cu acțiunea de valorificare muzeistică și turistică. Preocupările de pînă acum au condus la salvarea și valorificarea unor importante vestigii; ele, cred că, trebuie mult amplificate și ordonate pe baza unei concepții științifice clare și de perspectivă. După cum este bine cunoscut extraordinara bogăție arheologică a pămîntului Dobrogei — fapt bine cunoscut — a determinat, în urma descoperirilor ocazionale și a săpăturilor sistematice, apariția și dezvoltarea unui mare muzeu de arheologie la Constanța.

În timpul săpăturilor arheologice au fost descoperite numeroase obiecte, ce au ajuns la muzeu, în expoziție sau depozit. Pe lîngă acestea însă, au fost descoperite și dezvelite multe vestigii, edificii, monumente mari, așezări urbane sau rurale, fortificații și necropole care în mod iminent nu au putut lua drumul muzeului, ci au rămas pe loc. Sînt multe asemenea exemple în județul Constanța. Toate aceste monumente necesită, odată cu scoaterea lor la lumină, o conservare riguroasă în condiții care să permită rezistența la factorii externi distructivi și totodată crearea acelor împrejurimi care să transforme complexul arheologic respectiv într-un adevărat și științific muzeu, indiferent dacă este de mari sau de mici proporții, pus la dispoziția publicului vizitator, în așa fel încît fiecare obiectiv să-și îndeplinească permanent funcția sa de bază, instructiv-educativă.

Pe teritoriul județului Constanța, numeroase și ample săpături arheologice, efectuate între primul și al doilea război mondial, dar mai ales în anii de după 1949, au facilitat nașterea și funcționarea multor monumente-muzee în aer liber, cum ar fi Histria, Mangalia, Adamclisi, Capidava, Constanța.

La *Histria*, săpături și cercetări au început încă din 1914, sub conducerea lui V. Pârvan, continuate pe o scară amplă și cu metode stratigrafice moderne în ultimii 20 de ani. Față de alte orașe-cetăți antice (de exemplu, Tomis și Callatis) Histria avea avantajul de a fi rămas nederanjată de ridicarea pe ruinele ei a unui oraș modern, fapt ce a ajutat la o cercetare sistematică și nestînjenită.

Săpăturile au acordat cea mai mare atenție cetății din epoca romană tîrzie și unor edificii din afara zidului de incintă. În general, construcțiile dezvelite au fost întărite și conservate imediat după efectuarea săpăturilor, urmînd ca ceva mai tîrziu Direcția Monumentelor Istorice să înceapă o conservare și o restaurare definitivă a tuturor complexelor arhitectonice. În stadiul actual, la Histria au fost scoase la lumină, au fost conservate și

parţial restaurate, putînd să fie vizitate următoarele sectoare: zidurile puternice de incintă ce înconjoară cetatea romană tîrzie, din sec. IV—VI e.n., cu poarta principală de intrare şi cu turnurile de apărare; piaţa de la intrare flancată de edificiul basilical civil şi de o basilică creştină; două edificii basilicale şi un edificiu comercial (tabernae); complexul termal; sectorul economico-meşteşugăresc din colţul de sud-est; cele patru mari locuinţe (domus) din colţul de est; zona templelor, cu ruinele templelor lui Zeus, Afrodita, Marele Zeu.

Cetatea romană tîrzie, care ocupă de fapt cea mai mică suprafaţă din întreaga evoluţie a Histriei, fiind cea mai bine păstrată, cu un evident caracter monumental, dispunînd de obiective variate din punct de vedere arhitectonic şi funcţional, constituie nucleul de bază al muzeului în aer liber de la Histria.

Zona arheologică a Histriei este însă mult mai mare şi ea cuprinde întreaga suprafaţă pe care au existat şi s-au dezvoltat succesiv etapele de viaţă ale oraşului antic. Dintre aceste ultime sectoare, deja cercetate, dar, aşa cum vom arăta, încă nevalorificate din punct de vedere muzeistic, menţionăm complexul format din zidul de apărare din epoca elenistică, valurile, basilica *extramuros*, termele *extramuros*, zidul de apărare din epoca romană, sectorul arhaic de pe platou.

S-au întreprins măsuri pentru organizarea circuitului şi exploatarea muzeistică actuală a Histriei. Vizitatorul, pătrunzînd în zona propriu-zisă a cetăţii, trece mai întîi în revistă, pe aleea ce duce spre cetatea monumentală romano-bizantină, un număr de monumente aşezate pe margine, cum ar fi: stele funerare, coloane, vase mari de provizii, altare cu inscripţii ş.a. Urmează apoi un mic muzeu ce conţine cîteva piese de valoare epigrafică şi arheologică-artistică, după care începe vizitarea cetăţii.

Desigur, ideal ar fi un circuit care să înceapă cu cetatea şi abia după această etapă să urmeze muzeul şi parcul arheologic cu piese în aer liber. În prezent circuitul poate fi urmărit după o serie de indicatoare (cu săgeţi) puse din loc în loc.

Turiştilor, la intrarea în zona cetăţii, li se pun la dispoziţie ghiduri cuprinzînd toate datele şi o hartă (ghiduri în cinci limbi).

De asemenea, în faţa muzeului există două panouri, unul reprezentînd harta schematică a cetăţii, cu sectoarele respective şi cu indicarea circuitului, celălalt conţinînd un scurt istoric al Histriei. În interiorul cetăţii romane tîrzii există în punctele cele mai însemnate panouri cu schiţe orientative şi texte explicative, în limba română.

Avînd în vedere marea dezvoltare a turismului se impun cu cea mai mare urgenţă o serie de măsuri concrete îndreptate spre o mai bună valorificare şi exploatare muzeistică a complexului de la Histria, măsură care trebuie aplicată în colaborare de mai multe organisme interesate (Institutul de Arheologie al Academiei, Direcţia Monumentelor Istorice, C.S.C.A., Muzeul de Arheologie din Constanţa). Pînă la definitivarea unui plan comun de acţiune, s-a considerat absolut necesară aplicarea cîtorva îmbunătăţiri pentru sezonul turistic 1970 şi anume: îngrădirea aleelor de-a lungul traseului de vizitare, în aşa fel încît vizitatorii să urmeze circuitul normal, elaborarea unor texte corespunzătoare în zonele unde acestea lipsesc (zidul elenistic, zidul roman,

edificiile extramuros), îmbunătăţirea celor existente pe baza noilor date ale cercetării ştiinţifice, traducerea tuturor textelor de pe panouri în două limbi cu circulaţie internaţională, îmbogăţirea muzeului local al cetăţii cu piese de mare valoare din depozite, unele modificări în parcul arheologic.

La Histria se fac de mulţi ani săpături arheologice în mai multe puncte dispersate ale căror rezultate sînt bine cunoscute din literatura de specialitate. Se impune aici, imediat, un mai susţinut ritm de lucru al Direcţiei Monumentelor Istorice, care are un şantier de restaurări, cu rezultate ce pot fi mult îmbunătăţite.

Se vor executa, în continuare, potrivit documentaţiei tehnico-economice pentru lucrări de consolidare-restaurări- ce se întocmeşte de arhitectul şef restaurator, pentru zidurile, turnurile şi porţile curtinei principale a cetăţii, precum şi pentru zona arheologică imediat adiacentă din interiorul şi exteriorul acesteia (zona termelor romane).

Planul de cercetări arheologice pentru 1970 a fost stabilit de conducerea-şi colectivul de cercetători ai Institutului de Arheologie. În funcţie de acest plan şi în limita creditelor ce vor fi alocate de Direcţia Monumentelor Istorice se vor executa şi alte lucrări de consolidări-restaurări la diferitele puncte de lucru din zona cetăţii şi din afara perimetrului ei.

Mangalia (Callatis). Datorită faptului că noul oraş Mangalia s-a suprapus anticei aşezări, puţine vestigii au mai putut să fie cercetate şi restaurate. Totuşi, în urma săpăturilor, a fost posibilă amenajarea şi aici a unui complex muzeal. Pe una din laturile cetăţii (ca şi la Histria, datînd din epoca romană tîrzie), cea de nord, zidurile de incintă cu turnurile de apărare, o casă romană tîrzie de tip *domus*, au constituit, după amenajări, nucleul unui ansamblu muzeistic care împreună cu muzeul local şi cu parcul arheologic din imediata apropiere, atrag numeroşi vizitatori.

Dar şi aici sînt încă multe lucrări de făcut. Astfel, cu avizul Direcţiei Monumentelor Istorice prin D.S.A.P.C. Constanţa se va elabora un proiect pentru executarea unor amenajări şi dotări care să conducă la o mai eficientă valorificare muzeistică şi turistică, completînd complexul existent cu unele monumente din această zonă, cum ar fi mormintele scitice de la 2 Mai. Şi aici, ca şi la Histria, vor trebui fixate texte în mai multe limbi pentru îndrumarea şi informarea vizitatorilor, alături de o hartă a anticului Callatis.

Constanţa. Cu toate că oraşul modern s-a suprapus anticului Tomis, cîteva monumente-edificii de o excepţională valoare artistic-istorică au fost dezvelite şi oferite marelui public ca adevărate muzee. Aşa este cazul cu Edificiul roman cu mozaic, Termele romane tîrzii sau ruinele basilicei creştine de pe faleză.

La marele edificiu cu mozaic policrom, acoperind astăzi aproape 1000 mp ce suprapune un număr de 11 magazii boltite, eforturile susţinute depuse pînă acum au determinat darea în folosinţă a unui adevărat muzeu, relativ independent tematic, ce exercită o mare atracţie pentru turişti. Construcţia modernă a dat posibilităţi pentru valorificarea atît a covorului de mozaic, dar şi a numeroaselor obiecte descoperite cu ocazia săpăturilor (amfore, ancore, lingouri, opaiţe, ceramică, reliefuri de marmură) sau a magaziilor ce deserveau vechiul port Tomis, în care s-a amenajat o expoziţie arheologică.

În cursul anului 1970 (lunile iulie și august) au fost programate lucrări pentru continuarea restaurării mozaicului prin specialiștii Oficiului pietrelor dure din Florența și terminarea lucrărilor de amenjări interioare (scara circulară din colțul construcției de protecție, pardoseala și balustrada pardoselii de la nivelul superior în zona respectivă, amenajarea canalului roman și a expunerii muzeistice pe această porțiune a pardoselei.

O mare însemnătate arheologică, istorică și turistică o au ruinele termelor publice din vechiul Tomis, aflate în imediata apropiere a mozaicului. Se impune și aici o urgentă luare de măsuri prin elaborarea de către Direcția Monumentelor Istorice a proiectului de conservare, trecerea la restaurare și punerea sa în valoare muzeistică.

Un obiectiv asupra căruia Muzeul de Arheologie din Constanța și-a îndreptat atenția, în scopul valorificării sale muzeistice și turistice, îl constituie rețeaua galeriilor subterane antice ale Tomisului, în zona dintre Edificiul cu mozaic și portul Tomis.

Prin evacuarea apelor, amenajarea celor două intrări și crearea posibilităților de circulație a oamenilor se crează un nou obiectiv muzeal al orașului.

Tot la Constanța mai sînt o serie de obiective istorice care necesită amenajări speciale pentru a deveni puncte muzeale. Pe B-dul 1 Mai, pe malul mării, o construcție în stil maur, înscrisă în lista monumentelor sub numele de *Casa beiului*, se cere imediat restaurată și exploatată, mai cu seamă ca punct muzeal de etnografie și artă orientală și eventual organizarea tot aici a unui centru comercial cu profil oriental specific.

Monumentul triumfal de la Adamclisi a cărui însemnătate artistică și semnificație istorică sînt prea bine cunoscute s-a bucurat în ultimii ani de o atenție deosebită. Atracția principală o constituie nucleul maiestuos al monumentului, obiectiv central la a cărui restaurare definitivă urmează să se treacă într-un viitor apropiat. Prin grija Muzeului din Constanța s-a organizat alături de nucleu un număr de obiective muzeistice din materialele originale ale monumentului; o construcție circulară susține la exteriorul ei metopele cu scene în relief și frizele sculptate ale monumentului; o construcție similară dar semicirculară prezintă vizitatorilor elemente constitutive arhitectonice și crenelele superioare atticului festonat cu figuri în relief. De asemenea, ceea ce a mai rămas din trofeu a fost protejat sub o calotă de sticlă, în așa fel încît vizitatorul dispune de toate elementele originale ale celebrului monument. Cele de mai sus sînt completate cu o machetă a monumentului triumfal și cu texte explicative.

Cetatea Tropaeum Traiani. Lucrări de cercetare, restaurare și amenajare muzeistică au început la Tropaeum Traiani abia în 1968. Pînă atunci (ca și în prezent) se puteau vizita o serie de sectoare, descoperite și dezvelite mult anterior; zidurile și turnurile de apărare, *via principalis*, basilici creștine și marea basilică publică (forensis) ș.a. Nu erau însă amenajate drumurile de acces, un circuit firesc muzeistic, lipseau panourile cu scheme și texte. Din punct de vedere al conservării și restaurării, cetatea era cu totul neglijată.

În prezent la Adamclisi, în ansamblu, activitatea arheologică de organizare muzeistică, de conservare și consolidare a numeroaselor vestigii aduse la lumină reclamă tot mai mult prezența activă a unor instituții cointeresate.

Institutul de Arheologie al Academiei de Științe și Politice, Direcția Monumentelor Istorice, Direcția Muzee și Monumente din cadrul C.S.C.A. și Muzeul de Arheologie Constanța.

Lipsa unui plan unic de cercetare a făcut să se ivească la cetate o situație nedorită: au fost atacate mai multe sectoare, lăsînd apoi imaginea unei activități haotice. S-a săpat la poarta de răsărit, în două puncte pe *via principalis*, către nordul cetății și la zidul de incintă. Apoi, pămîntul scos din săpături a fost depus în imediata vecinătate a sectoarelor săpate, dar în afara zidului, înmulțindu-se considerabil pintenii de pămînt care o înconjoară și o fac aproape invizibilă. Desigur, problemele pur științifice urmărite sînt impotante, dar nu s-a avut în vedere, în măsură necesară, cel de-al doilea aspect, aplicativ; dobîndirea unor imagini ale cetății care să fie valorificate și pe linie turistică.

Pentru 1970 s-au hotărît măsuri care vizează în principal: cercetările tuturor instituțiilor interesate să fie concentrate la cetate, în special pe latura de sud-sud vest, în zona dintre porțile de vest și de sud.

Dezvelindu-se o porțiune cît mai mare din acest important sector, vom dobîndi într-adevăr una dintre cele mai interesante imagini ale vechii cetăți, se va lămuri conturul zidului de incintă și al turnurilor de apărare din această parte, și se vor valorifica numeroase alte monumente.

Dar, ca să obținem într-un termen scurt acest aspect considerăm că este imperios necesar ca să se treacă imediat la evacuarea marilor cantități de pămînt, scos din săpăturile mai vechi și din cele mai recente, în așa fel încît cetatea degajată să ofere într-adevăr posibilități de exploatare muzeistică și arheologică.

Cea de-a doua mare sarcină care se impune de la sine și care pînă acum a fost total neglijată, este consolidarea edificiilor și a zidurilor din cetate scoase la iveală de Gr. Tocilescu și ceilalți arheologi care au lucrat la Adamclisi. An de an, zidurile se năruie, mortarul se dezagregă, pietrele cad și dispar, în așa fel încît multe dintre edificii sînt într-o avansată stare de degradare.

Basilica forensis, basilicile paleocreștine, pavajele și canalele străzii principale etc sînt componente de neînlocuit ale cetății și trebuiesc luate cele mai serioase măsuri de prezervare și consolidare a lor. În paralel, aceeași consolidare se impune și la zidurile și edificiile scoase în săpăturile recente. În ceea ce privește ansamblul acțiunilor programate la complexul de la Adamclisi, s-a ajuns la hotărîri adoptate în colectiv de către instituțiile interesate și care vor conduce la schimbări importante privind cercetarea și valorificarea acestui important obiectiv.

În afara monumentelor asupra cărora ne-am oprit mai sus, nu putem încheia fără a aminti deosebita însemnătate a valorificării muzeistice și a altor monumente istorice din județul Constanța.

Complexul de monumente din dealul de cretă de la Murfatlar descoperit în urmă cu 13 ani, la care de cîțiva ani lucrările au stagnat, este propus a fi protejat abia după 1980. Avînd în vedere importanța științifică și istorică deosebită a acestui monument strîns legată de formarea limbii și a poporului român cît și faptul că păstrarea lui este condiționată de măsurile de protecție ce se vor lua, opiniem ca Direcția Monumentelor Istorice să elaboreze pînă la finele anului 1971 proiectul construcției de protecție și să treacă la reali-

zarea ei, astfel ca pînă în 1975 acest monument să fie conservat, scos din anonimat și redat circuitului turistic și muzeistic.

Avînd în vedere că în anul 1972 va avea loc în țara noastră Congresul Internațional de Arheologie, care va avea ca obiectiv al dezbaterilor și vizitelor „Limesul dunărean", precum și dezvoltarea în orașul Hîrșova a turismului, va trebui ca în această parte a județului prin Muzeul de Arheologie să se ia măsuri de valorificare a cetăților de la Hîrșova și Capidava, prin realizarea unor lucrări de cercetare, consolidare și amenajare muzeistică.

De asemenea, valorificarea muzeistică și turistică a valurilor de pămînt și piatră ce legau în antichitate Tomisul de Axiopolis, este absolut necesară, cel puțin prin executarea unor săpături în cîteva puncte și amplasarea unor panouri cu scheme și texte explicative în locurile cele mai accesibile.

Dublarea eforturilor îndreptate în direcția conservării și exploatării muzeistice a numeroaselor obiective deja cunoscute, dar și a celor ce sînt în prezent în curs de cercetare și dezvelire (Sacidava), va face ca în timp relativ scurt, județul Constanța să ofere vizitatorilor români și de peste hotare *un adevărat județ-muzeu.*

M. IRIMIA

UNELE PROBLEME ALE CERCETĂRILOR SUBACVATICE DE PE LITORALUL DOBROGEAN AL MĂRII NEGRE.

Cercetarea arheologică a început să folosească, mai ales în ultimele decenii, alături de metodele clasice și alte mijloace moderne de investigație. Se face tot mai des apel la științele „exacte", folosindu-se cu rezultate dintre cele mai fructuoase datele oferite de chimie, fizica nucleară, geologie, electromagnetică etc. Studiul monumentelor antice pe anumite zone sau complexe se face astăzi cu mai multe rezultate apelîndu-se în multe cazuri și la fotografierea aeriană a unui anumit teritoriu. Însă, pînă nu de mult cercetările arheologice s-au îndreptat aproape în totalitate și doar cu foarte puține excepții, datorită unor condiții obiective legate de dezvoltarea tehnicii, mai ales asupra obiectivelor terestre.

În istoria umanității apele — mai ales mările și oceanele — au jucat un rol deosebit, fie ca hotare între anumite comunități omenești, fie, odată cu dezvoltarea tehnicii navigației, ca punți de legătură între ele. Dar acțiunea factorilor marini s-a răsfrînt uneori direct asupra țărmurilor, diferitele creșteri sau scăderi ale nivelului mărilor afectînd într-o anumită măsură unele zone și viața comunităților omenești din diferite ținuturi.

Cercetarea istorico-arheologică nu se limitează la obiectivele terestre, încercîndu-se în vremea noastră tot mai insistent explorarea științifică și sistematică a fundului mării, acolo unde se întrezăresc rezultate importante care să justifice eforturile depuse și care să aducă importante contribuții la istoria unei epoci, a unei zone sau a unei localități.

Perfecționarea aparatelor și a mijloacelor de scufundare, mai ales după apariția — începînd din anul 1943 — a scafandrului autonom, a dat arheologiei posibilitatea de a încerca studiul unei noi lumi, cu probleme pentru a căror rezolvare se cere folosirea unor alte metode, diferite de cele cunoscute pînă în prezent.

Cu toate dificultățile cercetării, cu tot volumul mare de mijloace materiale care trebuiesc afectate, datele ce pot fi oferite de cercetarea subacvatică, îndreptățesc din plin toate eforturile, cu condiția esențială ca toate amănuntele referitoare la o descoperire să fie consemnate cu o mare rigurozitate științifică.

Cercetările subacvatice în zona dobrogeană a Mării Negre sînt importante în primul rînd deoarece în decursul epocilor istorice nivelul apelor Mării Negre a cunoscut oscilări mari, iar topografia și geografia istorică a țărmului trebuiesc stabilite pentru diferite epoci în funcție de aceste oscilări.

Schimbările nivelului marin au produs importante modificări ale litoralului. Cercetările geologice au stabilit existența mai multor transgresiuni și regresiuni maritime importante, începînd din timpul glaciațiunii Würm, pînă către sfîrșitul epocii bronzului. [1] Dacă aceste fenomene au influențat mult configurația țărmurilor mării, a cursurilor rîurilor etc, ducînd în unele cazuri la apariția unor lacuri și insule, pentru această perioadă efectele avute asupra comunităților și așezărilor omenești sînt mult mai greu de sesizat. În schimb, alte fenomene de regresiune și transgresiune marină, ulterioare, mai apropiate de vremea noastră, au avut un mult mai mare efect asupra așezărilor antice, în unele cazuri efectul fiind considerabil, schimbînd înfățișarea zonei și determinînd chiar modificări în ocupațiile locuitorilor. [2]

Fenomenul de regresiune marină (denumită „phanagoreiană" pentru Marea Neagră [3]), care se produce către sfîrșitul epocii bronzului, fiind corespunzător unei clime uscate, a cuprins în întregime și mileniul I î.e.n. [4]. Intensitatea fenomenului pe litoralul Mării Negre a fost stabilită tocmai cu ajutorul cercetărilor subacvatice întreprinse în U.S., mai ales în așezările grecești de pe litoralul nord pontic. Diferența de ± 4 m între nivelul antic și cel actual al Mării Negre [5], stabilită ca urmare a cercetărilor întreprinse pe litoralul nord pontic, are însă o importanță deosebită și pentru litoralul vest pontic, ca și pentru așezările din această zonă, cel puțin pentru această fază cînd cercetările arheologice subacvatice de pe litoralul românesc sînt abia la început. Cercetările arheologice subacvatice puține efectuate pînă acum la noi au putut însă dovedi existența și amploarea fenomenului și pe țărmul românesc.

După regresiunea „phanagoreiană" a umat o ală tansgresiune marină, denumită „histriană", în care apele Mării Negre au ajuns la nivelul actual.

Cercetările arheologice subacvatice vor trebui să stabilească și pentru țărmul apusean, mărimea diferenței dintre nivelul antic și cel actual al Mării Negre. În aceeași măsură ele vor trebui să stabilească forma țărmului antic, aspectul real al formelor de teren pe care s-au dezvoltat orașele și așezările rurale antice ca și mărimea suprafețelor înecate ale vechilor așezări. Corelarea datelor oferite de mai multe științe a arătat, spre exemplu, că Histria se întindea în antichitate pe o cîmpie litorală [7] și nu pe o insulă, cum se credea pînă nu de mult. Efectuarea unor intense cercetări subacvatice,

---

[1] M. Bleahu, *Observații asupra evoluției zonei Histriei în ultimele trei milenii*, în *Problem e de geografie*, IX, 1963, p. 45 și urm. Petre Alexandrescu, *Peisajul histrian în Antichitate*, în prezentul volum.

[2] M. Bleahu, *op. cit.* p. 53

[3] V. D. Blatavski, în Χαριστήριον εἰς 'Α.Κ. 'Ορλάνδον, Atena, 1966, III, p. 25 și urm. (apud P. Alexandrescu).

[4] M. Bleahu, *op. cit.* p. 52-53

[5] V. D. Blatavski, loc. *cit.*

[6] M. Bleahu, *op. cit.* p. 53

[7] V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 289 și urm.; M. Bleahu, *op. cit.*; P. Alexandrescu, *op. cit.* p. 50-53

corelarea lor cu informaţiile oferite de geologie, de fotografiile aeriene etc. ar putea indica cu relativă exactitate conturul litoralului vest-pontic în antichitate şi eventual, ar putea stabili momentul de început al ultimei transgresiuni marine (cea „histriană") cu toate consecinţele ei pe plan geografic şi istoric. Cercetările arheologice şi geologice efectuate la Histria au dus la concluzia că transgresiunea „histriană" s-a produs destul de tîrziu, aproximativ în ultimele secole ale stăpînirii romano-bizantine în Dobrogea şi ale existenţei oraşului, şi în nici un caz mai devreme de sec. II e.n. [8]

Primele investigaţii româneşti neorganizate de arheologie submarină, au avut ca iniţiatori diferiţi pasionaţi şi adîncurilor, însă nespecialişti. Cercetările nepermanente de pînă acum ale Muzeului de Arheologie Constanţa au avut ca principale obiective zona aşa zisului port genovez al Mangaliei şi porţiunea din faţa oraşului antic — Callatis, zona portului Constanţa şi a portului turistic Tomis. În zona Mangaliei şi a Constanţei au întreprins importante cercetări şi scafandrii militari [9], activitatea lor atrăgînd participarea temporară a Muzeului Militar Central, iar mai apoi, a Muzeului Marinei din Constanţa.

Cercetările de la Mangalia au scos la iveală amfore, monumente arhitectonice, ţigle, cărămizi, ancore antice etc. Se pare că a fost identificată şi o epavă antică în jurul căreia zac împrăştiate amfore şi obiecte de navigaţie. În zona din faţa portului a fost descoperit braţul unei ancore de plumb cu miez de lemn, din sec. II—I î.e.n., de tipul întîlnit mai ales în lumea romană, în Marea Mediterană. [10]

La Constanţa, în zona dintre Cazinou şi digul portuar, în faţa peninsulei pe care s-a dezvoltat anticul Tomis, au fost identificate zeci de fragmente arhitectonice, cărămizi, ţigle, vase ceramice etc, probabil resturi din acea parte a cetăţii înghiţită de apele mării.

Nu numai la Mangalia şi Constanţa se găsesc astfel de urme, ci şi de-a lungul întregului ţărm, ca şi în unele lacuri litorale. Pentru exemplificare amintim că lacul Tăbăcărie, de lîngă Constanţa, suprapune parţial o aşezare antică. Numeroase resturi antice — mai ales ceramice — se găsesc pe o mare zonă, sub apă. De la malul de sud vest al lacului, pe o distanţă de circa 20 m se poate urmări sub apă traseul unui apeduct construit din tuburi ceramice protejate de zidărie din cărămizi şi pietre.

Prin cercetări intense şi bine organizate e posibil să se identifice atît epave antice, sau încărcăturile lor, cît şi construcţii ale vechilor porturi sau părţi ale unor aşezări dispărute. Deosebit de important este studiul epavelor antice. Marile vase au folosit întotdeauna multe mijloace tehnice din epoca lor, iar acum oferă, cu toată încărcătura, uneltele şi obiectele uzuale ale echipajului, o imagine complexă a civilizaţiei care le-a dat naştere. O epavă scufundată la o anume dată, reprezintă un moment de istorie cu o semnificaţie deosebită. În aceeaşi măsură ea reprezintă un complex arheologic închis, care uneori se poate bine data şi la care pot fi racordate alte descoperiri mult mai greu de încadrat cronologic, obţinîndu-se în acest fel datări cît mai pre-

---

[8] P. V. Coteţ, *Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)* în *Histria* II, Bucureşti, 1966, p. 327 şi urm.; M. Bleahu, *op. cit.* p. 50-53

[9] Sub îndrumarea cpt. rang. II Constantin Scarlat.

[10] C. Scorpan, *Ancore antice pe coastele submarine 641—647 ale* Callatisului *şi unele probleme ale navigaţiei în Potul Stîng*, în *SCIV*, 4, 1970

cise și asupra acestora. Se pot obține de asemeni, date deosebit de importante privind tehnica navigației și a construcției de nave în antichitate, mobilierul și utilajele de bord; se poate stabili uneori, locul sau cel puțin zona de încărcare a vasului, pe baza conținutului său, ca și ruta urmată. [11] Studiul epavelor antice este cu atît mai important cu cît pînă în prezent se cunosc destul de puțin lucruri despre navigația comercială în antichitate, în Marea Neagră.

Este necesar ca în momentul de față cercetările subacvatice să fie privite cu mai multă responsabilitate și să se bucure de sprijinul tuturor instituțiilor interesate [12]. Relicvele antice care zac pe fundul mării pot și trebuie scoase la lumină și adăpostite într-un cadru potrivit specificului lor.

Este necesară nu numai continuarea mult mai amplă a cercetărilor începute, cît și o mai bună organizare a lor. Cercetarea arheologică subacvatică trebuie efectuată pornindu-se de la un anume plan de perspectivă. Ea trebuie să se orienteze către acele obiective care oferă rezultate însemnate atît sub forma patrimoniului științific, cît și muzeistic. Rezultatele cercetării trebuie să reprezinte un important cîștig informațional, științific, privind istoria litoralului dobrogean al Mării Negre și în același timp, să ofere tuturor, specialiști și nespecialiști — sentimentul unor valori autentice.

O problemă de aceeași importanță este aceea că atît ca plan de cercetare cît și ca rezultate obținute, să se depășească nivelul unei simple cercetări ocazionale, efectuate de scufundători pasionați, dar nespecialiști, cu rezultate de multe ori minore, și să se ajungă la imagini de ansamblu cît mai complexe privind istoria așezărilor antice de pe litoralul dobrogean al Mării Negre. La realizarea acestor proiecte este important să conlucreze instituții și persoane specializate. Alcătuirea unor colective de specialiști pentru fiecare dintre domeniile asupra căreia își îndreaptă atenția cercetarea subacvatică este imperios necesară. Deplasarea unui obiect de la locul său fără o înregistrare prealabilă cît mai exactă a situației sale și imposibilitatea reconstituirii situației lui inițiale, din cauza curenților marini, a nisipului etc, constituie cauze care fac ca cercetarea neorganizată, efectuată de nespecialiști, să fie nu numai neeficientă sub raport științific, ci chiar dăunătoare.

Instituțiile interesate în cercetarea subacvatică — Institutul de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice, Muzeul de Arheologie Constanța, Muzeul Marinei etc. — vor trebui să elaboreze un plan comun de cercetări pe mai mulți ani, în care să se prevadă principalele etape ale acti vității și ordinea operațiunilor de salvare.

Unele procedee folosite în arheologia terestră sînt foarte greu — uneori chiar imposibil — de pus în aplicare în cercetarea subacvatică și din această cauză arheologia submarină cere și aplicarea unor procedee proprii.

Mai întîi, trebuie cunoscute și înregistrate pe planuri bine întocmite zonele ce urmează a fi cercetate.

---

[11] Arheologul american George F. Bass, studiază o navă bizantină scufundată în jur de anii 620—625 e.n., descoperită în apropiere de Bodrum (Halikarnassos), care conține, printre altele și o importantă încărcătură de aproximativ 1000 de amfore. Raportul preliminar asupra acestei descoperiri a apărut în *Archeologischer Anzeiger*, 1962. Într-o scrisoare însoțită de planșe cu tipurile de amfore descoperite, domnia sa a solicitat Muzeului nostru informații privind descoperirile similare de amfore de la Tomis și din zona litoralului Mării Negre, încercînd să stabilească printre altele și ruta vasului

Cercetarea subacvatică cunoaște două faze principale: a) recunoașterea — cu marcarea unor obiective precise și localizarea lor și b) explorarea sistematică definitivă.

Un colectiv de cercetători și scufundători special instruiți trebuie să alcătuiască o hartă a descoperirilor. Pe parcursul întregii cercetări este necesară înregistrarea (în planuri de situație și filmări sub apă) a operațiilor progresive de cercetare a zonei și de recoltare a materialelor.

În zonele de cercetare, punctele arheologice trebuie marcate de la suprafață cu flotoare, legate de piesele arheologice. Sub apă, trebuie efectuat un caroiaj al zonei, cu bare de metal, urmînd ca excavarea să se realizeze pe zone. [13]

În cazul cercetării unor epave antice trebuie alcătuit în faza inițială, un plan general de situație, care să indice poziția exactă a navei și care se poate sesiza uneori — în cazul dispariției părților ce alcătuiesc corpul vasului — și după densitatea pe o anumită zonă a materialelor care au format încărcătura. De aceea este obligatorie marcarea poziției *in situ* a tuturor obiectelor descoperite. De asemenea, este necesară întocmirea unui plan al zonei de cercetare în care să fie indicate limitele spațiului explorat. Cercetarea mărfurilor care au alcătuit încărcătura navei trebuie efectuată prin înregistrarea la început a tuturor obiectelor, fotografierea, întocmirea unor relevee exacte și abia apoi recuperarea finală.

Cercetarea subacvatică impune și folosirea unor mijloace tehnice și utilaje adecvate (sondoare cu ultrasunete care pot indica prezența unor neregularități pe fundul neted al mării, mijloace puternice de absorbție a mîlului și nisipului etc).

Scoase din mare, obiectele trebuiesc supuse de îndată celor mai indicate operațiuni care să le asigure conservarea, deoarece mediul acvatic, diferit de cel terestru, influențează mult starea lor. În aceste condiții se impune amenajarea unor laboratoare speciale și alcătuirea unui grup de restauratori care să posede cunoștințele necesare curățirii și conservării obiectelor de metal, sticlă, ceramică, os sau lemn. Deoarece de multe ori materialele arheologice recoltate din mare sînt acoperite de alge și scoici se cere efectuarea analizelor chimice și radiologice necesare în vederea determinării cît mai precise a stării lor și a posibilităților de conservare.

O problemă deosebit de importantă este aceea a dreptului de a efectua cercetări subacvatice. Este necesar ca dispoziții legale anumite să indice dreptul de cercetare subacvatică și regimul de proprietate al obiectelor descoperite.

Evident, cercetarea subacvatică de la noi aflîndu-se încă în faza de pionierat are multe probleme dificile a căror rezolvare cere mari eforturi. Dar printr-o muncă susținută și organizată se poate ajunge la rezultate de mare valoare științifică și muzeistică care să îndreptățească eforturile depuse.

---

[12] Opinii importante privind necesitatea efectuării unor cercetări subacvatice organizate științific a exprimat și Al. Popeea, în revista *Tomis*, 8, august 1968.

[13] N. Lamboglia, *Il primo saggio di scavo sulla nave romana di Albenga*, în *Rivista di Studi Liguri*, XX, 1961, p. 219—228; N. Lamboglia, *Tecnica del relievo archeologico sottomarino*, în *Atti del II Congresso Internationale di Archeologia Sottomarina*, Albenga, 1958, p. 275—284.

STUDII

ANDREI ARICESCU

DEPOZITE DE UNELTE, ARME ŞI PODOABE DE BRONZ DIN DOBROGEA

În anii 1959—1962, s-au făcut descoperiri de mare însemnătate privind o perioadă puţin cunoscută din istoria Dobrogei, sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului, perioadă în care a avut loc maxima înflorire a metalurgiei bronzului, după cum o dovedesc numeroasele depozite descoperite în ţara noastră.

Multă vreme singurele vestigii pentru cunoaşterea vieţii omeneşti pe teritoriul Dobrogei în epoca bronzului rămîneau numai descoperirile făcute mai de mult la Baia-Hamangia [1] şi la Medgidia [2]. De asemenea, trebuie amintite cîteva descoperiri izolate despre care se vorbeşte în rapoartele asupra unor periegheze făcute pe teritoriul Dobrogei şi care sînt atribuite epocii bronzului [3]. Depozitele de care ne ocupăm [4], au fost descoperite după cum urmează: în 1959 depozitul de unelte şi arme de la Techirghiol, în 1960 depozitul de unelte nr. 1 de la Sîmbăta Nouă şi cel de brăţări şi aplice de la Pădureni (fost Nastradin), în 1961 depozitul de unelte nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, iar în 1962 cel de la Nicolae Bălcescu şi cel de la Gura Dobrogei. La acestea se mai adaugă depozitul descoperit la Constanţa în anul 1966, recent publicat [5]. Amintim că au mai fost descoperite izolat, în mod întîmplător, alte cîteva obiecte de bronz: două seceri, una la Nazarcea [6] şi alta la Dăeni [7], precum şi un celt la Sabangia [8].

Pentru a putea încadra în timp descoperirile de bronzuri din Dobrogea, am folosit cronologia lui Müller-Karpe [9], după care, în cadrul perioadei respective, se succed următoarele faze: Bronz D = sec. XIII î.e.n., Hallstatt

---

[1] V. Pârvan, *La „statue-menhir" de Hamangia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 422.

[2] I. Nestor *Dépôt de bronzes de Medgidia*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 175.

[3] E. Comşa, *Contribuţii la harta arheologică a Dobrogei de nord-vest*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 751, nr. 10.

[4] În *SCIV*, XVI, 1965, p. 17 ş. urm., am publicat o primă comunicare despre aceste depozite, aflate în Muzeul de arheologie din Constanţa.

[5] M. Irimia, *Un depozit de bronzuri la Constanţa*, în *Pontice*, I, 1968, p. 89—105.

[6] A. Aricescu, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în *SCIV*, XVI, 1965, 1, p. 27, fig. 6/1.

[7] *Ibidem*, p. 27, fig. 6/2.

[8] *Ibidem*, p. 27, fig. 2. Celtul se află în Muzeul din Tulcea

[9] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 144—288; W. A. von Brunn, în *Praehistorische Zeitschrift*, XXXVIII,

A 1 = sec. XII î.e.n., Hallstatt A 2 = sec. XI î.e.n., Hallstatt B 1 = sec. X î.e.n., Hallstatt B 2 = sec. IX î.e.n., Hallstatt B 3 = sec. VIII î.e.n., Hallstatt C = sec. VII î.e.n. Folosind acest sistem cronologic, s-ar putea spune că utilizăm o schemă statică, dar considerăm necesar să fixăm pe baza analogiilor o datare cît mai exactă a depozitelor de bronzuri din Dobrogea, chiar dacă în viitor se vor face unele interpretări în legătură cu timpul scurs pentru pătrunderea unor tipuri pînă în ţinuturile noastre.

I. *Depozitul de la Nicolae Bălcescu (jud. Constanţa).* Se compune din 18 piese: 9 celturi, 7 seceri, 2 fragmente de seceri. Greutatea totală = 2,458 kg. Cuprinde trei categorii de obiecte:

Seceri. Nr. inv. 2692—2700. Fig. 1/1, 2; 2/1, 2, 4, 5; 3/1—3. Mai arcuite sau mai deschise, ele sînt asemănătoare cu numeroasele seceri din depozitul de la Drajna de Jos, aşa numite „à patte“ [10].

Opt celturi. Nr. inv. 2684—2691. Fig 1/4—6; 2/3; 3/4—7. Toate aparţin aceluiaşi tip, dar au fost turnate în tipare diferite. Sînt drepte, fără toartă, cu tăişul puţin mai lat decît corpul celtului. Se aseamănă cu celturi descoperite la Drajna de Jos [11] şi la Rîşeşti [12] (care au însă toartă), dar mai ales cu cele de la Oinac [13] şi de la Gorsko-Kossovo (R. P. Bulgaria)[14].

Un celt. Nr. inv. 2683. Fig. 1/3. Deosebit de celelalte, este de un tip rar. Ornamentul format din linii paralele arcuite, are unele asemănări cu cel al unor celturi descoperite în bazinul Niprului [15], de care se apropie şi prin decorul cu linii verticale, situat sub marginea îngroşată a gurii.

Pe baza analogiilor existente, depozitul de unelte de la N. Bălcescu, care este cel mai vechi dintre depozitele de bronzuri descoperite pînă acum în Dobrogea, se încadrează în faza Bronz D. El dovedeşte că în această vreme exista o unitate între produsele locuitorilor diu Muntenia, din Dobrogea, din nordul R. P. Bulgaria şi chiar din Moldova, unde influenţele răsăritene, prezente şi în depozitul de la N. Bălcescu, erau mai puternice (de exemplu, secera de la Rîşeşti). Pînă la noi descoperiri, am putea presupune că influenţa metalurgiei bronzului transilvănean nu se făcuse încă direct simţită aici. Obiectele ce alcătuiesc depozitul, fac parte din produsele specifice spaţiului extracarpatic.

1960, p. 328 ş. urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 265; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia N. S.*, VII, 1963, p. 179. În această lucrare sînt tratate principalele grupe de depozite transilvănene: Uriu-Domăneşti = B.D., Cincu-Suseni-Uioara-Şpălnaca = H.A.1, Turia-Jupalnic = H. A.2, Moigrad-Tăuteu = H. B 1, Fizeşul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure = H.B 2, Şomartin-Vetiş = H.B. 3, Bîlvăneşti-Vinţ = H.C.

[10] I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos*, în *Dacia*, II, 1925, pl. V 1—3, 6—31, pl. VI 1—38.

[11] *Ibidem*, pl. III 8.

[12] C. D. Vasiliu, *Movila Răbîii*, Bucureşti, 1933, p. 107, fig. 16 a—d, p. 108, fig. 17 a—d, p. 110, fig. 18 a, d; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Contribuţii la problema sfîrşitului epocii bronzului şi începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 462, fig. 10/1—4.

[13] Silvia Marinescu-Bîlcu, Клад бронзовых изделий в Ойнаке, în *Dacia*, *N. S.*, VII, 1963, p. 517 şi urm.

[14] Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, Berlin, 1935, art. *Bulgarien*, Taf. 104 d,e.

[15] A. M. Tallgren, *La Pontide Préscythique après l'introduction des métaux*, *ESA*, II, Helsinki, 1926, p. 181, fig. 4; A. I. Terenojkin, Предскифский период на Днепровском правобережье, Kiev, 1961, p. 122, fig. 84/7, 8 şi p. 125, fig. 85/3, 8.

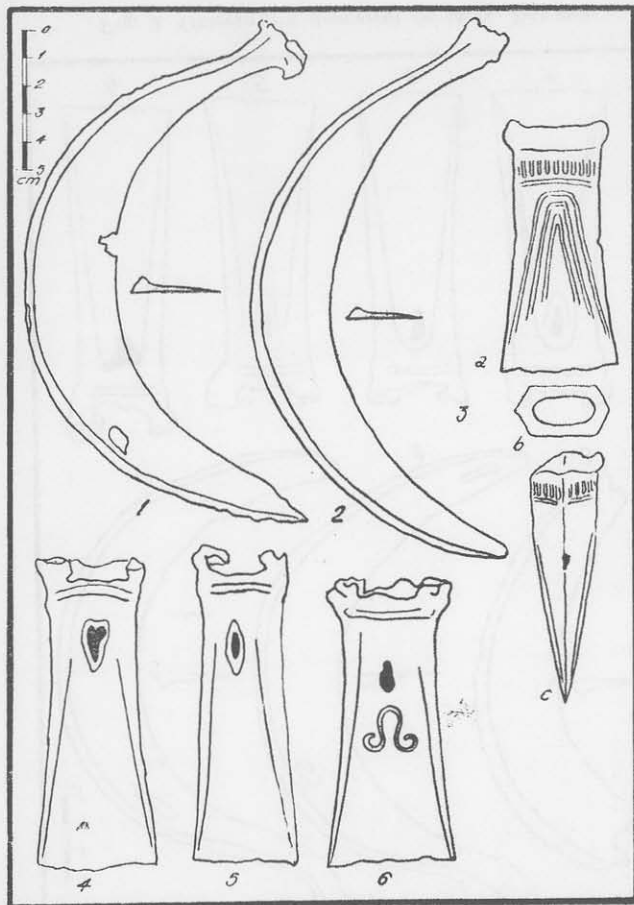

Fig. 1. Obiecte din depozitul de la N. Bălcescu.

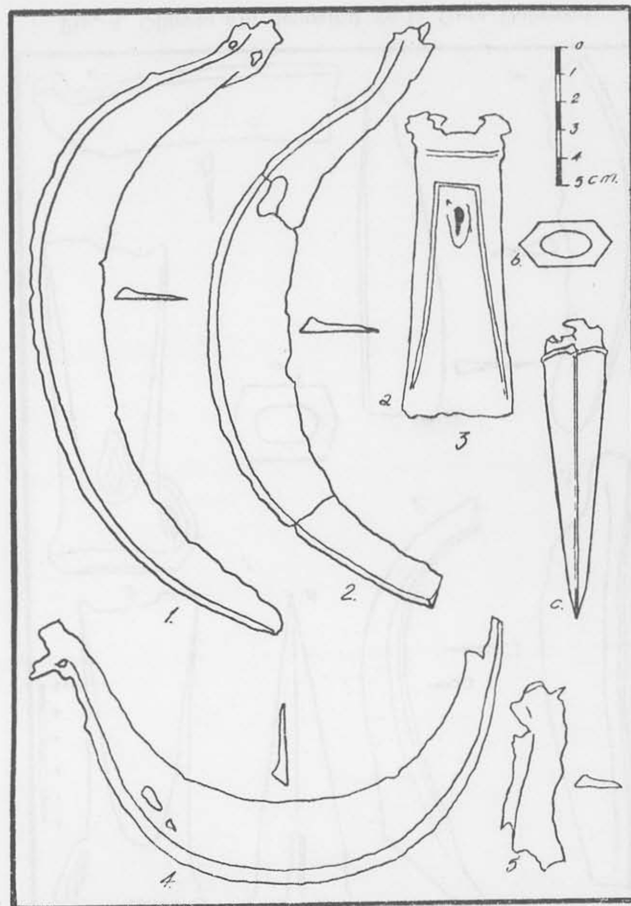

Fig. 2. Obiecte din depozitul de la N. Bălcescu.

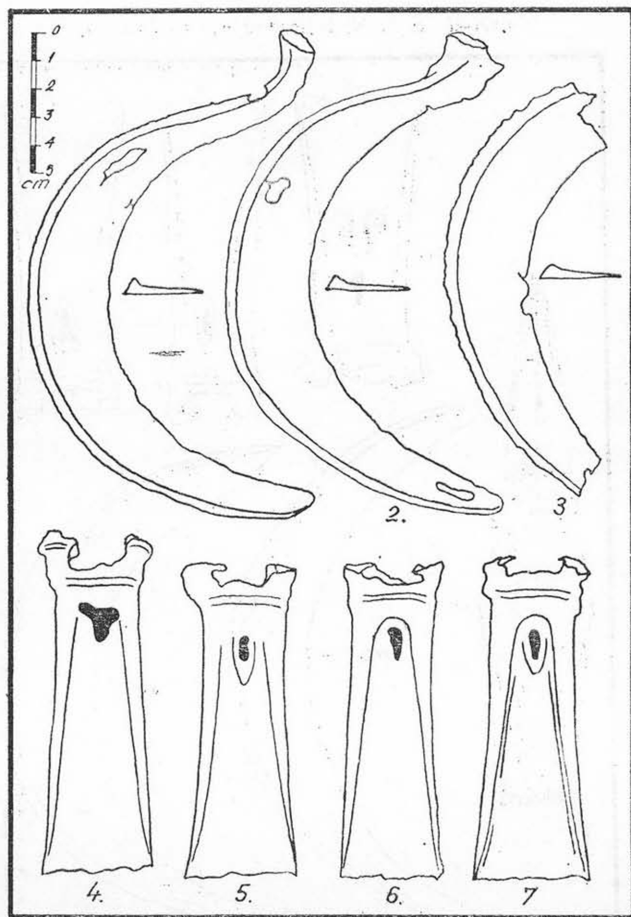

Fig. 3. Obiecte din depozitul de la N. Bălcescu.

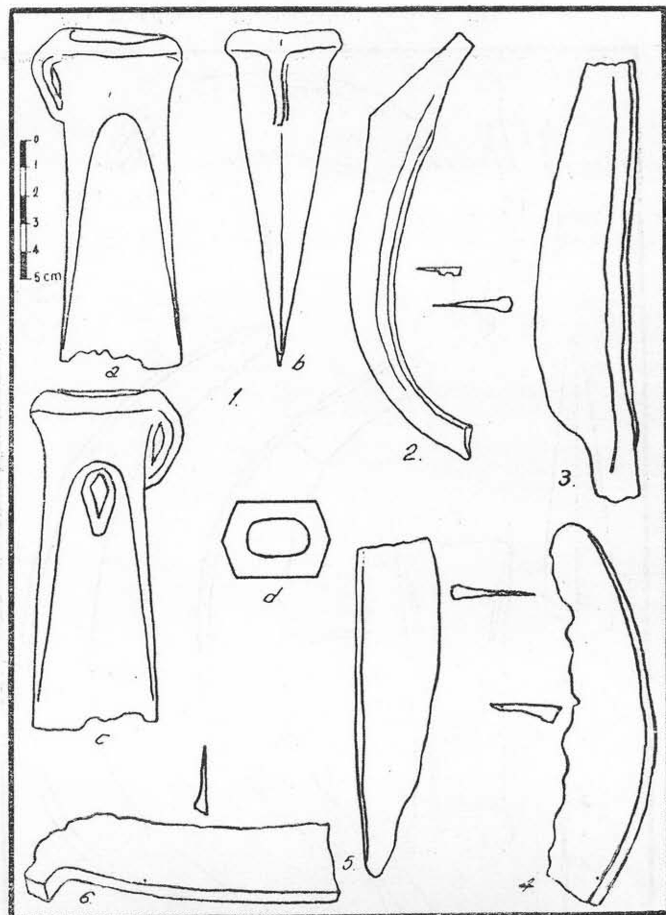

Fig. 4. Obiecte din depozitul de la Gura Dobrogei.

II. *Depozitul de la Gura Dobrogei (jud. Constanța).* Se compune din 24 obiecte: 1 celt, 10 seceri, 8 fragmente de seceri, 3 cuțite, 1 brici, 1 turtă mică. Greutatea totală = 2,520 kg.

Celtul. Nr. inv. 2724. Fig. 4/1. Aparține unui tip de asemenea caracteristic spațiului extracarpatic. Analogie perfectă găsim însă în bazinul Niprului, unde acest tip este destul de răspîndit [16]. Este apropiat și de celturile de la Rîșești [17].

Secerile și fragmentele de seceri sînt deosebit de interesante, deoarece putem surprinde evoluția lor tipologică. Astfel, constatăm existența unei serii de seceri (nr. inv. 2702—2704, 2706, 2710, 2711, 2715; fig. 4/6; 5/1, 2, 4; 7/1; 8/1, 2) care par să fie o continuare a celor din depozitul de la N. Bălcescu, adică a secerilor numite „à patte". Altă categorie o formează secerile a căror terminație, incomplet finisată, este un buton, care ar părea să reprezinte evoluția directă a cozii nediferențiate a așa numitelor seceri „à patte" (nr. inv. 2707, 2709, 2713; fig. 6/1,4; 7/2). Constatăm așa dar dezvoltarea secerilor numite „à patte" în seceri cu buton. Ultima grupă (nr. inv. 2708, 2712, 2714; fig. 5/3; 6/2, 3) este formată din seceri cu buton, de tip destul de puțin cunoscut pînă acum, care a apărut sporadic și în Transilvania [18]. În fața acestei situații, s-ar putea presupune că tipurile de seceri din depozitul de la Gura Dobrogei ar fi specific locale și că în vremea respectivă (Bronz D — Hallstatt A 1) era posibil ca unele forme de aici să se răspîndească destul de departe.

Cuțitele. Două dintre ele, de dimensiuni mai mici (nr. inv. 2721, 2722; fig. 4/3, 5), pot fi puse alături de unele exemplare găsite în Transilvania, la Uioara [19] și Spălnaca [20]. Cel de al treilea (nr. inv. 2701; fig. 7/3), mult mai mare, este de un tip necunoscut pentru țara noastră și nu am găsit analogii nici în regiuni mai mult sau mai puțin apropiate. Poate că este vorba de un produs specific local sau de influențe venite mai de departe.

Briciul. Nr. inv. 2705. Fig. 4/2. Deși în țara noastră s-au făcut puține descoperiri de acest fel, poate fi pus alături cu unul din fragmentele de la Uioara [21].

Turta (nr. inv. 2723; fig. 8/4) este de dimensiuni mici.

Depozitul de la Gura Dobrogei ridică probleme deosebite. În primul rînd trebuie subliniată posibilitatea pe care ne-o oferă de a observa trecerea de la secerile numite „à patte", la secerile cu buton. Remarcăm apariția în acest depozit a unor unelte rareori întîlnite în alte depozite (briciul, cuțitele), fapt care ne îndeamnă să ne gîndim la ipoteza unei producții locale. Existența turtei ne întărește această presupunere. Depozitul de la Gura Dobrogei, cu toată existența cîtorva analogii cu materiale din Transilvania, este și el specific spațiului extracarpatic. Celtul și secerile confirmă din plin acest lucru. Ar putea fi vorba, poate, de o influență inversă decît ne-am

---

[16] A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 147, fig. 82/2 și chiar 3.

[17] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, fig. 10/1—4.

[18] I. Hampel, *A Bronzkor emlékei maghiarhonban*, I, pl. CVIII 34 la Làzàrpatak, și II, pl. CXLVII la Șpălnaca.

[19] În Muzeul arheologic Cluj, inv. III 5265 și III 4296 (informație de la M. Rusu).

[20] În muzeul din Aiud, inv. 241 și 245 (informație de la M. Rusu).

[21] În Muzeul arheologic Cluj, inv. III 6074 (informație de la M. Rusu).

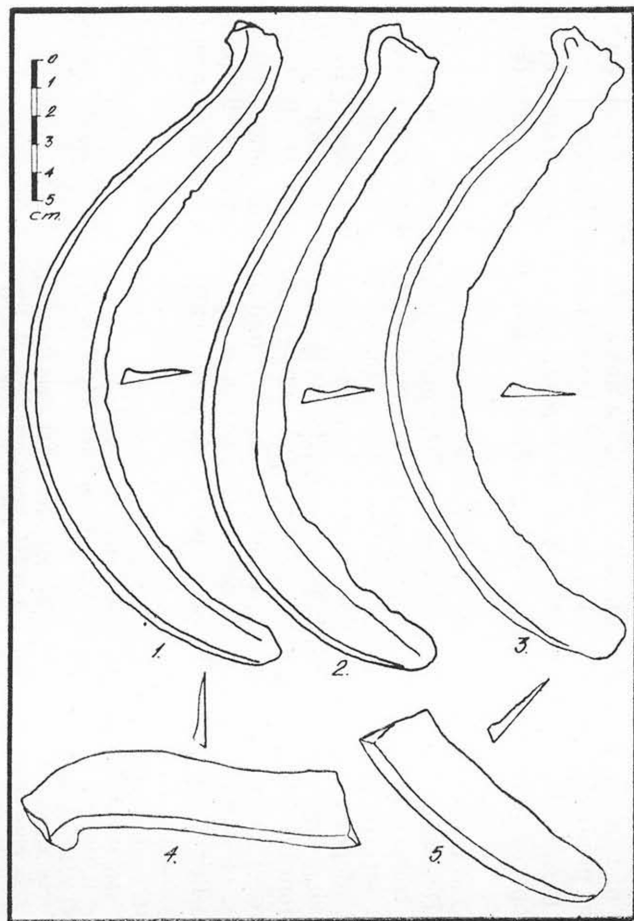

Fig. 5. Obiecte din depozitul de la Gura Dobrogei.

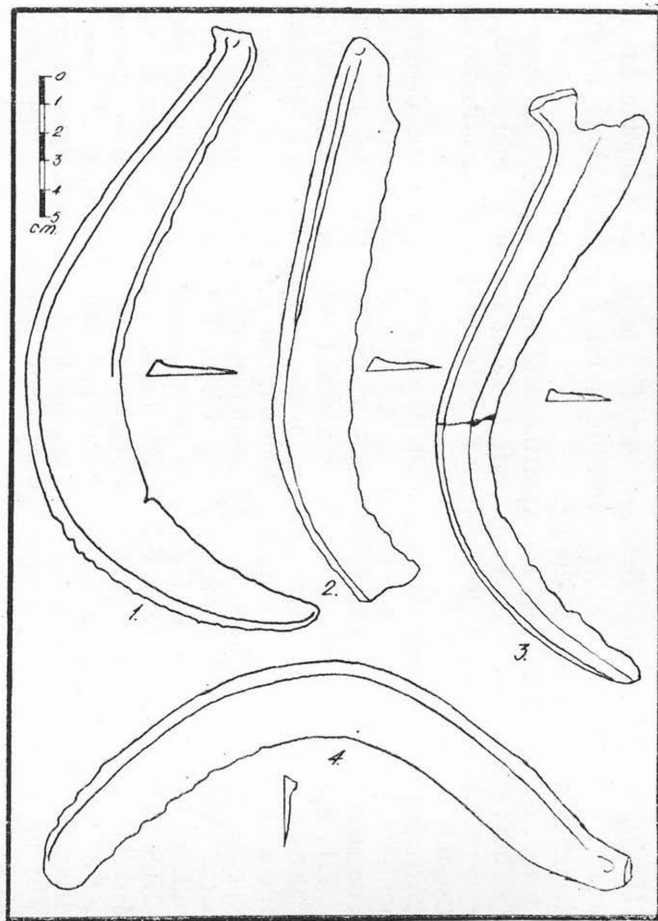

Fig. 6. Obiecte din depozitul de la Gura Dobrogei.

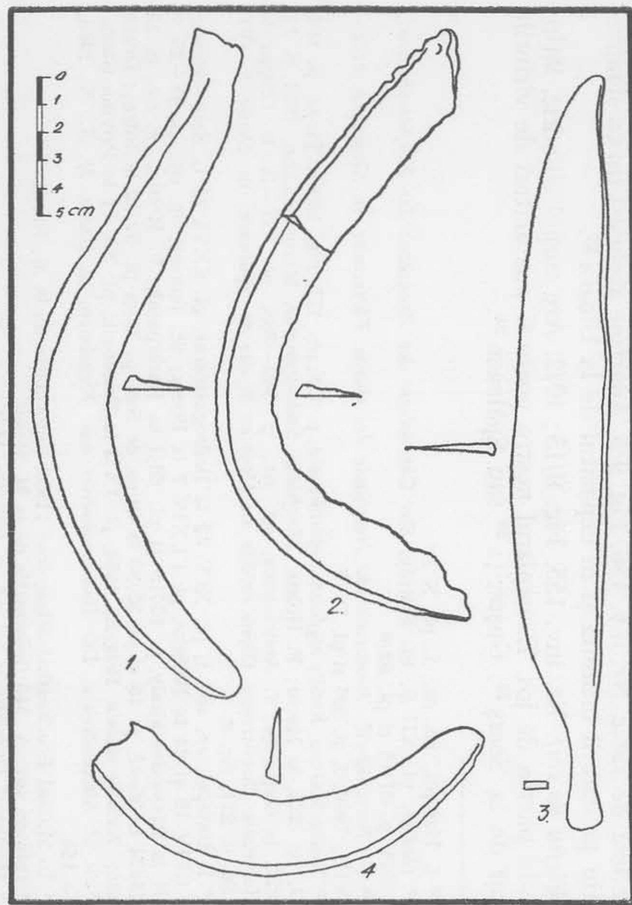

Fig. 7. Obiecte din depozitul de la Gura Dobrogei.

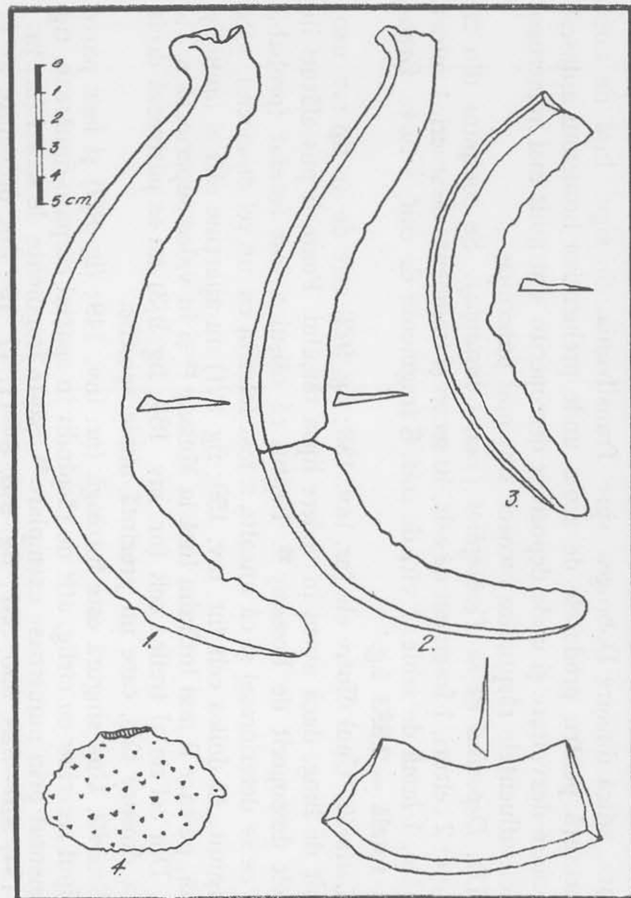

Fig. 8. Obiecte din depozitul de la Gura Dobrogei.

aştepta, adică dinspre Dobrogea spre Transilvania, de sigur însă de mică importanţă pentru produsele de acolo, unde prelucrarea bronzului ajunsese la o mare dezvoltare şi unde depozitele descoperite sînt mult mai numeroase şi deci influenţele răspîndite încoace sînt mai puternice.

III. *Depozitul de la Techirghiol (jud. Constanţa).* Se compune din 28 de piese: 2 celturi, 1 fragment de celt, 10 seceri şi fragmente de seceri, 1 mîner de sabie, 1 lamă de sabie, 1 vîrf de coif, 8 fragmente de coif, 4 turte. Greutatea totală = 2,383 kg.

Celturile. Unul dintre ele (nr. inv. 158; fig. 9/2) este de un tip rar, neobişnuit de lung, dacă avem în vedere lipsa tăişului. Poate fi pus alături de un celt descoperit de Possony [22]. Faptul că tăişul a fost retezat (probabil după ce se deteriorase) şi că unealta a fost folosită ca un fel de ciocan, este neobişnuit. Al doilea celt (nr. inv. 159; fig. 9/1) nu aparţine nici el unui tip comun, pe care îl mai întîlnim însă la Mussay [23] şi în valea superioară a Tisei [24]. Din cel de al treilea celt (nr. inv. 164; fig. 9/3) nu se păstrează decît partea dinspre tăiş, care nu prezintă nimic specific.

Secerile. Una singură este întreagă (nr. inv. 149; fig. 9/7) şi face parte din tipul secerilor cu cîrlig, atît de răspîndit în spaţiul carpato-dunărean, tip documentat prin numeroase exemplare [25]. Şapte fragmente de seceri (nr. inv. 153, 154, 526—528, 530, 531; fig. 9/6, 8—11, 17, 19) sînt provenite de la seceri de tipul cu limbă la mîner (à languette). Sînt forme de asemenea mult răspîndite, specifice pentru perioada Hallstatt A [26]

Mînerul de sabie. Nr. inv. 157. Fig. 9/4. Provine de la o sabie cu limbă la mîner.

Lama de sabie. Nr. inv. 156. Fig. 9/5. Aparţine aceluiaşi tip ca şi mînerul, tip pe care îl întîlnim şi în depozitul de la Uioara [27].

Vîrful de coif. Nr. inv. 155. Fig. 9/15; 10/2. Are corpul cilindric, lăţindu-se în partea de jos. Exemplarul nostru poate fi pus alături de vîrfurile de coif de la Soarş [28], Guşteriţa [29] sau Şpălnaca [30].

---

[22] I. Hampel, *op. cit.*, I, pl. X 7.

[23] *Ibidem*, pl. XII 8; St. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn 1955, p. 91/15 şi pl. 62/6.

[24] K. Bernjakovič, *Bronzezeitliche Hortfunde des oberen Theisstales*, în *Slovenská Archeológia*, VIII, 1960, 2, p. 385 şi pl. IV 5.

[25] Roska Marton, *Erdély régészeti repertóriuma*, p. 176, nr. 177, Fig. 209,la Ţicud, p. 184 nr. 247, fig. 222, la Mociu; F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marbury-Lahn, 1951, p. 14 pl. 26á27, la Guşteriţa; I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 380—383, pl. VII—X, la Drajna de Jos; Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Şpălnaca*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 211, fig. 8.

[26] I. Hampel, *op. cit.*, I, pl. XCV 22 la Bodrogkerestur, pl. CXVI 25 la Sajö—gömör, II, pl. CLIV 19 şi 24 la Pölöske, pl. CLXIV 7 la Bocşa; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95—25 şi pl. 65/9 la Rinyaszentkiraly, p. 95/15 şi pl. 68/1 la Làzàrpatak; F. Holste, *op. cit.*, p. 11 şi pl. 19á24 la Mesič, p. 18 şi pl. 33/30 la Stîna de Sus, p. 21 şi pl. 32/32 la Sfîraş; Draga Garaşanin, *Katalog metala*, Belgrad, 1954, pl. IX/3 la Brestovik, pl. XV 11 la Privina Glava.

[27] A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, *N. S.*, X, 1966, p. 154—156.

[28] În Muzeul Bruckenthal Sibiu, inv. 11992 (informaţie de la M. Rusu).

[29] Ibidem, inv. A. 546 (informaţie de la M. Rusu).

[30] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 221, fig. 15/4.

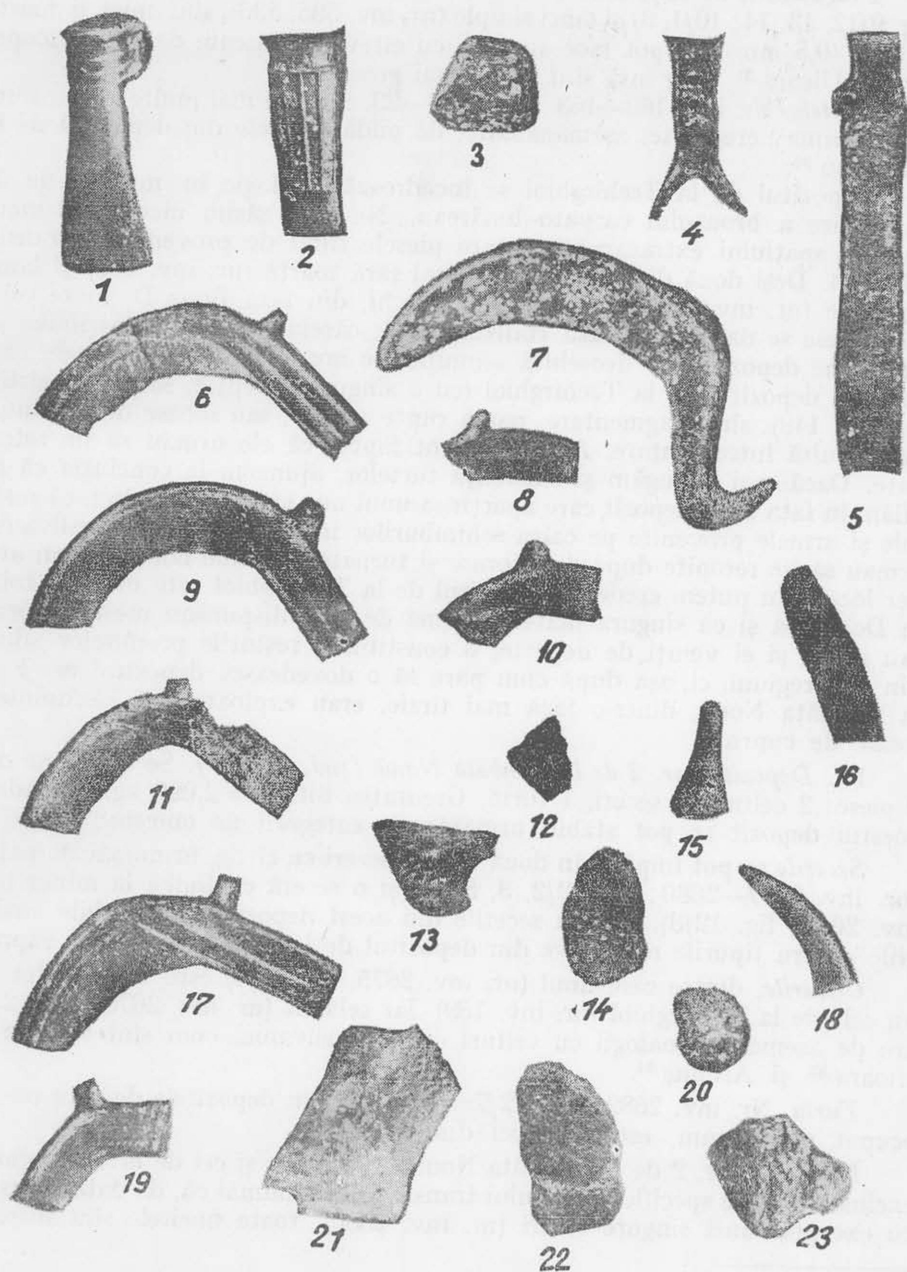

Fig. 9. Depozitul de la Techirghiol.

Fragmentele de coif, dintre care trei ornamentate (nr. inv. 533, 534, 537; fig. 9/12, 13, 14; 10/1, 3) și cinci simple (nr. inv. 535, 536), sînt mici și foarte subțiri (0,5 mm). Se pot face analogii cu cîteva fragmente de coif descoperite la Uioara [31], care însă sînt puțin mai groase.

Turtele. Nr. inv. 160—163. Fig. 9/20—23. Sînt de mai multe dimensiuni și au forme neregulate, asemănătoare, de pildă, cu cele din depozitul de la Gurăslău [32].

Depozitul de la Techirghiol se încadrează tipologic în marea arie de răspîndire a bronzului carpato-dunărean. Nu mai găsim nici un element specific spațiului extracarpatic, toate piesele fiind de proveniență transilvăneană. Deși două dintre obiecte: celtul fără toartă (nr. inv. 158) și lama de sabie (nr. inv. 156) par să fie mai vechi, din faza Bonz D, toate celelalte piese se datează în faza Hallstatt A 1, căreia trebuie să-i atribuim în întregime depozitul. O deosebită semnificație are faptul că elementele care compun depozitul de la Techirghiol (cu o singură excepție, secera cu cîrlig, nr. inv. 149), sînt fragmentare, parcă rupte anume, sau scoase din uz după prea multă întrebuințare. Apare evident faptul că ele urmau să fie returnate. Dacă mai adăugăm și existența turtelor, ajungem la concluzia că ne aflăm în fața unui depozit care aparținea unui mic atelier. Iată deci, că uneltele și armele provenite pe calea schimburilor intertribale din Transilvania, urmau să fie retopite după deteriorare și turnate în forme noi, ale unui atelier local. Nu putem crede că depozitul de la Techirghiol este un caz izolat în Dobrogea și că singura materie primă de care dispuneau meșterii locali sau poate și ei veniți de departe, o constituiau resturile produselor aduse din alte regiuni, ci, așa după cum pare să o dovedească depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă, dintr-o fază mai tîrzie, erau exploatate și zăcămintele locale de cupru.

IV. *Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă (jud. Tulcea)*. Se compune din 8 piese: 2 celturi, 5 seceri, 1 turtă. Greutatea totală = 2,090 kg. În cadrul acestui depozit se pot stabili următoarele categorii de obiecte:

Secerile se pot împărți în două tipuri: seceri cu cîrlig, în număr de patru (nr. inv. 2677—2680; fig. 12/2, 3, 5, 6), și o seceră cu limbă la mîner (nr. inv. 2681; fig. 12/8). Pentru secerile din acest depozit sînt valabile analogiile pentru tipurile respective din depozitul de la Techirghiol (vezi supra).

Celturile, dintre care unul (nr. inv. 2675, fig. 12/4) este asemănător cu un celt de la Techirghiol (nr. inv. 159), iar celălalt (nr. inv. 2676; fig. 12/1) are de asemenea analogii cu celturi din Transilvania, cum sînt cele de la Uioara [33] și Arminș [34].

Turta. Nr. inv. 2682. Fig. 12/7. Ca și cele din depozitele de care ne-am ocupat pînă acum, este de mici dimensiuni.

Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă conține, ca și cel de la Techirghiol, exclusiv obiecte specifice bronzului transilvănean, numai că, de data aceasta, cu excepția unei singure seceri (nr. inv. 2880), toate uneltele sînt întregi,

---

[31] În Muzeul arheologic Cluj (informație de la M. Rusu).
[32] Marius Moga, *Dépôt de Gurăslău*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—47, p. 258, fig. 1/8—9.
[33] În Muzeul arheologic Cluj, inv. III 5166 (informație de la M. Rusu).
[34] În Muzeul Bruckenthal Sibiu, inv. 1634 (informație de la M. Rusu).

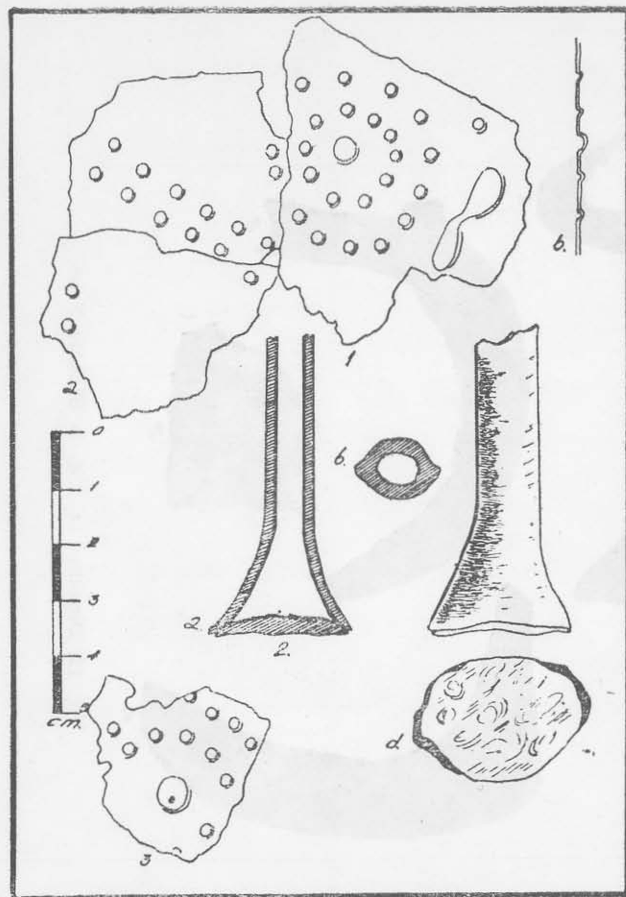

Fig. 10. Coiful de la Techirghiol.

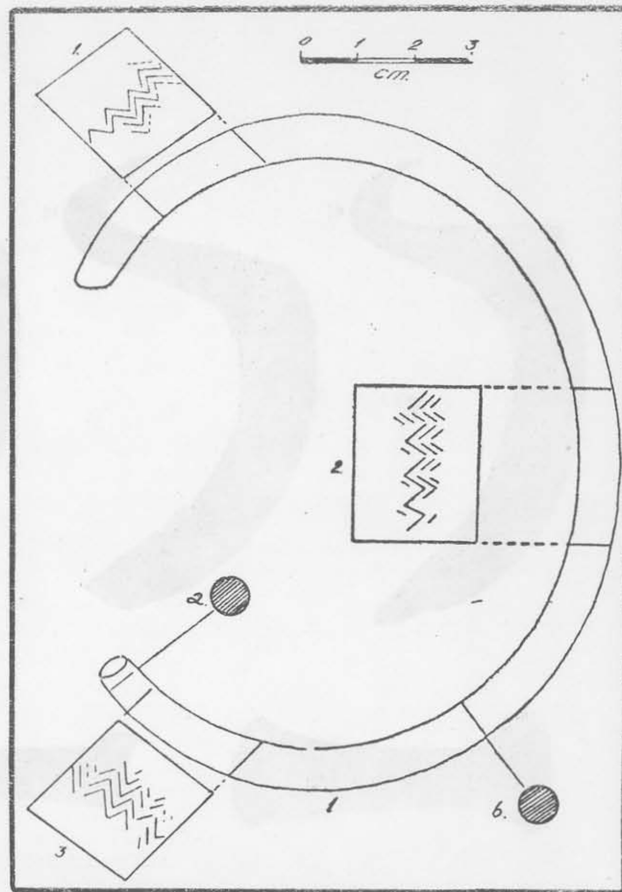

Fig. 11. Brățară ornamentată de la Pădureni.

Fig. 12. Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă.

în bună stare de conservare. Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, după cum ne-o arată analogiile, se datează din faza Hallstatt A 1. Se dovedește că pro dusele de proveniență transilvăneană trebuie să fi fost în vremea respec tivă destul de răspîndite în Dobrogea, unde erau utilizate paralel cu produ sele specifice spațiului extracarpatic, poate de proveniență locală.

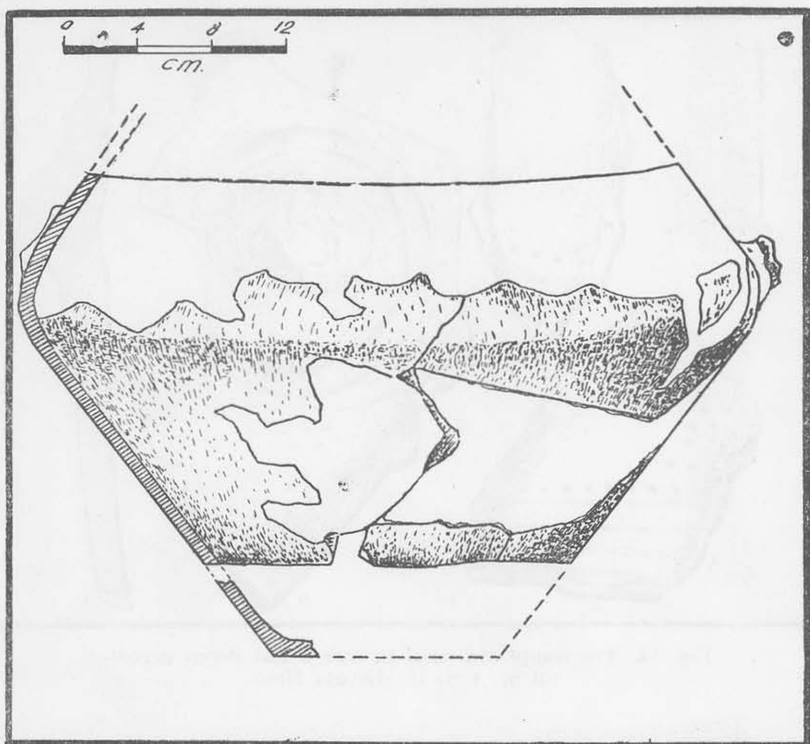

Fig. 13. Reconstituirea vasului în care a fost depus depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

V. *Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă (jud. Tulcea)*. Se compune din 44 de piese: 34 celturi, 8 seceri, 2 turte. Greutatea totală = 17,305 kg. Depozitul a fost ascuns într-un vas îngropat la mică adîncime (—0,20 m), din care s-au găsit numai fragmente, încît nu a putut fi restaurat decît parțial (fig. 13)). Vasul era destul de mare (diametrul maxim = 0,42 m; înălțimea = = cca. 0,75 m). Ceramica de culoare închisă, lustruită la exterior, forma bitroconică, cu apucături plate pe partea cea mai bombată, decorul realizat prin puncte incizate (fig. 14 a, c) și prin pastile rotunde cu buton mic la mijloc (fig. 14 b), sînt caracteristice pentru Hallstattul timpuriu.

Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă are la prima vedere o compoziție destul de ciudată. Se află laolaltă unelte de proveniență transilvăneană și altele care nu au nicăieri analogii apropiate și pe care le considerăm de proveniență locală. Avem deci două mari categorii: elemente de tip transilvănean și elemente de tip local, „dobrogean". Primele sînt turnate într-un aliaj

compact, de bună calitate, sînt finisate și în cea mai mare parte întrebuințate, celelalte au numeroase defecte de turnare și de compoziție a aliajului, sînt neșlefuite și neutilizate (fig. 17). Vom prezenta pe rînd cele două categorii de obiecte.

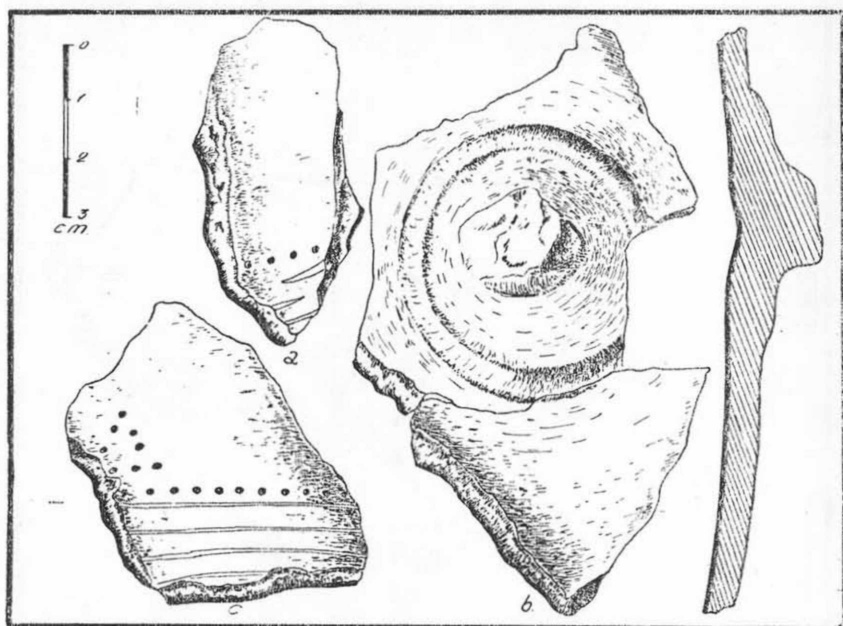

Fig. 14. Fragmente din vasul în care a fost depus depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă

A. *Elemente de tip transilvănean.* Această categorie este reprezentată prin diferite forme de seceri și de celturi.

Celturile, în număr de 13, au numeroase analogii în bazinul carpato-dunărean. Întîlnim patru celturi cu plisc (nr. inv. 116, 118—120: fig. 15/1—4), tip mult răspîndit, caracteristic pentru faza Hallstatt B 1 [35]. Întîlnim apoi două celturi mici cu tăișul lățit, fin ornamentate (nr. inv. 105, fig. 15/6), de tipul celui de la Brăduț [36] și al celor de la Vadul Crișului [37] și Brad [38] (nr.

---

[35] I. Nestor, *Eine Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, în *Praehistorische Zeitschrift*, XXVI, 1935, p. 37 și fig. 2/5; Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge de bronze découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V—VI, 1935— 36, p. 226—227 și fig. 2/1; M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteu*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 84, fig. 1/2—6 și 2/1—5; I. Hampel, *op. cit.*, I, pl. CVII 2—3,5, 9 de la Szendrölad; F. Holste, *op. cit.*, pl. 29/15 de la Tg. Mureș.

[36] V. Pârvan, *Getica*, p. 309 ș.urm., fig. 194; Roska Marton, *op. cit.*, p. 33, nr. 30, fig. 29/4—5.

[37] Roska Marton, *op. cit.*, p. 237, fig. 291.

[38] *Ibidem*, p. 50, fig. 47; I. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCXLIX 3 a-b.

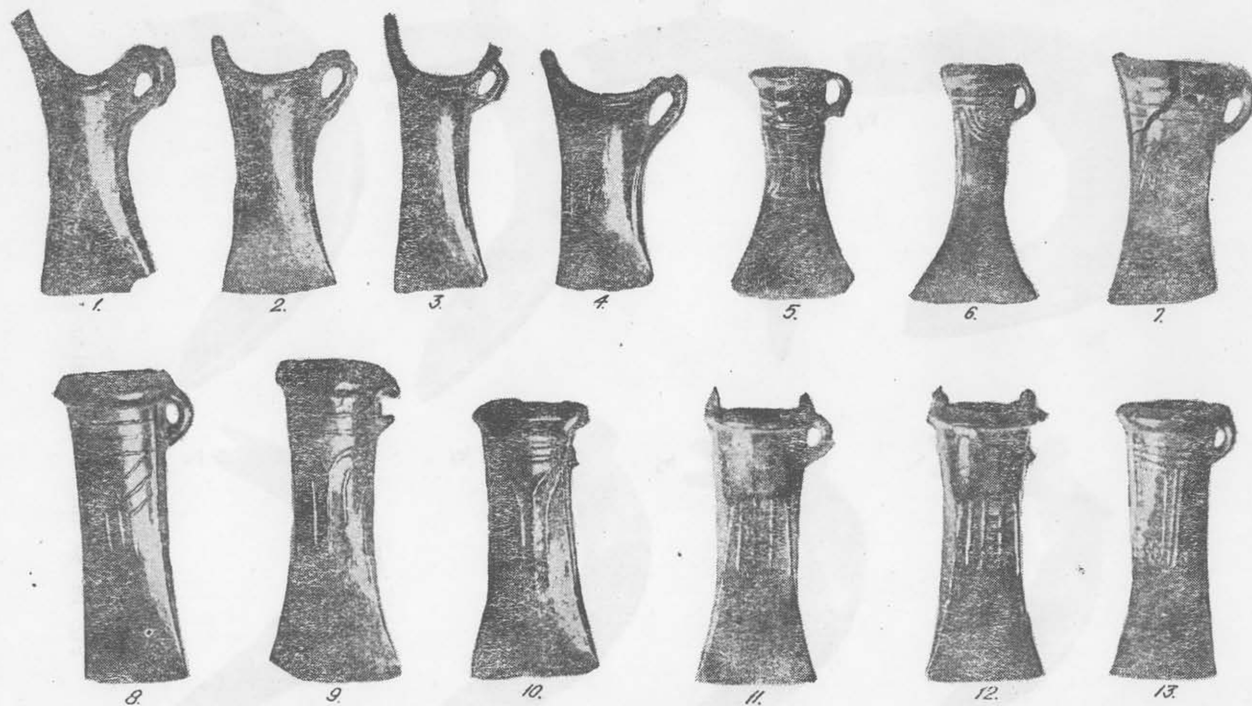

Fig. 15. Celturi transilvănene din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

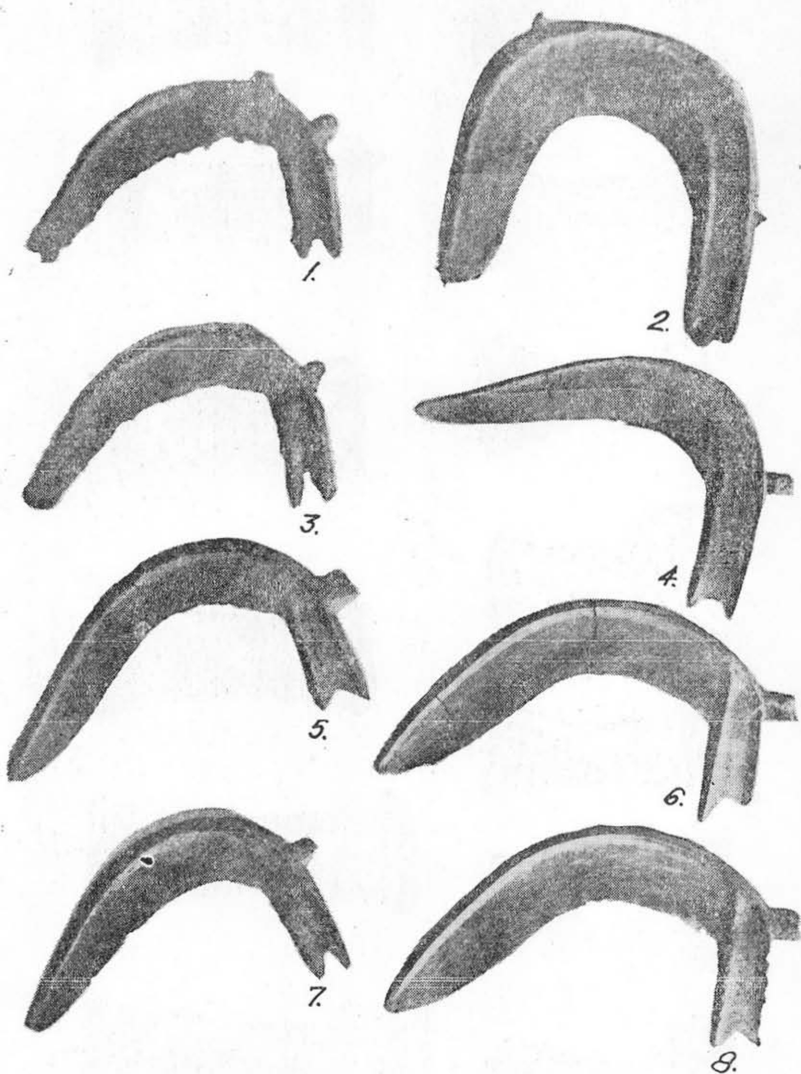

Fig. 16. Secerile din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

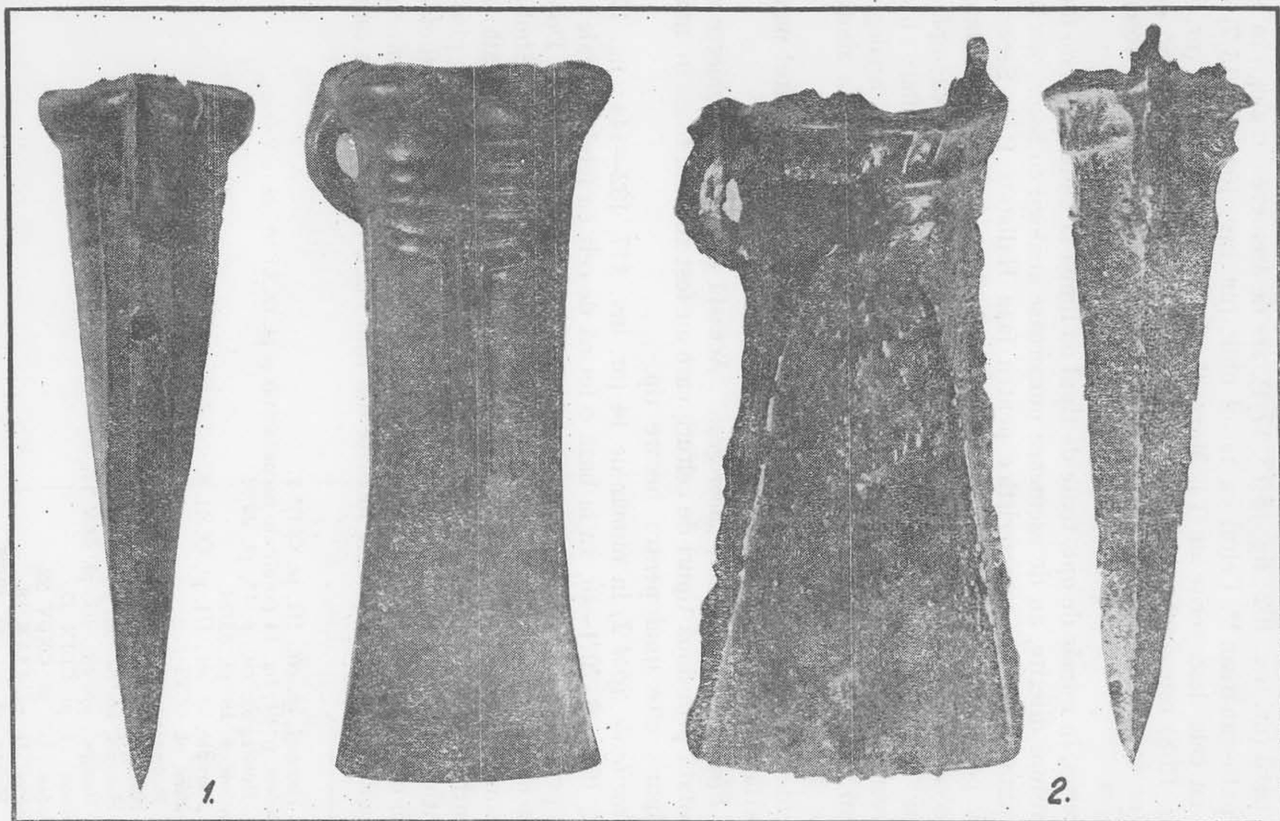

Fig. 17. Un celt transilvănean și un celt local de tipul I din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

inv. 106; fig. 15/5). Două celturi (nr. inv. 121, 122; fig. 15/11, 12) se apropie de un celt descoperit la Sălard [39]. Celtul cu un mic orificiu lateral pentru fixarea cozii (nr. inv. 102; fig. 15/13, 17/1), are de asemenea analogii în bazinul carpato-dunărean [40]. Celtul cu tăișul oblic (nr. inv. 104; fig. 15/7) este similar cu cele descoperite de Tg. Mureș [41], și Szentes [42]. Un celt (nr. inv. 103; fig. 15/8) este analog cu un exemplar de la Velem [43]. În sfîrșit, două celturi (nr. inv. 123, 124; fig. 15/10, 9) sînt asemănătoare cu cele de la Joseni [44] și Țelna [45].

Secerile, în număr de opt, toate de tipul cu limbă la mîner, însă de forme și dimensiuni diferite, au de asemenea numeroase analogii cu seceri din bazinul carpato-dunărean, caracteristice pentru faza Hallstatt B 1. Secera cu forma de potcoavă (nr. inv. 101; fig. 16/2) este similară cu cele de la Sălard [46], O altă seceră (nr. inv. 114; fig. 16/4) este asemănătoare cu un exemplar de la Joseni [48]. Două seceri (nr. inv. 111, 112; fig. 16/6, 8) sînt similare cu cele de la Gyermel [49]. Alte două (nr. inv. 110, 113; fig. 16/7, 5) au analogii la Nagydem [50] și la Gyermel [51]. Cele două seceri mai mici și cu lama zimțuită (nr. inv. 109, 115; fig. 16/1, 3) au asemănări la Aranyos [52].

Elementele de tip transilvănean datează în întregime depozitul pentru aza Hallatatt B 1.

B. *Elemente de tip local, „dobrogean"*. Această categorie de obiecte este reprezentată prin două tipuri de celturi, care au fost turnate toate în numai două tipare, cîte unul pentru fiecare tip.

Celturile de tipul I, în număr de 14 (nr. inv. 117, 132—144; fig. 17/2, 18/1—2, 19/1—6, 20/1—6), au la bază o formă de celt cu fețele laterale late, marcate printr-o linie arcuită în partea superioară, ca cel de la Gura Dobrogei, prezentat mai sus. Remarcăm că la celturile de tipul I de la Sîmbăta Nouă, linia arcuită de demarcare a fețelor laterale este ușor reliefată, așa cum o întîlnim în Oltenia, la Hinova [53]. Celturile noastre au însă în plus un ornament sub buza găurii pentru fixarea mînerului, format din reliefarea unor linii oblice paralele, cuprinse între marginea buzei și o linie proeminentă, paralelă cu aceasta. Ornamente formate din linii mici, verticale sau în unghi,

---

[39] I. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCIV 2.
[40] *Ibidem*, p. 61, fig. 14 (localitate necunoscută) și pl. CCXI 10 (de la Velem).
[41] F. Holste, *op. cit.*, p. 15, pl. 29/3.
[42] *Ibidem*, p. 19, pl. 35/24.
[43] I. Hample, *op. cit.*, III, pl. CCXL 8.
[44] *Ibidem*, pl. CCVI 1.
[45] F. Holste, *op. cit.*, p. 18, pl. 34/3.
[46] I. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCIV 10; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95ă24, pl. 66/2.
[47] I. Hampel, *op. cit.*, II, pl. CLVII 18; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/12, p. 66/7.
[48] I. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCV 17.
[49] *Ibidem*, II, pl. CLIX 17.
[50] *Ibidem*, III, pl. CXCV 22.
[51] *Ibidem*, II, pl. CLIX 18.
[52] F. Holste, *op. cit.*, pl. 40/25.
[53] D. Berciu, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale arheologice*, I, 1953, p. 634, fig. 13.

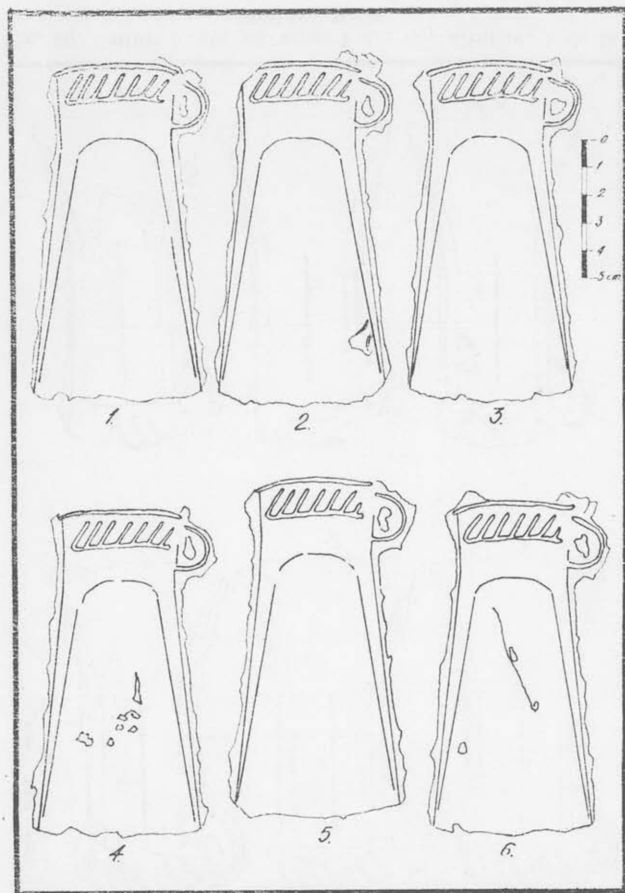

Fig. 18. Două celturi locale de tipul I (1—2) şi unul de tipul II (3) din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

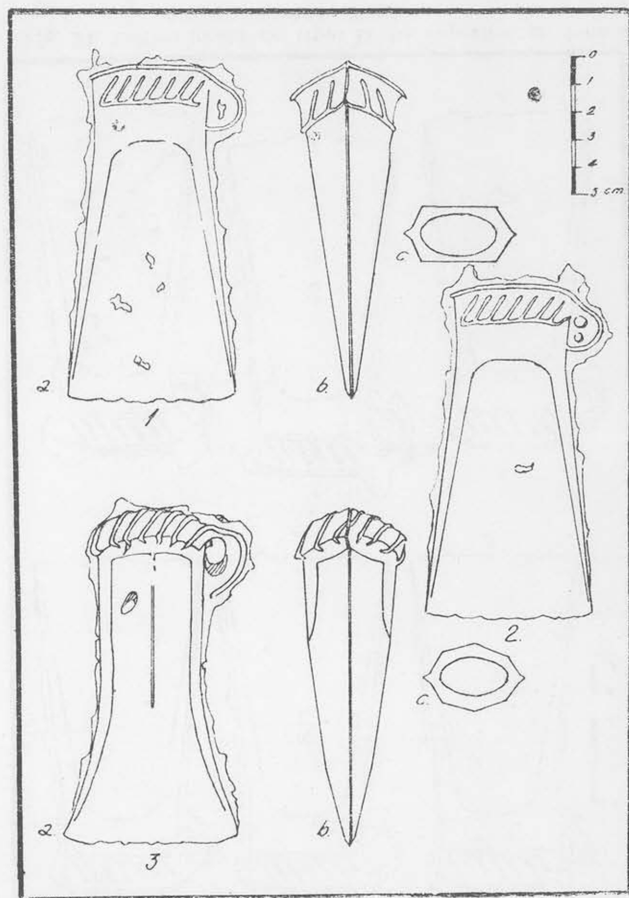

Fig. 19 Celturi locale de tipul I din depozitul nr. 1 de la Sîmbătă Nouă.

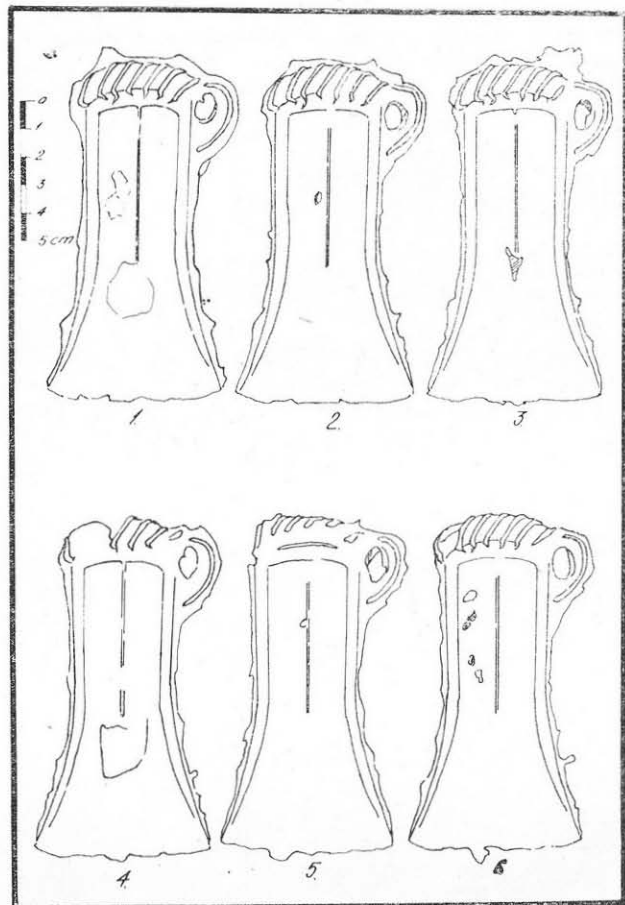

Fig. 20. Celturi locale de tipul I din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

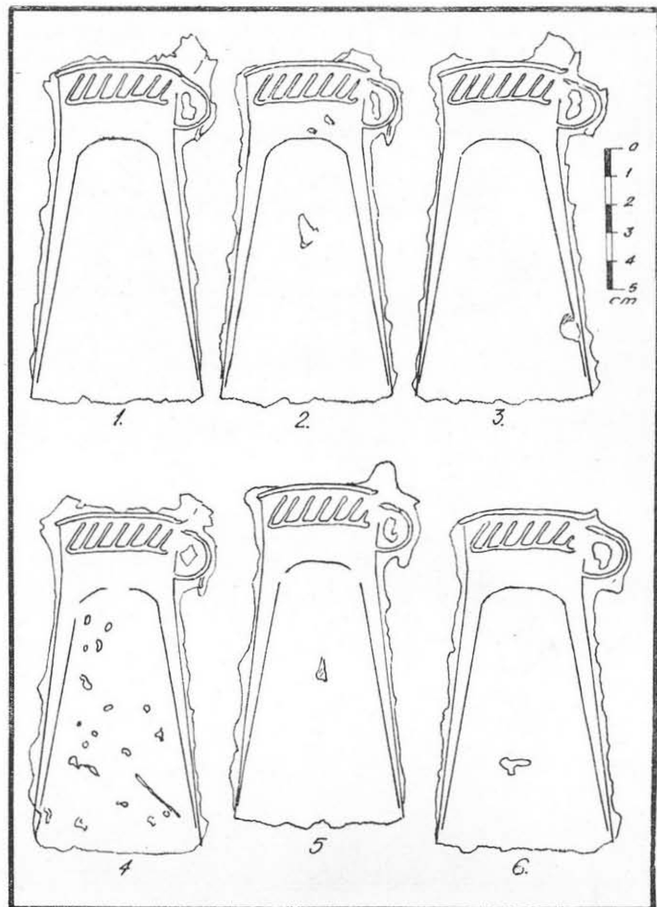

Fig. 21. Celturi locale de tipul II din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

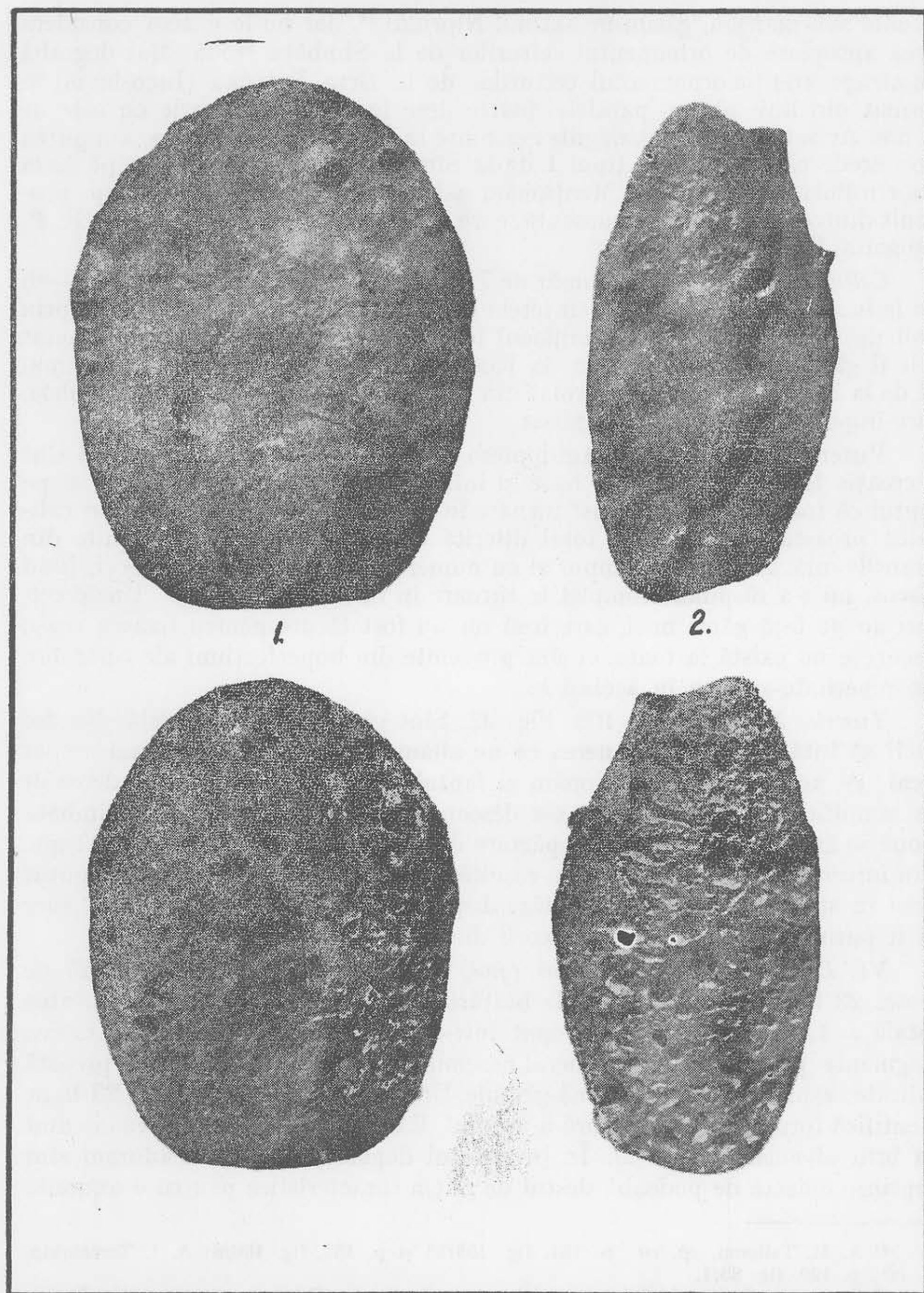

Fig. 22. Turte de bronz din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

situate sub manşon, găsim în bazinul Niprului [54], dar nu le putem considera prea apropiate de ornamentul celturilor de la Sîmbăta Nouă. Mai degrabă ne atrage atenţia ornamentul celturilor de la Brza Palanka (Iugoslavia) [55], format din linii oblice, paralele, foarte dese însă în comparaţie cu cele de la noi. Avînd în vedere analogiile existente în Oltenia şi Iugoslavia, am putea deci crede că celturile de tipul I de la Sîmbăta Nouă sînt formate pe baza unor influenţe sud-vestice. Menţionăm existenţa unui celt de acest tip, provenit dintr-o localitate necunoscută, care se află în muzeul din Plovdiv (R. P. Bulgaria) [56].

Celturile de tipul II, în număr de 7 (nr. inv. 125—131; fig. 18/3, 21/1—6) au la bază o formă de celturi cu feţele laterale delimitate numai în părţi prin linii uşor reliefate, avînd în mijlocul feţei o a treia linie, mai scurtă. Acest celt îl găsim tot în Iugoslavia, la Rudnik [57]. Ornamentul celturilor de tipul II de la Sîmbăta Nouă este format din aceleaşi linii reliefate, oblice, paralele, care împodobesc manşonul îngroşat.

Putem aşa dar, să sugerăm ipoteza că aceste două tipuri de celturi sînt o creaţie locală, realizată pe baze şi influenţe sud-vestice. Ne bizuim şi pe faptul că toate celturile au fost turnate în numai două tipare, cum şi pe calitatea proastă a producţiei, total diferită de cea a celturilor provenite din Transilvania. Aliajul este impur şi cu numeroase goluri de aer. Uneori, fiind vîscos, nu s-a răspîndit complet la turnare în interiorul tiparului. Unele celturi au pe faţă găuri mici, care însă nu au fost făcute pentru fixarea cozii, deoarece nu există la toate, ci sînt provenite din imperfecţiuni ale tiparului, ele repetîndu-se cam în acelaşi loc.

Turtele. Nr. inv. 107, 108. Fig. 22. Sînt grele, de formă ovală. Nu fac decît să întărească presupunerea că ne aflăm în faţa producţiei unui atelier local. Pe această linie menţionăm şi faptul, pe care îl considerăm deosebit de semnificativ, că locul unde s-a descoperit depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă se află la numai 12 km depărtare de minele de cupru de la Altîn-Tepe. Din informaţiile pe care le avem, rezultă că în vechime aceste mine au putut avea în straturile superioare, astăzi dispărute, resurse de cupru nativ, care să fi putut fi exploatat de locuitorii din trecut.

VI. *Depozitul de la Pădureni (jud. Constanţa).* Se compune din 27 de piese: 23 brăţări şi fragmente de brăţări şi 4 aplice de vestmînt. Greutatea totală = 1,497 kg. Fusese îngropat într-un vas care s-a spart, cele cîteva fragmente păstrate fiind în general nesemnificative. Ceramica este de proastă calitate, aspră, de culoare brună-gălbuie. Un fragment de la buză (fig. 23 b) ne identifică forma dreaptă la gură a vasului. Există şi un fragment ornamentat cu brîu alveolar (fig 23 a). În inventarul depozitului de la Pădureni sînt cuprinse obiecte de podoabă destul de puţin caracteristice pentru o anumită

[54] A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 181, fig. 105/13 şi p. 183, fig. 106/8; A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 120, fig. 83/1.
[55] Dragoslav Srejovici, *Tri praistoriske ostave iz istocine Srbije*, în *Starinar*, N. S., XI, 1960, p. 57, fig. 15 şi p. 58, fig. 16—17.
[56] Informaţie de la D. Berciu.
[57] Draga Garaşanin, *op. cit.*, pl. XVI 1.

vreme. Sînt forme care au avut o lungă perioadă de existență. Totuși, pe baza unor analogii apropiate, am ajuns la concluzia că acest depozit trebuie să dateze din faza Hallstatt C.

Brățările, în număr de 23 (fig. 24, 25), au capetele subțiate, lucru care se vede numai la cele păstrate în întregime, fără rupturi, fie vechi, fie noi. O

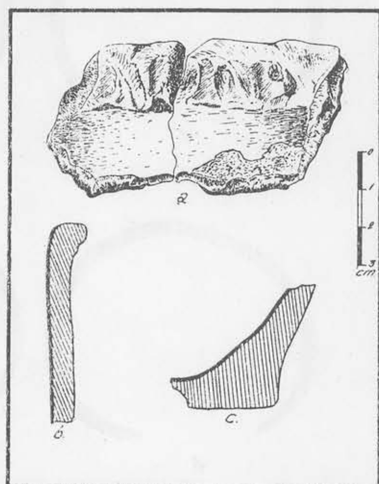

Fig. 23. Fragmente din vasul în care a fost depus depozitul de la Pădureni.

singură brățară (nr. inv. 170; fig 11, 24/1) este ornamentată cu „frunzulițe de brad". Deși asemănări cu brățările noastre găsim și în faze mai vechi ale dezvoltării metalurgiei bronzului, ca de pildă la Moigrad [58], ni se par totuși mai apropiate analogiile cu materiale aparținînd fazelor Hallstatt B 3 și Hallstatt C [59].

Aplicele sînt în număr de patru. Două dintre ele sînt simple, în formă de calotă sferică (nr. inv. 147, 148; fig. 26/1—2, 27/2, 4) și nu ne dau indicații de datare, deoarece această formă se întîlnește pe o durată foarte lungă de timp, începînd chiar din Hallstatt A 1, de pildă la Șpălnaca [60]. Aplica cu partea centrală în formă de calotă și cu marginile plate, ornamentale cu orificii rotunde și cu împunsături (nr. inv. **145**; fig. 26/3, 27/3), este de un tip rar. Analogie mai apropiată am găsit în Amberg (sud-estul Germaniei) [61]. În sfîrșit, cea de a patra aplică (nr. inv. 146; fig. 26/4, 27/1), cu partea centrală ridicată, continuată printr-un vîrf ornamental rotund, decorată cu împunsături succesive, este foarte apropiată cu elemente descoperite la Vîlcitrîn (R. P. Bulgaria) [62], care corespund și ca datare (Hallstatt C). În sprijinul acestei datări vin și fragmentele din vasul în care a fost ascuns depozitul, ce nu par a fi mai vechi de sec. al VII-lea î.e.n.

---

[58] I. Nestor, *op. cit.*, fig. 5/6, 6/1.

[59] De la Romos și Dedrad (în Muzeul Bruckenthal Sibiu, inv. 12018, 12020, 12041, 12045 — informație de la M. Rusu) și de la Stari Kostolac (G. Orlov, V. Trbunovici, în *Starinar, N. S.* IX—X, 1958—59, p. 278, fig. 2).

[60] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 221, fig. 15ă3.

[61] Walter Torbrügge, *Die Bronzezeit in der Oberpfalz*, Kallmünz, 1959, pl. 1/4.

[62] B. Mikov, *Tezaurul de aur de la Vîlcitrîn*, Sofia, 1958, pl. I, II, XIV.

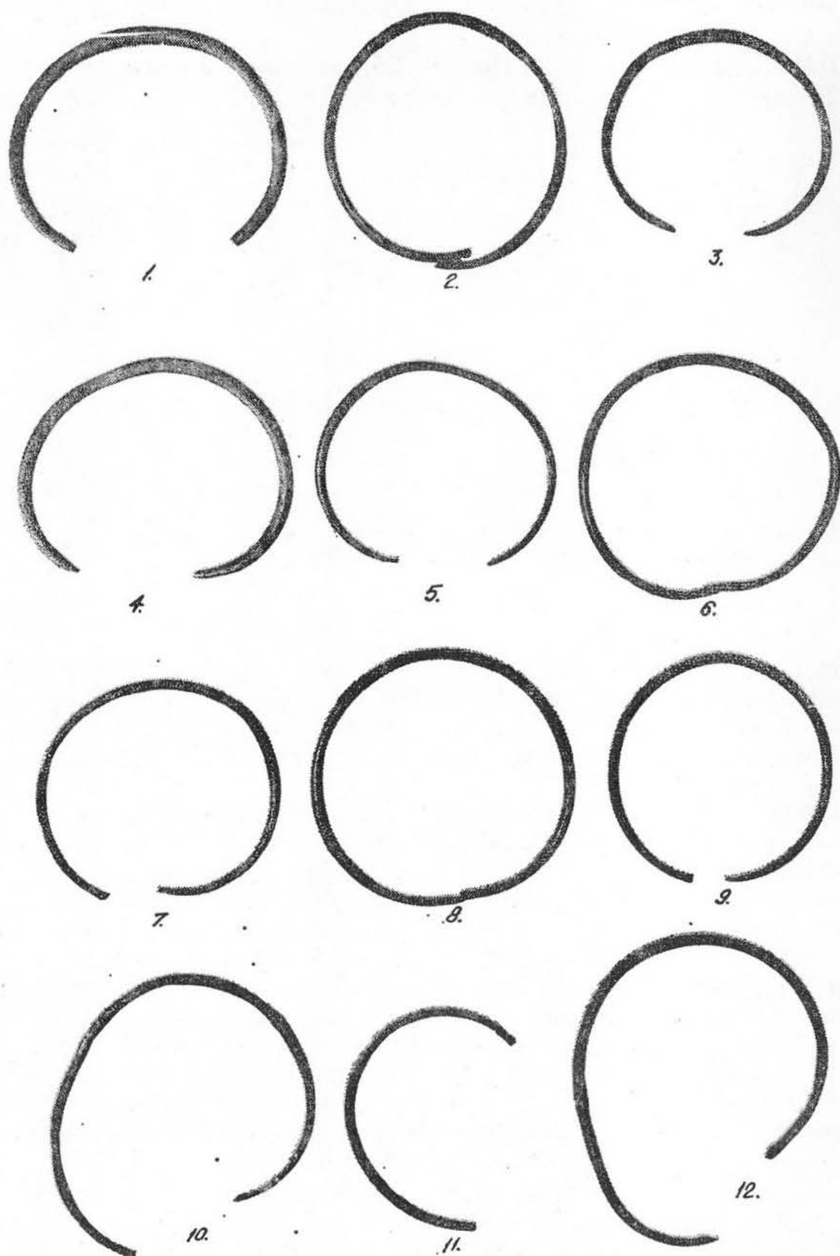

Fig. 24. Brățări din depozitul de la Pădureni.

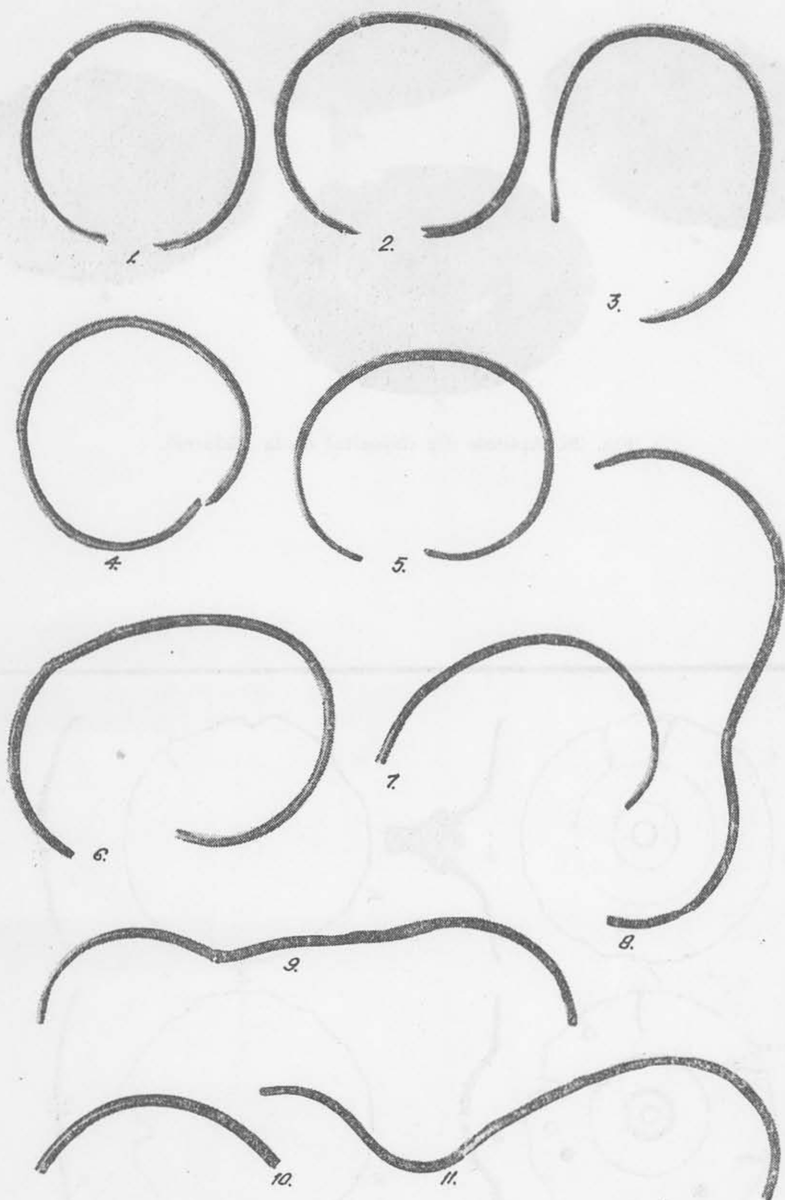

Fig. 25. Brăţări din depozitul de la Pădureni.

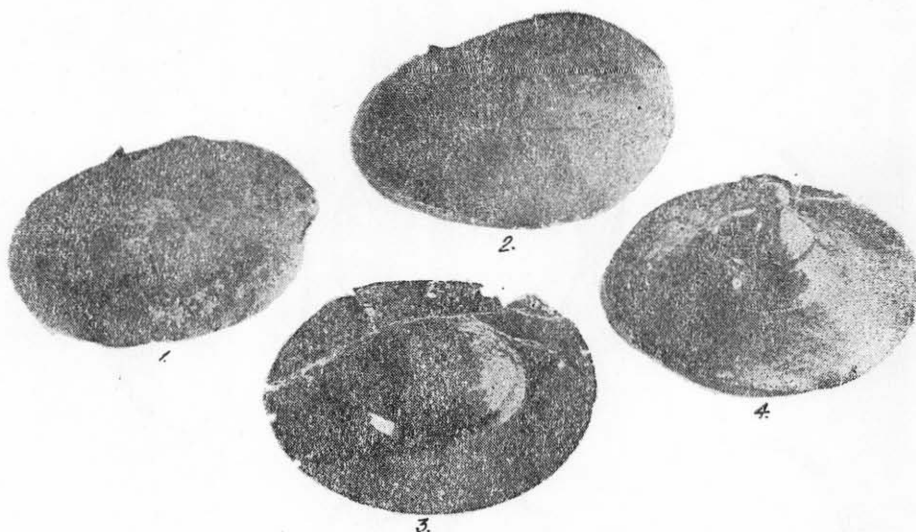

Fig. 26. Aplicele din depozitul de la Pădureni.

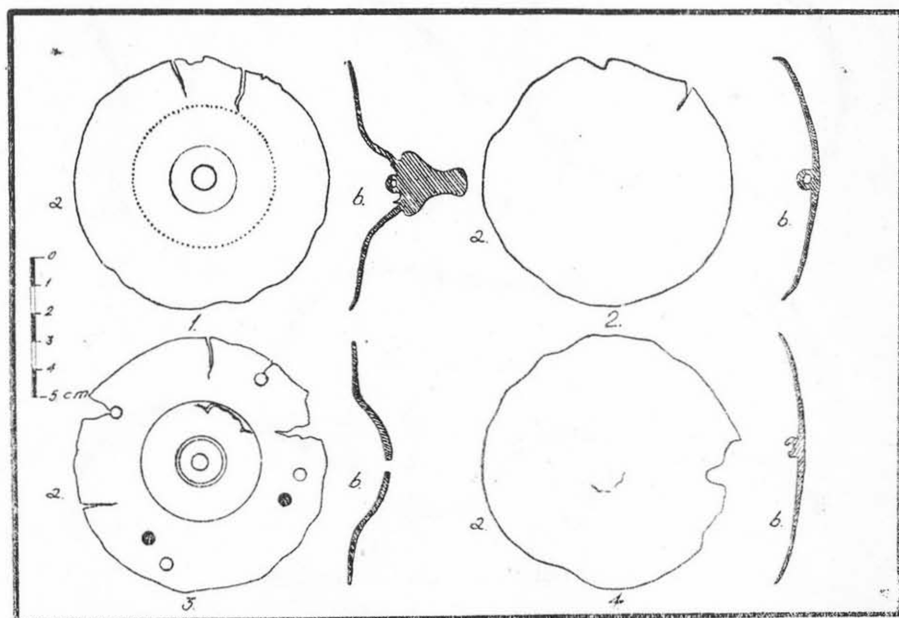

Fig. 27. Aplicele din depozitul de la Pădureni.

Depozitul de la Pădureni completează tabloul dezvoltării vieţii omeneşti pe teritoriul dintre Dunăre şi mare în această vreme tîrzie a metalurgiei bronzului.

Dăm mai jos toate datele tehnice privind depozitele de bronzuri din Dobrogea, de care ne-am ocupat, respectiv: inventarul depozitelor, descrierea obiectelor şi condiţiile de descoperire. În încheiere, sînt prezentate cîteva consideraţii generale pe marginea depozitelor discutate.

I. INVENTARUL DEPOZITELOR[63]

I. DEPOZITUL DE LA N. BĂLCESCU

Celturi.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lăţimea tăişului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
1	2684	1/6	10,0	4,0	2,4 2,0	6,2	213,2
2	2685	3/7	11,2	4,1	2,4 × 2,0	8,1	175,5
3	2685	3/4	11,9	3,8	2,3 × 2,0	7,0	177,1
4	2687	2/3	11,1	4,0	2,3 × 2,0	7,5	197,6
5	2688	3/6	10,8	3,6	2,2 × 2,1	8,5	156,4
6	2689	1/4	11,0	4,1	2,4 × 1,8	8,0	212,1
7	2690	1/5	11,2	3,6	2,3 × 1,8	6,0	220,2
8	2691	3/5	10,8	3,7	2,4 × 1,9	7,2	180,3
9	2683	1/3	9,0	3,9	2,1 × 1,8	6,8	176,8

Seceri.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Deschiderea (Lungimea)	Lăţimea maximă	Greutatea	Observaţii
10	2693	2/4	16,5	3,2	100,7	
11	2694	3/2	15,1	3,2	106,4	
12	2695	3/1	16,0	3,1	90,0	
13	2696	1/1	16,1	3,3	86,0	
14	2692	2/2	18,6	3,1	102,5	
15	2697	1/2	18,5	2,7	101,9	
16	2698	2/1	20,5	2,8	94,1	
17	2699	3/3	10,7	3,2	67,2	fragment
18	2700	2/5	6,9	2,0	19,9	fragment

II. DEPOZITUL DE LA GURA DOBROGEI

Celt.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lăţimea tăişului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
1	2724	4/1	11,6	4,6	3,2 × 3,0	6,1	408,8

[63] Dimensiunile în cm; greutatea în grame.

Seceri.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Deschiderea (Lungimea)	Lățimea maximă	Greutatea	Observații
2	2702	8/1	21,1	3,5	148,1	
3	2703	5/1	21,2	2,7	125,1	
4	2706	8/2	21,4	2,6	148,5	
5	2710	5/2	19,8	3,1	118,4	
6	2704	5/4	11,8	2,6	52,7	fragment
7	2715	4/6	11,0	2,9	52,3	fragment
8	2711	7/1	22,9	3,0	120,6	
9	2708	6/3	19,6	2,9	113,7	
10	2709	6/1	19,3	3,4	107,2	
11	2707	7/2	20,4	2,9	115,5	
12	2713	6/4	18,6	2,8	100,7	
13	2712	5/3	19,6	2,6	113,5	
14	2714	6/2	19,7	2,7	106,2	fragment
15	2716	4/4	13,4	2,6	50,2	fragment
16	2717	8/3	13,7	2,4	59,8	fragment
17	2718	7/4	12,0	2,9	57,9	fragment
18	2719	5/5	99,7	2,4	37,4	fragment
19	2720	8/5	10,2	5,1	76,2	fragment

Alte obiecte.

Nr. crt.	Denumirea obiectului	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea maximă	Greutatea
20	Cuțit	2701	7/3	27,0	3,4	134,2
21	Cuțit	2721	4/3	15,3	2,8	60,7
22	Cuțit	2722	4/5	13,0	2,7	47,3
23	Brici	2705	4/2	15,4	2,5	57,3
24	Turtă	2723	8/4	6,6	4,5	107,2

III. DEPOZITUL DE LA TECHIRGHIOL

Celturi.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea tăișului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
1	158	9/2	9,4	2,9	2,3 × 2,2	6,7	150,3
2	159	9/1	10,7	4,0	2,6 × 2,3	6,4	148,8
3	164	9/3	4,5	4,6	—	—	144,1

Seceri.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Deschiderea (lungimea)	Lățimea maximă	Greutatea	Observații
4	149	9/7	15,1	3,6	119,2	
5	153	9/9	10,6	3,8	112,6	fragment
6	527	9/11	10,2	2,6	82,1	2 fragmente
7	531	9/19	5,5	2,5	50,7	fragment
8	154	9/17	11,3	3,6	105,4	fragment
9	526	9/6	11,4	2,6	84,9	2 fragmente
10	530	9/10	5,0	3,5	54,2	fragment
11	528	9/8	7,3	2,3	27,3	fragment
12	532	9/16	10,7	2,7	33,1	fragment
13	529	9/18	6,8	2,2	13,4	fragment

Alte obiecte.

Nr. crt.	Dennmirea obiectului	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea maximă	Greutatea
14	Mîner sabie	157	9/4	9,7	4,8	43,1
15	Lamă sabie	156	9/5	20,3	2,7	163,0
16	Vîrf de coif	155	9/15, 10/2	5,4	2,8	75,1
17	Fragm. coif	533	9/13, 10/1	5,6	4,4	9,2
18	Fragm. coif	534	9/14, 10/1	5,9	3,8	8,7
19	Fragm. coif	537	9/12, 10/3	3,1	3,0	2,7
20—24	Fragmente de coif	535 536	—	—	—	25,6
25	Turtă	160	9/23	7,5	—	342,2
26	Turtă	161	9/22	6,3	—	195,1
27	Turtă	162	9/20	6,3	—	77,5
28	Turtă	163	9/21	9.4	—	315,2

IV. DEPOZITUL NR. 2 DE LA SÎMBĂTA NOUĂ

Celturi.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea tăișului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
1	2675	12/4	10,5	3,8	2,3 × 1,8	6,5	127,5
2	2676	12/1	13,5	4,8	3,2 × 1,8	7,2	343,1

Seceri. Turtă.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Deschiderea (Lungimea)	Lățimea maximă	Greutatea	Observații
3	2677	12/2	18,4	4,7	185,4	
4	2678	12/5	17,4	4,7	161,5	
5	2680	12/6	16,4	4,8	176,4	fragment
6	2679	12/3	16,5	3,7	190,2	
7	2681	12/8	14,9	3,6	193,1	
8	2682	12/7	9,7	6,4	711,6	Turtă

V. DEPOZITUL NR. 1 DE LA SÎMBĂTA NOUĂ

Celturi.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea tăișului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
1	116	15/2	10,6	4,7	3,2 × 2,8	7,0	175,0
2	118	15/3	11,5	3,9	3,4 × 2,6	5,5	195,2
3	119	15/1	11,8	4,8	3,6 × 2,7	6,5	218,0
4	120	15/4	9,9	4,0	3,9 × 2,6	6,4	179,3
5	105	15/6	10,1	5,2	2,3 × 2,3	4,8	141,1
6	106	15/5	9,7	5,2	2,2 × 2,2	5,0	151,0
7	102	15/31, 17/1	11,9	4,5	3,1 × 2,7	6,2	306,0
8	104	15/7	10,5	5,7	4,1 × 3,5	7,1	32,00
9	121	15/11	12,7	4,9	3,2 × 2,6	8,6	295,7
10	122	15/12	12,7	4,9	3,2 × 2,6	8,5	298,5

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Lățimea tăișului	Diametrul gurii	Adîncimea golului	Greutatea
11	123	15/10	11,7	5,3	3,2 × 2,3	7,4	316,1
12	124	15/9	12,0	5,4	3,5 × 2,6	6,9	453,4
13	1 03	15/8	13,2	4,4	3,5 × 2,7	7,7	386,0
14		17/2, 18/1	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	449,0
15	117	19/5	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	428,4
16	132	20/1	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	443,4
17	133	19/6	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	422,5
18	134	20/5	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	437,6
19	135	18/2	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	453,9
20	136	20/4	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	426,9
21	137	19/2	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	420,0
22	138	20/6	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	453,0
23	139	20/3	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	452,8
24	140	20/2	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	448,3
25	141	19/3	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	444,2
26	142	19/4	12,6	6,3	3,2 × 2,4	9,2	461,2
27	143	19/1	12,6	6,1	3,2 × 2,4	9,2	442,8
28	125	21/1	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	375,1
29	126	18/3	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	375,6
30	127	21/3	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	384,0
31	128	21/2	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	361,1
32	129	21/6	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	363,0
33	130	21/5	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	347,2
34	131	21/4	13,0	5,8	3,0 × 2,4	8,9	354,8

Seceri. Turte.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Deschiderea (Lungimea)	Lățimea maximă	Greutatea	Observații
35	101	16/2	9,1	4,0	171,0	
36	114	16/4	14,8	3,4	100,4	ruptă în două
37	112	16/8	14,7	3,5	154,0	
38	111	16/6	14,8	3,4	155,7	ruptă în trei
39	113	16/5	13,7	2,8	88,6	ruptă în două
40	110	16/7	12,6	3,0	96,0	
41	115	16/3	10,5	2,7	70,0	
42	109	16/1	10,8	3,0	76,5	
43	107	22/1,3	18,5	10,5	1340,0	Turtă
44	108	22/2,4	18,0	13,5	2870,0	Turtă

VI. DEPOZITUL DE LA PĂDURENI

Brățări.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Diametrul	Greutatea	Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Diametrul	Greutatea
1	170	11,24/1	27,9	—	82,0	7	539	25/5	29,2	9,8	50,2
2	549	24,3	26,0	8,6	37,4	8	541	25/1	28,1	9,0	53,0
3	548	24/4	29,1	10,0	89,0	9	543	24/7	29,6	9,3	55,5
4	546	24/5	25,8	9,2	42,4	10	545	24/9	28,9	9,0	37,6
5	168	25/2	28,6	9,3	61,4	11	165	24/2	34,2	9,3	67,4
6	538	25/4	29,7	8,6	56,7	12	167	24/12	24,3	—	62,0

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Diametrul	Greutatea	Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Lungimea	Diamntrul	Greutatea
13	542	24/8	53,3	9,8	66,8	19	166	25/9	26,8	—	50,0
14	547	24/6	34,3	10,0	70,1	20	172	25/8	29,7	—	55,8
15	174	25/3	28,4	—	82,0	21	173	25/11	26,1	—	64,2
16	171	25/7	19,1	—	50,5	22	544	24/11	18,6	—	32,2
17	540	24/10	30,9	—	58,2	23	175	25/10	12,7	—	34,0
18	169	25/6	34,5	—	69,5						

Aplice.

Nr. crt.	Nr. inv.	Figura	Diametrul	Greutatea
24	148	26/2, 27/2	9,8	50,7
25	147	26/1, 27/4	9,3	56,5
26	145	26/3, 27/3	9,2	25,3
27	146	26/4, 27/1	9,0	72,0

DESCRIEREA OBIECTELOR ÎN DEPOZITE

I. *DEPOZITUL DE LA NICOLAE BĂLCESCU*

1. Nr. inv. *2684*. Fig. 1/6. *Celt* fără toartă, de formă alungită. Gura îngroșată. Fețele laterale sînt marcate printr-o linie arcuită în partea superioară, prelungită, mai pronunțat, pînă la extremitățile tăișului. Pe una din fețele laterale, în partea superioară, într-o ușoară adîncitură, un orificiu oval pentru fixarea cozii cu ajutorul unui cui. Pe aceeași față, mai jos, foarte slab reliefat, un ornament format dintr-o linie curbată, ca un fel de omega. Turnarea a fost făcută în tipar bivalv. Cele două valve nu s-au suprapus perfect. Gura celtului a ieșit incompletă din turnare. Turnarea s-a făcut pe la gură, în ale cărei părți laterale au rămas două cioturi verticale proeminente, care au fost parțial ciocănite, ca și bavurile laterale. Celtul este incomplet finisat. Patina, verde închis. A fost puțin utilizat.

2. Nr. inv. *2685*. Fig. 3/7. *Celt* de același tip cu precedentul. Deosebiri: linia arcuită de delimitare a fețelor laterale, mai pronunțată; nu are ornament; orificiul pentru cui, în formă de migdală; valvele au fost bine potrivite la turnare; gura celtului este completă; pe fețele celtului se observă niște linii mici, fine, făcute prin lovire cu un instrument ascuțit.

3. Nr. inv. *2686*. Fig. 3/4. *Celt* de același tip. Delimitarea fețelor laterale mai pronunțată. Gaura pentru cui este mai mare și neregulată, întrerupînd linia arcuită de sub gură. Bavurile sînt ciocănite; într-o parte, aproape de tăiș, bavura fiind mai proeminentă, a fost îndoită. Cele două cioturi rămase de la turnare sînt inegale. Marginile gurii au ieșit din turnare subțiri și incomplete. Pe una din fețe, aproape de tăiș, a rămas o mică proeminență.

4. Nr. iv. *2687*. Fig. 2/3. *Celt* de același tip. Linia de demarcare a fețelor laterale, pronunțată, nu este arcuită în partea superioară, ci dreptă, astfel că fețele laterale au formă de trapez. Orificiul pentru cui se află într-o adîncitură mai pronunțată decît la celelalte celturi. Cioturile rămase de la turnare sînt de dimensiuni diferite. La marginea gurii sînt întreruperi. Bavurile au fost înlăturate.

5. Nr. inv. *2688*. Fig. 3/6. *Celt* de același tip. Linia de delimitare a fețelor laterale este slab conturată. Gaura pentru cui este mai mică. Gura prezintă imperfecțiuni provenite de la turnare. Datorită nepotrivirii valvelor, cele două jumătăți ale celtului nu sînt unite pe una din muchiile laterale, în apripierea tăișului; s-a încercat acoperirea golului rămas, prin ciocănire. Bavurile sînt incomplet înlăturate.

6. Nr. inv. *2689*. Fig. 1/4. *Celt* de același tip. Linia arcuită este slab conturată și întreruptă de orificiul pentru cui, orificiu mai mare și neregulat. Valvele nu s-au potrivit și spre tăiș, bavurile, mai groase, au fost îndoite prin ciocănire. Patina, verde deschis.

7. Nr. inv. *2690*. Fig. 1/5. *Celt* de acelaşi tip. Corpul mai cilindric. Linia de delimitare a feţelor laterale nu se observă. Adîncitura cu orificiul pentru cui, în formă de migdală. Unul dintre cioturile rămase de la turnare, mai înalt, a fost îndoit spre interior. Bavurile laterale au fost ciocănite.

8. Nr. inv. *2691*. Fig. 3/5. *Celt* de acelaşi tip. Corpul cilindric. Nu se observă linia arcuită de sub gură. Orificiul pentru cui este mic; adîncitura pronunţată. Cioturile rămase de la turnare sînt mari şi egale. Bavurile laterale, incomplet înlăturate.

9. Nr. inv. *2683*. Fig. 1/3. *Celt* scurt, fără toartă. Gura îngroşată mult, ca un manşon rotunjit. Sub acesta, decorul format din linii verticale dese, scurte de 1 cm, se opreşte în partea de jos, la o linie orizontală proeminentă, care înconjoară celtul. Feţele laterale sînt delimitate în partea superioară printr-o linie arcuită, care se prelungeşte pînă la extremităţile lamei. Celtul este ornamentat cu încă două linii arcuite, paralele cu cea care delimitează feţele laterale. Turnarea a fost făcută în tipar bivalv; valvele nu au fost potrivite exact la turnare. Tot un defect de turnare îl constituie şi faptul că gura celtului este într-o parte incompletă. Turarea s-a făcut pe la gură, în două puncte, unde au rămas resturile a două cioturi care, ca şi bavurile de pe muchii, nu au fost total înlăturate. Pe una din muchiile laterale, întrerupînd bavura, există o mică spărtură triunghiulară, care se poate să fi folosit la fixarea cozii printr-un cui. Patina, verde închis. Tăişul, ştirbit.

10. Nr. inv. *2693*. Fig. 2/4. *Seceră* de tip Drajna (à patte). Forma semicirculară, mult arcuită. Partea opusă tăişului este îngroşată brusc. Coada, uşor întoarsă înapoi, cu capătul îngroşat şi neregulat. Tiparul a fost monovalv, acoperit. Turnarea s-a făcut pe la capătul cozii, unde a rămas ciotul. Defecte de turnare: vîrful lamei lipseşte, încît partea îngroşată se prelungeşte singură, ca un adaos; pe lamă, spre coadă, un gol de aer; alături, alt orificiu , mai mare, poate anume lăsat pentru fixarea de mîner. Bavura de pe partea opusă lamei nu a fost total înlăturată. Tăişul este ciocănit. Patina, verde.

11. Nr. inv. *2694*. Fig. 3/2. *Seceră* de acelaşi tip. Vîrful ascuţit. Un gol de aer la vîrf, din cauza aliajului. Şi această seceră are spre mîner, ca şi precedenta, un orificiu, rămas din turnare.

12. Nr. inv. *2695*. Fig. 3/1. *Seceră* de acelaşi tip. Vîrful mai rotunjit. Coada mai alungită şi mai mult întoarsă înapoi. Aceeaşi gaură, spre mîner, ca şi la celelalte seceri. Un gol de aer întrerupe, spre coadă, partea îngroşată, opusă tăişului.

13. Nr. inv. *2696*. Fig. 1/1. *Seceră* de acelaşi tip. Este mai deschisă, cu partea dinspre vîrf mai dreaptă Tăişul, spre vîrf, incomplet din turnare. Un gol de aer în jumătatea dinspre vîrf, lîngă partea îngroşată. Tăişul are ştirbituri, dintre care una recentă.

14. Nr. inv. *2692*. Fig. 2/2. *Seceră* de acelaşi tip. Este ceva mai deschisă şi mai mare. Aceeaşi gaură spre mîner. Ştirbituri vechi, cît şi recente. A fost ruptă la descoperire în patru fragmente, dintre care se păstrează trei, cel de la vîrf fiind lipsă.

15. Nr. inv. *2697*. Fig. 1/2. *Seceră* de acelaşi tip, însă nu are coada întoarsă înapoi. Lama, mai îngustă, Partea îngroşată, opusă tăişului, este mai fină. Nu are nici un orificiu. Bavura înlăturată.

16. Nr. inv. *2698*. Fig. 2/1. *Seceră* mult mai deschisă decît celelalte şi cu lama mai îngustă. Vîrful alungit este întors puţin în sus. Capătul mînerului este mai masiv. Se observă resturile bavurei.

17. Nr. inv. *2699*. Fig. 3/3. *Fragment de seceră* de acelaşi tip. Se păstrează numai mijlocul. Rupturile sînt vechi. Ştirbituri vechi. Bavura nu a fost înlăturată. Pe spatele secerii apar mici goluri de aer şi neregularităţi provenite din turnare.

18. Nr. inv. *2700*. Fig. 2/5. *Mînerul unei seceri* de acelaşi tip. Aliajul impur, cu numeroase bule de gaze. Este probabil un rebut.

II. *DEPOZITUL DE LA GURA DOBROGEI*

1. Nr. inv. *2724*. Fig. 4/1. *Celt* cu toartă de „tip transilvănean, varianta răsăriteană". Feţele laterale sînt marcate printr-o linie arcuită, prelungită pînă la extremităţile lamei. Marginile gurii, îngroşate rotund. Pe una din feţe, în partea superioară, se află un orificiu în formă de migdală, pentru fixarea cozii prin cui. Turnarea s-a făcut în tipar bivalv pe la toarta celtului. Ciotul şi bavurile au fost în mare parte înlăturate, în afară de cea din interiorul toartei. Patina, verde deschis. Tăişul dovedeşte folosirea.

2. Nr. inv. *2702*. Fig. 8/1. *Seceră* de tip asemănător cu cele de tip Drajna, din care derivă. Coada se prezintă ca un fel de bulb, care constituie o formă anterioară butonului. Lama este lată, cu vîrful teşit şi cu o prelungire la coadă, în dreptul bulbului. Turnarea, în tipar monovalv acoperit, s-a făcut pe la coadă. Spre vîrf, pe partea îngroşată, opusă tăişului, un defect de tur-

nare provenit de la un gol de aer. Bavura, incomplet înlăturată. Patina, verde deschis. Ştirbituri vechi. A fost găsită *in situ*, în sondaj.

3. Nr. inv. *2703*. Fig. 5/1. *Seceră* de acelaşi tip. Este puţin mai încovoiată şi are lama mai îngustă. Partea îngroşată, opusă tăişului, este mai fină. Lama nu se prelungeşte în dreptul bulbului. Mici ştirbituri. A fost găsită *in situ*.

4. Nr. inv. *2706*. Fig. 8/2. *Seceră* de acelaşi tip. Lama este mai lăţită în jumătatea dinspre vîrf. Vîrful rotunjit. Bulbul, mai mic. Ştirbituri pe tăiş. A fost ruptă în două la descoperire.

5. Nr. inv. *2710*. Fig. 5/2. *Seceră* de acelaşi tip. Este mai scurtă şi mai deschisă. Bulbul mare, adus înapoi. A fost ciocănită pe lamă pentru ascuţire şi linia curbă a tăişului a fost parţial deformată.

6. Nr. inv. *2704*. Fig. 5/4. *Mînerul unei seceri* de acelaşi tip. Ruptura este veche.

7. Nr. inv. *2715*. Fig. 4/6. *Mînerul unei seceri* de acelaşi tip. Bulbul, proeminent. Ruptura este veche.

8. Nr. inv. *2711*. Fig. 7/1. *Seceră* de acelaşi tip, însă mult mai deschisă şi cu lama mai îngustă, în special spre vîrf. Vîrful, rotunjit. Bulbul ocupă tot capătul mînerului. Lama nu se prelungeşte pînă în dreptul lui. Ştirbiturile sînt atît vechi, cît şi recente.

9. Nr. inv. *2708*. Fig. 6/3. *Seceră* cu format deschis şi cu lama îngustată şi mai scurtă în jumătatea dinspre vîrf. Bulbul, pronunţat, se află în afara marginii îngroşate, opusă tăişului. În dreptul lui, o prelungire a lamei care are aici lăţimea maximă. Numeroase ştirbituri vechi pe tăiş. A fost ruptă în două la descoperire.

10. Nr. inv. *2709*. Fig. 6/1. *Seceră* cu buton. Acest tip a derivat din tipul precedent. Butonul se suprapune peste bulb, pe unde s-a făcut turnarea. Secera este arcuită, cu lama subţiindu-se spre vîrf şi spre coadă. Pe tăiş, în jumătatea dinspre vîrf, a rămas un gol de aer. Bavura de pe partea opusă tăişului nu a fost înlăturată.

11. Nr. inv. *2707*. Fig. 7/2. *Seceră* cu buton. Cele două jumătăţi ale secerii formează aproape un unghi drept. Jumătatea dinspre vîrf este mai lată. Butonul, mic, se află la capătul părţii îngroşate, opusă tăişului, iar lama se prelungeşte pînă în dreptul lui. Pe tăiş se observă ştirbituri, mai numeroase spre vîrf. La descoperire, secera a fost ruptă în două fragmente.

12. Nr. inv. *2713*. Fig. 6/4. *Seceră* cu buton, mai deschisă şi mai arcuită. Lama, mai lată, egală pe aproape toată lungimea secerii, se îngustează spre coadă. Vîrful, rotunjit. Partea îngroşată, opusă tăişului, este fină, iar la capătul ei se află un buton mic, care este înconjurat de o prelungire a lamei. Tăişul este uşor zimţuit.

13. Nr. inv. *2712*. Fig. 5/3. *Seceră* cu buton, foarte lungă şi arcuită aproape în unghi drept. Lama este mai lată spre coadă, pînă în dreptul butonului şi spre vîrful secerii, care este aproape drept. Partea îngroşată, opusă tăişului, a fost ciocănită şi turtită. Bavura a fost parţial înlăturată şi parţial îndoită peste partea îngroşată. Butonul, pronunţat. Secera a fost îndoită la descoperire şi patina a dispărut aproape complet

14. Nr. inv. *2714*. Fig. 6/2. *Seceră* cu buton. Lipseşte aproape toată jumătatea dinspre vîrf. Partea rămasă este foarte lungă. Secera trebuie să fi avut o deschidere mare, iar partea dinspre vîrf a lamei, mai lată. Butinul, mic. În apropierea lui, lama se îngustează brusc. Ştirbituri pe tăiş. Ruptura este veche.

15. Nr. inv. *2716*. Fig. 4/4. *Fragment de seceră*, păstrîndu-se numai partea dinspre vîrful rotunjit. Tăişul, dantelat. Ruptura, veche.

16. Nr. inv. *2717*. Fig. 8/3. *Fragment de seceră*. Lipseşte mînerul. Lama, îngustă. Ştirbituri vechi. Şi ruptura este veche.

17. Nr. inv. *2718*. Fig. 7/4 Jumătatea dinspre vîrf a unei *seceri* arcuite rotund. Lama se îngustează spre vîrful teşit. Ruptura, veche.

18. Nr. inv. *2719*. Fig. 5/5. Vîrful rotunjit al unei *seceri*. Lama pare că se îngustează spre mijlocul secerii. Ruptura este veche.

19. Nr. inv. *2720*. Fig. 8/5. Partea de la mijlocul unei *seceri*, cu lama foarte lată şi mult curbată. Partea îngroşată, opusă tăişului, este lată şi porneşte din grosimea lamei. Rupturile şi îndoiturile sînt vechi. Fragmentul, total deosebit de secerile din acest depozit, pare că ar proveni de la o seceră cu cîrlig.

20. Nr. inv. *2701*. Fig. 7/3. *Cuţit* de un tip neobişnuit de mare. Tăişul este uşor curbat, lama îngustîndu-se spre coadă şi spre vîrful rotunjit. Partea opusă tăişului este dreaptă şi uşor îngroşată. Mînerul este simplu, drept, subţire şi lăţit la capăt prin ciocănire. Turnarea a fost făcută în tipar bivalv. Bavura, înlăturată. Patina, verde deschis. Spre vîrful tăişului, cîteva ştirbituri vechi.

21. Nr. inv. *2721*. Fig. 4/3. *Cuţit* cu lama arcuită uşor, îngustîndu-se lin spre vîrful rupt din vechime şi mai brusc spre mînerul scurt, simplu, turtit prin ciocănire. Partea îngroşată, opusă

tăișului, este mărginită spre lamă de o linie incizată. Tiparul a fost bivalv. Bavura înlăturată. Patina, verde deschis.

22. Nr. inv. *2722.* Fig. 4/5. *Cuțit.* Lipsește partea dinspre vîrf, din locul de unde lama începe să se îngusteaze. Spre coadă, lama se îngustează lin. Mînerul inițial a fost rupt, iar apoi, tăișul a fost ciocănit pentru a se forma un alt mîner. Acesta a fost realizat și prin ciocăniri laterale, care au turtit partea îngroșată, opusă tăișului. Această parte îngroșată este mai lată pe o față decît pe cealaltă, defect provenit din turnarea făcută în tipar bivalv. Bavura a fost înlăturată. Aceeași patină verde deschis. Ruptura, veche.

23. Nr. inv. *2705.* Fig. 4/2. *Brici* cu forma arcuită și cu vîrful întors în sus și retezat drept. Lama se îngustează dinspre mîner spre vîrf. Partea opusă tăișului este îngroșată ușor. O canelură, care pornește de la mîner și ajunge pînă la vîrful briciului, marchează trecerea de la partea opusă tăișului, spre lamă, iar în partea mai lată a lamei, canelura este dublată. Mînerul, ascuțit, a fost realizat în forma actuală prin ciocănirea lamei și a părții opuse. Se pare că prin ciocănire a fost turtită o prelungire a lamei, care se afla în dreptul mînerului. Briciul are încă tăișul bine ascuțit.

24. Nr. inv. *2723.* Fig. 8/4. *Turtă* mică, de formă ovală. Pe o parte este mai bombată. Se văd urmele bulelor de aer.

III. *DEPOZITUL DE LA TECHIRGHIOL*

1. Nr. inv. *158.* Fig. 9/2. *Celt* fără toartă, cu corpul cilindric alungit. Trecerea spre tăiș este marcată prin turtirea corpului cilindric. Marginile gurii sînt îngroșate și puțin răsfrînte. Pe fețele laterale, cîte trei linii longitudinale, reliefate, pornite de sub manșon, care se opresc la punctul de unde începe lățirea spre tăiș. Tiparul a fost bivalv. Cele două cioturi de pe buză și bavurile laterale au fost înlăturate, dar se mai văd urmele. Celtul are tăișul retezat și a fost folosit astfel, ca un ciocan. Patina, verde închis, a fost aproape total înlăturată după descoperire, așa cum s-a întîmplat cu toate obiectele din depozit.

2. Nr. inv. *159.* Fig. 9/1. *Celt* cu toartă, cu corpul cilindric, alungit. Gura. puțin îngroșată inelar, prezintă o foarte ușoară arcuire. Sub gură, trei linii reliefate, ușor arcuite. A fost turnat în tipar bivalv. Ciotul, aflat pe toartă, ca și bavurile laterale, încă vizibile. Bavura din interiorul toartei nu a fost șlefuită. Pe una din muchii se vede o depășire rezultată din nepotrivirea exactă a tiparului, defect îndepărtat apoi prin ciocănire. Pe una din fețele laterale, o ruptură pornită de la gură, pînă la cca 1/3 din înălțime.

3. Nr. inv. *164.* Fig. 9/3. *Fragment de celt,* păstrîndu-se numai partea arcuită dinspre tăiș, care are unul dintre colțuri rupt. Bavurile rezultate de la tiparul bivalv au fost șterse.

4. Nr. inv. *149.* Fig. 9/7. *Seceră* cu cîrlig. Mînerul și lama formează un unghi aproape drept. Marginea opusă tăișului este puternic îngroșată, mai ales spre cîrlig, care este masiv și are vîrful ascuțit. A fost turnată în tipar monovalv acoperit. Ciotul de la turnare a fost înlăturat prin ciocănire. Tăișul este zimțuit.

5. Nr. inv. *153.* Fig. 9/9. *Seceră* cu limbă la mîner. Lipsește vîrful. Lama, arcuită rotund. Partea opusă tăișului este bine reliefată. La începutul mînerului, spre exterior, o prelungire rotunjită. Pe mîner, trei nervuri paralele, dintre care cea exterioară se prelungește cu partea îngroșată, opusă tăișului, iar celelalte două se opresc în ea. Tiparul a fost monovalv acoperit. Urma ciotului de la turnare se cunoaște, cam în dreptul mijlocul lamei, pe parte exterioară îngroșată. Ruptura este veche. Tăișul, zimțuit.

6. Nr. inv. *527.* Fig. 9/11. *Seceră* cu limbă la mîner, de același tip. Se păstrează două fragmente, iar cel de al treilea, dinspre vîrf, lipsește. Prelungirea de pe marginea exterioară a mînerului este mai lunguiață. Nervurile laterale de pe mîner sînt crestate cu incizii oblice. Nervura din mijloc nu ajunge pînă la capătul mînerului. Ciotul de la turnare, destul de proeminent, se află cam pe la jumătatea arcuirii lamei, pe partea îngroșată. Ruptura de la mîner este nouă, cea de la vîrf, veche. Patina s-a pierdut complet.

7. Nr. inv. *531.* Fig. 9/19. Mînerul cu începutul lamei de la o *seceră* de același tip. Nervurile laterale de pe mîner sînt crestate cu linii oblice. Cea dinspre tăiș, mai scurtă, nu ajunge la partea îngroșată, opusă tăișului. Capătul mînerului a fost bătut cu ciocanul, încît este ascuțit și nervurile s-au șters. Acest fapt sugerează o refolosire a mînerului, după ruperea secerii.

8. Nr. inv. *154.* Fig. 9/17. Mînerul și o jumătate din lamă de la o *seceră* de același tip. De-a lungul lamei, paralel cu partea îngroșată, opusă tăișului, se află o nervură. Ciotul de la turnare este vizibil pe partea îngroșată, la punctul de despărțire al lamei de mîner. Datorită imperfecțiunii tiparului, spațiul dintre două nervuri ornamentale ale mînerului este umplut în dreptul proeminenței de pe marginea exterioară. Ruptura este veche. Tăișul este tocit și știrbit, fdovadă a folosirii îndelungate.

9. Nr. inv. *526*. Fig. 9/6. Două fragmente de la o *seceră* se același tip. Lipsește vîrful. Nervura de pe mîner, dinspre marginea interioară, se prelungește pe lamă, paralel cu partea îngroșată opusă tăișului. Nervura de la mijlocul mînerului se oprește în dreptul proeminenței de pe marginea exterioară. Capătul mînerului are două mici arcuiri, între cele trei nervuri. Tăișul, știrbit. Rupturile, vechi.

10. Nr. inv. *530*. Fig. 9/10. Cea mai mare parte a mînerului (capătul este rupt) și o mică parte de la începutul lamei unei *seceri* de același tip. Nervura de pe marginea interioară a mînerului se prelungește paralel cu marginea îngroșată, opusă tăișului. La locul unde se face apropierea între ele, nervura se bifurcă. Nervura din centrul mînerului este mai scurtă. Ambele rupturi sînt vechi.

11. Nr. inv. *528*. Fig. 9/8. Parte din mînerul unei *seceri* de același tip. Nervura din mijloc, înainte de a ajunge la capătul mînerului, se bifurcă. Ruptura este veche

12. Nr. inv. *532*. Fig. 9/16. Vîrful unei *seceri*, probabil,de același tip, a cărui extre mitate este puțin întoarsă în sus. Ruptura, veche.

13. Nr. inv. *529*. Fig. 9/18. Vîrful unei *seceri*, curbat și ascuțit. Ruptura este veche. Tăișul, neștirbit.

14. Nr. inv. *157*. Fig. 9/4. ***Mînerul unei săbii*** din categoria cu „limbă la mîner". Marginile mînerului, înălțate și ușor arcuite la mijloc, se răsfrîng în partea superioară, formînd două vîrfuri, dintre care unul este îndoit din vechime. Partea dinspre lamă, cu umerii arcuiți, porniți tot din marginile înălțate ale limbii mînerului, are spre interior patru găuri de nituire, cîte două pe fiecare latură. Pe limba mînerului se păstrează de asemenea patru găuri prin care treceau niturile pentru fixarea plăselelor. A fost turnat în tipar bivalv, iar bavurile au fost șterse. Mînerul provine de la o sabie a cărei lamă îngroșată la mijloc (de secțiune biconvexă), se termina în partea de sus într-un triunghi masiv care a făcut ca ruptura să detașeze mînerul cu umerii arcuiți de partea cuprinsă între ei.

15. Nr. inv. *156*. Fig. 9/5. ***Lama unei săbii*** de același tip ca și mînerul descris. Lipsește vîrful, iar din mîner se păstrează numai partea inferioară. Aici se observă o lățire care servea la fixare și în care se deosebește într-o parte, o gaură de nit întreagă și una din care nu se mai vede decît un mic arc, iar în cealaltă parte, jumătate din gaura simetrică cu cea opusă, întreagă. Lama are secțiunea biconvexă. Tăișurile sînt tocite pînă la partea masivă a lamei. Sabia a fost turnată în tipar bivalv. Deteriorările sînt vechi.

16. Nr. inv. *155*. Fig. 9/15. Partea inferioară a unui *vîrf de coif*. Corpul cilindric, gol în interior, se lățește spre bază, formînd un trunchi de con. Vîrful este rupt din vechime. Pe suprafața aproape circulară a bazei, care este ușor concavă, se observă resturile de la sudura care făcea legătura cu coiful. Turnarea a fost făcută în tipar bivalv, iar bavurile au fost complet înlăturate prin ciocănire.

17. Nr. inv. *533*. Fig. 9/13, 10/1, b. Mic fragment de tablă subțire, de formă neregulată, provenit dintr-un *coif*. Este ornamentat cu rotunduri realizate prin apăsare din interior. În jurul unui punct central mai mare, sînt dispuse două cercuri concentrice, formate din puncte mai mici. Rupturile și îndoiturile sînt vechi.

18. Nr. inv. *534*. Fig. 9/14, 10/1 a. Mic fragment provenit de la același *coif*. Este ornamentat cu două linii paralele formate din puncte realizate în același fel. Liniile paralele se află între două cercuri, din care nu se văd decît cîte trei puncte. Fragmentul se leagă prin decor de cel descris anterior.

19. Nr. inv. *537*. Fig. 9/12, 10/3. Fragment din același *coif*. Se repetă ornamentul cercurilor concentrice în jurul unui punct. Se păstrează cca 2/3 din cercul mic și cca 1/4 din cel mare.

20—24. Nr. inv. 535—536. Cinci fragmente de formă neregulată, provenite de la același *coif*. Nu au ornament. Unul are o gaură de nit.

25. Nr. inv. *160*. Fig. 9/23. *Turtă* de dimensiuni mici. Forma este neregulată.

26. Nr. inv. *161*. Fig. 9/22. *Turtă* cu forma neregulată. Pe o parte este netezită.

27. Nr. inv. *162*. Fig. 9/20. *Turtă* mică, aproape rotundă. O parte este mai bombată, iar cealaltă aproape dreaptă.

28. Nr. inv. *163*. Fig. 9/21. *Turtă* mică, aproape paralelipipedică.

IV. *DEPOZITUL NR. 2 DE LA SÎMBĂTA NOUĂ*

1. Nr. inv. *2675*. Fig. 12/4. *Celt* cu toartă, cu corpul aproape cilindric și lățit spre tăiș. Bordura gurii este puțin îngroșată și ușor arcuită. Trecerea spre tăiș se face lin. Toarta, cu secțiunea biconvexă, este puțin strîmbată. Sub gură, paralele cu aceasta, sînt reliefate cinci linii arcuite. Tiparul a fost bivalv. Pe una din părțile laterale, datorită unui defect de turnare,

liniile ornamentale sînt puțin frînte. Ciotul și bavurile rămase de la turnare au fost înlăturate prin ciocănire. Patina, verde-albăstruie.

2. Nr. inv. *2676*. Fig. 12/1. *Celt* cu toartă, cu corpul plat. Gura a fost turtită din vechime, încît apare aproape dreptunghiulară. Marginea gurii este pronunțată, avînd sub ea o linie reliefată, care ocolește celtul de jur împrejur. Toarta, mică și subțire, are secțiunea biconvexă. Tăișul, puternic arcuit, prezintă o știrbitură veche. Turnarea s-a făcut în tipar bivalv prin partea superioară a toartei. Valvele nu au fost bine potrivite, iar defectul rezultat a fost remediat prin ciocănire. Bavurile și ciotul, în cea mai mare parte înlăturate, în afară de cea din interiorul toartei. Aceeași patină.

3. Nr. inv. *2677*. Fig. 12/2. *Seceră* cu cîrlig. Mînerul face unghi drept cu lama. Partea îngroșată opusă tăișului, este masivă, mai ales spre capătul mînerului, unde se formează cîrligul ascuțit. Lama este mai lată la începutul mînerului și în jumătatea dinspre vîrf. Turnarea s-a făcut în tipar monovalv acoperit, ca la toate secerile din depozit. În apropiere de vîrful secerii se observă punctul pe unde s-a făcut turnarea, pe partea îngroșată, opusă tăișului. Mici știrbituri vechi pe tăiș. Patina, verde închis.

4. Nr. inv. *2687*. Fig. 12/5. *Seceră* de același tip. Partea îngroșată, opusă tăișului, este mai solidă și se prelungește pînă la vîrful secerii, ușor rotunjit. O nervură puternică se află și în partea inferioară a cîrligului masiv, în continuarea tăișului. Lama se îngustează spre vîrf. În jumătatea dinspre vîrf, lîngă partea îngroșată și pe aceasta, se observă bule rămase de la golurile de aer. Ciotul, aflat pe partea îngroșată, spre vîrf, și bavura, rămase din turnare, nu au fost total înlăturate. Tăișul, ușor zimțuit. Aceeași patină.

5. Nr. inv. *2680*. Fig. 12/6, *Seceră* de același tip. Cîrligul, rupt din vechime, ca și capătul dinspre vîrf al părții îngroșate, opusă tăișului. Pe aceasta, spre vîrf, se mai observă ciotul, deși a fost înlăturat prin ciocănire, ca și bavura. Patina, verde deschis. Știrbituri.

6. Nr. inv. *2679*. Fig. 12/3. *Seceră* de același tip. Cîrligul este mai îngust, iar lama mai arcuită. Partea îngroșată opusă tăișului, este încovoiată la vîrf spre tăiș, cu care se unește. Marginea îngroșată a fost turtită prin ciocănire. Se văd urmele ciotului, spre vîrful secerii, pe exteriorul marginii îngroșate. Patina, verde închis. Se observă imperfecțiuni în aliaj.

7. Nr. inv. *2681*. Fig. 12/8. *Seceră* cu limbă la mîner. Lama este arcuită rotund, îngustîndu-se dinspre mîner spre vîrf, care este puțin rupt din vechime. Partea îngroșată, opusă tăișului, se prelungește pe mîner, pînă la capătul acestuia. Cît ține mînerul ea este ornamentată cu adîncituri mici realizate prin ciocănire. La fel este ornamentată și nervura dinspre tăiș a mînerului, care se prelungește de la capătul mînerului pînă la marginea îngroșată opusă tăișului, separînd astfel mînerul de lamă. Pe mîner, paralelă cu celelalte două, se mai află, la mijloc, o nervură mai fină. În exteriorul mînerului, o proeminență, specifică acestui tip de seceră. Mînerul este terminat în coadă de rîndunică. Pe mijlocul lamei se observă o nervură foarte fină. Bavura a fost în parte înlăturată, iar în parte îndoită pe marginea îngroșată. Știrbituri pe tăiș. Patina, verde închis.

8. Nr. inv. *2682*, Fig. 12/7. *Turtă* de formă neregulată. Pe una din fețe, niște adîncituri, parcă făcute cu degetul. Patina, verzui-cenușie.

V. *DEPOZITUL NR. 1 DE LA SÎMBĂTA NOUĂ.*

1. Nr. inv. *116*. Fig. 15/2. *Celt* cu plisc. Gura arcuită este terminată printr-o proeminență care nu depășește cu mult nivelul toartei supraînălțate, din partea opusă. Marginile gurii, ușor îngroșate, sînt bine conturate. Corpul celtului se subțiază puțin la mijloc, lățindu-se apoi spre tăiș. Trecerea spre tăiș se face lin. A fost turnat în tipar bivalv. Deasupra toartei se mai vede urma ciotului rămas de la turnare. Bavurile laterale se văd bine, mai ales pe toartă. Patina, verde-albăstruie. Pe tăiș se observă mici știrbituri.

2. Nr. inv. *118*. Fig. 15/3. *Celt* de același tip. Corpul mai subțire și gura mai arcuită, cu pliscul foarte înalt. În partea opusă arcuirea gurii se prelungește mult, fiind locul prin care s-a făcut turnarea în tiparul bivalv. Toarta, cu secțiunea rotundă, este plasată sub arcuirea gurii. Bavurile laterale au fost înlăturate, în afară de cea de la toartă. Patina, verde închis. Tăișul, drept, puțin știrbit.

3. Nr. inv. *119*. Fig. 15/1. *Celt* de același tip. Toarta, puțin supraînălțată, este mai masivă, avînd secțiunea circulară. Bavurile și urmele ciotului sînt foarte vizibile pe toartă. Patina, verde-albăstruie. Un colț al tăișului este rupt din vechime. Sînt și alte știrbituri.

4. Nr. inv. *120*. Fig. 15/4. *Celt* de același tip. Pliscul, mai scund. Toarta, ușor supraînălțată, are o formă prelungă. Resturile ciotului de deasupra toartei și urmele bavurilor laterale sînt încă vizibile. Aceeași patină. Celtul este scurtat, datorită utilizării. Știrbituri.

5. Nr. inv. *105*. Fig. 15/6. *Celt* mic, cu corpul cilindric și cu tăișul mult lățit și drept. Are buza îngroșată, în formă de manșon. Toarta mică, cu secțiunea rotundă. Trecerea spre tăiș se face brusc, printr-o linie de demarcare. Celtul este decorat cu linii fine, reliefate: sub buză, două linii orizontale, apoi trei linii paralele, semicirculare, cu deschiderea în sus; două nervuri laterale pleacă de sub liniile orizontale și urmăresc marginile celtului pînă la tăiș. A fost atent finisat. Patina, verde închis.

6. Nr. inv. *106*. Fig. 15/5. *Celt* cu corpul cilindric. Tăișul este mult lățit și drept, cu colțurile ușor arcuite. Trecerea spre tăiș se face brusc. Buza, ca un manșon. Este decorat cu trei linii reliefate, orizontale, destul de pronunțate, plasate sub manșon. De sub ele, pînă la pragul de unde începe tăișul, două adîncituri arcuite, cu deschiderea în afară, ca două paranteze. Tiparul, bivalv. Ciotul rămas de la turnare se află pe partea inferioară a toartei. Bavurile laterale au fost înlăturate prin șlefuire. Patina, verde închis, în cea mai mare parte, ștearsă. Un colț al tăișului este rupt, datorită utilizării.

7. Nr. inv. *102*. Fig. 15/13, 17/1. *Celt* masiv, de formă alungită, cu tăișul ușor arcuit și cu manșon proeminent. Toarta, mică, are secțiunea biconvexă. Trecerea spre tăișul ușor lățit se face lin. Pe una din muchiile laterale, sub toartă, se află un orificiu rotund pentru fixarea mînerului printr-un cui, orificiu realizat în timpul turnării. Fețele laterale sînt delimitate prin nervuri fine, pornite de sub manșon, pînă la extremitățile tăișului. Celtul este ornamentat în jumătatea superioară cu linii reliefate; sub manșon, trei linii orizontale; a patra linie este întreruptă la mijloc de o linie verticală, apoi continuă, însă la alt nivel, datorită unui defect al tiparului; alte două linii orizontale pornesc dinspre muchiile laterale ale celtului și formează apoi un unghi drept, coborînd spre tăiș, paralel cu linia din mijloc. Celtul a fost turnat în tipar bivalv printr-un punct aflat deasupra toartei, însă ciotul a fost înlăturat. Bavurile laterale au fost ciocănite. Bavura de pe toartă și marginea interioară a gurii nu au fost șlefuite. Pe una din fețe, la gură, spre toartă, două crăpături. Patina, verde închis.

8. Nr. inv. *104*. Fig. 15/7. *Celt* cu tăișul oblic, ușor arcuit, și cu manșon proeminent, din care pleacă toarta cu secțiune biconvexă. Fețele laterale sînt delimitate printr-o linie larg arcuită. Trecerea spre tăiș, destul de pronunțată. Sub gură, două linii orizontale, puțin reliefate. Turnarea în tipar bivalv s-a făcut pe la toartă, unde a rămas un mic ciot. Bavurile laterale au fost ciocănite. Celtul are la manșon, pe una din fețe, o crăpătură largă, dovadă a utilizării. Patina, verde tare.

9. Nr. inv. *121*. Fig. 15/11. *Celt* masiv, de formă alungită. Marginea gurii este îngroșată. De aici pornește toarta cu secțiunea biconvexă. Trecerea spre tăiș se face lin. Fețele laterale sînt marcate printr-o linie arcuită larg în partea superioară, dar slab reliefată. Pe fețele laterale, ajungînd pînă spre mijlocul lor, pornesc de sub arcuire trei linii reliefate, verticale. Deasupra manșonului, în părțile laterale, două proeminențe ascuțite prin șlefuire, rămase din timpul turnării, făcută în tipar bivalv. Tăișul, ușor arcuit. Bavurile au fost înlăturate în afară de cea de la toartă. Patina, verde.

10. Nr. inv. *122*. Fig. 15/12. *Celt* de același tip. Pare să fi fost turnat în același tipar, dar motivele ornamentale sînt mai bine păstrate. Una dintre proeminențele de pe manșon este mai puțin ascuțită. Toarta a fost ruptă la descoperire.

11. Nr. inv. *123*. Fig. 15/10. *Celt* cu manșon, de formă alungită, lățindu-se spre tăișul drept. Fețele laterale sînt delimitate prin nervuri fine, pornite de sub manșon. Sub manșon, două linii orizontale, slab reliefate. Din colțurile formate de linia orizontală inferioară cu nervurile verticale laterale, pornește cîte o linie arcuită care formează un unghi. Din acest unghi pornește o linie verticală, care ajunge pînă spre mijlocul celtului. Paralel cu aceasta, alte două linii verticale, care sînt ceva mai lungi și se arcuiesc în partea superioară, oprindu-se în nervurile laterale. Urmele ciotului și bavurile laterale nu se mai observă. Toarta a fost ruptă la descoperire. Celtul are tăișul deteriorat. Patina a fost ștearsă.

12. Nr. inv. *124*. Fig. 15/9. *Celt* de același tip. Ornamentul este similar, cu deosebire că nervurile laterale nu pleacă de sub manșon, ci din muchiile laterale. Toarta, ruptă din vechime, ca și un colț al tăișului ușor arcuit. Patina, verde închis.

13. Nr. inv. *103*. Fig. 15/8. *Celt* masiv, de formă prelungă și foarte puțin lățit spre tăiș. Manșonul, mult îngroșat. Toarta, mică cu secțiunea rotundă. Trecerea spre tăiș se face lin. Fețele laterale sînt delimitate prin nervuri fine care pornesc de sub manșon. Sub gură, trei linii orizontale, fin reliefate. Din colțurile formate la întîlnirea liniei orizontale inferioare cu nervurile laterale, pornesc două linii oblice, care închid un triunghi, iar paralel cu ele, mai jos, alte două linii oblice, din întîlnirea cărora pornește o nervură verticală. Alte două linii oblice, paralele cu cele de mai sus, formează cîte un unghi obtuz cu două linii paralele verticale, aflate de o parte și alta a celei centrale. Bavurile și ciotul au fost înlăturate. Marginea interioară a guri nu a fost șlefuită. Tăișul, foarte puțin arcuit, este în perfectă stare. Patina, verde închis.

14. Nr. inv. *144*. Fig. 17/2, 18/1. *Celt* de tip local „dobrogean" I. Are forma trapezoidală înaltă, lăţindu-se treptat dinspre gură spre tăiş. Feţele laterale sînt marcate printr-o linie reliefată, arcuită, pornită de la 2,5 cm sub gură şi care se prelungeşte oblic pînă la extremităţile tăişului, uşor arcuit. Imediat sub marginea gurii, se află un decor, înalt de 1 cm, realizat prin linii oblice paralele, delimitate în partea inferioară de o linie orizontală, reliefată, care înconjoară celtul. Ornamentul este imperfect, din cauza defectelor tiparului. Toarta porneşte de sub marginea îngroşată a gurii şi se întoarce în dreptul arcuirii de pe feţele laterale. Turnarea a fost făcută în tipar bivalv pe la partea superioară a toartei, unde a rămas un ciot care s-a rupt, dar n-a fost cicănit. Celtul este neşlefuit şi nefinisat, ca toate exemplarele din această categorie. Se păstrează toate bavurile, pînă şi cea de pe tăiş. Deasupra gurii, în partea opusă toartei, a rămas de la turnare o proeminenţă înaltă, ca o picătură gata să cadă, solidificată. Celtul are numeroase defecte de turnare: goluri provenite de la bulele de aer, porozităţi, neregularităţi pe suprafeţe. Defectele provin din impurităţile aliajului şi din cauza turnării la o temperatură insuficient de ridicată. Patina este de culoare cenuşiu-verzuie.

15. Nr. inv. *117*. Fig. 19/5. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Marginea gurii, în partea opusă toartei, a ieşit incompletă din turnare. Ciotul, mai mic, iar suprafeţele au mai puţine neregularităţi.

16. Nr. inv. *132*. Fig. 20/1. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Ciotul, proeminent.

17. Nr. inv. *133*. Fig. 19/6. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, două găuri mici rămase de la turnare. O zgîrietură recentă.

18. Nr. inv. *134*. Fig. 20/5. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, un orificiu mic, triunghiular, provenit din turnare. O zgîrietură recentă. Patina a fost în parte ştearsă.

19. Nr. inv. *135*. Fig. 18/2. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Orificiul toartei a rămas plin după turnare şi a fost perforat cu un cui.

20. Nr. inv. *136*. Fig. 20/4. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Sub toartă, o prelungire poeminentă a bavurii. Compoziţia aliajului, foarte proastă, a făcut ca acest celt să aibă cele mai multe defecte din toată seria. Un colţ al tăişului, turtit din vechime.

21. Nr. inv. *137*. Fig. 19/2. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Aproape jumătate din gură, cu decorul de sub ea, lipseşte din turnare.

22. Nr. inv. *138*. Fig. 20/6. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, un gol mic, alungit. Marginea gurii, parţial, şlefuită.

23. Nr. inv. *139*. Fig. 20/3. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, o gaură verticală, lungă şi îngustă. Pe cealaltă, aproape de tăiş, un gol mic. Ciotul proeminent. Marginea gurii, parţial şlefuită.

24. Nr. inv. *140*. Fig. 20/2. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, un mic gol; pe cealaltă, o adîncitură. Cîteva zgîrieturi recente. Marginea gurii, în parte finisată.

25. Nr. inv. *141*. Fig. 19/3. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, un gol mare alungit, vertical. Gura şi toarta, parţial şlefuite.

26. Nr. inv. *142*. Fig. 19/4. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Ceva mai puţine defecte. Marginea gurii, toarta şi ciotul, parţial şlefuite.

27. Nr. inv. *143*. Fig. 19/1. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, un mic gol, de formă ascuţită. Buza, incompletă din turnare, a fost şlefuită. Orificiul toartei, micşorat datorită bavurilor.

28. Nr. inv. *125*. Fig. 21/1. *Celt* de tip local „dobrogean" II. Forma alungită şi puţin subţiată la mijloc, se lăţeşte spre tăişul uşor arcuit. Manşonul îngroşat este ornamentat cu linii oblice, paralele, reliefate, sugerînd o spirală. Feţele laterale sînt marcate prin linii verticale, uşor arcuite, pornite de sub manşon. Pe mijlocul feţelor laterale, o nervură reliefată, verticală, ajunge puţin mai jos de mijlocul celtului. Toarta porneşte din manşon şi se întoarce în dreptul punctului de pornire a liniilor verticale. Celtul a fost turnat în tipar bivalv pe deasupra toartei, unde a rămas ciotul. Este total nefinisat şi neşlefuit, bavurile fiind vizibile chiar pe tăiş. Aliajul nu a fost de bună calitate şi turnarea nu s-a făcut la o temperatură potrivită. Suprafeţele celtului au numeroase asperităţi, mici goluri şi porozităţi, iar ornamentul şi nervurile sînt adesea întrerupte. Celtul a fost presat din vechime pe ambele părţi, încît, pe una din feţele laterale, se vede o fisură. Patina, cenuşiu-verzuie. Celturile turnate în acelaşi tipar, au aceleaşi trăsături.

29. Nr. inv. *126*. Fig. 18/3. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, lîngă nervura din mijloc, un mic gol rotund.

30. Nr. inv. *127*. Fig. 21/3. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, la capătul nervurii centrale, un gol triunghiular.

31. Nr. inv. *128*. Fig. 21/2. *Celt* turnat în acelaşi tipar. Pe una din feţe, lîngă nervura din mijloc, un gol lunguieţ.

32. Nr. inv. *129*. Fig. 21/6. *Celt* turnat în același tipar. În partea opusă toartei, gura și ornamentul sînt întrerupte printr-un gol.

33. Nr. inv. *130*. Fig. 21/5. *Celt* turnat în același tipar. Într-o parte, pe nervura centrală, o mică proeminență. Gura, ruptă din vechime.

34. Nr. inv. *131*. Fig. 21/4. *Celt* turnat în același tipar. Pe una din fețe, în partea superioară, o spărtură mare, de formă neregulată, datorită, probabil, aliajului vîscos, care nu s-a răspîndit peste tot.

35. Nr. inv. *101*, Fig. 16/2. *Seceră* cu limbă la mîner, mult arcuită, în formă de potcoavă. Marginea îngroșată, opusă tăișului, se contureazǎ de la capătul mînerului pînă la vîrf, unde se subțiază. Pe marginea îngroșată, două proeminențe mici; una la începutul mînerului, cealaltă la începutul curburii spre vîrf, pe unde s-a făcut turnarea. Lama, foarte lată, se îngustează spre vîrf, unde sînt cîteva știrbituri. Spre interiorul mînerului, o nervură paralelă și egală în grosime cu marginea exterioară. Nervura se prelungește pe centrul lamei, subțiindu-se, pentru a dispărea puțin dincolo de mijlocul secerii. Capătul mînerului, deteriorat din vechime. Tiparul a fost monovalv acoperit. Ciotul și bavura au fost șlefuite. Patina, verde închis.

36. Nr. inv. *114*. Fig. 16/4. *Seceră* cu limbă la mîner, arcuită, cu vîrful prelung, ascuțit și puțin întors în sus. Lama se îngustează dinspre mîner spre vîrf. Marginea îngroșată, opusă tăișului, este fină și se contureazǎ de la capătul mînerului pînă la vîrf. Marginea interioară a mînerului, îngroșată, se prelungește pe mijlocul lamei, subțiindu-se, și ajunge pînă la vîrf, unde se unește cu marginea exterioară. Pe marginea exterioară, la începutul mînerului, o proeminență prelungă. Turnarea, în tipar monovalv acoperit, s-a făcut printr-un punct de pe marginea exterioară, aflat la mijlocul curburii. Ciotul și bavura au fost șlefuite. O singură știrbitură pe tăiș. Patina, verde închis. Unealta a fost ruptă la descoperire în două fragmente.

37. Nr. inv. *112*. Fig. 16/8. *Seceră* cu limbă la mîner, mai puțin arcuită, cu lama lungă și lată și cu mînerul scurt. Lama se îngustează doar spre vîrf. Marginea îngroșată, opusă tăișului, cît ține mînerul, este ornamentată cu mici alveole. La fel este ornamentată și marginea interioară îngroșată a mînerului. Aceasta este dreaptă și se unește cu cea exterioară, delimitînd mînerul de lamă. Pe marginea exterioară, la începutul mînerului, o proeminență pătrată. Capătul mînerului, terminat în unghi deschis spre exterior. Bavura și ciotul au fost înlăturate. Patina, verde închis.

38. Nr. inv. *111*. Fig. 16/6. *Seceră* de același tip. Un colț de la capătul mînerului a ieșit incomplet din turnare. Marginile îngroșate ale mînerului, ornamentate ca la precedenta. Patina, verde închis. Secera a fost ruptă la descoperire în trei fragmente.

39. Nr. inv. *113*. Fig. 16/5. *Seceră* cu limbă la mîner, cu lama îngustă și puțin întoarsă în sus. Marginea interioară îngroșată a mînerului formează cu cea exterioară un unghi ascuțit, delimitînd începutul lamei. Pe marginea exterioară, la începutul mînerului, o proeminență pătrată. Turnarea, în tipar monovalv acoperit, s-a făcut pe la mijlocul arcuirii marginii îngroșate, opuse tăișului. Ciotul și bavura au fost șlefuite. Pe tăiș, mici știrbituri la vîrf și spre mîner. Patina, verde închis. Secera a fost ruptă în două la descoperire.

40. Nr. inv. *110*. Fig. 16/7. *Seceră* cu limbă la mîner, de format mic, arcuită rotund Lama se îngustează dinspre mîner spre vîrful retezat drept. Marginea interioară îngroșată a mînerului se unește cu cea exterioară, separînd mînerul de lamă. Aici, pe marginea exterioară, o proeminență pătrată. Nu se observă locul pe unde s-a făcut turnarea. Bavurile înlăturate. Patina, verde închis. Știrbituri pe tăiș

41. Nr. inv. *115*. Fig. 16/3. *Seceră* de același tip, incomplet finisată. Aproape de mijlocul secerii, pe marginea exterioară îngroșată, ciotul rămas de la turnare. Se văd bavurile chiar pe tăiș.

42. Nr. inv. *109*. Fig. 16/1. *Seceră* de același tip, pare-se turnată în același tipar. Două goluri rămase din turnare: unul aproape de capătul mînerului, celălalt, la mijlocul lamei. Ciotul, proeminent.

43. Nr. inv. *107*. Fig. 22/1, 3. *Turtă* de formă ovală. Una din suprafețe este mai bombată și are numeroase goluri provenite de la bule de aer. Pe suprafața mai plată se văd bășicile de aer sparte din interiorul materialului. Patina, verde deschis.

44. Nr. inv. *108*. Fig. 22/2, 4. *Turtă* mai mare și cu format mai rotund. Se observă, pe ambele suprafețe, aceleași fenomene ca și la precedenta. Aceeași patină.

VI. *DEPOZITUL DE LA PĂDURENI*

1. Nr. inv. *170*. Fig. 11, 24/1. *Brățară* de formă ușor ovală, cu capetele deschise, destul de groasă în secțiune, care este rotundă. Are un ornament greu vizibil, format din linii fin incizate, în formă de frunzulițe de brad. Ornamentul se mai păstrează doar pe mici porțiuni, în

exterior, la capete și la mijlocul brățării. Este singura brățară ornamentată din depozit. Capetele, puțin subțiate, se termină neregulat. Patina, verde deschis.

2. Nr. inv. *549*. Fig. 24/3. *Brățară* de formă circulară, cu capetele distanțate. Secțiunea are formă de cerc turtit. Capetele, subțiate, unul fiind ascuțit. Patina, verde deschis.

3. Nr. inv. *548*. Fig.24/4. *Brățară* în formă de cerc turtit, deschis. Capetele sînt subțiate și ușor rotunjite. Patina este de culoare verde închis, ca la toate exemplarele de mai jos.

4. Nr. inv. *546*. Fig. 24/5. *Brățară* în formă de cerc turtit, cu capetele distanțate. Acestea sînt subțiate și par rupte din vechime. Secțiunea, biconvexă.

5. Nr. inv. *168*. Fig. 25/2. *Brățară* cu formă circulară. Capetele, depărtate. Secțiunea, biconvexă. Unul din capete, rupt din vechime, celălalt, ascuțit. A fost ruptă în două la descoperire.

6. Nr. inv. *538*. Fig. 25/4. *Brățară* circulară, cu capetele apropiate. Secțiunea, biconvexă. Capetele, subțiate, se termină neregulat. A fost ruptă la descoperire în patru fragmente.

7. Nr. inv. *539*. Fig. 25/5. *Brățară* în formă de cerc turtit. Capetele, subțiate și terminate drept se apropie destul de mult. Secțiunea, biconvexă. A fost ruptă în două la descoperire.

8. Nr. inv. *541*. Fig. 25/1. *Brățară* circulară. Capetele apropiate, fără să se unească, sînt puțin subțiate și rotunjite. Secțiunea, biconvexă. A fost ruptă la descoperire în două bucăți

9. Nr. inv. *543*. Fig. 24/7. *Brățară* în formă de cerc puțin turtit. Capetele, subțiate și terminate neregulat, se apropie, unul din ele fiind puțin adus în interior. Secțiunea, biconvexă.

10. Nr. inv. *545*. Fig. 24/9. *Brățară* circulară, cu capetele terminate drept, apropiate, fără să se întîlnească. Secțiunea este deosebită, avînd forma de oval turtit la un capăt.

11. Nr. inv. *165*. Fig. 24/2. *Brățară* circulară, cu capetele subțiate, petrecute cca 2 cm, unul din ele fiind retezat. Secțiunea, biconvexă.

12. Nr. inv. *167*. Fig. 24/12. *Brățară* circulară, cu capetele subțiate, puțin petrecute. Secțiunea, biconvexă. Ruptă în două și deformată.

13. Nr. inv. *542*. Fig. 24/8. *Brățară* circulară, cu capetele subțiate, foarte puțin petrecute. Secțiunea, biconvexă.

14. Nr. inv. *547*. Fig. 24/6. *Brățară* circulară, puțin turtită. Capetele subțiate, puțin petrecute. Secțiunea, biconvexă.

15. Nr. inv. *174*. Fig. 25/3. *Brățară* deformată la descoperire. Ruptă în trei, un fragment pierzîndu-se. Este mai subțire decît celelalte și are secțiunea turtită. Capătul păstrat este ascuțit.

16. Nr. inv. *171*. Fig. 25/7. *Brățară* deformată la descoperire, acum fiind ovală și deschisă mult. Se păstrează două fragmente. Capătul păstrat este subțiat și terminat neregulat. Secțiunea, biconvexă.

17. Nr. inv. *540*. Fig. 24/10. *Brățară* deformată la descoperire. A avut formă circulară. Capetele, puțin subțiate, se termină neregulat. Secțiunea, biconvexă. A fost ruptă în trei fragmente.

18. Nr. inv. *169*. Fig. 25/6. *Brățară* deformată și ruptă în patru la descoperire. Se pare că a avut formă circulară, cu capetele subțiate și terminate drept, puțin petrecute. Secțiunea biconvexă.

19—21. Nr. inv. *166*. *172*, *173*. Fig. 25/9, 8, 11. Trei *brățări* mult deformate și rupte în cîte trei fragmente la descoperire. Capetele subțiate, se termină neregulat. Secțiunile, biconvexe.

22. Nr. inv. *544*. Fig. 24/11. *Fragment de brățară*, rupt din vechime. Se păstrează ceva mai mult decît un semicerc. Secțiunea, biconvexă.

23. Nr. inv. *175*. Fig. 25/10. *Fragment de brățară*. Într-o parte, ruptura este recentă Nu s-au mai găsit bucăți. Secțiunea, biconvexă.

24. Nr. inv. *148*. Fig. 26/2, 27/2. *Aplică de vestmînt*, în formă de calotă sferică. Este făcută din tablă subțire. Marginea are o îndoitură fină spre interior, în parte distrusă. Pe spate, în centru, este lipită o torțiță pentru fixare, cu secțiunea circulară. Sudura a fost făcută destul de grosolan. Patina, de culoare verde tare, a fost în parte ștearsă la descoperire.

25. Nr. inv. *147*. Fig. 26/1, 27/4. *Aplică de vestmînt*. Același tip, poate perechea celei de mai sus. Torțița din spate, pentru fixare, a fost ruptă la descoperire. Pe față, în dreptul torțiței, se observă o crăptură. Și la această aplică, patina a fost parțial ștearsă cu ocazia descoperirii.

26. Nr. inv. *14*. Fig. 26/3, 27/3. *Aplică de vestmînt*, în formă de cerc, cu partea din mijloc bombată ca o calotă sferică. Este lucrată în tablă foarte subțire și are crăpături vechi. În centrul aplicei se află o gaură rotundă. Alte patru găuri rotunde, mai mici, se află dispuse simetric, la distanțe egale, pe banda plată a aplicei. Alături de două dintre aceste găuri, alăturate, se observă cîte o ridicătură semisferică, realizată prin apăsare din spate. Pe marginea aplicei, se vede, de jur împrejur, un decor, format dintr-un șir dublu de puncte executate prin lovirea din

Fig. 28. Aspect al săpăturii pentru completarea depozitului nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

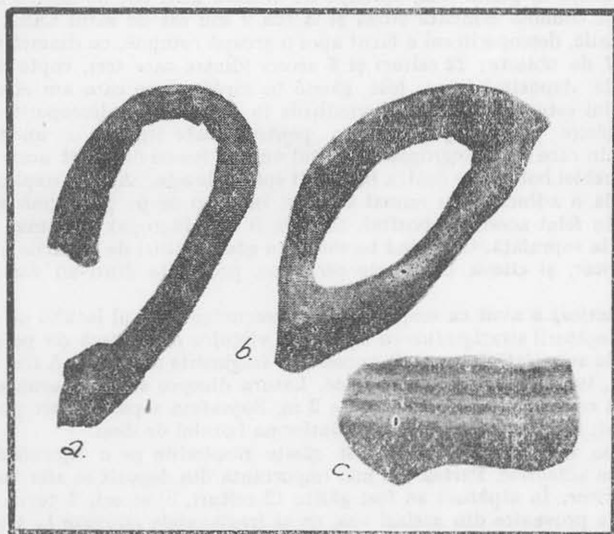

Fig. 29. Fragmente ceramice diverse din săpătura de la Sîmbăta Nouă: a) Hallstatt; b) Epoca bronzului; c) Cultura Cernavodă.

spate cu un vîrf ascuţit. Aplica are două rupturi mici. Patina, de culoare verde închis, a fost în mare parte ştearsă la descoperire.

27. Nr. inv. *146*. Fig. 26/4. 27/1. *Aplică de vestmînt*, în formă de *umbo* de scut, cu partea centrală alcătuită dintr-o calotă, care se termină cu un vîrf rotunjit, aproape sferic. În jurul părţii centrale a fost redat un cerc format din puncte. Un alt cerc, dublu punctat, urmăreşte circumferinţa aplicei. Punctele au fost realizate prin lovirea din spate cu un vîrf ascuţit. Pe spate, în adîncitură, se vede bine sistemul de sudare al calotei centrale de partea adîncită, sudură care prinde şi torţiţa de fixare a aplicei de vestmînt. Patina, verde tare, a fost parţial distrusă la descoperire.

CONDIŢIILE DE DESCOPERIRE ŞI CERCETĂRILE EFECTUATE

La patru din cele şase depozite prezentate, s-au făcut sondaje de verificare pentru cercetarea punctului respectiv. Sondajele au dus la completarea depozitelor cu piesele care nu fuseseră date la iveală de cei ce făcuseră descoperirea întîmplătoare. Astfel de sondaje au fost făcute la depozitele nr. 1 şi nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, la Nicolae Bălcescu şi la Gura Dobrogei. La Techirghiol şi la Pădureni nu s-au făcut nici un fel de săpături.

Depozitul de la Techirghiol a fost găsit în primăvara anului 1959, în grădina C.A.P. Techirghiol, la cca 4 km sud-vest de oraş, în apropierea punctului numit Urluchioi. La cercetarea făcută la faţa locului şi din informaţiile culese, s-a constatat că depozitul fusese îngropat grupat la o adîncime de 0,70 m, pe panta lină care coboară în imediata apropiere a lacului. Săpătura de grădinărie, care a scos la iveală depozitul, s-a făcut pe o suprafaţă mare şi pînă la o adîncime de 1 m. În afară de obiectele din depozit nu au mai apărut alte urme arheologice. Un sondaj ar fi fost fără şanse de reuşită, datorită extinderii şi adîncimii săpăturii de grădinărie, care a depăşit nivelul la care fusese îngropat depozitul.

Depozitul de la Pădureni a fost găsit în toamna anului 1960, în timpul aratului, pe muchea unui bot de deal, la marginea dinspre sud a satului. Tractoriştii, dîndu-şi seama că au descoperit ceva, au săpat în punctul respectiv şi au scos toate piesele care compun depozitul, ajungînd la pămîntul neumblat. Au adunat toate obiectele de bronz, dar au împrăştiat fragmentele ceramice din vasul în care fusese ascuns depozitul. Ulterior, cîteva fragmente au fost adunate de noi. Din informaţiile obţinute, reiese că depozitul era îngropat între 0,30—0,50 m adîncime.

Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă a fost descoperit întîmplător în toamna anului 1960, pe un teren ce coboară în pantă lină, aproape de muchia unui bot de deal. Punctul se află la cca 0,5 km vest de comuna Sîmbăta Nouă şi la cca 2 km est de satul Calfa. Lovind în trecere un obiect metalic, descoperitorul a făcut apoi o groapă rotundă, cu diametrul de cca 1 m, în care a găsit 27 de obiecte; 22 celturi şi 5 seceri (dintre care trei, rupte de descoperitor). Celelalte piese ale depozitului au fost găsite în săpătura pe care am efectuat-o ulterior. Unitatea depozitului este asigurată prin condiţiile în care a fost descoperit, mai ales că, în sondaj, au fost găsite piese reprezentative pentru toate tipurile de unelte care compun depozitul. Terenul în care a fost îngropat depozitul nu mai fusese de mult arat. Fiind în pantă şi în apropierea muchiei botului de deal, a fost mult spălat de ape. Aşa se explică de ce pămîntul galben apare la o adîncime de numai 0,20 m, în timp ce pe platformă apare la o adîncime de 1,40 m. În felul acesta, depozitul, care va fi fost îngropat la o mai mare adîncime, a ajuns cu timpul la suprafaţă. Cercetînd terenul, am găsit alături de celturile şi secerile lăsate acolo de descoperitor, şi cîteva fragmente ceramice, provenite dintr-un vas mare, lucrat cu mîna.

Sondajul practicat a avut ca scop cercetarea terenului în jurul locului de găsire a depozitului şi stabilirea legăturii stratigrafice cu urmele de vieţuire omenească de pe platforma botului de deal, unde, la suprafaţă, s-au găsit numeroase fragmente ceramice. A fost săpată o suprafaţă de 8 × 12 m, împărţită în trei tronsoane. Latura dinspre sud a acestei suprafeţe a fost prelungită spre est cu un şanţ de 28 m, lat de 2 m. Suprafaţa săpată a fost plasată pe partea înclinată a ternului, iar şanţul a pătruns pe platforma botului de deal.

Cele 17 piese ale depozitului au fost găsite răspîndite pe o suprafaţă de cca 4 mp, între 0,10 şi 0,20 m adîncime. Partea cea mai importantă din depozit se afla tocmai în groapa săpată de descoperitor. În săpătură au fost găsite 12 celturi, 3 seceri, 2 turte. S-au mai găsit şi cîteva fragmente provenite din acelaşi vas, ca şi fragmentele adunate la suprafaţă. Profilul săpăturii în acest sector, ne arată că ultima arătură făcută (1957) a fost de mică adîncime. Arăturile mai vechi, de sigur că n-au fost mai adînci, dar oricum, vasul care conţinea depozitul a fost spart, iar piesele împrăştiate. Punctul central al depozitului trebuie să fie considerat locul unde s-a găsit piesa cea mai grea (turta, nr- inv. 108), care nu a putut fi uşor

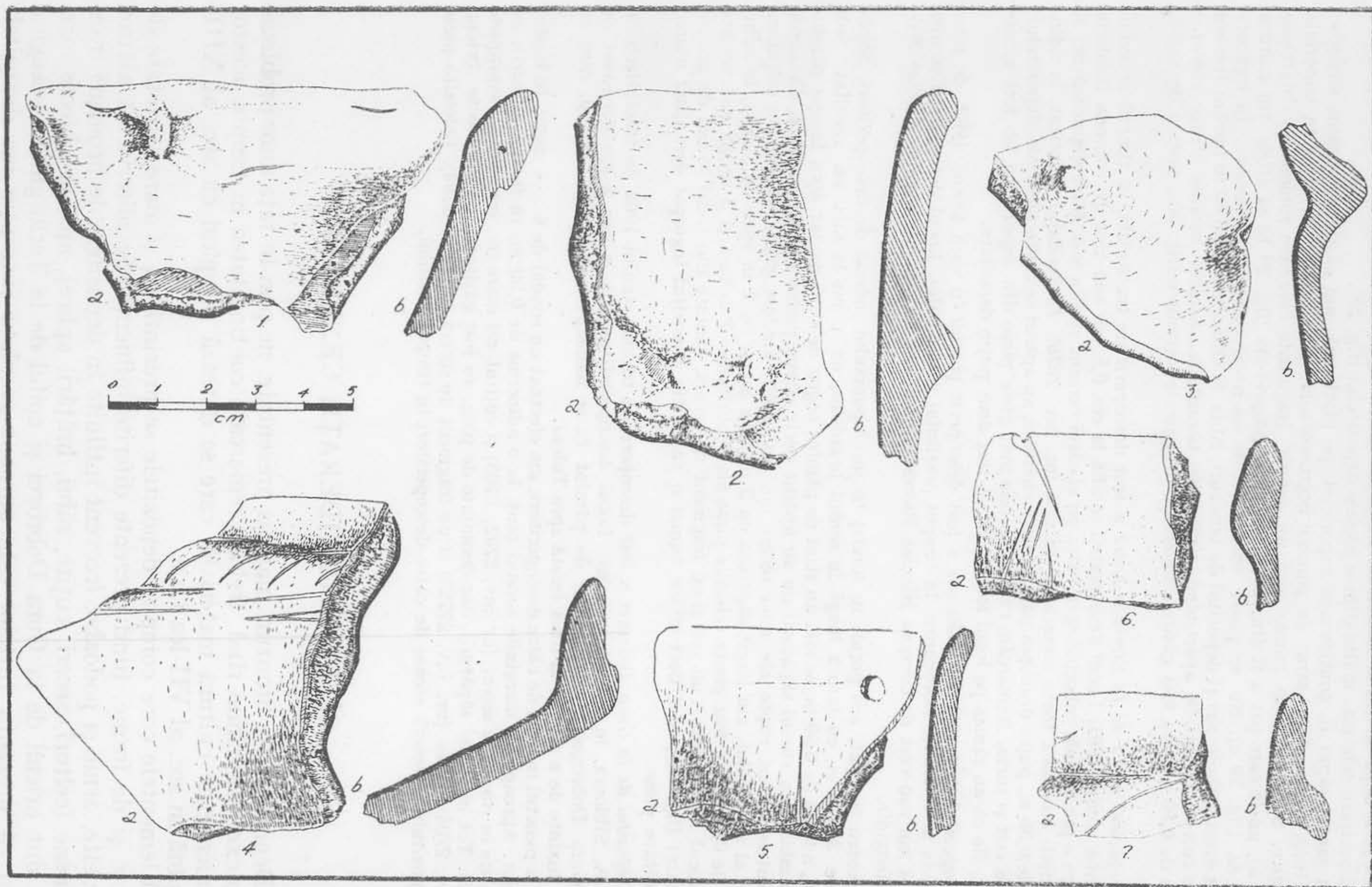

Fig. 30. Fragmente neolitice din săpătura de la Sîmbăta Nouă.

deplasată prea departe. Ea se afla în imediata apropiere a gropii făcută de descoperitor, unde erau concentrate cele mai multe dintre piesele depozitului (fig. 28).

În șanțul săpat în continuarea suprafeței, pe platformă, am găsit următoarea situație: sub arătură, urmează un strat de pămînt negru-cenușiu, gros de 45 cm, sărac în materiale arheologice. Sporadic și în număr mic, au apărut fragmente ceramice romane, hallstattiene (fig. 29 a), unele care par a fi din epoca bronzului propriu-zis (fig. 29 b) și altele din cultura Cernavoda (fig. 29 c). Nu se poate vorbi aici de un nivel compact de locuire. În legătură cu acest strat trebuie pus și depozitul de bronzuri. Abia la adîncimea de 0,60 m intrăm într-un strat de cultură materială, aparținînd civilizației Gumelnița. Stratul neolitic atinge uneori o grosime de 0,80 m. Au fost găsite numeroase fragmente ceramice (fig. 30), resturi de vatră, chirpici.

Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă a fost descoperit de tractoriști, în timpul aratului, în toamna anului 1961. Locul descoperirii se află la cca 0,5 km sud-vest de comuna Sîmbăta Nouă, pe o pantă lină, coborînd spre valea pe al cărei versant opus a fost găsit depozitul nr. 1. Tractoriștii scoseseră toate secerile și un celt (nr. inv. 2675). În sondajul practicat, la adîncimea de 0,30 m, puțin deasupra pămîntului neumblat, au apărut celelalte piese ale depozitului: al doilea celt și turta. Remarcăm că tocmai cele mai grele piese din depozit nu au fost scoase de plug, fie că au rămas pe locul lor, fie că au fost doar puțin deranjate.

Depozitul de la Nicolae Bălcescu a fost descoperit parțial în vara anului 1962, de tractoriștii de la I. M. A. Dorobanțu, în timpul prășitului porumbului. Locul descoperirii se află la cca 4 km sud-vest de comuna Nicolae Bălcescu, cam la 2 km est de șoseaua Nicolae Bălcescu-Medgidia.

Pentru început, am pornit in sondaj în jurul punctului indicat de descoperitori. Săpătura de 3 × 5 m, cu latura lungă în sensul brazdelor, nu a dus la nici un rezultat. Sub arătură, adîncă de 0,30 m, se află un strat de pămînt negru de 0,50 m, iar apoi începe pămîntul neumblat. În cursul săpăturii nu au apărut decît cîteva pietre fără importanță. Deoarece fragmentele recent rupte ale unei seceri (nr. inv. 2692) au fost găsite dincolo de colțul de sud-est al sondajului, am lărgit săpătura cu 3 m spre est și cu 2 m spre sud. Aici, la adîncimea de 0,30 m, au fost găsite celelalte piese ale depozitului: 7 celturi și 3 seceri nederanjate de la locul lor, precum și un celt și un fragment de seceră, mutate din locul inițial de gheara prășitoarei (fig. 31), care deci lovise numai o parte din depozitul îngropat deranjînd numai unele dintre piese.

Depozitul de la Gura Dobrogei a fost descoperit în toamna anului 1962 de tractoriștii de la I.M.A. Sibioara, în timpul aratului. Locul descoperirii se află la cca 2 km nord-vest de satul Gura Dobrogei, lîngă drumul de pămînt ce se îndreaptă spre satul Casianu, cam cu 300 m înainte de a ajunge la linia ferată spre Tulcea.

La punctul indicat de către descoperitori, am efectuat un sondaj de 8 × 4 metri, în lungul brazdelor. Aproape de marginile acestui șanț, la o adîncime de 0,30 m, în fundul arăturii, au fost găsite *in situ* două seceri (nr. inv. 2702, 2703) și cuțitul cel mare (nr. inv. 2701), suprapuse (fig. 32). Tot în cursul săpăturii, dar deranjate de plug, au fost găsite încă trei obiecte: briciul (nr. inv. 2705), turta (nr. inv. 27723) și un fragment de seceră (nr. inv. 2704). Celelalte piese ale depozitului fuseseră scoase de către descoperitori în timpul aratului.

CÎTEVA CONSIDERAȚII GENERALE

Depozitele de bronzuri mai sus prezentate, ne pun în fața unor probleme complexe. În primul rînd, trebuie remarcată continuitatea în timp a acestor documente de cultură materială, care se datează începînd cu sec. al XIII-lea, pînă în sec. al VII-lea î.e.n.

Elementele care compun depozitele se prezintă ca o mare varietate de obiecte și de forme, fiind prezente diferite influențe. Se observă că alături de unelte, arme și podoabe, frecvent întîlnite în depozitele de bronzuri transilvănene (celturi, seceri, cuțite, săbii, brățări, aplice), apar și obiecte rare, cum sînt briciul de la Gura Dobrogei și coiful de la Techirghiol. Adăugînd faptul că prezența turtelor este aproape regulată (excepție fac depozitele

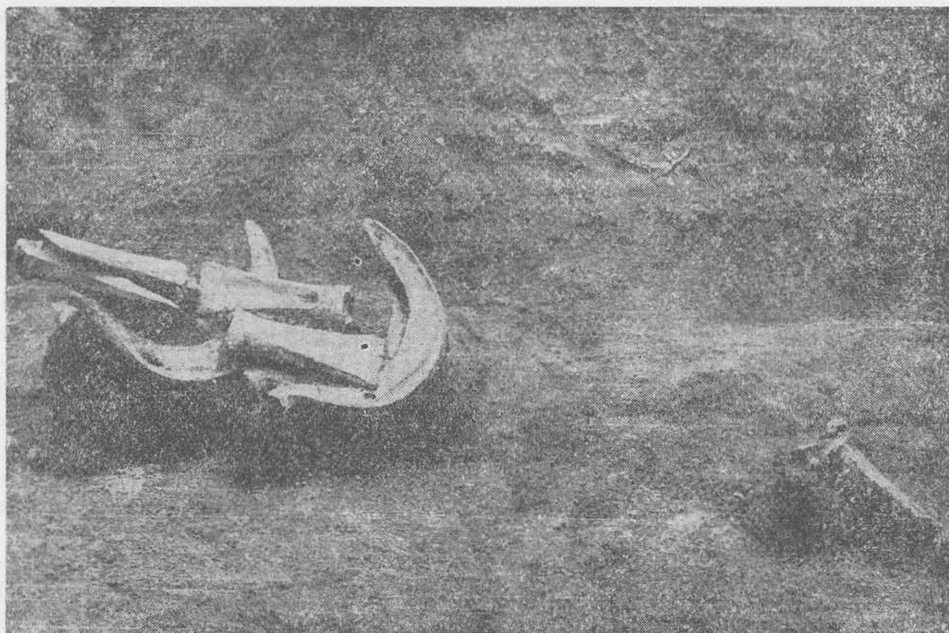

Fig. 31. Obiecte găsite *in situ* în sondajul de la Nicolae Bălcescu.

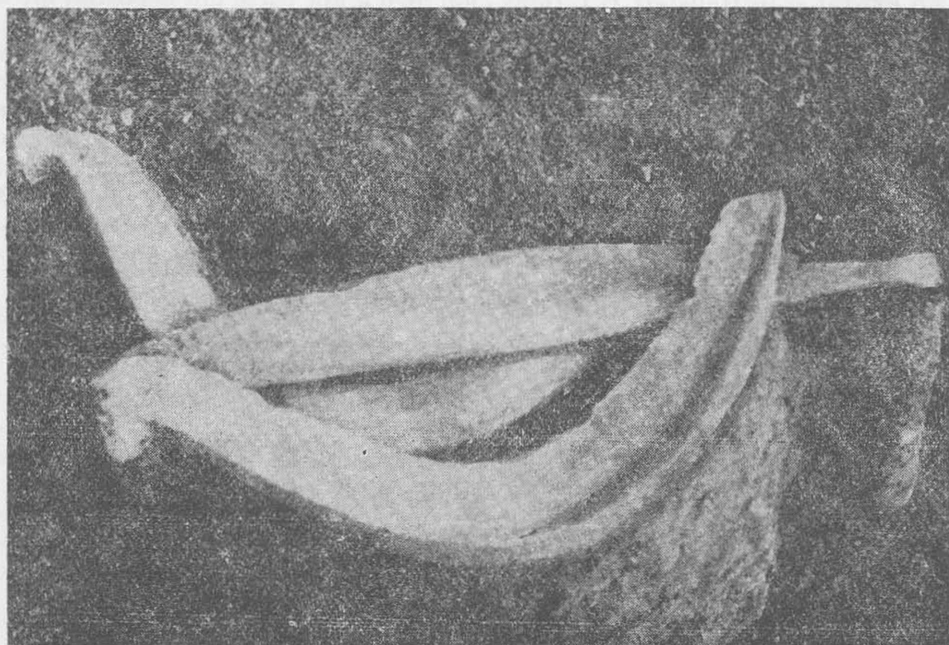

Fig. 32. Obiecte găsite *in situ* în sondajul de la Gura Dobrogei.

de la Nicolae Bălcescu și Pădureni), putem conchide că această regiune era deosebit de bogată și de populată în perioada de maximă înflorire a metalurgiei bronzului. Numai în Transilvania, unde exista materie primă, se întîlnește o atît de mare varietate de obiecte, ca și o mare cantitate de bronz brut (turte). În celelalte regiuni ale țării turtele sînt extrem de rare, iar inventarul depozitelor se reduce de obicei la celturi și seceri.

Altă caracteristică a depozitelor de bronzuri din Dobrogea o constituie existența unor forme diverse de elemente, unele specifice pentru Transilvania, altele pentru spațiul extracarpatic. Astfel, depozitul de la Techirghiol și depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă conțin obiecte specifice bronzului transilvănean, obiecte, pare-se aduse de acolo, așa cum au ajuns și în alte regiuni, mai depărtate de centrul carpatic. Depozitele de la Nicolae Bălcescu și Gura Dobrogei sînt specifice spațiului extracarpatic și poartă amprenta unei producții inferioare celei din Transilvania, atît calitativ, cît și artistic. Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă este mixt, conținînd o varietate mare de produse provenite din Transilvania, dar și două tipuri de celturi de altă proveniență, foarte probabil locală. Această varietate de forme ne face să ne gîndim la legăturile localnicilor cu populațiile mai mult sau mai puțin învecinate, la influențele reciproce, la existența producției locale.

Legătura dintre locuitorii Dobrogei cu Transilvania, dovedită prin inventarele depozitelor de la Techirghiol și nr. 1 de la Sîmbăta nouă, din Hallstatt A 1, este evidentă. Pare firească răspîndirea bronzului transilvănean într-o vreme din care datează uriașele depozite de la Uioara, Șpălnaca etc., dovezi ale apogeului metalurgiei bronzului în acele părți. Legături cu Transilvania au existat și în Hallstatt B 1, după cum ne-o arată parte din depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă. Dobrogea însă făcea parte din spațiul extracarpatic. Depozitele cele mai vechi, de la Nicolae Bălcescu și Gura Dobrogei, din Bronz D și din timpul trecerii spre Hallstatt, conțin produse apropiate de cele din Muntenia, Moldova, sud-vestul U.R.S.S. și R. P. Bulgaria[64]. Nici tipurile locale de celturi din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă nu au afinități directe cu bronzul transilvănean. Constatăm așa dar, că în Dobrogea s-au exercitat influențe și relații cu populații răspîndite pe o suprafață destul de mare. Dacă despre produsele de tip transilvănean putem afirma că au ajuns în Dobrogea pe calea schimbului, rămîne să discutăm problema producției celorlalte obiecte.

Cele mai serioase argumente pentru susținerea existenței unei producții locale, le aduc cele două tipuri noi de celturi din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă:

— aceste celturi au fost turnate în numai două tipare, cîte unul pentru fiecare tip. Dacă ar fi fost aduse din altă parte, așa cum sînt cele transilvănene din același depozit, este greu de admis să nu fi apărut o varietate mai mare de forme;

— au numeroase defecte de turnare: goluri de aer, nerăspîndirea aliajului în tot tiparul, defecte de tipar. Turnarea nu s-a făcut la o temperatură destul de înaltă. Aceste două tipuri de celturi se deosebesc radical de cele provenite din Transilvania, care sînt net superior executate;

---

[64] În aceeași situație se încadrează și depozitul de la Constanța, publicat de M. Irimia (supra, nota 5).

— nu sînt finisate prin ciocănire, iar resturile rămase de la turnare nu au fost înlăturate;

— cele două celturi nu le-am mai întîlnit nicăieri (cu excepția celtului din muzeul din Plovdiv, deci dintr-o regiune relativ apropiată). Chiar dacă au la bază forme și ornamente întîlnite în sud-vest, o analogie perfectă nu există, așa cum am găsit entru produsele transilvănene;

— apropierea locului descoperirii de minele de la Altîn-Tepe întărește părerea că aceste celturi sînt de producție locală;

— cele două turte masive din depozit vin să susțină argumentarea noastră.

Turte, însă mai mici, se găsesc și în depozitele de la Gura Dobrogei, Techirghiol și nr. 2 de la Sîmbăta Nouă.

Depozitul de la Techirghiol, așa cum se prezintă, aduce și el argumente pentru ipoteza existenței unei activități locale de prelucrare a bronzului. Toate obiectele din depozit sînt mult uzate și rupte, tocmai pentru a fi retopite. Existau deci mici ateliere, care foloseau ca materie primă obiectele scoase din uz. Probabil că piesele care urma să fie turnate ar fi fost conforme cu specificul local, în ori ce caz cu cel al spațiului extracarpatic.

Avînd în vedere elementele de tip extracarpatic, care compun cele două depozite mai vechi, de la Nicolae Bălcescu și de la Gura Dobrogei, putem crede că în această vreme (Bronz D-Hallstatt A 1) obiectele transilvănene nu pătrunseseră pînă aici, dar această ipoteză va trebui confirmată de descoperirile viitoare[65]. Deocamdată, mai interesant este să vedem dacă obiectele din aceste două depozite sînt rezultatul unei producții locale sau sînt aduse din alte părți. Noi credem că prima ipoteză este valabilă, sprijinindu-ne pe următoarele argumente:

— este de așteptat ca în această regiune, unde se găsea materie primă, să fie realizate unelte răspîndite în regiuni lipsite de mine de cupru cum sînt Muntenia și Moldova;

— posibilitatea de a urmări aici evoluția directă a unui anumit tip de seceri, de la cele „à patte", de tip Drajna, din depozitul de la Nicolae Bălcescu, la cele „à patte" mai evoluate din depozitul de la Gura Dobrogei, pînă la tipul de seceri cu buton din depozitul de la Gura Dobrogei;

— existența în depozitul de la Nicolae Bălcescu a unui mîner de seceră „rebut", în cel de la Gura Dobrogei a turtei și a unor fragmente de seceri, care nu mai aveau altă valoare decît ca material și care puteau folosi pentru o nouă turnare;

— faptul că regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, prin poziția sa geografică și prin condițiile de viață pe care le oferea, era aptă nu numai să primească influențe din alte părți, ci și să creeze forme de cultură materială proprii, care se vor fi răspîndit apoi spre regiunile învecinate. Aceasta ar putea explica de ce elemente din depozitele de la Nicolae Bălcescu și de la Gura Dobrogei au analogii cu elemente din spațiul extracarpatic și de ce unele unelte, cum sînt briciul și cuțitul cel mare, ambele din depozitul de la Gura Dobrogei, nu le întîlnim în același spațiu: probabil că nu ajunseseră pînă acolo.

---

[65] Depozitul de la Constanța (M. Irimia, *op. cit.*) aduce prima confirmare.

Rămîne ca viitoarele cercetări și descoperiri, aducînd alte clarificări cu privire la producția locală de bronzuri, să infirme sau să întărească ipotezele propuse de noi. În ori ce caz, credem că nu greșim dacă afirmăm că Dobrogea, dintre toate regiunile din țara noastră, după Transilvania, trebuie considerată ca avînd cea mai mare însemnătate pentru problemele referitoare la metalurgia locală a bronzului. Este demn de remarcat faptul că într-un număr mic de ani, au fost date la iveală destul de multe depozite, încît s-ar putea ca în curînd să apară noi vestigii ale epocii respective.

DÉPÔTS D'OUTILS, D'ARMES ET D'OBJETS DE PARURE EN BRONZE. DE DOBROGEA

Résumé

L'auteur publie six dépôts de bronzes découverts fortuitement par les travaux de labour en Dobrogea, dans l'intervalle 1959—1962. Des sondages archéologiques ont été effectués par la suite sur l'emplacement de quatre de ces dépôts afin d'en compléter l'inventaire. Les six découvertes se sont succédées selon le rythme suivant: — le dépôt d'outils et d'armes de Techirghiol, en 1959; — le dépôt d'outils no. 1 de Sîmbăta Nouă et celui de bracelets et d'appliques de Pădurerni (l'ancien Nastradin), en 1960; — le dépôt d'outils no. 2 de Sîmbăta Nouă, en 1961; — le dépôt de Nicolae Bălcescu et celui de Gura Dobrogei, en 1962. À Techirghiol et à Pădureni, les conditions des découvertes respectives ne se prêtèrent point à des sondages ultérieurs, alors que les quatre autres endroits mentionnés furent fouillés ensuite avec des résultats féconds.

Les dépôts sont datés de la fin du bronze et du commencement du Hallstatt (XIII —VII siècles av.n.è.), période fort peu connue en Dobrogea. Grâce à certaines analogies avec les découvertes du même genre faites en Transylvanie et dans d'autres régions du pays on a obtenu quelques précisions chronologiques les concernant, partant de la chronologie de Müller-Karpe.

I. *Le dépôt de Nicolae Bălcescu* se compose de neuf haches à douille et de neuf faucilles, avec des analogies en Munténie (Drajna de Jos et Oinac), en Moldavie (Rîșești), en Bulgarie (Gorsko-Kossovo), ainsi que dans le bassin du Dniepr. Le dépôt est datê de la phase du Bronze D, il est donc le plus ancien de ceux découverts jusqu'à présent. Les objets le composant son caractéristiques pour l'espace extra-carpatique. Peut être qu'à cette époque les influences tranylvaines ne s'étaient-elles pas encore faites sentir directement en Dobrogea.

II. *Le dépôt de Gura Dobrogei* se compose de 24 pièces, dont une hache à douille, 18 faucilles, 3 couteaux, un rasoir et une loupe de bronze. Cette découverte s'avère particulièrement intéressante parce qu'elle reflète l'évolution typologique des faucilles, depuis le type dit „à patte" (Drajna) à celui dit „à bouton". Vu ses analogies avec les découvertes de Rîșești et du bassin du Dniepr, ainsi qu'avec certains objets d'Uioara et de Spălnaca, le dépôt de Gura Dobrogei a été attribué à la phase de transition du Bronze D au Hallstatt A 1. Du fait que ce dépôt nous permet de suivre l'évolution des types de faucilles et qu'il comporte des objets rares (le rasoir) ou n'offrant pas de proches analogies (comme c'est le cas du grand couteau inventarié sous le no. 2701), l'hypothèse qu'il doit s'agir d'une production locale nous semble plausible, d'autant plus que la présence de la loupe l'atteste aussi

III. *Le dépot de Techirghiol* se compose de 28 pièces, toutes fragmentaires hormis une faucille conservée intacte. Il comporte des haches à douille, des faucilles, une lame et une garde d'épée, la pointe et quelques fragments d'un casque. Il trouve de nombreuses analogies à Drajna, Șpălnaca, Uioara et dans d'autres centres transylvains et hongrois, car les objets qui le composent offrent les caractères spécifiques du bronze transylvain. Ce dépôt est daté de la phase Hallstatt A 1. Notons que les objets le composant sont tous sortis d'usage et brisés depuis longtemps, ce qui semble indiquer qu'ils étaient destinés à retourner dans quelque petit atelier local.

IV. *Le dépôt no. 2 de Sîmbăta Nouă* comporte 2 haches à douille, 5 faucilles et une loupe. Il est daté toujours du Hallstatt A 1, et sa composition est identique à celle du dépôt de Techirghiol, autrement dit, il comporte uniquement des objets spécifiques du bronze transylvain. La

seule différence à relever, par rapport à l'autre dépôt, c'est que cette fois les objets sont en général bien conservés, exceptant une faucille dont le crochet est brisé.

V. *Le dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă* était contenu dans un vase caractéristique des débuts du Hallstatt. Il se compose de 44 pièces (34 haches à douille, 8 faucilles, 2 loupes), totalisant 17 kg. 305. Les objets de ce dépôt peuvent être divisés en deux catégories: celle des éléments de provenance transylvaine et celle des produits locaux. De la première catégorie, nous avons 13 haches à douille et *8* faucilles, offrant bon nombre de traits caractéristiques pour la phase Hallstatt B 1. De la seconde, nous avons deux types de haches à douille, coulées dans deux moules différents — un exemplaire pour chaque type. Les deux types en question n'ont aucune proche analogie, ils semblent dériver plutôt d'un prototype de forme et de motifs ornementaux sudoccidental (Olténie, Yougoslavie). Pour ce qui est de leur qualité, ce sont des objets d'exécution plus grossière que ceux provenant de Transylvanie et appartenant au même dépôt. Qui plus est, ils présentent quantité de défauts de coulage: moules de mauvaise qualité, alliage impur, température de coulage mal calculée. Un argument de plus en faveur de leur production locale est constituée par l'endroit de leur découverte: à une distance de seulement 12 km. des mines de cuivre d'Altîn-Tepe.

VI. *Le dépôt de Pădureni* se compose de 23 bracelets et de 4 appliques vestimentaires. Quelques bracelets ont été brisés et déformés par les auteurs de la découverte. Ceux qui sont le mieux conservés nous permettent de les attribuer au type de bracelets avec des extrêmités effilées et quelque peu superposées. Quant au appliques, elles font dater le dépôt de la phase Hallstatt C.

Après la présentation en général des dépôts respectifs, complétée de quelques indications sur leurs analogies les plus proches, l'auteur fait leur inventaire, s'occupant de la description détaillée de chaque objet. Ensuite, il donne l'aperçu sommaire des fouilles effectuées sur place et des conditions des découvertes respectives; l'article s'achève sur quelques considérations d'ordre général.

Compte tenu de la grande variété des objets et des types attestés par ces dépôts de Dobrogea, l'auteur suggère qu'entre toutes les provinces roumaines celle-ci devrait être considérée comme la plus importante — après la Transylvanie — en ce qui concerne la métallurgie du bronze. Les arguments qu'il tire en faveur d'une production locale sont les suivants:

— la présence des loupes dans la majorité des dépôts;

— les deux types de haches à douille du dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă;

— les fragments de faucilles rébutées des dépôts de Nicolae Bălcescu et de Gura Dobrogei;

— l'état des objets du dépôt de Techirghiol: il semble qu'on les ait brisés intentionnellement, en vue d'un recoulage;

— la présence dans ces dépôts de quelques objets rares (casque, rasoir, etc.).

Mais c'est aux recherches à venir de confirmer ou d'infirmer l'hypothèse d'une production locale de bronzes en Dobrogea.

Liste des figures

Fig. 19 — Haches à douille de production locale, de type I, du dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă

Fig. 20 — Haches à douille de type I, du dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă.

Fig. 21 — Haches à douille de production locale, de type II, du dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă.

Fig. 22 — Loupes de bronze du dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă

Fig. 23 — Fragments du vase contenant le dépôt de Pădureni

Fig. 24 — Bracelets du dépôt de Pădureni.

Fig. 25 — Bracelets du dépôt de Pădureni

Fig. 26 — Les appliques du dépôt de Pădureni

Fig. 27 — Les appliques du dépôt de Pădureni

Fig. 28 — Vue des fouilles faites dans le but de compléter le dépôt no. 1 de Sîmbăta Nouă

Fig. 29. Divers fragments céramiques provenant des fouilles de Sîmbăta Nouă: a) Hallstatt; b) Age du bronze; c) Civilisation de Cernavoda

Fig. 30 — Fragments néolithiques dégagés par les fouilles de Sîmbăta Nouă.

Fig. 31 — Objets trouvés *in situ* lors des sondages de Nicolae Bălcescu

Fig. 32 — Objets trouvés *in situ*, lors des sondages de Gura Dobrogei.

BRONZEDEPOTS MIT WERKZEUGEN, WAFFEN UND SCHMUCKGEGENSTANDEN IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Es werden sechs Bronzedepots dargestellt, die anläßlich der Landarbeiten zwischen den Jahren 1959 und 1960 in der Dobrudscha gefunden wurden. Am Fundort von vier der sechs Depots wurden nachträglich Versuchsgrabungen vorgenommen und das Fundgut ergänzt. Die sechs Depots wurden in folgender Reihenfolge entdeckt: im Jahre 1959 das Depot mit Werkzeugen und Waffen in Techirghiol, i.J. 1960 das Depot Nr. 1 mit Waffen von Sîmbăta Nouă und das Depot mit Armreifen und Beschlagstücken von Pădureni (ehem. Nastradin), i. J. 1961 das Depot Nr. 2 mit Werkzeugen in Sîmbăta Nouă und i. J. 1962 die Depots von Nicolae Bălcescu und das von Gura Dobrogei. In Techirghiol und in Nastradin waren die Verhältnisse für Grabungsarbeiten ungünstig, dagegen aber zeitigen die Grabungen an den anderen Fundstellen aufschlußreiche Ergebnisse.

Die Depots datieren vom Ausgang der Bronzezeit und vom Beginn der Hallstattzeit (13.—7. Jh. v.u.Z.), d.h. gerade aus einer Zeitspanne, die in der Dobrudscha wenig erforscht wurde. Die chronologische Eingliederung der dargestellten Depots wurde anhand von Analogien mit anderen gleichartigen Funden vorgenommen, Funde, die in Siebenbürgen und in anderen Gegenden in Rumänien gehoben wurden. Als Anhalt diente die Chronologie von Müller-Karpe.

I. *Das Depot von Nicolae Bălcescu* besteht aus neun Tüllenbeilen und neun Sicheln, die Analogien in Muntenien in Drajna de Jos und Oinac, in der Moldau in Rîşeşti, in Bulgarien in Gorsko-Kossovo und im Dneprbecken besitzen. Das Depot datiert aus der D-Stufe der Bronzezeit und ist das älteste der bisher entdeckten. Es enthält Gegenstände die für den Raum außerhalb des Karpatenringes kennzeichnend sind. Es dürfte möglich sein, daß sich die siebenbürgischen Einflusse noch nicht bis in die Dobrudscha geltend gemacht haben.

II. *Das Depot von Gura Dobrogei* besteht aus 24 Gegenständen: ein Tüllenbeil, 18 Sicheln und Sichelbruchstücke, drei Messer, ein Rasiermesser und ein Barren . Dieses Depot ist von besonderer Bedeutung weil die Formentwicklung von einigen Sicheln darin verfolgt werden kann und zwar vom Griffzungen sichelntypus (Drajna) bis zum Knopftypus. Die Analogien mit den Funden in Rîşeşti oder im Dneprbecken, sowie mit einigen Gegenständen von Uioara und Şpălnaca setzen das Depot von Gura Dobrogei in die Übergangsperiode von der D-Stufe der Bronzezeit zu Hallstatt A 1 an. Die Tatsache, daß in diesem Depot die Entwicklung der Sicheltypen verfolgt werden kann, daß einige selten anzutreffende Gegenstände vorkommen, wie zum Beispiel das Rasiermesser oder Gegenstände für die es keine nahen Analogien gibt wie zum Beispiel das große Messer (Inv. Nr. 2701), soqie das Vorhandensein eines Barren, legt den Gedanken nahe, daß es sich um eine örtliche Produktion handeln kann.

III. *Das Depot von Techirghiol.* besteht aus 28 bruchstückweise erhaltenen Gegenständen. Eine einzige Sichel ist ganz geblieben. Das Depot enthält: Tüllenbeile, Sicheln, eine Schwerktklinge und einer Heft, eine Helmspitze und einige Helmbruchstücke. Dieses Depot besitzt zahl-

reiche Analogien in Drajna. Spălnaca, Uioara und in anderen Zentren in Siebenbürgen und Ungarn Diese Analogien sind darauf zurückzuführen, daß das Depot aus typischen siebenbürgisch- bronzezeitlichen Gegenständen besteht. Es datiert aus der Hallstattzeit A 1. Bemerkenswert ist, daß die Gegenstände des Bestandes aus der Antike verdorben, außer Gebruach und gebrochen sind und wahrscheilich in einer kleinen örtlichen Reperaturwerkstatt angesammelt waren.

IV. *Das Depot Nr. 2 von Sîmbăta Nouă* besteht aus zwei Tüllenbeilen, fünf Sicheln und einem Barren. Es datiert ebenfalls aus der Hallstattzeit A 1 und enthält ebenso wi das Depot von Techirghiol nur typisch siebenbürgisch-bronzezeitliche Gegenstände. In diesem Falle aber sind die Gegenstände die das Depot zusammensetzen in gutem Erhaltungszustand, mit Ausnahme einer einzigen Sichel, an der der Haken gebrochen ist.

V. *Das Depot Nr. 1 von Sîmbăta Nouă* war ineinem Gefäß verborgen, das für die Anfangsperiode der Hallstattzeit kennzeichnend ist. Es bestand aus 44 Gegenständen (34 Tüllengeilen, 8 Sicheln, 2 Barren) und wog insgesamt 17,305 kg. Das Depot kann in zwei Kategorien untergeteilt werden: Elemente von siebenbürgischem Ursrung und Elemente örtlichen Ursprung. *ö* Zur ersten Kategorie gehören 13 Tüllenbeile und die acht Sicheln, die zahlteiche Analogien besitzen, die für die Hallstattzeit B 1 kennzeichnend sind. Zur zweiten Kategorie gehören die beiden Tüllenbeilarten, die nur in zwei Formen, eine für jeden einzelnen Typ, gegossen waren. Diese beiden Tüllenbeile haben keine nahen Analogien und ihre Vorlagen und Verzierungsmuster scheinen aus dem Südwesten (Oltenien, Jugoslawien) gebracht worden zu sein. Ihre Herstellung ist viel schlecher als der aus Siebenbürgen und die demselben Depot gefunden wurden: sie sind schlecht ausgearbeitet, ungebraucht, weisen zahlreiche Gußfehler auf: schlechte Gußformen, unreine Legierung, Guß bei unentsprechender Arbeitstemperatur. Ein Grund mehr, sie als Ortsproduktion zu betrachten, ist der Fundort, der von den Kupferminen bei Altîn-Tepe nur 12 km weit entfernt liegt.

VI. *Das Depot von Pădureni* besteht aus 23 Armreifen und vier Beschlägen für Kleidungsstücke. Einer der Armreifen ist von den Findern gebrochen und verformt worden. Die Exemplare, die am besten erhalten geblieben sind, lassen den Schluß zu, daß sie zu der Kategorie der Armreifen mit dünnen und etwas übereinandergelegten Enden gehören Die Kleidungsbeschläge verhelfen dazu, das Depot in die Hallstattzeit C zu datieren.

Nach der allgemeinen Darstellung der Depots, wo auch die nächsten Analogien angegeben wurden, wird der gesamte Bestand der Depots angeführt, wonach eine eingehende Beschreibung der Fundgegenstände folgt, so wie eine kurze Darlegung der Grabungsarbeiten und Fundumstände. Abschließend Darlegung der Grabungsarbeiten und Fundumstände. Abschließend folgen allgemeine Betrachtungen.

Anhand der großen Mannigfaltigkeit der Typen und Gegenstände, die in den Depots gefunden wurden, könnte man folgern, daß nach Siebenbürgen die Dobrudscha von allen Gebieten des Landes, in Fragen der örtlichen Bronzeverhüttung die größte Rolle spielt. Für die Existenz einer örtlichen Produktion werden folgende Beweise herangezogen:

— in den meisten Depots sind Bronzebarren zu finden;

— die zwei verschiedenen Typen der Tüllenbeile im Depot von Sîmbăta Nouă;

— die Bruchstücke der Ausschußsicheln in den Depots von Nicolae Bălcescu und Gura Dobrogei;

— der Erhaltungszustand der Fundgegenstände im Depot von Techirghiol, die scheinbar absichtlich gebrochen wurden um neu eingeschmolzen zu werden;

— das Vorkommen seltener Gegenstände (Helm, Rasiermesser).

Es bleibt der zukünftigen Forschung vorbehalten festzustellen ob es eine lokale Produktion gab oder nicht, aif die die Bronzegegenstände aus den Funden in der Dobrudscha zurückzuführen sind.

Erklarung der Abbildungen

Abb. 1. — Gegenstände aus dem Depot von Nicolae Bălcescu.
Abb. 2. — Gegenstände aus dem Depot von Nicolae Bălcescu.
Abb. 3 — Gegenstände aus dem Depot von Nicolae Bălcescu.
Abb. 4 — Gegenstände aus dem Depot von Gura Dobrogei.
Abb. 5 — Gegenstände aus dem Depot von Gura Dobrogei.
Abb. 6. — Gegenstände aus dem Depot von Gura Dobrogei.
Abb. 7. — Gegenstände aus dem Depot von Gura Dobrogei.
Abb. 8. — Gegenstände aus dem Depot von Gura Dobrogei.
Abb. 9. — Das Depot von Techirghiol.

Abb. 10. — Der Helm von Techirghiol.
Abb. 11. — Verzierter Armreifen von Pădureni.
Abb. 12. — Das Depot Nr. 2 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 13. — Wiederherstellung des Gefäßes in dem der Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă verborgen war.
Abb. 14. — Bruchstücke des Gefäßes in dem der Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă verborgen war.
Abb. 15. — Siebenbürgische Tüllenbeile aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 16. — Die Sicheln aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 17. — Ein siebenbürgisches Tüllenbeil und ein Tüllenbeil örtlicher Machart vom Typus I aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 18. — Zwei örtliche Tüllenbeile vom Typus I (1—2) und eines vom Typus II (3) aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 19. — Örtliche Tüllenbeile vom Typus I aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 20. — Örtliche Tüllenbeile vom Typus I aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 21. — Örtliche Tüllenbeile vom Typus II aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 22. — Bronzebarren aus dem Depotfund Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 23. — Bruchstücke des Gefäßes in dem der Depotfund von Pădureni verborgen war.
Abb. 24. — Armreifen aus dem Depotfund von Pădureni.
Abb. 25. — Armreifen aus dem Depotfund von Pădureni.
Abb. 26. — Die Beschlagstücke aus dem Depotfund von Pădureni.
Abb. 27. — Die Beschlagstücke aus dem Depotfund von Pădureni.
Abb. 28. — Die Grabungsarbeiten zur Vervollständigung des Depotfundes Nr. 1 von Sîmbăta Nouă.
Abb. 29. — Keramische Bruchstücke aus den Grabungen von Sîmbăta Nouă: a) Hallstatt; b) Bronzezeit; c) Cernavoda-Kultur.
Abb. 30. — Neolthische Bruchstücke aus den Grabungsarbeiten von Sîmbăta Nouă.
Abb. 31. — Gegenstände *in situ* bei den Versuchsgrabungen von Nicolae Bălcescu
Abb. 32. — Gegenstände *in situ* bei den Versuchsgrabungem von Gura Dobrogei.

PETRE ALEXANDRESCU

PEISAJUL HISTRIAN ÎN ANTICHITATE

Orice încercare de stabilire a topografiei Histriei și a împrejurimilor ei în antichitate trebuie să pornească de la premiza unor oscilări ale nivelului apelor Mării Negre. Schimbările de nivel marin au produs însemnate modificări ale litoralului, în special în acele porțiuni unde uscatul se afla la o înălțime mică în raport cu marea. Fenomenul acestor oscilații este cu atît mai important pentru arheologie, cu cît amplitudinea lui nu pare să fi fost neglijabilă.

Cercetările geologice au stabilit că în etapa „Mării Negre Noi", datată — potrivit schemei arheologice — în epoca neolitică și începutul epocii Bronzului, în cadrul unui optim climatic, a avut loc o transgresiune marină, care a atins valori de ±5 m deasupra nivelului actual al Mării Negre. „Chiar și gura Deltei a devenit, în această fază, un mare golf — scrie P. V. Coteț [1] — unde s-a produs un important remuu pentru apele fluviului, ceea ce a dus la despletirea și meandrarea albiei, precum și la aluvionarea întinsă a luncii, în special Balta Brăilei și Ialomiței. Urmele morfologice ale acestei importante faze se văd la zi în resturile terasei de abraziune și de acumulare, cu altitudine de ±3—5 m, care apar mai ales la nord de capul Midia". Acumulările de depozite marine, în preajma țărmurilor se văd clar pe profilele forajului de la Tuzla, publicate de N. Popp [2], unde complexul nisipos cochilifer, rezultat din aceste acumulări, ajunge pînă la 10,90 m adîncime.

Începînd din perioada subboreală (către sfîrșitul epocii Bronzului) se produce o regresiune a apelor marine, care, pentru Marea Neagră, a fost denumită „phanagoreiană" [3]. Fenomenul, corespunzînd unei clime secetoase (*pessimum* climatic), a ocupat în întregime ultimul mileniu al erei păgîne. Valoarea lui, interesînd direct istoria coloniilor grecești stabilite în acea vreme pe litoralul pontic, a fost precizată grație cercetărilor arheologice subacvatice întreprinse în U.R.S.S., sub conducerea prof. V. D. Blavatski. Investigațiile făcute la Olbia, Chersonez, Phanagoreia, Taganrog, au dus la stabilirea unei

[1] P. V. Coteț, în *Histria* II, București 1966, p. 327 și urm., cu bibliografia problemei.
[2] N. Popp, după P. V. Coteț.
[3] P. V. Feodorov, Докл. Акаг. Иаук СССР, vol. 110, nr. 5, 1956 (apud M. Bleahu)

diferențe de ± 4 m între nivelul antic și cel actual al Mării Negre [4]. Această valoare este stabilită numai pe țărmul nordic; nu cunoaștem încă cifra ei pentru coasta apuseană. Cercetările subacvatice de la Mangalia și Constanța arată amploarea fenomenului și pe coasta românească.

În sfîrșit, a urmat o nouă transgresiune marină, pe care M. Bleahu a denumit-o „histriană", apele marine ajungînd la nivelul lor actual [5].

La aceste constatări generale geomorfologice, îmi propun să inserez cîteva observații arheologice, interesînd numai Histria și împrejurimile ei imediate. Soluțiile către care ele converg nu îmi aparțin în întregime. Ideia principală, aceea a situării Histriei antice, nu pe o insulă sau pe o peninsulă — cum se mai susține încă —, ci pe o cîmpie litorală, a fost formulată pentru prima dată de către Vasile Canarache, încă din 1954, pornind de la cercetarea apeductelor și de la studiul răspîndirii tumulilor [6]. Ideia a fost apoi reluată, pe documente geologice, de Marcian Bleahu [7]. Argumentele și observațiile mele, care nu fac decît să întărească și să precizeze imaginea deja propusă a peisajului histrian în antichitate, provin din cercetările făcute în necropola tumulară. O parte din mărturii au fost recent puse în evidență, prin examenul fotografiilor aeriene ale regiunii [8].

1. Cîmpia actuală pe care se află ruinele Histriei, situată între lacurile Sinoe, Istria și Duingi, se compune din mai multe fîșii de nisipuri, ancorate de nucleul de șist verde situat sub „acropolă" (fig. 3). Pe mozaicul fotografic publicat în *Histria* II se pot deosebi cinci asemenea fîșii. Arheologia

---

[4] V. D. Blavatski, în Χαριστήριον εἰς 'Α.Κ. 'Ορλάνδον, Atena, 1966, III, p. 25 și urm., cu bibliografia cercetărilor sovietice. La Olbia, porțiunea cea mai joasă din cartierul scufundat se află la 3 m sub nivelul apelor limanului Bugului și la 250 m depărtare de linia actuală a uscatului. La Phanagoreia 15 ha din oraș sînt înecate (reprezentînd, ca și la Olbia, circa 2/5 din suprafața lui totală, după calculele lui V. D. Blavatski), zonele cele mai joase aflîndu-se la 3,50—3,7 m sub nivelul actual al mării, și la 220 m de țărmul actual. În sfîrșit, interesantă mi se pare observația de la Chersonez, unde nivelul roman — tîrziu zace la adîncimea de 3m sub nivelul actual al golfului Karantinaia.

[5] M. Bleahu, *Probleme de geografie*, IX, 1963, p. 45 și urm. Sînt surprins de locul redus pe care fenomenul acesta îl ocupă în încercarea de „descifrare a țărmului Mării Negre în timpurile istorice", întreprinsă de P. V. Coteț, *art. cit.* În studiul său accentul este pus asupra mecanismului de formare al cordoanelor litorale, menit a explica schimbările conturului litoralului și constituirea sistemului de lagune. Valoarea pe care o dă regresiunii phanagoreiene este surprinzător de mică: (în timpul acestei regresiuni) „apele au scăzut treptat, dar nu sub nivelul actual" (p.342.) De altfel schema rezumativă, dată în concluzii, pare contradictorie: „Din totalul acestor oscilații putem desprinde trei mai importante, din punct de vedere arheologic, în raport cu nivelul actual al Mării Negre:

— *Nivelul mai ridicat* în timpul dezvoltării cetății Histria, aproximativ începînd din secolul al VII-lea î.e.n. și pînă în secolele V-VII e.n. (adică în plină regresiune *P. A.*)

— *Nivelul mai scăzut* din timpurile mai noi decît secolele V—VII e.n. și (în perioada de transgresiune *P.A.*)

— *Nivelul mai ridicat* ulterior celui precedent, care a dus la distrugerea parțială a barajului constituit de grindurile „Cele 7 movile" și Saelelor, la formarea lacurilor litorale și inundarea tumulilor din cîmpia litorală" (p. 351).

[6] V. Canarache, SCIV, 1956, p. 289 și urm.

[7] M. Bleanu, *art. cit.*

[8] Aceste ultime documente le-am putut cerceta în noiembrie 1968, prin îngăduința Direcției topografice de pe lîngă Marele Stat Major. Studiul stereoscopic a putut fi realizat pe fotograme la scări și anotimpuri diferite. Am utilizat, de asemenea, mozaicul fotografic compus în 1960 și publicat ca anexă la *Histria* II. Am beneficiat și de colegiala solicitudine a Emiliei Doruțiu, căreia îi datorez numeroase corectări.

oferă unele puncte de reper pentru cronologia formării lor. Cele care poartă litere *a* și *b* sînt preexistente venirii grecilor, deoarece pe *a* stă așezarea civilă, datînd de la sfîrșitul veacului al VII-lea î.e.n., iar pe *b* se află o parte din

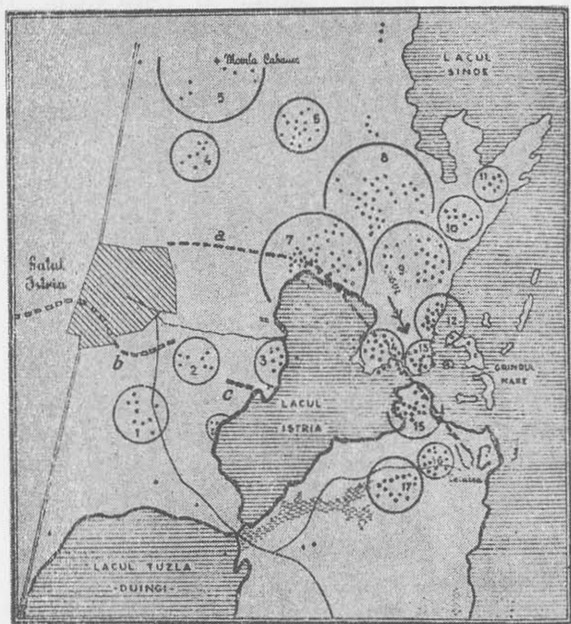

Fig. 1. Schița întocmită de V. Canarache pe care sînt indicate traseele apeductelor: a) apeductul de olane; b) apeductul mare; c) apeductul de piatră.

necropolă, din care cel mai vechi tumul cercetat datează de la sfîrșitul veacului al V-lea î.e.n. [9]. Celelalte trei fîșii (*c-e*) nu suportă monumente arheologice, deci par a fi mai tîrzii [10]. Indicațiile arheologice și modul de „troienire" al acestor grinduri de nisip sugerează o succesiune în timp conformă cu sensul numărătoarei noastre: grindul cel mai nou este cel care formează astăzi țărmul lacului Sinoe.

2. În cursul unui sondaj, practicat de Vlad Zirra în insula situată în mijlocul lacului Istria (1955) au apărut resturi de zidărie din epoca elenistică.

3. Resturi dintr-o necropolă tumulară se află pe malurile golfului de SV al lacului Istria, la N și V de podul peste care trece șoseaua spre Cetate. Partea de E a acestei necropole se află parțial în apă.

---

[9] S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 1969, p. 587 și urm.

[10] Atrag atenția însă că, după observațiile lui Gr. Florescu, cartierul de la sudul Histriei (numit convențional „economic"), ridicat începînd din veacul al IV-lea e.n., a fost așezat pe nisip, adică pe o plajă cîștigată asupra mării într-o epocă tîrzie. Cercetările aerofotografice, combinate cu foraje geologice, vor trebui să precizeze dacă această plajă aparține fîșiei *c*, așa cum ar reieși din examenul mozaicului fotografic 1960.

4. În urma săpăturilor efectuate în necropola Histriei, s-a constatat că unele zone ale cimitirului tumular sînt astăzi periodic inundate sau zac în permanență sub apă. Aceste zone sînt următoarele:

— plaja lacului Sinoe; tumulul cel mai vechi este XII, de la sfîrșitul veacului al VI-lea sau începutul veacului al V-lea î.e.n.; tumulul cel mai nou este XXV, care are un mormînt secundar din secolul al II-lea e.n.

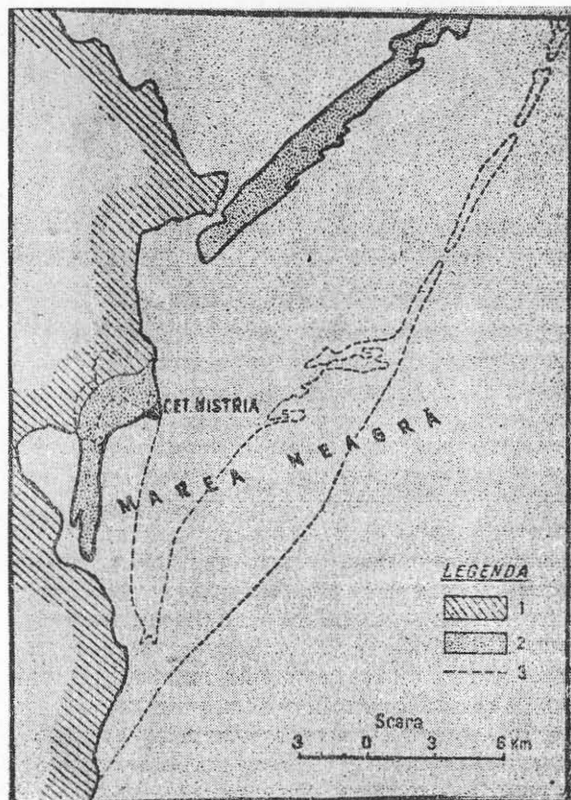

Fig. 2. Schița paleogeografică a regiunii lacului Sinoe în perioada sec. VI î.e.n.-sec. IV î.e.n., după M. Bleahul. *1*, zona continentală; *2*, acumulări de nisipuri anterioare sec. VI î.e.n.; *3*, linia țărmului actual

— plaja lacului Istria (la N și la S de culoarul de legătură cu lacul Sinoe); o parte din tumulii acestei zone se află în permanență sub apă; aproape toți tumulii cercetați se datează către începutul epocii romane (VII, VI X, XI).

— insulele din golful lacului Sinoe: movilele funerare, semnalate aici de V. Canarache și vizibile pe fotografiile aeriene, nu au fost cercetate.

— tumulii situați pe peninsula Cetății, formînd un lung aliniament care începe la marginea de SV a așezării „extra muros" și continuă pe mai mulți km către SV; cel mai vechi tumul, situat la 2 km de Histria, purtînd numă-

rul XLI [11], datează de la sfîrșitul secolului al V-lea sau de la începutul celui următor; cel mai nou (XXXVI) datează din a doua jumătate a secolului I e.n.

5. Pe fotografiile aeriene se observă o serie de drumuri care se opresc pe țărmurile lacului Istria și a golfului lacului Sinoe, pentru a continua pe actuala peninsulă pe care se află ruinele Histriei. Astfel, trei drumuri care vin dinspre apus (cel puțin unul — 6 — a putut fi urmărit pînă către așezarea antică de la Fîntînele), se opresc în malul vestic al lacului Istria. Primul (6) dintre ele trece pe la nordul satului Istria și atinge lacul la nord de vărsarea pîrîului Dere. Celelalte două (7 și 8) trec pe la sudul satului (unul dintre acestea —7— vine din așezarea antică situată sub vatra satului Istria) și se întîlnesc în aproapierea lacului pentru a se pierde în apele acestuia. Cele trei drumuri sînt flancate de tumuli. De asemenea, pe actuala peninsulă a necropolei septentrionale trec o serie de drumuri, care vin de la N (unul dintre ele —1— vine din așezarea antică semnalată de P. Polonic, situată la vărsarea pîrîului Sariurt) și dinspre NV (unul dintre ele —4— vine de la așezarea antică identificată de Em. Doruțiu și P. Alexandrescu, situată la sudul satului M. Viteazu), pentru a se opri pe malul golfului lacului Sinoe.

6. Nu aducem aici în discuție observațiile făcute în Cetate și pe Platoul acesteia, cu privire la monumentele aflate actualmente în apă. Amintesc numai că o parte din zidul roman de incintă, ridicat în veacul al II-lea e.n., se află în zona inundabilă a golfului lacului Sinoe.

Observațiile înșirate mai sus ne îndeamnă să presupunem că această cîmpie, pe care se află astăzi ruinele Histriei și necropola tumulară de SV, era în antichitate mult mai întinsă, ocupînd și locul actualului lac Histria. Așa s-ar putea explica: drumurile antice care se opresc pe malul vestic al acestui lac, pentru a continua, cu aceeiași orientare, în zona inundabilă de la vest de așezarea civilă a Histriei; resturile de locuire de pe insula din mijlocul lacului Histria; necropola parțial inundată de lîngă Pod. Această cîmpie a putut să se întindă de la răsărit de culoarul care leagă lacurile Sinoe și Histria, ocupînd și golful lacului Sinoe, de vreme ce: drumurile care traversează necropola septentrională se opresc pe plaja lacului Sinoe; tumulii de pe insulele din golful lacului Sinoe par a fi martorii din porțiunea înecată a necropolei septentrionale; o porțiune de cîțiva zeci de metri din zidul roman de apărare se află în apă [12].

Dacă raționamentul acesta este just, atunci în perioada regresiunii „phanagoreiene", cînd apele Mării Negre se aflau la ± 4 m sub cota lor actuală, Histria se găsea pe o cîmpie litorală, în cea mai mare parte nisipoasă. Porțiunea cea mai ridicată era aceea unde răsăreau stîncile de șist verde, destinată de coloniștii greci amplasării centrului politico-religios al orașului. Restul cîmpiei, care ocupa și locul pe care astăzi se află lacul Istria [13] și gol-

---

[11] S. Marinescu-Bîlcu, *art. cit.*

[12] C. Moisil, BCMI, 1909, nr. 11, p. 4, notează că înaintea redeschiderii canalului Dranov (fost „Regele Carol"), golful lacului Sinoe era „potmolit" și numai rareori acoperit de ape.

[13] M. Bleahu notează următoarele: „Întregul lac Istria este relativ recent și este în curs de mărire prin abraziunea puternică a falezei de loess. Un sondaj efectuat în lac a pus în evidență, sub stratul de mîl actual, nisip cu cardiacee (faza ulterioară secolului al III-lea e.n.) și dedesubt nisip marin cu *Mytillus*, *Tapes* și *Venus*, care indică o concentrație mai mare a apei, corespunzînd maximului transgresiunii flandriene. Cu alte cuvinte, aici lipsesc depozitele golfului marin, pos-

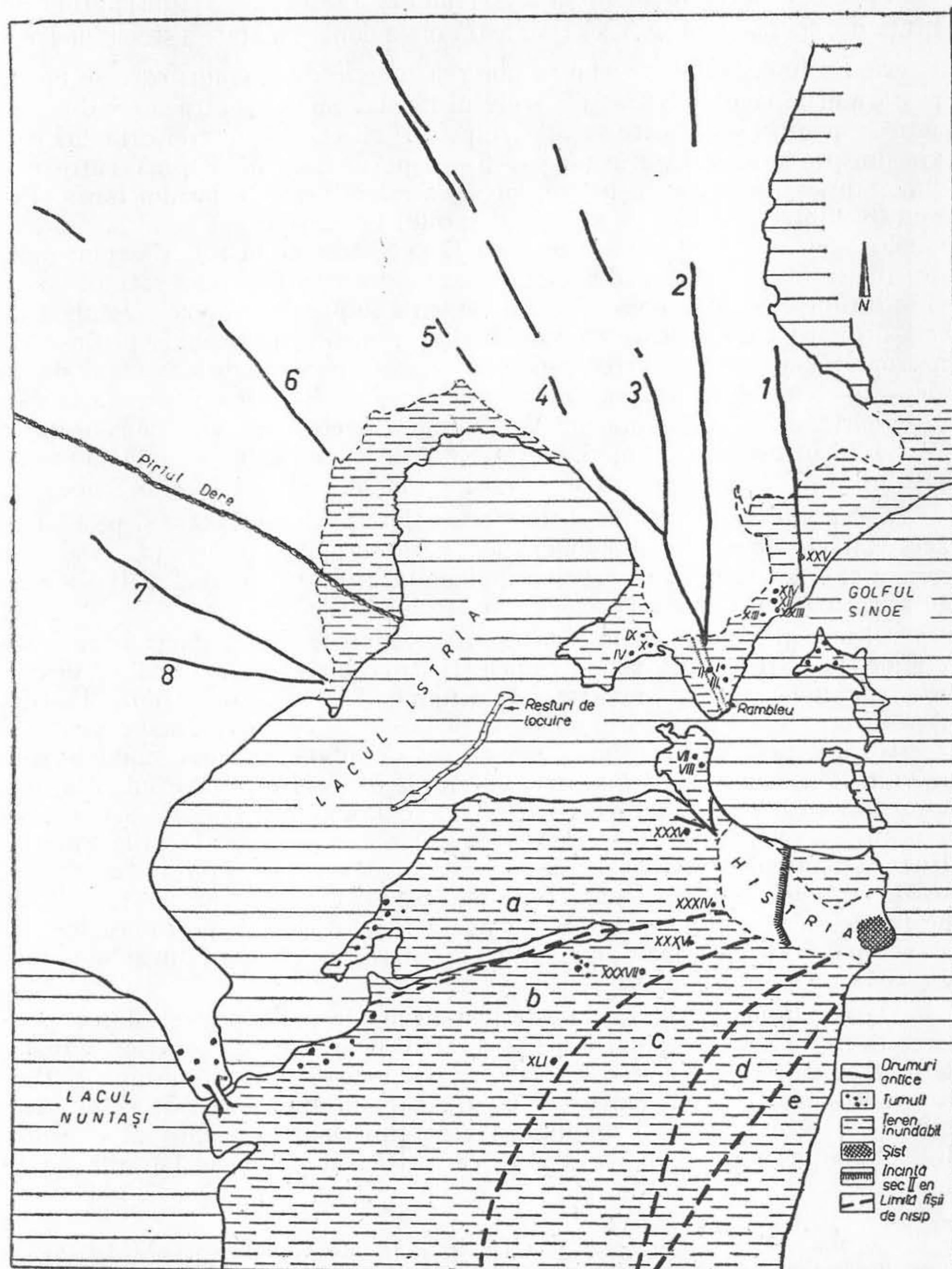

Fig. 3. Transcriere a unora dintre observațiile făcute pe fotogramele aeriene ale regiunii Histria, pornind de la zborul din anul 1959.
Notă : sînt indicați numai tumulii la care se referătextul articolului.

ful lacului Sinoe, a fost destinată constituirii așezării civile [14] și a necropolei. De altfel, pîrîul Dere, care astăzi se varsă în lacul Istria, a putut avea în antichitate, cînd acest lac nu exista, un traseu mai lung, vărsîndu-se în mare în apropierea Cetății (nu mi se pare exclus ca punctul prin care au pătruns apele de transgresiune spre a forma lacul Istria să fi fost chiar vechiul talveg al pîrîului).

Care era în antichitate conturul litoralului marin. Pentru porțiunea de la N de ruinele actuale, adică pe locul unde se află golful lacului Sinoe astăzi, nu avem nici un fel de indiciu. Este posibil ca aici să se fi aflat cartierul de jos al Histriei, și o parte din necropola ei (ajungînd eventual pînă sub zidurile orașului), precum și drumurile care legau colonia cu ținuturile dinspre NV. Nu putem spune însă cît de mult se întindea uscatul către răsărit, pe locul actualului lac Sinoe.

Pentru porțiunea de la sudul cetății există o indicație, furnizată de fotografiile aeriene. Mă refer la acele fîșii de nisip, semnalate mai sus. Limita de răsărit a fîșiei *b* (preexistentă Histriei, de vreme ce pe ea s-au așezat, încă din secolele V—IV, movilele funerare), descrie o curbă către S, ceea ce ar putea indica existența unei „băi" imediat la S de oraș, prielnică amplasării portului [15]. Această „baie" a fost umplută pe rînd de trei acumulări de nisipuri (purtînd pe schița din fig. 3 literele *c*, *d*, *e*). Aș atrage totuși atenția că linia de contact dintre fîșiile *b* și *c* nu trebuie considerată ca indicînd exact vechiul litoral marin. Dacă, așa cum se admite, nivelul apelor marine a crescut din antichitate, atunci cîmpia litoralului a fost înecată pe porțiunile ei cele mai joase, împingînd linia țărmului către apus. Fîșia *c* s-a adosat celei anterioare abia într-un moment în care fenomenul de transgresiune era în plin, nivelul apelor marine fiind apropiat de cota lui actuală. Probabil că „baia" care apare pe fotografiile aeriene indică o „baie" antică, situată la o distanță oarecare către E de conturul aceleia vizibile astăzi [16].

Informațiile de care dispunem pînă acum la Histria, pentru începutul fenomenului de transgresiune, sînt puține și neconcludente. Ipoteza lui M.

---

terioare optimului postglaciar, peste depozitele vechi venind direct cele posterioare secolului al III-lea e.n. Putem presupune deci că ... lacul Istria nu exista, pe actualul lui amplasament fiind așezări omenești și o parte din necropola cetății" (*art. cit.*, p. 50).

[14] Una din problemele care preocupă colectivul de la Hstria este aceea a aspectului topografic, urbanistic, al orașului în perioada greacă a istoriei sale. Elementele de care dispunem acum sugerează poate o așezare urbană compusă din două elemente separate: un centru politico-religios de dimensiuni mai reduse, așezat pe locul cel mai înalt al cîmpiei litorale, nucleul de șisturi verzi (după profilul publicat în SCIV 1956, p. 6, masivul de stîncă atinge înălțimea de 4 m deasupra actualei cote 0), și o așezare civilă mai întinsă, în imediată apropiere, ridicată chiar pe cîmpia nisipoasă, și care — prin depuneri succesive — avea să dea „platoul" de astăzi. Orașe grecești, așezate pe continent și formate din două unitățiі, se cunosc în lumea elenă colonială; de exemplu Selinunt, Megara Hyblaia, Olynth.

[15] Ideia îi aparține lui Dinu Theodorescu, RA, 1970, p. 42.

[16] M. Bleahu, pornind de la indicații nu geologice, ci epigrafice, presupune că lacul Nuntași (Duingi) exista: „Documentul epigrafic cel mai important al cetății Histria, horothesia lui Laberius Maximus, menționează că ocupația de căpetenie a locuitorilor era comerțul cu pește sărat. Sarea nu putea fi extrasă din apa mării din cauza concentrației prea reduse (170/00), în schimb în lacul Duingi ea se depune și astăzi în anii secetoși. În toată regiunea gurilor Dunării lacul Duingi este singurul care ar fi putut furniza sarea necesară locuitorilor Histriei" (*art. cit.*, p. 50). Argumentul mi se pare interesant și trebuie luat în seamă de acei care vor încerca reconstituirea complexului economic, „gospodăresc", al Histriei.

Bleahu și P. V. Coteț despre data tîrzie a fenomenului este, în orice caz, plauzibilă. Situația Histriei pe o cîmpie litorală așa cum am descris-o mai sus, pare să se fi menținut cel puțin pînă în veacul al II-lea al erei noastre, de vreme ce cel mai recent monument „scufundat" de care am cunoștință este zidul de apărare din vremea lui Hadrian. Este de asemenea relevant că tumulii cei mai recenți, dintre acei cercetați pe plaja inundabilă a lacului Histria datează tot de la începutul epocii romane. În sfîrșit, săpăturile întreprinse în sectorul „Edificiului roman" au pus în evidență faptul că straturile elenistice și romane timpurii se găsesc la nivelul apei lacului [17]. Este deci de presupus că transgresiunea „histriană" s-a produs cîndva după veacul al II-lea e.n. Poate fi ea situată încă în ultimele secole de existență ale orașului, sau fenomenul s-a produs în vremuri mai recente? Este posibil ca preliminariile să se fi arătat încă din ultimele veacuri de istorie a orașului, dacă avem în vedere un monument aflat pe teritoriul necropolei tumulare, asupra căruia a atras atenția, în același context, Marcian Bleahu. La punctul „Pescărie" se găsește o coamă de nisip, de circa 3 m înălțime, care străbate porțiunea astăzi inundabilă a necropolei tumulare; ea este orientată NNV-SSE, adică spre cetate. Capătul dinspre continent al acestui rambleu se găsește în imediata apropiere a punctului unde se întîlnesc două dintre drumurile histriene, nr. 2 și 3, rambleul continuînd traseul ultimului dintre ele. Monumentul a fost ridicat deasupra tumulilor funerari din zonă. Cele mai noi materiale descoperite într-o secțiune practicată prin rambleu, cu ocazia săpării tumulului II situat dedesubtul lui (tumul datînd din a doua jumătate a veacului al IV-lea î.e.n.), datează de la începutul epocii romane. Trebuie să subliniez însă că aceste materiale *nu datează* rambleul, ci oferă numai un simplu *terminus post quem*. Iată explicația acestui rambleu propusă de M. Bleahu, singura, la ora actuală, rezonabilă: „Rambleul avea rolul de a lega pămîntul ferm din nord cu zona de uscat de la cetate peste plajă, în vremea cînd aceasta începuse să fie inundată". Dacă lucrurile stau așa atunci, cîndva înainte de veacul al VII-lea e.n., cînd istoria Histriei încetează definitiv, locuitorii și-au dat seama de începutul unui fenomen de mare importanță pentru ei, care avea să schimbe fundamental peisajul regiunii, ducînd la inundarea cîmpiei litorale, la împotmolirea golfului marin, la constituirea sistemului de lagune și cordoane litorale, într-un cuvînt, la aspectul actual al ținutului.

M. Bleahu și P. V. Coteț au propus o corelație cronologică între formarea fîșiilor de nisip care au împotmolit „baia" de la sudul Histriei și constituirea Chitucului. Cel de al doilea a precizat mai îndeaproape lucrurile, sincronizînd formarea Chitucului cu aceea a Grindului Saelelor (fîșia *d* din schița noastră). Ambii cercetători așează deci formarea Chitucului într-o etapă tîrzie, dacă nu chiar post-histriană, negînd identificarea propusă de D. M. Pippidi între acest lung cordon litoral și Σθήτη, semnalate de Polybiu (IV, 41, 2), în veacul al II-lea î.e.n. Trebuie să precizez mai întîi că omologarea mențiunii lui Polybiu cu τὰ τοῦ Ἴστρου λεγόμενα Σθήτη, semnalate de Strabo, într-un *excursus* împrumutat lui Straton din Lampsakos (I, 3, 4 și I, 3, 7), urcă datarea, așa cum atrage atenția D. M. Pippidi [18], în prima jumătate a veacului

[17] Dinu Theodorescu, Dacia XII, 1968, p. 298.
[18] D. M. Pippidi, *Contribuții...* [2], p. 37. nota 16.

al III-lea î.e.n. Se naște deci următoarea întrebare: lungul cordon aluvionar submarin din dreptul vărsării Dunării, semnalat în epoca greacă în plină regresiune marină, poate fi identificat cu unul într-o perioadă de transgresiune?

Datele pe care se poate întemeia o localizare a bancului submarin sînt foarte vagi. El se situa în plină mare (ἔτι πελάγιοι) și la o zi de navigație de uscat, ceea ce corespunde cu o distanță medie de 300—400 stadii (53—73 km)[19]. S-ar părea că poziția acelui cordon submarin era mult mai departe de țărm decît aceea pe care o are astăzi Chitucul. De asemenea, lungimea de 177 km (1000 stadii) pe care o indică Polybiu este aproape dublă față de aceea a Chitucului. Totuși trebuie avut în vedere faptul că linia țărmului, mai ales în dreptul Deltei, dar și pe o largă porțiune la sudul și nord acesteia, s-a modificat considerabil, uscatul avansînd în dauna mării, prin aluviunile aduse de Dunăre și de curenții marini din preajma ei[20].

Este adevărat că formațiunile de acest tip (cordoane, bancuri etc.) apar și dispar cu mare rapiditate, au un caracter precar, și depind, în ultimă instanță, de dinamica curenților și de adîncimea fundului marin. Totuși există unele indicații în favoarea vechimii destul de mari a Chitucului, urcînd în timp pînă într-o fază de regresiune marină. Astfel, P. V. Coteț citează rezultatele unor foraje, întreprinse în 1960 de N. Popp, care atestă prezența unui strat de turbă la cota —3 în faluna axului Priboina. După interpretarea aceluiași autor „stratul de detritus vegetal și turbă corespunde în timp cu retragerea mării... iar formarea Chitucului corespunde cu ridicarea apelor mării cu circa 0,50 m deasupra celor actuale"[21]. În formarea Chitucului se disting două faze, sincronizate cu cele două nivele ale apelor marine. Este deci posibil ca cel puțin o parte din grindul Chitucului să se fi constituit din detritus vegetal, în faza regresiunii „phanagoreiene". Evident nu putem ști — și poate nu vom ști niciodată — dacă acel banc submarin, care îi stînjenea pe corăbierii greci, avea traseul Chitucului. Dar această chestiune nu are importanță pentru discuția noastră.

LE PAYSAGE HISTRIEN DANS L'ANTIQUITÉ

— résumé —

Les recherches géologiques ont précisé une série d'oscillations niveau du des eaux de la mer Noir. Durant l'étape de la « nouvelle mer Noire », datée du néolithique et du commencement de l'âge du bronze, une transgression marine a eu lieu, suivie à la fin du bronze d'une régression ayant atteint les valeurs ± 4 m. au-dessous de la côte actuelle de la mer Noire. Une nouvelle transgression, qui devait se produire plus tard, montait les eaux de cette mer à leur niveau actuel.

Partant de ce schéma géologique, l'Auteur fait quelques remarques archéologiques, intéresant seulement Histria et ses proches environs. La plaine où se dressent les vestiges d'Histria et sa nécropole du Nord-Ouest semble avoir été plus vaste à l'époque antique, s'étandant aussi sur

[19] Cf. RE, s.v. *Schiffahrt.*

[20] Porțiunea cea mai răsăriteană din uscatul Deltei, care exista sigur în antichitate, este grindul Caraorman, unde Simion Gavrilă a descoperit recent un tumul din veacul al V-lea î.e.n. Vechimea grindului a fost stabilită și prin cercetări geomorfologice, așa cum reiese din prezentarea pe care o face V. Mihăilescu și A. C. Banu, în *Hidrobiologia*, I, 1960.

[21] P. V. Coteț, *art. cit.* p. 350.

l'emplacement actuel du lac d'Istria et du golfe formé par le lac de Sinoé. C'est ce qui explique les constatations suivantes: les routes antiques, révélées par les photos aériennes, qui s'arrêtent sur les bords occidentals et septentrional du lac d'Istria, pour reprendre, dans la même direction, de l'autre côté sur le bord oriental du lac, à l'Ouest de l'établissement civil d'Histria; les vestiges d'habitat découverts dans l'île sise au centre du lac d'Istria; la nécropole tumulaire identifiée à proximité du pont situé au Sud du village d'Istria. Ces remarques plaident en faveur de l'emplacement de l'antique cité d'Histria sur une plaine littorale, hypothèse déjà formulée par V. Canarache et M. Bleahu, mais fondée sur des arguments différents.

Les renseignements dont nous disposons à l'heure actuelle à l'égard de la transgression des eaux sont rares. Ce phénomène semble avoir eu lieu après le II siècle de n.è., puisque le monument le plus récent couvert par les eaux est la muraille de défense datée de l'époque d'Hadrien.

Liste des illustrations

Fig. 1 — L'esquisse établie par V. Canarache, avec les tracés des aqueducs: a) l'aqueduc de tuiles; b) le grand aqueduc; c) l'aqueduc de pierre.

Fig. 2. — L'esquisse paléogéographique de la région du laç de Sinoé durant la période comprise entre le VI — IV siècles av. n.è., d'après M. Bleahu, *1*, la zone continentale; *2*, des dépôts de sable antérieurs au VI siècle av. n.è.; *3*, la ligne actuelle du rivage.

Fig. 3 — La transcription de certaines observations faites sur les photogrammes aériens de la région d'Histria, à partir du vol de 1959. — N.B.: les tumuli indiqués sont seulement ceux mentionnés dans le texte de l'article.

DIE LANDSCHAFT UM HISTRIA IM ALTERTUM

Durch geologische Forschungen wurde festgestellt, das die Höhe des Meersspiegels Schwankungen aufweist. Zur Zeit des „Neuen Schwarzen Meeres", die im Neolithikum und zu Beginn der Bronzezeit datiert ist, hat eine marine Transgression stattgefunden, die von einer Regression am Ende der Bronzezeit gefolgt war. Diese Regression erreichte Werte von $\pm$ 4 m zum gegenwärtigen Wasserspiegel. Später fand eine neue Transgression statt, durch die der Wasserspiegel seinen gegenwärtigen Stand erreichte. Von diesem geologischen Schema ausgehend macht dererfasser einige Betrachtungen, die nur Histria und die Umgebung betreffen und die dazu verhelfen sollen, die Landschaft um Histria in der Antike besser zu verstehen.

Die Ebene auf der Histria erbaut war, so wie das Gräberfeld im Nordwesten scheinen in der Antike viel ausgedehnter gewesen zu sein und sowohl den heutigen See Istria und den der Bucht Sinoe eingenommen zu haben. Nur derart sind folgende Feststellungen erklärlich: die antiken Wege, die durch Luftaufnahmen verfolgt werden konnten und die an der Westküste und an der Nordküste des Sinoesees unterbrochen sind, um dann in derselben Richtung auf der Ostküste weiter zu verlaufen, westlich von der Wohnungssiedlung von Histria; die Bewohnungsspuren die in der Mitte des Istria — Sees auf der Insel festgestellt wurden; das Hügelgräberfeld, das neben der Brücke südlich des Dorfes Histria entdeckt wurde. Diese Beobachtungen sprechen alle dafür, dass in der Antike Histria auf einer Ebene an der Küste lag. Diese Hypothese haben bereits V. Canarache und M. Bleahu anhand verschiedener Beweisgründe aufgestellt. Die Informationen über die wir bis zur Zeit über das Vorrücken des Wassers verfügen sind allzu gering. Es scheint nach dem 2. Jh. u. Z. stattgefunden zu haben, denn das jüngste Denkmal das überschwemmt ist und von dem wir Kenntnis haben, ist die Schutzmauer aus der Zeit des Kaisers Hadrianus.

Erklarung der Abbildungen

Abb. 1. — Skizze auf der die Aquädukte eingezeichnet sind: a) der Aquädukt aus Hohlziegeln; b) der grosse Aquädukt; c) der Steinaquädukt (V. Canarache).

Abb. 2. — Paläographische Zkizze der Gegend des Sinoesees in der Zeit von 6. Jh v.u.Z. — 4. Jh. u. Z. nach M. Bleahu. *1*, Festland; *2*, Sandanschwemmungen vor dem 6. Jh. v. u. Z.; *3*, gegenwärtige Küstenlinie.

Abb. 3. — Transkription einiger der Beobachtungen, die anhand der Luftaufnahme vom Jahre 1959 in der Gegend von Histria gemacht wurde. *Bemerkung:* Es sind nur die Hügelgräber angegeben, auf die sich der Text des Artikels bezieht

VL. ILIESCU

CU PRIVIRE LA COLONIILE GRECEȘTI DIN DOBROGEA ȘI LA DATA CONSTITUIRII TERITORIULUI LOR RURAL

Pe la mijlocul sec. VIII î.e.n. începe a doua [1] mare mișcare de răspîndire a grecilor în Marea Mediterană, cunoscută sub numele de „colonizarea [2] greacă". Timp de două sute de ani, pînă la mijlocul sec. VI î.e.n., elemente din rîndurile tuturor semințiilor grecești, pornite din diferite cetăți [3], se vor strămuta, întemeind nenumărate [4] noi așezări *(apoikiai)* pe țărmurile [5] Mediteranei. De la gurile Donului și pînă în Cirenaica și Egipt, de pe coastele Caucazului și ale Pisidiei și pînă la strîmtoarea Gibraltar, vor răsuna de acum înainte graiuri grecești.

Grupurile de emigranți [6], venite aici sub conducerea unui „întemeietor" *(oikistes)*, vor menține legături [7] strînse cu metropola lor, nu numai la început, în timpul primei generații,dar în general și mai tîrziu, în secolele următoare. Situația aceasta decurgea, în primul rînd, din decretul de întemeiere [8], care, de obicei însoțea nașterea fiecărei *apoikia*. Apoi, ea se menținea și datorită instituțiilor sociale de bază, pe care coloniile le preluaseră de la

[1] Prima expansiune, efectuată de aheii purtători ai civilizației miceniene, avusese loc în sec. XIV—XIII î.e.n., cînd au fost atinse coastele Rodosului, ale Ciprului și ale Siriei de nord (H. Bengtson, *Griechische Geschichte* [3], München, 1965, p. 45—46).

[2] Vezi Bengtson, *op. cit.* p. 86—99 și J. Bérard, *L'expansion et la colonisation grecque jusqu'aux guerres mediques*, Paris, 1960.

[3] În frunte cu ionienii din Chalkis, Milet, Foceea și Eretria.

[4] Dintre care peste cincizeci de centre importante, reprezentînd cam o treime din totalul de nume transmise, sînt bine cunoscute și localizate prin mărturii literare, epigrafice și arheologice.

[5] Cu cîteva foarte rare excepții în interiorul continentului, dar nu prea departe de coastă, cum ar fi Akrai în Sicilia, sau Cirene în Cirenaica.

[6] Fie că au fost organizate de autorități, ca pentru Cirene (Herodot, IV, 153), sau reunite printr-o inițiativă particulară, ca în cazul spartanului Dorieus, fratele celebrului Leonidas, care a intemeiat orașul Herakleia din Sicilia (Herodot V, 42).

[7] Pe lîngă bibliografia din lucrările generale citate vezi în special. J. Seibert, *Metropolis und Kolonie. Historische Beiträge zur Geschichte ihrer gegenseitigen Beziehungen*, Würzburg, 1963 și A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester, 1964.

[8] Acesta reglementa atît acțiunile legate de întemeiere (ca sacrificiile și împărțirea pămîntului), cît și diferite probleme viitoare (ca eventuala întoarcere, emigrările ulterioare, cetățenia etc.); împotriva schimbării sau a încălcării sale erau prevăzute garanții. Vezi Graham *op. cit.* cap. IV și apend. II.

metropole și în cadrul cărora vor continua să se dezvolte și în viitor. În fapt acestea reprezentau o copie fidelă a stărilor de lucruri din patrie. Astfel împărțirea în triburi *(phylai)*, magistraturile orașului, inclusiv cele eponime, calendarul și mai ales zeii protectori *(theoi poliouchoi)* ai orașului, vor fi la fel [9] ca în metropolă. Aceasta însă nu înseamnă că se nășteau raporturi de subordonare politică a primului față de ultima, cum ar putea să dea impresia termenul impropriu de „colonie", folosit în literatura istorică pentru noile orașe grecești. Marea majoritate a acestora se vor dezvolta ca niște organisme politice independente [10], care în cursul timpului vor putea ajunge chiar și la conflicte [11] armate cu „patria-mamă", deși în general relațiile dintre ele vor fi foarte amicale [12].

Cauzele mișcării grecești de colonizare trebuie căutate în condițiile interne ale lumii grecești în perioada arhaică. Este vorba despre o creștere a marii proprietăți, care se manifestă prin concentrarea ei în mîna aristocrației gentilice, concomitent cu o scădere a numărului micilor proprietari. Aceștia ajung în dependența economică a primilor, odată cu pierderea loturilor personale. Astfel ia naștere o lipsă acută de pămînt — respectiv un mare surplus de brațe de muncă — accentuată și de relativa suprapopulare a Greciei, datorită unei creșteri demografice [13]. Dacă la contradicțiile social-economice se mai adaugă și altele politice, ca de pildă opoziția unei părți a cetățenilor față de tirania care începe să apară în lumea greacă de la mijlocul sec. VII î.e.n. [14], înțelegem de ce pentru o lungă perioadă de timp au existat grupuri de oameni dornici de o viață mai bună. Aceștia erau dispuși să se expatrieze [15] și să înfrunte un drum lung și anevoios și mai ales primejdiile unui țărm „barbar", chiar dacă acesta era de multe ori nelocuit.

Alături de această mișcare „agrară" — fie ea spontană și particulară, sau dirijată și oficială — au existat și acțiuni oficiale care urmăreau scopuri comerciale. Anumite cetăți mai avansate căutau piețe de desfacere ale produselor proprii și totodată surse de aprovizionare cu materii proprii. În scopul acesta au întemeiat așezări cu rolul unor antrepozite și centre de schimb, respectiv

---

[9] Cum au arătat F. Bilabel, *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920 și Kr. Hanell *Megarische Studien*, Lund, 1934.

[10] Cu excepția coloniilor Corintului, în perioada tiraniei, și ale Atenei, în sec. VI—V î.e.n. Vezi E. Will, *Sur l'evolution des rapports entre colonies et métropoles en Grèce à partir du VI-e siècle* în „La nouvelle Clio", VI (1954) p. 413—460, care crede însă că de raporturi efective se poate vorbi, în cazul celorlalte orașe, de abia mai tîrziu, din sec. VI î.e.n. Această afirmație, bazată pe absența mărturiilor exprese, nu poate fi însă presupusă, ci trebuie dovedită, deoarece contrariul este probabil. De altfel numeroase indicații indirecte confirmă din plin ultima probabilitate. Vezi Graham, *op. cit.* p. 210—212.

[11] De exemplu între Corint — Corcira — Epidamnos în ajunul izbucnirii războiului peloponeziac (Tucidide I, 24—54), sau prima bătălie navală cunoscută din istoria Greciei, tot între Corint și Corcira, în anul 664 î.e.n. (Turcidide, I, 13, 4). Vezi tot la Tucidide (VII, 57) întreaga „listă" a unor astfel de conflicte.

[12] Mirarea și surprinderea lui Tucidide (VII, 57), care constată violarea flagrantă a acestora, cu ocazia expediției din Sicilia, atestă caracterul normal al bunelor relații chiar și în plină epocă clasică.

[13] Fenomenul acesta era de altfel periodic în lumea greacă, care, din acest motiv va cunoaște de timpuriu practica părăsirii noilor născuți (R. Tolles, *Untersuchungen zur Kinderaussetzung bei den Griechen*, Breslau, 1941).

[14] RE VII A s.v. *Tyrannis*, col. 1821 și urm.

[15] M. I. Finley, *The ancient Greeks*, Londra, 1963, p. 27 și urm.

stațiuni comerciale *(emporia)*[16]. În funcție de aspectul pe care l-au studiat și subliniat istoricii moderni, s-a vorbit despre „caracterul agricol"[17] sau „comercial"[18] al colonizării grecești[19].

În realitate, chiar dacă considerentele agrare par să fi fost precumpănitoare[20] în majoritatea cazurilor, cel puțin în prima fază a procesului colonizator al grecilor, orice generalizare simplificatoare, care nu ține seama de particularitățile fiecărei întemeieri în parte, ar fi o greșeală metodologică, mai ales că nu cunoaștem toate coloniile pe care le-au creat grecii. De aceea numai o apreciere individuală, de la caz la caz, poate fi valabilă. Astfel de ex. Zankle în Sicilia și Rhegion în vîrful cizmei italiene, ambele vlăstare chalkidice, au fost fără îndoială emporia[21] comerciale, pe cînd centre din sudul Italiei (Magna Graecia), ca Sybaris sau Kroton, sau orașe din Sicilia, ca Leontinoi sau Gela, au avut un vădit caracter agricol[22].

În locurile în care debarcau, noii veniți procedau de obicei la o împărțire[23] a pămîntului ocupat[24]. Aceasta se efectua prin tragerea la sorți a unor loturi *(kleroi)*, destinate satisfacerii nevoilor proaspeților locuitori ai orașului. În felul acesta colonia dispunea de un teritoriu rural *(chora)*[25], care cu vremea avea tendința să se mărească, pe măsură ce se dezvolta și orașul prin forțe proprii sau datorită venirii unor grupuri colonizatoare ulterioare[26].

---

16 Vezi analiza noțiunii la C. Roebuck, *The Organisation of Naukratis*, în „Classical Philology", XLVI (1951), p. 219 nota 22.

17 Astfel K. I. Beloch, *Griechische Geschichte*, I², 1, p. 218 și urm; G. Busolt, Griechische *Staatskunde*, I, München, 1920, p. 261; A. Gwynn, *The Charakter of Greek Colonisation*, în „Journal of Hellenistic Studies", XXXVIII (1918), p. 88 urm; J. Hasoebrock, *Staat und Handel im alten Griechenland. Untersuchungen zur antiken Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen, 1928, p. 113 urm; Fr. Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*, Leiden, 1938, I, p. 241 urm.; idem, *Ancient Economic History*, I , 1958, p. 494 urm.; G. Vallet, *Rhégion et Zancle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidienne du détroit de Messine*, Paris, 1958, p. 199 urm.

18 Ca Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*, II², 388 urm. sau Oehler, RE, I, col. 2824.

19 Alții ca W. Otto, *Kulturgeschichte des Altertums*, München, 1925 p. 85 au adoptat o poziție intermediară.

20 Cum par să indice cercetările recente din teritoriile rurale ale cetăților nord-pontice (v. mai jos) și din sudul Italiei. (Vezi actele celui de al șaptelea „Convegno di Studi sulla Magna Grecia", 1967 [1970]). De altfel chiar și vechea colonizare a Corintului pare să fi urmărit aceleași scopuri (E. Will, *Korinthiaka*, Paris, 1955, p. 321 și urm.), iar cea mai veche așezare greacă din Apus, colonia Pithecusai de pe insula Ischia — avanpostul așezării ulterioare de la Cumae — a avut, poate, și ea același caracter (R. M. Cook, *Reasons for the Foundation of Ischia and Cumae*, în „Historia" XII (1962), p. 113—114).

21—22 T. J. Dunabin, *The Western Greeks, The History of Sicily and South Italy from the foundation of Greek Colonies to 480 B. C.*, Oxford, 1948, p. 11—12; 211.

23 Ca de exemplu la Cirene (*Suppl. Epigr. Graec.*, IX, 3, r. 33) sau în insula Corcira Neagră din Adriatica (*Syll³*., 141, r. 3—4). Vezi amănunte la D. Asheri, *Distribuzioni di terre nell'antica Grecia*, în „Memorie dell'Academia delle Scienze di Torino", 1966.

24 Modalitatea de apropriere a acestuia diferea de la caz la caz. Astfel majoritatea întemeierilor se făcea pe țărmuri nelocuite, dacă e să judecăm după absența mențiunilor din izvoare. În unele cazuri se proceda la o cucerire a viitorului teritoriu, ca de ex. la Siracusa și Katana în Sicilia (Tucidide, VI, 3, 2—3), sau la Herakleia și Kotyora în Pont (Strabon XII, 3, 4 și Xenofon V, 5, 10). Alteori se ajungea la o înțelegere cu localnicii, ca la Corcira Neagră, amintită mai sus și la Marsilia (Iustinus XLIII, 3, 8—11).

25 Despre rolul acestuia vezi Busolt, *op. cit.* I p. 135 și urm. și G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 28 și urm.

26 Uneori situația era prevăzută chiar în decretul de întemeiere, atît de normală părea ea să fie (Cirene și Corcira Neagră). Vezi despre frecvența fenomenului și H. Schaefer *Eigenart und Wesenszüge der griechischen Kolonisation* în „Heidelberger Jahrbücher", 1960, p. 87.

Cînd se vorbește însă despre teritoriul rural al coloniilor grecești, trebuie avut în vedere faptul că există două sensuri[27] ale cuvîntului *chora* în limba greacă, și deci și în traducerea corespunzătoare din limbile moderne. Astfel trebuie deosebit înțelesul restrîns de cel larg al cuvîntului. Primul desemnează ogoarele din jurul așezării grecești, care sînt cultivate pentru satisfacerea nevoilor locuitorilor acesteia. Al doilea cuprindea o regiune întinsă de zeci de kilometri, reprezentînd zone de influență sau de dominație politică, în interiorul căreia se găsesc de obicei și alte așezări, de mărime variabilă, dar legate de așezarea principală.

De un teritoriu în înțelesul restrîns al cuvîntului au dispus chiar de la început — în teorie cel puțin — toate coloniile grecești, indiferent de caracterul lor agricol sau comercial. În sensul acesta nu s-ar putea vorbi deci despre un „oraș fără teritoriu" [28].

Colonizarea greacă în Marea Neagră a fost aproape exclusiv[29] opera ionienilor din Milet. Tradiția istorică îi atribuie acestuia din urmă[30] 90, respectiv[31] 75 de colonii, dintre care însă nu s-au putut identifica decît 45 de așezări[32], și acestea cu multă bunăvoință[33]. Prin această mișcare exuberantă Miletul s-a situat în fruntea metropolelor grecești.

Caracterul mișcării milesiene a fost apreciat[34], în general, ca fiind de factură comercială, avînd în vedere că fenomenul începe de pe la mijlocul sec. VII î.e.n. și mai ales datorită faptului că este vorba despre o mare metropolă comercială, care de aceea ar fi avut interesul să înființeze mai multe factorii decît colonii de emigrare, respectiv agricole[35].

Recent însă, lucrarea lui V. V. Lapin *Colonizarea grecească în nordul Mării Negre*[36], pare să revoluționeze vechile teorii și concepții. Pornind de la cercetări proprii pe insula Berezan, din fața Olbiei, el întreprinde o trecere în revistă critică a teoriilor sovietice[37] despre colonizarea greacă — care în

---

[27] Vezi analiza lui D. Adameșteanu cu ocazia discutării teritoriului rural al unor colonii din Sicilia în „Kokalos" II (1956), p. 146—147 *(Osservazioni sulla bataglia di Gela del 405a.C.)* pe baza lui Diodor din Sicilia XI, 91 și XIII, 108, 7.

[28] Fr. Hampel, *Poleis ohne Territorium* în „Klio" XXXII (1939), p. 1—60, care a introdus această noțiune, se referă la o situație de drept, ca în cazul cetăților Mitilene, Sinope și altele, care au fost nevoite să cedeze Atenei teritoriile lor în sec. V î.e.n.

[29] Cu excepția cîtorva orașe întemeiate de dorienii din Megara, ca Herakleia, Mesambria, Kallatis și Chersonesul. E posibil ca între cele două metropole să fi intervenit un fel de înțelegere, cum crede Hanel *op. cit.*, p. 135.

[30] Pliniu cel Bătrîn, *Ist. Nat.* V. 29, 112. În numărul acesta intră bineînțeles și întemeierile din Propontida și nordul Mării Egee.

[31] Seneca, *Cons. către Helvia* VII, 2.

[32] Bilabel, *op. cit.* p. 13 urm.

[33] Doarece unele dintre ele nu sînt sigure, iar altele nu sînt numai milesiene.

[34] Începînd cu primii cercetători ai problemei K. Neumann, *Die Hellenen im Skythenlande*, Berlin, 1855 și L. Bürchner, *Die Besiedlung der Küsten des Pontos Euxinos durch die Milesier*, I, Kempten, 1885 urmați apoi de istorici ca E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 438—440; Gwynn, *op. cit.* p. 95; iar de curînd Hr. Danov RE, Supl. IX, col. 1050—1057 și Graham *op, cit.*, p. 95.

[35] Există și un punct de vedere mixt, ca la Bengtson, *op. cit.* p. 95, care acceptă ambele componente ale colonizării, agricolă și comercială.

[36] *Greceskaia kolonizațiia Severnogo Pricernomoria*, Kiev, 1966, p. 231—237 (concluzii).

[37] În frunte cu A. A. Iessen, *Greceskaia kolonizațiia Severnogo Pricernomoria*, Leningrad, 1947 și V. D. Blavațki (în diferite lucrări), care au preluat de fapt tezele mai vechi ale istoricilor ruși cunoscuți ca V. V. Latîșev, *Issledovanie ob istorii a gosudarstvennom stroe Olbii*, Petersburg,

cazul de față sînt foarte importante, fiindcă se bazează pe cunoașterea materialelor arheologice recente — și schimbă cu totul tabloul de pînă acum acceptat, pare-se mai mult datorită unor premise teoretice, decît pe baza indicației izvoarelor, în primul rînd arheologice. Astfel stepa nordpontică cunoaște o depopulare temporară tocmai în intervalul în care se așează grecii. De aceea grupuri relativ numeroase de greci ocupă devreme mari întinderi de pămînt, iar la început nu există dovezi, respectiv urme, despre conviețuirea elementului grecesc nou venit cu localnicii, sau de asimilare a ultimilor. Autohtonii apar mai tîrziu și nu în cultura materială ci în tradiția literară și pe monumente lapidare. De aceea primele comunități grecești în frunte cu cea mai veche, Berezanul, au avut un caracter agricol — meșteșugăresc, iar nu comercial.

Cea mai veche colonie greacă de pe întreg țărmul apusean al Mării Negre și implicit al Dobrogei este fără îndoială Histria, deși data exactă a întemeierii ei este în discuție. După cum se știe, există două tradiții literare [38]. Prima [39], reprezentată de Eusebiu din Cezareea [40] plasează evenimentul în anii 657—656 î.e.n., iar cealaltă păstrată la Pseudo-Scymnos [42], este corelată cu întîmplări ce au avut loc probabil [43] în anii 633—624 î.e.n. Fără a intra în amănunte, pentru care nu este locul aici, trebuie spus că ultima datare inspiră mai puțină încredere, datorită raportării ei la evenimente neprecise și care se pretează ușor la confuzii, pe cînd pentru prima par să pledeze mai multe [44] considerente.

Despre orașul Tomis nu s-a păstrat o tradiție cronologică. Din cele două izvoare amintite, primul nu îl menționează, iar celălalt spune [45] doar, că este vorba despre o colonie milesiană. Istoricii moderni vorbesc de secolul VI [46] sau chiar VII î.e.n. [47], ca dată a întemeierii actualei Constanța. În sta-

---

1886, p. 6 și urm.; E. von Stern, *Die griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte archäologischer Forschungen* în „Klio" IX, 1909, p. 139 și urm. M. I. Rostovțev, *Ellinstvo a iranstvo na iuge Rossii*, Petersburg, 1918

[38] De curînd s-a încercat o rezolvare a problemei pe baza materialelor arheologice, care însă n-a putut impune o soluție, avînd în vedere caracterul fragil al argumentelor de acest gen, cînd este vorba despre o datare precisă și nu de un interval de timp mai îndelungat.

[39] Datarea timpurie este apărată de P. Alexandrescu în „Studii Clasice" IV (1962), p. 49—69

[40] *Chron.* p. 95 b. (cf. *Fontes Historiae Dacoromaniae*, II, București, 1970, p. 9)

[41] Datarea tîrzie este susținută de S. Dimitriu și M. Coja „Dacia" NS II (1958), p. 69 și urm. și „Studii și cercetări de istorie veche" XV (1964) p. 251—256 precum și de Em. Condurachi în *Omagiu lui Const. Daicoviciu*, București, 1960, p. 107 urm., care mai înainte încercase s-o „coboare" pînă la mijlocul veacului VI î.e.n. (*Histria* I, București, 1954, p. 17).

[42] vv. 766—770 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 170—173).

[43] Astfel H. Strassburger și H. Kaletsch în „Historia" VI și VII (1956—1957), p. 43 respectiv p. 69.

[44] Ca de ex. veridicitatea datelor lui Eusebiu pentru Marea Neagră. Vezi Fr. Miltner, *Die erste milesische Kolonisation im Südpontos* în „Anatolian Studies Buckler" Manchester, 1939, p. 191 și urm.

[45] v. 764 *(loc. cit.)*

[46] Astfel I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 18 vorbește de a doua jumătate, D. Pippidi, *Din istoria Dobrogei* I, București, 1965 p. 152, despre sec. VI fără nici o precizare, iar T. V. Blavațkaia, *Zapadnopontiiskie goroda v V — I vekah d.n.e.* Moscova, 1952, p. 29 despre prima jumătate a sec. VI, fără a putea aduce însă dovezi în sprijinul asertiunilor făcute.

[47] Grupul majoritar (vezi lista lor la Stoian *op. cit.* p. 18, n. 6, la care trebuie adăugat și Danov, op. cit. col. 1398), se lasă condus de analogia cu Histria, fără a avea însă niciun indiciu în acest sens.

diul actual, singurul reper cronologic care poate fi propus cu oarecare probabilitate, este anul 500 î.e.n. ca *terminus ante quem*, deoarece după această dată, pe lîngă faptul că mişcarea de colonizare se terminase, Miletul participă la revolta cetăţilor ionice [48] împotriva stăpînirii persane, iar după înfrîngerea acesteia va fi cucerit şi devastat în 494 î.e.n. După care nu mai poate fi vorba de acţiuni colonizatoare din partea metropolei milesiene. Aceste considerente sînt însă valabile, numai dacă sîntem siguri că avem de a face cu o colonie a Miletului şi nu cumva cu o întemeiere histriană, avînd în vedere că ştirile de orice natură [49] despre Tomis provin de abia din sec. III î.e.n., iar apartenenţa milesiană [50], respectiv ionică, îi putea fi foarte bine atribuită [51], chiar dacă metropola sa ar fi fost Histria [52].

Callatis a fost fără nici o îndoială întemeiată de colonişti veniţi din Herakleia Pontului, fiind astfel una dintre puţinele aşezări megariene, respectiv doriene. din Marea Neagră. Data transmisă [53] se plasează în timpul domniei regelui macedonean Amyntas, cîndva în ultimele decenii ale sec. VI î.e.n. [54], şi nu există nici un motiv să ne îndoim de ea.

Ţărmul dobrogean n-a cunoscut însă numai acestre trei mari colonii greceşti, care au trăit perioade de mare înflorire şi a căror istorie este cunoscută, cel puţin în liniile ei foarte mari, iar uneori, printr-o fericită întîmplare, şi în unele amănunte. Alături de ele au existat şi un şir de localităţi mai mici, despre care nu ştim decît numele, păstrate întîmplător, cu ocazia enumerării localităţilor ţărmului vestpontic. Astfel Pliniu cel Bătrîn pomeneşte [55] lîngă Callatis, oraşul Herakleia şi mai departe înşiră o serie de localităţi în „zona scitică", între Tomis (Constanţa) şi Dionysopolis (Balcic). Unele dintre ele, cum ne arată şi numele, sînt aşezări greceşti (Aphrodisias, Eumenia şi Parthenopolis). Tot în aceeaşi regiune, între Callatis şi Capul Tirisis (Calia-

---

[48] Bengtson, *op. cit.* p. 149—153.

[49] Stoian, *op. cit.* p. 20. Amforele izolate din sec. V, care nu provin dintr-o săpătură, respectiv un strat de sec. V bine atestat, nu înseamnă nimic.

[50] Menţionată de Ps. Scymnos, v. 764 *(loc. cit.)*

[51] Mai ales că nici Strabon VII, 6, 1 (319) (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 246—249) şi nici Pliniu cel Bătrîn IV 11 (18), 44 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 398—9) nu vorbesc de aşa ceva. Or dacă ultimul nu aminteşte metropolele coloniilor vest-pontice cu excepţia Histriei, primul le indică în general. Numai la Tomis, Krunoi-Dionysopolis şi Byzone nu este citată provenienţa. Adică la fel ca la Ps. Scymnos, care în ultimele două cazuri nu se pronunţă sau indică o provenienţă greşită (v. 750—759 *loc. cit.*), inversînd şi ordinea celor două cetăţi.

[52] Căci, ca să nu citām decît exemple din imediata apropiere, şi Apollonia, pe cînd se afla la apogeu, a întemeiat în vecinătatea ei oraşul Anchialos, iar Mesambria a creiat la fel orăşelul Naulochos (Danov, *op. cit.* col. 1070—1073). Tot despre aceiaşi Mesambria autorii de mai sus, ca şi Ovidiu (*Triste* I, 10, 37—41; cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 274—275), afirmă la fel că este vorba despre o colonie a Megariei, deşi aceasta nu este exact decît în parte, avînd în vedere că oraşul a fost întemeiat de colonişti din Calcedon şi Bizanţ, la care s-a adăugat şi un grup din Megara (Danov, *op. cit.* col. 1071). De aceea nu trebuie exclusă nici în cazul lui Tomis o acţiune comună milesiano-histriotă. Datorită interesului ei de metropolă se explică poate şi participarea Histriei la războiul dus de Kallatis, pe la 260 î.e.n., împotriva Bizanţului, pentru stăpînirea Tomisului, cînd şi Kallatis a cerut ajutorul metropolei, ei, Herakleia din Pont (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 510—511)

[53] Ps. Scymnos, v. 760—763 *(loc. cit.)*

[54] Ipoteza unei întemeieri tîrzii, la începutul sec. IV î.e.n., trebuie respinsă cu hotărîre ca o presupunere cu totul fantezistă. Vezi discuţia la Pippidi, *op. cit.* p. 12.

[55] *Ist. Nat.* IV, 11 (18), 44 (cf. *Izv. priv, ist. Rom.* I, 1964, p. 398—399). Vezi pentru toate aceste aşezări R. Vulpe, *Hist. anc. Dobr.* Bucureşti, 1938, p. 60—66 şi Danov, *op. cit.* col. 1081.

cra), este amintit [56] și „Portul carienilor", iar lîngă Tomis, probabil la Capul Tuzla, apare [57] Stratonis (Turris). În nordul Dobrogei, probabil [58] lîngă Jurilofca, la Capul Dolojman, întîlnim prima localitate amintită [59] de un izvor antic, pe nume Orgame.

În sfîrșit nu trebuie uitat [60] nici „Portul istrienilor", care se găsește, ce-i drept la nordul Dunării, dar după cum îi spune numele, reprezintă cu mare probabilitate o așezare creată de locuitorii Histriei.

Informațiile despre localitățile amintite, chiar așa laconice cum sînt, permit totuși să tragem unele concluzii, cu suficiente șanse de probabilitate.

Orașul Aphrodisias trebuie să se fi aflat în apropierea „Portului carienilor", în regiunea care a și primit [61] numele de Caria, deoarece antecedentele numelui sînt și ele cariene[62]. Eumenia și Parthenopolis erau așezări ioniene, probabil [63] între Callatis și Tomis, la a căror întemeiere nu este exclus să fi contribuit, dacă nu au realizat-o chiar integral, Histria și, sau, Tomis. La fel se prezintă și situația Herakleiei dorice, a cărei vecinătate cu Callatis nu credem să fie întîmplătoare.

Faptele prezentate și mai ales legăturile cauzale sugerate urmăresc să atragă atenția asupra unui aspect important, dar omis la noi, al colonizării grecești din Dobrogea. E vorba de rolul activ, colonizator, al recentelor așezări grecești, indiferent dacă ele au acționat singure, împreună cu metropola sau poate în colaborare cu alți vecini. Sperăm ca materialul arheologic și epigrafic dintr-un viitor nu prea îndepărtat să ne aducă mai multe indicații în această direcție.

Considerațiile pe care le-am făcut și ipotezele pe care le-am emis mai sus mi-au fost sugerate nu numai de realitățile de pe coasta apuseană [64] sau cea de sud [65] a Mării Negre, dar și de existența unor evidente analogii în Magna Grecia [66] sau în Sicilia [67]. Această cu atît mai mult, cu cît este vorba de procese istorice tipice și foarte asemănătoare, în care nu există prea multe posibilități de variație.

O caracterizare a colonizării grecești din Dobrogea e greu de făcut, cel puțin la prima vedere, deoarece avem de a face cu trei orașe mari, fiecare cu

---

[56] Arian, *Per. Pont. Eux.* 24, 3 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964 p. 592—593)

[57] *Tabula Peutingeriana* VIII, 4 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 738—739).

[58] Cum ne face să presupunem așezarea Argamum din perioada romană.

[59] Într-un fragment păstrat la Ștefan din Bizanț, din Hekateu din Milet, care pe la 500 î.e.n. publicase o descriere a Europei și Asiei (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 8—9)

[60] Arian, *op. cit.* 31

[61] Cf. nota 56.

[62] Există un promontoriu cu același nume, lîngă Cnidos, și două orașe, unul mai vechi în Caria iar altul mai nou în Cilicia. Vezi RE s.v.

[63] Eutropiu, *Rez. ist. rom.* VI, 10, 3 (cf. *Fontes Historiae Dacoromaniae*, II, București, 1970, p. 37)

[64] Cf. nota 52.

[65] De ex. întemeierile Herakleiei din Pont (Kalpe, Thynias-Daphne și Kieros) și ale coloniei Sinope (Kotyora, Kerasus, Trapezus, Pterion, Armene și Kytoros), Vezi Danov, *op. cit.* col. 1062—1083; 1065—1066

[66] Las la o parte adevăratul „imperiu" al orașului Sybaris (Dunbabin, *op. cit.* p. 154—156) și citez doar Herakleia, întemeiată de Tarent în anul 433/32 (Diod. XII, 36, 4 și Skylax 14).

[67] Trec peste numeroasele exemple siciliene (vezi cîteva la Adameșteanu, *op. cit.* p. 151) și amintesc numai Herakleia (Minoa), situată între Akragas și Selinus și fiind o creație a ultimei.

condițiile sale specifice, în afară de centrele mai mici, despre care nu știm aproape nimic. A existat impresia [68], rezultată din caracterul colonizării milesiene în general [69], că motivele comerciale ar fi precumpănit și pe țărmul dobrogean. În cazul Callatisului însă caracterul agricol este atît de evident, simbolizat și de cununa de spice care apare pe monede, încît cercetătorii sînt de acord [70] asupra acestui lucru, admițîndu-l fără discuții. La fel de indiscutabilă pare și opinia general încetățenită [71] despre caracterul comercial al Histriei și despre rolul de emporiu [72] al Tomisului.

Indiferent însă de caracterul lor, cele trei cetăți dobrogene au trebuit să aibă și ele un teritoriu rural în jurul lor. [73] Or problema aceasta este foarte dezbătută în istoriografia noastră recentă, ajungîndu-se la trei poziții diferite.

Astfel R. Vulpe [74] și I. Stoian [75] cred că Histria ar fi avut încă din sec. VI î.e.n. un teritoriu rural înspre interiorul Dobrogei, care a inclus și așezarea de la Tariverde.

Em. Condurachi presupunea [76] că Histria și Callatis și-ar fi cumpărat teritoriile de la sciții regelui Ateas, care au pătruns în Dobrogea pe la mijlocul sec. IV î.e.n., unde s-ar fi și așezat în chip statornic.

D. Pippidi crede [77], în sfîrșit, că aceste teritorii s-au constituit de abia cu cîteva decenii mai tîrziu, în timpul stăpînirii macedonene, după ce Lisimah a cucerit Dobrogea și a supus orașele grecești de aici.

De un teritoriu în sensul restrîns al cuvîntului nu se putea lipsi nici una din cetățile dobrogene, cum a arătat-o situația diferitelor colonii grecești nou întemeiate. [78] De la această regulă nu putea face excepție nici Histria, indiferent dacă reprezenta o insulă sau numai o peninsulă [79], la data cînd s-au așezat primii greci. Cele constatate în insula Ischia și pe ostrovul Berezan [80], ca și în alte părți [81], nu lasă nici o îndoială asupra existenței unor loturi agricole în primele așezări coloniale grecești, și pun chiar sub semnul întrebării caracterul comercial inițial al așezării din fundul actualei lagune Sinoe.

---

[68] Care se reflectă și la Vulpe, *op. cit.* p. 65—67.

[69] Vezi mai sus discuția despre doctrina predominantă privind caracterul general al colonizării grecești din Marea Neagră.

[70] Vulpe, *op. cit.* p. 66, 78—79; Pippidi, *op. cit.* p. 155; 194; 218

[71] Vulpe, *op. cit.* p. 61; *Histria*, I, București, 1954, p. 14—20; Pippidi, *op. cit.* p. 155; 159—160.

[72] Datorită menționării sale cu acest epitet pentru sec. III î.e.n. de către Memnon din Herakleia, care trăiește însă mult mai tîrziu (FGr H III; B. 434 cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 510—511). Vezi Vulpe, *op. cit.* p. 85—86; Stoian, *op. cit.*, p. 18, 20.

[73] Pentru toată problema și pentru discuția care va urma vezi D. Pippidi, *În jurul relațiilor agrare din cetățile pontice în epoca preromană* în „Contribuții la istoria veche a României", București, 1958, p. 74—112; *Contrib.* ², 1967, p. 120—166 și în special p. 148—156; idem *op. cit.* p. 195 urm.

[74] „Studii și cercetări de istorie veche" VI (1955), p. 547—548.

[75] „Studii și cercetări de istorie veche" VIII (1957) p. 191; 200—201.

[76] „Bul. șt. al Acad. R.P.R." IV (1952) p. 65—67.

[77] *Contr.* ² p. 154—156 și *Dobr.* p. 195—197.

[78] Vezi mai sus.

[79] Vezi discuția la Pippidi, *Dobr.* p. 153, n. 51.

[80] Vezi notele 20 și 36. In afară de aceasta mai trebuie avută în vedere și posibilitatea ca întemeierea Histriei să se fi făcut într-o cîmpie întinsăî inundată de abea ulterior (cf. acum P. Alexandrescu, supra p. 77—86).

[81] Ca de exemplu în insulele Lipare.

În privința teritoriului în înțelesul larg al cuvîntului, aprecierile care se pot face sînt mai nesigure. Așezarea dela Tariverde este cam departe pentru a intra în teritoriul imediat, iar pentru cel „larg" nu sînt încă suficiente dovezi că ar fi făcut parte din el. Localități mici, care ar putea intra în zona Histriei nu cunoaștem. „Portul Istrienilor" este mult prea departe, dincolo de Dunăre, iar despre misteriosul oraș Orgame nu știm nimic.

Ca să ajungem la o dată mai sigură trebuie să căutăm cu D. Pippidi o autoritate care să fi putut impune respectarea hotarelor destul de întinse ale unei zone de influență de acest fel. Cum nici autoritatea persană și nici cea a regilor odrisi n-au fost destul de puternice și nici destul de lungi, secolul V iese din discuție. Cu aceasta intrăm în sec. IV î.e.n., dar nu este nevoie să mergem pînă la sfîrșitul său, pentru a-i aștepta pe macedonenii lui Lisimah, ci putem să ne oprim la sciții lui Ateas, probabil încă înainte de mijlocul secolului.

Într-adevăr, o analiză amănunțită și multilaterală a izvoarelor literare și a unor date numismatice mai vechi și mai noi, care să nu țină seama de prejudecăți înrădăcinate sau de autorități care au emis păreri pe baza unei lecturi superficiale a izvoarelor, sau fără să le cunoască pe toate, la vremea respectivă, ne înfățișează un tablou diferit decît cel „clasic", care circulă în istoriografia noastră.

Astfel venirea lui Ateas [82] și a sciților săi se plasează cu mulți ani, ca să nu spun decenii [83], înainte de ciocnirea cu Filip II al Macedoniei, din anul 339 î.e.n. La data aceasta sciții nu erau de curînd veniți — cum se afirmă fără cea mai mică indicație a izvoarelor — ci dimpotrivă Ateas apare ca fiind în Dobrogea de multă vreme. Situația aceasta reiese în chip neîndoielnic din toate datele, vechi și recente, pe care ni le oferă izvoarele. Raporturile lui Ateas și ale sciților săi cu lumea greacă au fost intense și de lungă durată.

În primul rînd regele scit a întreținut legături strînse cu toate orașele [84] de pe coasta de apus a Mării Negre, pînă mai jos de munții Haemus (Balcani). Astfel trebuie să presupunem că începînd cu Histria [85] și continuînd cu Tomis [86],

---

[82] Vezi *Izv. priv. ist. Rom.* I, București, 1964, indice, s.v. *Ateas*, pentru toate amănuntele și autorii citați în cele ce urmează. Numele autentic pare să fi fost *Ataias*, cum îl dau monedele contemporane (vezi nota 87 și forma greșită de la Clemens din Alexandria). În discuția de față însă am păstrat forma cunoscută și încetățenită în toate lucrările mai vechi.

[83] Regele moare în vîrstă de 90 de ani — lucru subliniat expres de izvoare independente de descrierea evenimentelor (Lucian) — după o domnie care, oricît de modest ar fi apreciată, tot a trebuit să dureze cîteva decenii. Iar Iustinus, care este principalul izvor, îl înregistrează pe Ateas ca „rege al Sciției" cu sediul în Dobrogea.

[84] Vezi Vl. Iliescu, *Die Beziehungen zwischen dem Skytenköng Ateas und den griechischen Städten an der westlichen Schwartzmeerküste* în „Actes du I-er congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes", Sofia, août 1966 (vol. V, 1970, p. 171-176) și *Die aussenpolitische Krise der westpontischen Griechenstädte im 4. Jh. v.u.Z.*, în actele celui de al IX-lea congres de studii clasice „Eirene" de la Görlitz, din Octombrie 1967. (*Die Krise der griechtischen Polis*, Berlin, 1970, p. 51-55).

[85] Avînd în vedere că regiunile din nordul Dobrogei au fost primele ocupate (cf. Strabon VII 4, 5 (311) cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 242—243). De altfel par să existe și unele indicații arheologice. În acest sens vezi Maria Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria*, în „Studii și cercetări de istorie veche" XV (1964 3, p. 392 și 398).

[86] Vezi Vl. Iliescu, *Geten oder Skythen? Zu Iord. Get. 65*, în „Eos" LVI (1966), 2, p. 341—346.

Callatis[87], Bizone[88] Dionysopolis[89] și Odessos[90], coloniile grecești se aflau sub protectoratul său. În aceea ce privește localitățile mai mici, pe care Pliniu cel Bătrîn le-a înșirat[91] în zona „sciților plugari", socotindu-le în mod greșit pe toate scitice, trebuie făcută o distincție. Cele grecești (Aphrodisias, Eumenia, Parthenopolis, la care trebuie adăugată și Gerania, ce depășește „zona scitică" de mai tîrziu, dar acum, în vremea lui Ateas, făcea parte din marea „zonă scitică" ce se întindea pînă la Odessos), au intrat și ele sub protectoratul lui Ateas, dacă nu cumva au fost ocupate de sciți, cum lasă să înțeleagă informația lui Pliniu. Este însă posibil să fie vorba de o nouă confuzie de a lui Pliniu, datorită faptului că trei dintre localitățile înșirate de savantul latin (Libystos, Zygere și Rhocobae) reprezintă așezări înjghebate recent de sciți, cu ocazia venirii și așezării lor în Dobrogea. Într-adevăr, acum în sec. IV î.e.n., sciții nomazi încep să se așeze nu numai într-o zonă a Dobrogei, dar și în regiunile lor de baștină din nordul Mării Negre, în cadrul unui proces de întrepătrundere greco-barbară, care pare[92] să se fi manifestat nu numai în Pontul Euxin dar și în sudul Galliei, continuîndu-se și în secolele III—II î.e.n. La sud de Haemus Ateas întreținea cu Apollonia relații ce trebuie calificate cel puțin drept foarte bune, căci prin intermediul[93] acesteia — sau mai de grabă poate printr-un cetățean de încredere, de genul lui Akornion din Dionysopolis în cazul[94] lui Burebistas — a purtat tratative diplomatice cu Filip II al Macedoniei.

Într-al doilea rînd ponderea influenței lui Ateas se reflectă în faima pe care și-a creat-o în lumea greacă și care a dăinuit[95] secole după moartea sa.

În sfîrșit mai trebuie doar menționate două aspecte ale activității lui Ateas, care nu sînt legate direct de raporturile sale cu grecii, dar aruncă indirect o lumină asupra forței și duratei stăpînirii sale în Dobrogea. Este vorba despre

---

[87] Avînd în vedere monedele bătute de colonia dorică pentru regele sciților (Vezi Ad. Rogalski, *Moneti s imeto na skitskiia țar Atei* în „Izvestia na Varnenskoto Arheologhicesko Drujestvo", XII (1961) p. 23—26 și V. Anohin în „Numizmatika i sfraghistika" 2, Kiev 1965, p. 3-15), ceea ce constituie deobicei semnul dependenței unei colonii grecești de respectivul rege barbar, pentru care emite monedele. Încercarea recentă a lui T. Gherasimov, *Istinski li sa monetite s nadpis „Ataias" i „Ataia"* în „Izv. Arh. Inst." XXX (1967), p. 181—186, de a contesta autenticitatea monedelor este cu totul neconvingătoare, deoarece afirmația după care „nu există dovada unor raporturi între Ateas și orașele grecești", ignoră izvoarele literare, iar presupusa contrafacere se lovește de existența numelui *Ataias*, pe care nici un falsificator nu-l putea cunoaște sau ghici, fiindcă nu exista în izvoarele literare cunoscute.

[88] Vezi Vl. Iliescu, *Byzance ou Bizone? Contribution à l'histoire du Pont gauche au IV-e siècle av. n.e.*, în „Rev. Et. Sud-Est Eur." VII (1969), 2, p. 400—404.

[89] Fiind un oraș mic situat între Bižone și Odessos, nu putea face excepție de la regimul acestora și nici nu se putea opune sciților.

[90] Vezi nota 86.

[91] Vezi nota 55.

[92] Vezi A. Wasowicz, *Le peuplement de la Mer Noire et de la Gaule Meridionale* în „Annales" 21 (1966), 3, p. 553—572.

[93] Iustinus IX, 2, 1 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 352—353).

[94] Cf. *Syll* ³, 762 și Mihailov IGB, I, 13.

[95] Vezi vorbele de duh, în număr de trei, care circulau pe seama sa — indiferent dacă el le-a pronunțat cu adevărat, sau numai i s-au atribuit, ca și în cazul altor personaje istorice — intrînd în culegerea lui Plutarh. (*Sentințe ale regilor și comandanților de oști*, s.v.; cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 462—463). Singurii regi sciți care mai figurează alături de Ateas — însă numai cu cîte o singură sentință — sînt Idanthyrsos, datorită campaniei lui Darius și Skiluros, ale cărui legături puternice cu lumea greacă — vezi de ex. protectoratul său asupra Olbiei — sînt bine cunoscute.

natura şi proporţiile formaţiunii politice conduse de Ateas, ca şi de raporturile sale cu geţii autohtoni.

După cum se ştie un grup important de istorici sovietici, în frunte cu B. N. Grakov şi V. D. Blavaţki, consideră pe Ateas drept creatorul statului scit şi ca atare drept punctul culminant al dezvoltării politico-militare a sciţilor. Dar chiar şi în cadrul unei concepţii mai puţin optimiste, ca aceea a lui V. F. Gaiducevici şi D. P. Kallistov, rolul lui Ateas şi al formaţiunii sale politice rămîn încă destul de importante şi de durabile.

Lupte între sciţi şi geţi au avut loc fără îndoială, căci ocuparea unei părţi a Dobrogei nu s-a petrecut fără o rezistenţă din partea autohtonilor, dar ecoul lor nu s-a păstrat la Iustinus, [96] în persoana misteriosului „Histrianorum rex", aşa cum se crede [97] în general, ci la Pseudo-Euripides [98] şi la Clearh din Soloi, [99] cum am avut ocazia să arăt de curînd [100].

Avînd în vedere cele arătate, cred că devine foarte probabilă presupunerea că teritoriului rural — în sensul larg al cuvîntului — al coloniilor greceşti din Dobrogea s-a constituit în timpul domniei regelui scit Ateas, către mijlocul sec. IV î.e.n., deoarece acesta a fost primul care a avut forţa şi continuitatea necesară pentru a întreţine raporturile, pe care le-am văzut, cu cetăţile greceşti, putînd astfel garanta în mod eficient marile zone rurale ale respectivilor interesaţi.

REMARQUES AU SUJET DES COLONIES GRECQUES DE LA DOBROUDJA ET DE LA FORMATION DE LEURS TERRITOIRES RURAUX

Résumé

Dans la première partie de sa contribution l'auteur attire l'attention sur la possibilité, que les deux colonies les plus importantes de la Dobrudja, notamment Istros et Kallatis, seules ou avec leur métropoles, aient fondé, à leur tour, des colonies dans leurs voisinage. Parmis ces nouvelles fondations pourraient figurer des localités comme Tomis, Parthénopolis, Héraclée etc.

Dans la deuxième partie de la recherche on discute la periode durant laquelle les villes grecques ont organisé leurs territoires ruraux, dans l'acception large du terme. A l'incontre de la doctrine actuellement prédominante, l'auteur aboutit à la conclusion que, seulement après la conquête scythe de la Dobrudja sous le roi Atéas, vers le milieu du IV-e siècle av. n.e., quand les villes grecques sont tombées sous le protectorat du roi, ont été crées les conditions necéss ai res pour une telle institution. C'est seulement à ce moment, que la force militaire et politique, que pouvait imposer son autorité tant aux barbares qu'aux grecs et protéger autant que respecter l'intégrité des nouveaux territoires ruraux, fit son apparition.

---

[96] Vezi nota 93.

[97] Nu este vorba despre un conducător al triburilor de la Dunăre, ci de o confuzie de a lui Iustinus. În realitate este vorba de lupta dintre sciţi şi tribali, al căror ecou îl găsim şi la Frontinus şi Polyainos (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 432—433 şi 606—607), după cum am căutat să arăt într-un studiu aflat sub tipar.

[98] *Rhesos*, vv. 426-436.

[99] Frg. 8 (cf. *Izv. priv. ist. Rom.* I, 1964, p. 123).

[100] *Contribuţii la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î. e. n.*, în „Pontice" II (1969), p. 189—197.

BEMERKUNGEN ZUR GRIECHISCHEN KOLONISATION IN DER DOBRUDSCHA UND ZUR ERRICHTUNG DER STÄDTISCHEN TERRITORIEN

Zusammenfassung

Im ersten Teile des Aufsatzes zieht der Autor die Möglichkeit in Erwägung, dass Istros und Kallatis, die bedeutendsten Kolonien der Dobrudscha, allein oder zusammen mit deren Metropolen, Tochterstädte in ihrer Nähe gegründet hätten. In Frage kämen Ortschaften wie Tomis, Parthenopolis, Herakleia u.a.

Im zweiten Teil wird der Zeitpunkt zu dem sich die städtischen Territorien — im weiten Sinne des Wortes — der griechischen Städte herausgebildet haben, besprochen. Im Gegensatz zur herrschenden Auffassung gelangt der Autor zur Schlussfolgerung, dass erst nach der skythischen Landnahme unter König Ateas, um die Mitte des 4 Jh. v.u. Z., und die Auferlegung seiner Oberhoheit über die Kolonien der westlichen Pontosküste, eine Macht entstanden sei, welche ihre Autorität in gleichen Masse den Griechen wie den Barbaren auferlegen konnte. Hiemit wurde auch den Grenzen der griechischen *chorai* der erforderliche Schutz und die darauffolgende rechtliche Anerkennung gesichert.

MARIA COJA

CERAMICA AUTOHTONĂ DE LA HISTRIA

Secolele V—I î.e.n.*)

În complexitatea problemelor ce apar în cercetările de la Histria, aceea a rolului jucat de populaţia autohtonă a Dobrogei în raport cu dezvoltarea coloniilor greceşti, a preocupat şi continuă să preocupe pe membrii colectivului de arheologi ai acestui şantier. Cercetările şi studiile privind această problemă au avut în vedere urmărirea procesului de dezvoltare economică, socială şi politică atît a populaţiei autohtone din Dobrogea, cît şi a coloniilor greceşti, ca atare încercînd a surprinde, mai ales, înrîuririle reciproce care s-au exercitat de o parte şi de alta a celor două comunităţi.

De la început se remarcă, o dată în plus în studierea acestei probleme, puţinătatea săpăturilor efectuate în interiorul Dobrogei în spaţiul dintre mare şi Dunăre, pe întinsul căruia să se fi surprins cel puţin cîteva aşezări, pentru a ne permite o paralelizare de situaţii, capabilă să oglindească stadiul cultural local pînă în momentul apariţiei coloniilor greceşti. Astfel de cercetări lipsesc, cu excepţia aşezării fortificate de la Babadag, care datează din epoca hallstattiană timpurie şi al cărei strat compact de locuire se întrerupe în secolul al VII-lea î.e.n., astfel încît nu ne ajută prea mult în problema ce ne interesează [1].

Săpăturile de la Tariverde, sondajele de la Sinoe şi Vadu [2], reprezentînd centre mult prea apropiate de focarul de cultură materială greacă de la Histria, pun probleme speciale. Unele cimitire săpate sistematic, sau cele mai multe prin săpături de salvare, ajută mult la studierea acestei probleme pe de o parte, iar pe de altă parte ele oferă o documentare parţială, ilustrînd, prin natura monumentelor de acest gen, numai unele aspecte din viaţa spirituală a populaţiei în discuţie.

---

* Acest studiu a fost comunicat la primul Congres al Asociaţiei de studii Sud-Est europene, ţinut la Sofia în anul 1966. Apariţia lui, în limba franceză, este de curs într-unul din volumele lucrărilor congresului. Apare aci în forma de atunci.

[1] Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernaht la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 101 şi urm.

[2] Pentru Tariverde vezi: *SC V*, III, 1952, p. 269—272; IV, 1953, p. 129—135; V, 1954, p. 100—108; VI, 1955, p. 543—548; *Materiale* IV, p. 77—88; V, p. 318—323. Pentru Sinoe: *SC V*, IV, 1953 p.

În cercetarea ce ne interesează vom încerca să identificăm prezența populației autohtone de la Histria și, într-o oarecare măsură, și stadiul ei de dezvoltare, atît cît ne permit săpăturile efectuate pînă acum, care au dat la iveală straturi extrem de bogate în depuneri arheologice și materiale grecești, în sînul cărora apar și urmele timide ale autohtonilor.

Ne propunem să prezentăm categoria de ceramică lucrată cu mîna, ce se poate încadra cronologic în limitele secolelor V-I î.e.n., cu alte cuvinte acea ceramică ce corespunde perioadei finale a epocii hallsttatiene și Latène. Am luat în considerație ceramica de acest tip recoltată în săpăturile noastre din două puncte de pe platou, cele mai multe provenite din sectorul Z_2 și cîteva fragmente pe care le-am avut la dispoziție din alte puncte. Scopul prezentării este acela de a aduce la cunoștință specialiștilor în problemă, situația de la Histria, unele aspecte specifice sau repere cronologice, atît cît ne va fi permis s-o facem.

De la început trebuie să menționăm că ceramica indigenă lucrată cu mîna, din punct de vedere cantitativ, este extrem de redusă față de cea grecească. Ar fi greu de realizat și credem, nu destul de concludentă, o statistică. Reamintim de asemenea un fapt bine cunoscut și anume că, din toate săpăturile efectuate pînă în prezent la Histria, nu există un orizont anterior stabilirii coloniștilor greci pe acest cap de peninsulă, situație de altfel, destul de lesne de înțeles.

Din punctul de vedere al complexelor în care se găsește această ceramică nu se poate face o distincție. Ea apare ici și colo în strat în ruinele locuințelor sau în gropi, cîteva fragmente rătăcite, rareori vase intregibile. Situația este aceeași nu numai în cartierul de pe platoul vestic din afara zidurilor, ci chiar în cetarea propriu zisă, acolo unde s-a săpat pînă la baza straturilor din epoca greacă.

Pe lîngă aceasta mai adăugăm faptul că din ceramica atribuită geto-dacilor la Histria se găsește numai ceramica grosolană, poroasă, cu tipurile caracteristice, lipsind cu totul ceramica fină.

În cele două puncte cercetate de noi, unul pe limita sudică a platoului într-o campanie și nouă campanii în sectorul Z_2, există depuneri din epoca arhaică pînă în epoca romană, așa încît ne putem da seama de materialele ce se pot atribui fiecărui secol în parte.

În punctul din sud, stratul arhaic este aproape tot așa de bogat ca și cel din sectorul X, putînd fi urmărită aceiași succesiune de nivele. Cu acea ocazie am avut prilejul de a descoperi ruinele unui zid de mari proporții, probabil de apărare, cu temelie de piatră și suprastructură de chirpici, distrus la sfîrșitul secolului al VI-lea, situație care marchează în teren o delimitare destul de evidentă pentru a se putea separa depunerile din secolul al V-lea[3]. În sectorul Z_2 depunerile din secolul al VI-lea sînt extrem de rare față de cele din secolul al V-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea. Faptul că în stratul din secolul al V-lea s-au descoperit ruinele unui alt zid de apărare, care a fost distrus aproximativ la mijlocul secolului al IV-lea, ne dă iarăși posi-

[3] Em. Condurachi și colaboratori (M. Coja), *Șantierul Histria*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 408—415.

bilitatea de a detaşa materialele ce aparţin acestei epoci. [4] Pentru stratul elenistic există de asemenea unele complexe care ne permit o încadrare cronologică mai apropiată de realitate. Pentru a o mai bună înţelegere a situaţiei din teren avem de adăugat cîteva observaţii. Ambele puncte săpate de noi au avut ca obiectiv principal cercetarea fortificaţiilor din epoca arhaică şi clasică, încît depunerile de locuire propriu-zise nu au fost săpate pe un spaţiu prea întins nici spre interior nici spre exteriorul lor. În epoca elenistică ne-am izbit de alte situaţii care au îngreunat observaţiile şi anume: folosirea unui sistem de construcţii de locuinţe cu aşa-numitele „temelii olbiene" ale căror şanţuri au deranjat mult straturile anterioare; acelaşi strat elenistic este deranjat în cea mai mare parte de gropile mormintelor din epoca romană. În sfîrşit, în porţiunea de teren cercetată de noi din sectorul Z_2, aproape pe aceeaşi linie a zidului de apărare clasic trec şi cele două şanţuri ale zidului de apărare roman (Z) din apropiere, prin săparea cărora s-a deplasat cea mai mare parte din depunerile greceşti. Totuşi chiar în aceste condiţii a fost posibilă surprinderea cîtorva complexe nederanjate constituind puncte de sprijin în atribuirea diverselor resturi materiale pentru fiecare secol în parte.

Cu aceste date prezentate vom încerca să urmărim tipologic, stratigrafic şi implicit cronologic, ceramica din Hallstattul final şi apoi în Latène, aşa cum le găsim la Histria.

În fapt tipurile de vase tradiţional-locale se rezumă la cele trei forme principale: vasul simplu fără toarte — *urna* — în limbajul comun, cu brîu alveolar în relief aplicat, întrerupt de proeminenţe-apucători, *cana* şi apoi *strachina*, ce apare foarte rar la Histria în toată perioada la care ne referim. Pasta, în general, este grosolană, poroasă, conţinînd nisip, paiete de mica, pietricele mici, scoici, granule de calcar, rareori cioburi pisate folosite ca degresant. Din arderea reductoare în general, efectuată probabil în cuptoare rudimentare sau în gropi, la o temperatură destul de joasă (400—500°) a rezultat o gamă de nuanţe ce trec de la cenuşiu închis spre brun roşcat. Pereţii vaselor au grosimi variabile, iar suprafeţele exterioare în rare cazuri sînt lustruite, deşi la majoritatea fragmentelor se observă un strat subţire care presupune o baie de argilă diluată, efectuată înainte de ardere.

Trecînd la descrierea materialelor, vom începe cu cele pe care le putem atribui secolului al V-lea, care reproduc aproape toate tipurile aparţinînd secolului al VI-lea, cu puţine excepţii [5].

Fragmentul nr. 1 (fig. 1) provine din buza uşor evazată şi puţin îngroşată în exterior a unui vas apropiat de tipul *urnă-clopot*. Profilul este gros iar ornamentul constă dintr-un brîu masiv, aplicat, bine reliefat şi crestat în linii oblice. Pasta este poroasă şi granulată, conţinînd scoici, pietricele, calcar, mici şi rare cioburi pisate. Vasul a fost trecut printr-o baie de argilă şi apoi

---

[4] Idem, *Materiale*, IV, p. 40; V, p. 301—302; VI, p. 285—384; M. Coja, *Zidul de apărare al cetăţii Histria şi împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al V-lea î.e.n.*, în *SCV*, 1964, p. 283—289.

[5] Din înserierea acestei categorii ceramice vom omite pe aceea ce aparţine secolului al VI-lea î.e.n. Ea a făcut obiectul unui studiu al S. Dimitriu: *Cartierul de locuinţe din zona de ves a cetăţii în epoca arhaică*, în *Histria* II, 1966, p. 54—56, 127—128, pl. 48—49, 65—68. Volumul se afla sub tipar la data redactării studiului nostru. De altfel aceleaşi tipuri şi caracteristici regăsesc şi în secolul al V-lea, aşa încît urmărindu-le, evoluţia nu va apare prea trunchiată.

destul de bine netezit, dar nelustruit. Culoarea este de un cenușiu mai deschis în exterior și mai închis în interior, iar în spărtură miezul nepătruns de ardere, a rămas pe alocuri cenușiu spre negru.

Fragmentul nr. 2 dintr-un *vas-sac*, are buza adusă spre interior și același gen de brîu. Pasta este ceva mai bine curățată iar suprafața mai netedă,

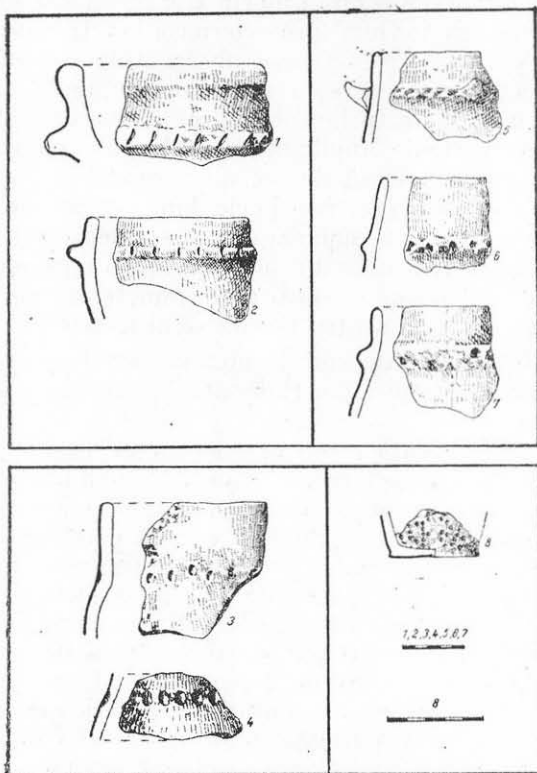

Fig. 1 — Fragmente ceramice din sec. al V-lea î.e.n. Etapa I.

culoarea trece de la cenușiu spre cărămiziu inegal realizată din ardere; în spărtură marginile sînt cărămizii și miezul cenușiu spre negru. Ambele fragmente sînt găsite spre fundul șanțului zidului de apărare din epoca clasică, ceea ce permite încadrarea acestor fragmente în secolul al V-lea î.e.n. (fig. 1/2)

Fragmentele nr. 3—5 (fig. 1/3—5) au pereții mai subțiri, cu buza dreaptă sau cu tendințe de înclinare spre interior sau exterior. Sînt ornamentate cu același brîu aplicat, însă de această dată cu alveole realizate prin presiune digitală. Unul din fragmente (nr. 3, fig. 1) are brîul întrerupt de o proeminență triunghiulară, înălțată oblic. Pasta este mai bine curățată. La două din fragmente care au o culoare mai omogenă (nr. 3, 4, fig. 1) se observă și urme de lustruire; ele au fost găsite la baza stratului din secolul al V-lea (secțiunile 7 și 9). Unul dintre ele (nr. 4, fig. 1) s-a găsit în secțiunea 7, unde nu s-a reperat zidul de apărare și s-a putut observa o depunere din secolul

al V-lea cu trei nivele, așa încît fragmentele găsite la baza acestui strat, se pot încadra la limita secolelor VI—V î.e.n. [6]

Tot în grupa vaselor *urnă*, *clopot* sau *sac*, se încadrează și fragmentele nr. 6, 7 (fig. 1) a căror pastă se deosebește întrucîtva de cele anterioare prin aceea că aceasta conține mai multe pietricele, de culoare brun-deschis din ardere, în interior, iar suprafața exterioară de culoare neagră mată. Ambele fragmente sînt decorate cu alveole adîncite, dispuse neglijent pe linia ușor marcată a gîtului. Toate tipurile de vase de care a fost vorba își au corespondente în așezările din Dobrogea, în straturi apropiate ca timp. Fragmentele cu brîu aplicat și alveolat sînt asemănătoare unui vas de la Tariverde din stratul arhaic [7] ca și cele cu alveole adîncite [8] cît și la Cervavoda în mormîntul 1, urna 2 și mormîntul III [9].

Analogii poate mai apropiate se găsesc la Olbia [10], publicate de S. I. Kopoșina și în gorodiștile din jur de la Gura Bugului [11] Tot în acest strat și anume într-o locuință care se datează la mijlocul secolului al V-lea prin ceramică attică cu firnis, kylixuri cu decor estampat și amofore de Chios, s-a găsit micul fragment dintr-un fund de vas, din pastă cu aceleași caractere. Suprafața exterioară este mată, de culoare brună-deschis, ornamentată cu mici împunsături circulare, a căror dispoziție sugerează mici triunghiuri, dar nu se poate reconstitui întreg motivul ornamental.

Fragmentele ce urmează se pot încadra cronologic în prima jumătate sau mai bine zis în primele 2/3 ale secolului al IV-lea, prin faptul că ele au fost găsite în partea superioară a depunerilor acumulate din momentul construirii zidului deasupra nivelului de călcare și pînă după distrugerea lui, petrecută nu mult după mijlocul secolului. Aceste depuneri au fost acoperite de un strat de nivelări efectuate prin masări de fragmente ceramice, în specia amfore tot din acest secol, în scopul de a întări terenul, în așa fel încît se pot delimita ușor față de straturile ulterioare.

După cum se observă pe figura 2, primele două tipuri le-am avut și în secolul anterior. Primele trei fragmente nr. 9—11, ilustrează tipul de vas-borcan simplu, cu corpul rotunjit, gîtul marcat și decorat cu tradiționalul brîu în relief, cu alveole întrerupte de apucători simple sau crestate iar buza este sensibil evazată.

Grupul următor de fragmente 12—15 (fig. 2) atestă aproximativ același tip de vas, diferența constînd în ornamentul de pe gît, care în acest caz este realizat în alveole adîncite cu unghia sau spatula. Fragmentul nr. 15 (fig. 2)

---

[6] Datele stratigrafice au fost obținute cu precădere în săpăturile din 1960, prin efectuarea unei serii de secțiuni transversale pe traseul zidului de apărare din epoca clasică; rezultatele complete ale acestor săpături sînt inedite. Pentru planul de situație, vezi M. Coja, *Zidul de apărare... loc. cit.*,

[7] D. Berciu și C. Preda, în *Materiale* IV, p. 80, fig. 60 1.

[8] Idem, fig. 60,2: *Materiale* VII, p. 276, fig. 3/4, 6, 8.

[9] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale* IV, pp. 283, 288, fig. 5/1, 2 și fig. 7.

[10] S. I. Kapoșina из иеморий греческои колонизации нижнего повужя, în MIA, 50, 1956, p. 226 și urm., fig. 6/1, 7/2.

[11] F. M. Stitelman, поселения анмигпого периода на поверждбе Бугского Лицане în MIA, 50, 1956, p. 262 și urm., fig. 6/4, 7.

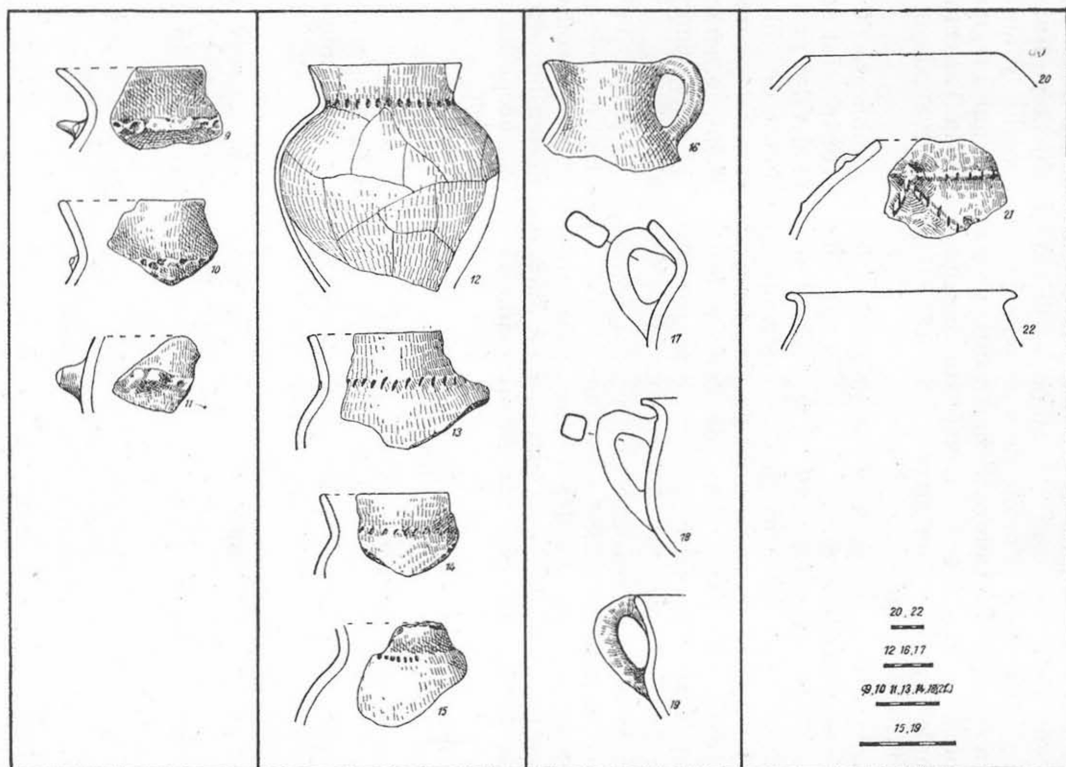

Fig. 2 — Fragmente ceramice din secolul al IV-lea. Etapa I.

provine dintr-un vas de proporţii mai mici iar ornamentul în acest caz îl formează mici triunghiuri adîncite. Caracterele pastei sînt aceleaşi cu micile diferenţe inerente, între care subliniem fragmentul nr. 12 (fig. 2) de o mai fină execuţie şi lustruit pe suprafaţa exterioară. Ambele tipuri atestă continuarea tradiţiei celor două exemplare din epoca arhaică, descoperite la Tariverde, despre care a fost vorba mai sus. Pentru o dată mai apropiată, adică secolul al IV-lea şi începutul secolului al III-lea avem corespondenţe în necropolele cunoscute din Dobrogea, la Murighiol[12], Teliţa[13], Satu Nou[14], cu mici diferenţe locale, dar neesenţiale. Nu putem neglija cîteva exemplare similare, descoperite în aşezarea de la Sinoe-Zmeica[15], pentru care însă ne lipseşte încadrarea cronologică, ea trebuie să fie aceea pe care o atestă descoperirile noastre. Aici ar fi de făcut remarca, nu lipsită de semnificaţie, că aceste două tipuri de vase, în formele pe care le avem la Histria şi pentru epoca la care ne referim, îşi au mai puţine corespondenţe în aşezările din spaţiul carpato-dunărean, mai apropiate sau mai îndepărtate. În schimb, mult mai sensibil se apropie de materialele din unele aşezări din nordul Mării Negre.

Cele mai apropiate analogii se pot face cu materialele provenite din gorodiştele cercetate din jurul Olbiei pe malul limanului de la gura Bugului şi anume cu cîteva exemplare publicate de B. N. Grakov de la Kamenka, tipul I cu alveole adîncite[16] ca şi la Zakisova Balka, menţionate de F. M. Stitelman[17]. Apoi din gorodiştele de la gura Niprului, studiate de N. N. Pogrebova, cu specială referite la descoperirile de la Gavrilovka[18] pentru ambele tipuri, între care un exemplar foarte apropiat de un vas de la Murighiol (cu brîu şi relief). Prin extinderea zonei nord-pontice putem lua în consideraţie şi cîteva exemplare apropiate de ale noastre, rezultate din săpăturile expediţiei sovietice de pe Nistrul mijlociu[19].

Ca forme noi apar cănile prevăzute probabil cu o singură toartă. Fiind vorba de producţia ceramică a populaţiei geto-dace, în cazul acestor fragmente frapează de la prima vedere amprenta influenţei, în anumite detalii, din ceramica grecească. Exemplarul ce reprezintă gîtul unei căni cu o toartă uşor înălţată, elipsoidală în secţiune, cu gura evazată şi cu cioc, aminteşte inspiraţia din vasul grecesc de tip oinochoe. Pasta este destul de îngrijită, culoarea este inegală, trecînd de la negru-cenuşiu spre brun-roşcat. Atît suprafaţa exterioară cît şi gîtul interior sînt lustruite.

Celelalte fragmente de căni cu o toartă sînt variaţii ale aceluiaşi tip, toate presupunînd o formă ovoidală a corpului. Influenţa meşterilor locali

---

[12] Ex. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SC V*, VI 3—4, 1955, p. 573, pl. II; idem, *Şantierul arheologic Murighiol*, în *Materiale*, VII, 195 p. 297, fig. 1; *Dacia* II, 1958, p. 125 şi urm., fig. 4.

[13] S. Gavrilă şi Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Teliţa*, în *Materiale* VIII, 1962, pp. 3 72—381, fig. 3/3, 6, 8—10, 12, 15—18.

[14] B. Mitrea, *Şantierul Satu-Nou. Necropola dacă*, în *Materiale* 1962, p. 368—372, fig. 1/2, 3, 6.

[15] V. Canarache, în *SC V*, IV, 1953, p. 139, Fig. 28

[16] B. N. Grakov, Коменское городмище на Днепре, în *MIA* 36, 19 p. 69—81, pl. II/1—3.

[17] F. N. Stitelman, *loc. cit.*, fig. 7/3.

[18] N. N. Pogrebova, Познескифские городища на нижнем Днепре, în MIA, 64, 1958, p. 204, fig. 41/5.

[19] A. I. Meliukova, Помятники скифского времени лесостепного среднего поднестровая, în *MIA*, 64, 1958, p. 91 şi urm., fig. 30/36.

greci se manifestă și la aceste exemplare în tratarea unor detalii. Exemplarele nr. 17 și 19 (fig. 2) au gura mai mult sau mai puțin evazată, însă torțile sînt aplatizate și adîncite pe mediană, tehnică frecventă la multe tipuri din ceramica greacă. Exemplarul nr. 18 (fig. 2) cu profilul corpului ovoidal are gura brusc evazată iar toarta în secțiune este aproape rectangulară. Toate aceste fragmente păstrează urme de lustruire mecanică pe suprafața exterioară. Un alt tip este ilustrat de fragmentele nr. 20 și 21 (fig. 2) de formă aproape globulară (deinos), fără buză, unul simplu (Satu Nou) [20], celălalt este ornamentat cu brîu aplicat în relief, crestat în linii verticale, întrerupt de o proeminență mică rotundă și aplatizată, din care pornesc două ghirlande curbate în jos. Acest motiv ornamental se întîlnește adesea în ceramica geto-dacă [21], dar tehnica de execuție ca și pasta sînt mult mai îngrijite în cazul nostru, La ambele fragmente suprafețele exterioare sînt lustruite. Mai departe este fragmentul nr. 22 (fig. 2) care provine dintr-un *vas borcan* simplu cu buza răsfrîntă. Pasta din care este lucrat se deosebește de celelalte fragmente mai ales printr-o cantitate de paiete de mica aurie, dominantă printre celelalte ingrediente; culoarea este brun-roșcată, spre violet. După cît putem deduce, vasul nu a avut nici un fel de ornament iar profilul preia forma vaselor simple grecești din tipurile ceramicii „de bucătărie". Cu acesta se încheie seria fragmentelor și tipurilor de vase de care dispunem și pe care le putem încadra cu mai multă certitudine în secolul al IV-lea î.e.n. Faptul că din serie ne lipsește tipul *urnă*, formele primordial tradiționale din epoca hallstattiană, se datorește insuficienței săpăturilor. Ele se mențin după cum vom vedea și în secolele următoare.

În continuare ne vom referi la alte fragmente care se pot încadra către sfîrșitul secolului al IV-lea și în secolul al III-lea. Ele provin din nivelul imediat ulterior distrugerii zidului și după nivelarea prin tasări ceramice, nivel datat prin monede de la Alexandru cel Mare, diverse fragmente ceramice grecești și un depozit de amorfe ștampilate (φ) succedat de un alt nivel databil în plin secol III [22]. Se remarcă și aici persistența celor două forme principale urmărite mai sus.

Fragmentul nr. 23 (fig. 3) ilustrează tipul urnă cu buza dreaptă ușor adusă spre interior și decorat cu brîu aplicat, alveolat și cu proemiennță crestată. Apoi vasul borcan cu corpul bombat și gîtul scurt, cilindric. Fragmentul nr. 24 (fig. 3) este un exemplar din acest tip cu buza dreaptă, îngroșată în exterior, prevăzută cu crestături oblice bine adîncite din spatulă. Alt fragment, din acest tip nr. 27 (fig. 3) de proporții mai mici are ca ornament o mică apucătoare în relief în formă de potcoavă. Profilul este destul de fin însă pasta negricioasă și neîngrijit lucrată.

Din același tip de borcan avem cîteva fragmente cu diferite motive ornamentale. Fragmentul nr. 28 (fig. 3) are pe gît un decor în ghirlandă pe un brîu

---

[20] B. Mitrea, *loc. cit.* Adăugăm în plus existența unui vas reprodus aidoma în tehnica lucrării cu mîna, după tipul grec *deinos*. Mulțumim și pe această cale autorului pentru permisiunea de a fi cercetat materialele din depozit.

[21] Vasul provine din săpăturile de la Popești, efectuate de Radu Vulpe, inedit și se află în expoziția Muzeului Național de Antichități. Mulțumim și aici colegului Alex. Vulpe pentru permisiunea de a fi cercetat unele materiale inedite.

[22] M. Coja, *Zidul de apărare...*

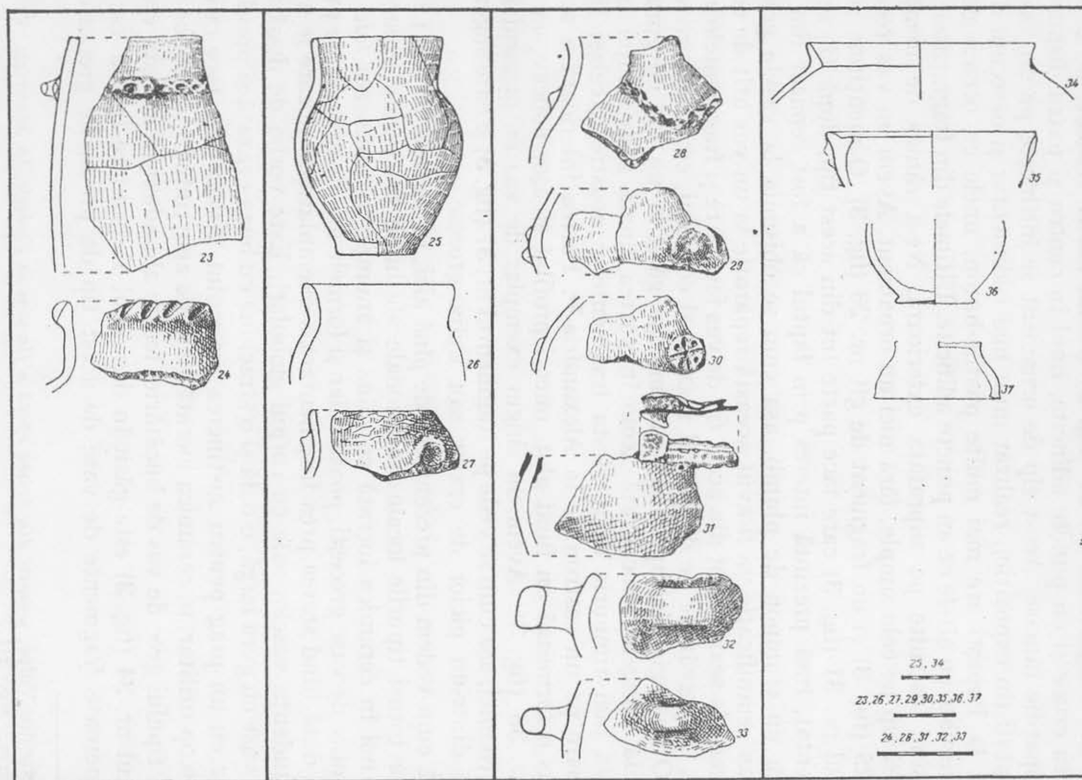

Fig. 3 — Fragmente ceramice de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi din secolul al III-lea î.e.n. Etapa a II-a.

bine aplicat. Pasta îngrijit lucrată, în interior de culoare brună, în exterior cenușiu-gălbui iar miezul negru cenușiu. Motivul ornamental este frecvent în așezările geto-dace din această vreme, dar după cîte cunoaștem, nu pe această formă de vas. Pe fragmentul nr. 29 (fig. 3) o mică parte din corpul aceluiași tip se află un ornament în relief compus dintr-o semilună cu un punct în centru. Pe fragmentul nr. 30 (fig. 3) tot un motiv reliefat, pe o pastilă crestată în cruce și cu puncte adîncite, unul în centru și patru dispuse cîte unul în spațiile rămase. Acest tip de ornament se întîlnește pe un vas-urnă de la Popești (în expoziție), realizat mult mai rudimentar și oarecum diferit. Vasul de la Popești are mai multe pastile-buton, unele cu ornamentul în cruce, alternate cu altele ce au puncte adîncite. Ultimele din fragmentele de la Histria sînt lustruite pe suprafața exterioară. Ne-a rămas de menționat din același tip pe cele simple, fără nici un ornament. Avem un vas reconstituit nr. 25 (fig. 3) și un fragment de gît nr. 26 (fig. 3). O mențiune merită fragmentul nr. 31 (fig. 3) care face parte tot din acest tip, după cît se pare neornamentat, însă prezintă interes prin faptul că a fost reparat din antichitate cu un crampon de plumb, așa cum se obișnuia la vasele grecești. Ce rost sau semnificație va fi avut această reparație la un vas atît de comun nu ne putem da seama. Tot din acest tip de vas fac parte și fragmentele nr. 32 și 33 (fig. 3) prevăzute pe diametrul maxim al corpului, cu mici tortițe orizontale. O analogie mai apropiată în timp am găsit la un vas cu gura mai largă de la Ferigele [23] incadrată acolo în partea finală a existenței necropolei, ceva mai timpurie decît vîrsta fragmentelor noastre. Același tip de toartă apare pe un castron de la Alexandria [24]. Partea inferioară a acestui tip de vas o formează un fund plat, uneori profilat și ușor concav, ca fragmentul nr. 36 (fig. 3). Avem un singur exemplar de vas cu piciorul înalt, de proporții mici, așa cum se vede pe fragmentul nr. 37 (fig. 3) și care sugerează inspirația dintr-un picior de crater sau kylix grecesc.

După cum vedem din prezentarea de pînă aici, în secolele IV—III î.e.n., predomină totuși tipurile locale tradiționale ale lumii traco-gete. Apar însă elemente noi în ceramica lucrată cu mîna și anume: transpunerea *tale-quale* a unor profile de vase grecești, poate chiar și formele lor, de care nu ne putem da seama dată fiind starea prea fragmentară a exemplarelor pe care le avem. (Vezi abundența vaselor-oale cu corpul globular). Este vorba de două fragmente de vase cu gura largă, o oală și o strachină cu buza evazată și prevăzută în interior cu un prag pentru susținerea capacului. Avem de-a face cu copii fidele, în scop utilitar, în ceramica lucrată cu mîna aparținînd indigenilor de la Histria, a tipului grec de vas de bucătărie, foarte abundent în această vreme. Fragmentul nr. 34 (fig. 3) este găsit în depozitul de amfore (φ) în care se aflau numeroase fragmente de vase de acest tip de producție grecească [25].

---

[23] Alexandru Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele*, în *Materiale*, V, 1959, p. 363 și urm., fig. 2/1.

[24] C. Preda, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (descoperirea de la Alexandria)*, în SCIV, XI, 1960, p. 25 și urm., fig. 2/1.

[25] În cercetările noastre din campania anului 1963 în sectorul Z_2, s-a descoperit un depozit de amfore, aparținînd celei de a doua jumătăți a secolului al IV-lea î.e.n., printre care aflăm și cîteva vase mici tipul grec „de bucătărie" împreună cu fragmentul nostru, pl. III, ce reproduce aidoma profilul celor ce-l însoțeau.

La fragmentul nr. 35 (fig. 3) se văd, pe marginea exterioară a buzei, urmele unei apucători-proeminență, o prelucrare a toartelor lipite, tot în gen de apucătoare de pe vasele grecești din aceeași categorie.

Sensibil mai abundentă și mai variată apare această categorie de ceramică în secolul al II-lea î.e.n. Vom lua în discuție o serie de fragmente pe care le-am putut încadra în secolul al II-lea, unele trecînd chiar spre începutul secolului I î.e.n., după nivelele și complexele grecești în care s-au găsit. Se constată persistența destul de tenace a celor două forme tipice pe care le-am văzut în perioada anterioară (fig. 1) În speță, tipul urnă îl avem reprezentat în aceleași forme și în aceleași tipuri de ornamente, comune în toate așezările geto-dace din această vreme. Deși din motive obiective sîntem nevoiți a opera cu fragmente destul de mici, ele sînt totuși ilustrative. Fie că este vorba de tipul *urnă, sac* sau *clopot*, avem toată gama de ornamente. Pe fragmentul nr. 38 apar butonii pastilați, iar pe fragmentele nr. 39 (fig. 4) butonii înconjurați de un ornament încizat așa-zis „în mustăți", cunoscut în Muntenia la Popești [26], în Moldova la Poiana [27] și în Transilvania la Prolisum pe Măgura [28], la Arpașul de Sus [29] încadrat în Lt III, pentru a nu enumera decît centrele mai importante.

Pe fragmentul nr. 40 (fig. 4) apare străvechiul ornament realizat prin crestături oblice pe buză, perpetuat încă din epoa bronzului, reapărut apoi în hallstattul final și continuat în Latène, mai ales în zona de atingere între tracii și sciții nord-pontici. Avem ilustrat apoi ornamentul realizat cu măturica, cunoscut și acesta dintr-o perioadă mai veche, între care menționăm un mic fragment la Mediaș [30] din stratul hallstattian și un altul la Bîrsești [31] la punctul „Surduc", datat acolo în secolul al IV-lea î.e.n. Precizăm că toate fragmentele amintite pînă aici au fost găsite în contexte închise ca gropile și care se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. [32] Ultimele fragmente de urne sînt prevăzute, unul, nr. 42 (fig. 4) cu alveole adîncite pe marginea exterioară a buzei și altul, nr. 43 (fig. 4) cu un brîu aplicat, tot cu alveole, dispus însă vertical, pornind imediat de sub buză.

Al doilea tip de vas caracteristic îl reprezintă cana cu o toartă trasă din buză, nr. 45 (fig. 4) cu corpul ovoidal și fundul plat, dintr-o pastă de culoare cenușie deschisă, formă care în structura sa internă se deosebește de cele pe care le-am văzut din secolul al IV-lea. Acelea relevă destul de pregnant elemente ale influenței grecești, pe cînd aceasta din urmă apare în forma în care ea a fost adoptată de populația geto-dacă, din zone mai îndepărtate. Un vas similar a fost găsit în împrejurimile Cîrnei la „Grindul Rostii" [33], datat în secolele III—II î.e.n.

---

[26] R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *SC V*, VI, 1955, p. 249, fig. 12/1.

[27] Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927, p. 249, fig. 57.

[28] M. Macrea, D. Protase și M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale* VII, 1961, p. 368, fig. 8/16.

[29] M. Macrea, *Șantierul arheologic Casolț, Arpașul de Sus*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 148, fig. 23/6.

[30] I. Nestor, Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Mediaș*, în *Materiale*, VII, 1961, fig. 2/4.

[31] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești, Surduc*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 206, fig. 5/7.

[32] M. Coja, în *Materiale* IV, p. 45, fig. 30/1, 2; idem, *Alcuni aspetti della coroplastica ellenistica di Histria*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 213, fig. 2, 14, 15.

Tot cu o toartă mai avem un fragment dintr-o căniță, executată în pastă tipic histriană, dar care face notă aparte prin pereții extrem de subțiri, atingînd aproape finețea vaselor grecești cu firnis. În interior se păstrează urme

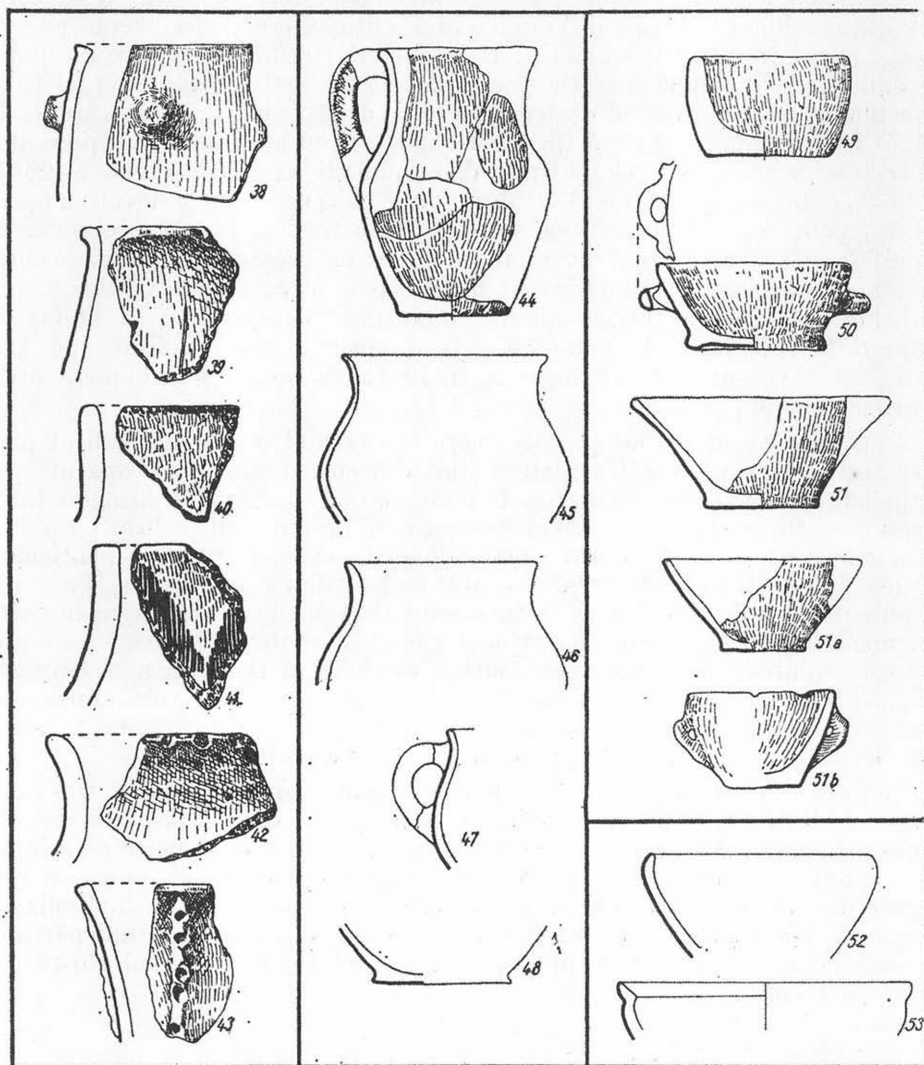
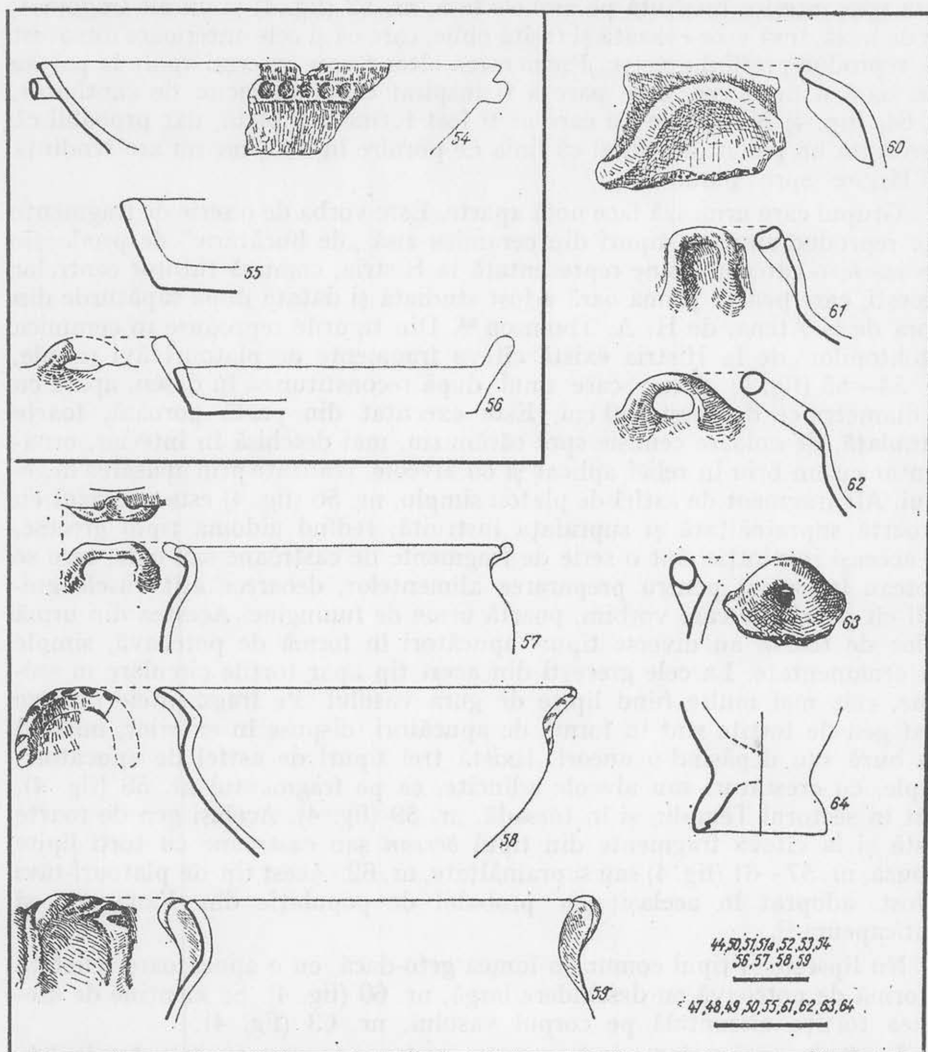

Fig. 4 — Fragmente ceramice din

de ocru roșu, care a fost la un moment dat conținutul văsciorului nr. 47 (fig. 4) Tipul *borcan* simplu există și în această perioadă, nr. 45—46 (fig. 4) și unul din care se păstrează partea inferioară, nr. 48 (fig. 4).

Tot în categoria tipurilor de tradiție locală apar cîteva vase mici: un mic văscior-miniatură, tronconic, cu două apucători verticale perforate nr. 51 b

(fig. 4); un altul, ceva mai mare de o execuție neîngrijită, cu pereții mult prea groși pentru proporțiile lui nr. 49 (fig. 4). Deosebită este însă apariția, în secolul al II-lea a tipului de *ceașcă-afumătoare* dacică. Două fragmente s-au

secolul al II-lea î.e.n. Etapa a III-a.

găsit la Templu, într-un strat corespunzător acestei vremi, poate trecînd chiar în secolul I î.e.n. nr. 51 și 51 a (fig. 4). Din sectorul Z_2, într-un nivel din a doua jumătate a secololuial II-lea s-a descoperit un asemenea vas, care principial reproduce ceașcaafumătoare dacică, însăeste prevăzută cu două toarte laterale, orizontale mărginite de cîte o proeminență, tip de toarte frecvente în

ceramica cenușie și roșie de uz comun de la Histria, însă de la o dată anterioară, secolele V—IVî.e.n., după materialele pe care le avem pînă acum nr. 50 (fig. 4).

Din categoria cupelor-străchini avem un fragment în forma tipică, cu buza spre interior lustruită pe ambele fețe, nr. 52 (fig. 4) și un alt fragment, tot de buză, însă ușor evazată și teșită oblic, care ca și cele anterioare din acest tip, reproduc profilul grecesc. Prelucrarea altor forme grecești apare la partea inferioară a unui vas, care pare a fi inspirat dintr-un picior de canthatos, nr. 64, (fig. 4) Nu putem ști care ar fi fost forma completă, dar probabil că reprezintă un pahar, dat fiind că linia de pornire în înălțime nu are tendința de lărgire spre gură.

Grupul care urmează face notă aparte. Este vorba de o serie de fragmente care reproduc anumite tipuri din ceramica zisă „de bucătărie" de producție grecească, o categorie bine reprezentată la Histria, comună tuturor centrelor grecești, care pentru prima oară a fost studiată și datată după săpăturile din agora de la Atena, de H. A. Thomson [34]. Din tipurile reproduse în ceramica autohtonilor de la Histria există cîteva fragmente de platouri tăvi simple, nr. 54—55 (fig. 4) dintre care unul după reconstituirea în desen, apare cu un diametru ce depășește 40 cm, Este executat din pastă poroasă, foarte granulată, de culoare cenușie spre cărămiziu, mai deschisă în interior, ornamentat cu un brîu în relief aplicat și cu alveole, realizate prin apăsarea degetului. Alt fragment de astfel de platou simplu, nr. 56 (fig. 4) este prevăzut cu o toartă supraînălțată și suprafața lustruită, redînd aidoma tipul grecesc. De aceeași inspirație sînt o serie de fragmente de castroane sau oale, care se foloseau în menaj pentru prepararea alimentelor, deoarece atît vasele grecești cît și cele de care vorbim, poartă urme de funingine. Acestea din urmă în loc de toartă au diverse tipuri apucători în formă de potcoavă, simple sau ornamentate. La cele grecești din acest tip apar torțile circulare în secțiune, cele mai multe fiind lipite de gura vasului. Pe fragmentele noastre acest gen de torțițe sînt în formă de apucători, dispuse în exterior, imediat sub buză sau depășind-o uneori. Există trei tipuri de astfel de apucători: simple, cu crestături sau alveole adîncite, ca pe fragmentul nr. 58 (fig. 4), găsit în sectorul Templu, și în torsadă, nr. 59 (fig. 4). Același gen de toarte există și la cîteva fragmente din tipul *borcan* sau castroane cu torți lipite pe buză, nr. 57—61 (fig. 4) sau supraînălțate, nr. 62. Acest tip de platouri-tăvi a fost adoptat în același gen probabil de populație din Fanagoria și Panticapeum [35].

Nu lipsește și tipul comun în lumea geto-dacă, cu o apucătoare reliefată în formă de potcoavă cu deschidere largă, nr. 60 (fig. 4). Se menține de asemenea torțița orizontală pe corpul vasului, nr. 63 (fig. 4).

În sfîrșit, ne-a mai rămas de menționat cîteva fragmente găsite în nivelele din secolul I î.e.n. Avem reprezentat tipul *urnă* pe un fragment, nr. 66 (fig. 4) din pastă foarte poroasă, aspră și mată, cu brîu aplicat pe linia umărului și cu

---

[33] GH. Bichir, *Cercetări arheologice pe grindurile din apropierea comunei Cîrna*, în *Materiale* V, 1959, p. 280, fig. 9.

[34] H. A. Thompson, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, în *Hesperia*, III, 41934.

[35] I. T. Kruglikova, Фаногорийская местная керамика из гривойг лина, în *MIA*, 1951, p. 93, fig. 2/6—11; idem, О местнои керамике Пантикапея и се значений для изучения состова населения этого городаîn *MIA*, 33, 1954, passim, pl. I/29.

crestături oblice. Tipul se întîlnește la Poiana în Latène II, apropiat de altfel de acesta prin calitatea pastei și tehnica de execuție a brîului.

Totodată acest fragment, atît prin structură cît și prin calitatea tehnicei se deosebește de restul ceramicii de la Histria, care din acest punct de vedere este destul de unitară.

Revine *vasul-borcan*, cu corpul bine rotunjit, gîtul scurt, buza evazată, ornamentată, cu crestături pe muchia exterioară și cu o proeminență crestată, aplicată puțin mai sus de diametrul maxim al corpului, nr. 65 (fig. 5). Același tip de borcan simplu neornamentat există în două reconstituiri. Cel mai mare se caracterizează prin profilul subțire al pereților și suprafața exterioară bine netezită. Alte trei fragmente din același tip, de proporții variate continuă seria, între care unul găsit în ruinele unei locuințe, nr. 68 (fig. 5) împreună cu alte materiale grecești databile în secolul I î.e.n. [36]. Destul de multe exemplare din acest tip s-au găsit în regatul bosporan la Panticapeum [37].

Se menține de asemenea tipul *cană*, din care avem numai o toartă aplatizată și adîncită pe mediană; pasta cenușie și fin lucrată, lustruită în exterior, nr. 71 (fig. 5). Și în acest secol dispunem de două fragmente de cupe, unul cu buza adusă spre interior și celălalt cu tendință de evazare, întocmai ca la ceramica greacă roșie de uz comun de acest tip, nr. 72, 73 (fig. 5).

Următoarele trei fragmente nr. 74—76 (fig. 5) fac parte din tipurile ce reproduc exemplare din ceramica de bucătărie greacă. Este vorba de un platou-tavă, cu diametrul de 26 cm, buza evazată, corpul scund și rotunjit, cu apucătoarea specifică, găsit în aceeași locuință amintită mai sus, împreună cu fragmentul de borcan, nr. 68 (fig. 5). Alte reproduceri după tipurile grecești sînt: un mic fragment ce imită aidoma un picior scund de amforă, nr. 77 (fig. 5) dintr-o pastă cărămizie, cu multe scoici, bine ars și altul care sugerează partea inferioară a unei cănițe-olpe, nr. 78 (fig. 5).

Aruncînd o privire pe fig. 4, 5 se observă că în secolele II—I î.e.n. ceramica indigenă devine mult mai abundentă. Această sporire cantitativă ar putea însemna pe de o parte, creșterea producției autohtonilor din Histria, documentată prin tipurile prezentate; pe de altă parte, tipurile care ilustrează legături strînse cu cele geto-dace din așezările mai apropiate sau mai îndepărtate chiar de la nordul Dunării, ar putea însemna un aflux de geți în orașul Histria.

Remarcăm de asemenea pentru această vreme că tipurile urnă, comune geto-dacilor la Histria continuă să existe cu particularitățile locale. Este, în același timp, mai mult decît evidentă, preponderența puternicei influențe grecești asupra producției autohtone locale, mergîndu-se în multe cazuri la simple reproduceri, în altele la prelucrarea motivelor de inspirație greacă. Între acestea, tipurile de tăvi-platouri în special, ca și alte forme sînt comune de asemenea tuturor centrelor grecești din nordul Mării Negre și în așezările din zona adiacentă. Natural și acolo există, în funcție de fiecare zonă în parte, anumite particularități strict locale. Un exemplu îl putem da cu tipul tăvilor care la Histria, ori reproduc modelul grec, ori adoptă un tip de apucătoare

---

[36] Cf. nota 32.

[37] I. T. Krugļikova, în *MIA*, 33, *loc. cit.*, p. 86, pl. 1/29.

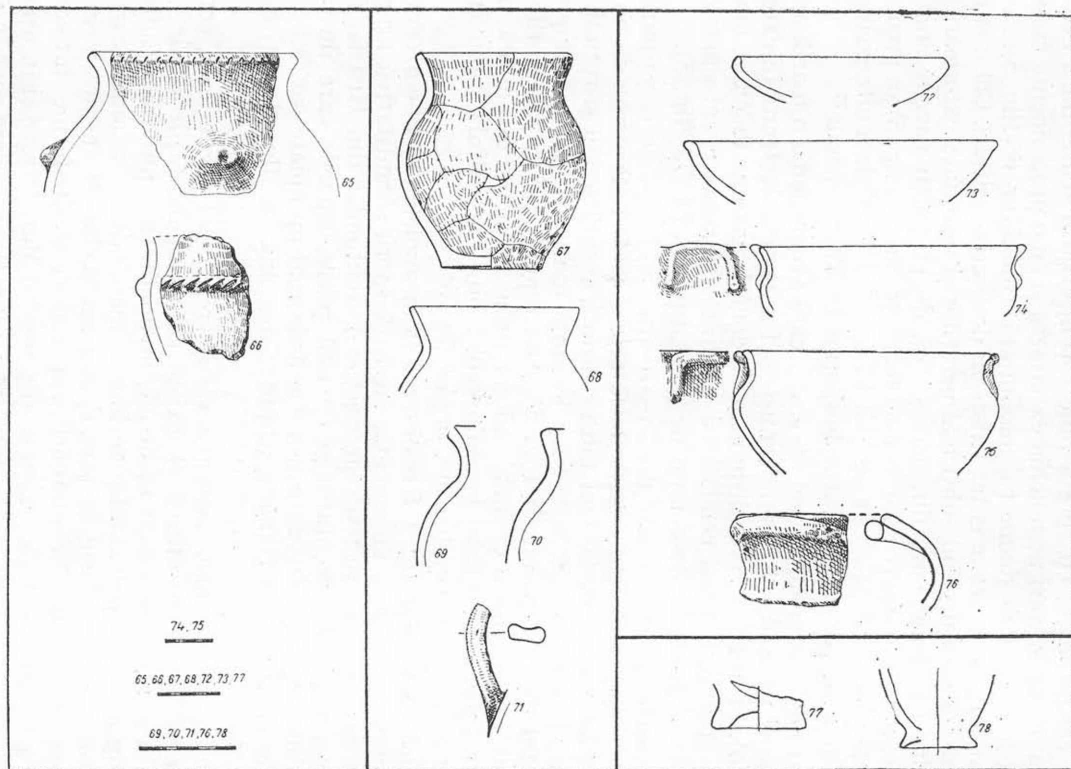

Fig. 5 — Fragmente ceramice din secolul I î.e.n. Etapa a III-a.

oarbă, pe cînd în regatul bosporan la Panticapaeum [38] li se adaugă niște tortițe laterale, totul lucrat mai grosolan decît la Histria.

Deosebit de semnificativ ni se pare faptul că chiar tipuri de vase, strîns legate de producția geto-dacilor din nordul Dunării își găsesc apropiate analogii

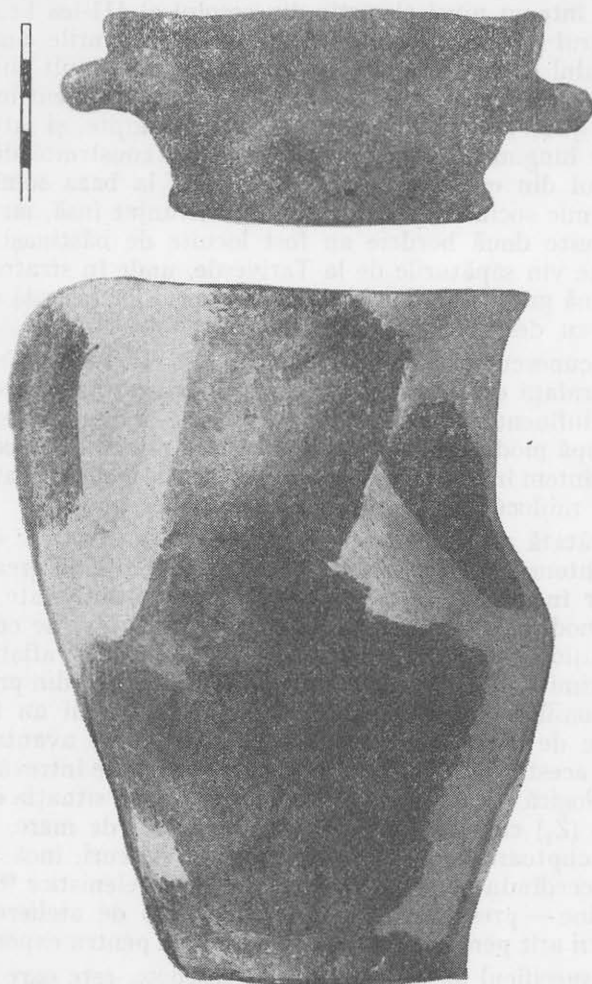

Fig. 6 — Ceașcă dacică cu toarte laterale 1, fig., 4/50) ; 2 Cană getică, fig. 4/44).

în această vreme pe țărmul nord-pontic și anume la gura Bugului și Niprului ceea ce reprezintă poate efectul expansiunii getice din acea vreme spre Olbia [39]

Se cuvine să mai adăugăm cîteva cuvinte în legătură cu tipurile de locuințe pe care eventual le-am putea atribui indigenilor. Am arătat la început că

[38] *Ibidem, loc. cit.*

[39] N. N. Pogrebova, *loc. cit.*

ceramica de mînă, care de fapt este expresia prezenței unui număr mai mare sau mai mic de autohtoni în mijlocul populației grecești, nu se găsește nici grupată într-o anumită zonă și nici în locuințe aparte. Pînă în prezent s-au descoperit pe platou două bordeie. Unul în nivelul II arhaic din sectorul X[40] (1956), celălalt într-un nivel elenistic din secolul al III-lea î.e.n., descoperit parțial în sectorul Z_2 în campania 1963 [41]. În dărîmăturile ambelor bordeie abundă materialul grecesc din epocile respective; mai mult chiar, în cel din sectorul Z_2, atît cît a fost săpat, nu s-a găsit nici un fragment indigen. Forma bordeielor este quasi-rectangulară, cu colțurile rotunjite, și laturile de aproximativ 3.50 m lungime. Partea superioară a fost construită din împletitură lutuită. Bordeiul din epoca elenistică (Z_2) avea, la baza solului unde s-au fixat parii, un mic soclu de piatră măruntă, deranjat însă, iar ușa spre est. Probabil că aceste două bordeie au fost locuite de băștinași. În sprijinul acestei păreri ne vin săpăturile de la Tariverde, unde în straturile arhaice și clasice predomină gropile-bordeie, iar în conținutul lor abundă resturile ceramicii grecești, cu destul de rare fragmente autohtone [42].

Este deja cunoscut că în epoca elenistică la Tariverde sînt descoperite locuințe de suprafață cu socluri din piatră, chiar și străzile, deci se constată preluarea prin influență a unei organizări de tip urban a așezării, dacă se poate spune, după modelul Histriei. Deci nici din punctul de vedere al tipului de locuință nu sîntem înlesniți în încercarea de a găsi locul ocupat de populația autohtonă, din mijlocul citadinilor de la Histria.

Situația arătată nu ne scutește de a ne pune întrebarea: care este locul populației autohtone inserată în sînul populației de origină greacă din orașul Histria, desigur înglobată în diferitele planuri de activitate, în procesul de evoluție a modului de producție sclavagist, adus aici de coloniștii greci, implîntați în mijlocul populației autohtone din Dobrogea, aflată încă în stadiul comunei primitive? Este bine cunoscut și evident, că din primul moment al apariției coloniilor grecești, localnicii din împrejurimi au fost atrași în diverse sectoare de activitate, presupunînd interese și avantaje reciproce. Care vor fi fost aceste sectoare de activitate este greu de întrevăzut, cu documentarea arheologică actuală. Semnificativă ni se pare situația că, în sectorul cercetat de noi (Z_2) care a atins o suprafață destul de mare, s-a constatat existența unor cuptoare de ceramică și gropi de deșeuri, încă din secolul al V-lea î.e.n., succedîndu-se pînă la sfîrșitul epocii elenistice [43]. Aceste descoperiri — în sine — presupun existența unui grup de ateliere pentru producerea ceramicii atît pentru nevoile orașului, cît și pentru export.

Dacă prin specificul locuințelor nu se deosebesc, este oare posibil să ne gîndim că localnicii, identificați prin propria lor producție ceramică, erau folosiți ca forță de muncă necalificată în activitatea productivă a acestor ateliere? N-ar fi imposibil. Dar în acest caz, se pune întrebarea legitimă: de

[40] Cf. *Materiale*, V, p. 297, pl. VI; S. Dimitriu, M. Coja, *La céramique archaique et les débuts de la cité pontique d'Histria*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 80 și urm., fig. 2/13, 14.

[41] Cercetările noastre din campania anului 1963 sînt încă inedite în extenso. Un raport foarte sumar vezi: *Fasti Archeologici*, XVIII—XIX, p. 405.

[42] D. Berciu, C. Preda, în *Materiale* IV, p. 78, și urm., fig. 58.

[43] M. Coja, *L'artisant à Histria du V -e au er siècle av. n.è.*, *Dacia*, *NS*, 1962, p. 122 și urm., fig. 5.

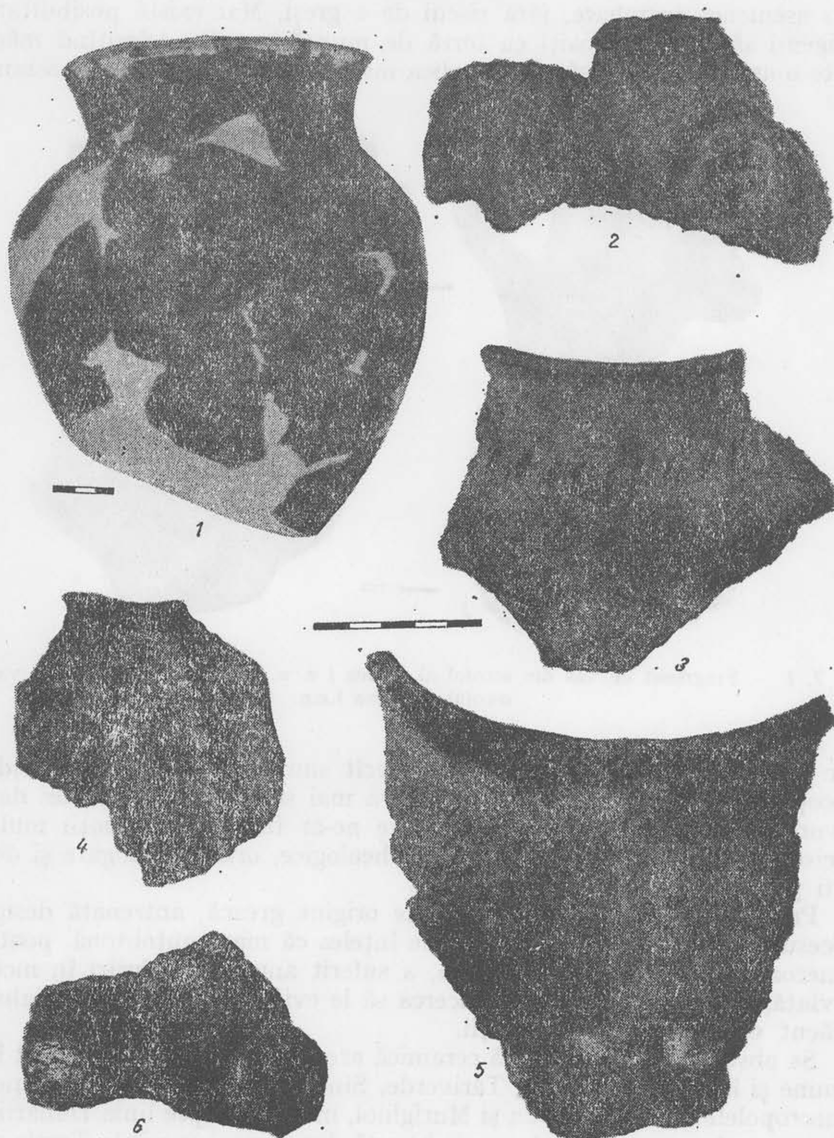

Fig. 6a — 1—3 Vase din secolele IV — III î.e.n.; 4—6, fragmente de vase din II—I î.e.n

ce mai foloseau vasele proprii, mult inferioare, cînd aveau la îndemînă pe cele grecești, probabil destul de ieftine, mai ales că activau chiar în procesul de producție al ceramicii, destinată comerțului. Nu credem că este ușor de răspuns la o asemenea întrebare, fără riscul de a greși. Mai există posibilitatea ca indigenii să fi fost folosiți ca forță de muncă servilă. Admițînd măcar în parte o asemenea ipoteză, s-ar explica mai ușor situația pe care o semnalăm.

Fig. 7. 1 — Fragment de vas din secolul al IV-lea î e. n.; 2—4, fragmente de vase din secolul al II-lea î.e.n.

Dar pentru moment nu putem face decît simple deducții, în nădejdea că descoperirile viitoare ne vor lămuri ceva mai substanțial, mai ales dacă va fi vorba de descoperiri epigrafice, care ne-ar furniza informații mult mai precise decît situațiile și materialele arheologice, oricît de bogate și de bine ar fi păstrate.

Prezentă în mijlocul populației de origine greacă, antrenată desigur în procesul de producție, este de la sine înțeles că masa autohtonă, poate mai numeroasă decît o putem constata, a suferit anumite înrîuriri în modul ei de viață, înrîuriri pe care vom încerca să le evidențiem prin materialul care a făcut obiectul acestei discuții.

Se observă ușor că această ceramică are particularitățile ei, strict locale, comune și în zona adiacentă, Tariverde, Sinoe, ceva mai puțin documentată în necropolele de la Satu Nou și Murighiol, mai slabe spre linia Dunării. Deși nu avem o documentare tot așa de bogată din aceeași epocă la Tomis și Callatis [44] situația o putem presupune a fi aceeași. Aceste particularități se datoresc

[44] În urma redactării acestui studiu, în cuprinsul căruia nu ne-am putut referi la materiale din Tomis și Callatis, a apărut un studiu ce completează această lacună. Vezi *C. Scorpan, Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în *SC I V*, 21, 1, 1970, p. 70 și urm., fig. 1, p. 85, fig. 8.

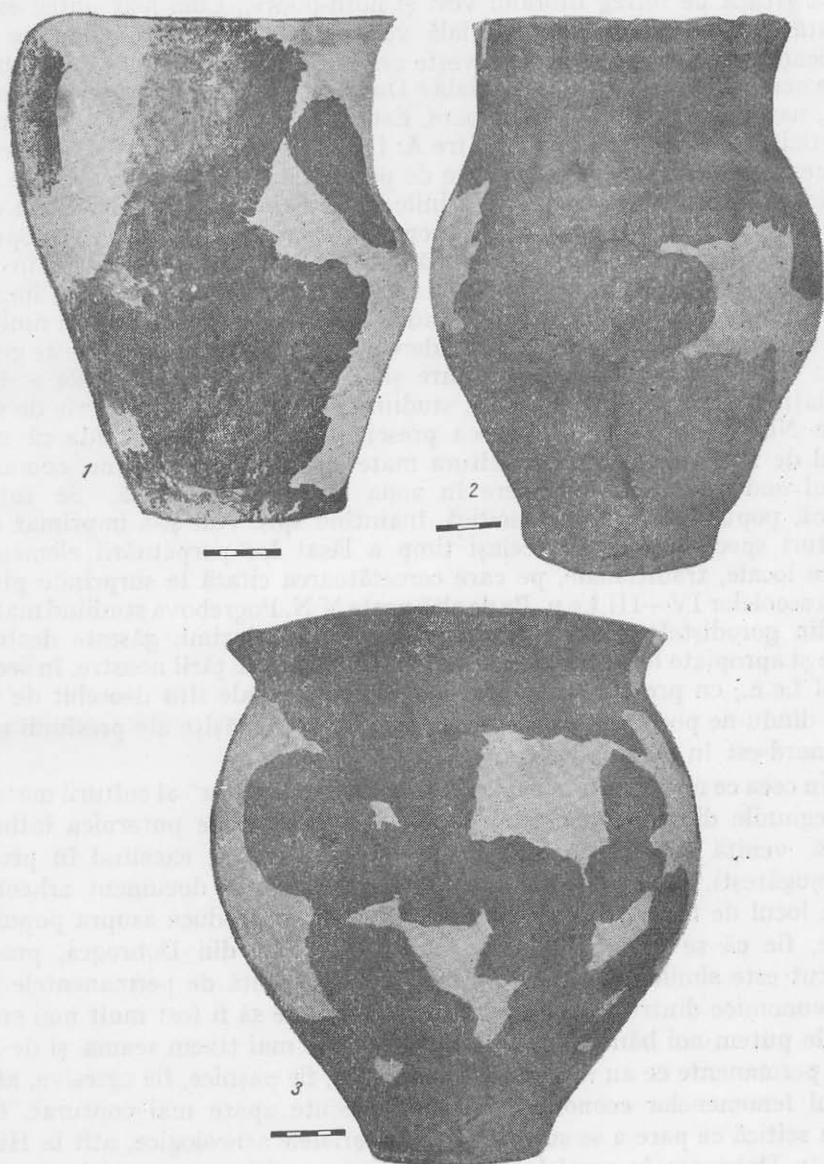

Fig. 8. 1–3. Vase din secolele II–I î.e.n.

înrîuririi exercitată de factorul grec, factor care, prin extinderea observațiilor în zona litoralului nord-pontic a generat același proces de evoluție, dînd loc apariției unor similitudini care fac aproape unitară producția ceramică din epoca greacă pe întreg litoralul vest și nord-pontic. Cum s-ar putea explica această *unitate* în cultura materială vest-nord-pontică, fără a da loc unor implicații grosolane în ceea ce privește originea etnică a populațiilor băștinașe de pe această întinsă zonă teritorială? După cît ni se pare se poate da un răspuns, natural, cu rezervele de rigoare. Este unanim recunoscut, la cercetătorii sovietici, mai clar exprimate de către A. I. Meliukova [45] și N. N. Pogrebova [46], anume că formele tipice, perpetuate de populația băștinașe din cetățile nord-pontice și împrejurimi, își au rădăcinile în formele ceramicii tipice din epoca prescitică, respectiv de la sfîrșitul epocii bronzului. Deci această populație străveche își impune, în epoca scitică, vechea ei tradiție, asimilată în parte și de sciți. Notăm că aspectele culturale din orașele nord-pontice și împrejurimi se răresc cu cît se înaintează în adîncul zonei de stepă, fiind cu mult mai mare în zona de silvo-stepă, cu precădere pe Niprul Mijlociu, unde este general admis că se află centrul de greutate și particularitățile culturale atribuite populației scitice. A. I. Meliukova, studiind materialele dintr-o serie de seliști de pe Nistrul mijlociu, din epoca prescitică și scitică, conchide că există destul de multe elemente, în cultura materială din acea regiune, comune în mediul sud-tracic, cu precădere în zona carpato-dunăreană. Se înțelege deci că, populația de origine scitică, înaintînd spre vest și-a imprimat unele trăsături specifice, dar în același timp a lăsat loc perpetuării elementelor tracice locale, tradiționale, pe care cercetătoarea citată le surprinde pînă la limita secolelor IV—III î.e.n. Pe de altă parte N.N. Pogrebova studiind materialele din gorodiștele de la Gura Niprului și împrejurimi, găsește destul de multe și apropiate legături cu materialele din regiunile țării noastre, în secolele III—I î.e.n., cu precădere la Poiana. Observațiile sale sînt deosebit de valoroase dîndu-ne posibilitatea să întrevedem unele rămășițe ale presiunii getice spre nord-est în secolul I î.e.n.

În ceea ce ne privește considerăm că aspectul „unitar" al culturii materiale din regiunile din vest și nordul pontic este generat de puternica influență greacă, venită aici cu un mod de producție avansat, excelînd în produse meșteșugărești, între care ceramica, cel mai sugestiv document arheologic, ocupa locul de frunte. Fie că această influență se produce asupra populației scitice, fie că se exercită asupra celei traco-getice din Dobrogea, procesul petrecut este similar. Unitatea culturală era înlesnită de permanentele legături economice dintre orașele grecești, care trebuie să fi fost mult mai strînse decît le putem noi bănui. Dacă pe lîngă aceasta mai ținem seama și de legăturile permanente ce au existat pe plan politic, fie pașnice, fie agresive, atunci tabloul fenomenelor economico-sociale petrecute apare mai conturat. Coloratura scitică ce pare a se surprinde în materialele arheologice, atît la Histria cît și în Dobrogea în secolele IV—III, dacă nu chiar ceva mai înainte gîndindu-ne și la monumentele de artă traco-scită, ni se pare că este mai mult

---

[45] A. I. Meliukova, *loc. cit.*
[46] N. N. Pogrebova, *loc. cit.*,

o impresie justificată, izvorîtă din strădania de a pune de acord informaţiile istorice şi documentele arheologice.

Dacă acordăm credit puternicei influenţe greceşti ce a generat procesul de care am vorbit, să-l urmărim în evoluţia lui. Ni se pare că se pot observa trei etape de dezvoltare. O primă etapă ar îngloba secolele VI—V ; o a doua care ar cuprinde secolele IV—III şi o a treia secolele II—I î.e.n., fiecare etapă avînd caracteristicile ei.

În cadrul *primei etape* (fig. 1—2) se poate observa că se păstrează tipurile şi principiile ornamentale tradiţionale. Influenţa exercitată de către meşterii greci este sesizabilă în ceea ce priveşte tehnica preparării lutului, a modelării şi a arderii. Tradiţiile locale fiind încă prezente, micile modificări survenite în formele unor vase sînt neesenţiale. Ele apar în detalii care afectează structura internă ca evazarea gurii, rotunjirea corpului ducînd la tipul *borcan* ce va deveni foarte frecvent, cu variantele lui, în toată perioada, chiar depăşind-o. Ar fi posibil să existe unele începuturi de adaptare a altor elemente din cultura materială greacă, pe care să nu le avem noi documentate încă, Aceste mici schimbări în tehnica olăritului la autohtoni au depăşit limitele oraşului Histria. Ele au fost studiate pe baza săpăturilor de la Crenavoda de D. Berciu [47], ocazie cu care a reluat discuţia asupra procesului de trecere la a doua epocă a fierului, discuţie pe care nu o putem continua aici deoarece credem că în această problemă nu se poate găsi o rezolvare din interiorul unui oraş grec. Atragem de asemenea atenţia asupra faptului că de la început populaţia antohtonă infiltrată la Histria, din tot repertoriul ceramic, atît de variat şi bogat, nu a mai continuat să confecţioneze decît unele tipuri din categoria celor grosolane „de bucătărie", renunţînd cu totul la vesela fină „de masă", ca străchini, cupe, ceşti, pahare sau vase de provizii. Lucrul este perfect explicabil din simplul motiv că pentru satisfacerea acestor nevoi aveau la îndemînă probabil destul de avantajos, produsele atelierelor meşterilor greci. Situaţia este similară la Olbia, sesizată de S. I. Kapoşina [48], ca şi în toată zona nord-pontică. Pe de altă parte ceramica grosolană de la Histria şi mai ales cea din Dobrogea, atestă o strînsă legătură cu hallstattul final sud-tracic. Nu apare nici la Histria, nici în necropolele şi aşezările cunoscute pînă în prezent, în această primă etapă, legături cu complexul cultural Bîrseşti-Ferigele din spaţiul carpato-dunărean, contemporan, în parte, decît numai cîteva elemente sporadice.

În etapa a II-a, secolele IV—III, apare o desprindere mai netă de la formele tradiţionale atît în tehnica de confecţionare, dar mai ales în adoptarea şi prelucrarea unor tipuri greceşti. Ne referim la apariţia cănilor cu toartă, derivată din feluritele tipuri de oinochoe sau din tipurile grupei ceramicii „de bucătărie" (fig. 3)

În etapa a III-a, secolele II—I î.e.n. (fig. 4—5) se produce un salt care se exprimă printr-o abundenţă a ceramicii geto-dace de astă dată cu caracterele ei mai conturate, dar deosebită în particularităţile locale, strict histri-

---

[47] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale* IV, 1957, p. 280 şi urm.

[48] S. I. Kopoşina, *loc. cit.*,

ene. Această situație poate fi interpretată ca rezultat al unui aflux de populații getice, atrase spre oraș. Istoric privind ne aflăm în perioada de formare a statului dac, vreme în care în Dobrogea sînt documentate o serie de formațiuni social-politice, cu șefii lor bine cunoscuți [49]. Acești noi veniți aduc cu ei un

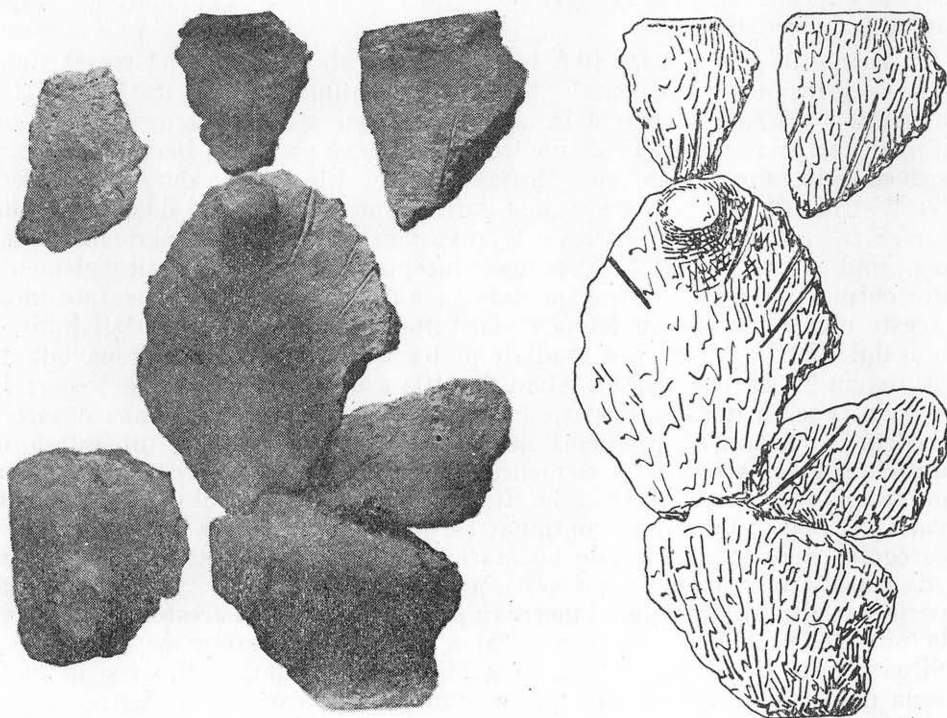

Fig. 9 — Fragmente dintr-un vas din gr. δ, secolul al II-lea î.e.n.

surplus în formele tipice ale culturii geto-dace, ajunsă acum la maturitate, aproape unitară [50] în formele ei de manifestare pe cea mai mare parte a teritoriului țării noastre. Pe de altă parte, într-un procent mult mai mare, se găsește în etapa a III-a, grupă ce reproduce sau prelucrează tipurile grecești, tot „de bucătărie", grupă care nu mai păstrează nimic comun cu cea din așezările geto-dace contemporane. Este deci o evidentă creștere a producției meșterilor olari autohtoni din orașul Histria, o emancipare a lor sau mai bine zis o grecizare, ca rezultat al integrării lor în modul de viață sclavagist.

[49] D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, 1965, p. 132—136, 219—288.

[50] Problema diverselor aspecte de „unitate" constatate în orașele vest și nord-pontice a fost subliniată în mai multe rînduri de Em. Condurachi, *Elemente de unitate ale coloniilor grecești din Dobrogea și sudul U.R.S.S*, București, 1947; *Cu privire la raporturile dintre greci și autohtoni în așezările sclavagiste din Dobrogea*, în *SC V*, II, 1951, p. 45—60. În acest ultim studiu preconizează chiar o „civilizație pontică".

LA CÉRAMIQUE AUTOCHTONE D'HISTRIA AUX V – I SIÈCLES AVANT NOTRE ERE

Résumé

Parmi les résultats des fouilles d'Histria, si importantes pour l'histoire de cette colonie grecque, on compte également quelques découvertes attestant la présence de la population autochtone de Dobrogea. Les découvertes en question se réduisent de fait à une poterie confectionnée à la main, accompagnant la céramique grecque à travers toutes les étapes de son évolution. A Histria, il n'y a pas d'horizon archéologique antérieur à l'installation des colons grecs, comme il n'y aucune trace de certains groupements par zones urbaines, permettent de distinguer les Grecs des autochtones. L'étude stratigraphique des dépôts d'époque grecque nous permet d'encadrer chronologiquement et de suivre l'évolution de la céramique indigène. L'analyse typologique et stylistique de celle-ci a révélé ses liens étroits avec la céramique des établissements typiques géto-daces de Dobrogea ou du Nord du Danube. L'on constate en même temps le développement d'un processus d'hellénisation de la céramique indigène dans les zones adjacentes de l'Ouest et du Nord pontique. Ce processus, fruit de la cohabitation avec la population d'origine grecque, devait conférer un aspect à peu près unitaire dans ses lignes essentielles à la culture matérielle indigène.

L'analyse typologique et stylistique de la céramique autochtone, considérée dans son évolution, montre sa contamination graduelle due au contact avec les produits du même genre de la population grecque. L'auteur est d'avis qu'on peut surprendre trois étapes principales dans cette évolution.

Dans *la I ère étape*, comprenant les VI – V siècles av. n.è., les types et les principaux orne ments traditionnels des Gèto-Daces sont encore conservés. Les petites modifications intervenues dans la forme de certains vases ne sont pas essentielles. On remarque par la même occasion que les autochtones fixés à Histria n'ont gardé de tout le répertoire céramique géto-dace que la poterie grossière, de „ménage", la céramique fine faisant presque complètement défaut (fig. 1).

La IIe étape, comprenant les IV – III siècles av. n. è., accuse un net détachement des formes traditionnelles, également marqué dans la technique de confection et notamment dans l'adaptation de certains types grecs (fig. 2, 3).

La IIIe étape, les II – I siècles av. n. è., est celle d'un bond qui trouve expression dans l'abondance de la céramique géto-dace, cette fois-ci avec ses caractères particuliers mieux dessinés, mais se distingant aussi par des particularités locales, strictement histriennes (fig. 4, 5).

Cette situation pourrait s'interpréter comme le résultat d'un afflux de population gétique, attirée par la ville. Du point de vue historique, nous nous trouvons à l'époque de la formation de l'Etat dace, époque où sont attestées en Dobrogea toute une séeie d'unités socio-politiques dont les chefs sous sont connus. D'autre part, dans cette étape, le groupe reproduisant ou adaptant les types grecs est non seulement beaucoup plus important que par le passé, mais il ne garde non plus rien de commun avec l'évolution de la céramique à l'intérieur des établissements géto-daces. L'essor de la production des artisans autochtones est nettement marqué, mais, en même temps, ces artisans-là sont visiblement grécisés. Quant à la quantité grandissante de leur propre céramique, celle-ci semble être l'indice d'une augmentation numérique des autochtones à l'intérieur de la cité d'Histria.

DIE EINHEIMISCHE KERAMIK VON HISTRIA 5.–1. Jh. v.u.Z.

Zusammenfassung

Zu den Forschungsergebnissen, die für Histria vom Standpunkt des Studiums der Geschichte einer griechischen Kolonie wichtig sind, gehören auch einige Funde, die die Anwesenheit einer ortsansässigen Bevölkerung in der Dobrudscha bezeugen. Diese Funde beschränken sich eigentlich auf handgearbeitete Keramik, die zusammen mit der griechischen in allen Zeitstufen vorkommt. Es gibt keinen archälogischen Horizont, der alter ist als die Ansiedlung der griechischen Kolonisten und im Stadbild von Histria konnte auch keine gebietsm„ßige Gruppeneinteilung

beobachtet werden, die die Griechen von der ortsansässigen Bevölkerung trennt. Die stratigraphische Untersuchung der archäologischen Schichten der griechischen Zeit, gestattet es, die bodenständige Keramik chronologisch einzureihen und ihre Entwicklung zu verfolgen. Aus der typologischen und stilistischen Analyse war zu entnehmen, daß diese Keramik eng mit der Keramik der typisch getisch-dakischen Siedlungen in der Dobrudscha, wir auch mit der aus dem Norden des Landes verbunden ist. Desgleichen beobachtete man den gleichen Gräzisierungsprozeß der einheimischen Keramik in den Gebieten, die den Kolonien im Westen und Norden des Pontus benachbart sind. Er ist ein Ergebnis des zusammenlebens mit der Bevölkerung griechischen Ursprungs und verlieh der einheimischen Sachkultur in ihren Allgemeinzügen einen einheitlichen Aspekt. Die typologische und stilistische Analyse der einheimischen Keramik erweist, daß sie in ihrem Entwicklungsprozeß allmählich, von derselben Produktion der greichischen Bevölkerung beeinflußt ist. Es sind drei Entwicklungsphasen nachzuweisen.

In der *1. Stufe,* die die Jahrhunderte 6—5 v.u.Z. umfaßt, bleiben die überlieferten Typen und Verzierungsprinzipien der Geto-Daker im Umlauf. Die kleinen Änderungen, die in den Formen einiger Gefäße nachzuweisen sind, sind unbedeutend. Ebenfalls konnte aus dem ganzen Bestand der Keramik festgestellt werden, daß die Geto-Daker die sich in der Stadt Histria ansiedelten, nur große Gebrauchskeramik erzeugt haben. Die feine Keramik fehlt nämlich fast vollszändig (Abb. 1).

In der *2. Stufe,* die die Jahrhunderte 4—3 v.u.Z. umfaßt, löst man sich von den überlieferten Formen immer deutlicher los, sowohl was die Herstellungstechnik der Gefäße als auch was die Verarbeitung einiger griechischer Typen betrifft (Abb. 2, 3).

In der *3. Stufe,* die die Jahrhunderte 2—1 v.u.Z. umfaßt, wird viel getisch-dakische Keramik erzeugt, die diesmal mehr eigene und besser umrissene lokale, streng histrische Eigenschaften aufweist (Abb. 4, 5). Diese ganze Sachlage kann als ein Ergebnis des Zuflusses der getischen Bevölkerung zur Stadt gedeutet werden. Vom historischen Standpunkt aus betrachtet ist dies der Augenblick in dem sich der dakische Staat bildet, eine Zeit in der in der Dobrudscha eine Reihe von sozial-politischen Gebilden mit genau nekannten Anführern belegt sind. Andererseits ist in dieser Stufe die Bevölkerungsgruppe, die die griechischen Typen verarbeitet viel zahlreicher und sie ist gleichzeitig eine Gruppe, die von der Keramik der getisch-dakischen Siedlungen nichts mehr beibehält. Die Produktionszunahme der ortsansässigen deutlich gräzisierten Keramikhersteller ist offensichtlich und nach der erhöhten Menge ihrer eigenen Keramik zu urteilen, ist auch die Zunahme ihrer Anzahl innerhalb der Stadt Histria tu vermuten.

RADU OCHEȘEANU

MONEDELE BASILEULUI MOSKON AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

În colecțiile Cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța se păstrează două monede de argint de tipul Moskon [1].

Considerăm că publicarea celor două exemplare păstrate la Constanța va contribui la o mai bună cunoaștere a emisiunilor acestui dinast local.

Prima monedă a fost descoperită pe teritoriul comunei Mihai Viteazu (jud. Constanța) [2] în timpul lucrărilor agricole și după cum sîntem informați piesa a fost scoasă de plug dintr-un tumul aplatizat. În cazul în care informația este veridică ar fi posibil ca moneda să facă parte din inventarul unui mormînt tumular [3].

Cea de a doua piesă a fost donată muzeului de către Vasile Canarache, a cărui colecție a fost alcătuită mai ales din piese găsite pe teritoriul Dobrogei. Se pare că exemplarul a intrat în colecția donatorului înaintea celui de-al doilea război mondial. După indicația păstrată în registrul inventar, această monedă provine din satul Revărsarea (jud. Tulcea) [4].

Monedele păstrate la Constanța pot fi descrise astfel [5]:

1. Av. Cap bărbătesc tînăr [6], spre dreapta, cu părul căzînd în plete pe spate, în jurul capului apar două cerculețe în relief, indicînd probabil pre-

---

[1] C. Preda, *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea*, în *SCIV* 3/XV, 1964, p. 401. Cele două monede aflate la Constanța au fost deja amintite de C. Preda în articolul sus menționat, care însă din cauze obiective nu le-a putut studia.

[2] Posedăm informația de la Adrian Rădulescu, care a achiziționat moneda pentru muzeu și care a obținut informațiile asupra condițiilor de descoperire de la posesorul monedei; cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 401 și nota 2.

[3] Menționăm de asemenea faptul, nu lipsit de importanță pentru exactitatea informațiilor de care dispunem, că în zona comunei Mihai Viteazul sînt cunoscute dovezi de locuire getică; cf. D. Berciu, *Băștinașii în DID* I, p. 128.

[4] Vezi registrul inventar, nr. 11 și C. Preda, *op. cit.*, p. 401 și nota 3. Menționăm că, în registrul inventar, la indicația lui V. Canarache, a fost înregistrat ca loc de descoperire localitatea Mihai Vodă (raion Tulcea) actualmente satul Revărsarea (jud. Tulcea).

[5] Pentru prima monedă am dat descrierea lui C. Preda, *op. cit.*, p. 402, deoarece reprezentările de pe avers și revers sînt identice cu cele ale pieselor deja publicate.

[6] V. Canarache, la care s-au aflat cîțiva ani monedele, pregătind probabil un studiu asupra lor, opina pentru identificarea efigiei de pe avers cu chipul lui Dionysos (?); cf. registru inventar nr. 10 și 11.

zenţa unei diademe. Are bărbia şi fruntea reliefate, iar buzele redate prin două puncte; de o parte şi de alta a nasului, alte două puncte.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. Călăreţ cu calul în galop spre stînga. Partea anterioară a calului este stilizată. Are coama şi buzele perlate. Un picior din faţă şi cel drept din spate sînt ridicate. Călăreţul are barbă şi ţine în mînă frîul, sub cal sigla A V (monogramată).

AR. Greutate 8,01 g., diametru 25,8 mm (ff 1,2)

2. Av. Ca mai sus, dar cerculeţul inferior se termină în dreptul urechii. Fruntea este teşită, nasul alungit printr-un punct puternic reliefat, buzele sînt redate prin două puncte.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. Călăreţ cu calul în galop spre dreapta. Calul este mult stilizat, are coama şi buzele perlate. Piciorul drept din faţă şi cel stîng din spate sînt ridicate. Călăreţul pare a purta o chlamidă şi ţine cu mîna frîul. Sub cal sigla A V (monogramată).

AR. Greutate 2,350 g., diametru 19 mm (ff 3,4), tocită de circulaţie.

Exemplarul descoperit la Mihai Viteazu ce se înscrie în seria didrahmelor deja cunoscute; se deosebeşte doar prin greutatea ceva mai ridicată şi prin diametrul puţin mai mare.

Din compararea reversului didrahmei prezentate aici, cu fotografiile şi mulajul monedei aflate la Cabinetul numismatic al Academiei R.S.R. nu am putut surprinde nici o deosebire. Este posibil ca şi pentru moneda descoperită în comuna Mihai Viteazu să se fi folosit aceeaşi ştanţă ca şi pentru monedele găsite la Somova şi în împrejurimile Tulcei [7].

Cea de a doua monedă este probabil, judecînd după greutate, un triobol. Stilul barbarizat, deja semnalat de C. Preda pentru didrahme [8] se observă mult mai clar în realizarea hemidrahmei. Astfel efigia de pe avers, cu fruntea teşită şi nasul disproporţionat, este de o slabă execuţie artistică, iar reprezentarea de pe revers, mult stilizată, este o realizare inferioară reprezentării ce apare pe reversul didrahmelor. Deşi redarea literelor legendei şi siglei este mult mai puţin izbutită, totuşi legenda este clară şi se citeşte uşor, cu excepţia lui sigma final care la ambele cuvinte de pe legendă apare fragmentar.

Deosebirea clară de execuţie a reprezentărilor de pe didrahme şi hemidrahmă ne determină să credem că ştanţa ultimei nu este lucrată de acelaşi gravor.

Realizarea stîngace a hemidrahmei, trăsăturile barbarizate ale reprezentărilor ce apar pe exemplarele cunoscute, variaţia în greutate a didrahmelor, de la 7,28—8,01 g., ne îndeamnă să presupunem că monedele basileului Moskon au fost bătute într-un atelier monetar local nord dobrogean, în care la pregătirea ştanţelor vor fi lucrat în timp cel puţin doi gravori. Credem că trebuie exclusă posibilitatea ca monetăria vreuneia din cetăţile vestpontice, în special Histria, cea mai apropiată de aria de răspîndire a monedelor de tip Moskon, să bată pentru un dinast local piese cu astfel de stîngăcii în executarea reprezentărilor şi legendei [9].

---

[7] C. Preda, *op. cit.*, p. 403.

[8] C. Preda, *op. cit.*, p. 402—403, 406; D. Berciu, *op. cit.*, p. 128.

[9] În acelaşi sens cu rezervele necesare stadiului de atunci al descoperirilor şi C. Preda, *op. cit.*, p. 406—407, care aminteşte în sprijinul ipotezei sale şi monedele scitice din sudul Dobrogei, bătute în cetăţile greceşti.

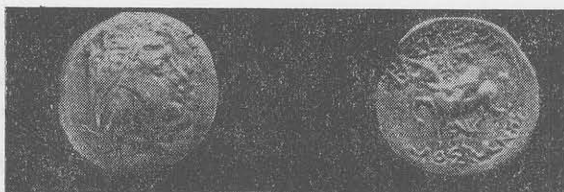

Fig. 1 — Didrahma descoperită la Mihai Viteazu. (Jud. Constanța).

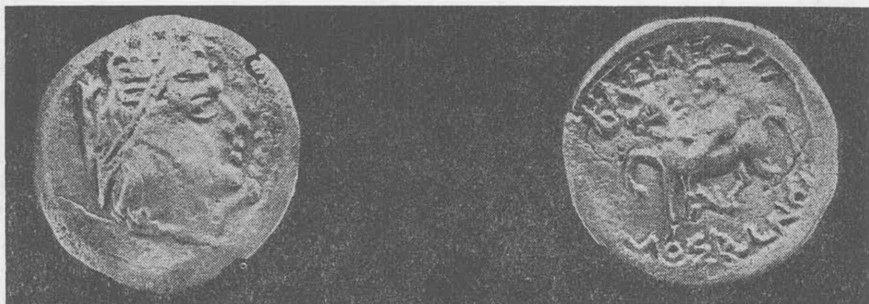

Fig. 2 — Didrahmă descoperită la Mihai Viteazu (mărită). (jud. Constanța).

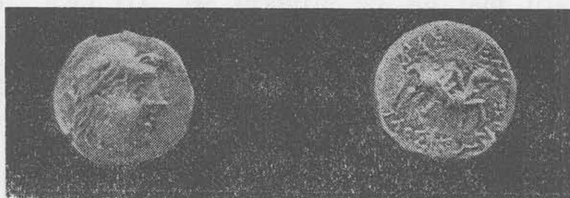

Fig. 3 — Triobol emis de basileul Moskon, descoperit în localitatea Revărsarea (Jud. Tulcea).

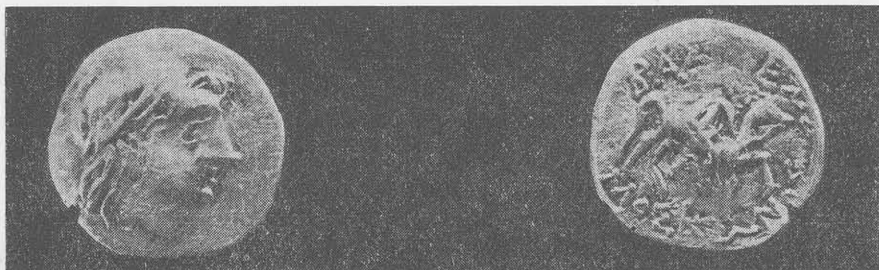

Fig. 4 — Triobol emis de basileul Moskon, descoperit în localitatea Revărsarea (Jud. Tulcea) mărită.

Monedele basileului Moskon au fost datate pe considerente de ordin istoric și stilistic începînd cu sfîrșitul sec. IV î.e.n. pînă spre mijlocul sec. III î.e.n. [10] Credem că se mai pot aduce unele precizări în datarea acestor monede, sub rezerva unor viitoare descoperiri în complexe arheologice cu material databil cronologic foarte strîns.

Este de remarcat în legenda acestor monede prezența titlului de basileus ce și-l atribuia Moskon. În monetăria greacă acest titlu se generalizează în legenda monedelor doar după evenimentele din anul 306 î.e.n. [11], cînd diadohii își recunosc și își acordă oficial titlul de basileus [12]. Monedele emise de Moskon, pe care deși apar reprezentări inspirate de monetăria lui Filip II, [13] datorită prezenței în legendă a titulaturii regale trebuiesc datate numai după anul 306 î.e.n. Astfel, încercarea de a identifica pe Moskon cu acel „rex Histrianorum" nu credem că poate fi plauzibilă [14].

Parte componentă a regatului elenistic al Traciei [15], Dobrogea nu putea cunoaște pînă la anul 280 î.e.n., anul dispariției efemerului stat, o formațiune politică autohtonă, aflată într-un stadiu de dezvoltare și organizare internă care să-i permită să emită monedă. De altfel sînt bine cunoscute reacțiile diadohului la încercările de recîștigare a independenței acelor pe care el îi considera supușii din provincia de la Dunărea de Jos, și care în îndelungata sa viață a încercat nu fără sorți de reușită să stabilească hotarul efemerului său regat pe malurile Dunării [16].

Astfel că numai după moartea lui Lysimach și dispariția regatului elenistic al Traciei va renaște în noi forme coaliția de triburi nord dobrogeană, destrămată odată cu dispariția acelui anonim „rex Histrianorum".

Considerente de ordin stilistic și în special grafia legendei [17] împiedică o coborîre a datării mai jos de mijlocul sec. III î.e.n., totuși pentru o emisiune barbară persistența unor forme și grafii învechite nu ar fi exclusă, iar Moskon și monedele sale sînt probabil mai apropiați în timp de epoca la care era amintit în cunoscuta inscripție histriană getul Zalmodegikos, ce pare să domnească pe aceleași meleaguri, sau poate chiar de vremea la care era amintit Rhemaxos, decît să fi trăit în epoca lui Lysimach.

Considerăm că monedele emise de Moskon, în cadrul unui sistem monetar organizat, așa cum o dovedește hemidrahma provenită din colecția Canarache, precum și posibila existență a unui atelier monetar băștinaș în care vor fi fost bătute aceste monede sînt importanți indici ai stadiului avansat de dezvoltare și organizare la care se aflau în sec. III î.e.n. formațiunile nord dobrogene[18].

---

[10] C. Preda, *op. cit.*, p. 405.

[11] P. Roussel, *La Grece et l'Orient*, Paris 1928, p. 391.

[12] T. Gerasimov, *Rare coins of Thrace, în The Numismatic Chronicle*, Six Series vol. XVII, Londra 1957, p. 4 și nota 5.

[13] C. Preda, *op. cit.*, p. 406, dar există și comisiuni gostume după care s-ar fi putut inspira gravorii basileului Moscon.

[14] D. Berciu, *op. cit.*, p. 129 și D. Berciu, *Arta tracogetică*. București, 1969, p. 10.

[15] D. M. Pippidi, *Străinii de peste mări*, în *DID* I, p. 215 și urm.

[16] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 215—216.

[17] C. Preda, *op. cit.*, p. 405.

[18] Presupunem, datorită stilului, că cele două nominale nu au fost emise la aceeași dată. Remidralima fiind mai tîrzie. Cantitatea emisă este redusă, indicații în acest sens fiind atît raritatea descoperirilor cît și faptul că didrahmele cunoscute pînă în prezent sînt bătute cu aceleași stanțe.

MONNAIES DU BASILEUS MOSKON CONSERVÉES DANS LES COLLECTIONS DU MUSÉE D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANTZA

résumé

Le cabinet numismatique du Musée d'archéologie de Constantza possède deux monnaies, emissions du basileus local Moskon. L'une de ces pièces appartient à la série des didrachmes et on l'a trouvée à Mihai Viteazu (dépt. de Constanza). L'autre exemplaires, d'un type inédit, provient de la donation V. Canarache; il a été trouvé dans la localité Revărsarea (dépt. de Tulcea). Leur description est la suivante:

1. Av. Jeune tête masculine, tournée à droite, à longs cheveux tombant dans le dos, entourée de deux petits cercles qui semblent indiquer la présence d'un diadème. Le menton et le front sont proéminents; deux points marquent les lèvres et deux autres points sont placés de chaque côté du nez.

Rv. **ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ** Cavalier barbu, tenant les rênes à la main et chevauchant au galop vers la gache. La partie antérieure du cheval est stylisée, avec les lèvres et la crinière perlées. Un sabot de devant et le sabot droit de derrière sont levés. Sous le cheval, le sigle A V (mono- grammatique).

AR. 8,05 gr.; 25,8 mm. (figg. 1, 2).

2. Av. Jeune tête masculine, tournée à droite, à longs cheveux tombant dans le dos et entournée de deux petits cercles. Le cercle inférieur s'arrête au niveau de l'oreille.

Rv.**ΒΑΣΙΚΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ**Cavalier chevauchant au galop vers la droite. Le cheval est très stylisé, avec la crinière et les lèvres perlées. Son sabot droit de devant et le gauche de derrière sont levés. Le cavalier, qui tient les rênes à la main, semble revêtir une chlamyde. Sous le cheval le sigle A V (monogrammatique).

AR. 2,350 gr.; 19 mm. (figg. 3, 4).

Ces monnaies du basileus Moskon ont été frappées dans un atelier barbare du Nord d lae Dobrogea, comme l'aire de diffusion et le style barbare des pièces analogues connues l'indiquent. L'auteur pense ne pouvoir les dater qu'après l'an 280 av. n. è, c'est-à-dire après la disparition du royaume hellénistique de Thrace.

DIE MÜNZEN DES BASILEUS MOSKON AUS DEN SAMMLUNGEN DES ARCHAOLOGISCHEN MUSEUMS KONSTANZA

Zusammenfassung

Im Münzkabinett des Archäologischen Museums Konstanza befinden sich zwei vom Ortsbasileus Moskon geprägte Münzen. Die erste gehört in die Reihe der Didrachmen und WURDE in Mhai Viteazu (Kreis Constanţa) entdeckt. Das zweite Exemplar gehört zu einem unedierten Typ und stammt aus der Stiftung V. Canarache. Fundort Revărsarea (Kreis Tulcea).

Die Münzen können wie folgt beschrieben werden:

1. Kopfseite. Jugendlicher Männerkopf, rechtsgewendet, langhaarig, um den Kopf zwei kleine erhabene Kreise, wahrscheinlich ein Diadem. Kinn und Stirne erhaben, lippen durch zwei Punkte dargestellt. Auf beiden Seiten der Nase je ein Punkt.

Rückseite. **ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ** Linksgaloppierender Reiter. Der vordere Teil des Pferdes ist stilisiert. Mähne und Lippen geperlt. Ein Vorderfuß und das rechte Hinterbein sind gehoben· Der Reiter ist bärtig und hält die Zügel in der Hand. Unter dem Pferd das Monogramm A V.

AR. Gewicht 9, 01 g, Durchmesser 25,8 mm (ff 1, 2)

2. Kopfseite. Jugendlicher Männerkopf nach rechts, langhaarig, um den Kopf zwei kleine Kreise, davon der untercam Ohr endet. Stirn eingedrückt, Nase durch einen Punkt stark erhaben und verlängert, Lippen durch Punkte dargestellt.

Rückseite. ΒΑΣΙΛΙ ΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ Rechtsgaloppierender Reiter. Das Pferd stark stilisiert, Mähne und Lippen geperlt. Rechtes Voder- und linkes Hinterbein gehoben. Reiter scheinbar mit Chlamis, hält die Zügel in der Hand. Unter dem Pferd das Monogramm A V.

AR. Gewicht 2,350 g, Durchmesser 19 mm (ff 3, 4)

Die Münzen, die dieser Basileus geprägt hat, wurden in einer barbarischen Münzstätte geschlagen, die sich im Noden der Dobrudscha befand, was aus ihr dem Verbreitungsareal zu schließen ist und aus dem barbarisierten Still der bekannten Exemplare.

Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß diese Münzen nur nach dem Jahr 280 v.u.Z. angesetzt werden können, das Jahr in dem das hellenistische Königreich von Thrakien unterging.

BUCUR MITREA

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CIRCULAȚIEI MONETARE ÎN DOBROGEA ÎN SECOLUL I Î.E.N. TEZAURUL DE DENARI ROMANI REPUBLICANI DE LA COSTINEȘTI, JUD. CONSTANȚA

În cunoștințele noastre subsistă încă numeroase lacune în ceea ce privește circulația monetară în Dobrogea în secolul I î.e.n. În problema care ne interesează și pentru epoca pe care o studiem se pot distinge două aspecte: unul în ceea ce privește circulația monetară în cadrul polisurilor grecești și al teritoriilor lor și altul în ceea ce privește circulația monetară în restul teritoriului dobrogean, la populațiile geto-dacice.

Pentru abordarea cu succes a celor două fațete ale problemei ar trebui să avem la îndemînă pe de o parte descoperiri monetare din cuprinsul cetăților grecești, iar pe dealtă parte, descoperiri monetare din cuprinsul așezărilor geto-dacice din teritoriul dobrogean.

În același timp va trebui să ținem seama și de fărîmițările sociale și economice, politice și militare în care se zbat cetățile grecești de pe coasta de vest a Pontului Euxin în cursul secolului I î.e.n., cu toate consecințele de natură economică ce decurg din situația amintită.

Mai trebuie avut în vedere, desigur, și faptul că cetățile amintite vor intra în această vreme, rînd pe rînd, în orbita politică a lui Mitridate din Pont [1], apoi cea romană și pentru un moment chiar cea getică a lui Burebista, pentru ca apoi stăpînirea romană să se instaureze temeinic.

Problema este cum se reflectă această zbuciumată epocă în descoperirile monetare, iar pe de altă parte, ce contribuție pot să aducă descoperirile monetare la cunoașterea acestei etape care va determina soarta provinciei pentru vreo șase secole.

Fără îndoială că elementul principal care acționează în această regiune este cel roman, care începînd din deceniul al 3-lea al secolului I î.e.n. reușește să supună, fie și vremelnic, cetățile grecești autorității romane.

În cadrul acestor evenimente istorice și militare se pune problema dacă descoperirile monetare pe care le cunoaștem vin să aducă o contribuție și

[1] O informare rapidă asupra situației generale a Dobrogei în secolul I î.e.n. a se vedea *Istoria României*, București, 1960, p. 198 și urm. redactat de către D. M. Pippidi. Mai nou, același, *Din istoria Dobrogei* București, 1965, vol. I, p. 276 și urm.

în ce sens. Din cadrul larg al problemei noi vom reține pentru moment doar aspectul roman al ei. Aceasta înseamnă să vedem în ce măsură, în secolul I î.e.n. pătrunde și circulă moneda romană republicană în teritoriul amintit.

Evident, cuvîntul hotărîtor îl au descoperirile monetare de pe teritoriul Dobrogei și în primul rînd tezaurele ce conțin monede romane republicane. Din păcate asupra descoperirilor monetare din trecut, care n-au lipsit, nu ni s-au păstrat informații amănunțite de care avem atîta nevoie. Totuși ele nu lipsesc și noi vom menționa o parte din ele, cele pe care le avem pentru moment la dispoziție. Datele pe care le prezentăm vor putea fi ori cînd completate și cu alte informații, care vor întregi tabloul cunoștințelor noastre.

Menționăm mai jos principalele descoperiri de monede romane republicane de pe teritoriul Dobrogei, care ne vor ajuta la formularea unor prime încheieri în problema ce o studiem.

1. Încă din 1903 M. C. Sutzu semnala descoperirea la Ostrov, jud. Constanța, a unui tezaur de 178 monede de argint, dintre care 89 erau tetradrahme thasiene, iar restul de 89 erau denari romani republicani. [2] Detalii suplimentare lipsesc.

2. Const. Moisil nota în 1909 descoperirea la Murighiol, jud. Tulcea, a unui mare tezaur de monede din care el a putut să examineze abia 6 exemplare. Acestea erau denari romani republicani din secolele II—I î.e.n. [3]

3. În continuare putem aminti tezaurul de la Niculițel, jud. Tulcea, descoperit în anul 1937. Din totalul de 161 denari pe care i-a avut, „un număr de circa 30 denari... au fost emiși în cursul secolului I î.e.n. (sa upoate în secolele anterioare)" [4].

4. Cam prin anul 1946 s-a descoperit în apropiere de orașul Tulcea un alt tezaur de denari romani republicani. Din această descoperire, care ar fi cuprins în total 150—200 monede, un număr de 17 exemplare au fost achiziționate de către Muzeul de istorie din Tulcea. Aceste monede datează din secolele II—I î.e.n. Cea mai recentă din cele achiziționate este din anul 37 î.e.n. [5]

5. Un alt tezaur de denari romani din timpul republicii a fost descoperit în satul Garvăn, jud. Tulcea, în anul 1966. Din această descoperire au

---

[2] Sydney P. Noe, *Bibliography of Greek Coin Hoards*, în colecția *Numismatic Notes and Monographs*, nr. 78, ed. a II-a, New York, 1937, s.v., unde notează din greșală „Ostrov-Macedonia" și citează apoi *Blätter für Münzfreunde*, p. 2943, care la rîndu-i ia informația din „*Rumänischer Lloyd*, Bucarest, March, 17, 1903", știre înregistrată și în *Bull. intern.* II, 1903, p. 64. Este evident o greșeală de geografie pe care am corectat-o în *Penetrazione commerciale circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *Ephemeris Dacoromana* vol. X, 1945, p. 68 nota 9. Că lucrurile stau așa reiese din *Arhiva Academiei Române*. Dos. VII, 1903, 34, p. 526, citată de către Const. Moisil în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XVII, 1922, p. 58, nr. 91.

[3] Const. Moisil, *Cetăți romane la Dunărea de Jos*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, vol. II, 1909, p. 89.

[4] B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice...*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 151, nr. 41. Cf. și C. Deculescu, *Un tezaur de denari romani din timpul împăratului roman Claudiu I, descoperit în Dobrogea*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 577—592.

[5] C. Preda și G. Simion, *Un tezaur de monede romane republicane din Dobrogea*, în *SCN*, III, 1960, p. 515—516.

putut fi recuperate 29 exemplare. Toţi sînt denari romani republicani. O prezentare a lor o face Al. Barnea [6]

La informaţiile de mai sus care se referă la tezaure monetare, vin să se adauge şi unele descoperiri izolate de denari romani republicani. Vom aminti şi unele asemenea aflări.

6. În cursul săpăturilor de la şantierul Histria au fost găsite trei monede romane republicane [7].

7. În satul Daucea, jud. Tulcea, este semnalată descoperirea unei monede romane republicane, într-o aşezare rurală romană. [8]

8. Un denar roman republican, emis de către magistrul Q. Antonius Balbus, de tipul Sydenham 742, anul 81, ar fi fost descoperit în anul 1949 în comuna Nicolae Bălcescu, jud. Constanţa. Se păstrează în colecţia şcolii generale din Leamna de Sus, jud. Dolj. [9]

9. Doi denari romani din timpul republicii au fost găsiţi în partea de sud a cetăţii de la Dervent [10] (satul Galiţa, comuna Gîrliţa, jud. Constanţa)

10. La Bugeac, săpăturile conduse de către C. Scorpan, au dus la descoperirea altor doi denari romani republicani în anul 1969. [11]

11. La informaţiile de mai sus noi aducem o nouă descoperire, înfăptuită de data aceasta pe coasta de est a teritoriului dobrogean şi anume la Costineşti, jud. Constanţa. Condiţiile de descoperire, împrejurările, precum şi numărul iniţial al exemplarelor descoperite, ne-au rămas necunoscute. Tot ceea ce ştim referitor la acest tezaur este că s-a descoperit la Costineşti şi că un număr de 17 exemplare au fost achiziţionate de către Muzeul Naţional de Antichităţi al Institutului de arheologie în anul 1957. Monedele achiziţionate se păstrează sub numărul de inventar 762.

În partea a doua a lucrării de faţă dăm o descriere cuprinzînd principalele elemente tehnice ale fiecăriei monede în parte. De asemenea am crezut util să dăm şi o reproducere fotografică avers revers a fiecărui exemplar în parte, deoarece se poate vedea mai clar gradul de tocire prin circulaţie a instrumentului de schimb care este denarul roman.

Din descoperirile prezentate mai sus şi mai ales din prezentarea tezaurului de la Costineşti, reiese că denarul Romei republicane, devenit monedă de circulaţie universală în secolul I î.e.n., avea şi cunoştea o circulaţie destul de intensă şi pe teritoriul dobrogean, ca de altfel în întreaga Dacie.

Descoperirile de pînă acum, pomenite de noi mai sus, ilustrează această circulaţie de-a lungul litoralului maritim, precum şi de-a lungul întregului mal al Dunării de la vărsare şi pînă la Durostorum. Plasarea descoperirilor de-a lungul acestor căi ne indică drumul de pătrundere, care în acelaşi timp

---

[6] B. Mitrea, *Descoperiri de monede antice...* în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 175, nr. 36. O prezentare completă la Al. Barnea, *Un nou tezaur de denari romani republicani descoperit în nord vestul Dobrogei*, în *SCN*, V, sub tipar.

[7] H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell' epoca romana*, în *Dacia*, VII, 1963, p. 242.

[8] *Tabula Imperii Romani 35 Romula, Durostorum, Tomis*, Bucureşti, 1969, p. 37, cu bibliografia mentionată acolo.

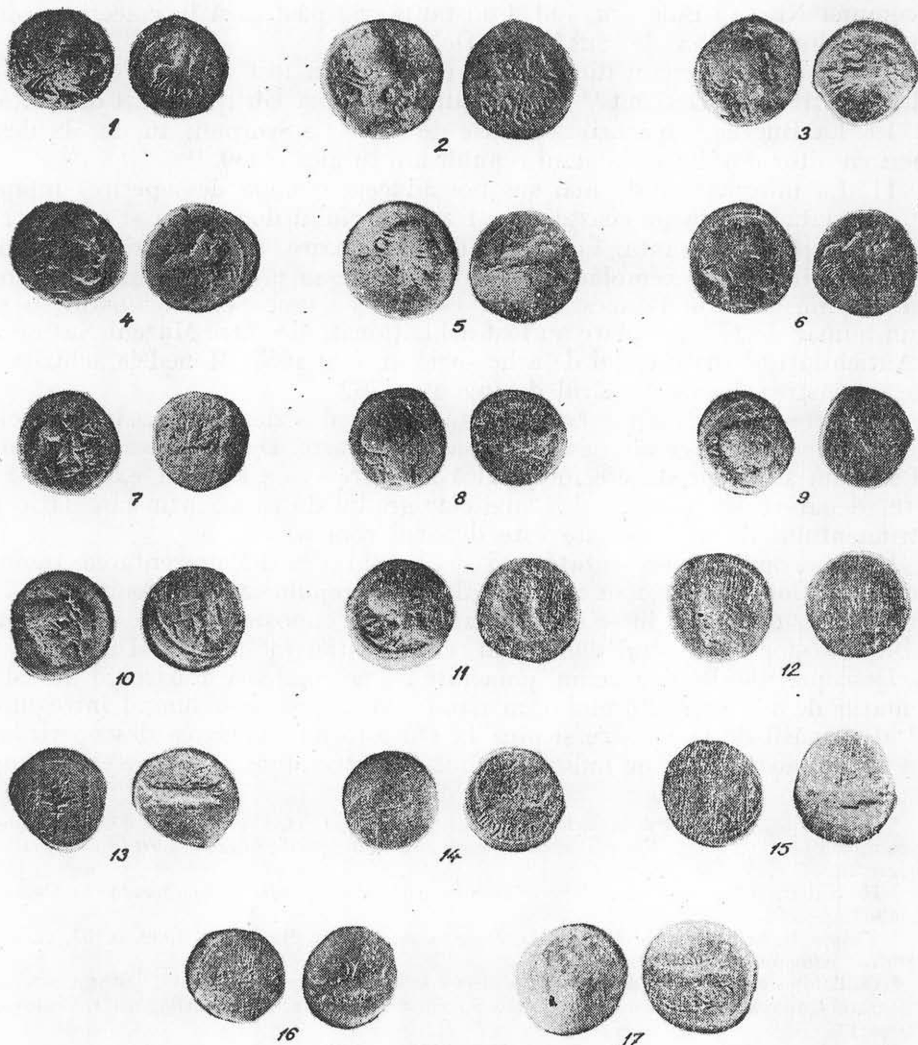
[9] O. Toropu şi O. Stoica, *Descoperiri monetare la sud de Carpaţi*. Centrul de istorie, istorie şi etnografie Craiova, al Academiei Republicii Socialiste România, text dactilografiat, Craiova, 1969, p. 11.

[10] B. Mitrea, *Descoperiri...*, în *SCIV*, XII, 1961, p. 149, nr. 23 .

[11] Informaţie, C. Scorpan, Muzeul de arheologie din Constanţ a.

sînt și drumuri comerciale. Dar mai reiese încă un lucru și nu de minimă valoare. Prezența în chip izolat a denarilor republicani în așezări rurale locale ca cea de la Daucea, jud. Tulcea, sau cea de la Nicolae Bălcescu, jud. Constanța, situată în interiorul podișului dobrogean, ne sugerează, și descoperirile viitoare ne vor verifica, o generalizare a folosirii monedei romane de argint la populația locală și în acest colț al țării noastre, ca de alt fel și în Dacia.

Judecînd după înaltul grad de tocire a monedelor reiese că ele au rămas în circulație o vreme îndelungată. Rămînerea în circulație și pentru partea de început a imperiului ne este confirmată de tezaurul de la Niculițel, menționat de noi mai sus.

Denari romani republicani descoperiți la Costinești (Dobrogea).

Descoperirea şi studierea amănunţită a altor aflări de monede ne vor ajuta să distingem etapele cronologice de pătrundere, precum şi direcţiile şi legăturile cu descoperirile similare din Dacia şi Tracia, respectiv din restul României şi cele din Bulgaria.

DESCRIEREA MONEDELOR DIN TEZAUR

1. Natta

AR ↖ 3,64 g; 17 mm. Incizie pe av.
Grueber, Roma, 844, anii 172—151.
Sydenham, 390, anii 145—138.

2. *P. Calpurnius*

AR → 3,45 g; 20 mm. Conservarea slabă, moneda mult tocită de circulaţie. Incizii pe av. şi v.
Grueber, Roma, 968, anii 124—103.
Sydenham, 468, anii 133—126.

3. *M. Marcius*

AR ← 3,55 g; 19 mm. Conservarea slabă, moneda mult tocită de o îndelungată circulaţie.
Grueber, Roma, 1088, anii 124—103.
Sydenham, 500, anii 119—110.

4. *L. Titurius Sabinus*

AR ↓ 3,56 g; 19,5 mm. n exergă cifra CX. Conservarea mediocră, moneda mult tocită de circulaţie.
Grueber, Roma, 2344, anul 87.
Sydenham, 700 a, anul 88.

5. *L. Iulius Bursio*

AR ↙ 3,18 g; 19 mm. Conservarea slabă, moneda mult tocită de o lungă circulaţie. Incizii pe av.
Grueber, Roma, 2485, anul 85.
Sydenham, 728, tip general, anul 83.

6. *Fără nume de magistrat*

AR ↙ 3,41 g; 19 mm. Conservarea mediocră, moneda mult tocită de o lungă circulaţie. Incizii pe av.
Grueber, Roma, 2622, anul 84.
Sydenham, 723, anii 85—84.

7. *M. Scaurus, P. Hypsaeus*

AR ↓ 3,28 g; 17 mm. Conservarea slabă, moneda mult tocită.
Contramarcată pe av. şi pe rv.
Grueber, Roma, 3878, anul 58.
Sydenham, 913, anul 58.

8. *A. Licinius Nerva*

AR ↗ 3,23 g; 17 mm. Pe av. trei incizii-contramărci; rv. şters. Conservarea rea, moneda tocită pînă la nerecunoaştere.
Grueber, Roma, 3999, anul 48.
Sydenham, 954, anul 47.

9. *Man. Cordius Rufus*

AR ↘ 3,38 g; 17 mm. Pe av. patru incizii. Conservarea slabă, moneda mult tocită de circulaţie.
Grueber, Roma, 4027, tip general, anul 46.
Sydenham, 967, tip general, anul 46.

10. *Acelaşi magistrat*

AR → 2,99 g; 18,5 mm. Pe av. patru incizii. Conservarea slabă, moneda mult tocită de o lungă circulaţie.
Grueber, Roma, 4037, anul 46.
Sydenham, 967, tip general, anul 46.

11. *L. Aemilius Buca*

AR → 3,15 g; 18,5 mm. Conservarea slabă, moneda mult tocită de o lungă circulaţie.
Grueber, Roma, 4152, anul 44.
Sydenham, 1060, anul 44.

12. *Petillius Capitolinus*

AR ↑ 3,44 g; 18 mm. Pe av. două incizii. Conservarea slabă, moneda mult tocită de circulaţie.
Grueber, Roma, 4217, anul 40.
Sydenham, 1149, anul 37.

13. *M. Antonius*

AR ↖ 3,51 g; 17,5 mm. Pe av. incizii. Conservarea bună, moneda tocită.
Grueber, Est, 190, anii 32–31.
Sydenham, 1216, anii 32–31.

14. *Acelaşi*

AR ↓ 3,45 g; 17 mm. Cîte o incizie semicirculară atît pe av. cît şi pe rv. Conservarea bună moneda tocită.
Grueber, Est, 201, anii 32–31.
Sydenham, 1227, anii 32–31.

15. *Acelaşi*

AR ↗ 3,72 g; 19 mm. Incizii pe av. şi pe rv. Conservarea slabă, moneda mult tocită.
Grueber, Est, 217, anii 32–31.
Sydenham, 1245, anii 32–31.

16. *Acelaşi*

AR ↑ 3,66 g; 18 mm. Incizii pe av. şi pe rv. Conservarea slabă, moneda tocită.
Grueber, Est, 204 (?), anii 32–31.
Sydenham, 1230 (?), anii 32–31.

17. *Acelaşi*

AR ↑ 3,46 g; 19 mm. Av. şters; pe rv. o incizie. Conservarea slabă, moneda tocită.
Grueber, Est, 204?, anii 32–31.
Sydenham, 1230 (?), anii 32–31.

CONTRIBUTIONS A L'ETUDE DE LA CIRCULATION MONÉTAIRE EN DOBROUDJA AU Ier SIÈCLE av. n.è.
LE TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS DE COSTINEŞTI

Résumé

L'auteur présente un trésor de deniers romains du temps de la République, découvert à Costineşti, département de Constanţa. De cette trouvaille il a été récupéré 17 exemplaires qui sont répartis au point de vue chronologique sur les II et I siècles av. n.è (fig. 1). Les monnaies sont très usées, fait qui témoigne de leur maintien dans la circulation également à une étape ultérieure à la dernière émission.

Il y est rappelé aussi d'autres trésors de monnaies romaines du temps de la République, découverts toujours sur le territoire de la Dobroudja; ceci constitue la preuve de la pénétration de ces pièces et de leur maintien dans la circulation au cours du Ier siècle av. n.è. ainsi qu'au siècle suivant.

Légende des figures

1) Deniers romains républicains découverts à Costieşti, Dobroudgea.

BEITRÄGE ZUM DES MÜNZUMLAUFS IN DER DOBRUDSCHA IM 1. JH. V. U. Z. DER HORTFUND RÖMISCHER DENAREN AUS DER ZEIT DER REPUBLIK IN COSTINEŞTI, KREIS KONSTANZA

Zusammenfassung

Verfasser beschreibt einen Hortfund römischer republikanischer Denare, die in Costineşti, Kreis Konstanza gefunden wurden. Von diesem Fund konnten 17 Exemplare geborgen werden (Abb. 1), die chronologisch gestaffelt in die Jahrhunderte 2 bis 1 v.u. Z. anzusetzen sind. Die Münzen sind stark abgegriffen, was besagt, daß sie lange Zeit nach der letzten Ausgabe im Umlauf geblieben sind.

Es werden auch noch andere Funde mit römischen Münzen erwähnt, die aus der Zeit der Republik stammen und auch auf dem Gebiet der Dobrudscha gehoben wurden. Daraus ist zu schließen, daß sie sowohl im ersten als auch im zweiten Jahrhundert in die Dobrudscha gedrungen sind und dort im Umlauf blieben.

C. SCORPAN

ASPECTE ALE CONTINUITĂȚII ȘI ROMANIZĂRII BĂȘTINAȘILOR DIN DOBROGEA, ÎN LUMINA RECENTELOR CERCETĂRI

Trebuie să precizăm încă de la început, că lucrarea de față este continuarea și completarea, dar la scară de sinteză pentru întreaga Dobroge, a preocupărilor noastre destul de recente, concretizate în publicarea unor descoperiri getice de pe teritoriul dobrogean în epoca romană [1].

Argumente peremptorii pentru populația getică din Dobrogea în mileniul I î.e.n., pînă la cucerirea romană, găsim în numeroase izvoare literare [2], epigrafice [3] și mai ales arheologice [4]. Odată însă cu momentul în care imperiul ajungea la Pontul Stîng și la Dunărea de Jos, problema devenea alta.

Datorită faptului că în sec. I e.n. au avut loc mișcări de populații, mutații pe diferite direcții, cît și duratei mari a dominației romane (și drept urmare romanizarea nu putea avea decît un caracter profund și total), mulți istorici au ajuns la contestarea continuității vieții geților aborigeni în perioada romană. După părerea noastră, o cauză de prim ordin ce sprijinea o asemenea concepție era și lipsa cercetărilor serioase îndreptate într-o atare direcție [5]. Dacă era în concordanță cu logica istorică să ne închipuim că și în Dobrogea romană

---

[1] *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în *SCIV*, 21, 1, 1970, p. 65—95; *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac — Valea lui Marinciu*, în *Pontice*, II, 1969, p.43; cf. și *Geții în Dobrogea romană* — comunicare prezentată Conferinței naționale de arheologie, Craiova, 1969; *Imitații getice după opaițe greco-romane*, *Pontice*, II, 1969.

[2] Hecateu (Fr. 170—172), Herodot (IV, 93, 97—99, V, 3), Hellanicos (*Obiceiuri barbare*, Fr. 73) Tucidide (*Istorii*, II, 96), Strabon (*Geografia*, II, 5, 12, VII, 3, 2, VII, 4, 5), Trogus Pompeius (IX, 2, 3), ș.a.

[3] În jurul anului 300 î.e.n. s-au stabilit relații strînse între cetatea Histria și „regele" get din Dobrogea — Zalmodegikos. Templul *Marelui Zeu* de la Histria, ridicat în sec. III î.e.n., manifestare a sincretismului, are semnificația sa în înțelegerea fenomenului de întrepătrundere dintre greci și indigeni, chiar pe planul vieții spirituale. Cf. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 53—54

[4] S-au efectuat săpături arheologice la Cernavoda (D. Berciu, *Materiale*, IV, p. 281), Tariverde (D. Berciu, C. Preda, *Materiale*, V, p. 318), Bugeac (M. Irimia, *Pontice*, I, 1968, p. 193), Satu-Nou (B. Mitrea, C. Preda, N. Angelescu, *Materiale*, VII, p. 283), Murighiol (E. Bujor, în *SCIV*, VII, 1956, în *Dacia*, NS, II, 1968, p. 125), Rasova (C. Scorpan, în *Pontice*, I, 1968, p. 359) ș.a.

[5] Primul sondaj într-o așezare rurală din epoca romană s-a efectuat abia în 1969, pe malul lacului Bugeac. Cf. C. Scorpan, în *Pontice*, II, 1969.

(sec. I—VI e.n.), indigenii, asupra cărora trebuia să acționeze procesul romanizării, nu puteau să fie alții decît aceeași geți din totdeauna [6], eventual asimilînd alte grupe etnice alogene, pentru susținerea unei astfel de păreri lipseau argumentele sigure, dovezile materiale și interpretările hotărîtoare.

În ultimii doi ani însă, cercetările noastre au fost fructificate, astfel că dispunem astăzi de primele date concludente cu privire la o populație getică *post* sec. I e.n.

*

În primăvara anului 1969 am efectuat săpături în prima și singura (deocamdată) așezare rurală din Dobrogea romană. Așezare omenească modestă, de dimensiuni cantitative reduse, pagusul de pe malul lacului Bugeac (la numai 3 km de Dunăre și la 5 km de Durostorum) capătă proporții prin semnificațiile și concluziile pe care le susține.

Pe baza observațiilor stratigrafice și a materialelor descoperite (ceramică, unelte, podoabe, monede) așezarea rurală de la Bugeac se datează în secolul al II-lea e.n. [7]

Vasele lucrate cu mîna, de veche tradiție indigenă, îmbracă forme și tipuri cunoscute în lumea autohtonă din perioada provincială (sec. II—III) [8], unele dintre ele continuînd pe cele din etapa clasică (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.) [9]. Chiupurile, oalele-borcan și ceștile (așa numitele cățui) au fost în majoritate lucrate dintr-o pastă poroasă de culoare brun-cenușie sau, uneori, cărămizie. Arderea este bună, cele mai multe vase avînd pereți duri, cu suprafața netezită. Se întîlnesc și vase cu pereți subțiri, avînd culoarea neagră atît la miez cît și la exterior. Majoritatea vaselor lucrate cu mîna sînt ornamentate tradițional cu brîuri în relief alveolate, orizontale și verticale, plasate pe corp, pe gît, dar și imediat sub buză sau lîngă fund, cu butoni simpli sau cu adîncituri de degete, singuri sau în asociație cu brîurile, cu decorul în val incizat sau cu linii incizate formînd motive diverse. Se întîlnesc de asemenea brîurile crestate, ca și buze cu adîncituri de degete și crestături. Merită remarcat marele număr de cești (opaițe daco-getice), ca și vasele miniaturale.

Ceramica cenușie lucrată la roată, net superioară primei categorii, este reprezentată prin oale-borcan, cupe cu picior scurt (așa numitele *fructiere*), străchini și cănițe cu analogii în același spațiu autohton din perioada pro-

---

[6] Mai ales că ne erau la îndemînă exemplele altor provincii — în care componenta etnică autohtonă se păstrează în toată perioada romană — cum ar fi Dacia, Moesia, Tracia, Pannonia, Noricum.

[7] C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac — Valea lui Marinciu*, în *Pontice*, II, 1969, p. 43

[8] În Dacia, la Brețcu (*SCIV*, II, 1, 1951, p. 293), Cașolț (*SCIV*, 3—4, 1955, p. 603—608), Sîncrăieni (*Idem*, p. 562, fig. 3), Gilău (*Materiale*, II, p. 716, *Materiale*, 4, p. 457), Ighiu (*Materiale*, V, p. 444—447), Soporul de Cîmpie (D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 52—59), ș.a. De asemenea, analogii în mediul carpic din Moldova (Slobozia, Dochia, Lutărie, în apropiere de Piatra Neamț), ceramică pe care am cunoscut-o îndeaproape. Cum vom vedea mai jos, vase identice s-au descoperit la Histria și Enisala, datate în sec. II—III e.n.

[9] Pentru evoluția unor forme, vezi I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969.

vincială. Decorul acestor vase a fost obținut prin lustruirea pastei înainte de ardere [10].

Pe lîngă și împreună cu cele două categorii ceramice amintite mai sus, la Bugeac a apărut și o însemnată cantitate de ceramică roșie la roată, romană, în tipuri și forme uzuale sau de lux bine cunoscute. S-au descoperit și fragmente de vase romane de sticlă și un inel de bronz cu gemă.

Cele două fibule, una de bronz, ornamentată, și una simplă de fier, ambele cu arcul din bandă lată, puternic curbat, cu balama și piedică, se pot data prin analogii în secolul al II-lea [11]. Cea de a treia fibulă, fragmentară, aparține tipului cel mai răspîndit în epoca provincială romană.

Dintre cele cinci monede descoperite, două sînt republicane de argint, puternic tocite și trei de bronz, imperiale (una de la Tiberiu, a doua de la Claudiu și cea de a treia, *foarte bine conservată*, de la Hadrian).

Așa cum am afirmat și cu altă ocazie [12], situația stratigrafică de la Bugeac nu este prea complicată, în sensul că există un singur strat de cultură, clar, pe a cărui întreagă grosime, imediat de la pămîntul viu în sus, ceramica lucrată cu mîna este amestecată cu cea roșie la roată, romană. Există indicii pentru două nivele, însă în cadrul unuia și aceluiași strat, unic, din epoca romană.

Cîteva fragmente ceramice, printre care o fructieră lucrată cu mîna, toarta unei căni de lux cenușie și alte cîteva, ca și cele două monede republicane de argint din sec. I î.e.n., au făcut să se nască bănuiala că la Bugeac — Valea lui Marinciu *trebuie* să existe un strat mai vechi, poate chiar din sec. III—II î.e.n.

În primul rînd, acest lucru nu se verifică stratigrafic, întrucît stratul de cultură existent și cercetat, din epoca romană, este direct pe pămîntul viu (iar săpătura a atins în multe locuri o mare adîncime în acest pămînt viu). Dacă am avea de a face cu două nivele, la distanță cronologică unul față de celălalt, ar fi obligatorie înregistrarea în pămînt a unei întreruperi, dacă nu chiar a unui hiatus; fără a mai vorbi de unitatea tipologică a ceramicii getice și romane, constatate la Bugeac. În al doilea rînd, cele cîteva exemple ceramice aduse în discuție sînt în cantitate extrem de redusă. Cel mult, ele ar fi fost aduse în așezare, din altă parte, ocazional. În împrejurimi însă nu am găsit deocamdată o astfel de așezare. Părerea noastră este că avem de a face cu procesul continuării tradițiilor mult mai vechi, lucru constatat și în alte părți, conservatorismul geților ne mai fiind astăzi pus la îndoială [13].

---

[10] Analogii pentru ceramica cenușie la roată — în asociație cu cea primitivă de la Bugeac, pe un spațiu geto-dac foarte larg: Vezi I. H. Crișan, *op. cit.*; D. Protase, *op. cit.*, p. 43—45, 69; M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Materiale*, VIII, p. 489; fig. 7. S. Morintz, *Materiale*, VIII, p. 513—518; p. 522—525; D. Protase, *Idem*, p. 531—534; *Materiale*, VI, p. 366—370, p. 375—381; p. 384., Pl. I; p. 475—480, p. 505, fig. 6.

[11] Am văzut fibule de fier identice, datate în sec. II—III e.n., în muzeul din Bacău. Pentru alte analogii, informații de la M. Babeș.

[12] La Conferința națională de arheologie — 1969, s-au ridicat o serie de probleme în legătură cu ipotezele susținute de comunicarea noastră. În articolul de față, la punctele asupra cărora s-au purtat discuții, lărgim argumentarea în scopul unei cît mai depline clarificări.

[13] Elemente vechi s-au constatat și în ceramica din cimitirul de la Enisala (sec. II—III e.n.). Informații M. Babeș, În Dacia romană, tradiția puternică se constată din plin în ceramica getică Cf. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, 1966, p. 65, p. 67 („*pe teritoriul provinciei este atestată în numeroase locuri menținerea ceramicii primitive*

În legătură cu cele două monede republicane de argint și foarte puternic tocite, presupunem că ele au circulat și în secolele următoare momentului emisiunii, întrucît e un lucru dovedit că monedele mai vechi rămîn în circulație multă vreme, împreună cu cele bătute ulterior. Și în Dacia denarii republicani au circulat pînă în sec. II e.n. [14]. Specialiștii afirmă chiar că geto-dacii au preferat cu predilecție moneda republicană *numai în epoca de după Nero și nu și mai înainte* [15]. Așadar credem că la Bugeac — Valea lui Marinciu nu a apărut nici o dovadă pentru datarea așezării, sau a unui strat, înainte de sec. II e.n. [16].

Vase lucrate cu mîna, identice celor de la Bugeac, (în special tipul de oală-sac, cu buză răsfrîntă și cu brîu alveolat sau crestat pe mijlocul vasului sau cu butoni) s-au descoperit la Histria (sec. II—III) [17], în necropola de la Enisala (sec. II—III) [18], la Dinogeția [19]. Aceste vase, împreună cu ceramica (analogă celei de la Bugeac) ce s-a descoperit la Tropaeum [20], la Tomis, Callatis [21] și în alte peste zece așezări rurale cercetate la suprafață, constituie un nucleu pentru conturarea tipologică a aspectului cultural getic din Dobrogea secolelor II—III e.n.

---

lucrate cu mîna din epoca Latène-ului tîrziu dacic" sau „*ceramica dacică din provincie rămîne aproape neschimbată*") p. 68, 136, 199, 200. Aceeași tradiție se constată și în riturile funerare (*Ibidem*, p. 80). Ceramica de la fig. 3, 6, 9, 10, 11, 16, 17, 20, 32/4, 35, 39, 40/4, 42, reflectă clar vechile tradiții, constituind în același timp analogii perfecte pentru unele tipuri de la Bugeac.

Pentru aceeași problemă vezi și I. H. Crișan, *op. cit.*

Pe aceeași linie metodologică, subliniem că la Glăvăneștii din Deal, Prof. M. Petrescu-Dîmbovița constată prelungirea unor forme tipice hallstattiene pînă în sec. II—I î.e.n. (comunicare la Conferința națională de arheologie, Craiova, 1969), ceea ce dovedește că odată cu înmulțirea datelor, descoperiri ce par la început surprinzătoare și de necrezut se vădesc a fi fenomene firești la un popor atît de conservator.

[14] Cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 90, 97.

[15] B. Mitrea, *Monede din timpul republicii descoperite la Ișalnița*, în Materiale, I, 1953, p. 581. D. Protase, *op. cit.*, p. 99.

[16] În orice caz. descoperirea unui strat mai vechi ar fi fost o întîmplare pozitivă, care nu ar fi slăbit, ci dimpotrivă ar fi ajutat teza noastră asupra continuității geților. Din păcate, pînă în prezent nu cunoaștem nici o așezare sau necropolă din sec. II—I î.e.n. pe teritoriul Dobrogei, în afara descoperirii celor două vase cenușii de la Rasova, datate de noi în sec. II—I î.e.n. (vezi *Pontice*, 1968, p. 359—363, fig. 20 și 21).

[17] Am văzut vasul la Institutul de arheologie din București, prin bunăvoința lui N. Hamparțumian.

[18] M. Babeș, autorul săpăturilor, mi-a permis cu generozitate să iau contact cu materialul de la Enisala.

[19] I. Barnea, în *SCIV*, 1—2, 1953, p. 263—267. În S s-a descoperit o locuință nederanjată cu multă ceramică, romană, alături de vase getice tipice (sec. II—III).

De asemenea o ceașcă dacică fără toartă (vezi *SCIV*, 1, 1951, p. 39, fig. 27) iar în strat din sec. IV e.n., o oală getică cu toartă, alături de ceramică romană (*SCIV*, 3—4, 1955, p. 714, fig. 2).

Concliziile sînt foarte importante („Dar apariția în același strat, mai mult încă, în aceeași locuință, a olăriei dacice, ne arată că și aici ca și în alte locuri populația băștinașă, cu cultura ei specifică, n-a fost alungată, ci a rămas mai departe un element constitutiv important. Ceramica băștinașă continuă să se lucreze și să se folosească nu numai în îndepărtate gospodării izolate, ci și în centrele în care invadatorii se așează în mijlocul băștinașilor").

[20] Mulțumim tov. I. Barnea pentru informațiile primite.

[21] C. Scorpan, în *SCIV*, 1, 1970, p. 65—95.

Pentru a nega caracterul local, autohton al așezării de la Bugeac și din celelalte puncte, s-a emis și părerea că geții de aici ar fi fost transplantați de la nordul Dunării. Există desigur asemănări cu produsele ceramice, dar aceasta se datorește doar caracterului unitar al culturii materiale a tuturor geto-dacilor (problemă asupra căreia vom reveni) și nicidecum venirii carpilor în Dobrogea, eveniment ce nu putea avea loc înaintea celei de a doua jumătăți a secolului al III-lea [22], moment în care pagusul de la Bugeac, chiar dacă nu-și terminase existența, era de mult timp întemeiat.

Singurele mutații de geto-daci de la nordul Dunării, care se află în relativă concordanță cronologică cu datarea Bugeacului ar fi cele ale lui Aelius Catus (anii 9—11 e.n.) și Ti. Plautius Silvanus Aelianus (57—67 e.n.). Există însă elemente ce infirmă și această ipoteză. Nu ni se pare normal ca Aelius Catus să colonizeze pe geții aduși din Muntenia atît de aproape de Dunăre (2 km) și de Durostorum (4 km), într-o regiune cu o densitate desigur ridicată a populației, mai cu seamă că la acea vreme, pe granița Dunării se aflau garnizoanele odrișilor [23]. Însuși Strabon ne determină la o altă localizare [24], eventual cea stabilită de V. Pârvan [25]. Și transdanubienii dislocați de Plautius Aelianus au fost desigur așezați la sud de Dunăre în diferite locuri, nu însă la Bugeac [26].

Tot la Bugeac au fost descoperite două vase de un aspect deosebit. Unul dintre ele se apropie mult de vasele sarmatice [27] (fig. 16/1), cel de al doilea (fig. 16/2) mai puțin, avînd o pastă bună și o formă nu întrutotul tipică.

Pînă în prezent, vase sarmatice s-au descoperit la Histria, Tomis și Bugeac. În ce măsură reflectă asemenea descoperiri prezența unui grup sarmatic, întrucît și izvoarele literare atestă sarmați în Dobrogea, rămîne de rezolvat prin cercetări viitoare.

CALLATIS

Deosebit de valoroase se relevă a fi interesantele descoperiri getice din Callatis și mai ales din Tomis.

La Callatis, din cele 19 exemplare ceramice, 8 aparțin epocii elenistice și 11 celei romane.

---

[22] C. Scorpan, în *Pontica*, 1968, p. 342 și urm.

[23] Ovidiu (*Scrisori din Pont*, I, 8, 15—20, IV, 7, 25, IV, 9, 79) atestă cu claritate prezența acestora la Aegyssus și Troesmis. Cf. și D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 301; R. Vulpe, *DID*, II, p. 36.

[24] „a mutat de dincolo de Istru în Tracia cincizeci de mii de *geți*, un neam de aceeași limbă cu tracii, care și acum locuiesc acolo *spunîndu-li-se moesi*". (VII, 3, 10).

[25] Așezați între rîurile numite azi Isker și Iantra (*Getica*, p. 93).

[26] R. Vulpe, *DID*, II, p. 57 („în părțile mai slab locuite ale provinciei sale, pentru a lucra pămîntul"). Dacă Bugeacul nu ni se pare a fi fost întemeiat de geți aduși de la nordul Dunării, datorită motivelor enunțate mai sus, nu înseamnă că contestăm răspîndirea în cadrul acțiunilor lui Aelius Catus și Plautius Aelianus, a geților din Muntenia sau Moldova, în restul teritoriului Dobrogei. Un aflux getic (Strabon, care făcea corect distincție între *geți* și *daci*, îi numește geți) nu poate fi interpretat decît ca o întărire a elementului băștinaș dobrogean, aspectele culturale la geții de la nord și sud de Dunăre fiind identice.

[27] Analogii la Tomis (cf. C. Scorpan, *SCIV*, 1, 1970, p. 65—95), Histria (P. Alexandrescu, *Materiale*, V, p. 304, fig. 7/c) și Tatina (apud P. Alexandrescu).

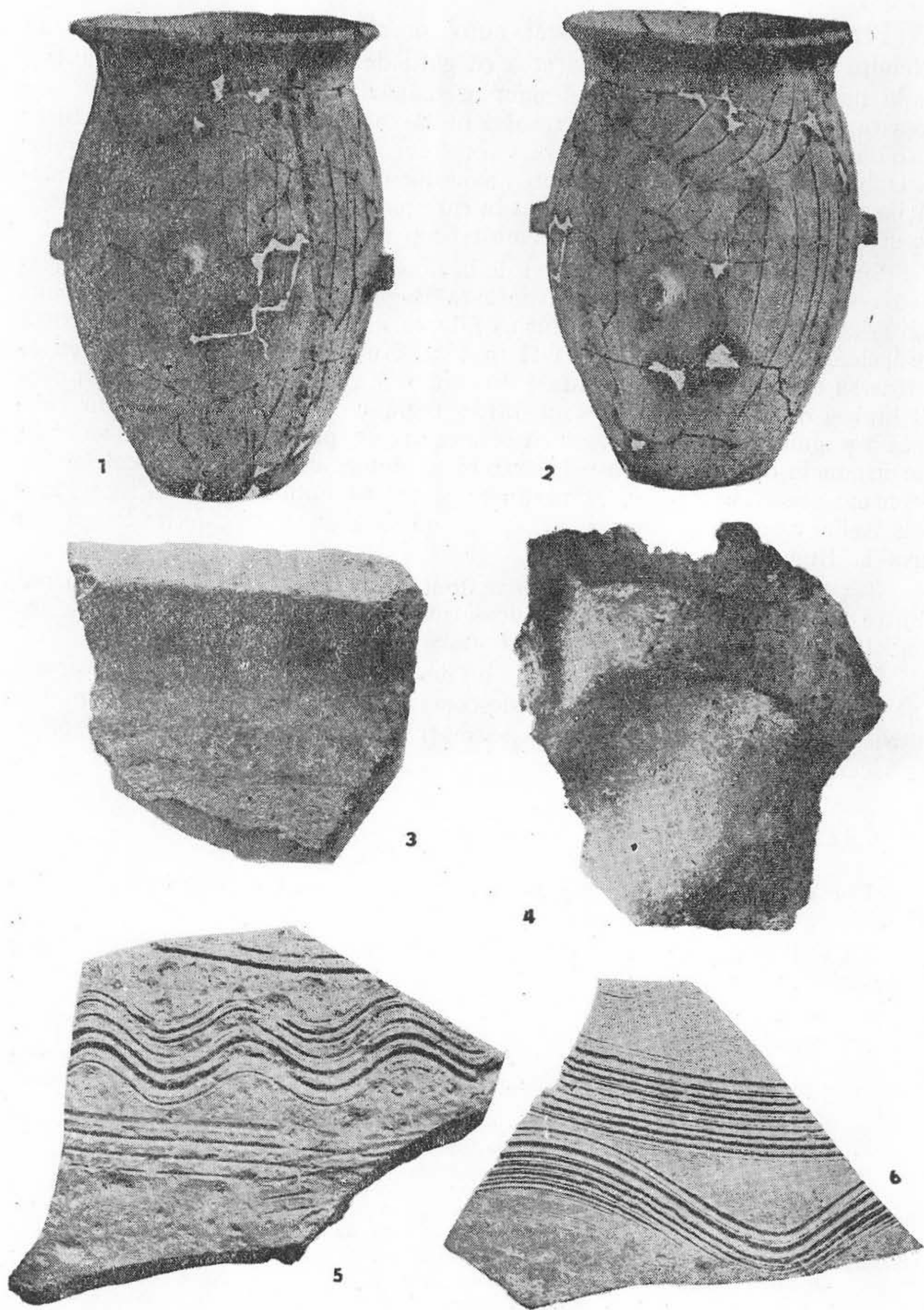

Fig. 1: 1–3, Buceac; 4, 5, Histria; 6, Sacioava.

TOMIS.

Din Tomis (intra-muros) provin 59 exemplare ceramice getice, dintre care 26 datează din epoca elenistică iar 33 din epoca romană. Descoperiri surprinzătoare s-au făcut însă și în necropolele tomitane: 4 morminte din perioada elenistică și 6 din cea romană conțineau vase autohtone getice lucrate cu mîna, cum ar fi vase miniaturale, cești-cățui, imitații după vase grecești și romane. Într-un mormînt din sec. III, alături de inventar funerar roman era depusă și o ceașcă, tronconică, cu alveole digitale la bază, plină cu cenușă și cărbuni.

Asemenea cești-cățui, caracteristice geților și dacilor în sec. III e.n. de pe teritoriul Moldovei, Munteniei și Transilvaniei, s-au mai descoperit la Tomis, Callatis, Schitu, Tuzla, Limanu și Histria. În felul acesta, cunoaștem astăzi un număr de 11 cățui getice cu alveole din epoca romană, provenite din zona litoralului [28].

Nu putem trece cu vederea descoperirea la Tomis și la Callatis a mai multor opaițe lucrate cu mîna, imitații certe după exemplare greco-romane, dintre care remarcăm un opaiț cu bazin închis, cu două ciocuri și cu o toartă, cu decor de mici alveole și crenguțe de brad incizate, imitat după opaițele din perioada romană timpurie [29].

Descoperirea unor vase getice lucrate cu mîna, în morminte din epoca elenistică și romană din Tomis, împreună cu materiale grecești sau romane, ridică desigur problema apartenenței etnice a defuncților. Avem de a face cu autohtoni geți din orașele pontice care, cu toate că au suferit influențele unei culturi materiale superioare, grecești sau romane, își păstrează (desigur numai unii dintre geții elenizați sau romanizați) tradițiile. Păstrarea ritualului funerar specific, determină pe unii tomitani de origine indigenă să depună în mormînt, pe lîngă obiecte de calitate — grecești sau romane — și unul sau două vase locale, expresie a păstrării încă vii a conștiinței lor etnico-religioase. Tot geții depun în morminte, după un obicei vechi, cuțite-cosoare curbe, tipice, ce stau alături de un inventar funerar bogat. La Tomis, dispunem de 3 asemenea exemple.

VALUL TRAIAN.

La Valul Traian (Valea Seacă), a fost depistată o așezare rurală, care are o deosebită importanță pentru problema ce discutăm, dar și pentru conexiunile ce se pot stabili cu ceramica indigenă din sec. II—III și cu cea din sec. V—VI [30]. S-au colectat numeroase fragmente ceramice lucrate cu mîna și ceramică roșie romană, care, împreună cu observațiile făcute în malul unui șanț de irigații, ne-au ajutat la o preliminară încadrare cronologică. Întîlnim

---

[28] Cf. C. Scorpan, în *SCIV*, 1, 1970, p. 65, cu analogiile și bibliografia respectivă. Cățuia cu alveole la bază de la Cipău-Gîrle aparține sec. IV e.n. (D. Protase, *Problema continuității....*, p. 113—114, fig. 35/6). La fel și cele cinci cățui cu alveole din așezarea rurală descoperită recent la Valul Traian (Valea Seacă) databilă în sec. IV—V e.n.

[29] C. Scorpan, *Imitații getice după opaițe greco-romane*, în *Pontice*, II, 1969, p. 253

[30] Așezarea a fost descoperită de muzeograful Gh. Papuc. Ulterior a fost efectuată o sistematică cercetare de suprafață de către un colectiv alcătuit din Gh. Papuc, M. Bucovală și subsemnatul, cu care ocazie au fost găsite numeroase fragmente cermice.

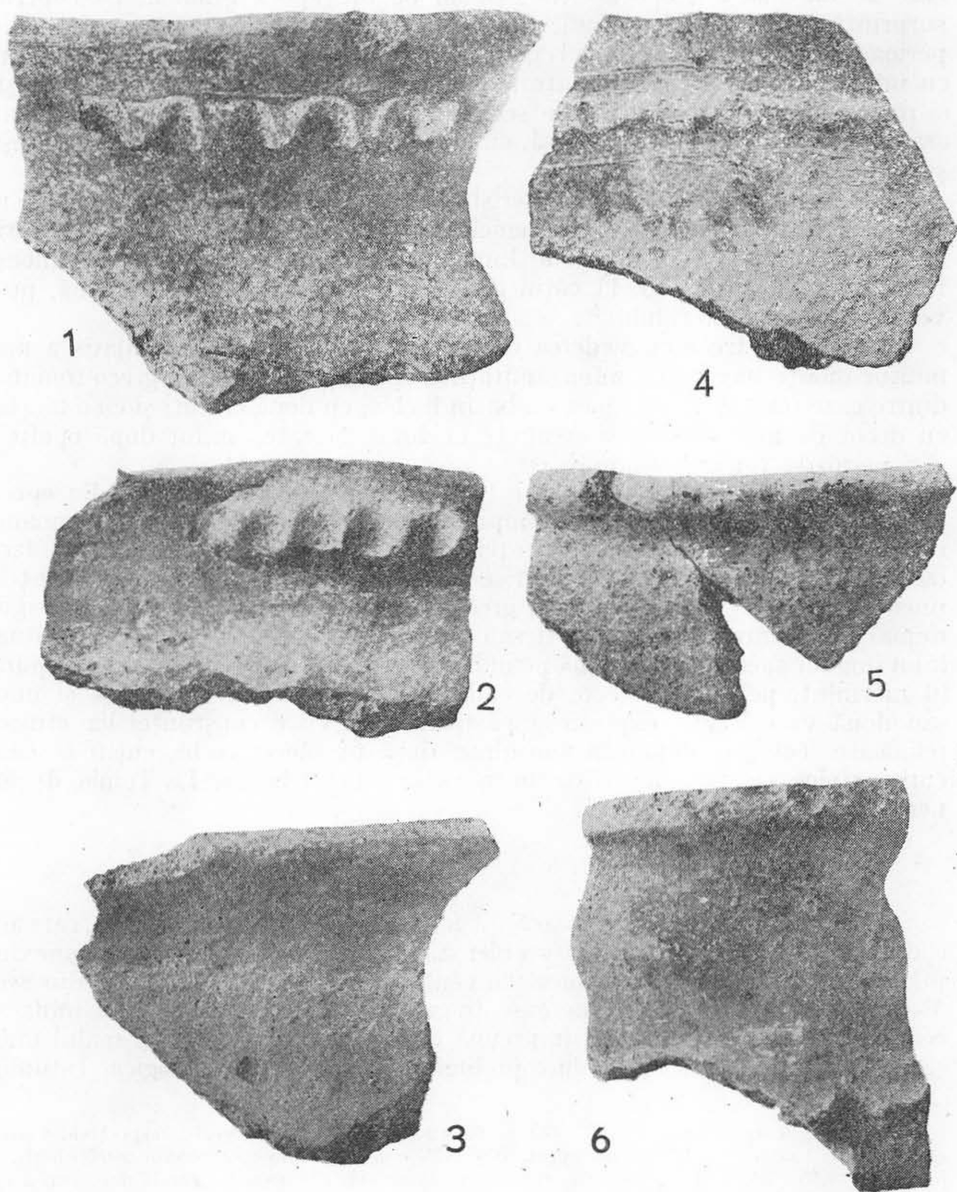

Fig. 2: 1, 2, 4, Valul Traian; 3, 5, 6, Histria

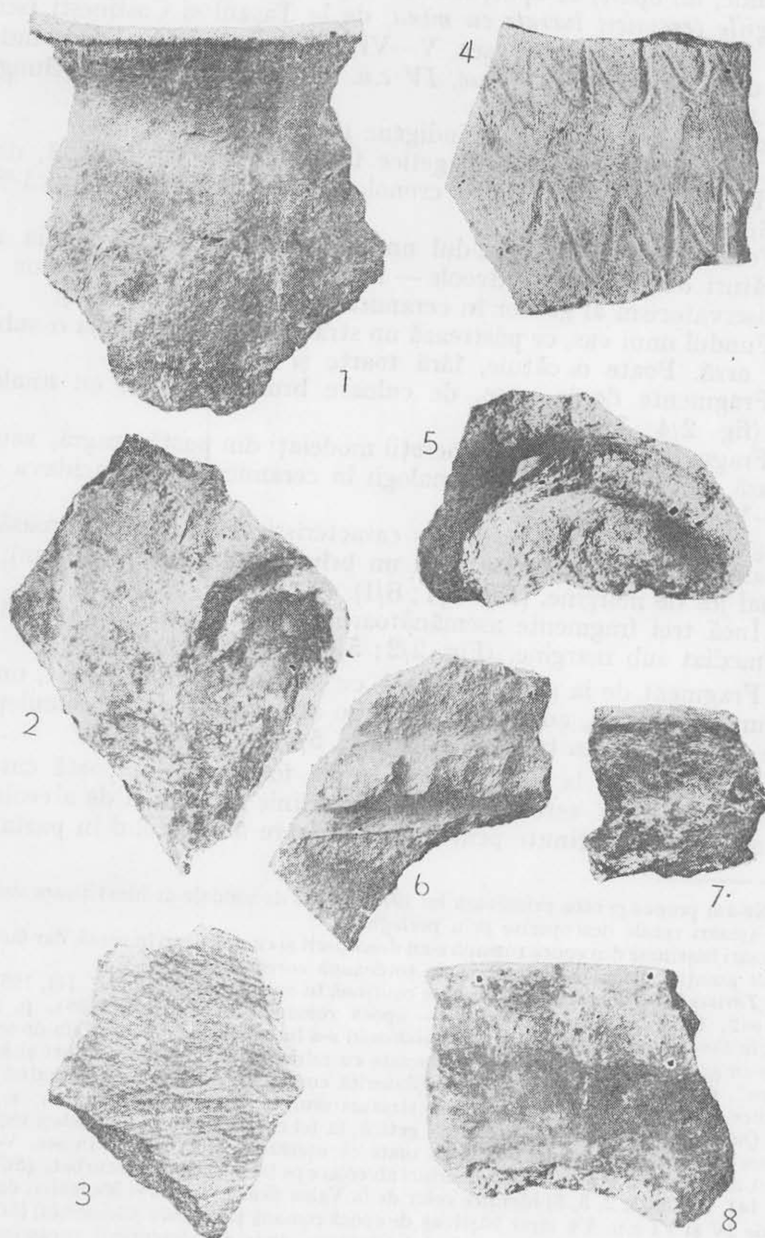

Fig. 3: 1, 4, 6, 7, Sacidava; 2, 3, 5, 8, Histria.

ceramică romană de bună factură, dar și fragmente ceramice (amfore, străchini scunde, un opaiț) ce aparțin sec. IV și V e.n. Toate acestea completate de *analogiile ceramicii lucrate cu mîna*, de la Tașaul și Costinești (sec. IV) dar și la Histria și Sacidava (sec. V—VI), ne fac să datăm, deocamdată [31], așezarea de la Valea Seacă *în sec. IV e.n.* cu foarte probabile prelungiri în sec. V e.n.

Ne oprim asupra ceramicii indigene lucrate cu mîna.

— Cinci fragmente de cățui getice tipice, cu alveole la bază, databile în sec. III—IV e.n., asigură atît cronologia cît și atribuirea etnică [32]. (Fig 5/5, 7; 6/4, 8; 7/1)

— Toarta și parte din fundul unei cești daco-getice. Apariția acestei forme alături de cățuile cu alveole — fără toarte —, atestă din nou puternicul conservatorism al geților în ceramica primitivă (Fig. 4/5, 7).

— Fundul unui vas, ce păstrează un strat gros și negru de la o substanță organică arsă. Poate o cățuie, fără toarte și alveole?

— Fragmente de la vase, de culoare brun-cărămizie, cu analogii la Bugeac (fig. 2/4; 7/2; 11/3)

— Fragmente de la vase cu pereții modelați din pastă neagră, sau brun-negricioasă, fără ornamente, cu analogii în ceramica de la Sacidava și Histria (V—VI e.n.). (Fig. 11/2, 15).

Fragment de la gura unei oale caracteristice, din pastă poroasă brun-negricioasă, ce este ornamentată cu un brîu alveolat scurt (8,5 cm), plasat puțin mai jos de margine. (Fig. 2/1; 6/1).

— Încă trei fragmente asemănătoare cu cel de mai sus, cu brîul însă plasat imediat sub margine. (Fig. 2/2; 5/6; 6/2, 6, 7).

— Fragment de la gîtul unei oale, cu un decor inedit. Pe gît, un șir de linii, scurte, verticale, adînci, sub care se află un alt șir de cerculețe mici, adîncite puternic cu un tub cilindric. (Fig. 5/3).

— Fragment de la gîtul unei oale, de formă și din pastă caracteristică, lucrată cu mîna, este ornamentat cu o linie orizontală de alveole, apropiate una de alta, obținute prin ușoara apăsare a degetului în pasta moale.

---

[31] Ne-am propus pentru primăvara lui 1971, o serie de sondaje de identificare stratigrafică în unele așezări rurale descoperite prin periegheze.

Așezări băștinașe din epoca romană s-au descoperit și cu mulți ani în urmă, dar fără a atrage prea mult atenția și fără a fi intepretate totdeauna corect.

La *Tariverde* s-a constatat că așezarea continuă în epoca romană (*SCIV*, III, 1952, p. 271, SCIV, 1—2, 1953, p. 133); la *Niculițel* — epocă romană (*SCIV*, 1—2, 1954, p. 182—183, fig. 20); la *Sinoe* (foarte probabil *Vicus Quintionis*) s-a înregistrat un strat tîrziu de sec. V—VI în care s-au găsit și fragmente ceramice lucrate cu mîna, ornamentate cu brîuri și butoni „de tip Latène", dar care au fost considerate (datorită concepției și surprizei), ignorînd condițiile stratigrafice, ca „provenind, desigur, din straturi mult mai vechi". După noi, e o dovadă că *Vicus Quintionis* are o origine indigenă, getică, la fel ca *Buteridava* din același teritoriu histrian (vezi mai jos). La *Sinoe-Zmeica*, cu toate că așezarea a fost datată în sec. V—II î.e.n. au apărut unele fragmente de la oale cu brîuri alveolare pe buză și cu profil curbat, (*SCIV*, 1—2, 1953, p. 141, fig. 28/1, 2, 3, 5) identice celor de la Valea Seacă, Tomis și Mangalia, datate sigur în secolele IV și VI e.n. Un strat băștinaș de epocă romană și la *Vadu* (Chiaurköi) (*SCIV*, 1—2, 1953, p. 145—146). La *Somova*, pe dealul Coazima, unde s-a descoperit ceramică romană, alături de ceramică getică lucrată cu mîna, cu brîuri și butoni rotunzi (caracteristici epocii romane), și de ceramică cenușie la roată (cf. Gh. Ștefan, în *Studii și referate privind istoria României*, I, p. 37).

[32] Pentru analogii vezi *supra*, nota 28 și *infra*, nota 38.

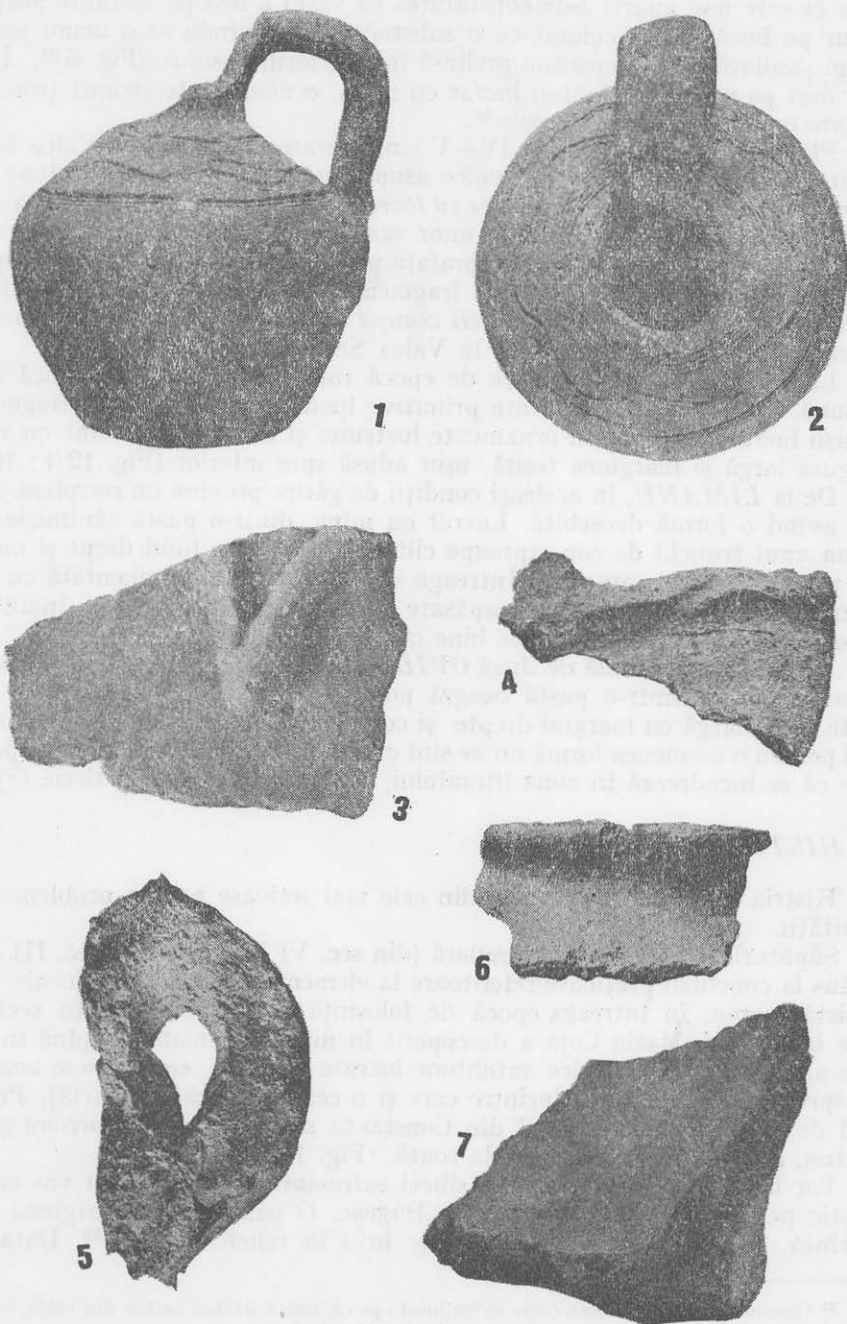

Fig.: 4: 1—4, Sacidava; 5, 7, Valul Traian; 6, Histria.

Ceea ce este mai aparte este constatarea că vasul a fost pe anumite porţiuni (sigur pe buză şi gît) colorat cu o substanţă, observîndu-se şi acum pete şi dungi şocolatii de la vopseaua prelinsă în interiorul vasului. (Fig. 6/3). Întîlnim deci pe un vas autohton lucrat cu mîna, o modalitate străină (romană) de ornamentare cu vopsea roşie [33].

Plasată cronologic în sec. IV—V e.n. aşezarea rurală de la Valea Seacă merită şi cîteva sublinieri tipologice asupra ceramicii lucrate cu mîna: *asocierea căţuilor cu alveole şi a ceştilor cu toartă;* asemănarea cu Bugeacul a unei părţi a ceramicii, dar şi existenţa unor vase lucrate într-o manieră mai neglijentă, din pastă negricioasă, cu suprafaţa pereţilor neregulată (însă nu aspră), fără decor, asemănătoare multor fragmente din sec. V—VI de la Histria şi Sacidava; *lipsa totală a ceramicii cenuşii lucrate* cu roata, fapt ce sprijină datarea mai tîrzie a aşezării de la Valea Seacă.

La *RUNCU*, într-o aşezare de epocă romană, pe lîngă ceramică roşie romană, au apărut şi fragmente primitive lucrate cu mîna, două fragmente cenuşii lucrate la roată cu ornamente lustruite şi un castron lucrat cu mîna cu gura largă şi marginea teşită, uşor adusă spre interior (Fig. 12/1; 16/4).

De la *LIMANU*, în aceleaşi condiţii de găsire provine un recipient ceramic avînd o formă deosebită. Lucrat cu mîna, dintr-o pastă cărămizie, are forma unui trunchi de con, aproape cilindric, înalt, un fund drept şi marginea uşor evazată şi rotunjită. Întreaga suprafaţă a fost ornamentată cu linii vălurite, obţinute prin uşoara apăsare a lutului, cu un beţişor, înainte de ardere. Asemenea decor ne este bine cunoscut (şi la Bugeac).

Într-o aşezare rurală de lîngă *OVIDIU* a fost descoperit un vas ceramic, lucrat cu mîna dintr-o pastă neagră poroasă, cu profil geometric din linii frînte (gură largă cu margini drepte şi corp bitronconic). (Fig. 16/3, 5). Analogii pentru o asemenea formă nu ne sînt cunoscute, cu toate că tehnica pastei pare că se încadrează în zona litoralului, din perioada romană tîrzie (?).

HISTRIA

Histria ne-a oferit elemente din cele mai serioase pentru problema continuităţii.

Săpăturile în necropola tumulară (din sec. VI î.e.n. pînă în sec. III e.n.) au dus la concluzii preţioase referitoare la elementele tradiţionale locale. care persistă mereu, în întreaga epocă de folosinţă a necropolei [34]. În sectorul Z de la Histria, Maria Coja a descoperit în nivelele romane de pînă în sec. IV e.n., fragmente ceramice autohtone lucrate cu mîna, ce-şi găsesc analogii în aspectul de tip Bugeac (printre care şi o ceaşcă getică cu toartă). Provenind de la Histria, în Muzeul din Constanţa se păstrează o *fructieră* şi un castron, ambele cenuşii, lucrate la roată. (Fig. 16/6, 7).

Tot la Histria, în sectorul basilicei *extramuros*, a apărut un vas caracteristic pentru cultura getică de tip Bugeac. O oală-sac, cu marginea uşor răsfrîntă, ornamentată cu un puternic brîu în relief, alveolat [35]. Databilă,

---

[33] Ornamentarea cu vopsea roşie se întîlneşte pe ceramica dacică de lux din cetăţile transilvane. Nu e desigur cazul să stabilim aici vreo astfel de legătură.

[34] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 133—282. Cf. şi *Materiale*, V. p. 309—310.

[35] Am văzut vasul prin amabilitatea lui N. Hamparţumian.

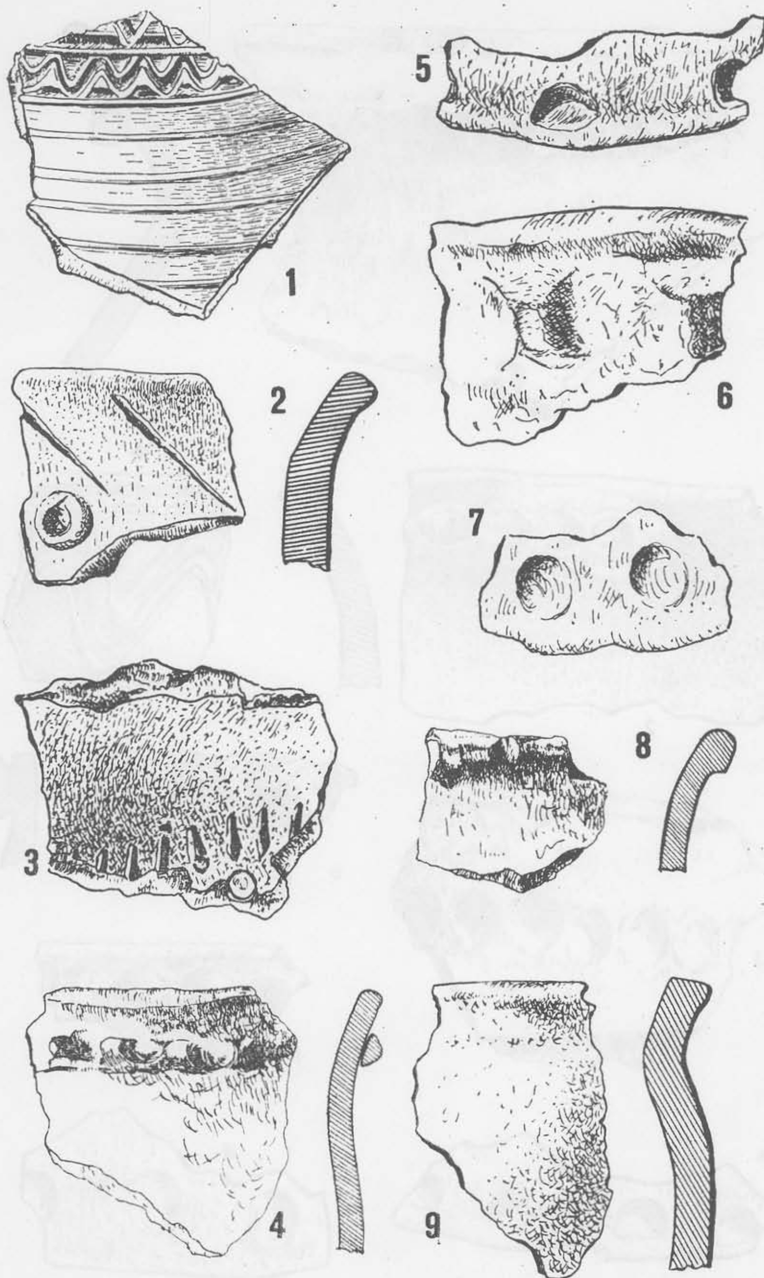

Fig. 5: 1, 2, Bugeac; 3, 5, 7, Valul Traian; 4, 8, 9, Histria.

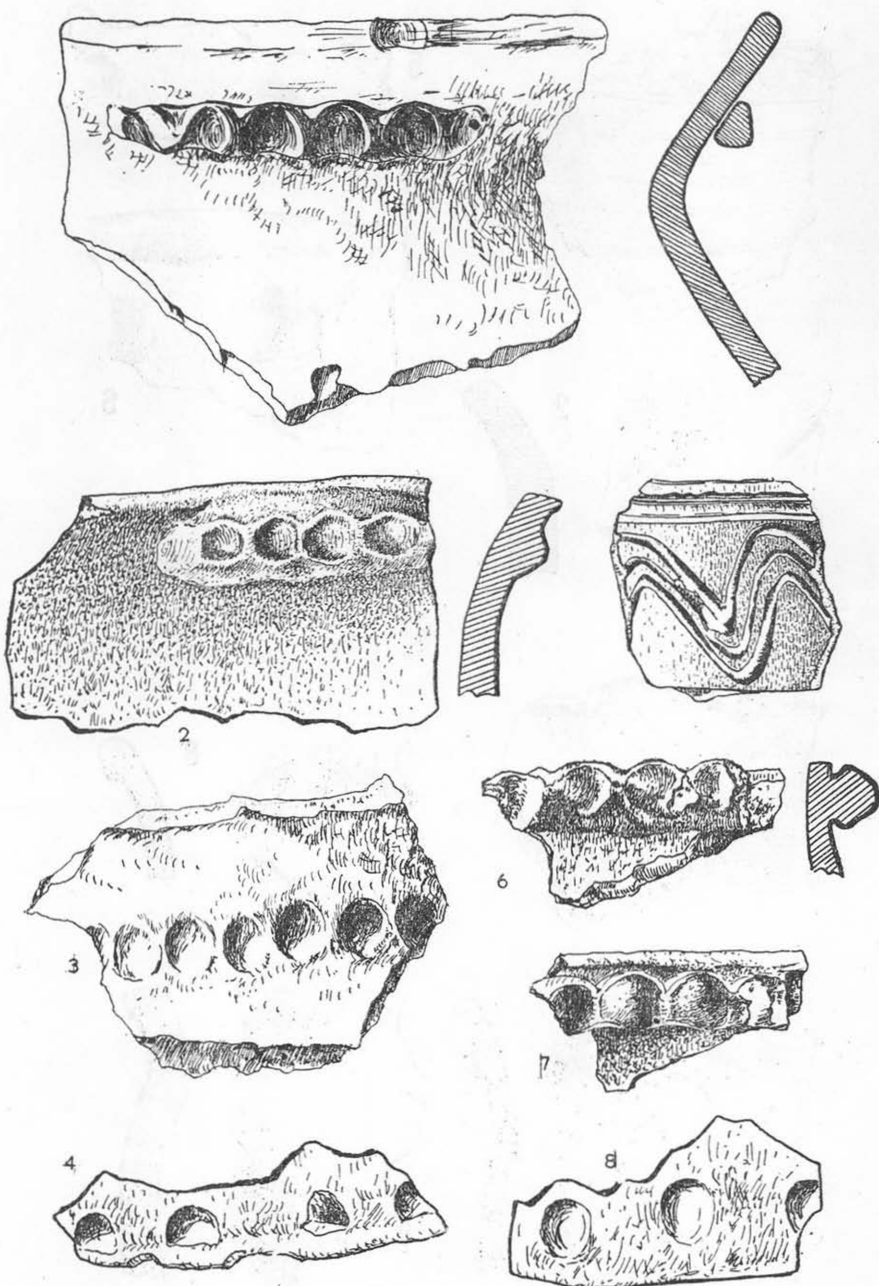

Fig. 6: 1–4, Valul Traian; 5, Buceac; 6–8, Valul Traian.

stratigrafic, în sec. II—III e.n., oala-sac aparține tipului ceramic geto-dac cel mai caracteristic și mai răspîndit în epoca romană, atît la nordul Dunării [36], cît mai ales în Dobrogea, la Bugeac, Enisala ș.a.

În sectorul *ER*, în timpul săpăturilor din 1964—65, au fost descoperite, în stratul aparținînd secolelor II, III, IV—V e. n., fragmente ceramice getice [37].

— Pe nivelul V (sec. II) au fost găsite: un fragment de la gura unui castron, bombat, cu marginea profilată în afară, lucrat cu mîna din pastă grosolană (fig. 9/1); un fragment lucrat cu mîna, atipic (fig. 8/2); parte din marginea unei oale cenușii lucrate la roată, tipică; fragment dintr-o cățuie caracteristică, cu alveole la bază, din pastă cenușiu-negricioasă, grosolană (fig. 9/8) [38].

— Pe nivelul IV (sfîrșitul sec. II — sec. III) au apărut fragmente ceramice banale, brune și negricioase, un fund și o margine cu buză îngustă orizontală, cu analogii la Bugeac. (Fig. 4/6; 9/3; 9/4).

— Pe nivelul III (sec. IV) a apărut un mic fund de vas, un fragment tipic de la gura unei oale cărămizii (fig. 9/7) și cîteva fragmente ceramice deosebite, de la chiupuri mari, lucrate la roată înceată dintr-o pastă poroasă cu multe pietricele. (Fig. 11/1). Un singur fragment identic cunoaștem la Bugeac.

— Pe nivelele IV și V (sec. V—VI) s-au descoperit mai multe fragmente banale, cenușii-negricioase (Fig. 12/3, 4).

În vara lui 1969, în timpul săpăturilor într-un sector aflat în centrul cetății romano-bizantine [39] au fost descoperite, în nivelele sec. V—VI e.n., peste 40 exemplare lucrate cu mîna, jumătate din ele în condiții stratigrafice sigure, unele zăcînd pe nivel bun sau pe pardoseală de piatră. Ne oprim asupra cîtorva, mai semnificative.

— Pe nivelul R II (sec. IV): un fragment de la gura unui mic vas, din pastă brun-negricioasă, decorat pe gît cu val incizat (fig. 9/6); fragment de buză, cărămizie, pastă tipică, cu alveole pe margine (fig. 5/8); fragment de buză, ornamentat imediat dedesubtul ei, cu brîu în relief, adînc alveolat (fig. 5/4); fragment dintr-o oală bombată, cu gura largă, marginea evazată și teșită. Dintr-o pastă brun-cenușie, cu pete, are o toartă scurtă, lată, tăiată cu cuțitul pe margine (fig. 1/4).

— Pe nivelul R I (sec. V); pe pavaj de piatră (SA, 4) cîteva fragmente tipice: dintr-un castron cu marginea răsfrîntă orizontal [40], din pastă cărămizie (fig. 2/5); buză cu margine orizontală; fragment de la gura unei oale-sac, tipice (fig. 2/3). Pe același nivel de sec. V e.n. au fost descoperite fragmente de buze (fig. 3/8; 5/9); fragmente de oale-sac, cu brîuri alveolate și

---

[36] Analogii la Brețcu (*SCIV*, II, 1, 1951, p. 293—294R, Obreja (D. Protase, *op. cit*, p. 44), Soporul de Cîmpie (*Ibidem*, p. 54) Reci (*Ibidem*, p. 125), Dochia, Lutărie, Slobozia, Gabăra, Enisala.

[37] Ceramica ne-a fost oferită pentru studiu de către Al. Suceveanu, autorul săpăturilor.

[38] Vezi și la Bologa, (*Acta Musei Napocensis)*, VI, 1969, p. 507, fig. 3/16) sau la Cipău-Gîrle, sec. IV e.n. (D. Protase, *op. cit.*, Op. 113, fig. 35/6 și p. 114), Largu (*Materiale*, VI, p. 505, fig. 6/17) Tîrgșor (Gh. Diaconu, *Tîrgșor, necropola din sec. III—IV*, 1965, pl. VIII/2 pl. CXLI/2).

[39] Săpăturile au fost conduse de Al. Suceveanu, secondat de subsemnatul.

[40] Analogii la Bugeac (vezi fig. 1/3; 7/4))și la Ighiu *(epocă romană)*. Cf. *Materiale*, V 1969

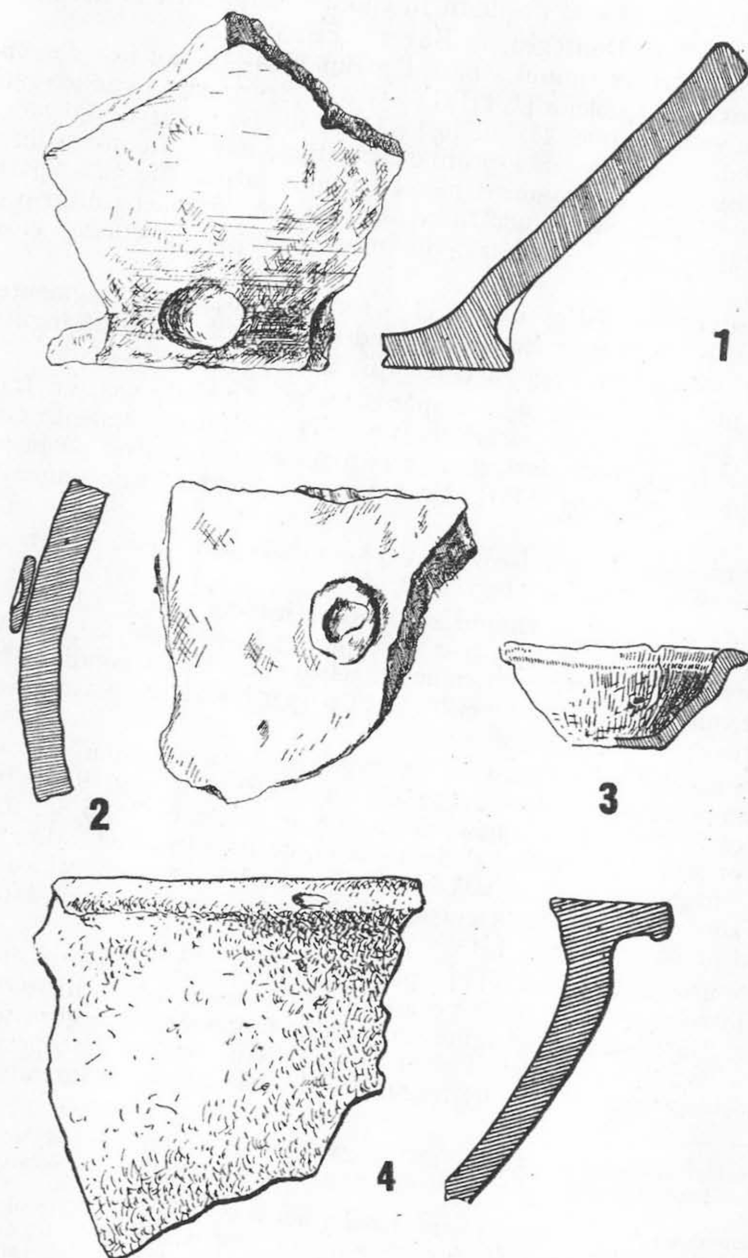

Fig. 7: 1, 2, Valul Traian; 3, Ighiu; 4, Bugeac

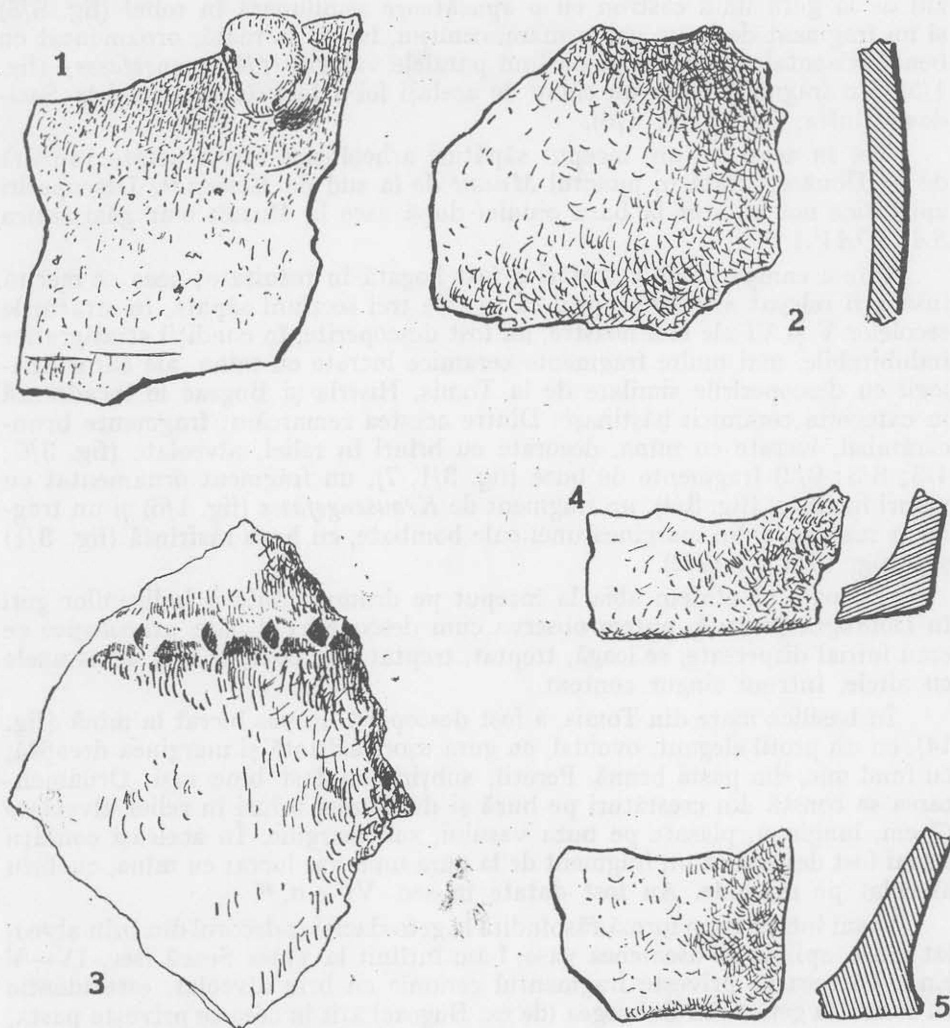

Fig. 8: 1, 3, Sacidova ; 3, 5, 5, Histria.

buze cu alveole (fig. 2/6) și fragmentul unei cățui getice cu alveole la bază și cu urme de ardere în interior (fig. 9/5; 11/4).

— Pe nivelele din sec. VI, au fost descoperite mai multe funduri (fig. 10/4), fragmente cărămizii și negricioase de buze tipice, un fragment cărămiziu de la gura unui castron cu o apucătoare semilunară în relief (fig. 3/5) și un fragment de la un chiup mare, cenușiu, lucrat la roată, ornamentat cu benzi orizontale de incizii și cu linii paralele vălurite (*Krausengefässe*) (fig. 1/5). Un fragment dintr-un chiup de același fel a fost descoperit și la Sacidava (infra, fig. 10/2; 1/6).

Tot în acest an am început săpături arheologice într-o cetate romană de pe Dunăre, aflată în punctul *Muzait* de la sud de *Rasova* [41]. Descoperiri epigrafice noi au stat la baza opiniei după care la Muzait s-ar găsi antica *SACIDAVA* [42].

Prima campanie de cercetări a fost bogată în rezultate; ceea ce merită însă a fi relevat aici este faptul că în cele trei secțiuni săpate, în straturile secolelor V și VI ale erei noastre, au fost descoperite, în condiții stratigrafice indubitabile, mai multe fragmente ceramice lucrate cu mîna, ale căror analogii cu descoperirile similare de la Tomis, Histria și Bugeac le încadrează în categoria ceramicii băștinașe. Dintre acestea remarcăm: fragmente bruncărămizii, lucrate cu mîna, decorate cu brîuri în relief, alveolate (fig. 3/6; 4/3; 8/3; 9/2) fragmente de buze (fig. 3/1, 7), un fragment ornamentat cu valuri incizate, (fig. 3/4), un fragment de *Krausengefässe* (fig. 1/6) și un fragment mai mare din marginea unei oale bombate, cu buza răsfrîntă (fig. 3/1) ș.a. (fig. 10/6, 7; 12/2).

Cu toate că sîntem abia la început pe drumul căutării indigenilor geți în Dobrogea romană, putem observa cum descoperiri și date arheologice ce erau inițial dispersate, se leagă, treptat, treptat, din ce în ce mai strîns unele cu altele, într-un singur context.

În basilica mare din Tomis, a fost descoperit un vas lucrat la mînă (fig. 14), cu un profil elegant, ovoidal, cu gura ușor răsfrîntă și marginea dreaptă, cu fund mic, din pastă brună. Pereții, subțiri, au fost bine arși. Ornamentarea sa constă din crestături pe buză și două mici brîuri în relief alveolate (7 cm. lungime), plasate pe buza vasului, sub margine. În aceleași condiții a mai fost descoperit un fragment de la gura unui vas lucrat cu mîna, cu brîu alveolat pe margine. Au fost datate în sec. VI e.n. [43]

Vasul întreg are o formă răspîndită la geto-daci, iar decorul din brîu alveolat scurt, aplicat pe asemenea vase, l-am întîlnit la Valea Seacă (sec. IV—V e.n.). În ceea ce privește fragmentul ceramic cu brîu alveolat, este identic cu ceramica getică din Dobrogea (de ex. Bugeac) atît în ceea ce privește pasta,

---

[40] Analogii la Bugeac (vezi fig. 1/3; 7/4) și la Ighiu (*epocă romană*). Cf. *Materiale*, V, 1959, p. 446, fig. 15/4.

[41] La săpăturile și descoperirile de la Sacidava a participat și a asistat, un colectiv format din C. Scorpan, C. Cîrjan, C. Stavru, Z. Covacev, Gh. Papuc.

[42] Cf. A. Rădulescu, *Un miliar de la Decius la Rasova*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1969, p. 349 și urm. Vezi și A. Aricescu, *Încercare de precizare pe harta Dobrogei antice*, (mss), sub tipar în *Dacia* XIV.

[43] C. Cîrjan, *Ceramică locală din sec. VI—VII descoperită la Constanța*, în *Pontice*, IV, 1970.

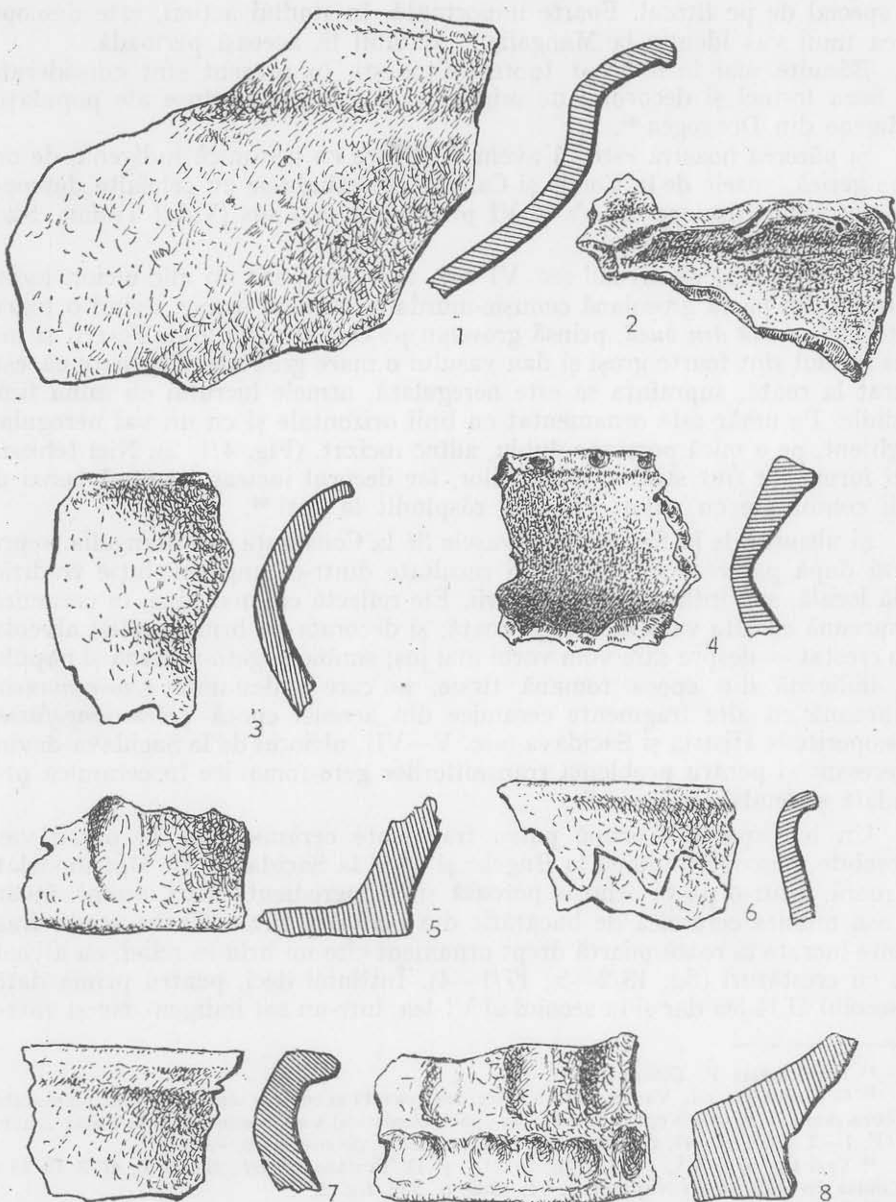

Fig. 9: 1, 3—, Histria; 2, Sacidava.

tehnica, dar și forma și decorul. Vasul întreg, prin pastă și modelare, este mai apropiat de ceramica indigenă din epoca romană tîrzie (sec. IV—V—VI), în special de pe litoral. Foarte importantă, în stadiul actual, este descoperirea unui vas identic la Mangalia [44], databil în aceeași perioadă.

Bănuite mai întîi drept Ipotești-Cîndești, în prezent sînt considerate, pe baza formei și decorului de origine locală, drept produse ale populației indigene din Dobrogea [45].

Și părerea noastră este că avem de a face cu ceramică indigenă, de origine getică, vasele de la Tomis și Callatis conexîndu-se cu celelalte descoperiri autohtone din sec. IV, V și VI prezentate mai sus (Valul Traian, Sacidava, Histria, Tropaeum).

La Sacidava, pe nivelul sec. VI e.n., am descoperit un mic ulcior, lucrat la roată din pastă grosolană cenușie-murdară, cu pete brune, avînd o toartă puternică, *trasă din buză*, prinsă grosolan pe corpul ulciorului. Pereții și mai ales fundul sînt foarte groși și dau vasului o mare greutate. Cu toate că este lucrat la roată, suprafața sa este neregulată, urmele lucrului cu mîna fiind vizibile. Pe umăr este ornamentat cu linii orizontale și cu un val neregulat, neglijent, pe o mică porțiune dublu, adînc incizat. (Fig. 4/1, 2). Nici tehnica, nici forma nu sînt străine localnicilor, iar decorul incizat formînd benzi de linii combinate cu valuri era larg răspîndit la geți [46].

Și ulciorul de la Sacidava, și vasele de la Constanța sau Mangalia, reprezintă după părerea noastră tipuri rezultate dintr-o lungă evoluție tradițională locală, sub influența romanizării. Ele reflectă cel mai bine, în ceramică, (împreună cu alte vase lucrate la roată, și decorate cu brîu în relief alveolat sau crestat — despre care vom vorbi mai jos) simbioza geto-romană și populația indigenă din epoca romană tîrzie, pe care o denumim *geto-romanică*. Împreună cu alte fragmente ceramice din aceeași epocă *(Krausengefässe)* descoperite la Histria și Sacidava (sec. V—VI), ulciorul de la Sacidava devine interesant și pentru problema transmiterilor geto-romanice în ceramica prefeudală și feudal-timpurie [47].

Un loc aparte îl ocupă patru fragmente ceramice, de la patru vase deosebite, descoperite două la Bugeac și două la Sacidava. Ele sînt modelate la roată, dintr-o pastă cenușie poroasă și cu ingrediente mari, asemănătoare cu așa numita ceramică de bucătărie din perioada tîrzie. Toate aceste fragmente lucrate la roată poartă drept ornament cîte un brîu în relief, cu alveole sau cu crestături (fig. 13/2—5; 17/1—4). Întîlnim deci, pentru prima dată, în secolul al II-lea dar și în secolul al VI-lea, într-un sat indigen dar și într-o

---

[44] Ionformație P. Diaconu.

[45] C. Cîrjan, *loc. cit.*, Vase getice cu marginea evazată și cu brîu *scurt*, alveolat, pe margine sau ceva mai jos (specifice epocii tîrzii și nu epocii elenistice) s-au descoperit și la Sinoe Zmeica (*SCIV*, 1—2, 1953, p. 141, fig. 28 — cele trei fragmente, de sus în jos, stînga).

[46] Vezi fig. 5/1; 6/5; 9/6, (Bugeac). Cf. și D. Protase *op. cit.*, fig. 3, 6, 10/3 12 35 și N. Gudea, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 506, fig. 2.

[47] Dacă vasele în discuție ar reprezenta elemente ale culturii Ipotești-Cîndești, descoperirea lor în Dobrogea, în centre romane din sec. V—VI e.n., ar da o lumină cu totul nouă asupra originii acestei culturi, întrucît nu am putea ignora certa continuitate getică și geto-romanică (din sec. I pînă în sec. VI e.n.) pe teritoriul Dobrogei. În orice caz, în stadiul actual, vasele de la Sacidava, Tomis, Callatis, nu pot fi tratate separat, drept elemente deosebite, ale unei alte culturi materiale, decît cea autohtonă, a geto-romanicilor de pe teritoriul Dobrogei.

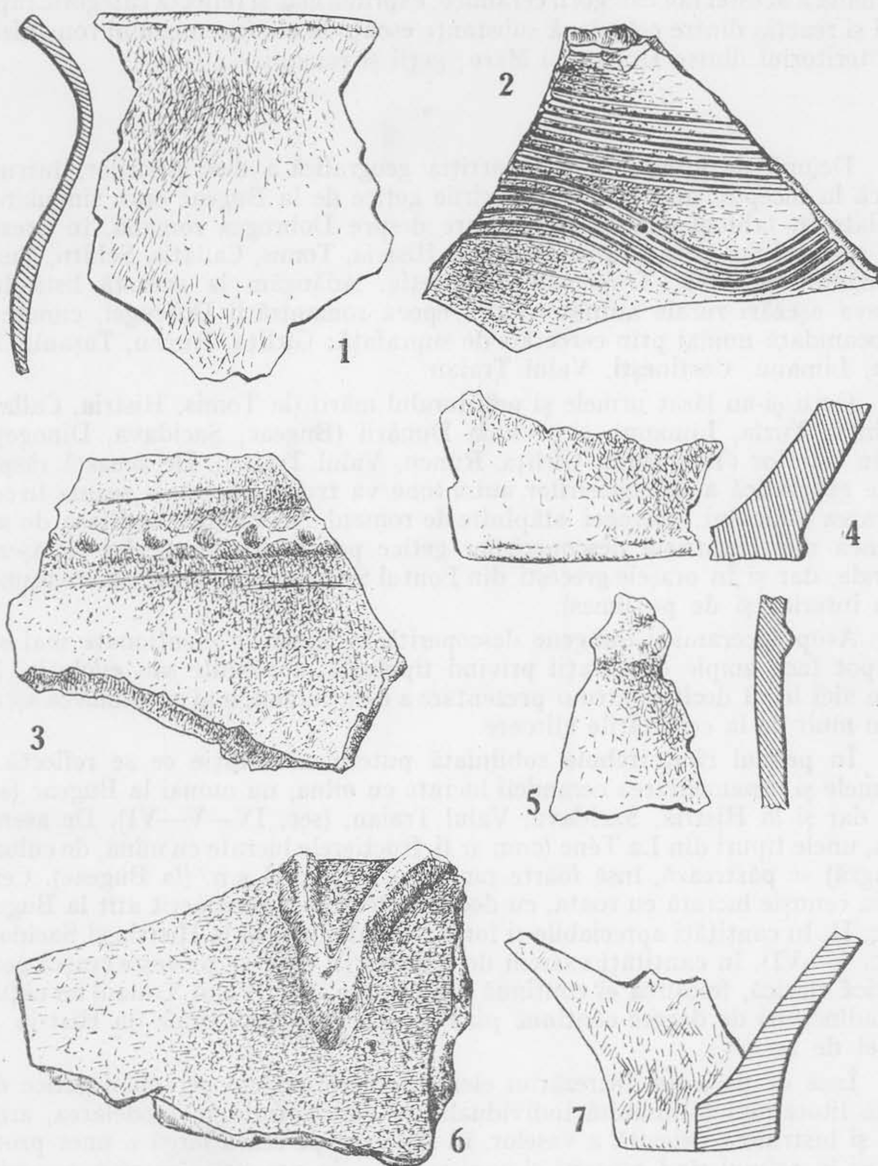

Fig. 10: 1, 2, 6, 7, Sacidava; 3–5, Histria.

cetate romană, simbioza dintre un decor getic tradiţional, cel mai conservator, şi tehnica superioară a ceramicii cenuşii lucrate la roată. Geneza în epoca romană a acestei noi categorii ceramice, exprimă clar şi reflectă categoric raportul şi reacţia dintre cele două substanţe esenţiale ale fenomenului romanizării pe teritoriul dintre Dunăre şi Mare; geţii şi romanii.

*

Demnă de atenţie este repartiţia geografică a descoperirilor, întrucît, dacă la început, aparent, descoperirile getice de la Bugeac erau singulare şi izolate în tabloul cunoaşterii noastre despre Dobrogea romană, în prezent ele se amplifică prin aflarea geţilor la Histria, Tomis, Callatis, Schitu, Tuzla, Limanu, Sacidava, Tropaeum, Dinogeţia. Adăugăm la această listă încă cîteva aşezări rurale autohtone din epoca romanizării Dobrogei, cunoscute deocamdată numai prin cercetări de suprafaţă: Gîrliţa, Runcu, Taşaul, Ovidiu, Limanu, Costineşti, Valul Traian.

Geţii şi-au lăsat urmele şi pe litoralul mării (la Tomis, Histria, Callatis, Schitu, Tuzla, Limanu), şi pe linia Dunării (Bugeac, Sacidava, Dinogeţia) şi în interior (Tropaeum, Gîrliţa, Runcu, Valul Traian). De această răspîndire geografică a descoperirilor autohtone va trebui să ţinem seama în conturarea etnicului Dobrogei stăpînite de romani. Nu trebuie neglijată de asemenea nici repartiţia descoperirilor getice pe genuri de aşezări (în aşezări rurale, dar şi în oraşele greceşti din Pontul Stîng sau în marile centre romane din interior şi de pe limes).

Asupra ceramicii indigene descoperită în aşezările menţionate mai sus, se pot face ample observaţii privind tipologia, analogiile sau evoluţia. Nu este aici locul decît pentru o prezentare a esenţialului, mai cu seamă că aşteptăm mult de la cercetările viitoare.

În primul rînd trebuie subliniată puternica tradiţie ce se reflectă în formele şi ornamentarea ceramicii lucrate cu mîna, nu numai la Bugeac (sec. II) dar şi la Histria, Sacidava, Valul Traian, (sec. IV—V—VI). De asemenea, unele tipuri din La Téne (cum ar fi fructierele lucrate cu mîna, de culoare neagră) se păstrează, însă foarte rar, pînă în sec. II e.n. (la Bugeac). Ceramica cenuşie lucrată cu roata, cu decor lustruit, s-a descoperit atît la Bugeac (sec. II, în cantităţi apreciabile şi forme variate), dar şi la Histria şi Sacidava (sec. V—VI), în cantităţi extrem de reduse. În ceea ce priveşte ceaşca geto-dacică clasică, folosirea ei continuă pînă în sec. IV, (Valul Traian) iar cătuia cu adîncituri de degete continuă pînă în epoca romană tîrzie (la Histria, pe nivel de sec. V).

Încă de pe acum întrezărim elemente care conferă ceramicii getice din zona litoralului o anumită individualitate concretizată în modelarea, arderea şi lustruirea delicată a vaselor, în imitarea pe scară largă a unor prototipuri în primul rînd greceşti şi apoi romane, în proporţia mare a ceramicii poroase negre. Ceramica clasică lucrată cu mîna, de culoare brun-cărămizie, se întîlneşte foarte rar în perioada tîrzie cînd predomină ceramica poroasă, cenuşie sau negricioasă, cu pereţi subţiri. În general, în centrele de pe litoral şi de pe limes, mai ales în faza tîrzie, nu mai întîlnim decît vase de mici dimensiuni.

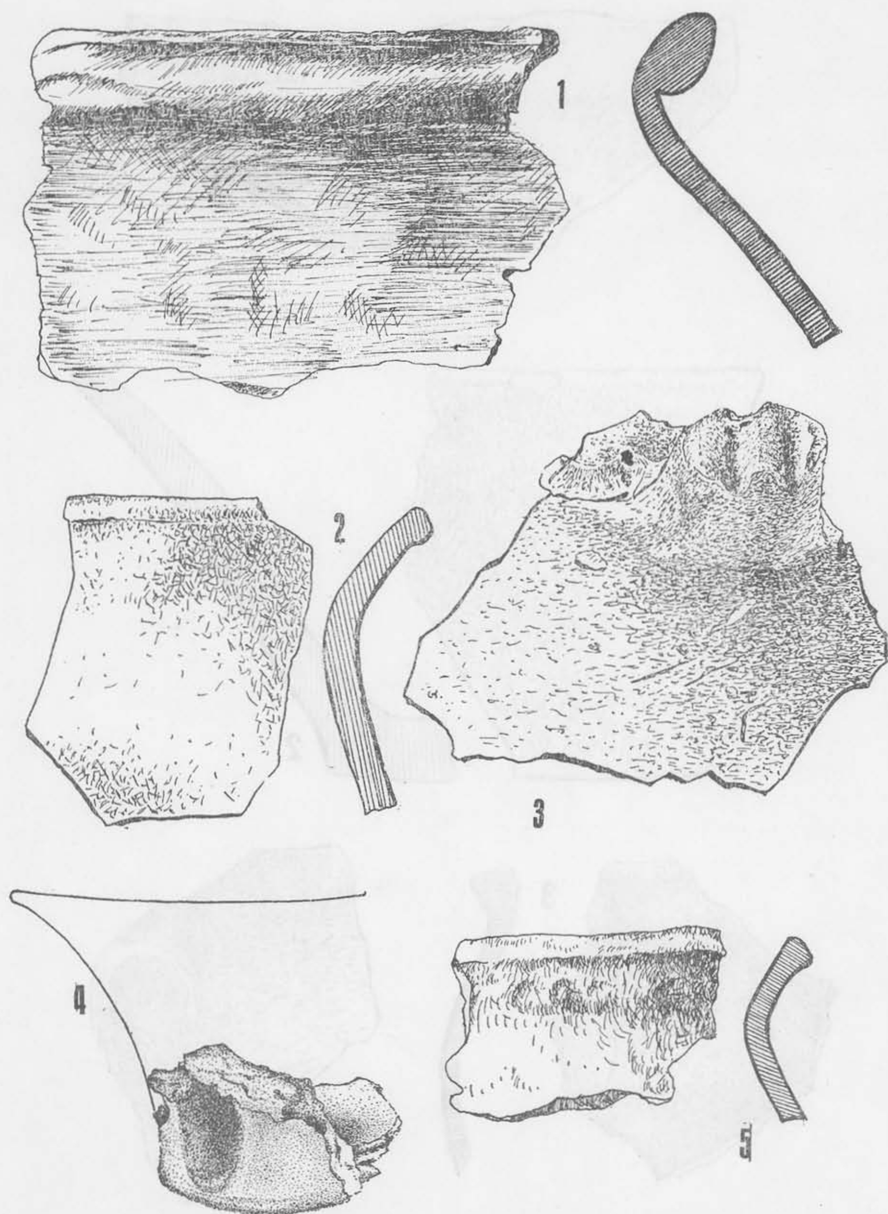

Fig. 11: 1, 4, 5, Histria; 2–3, Valul Traian

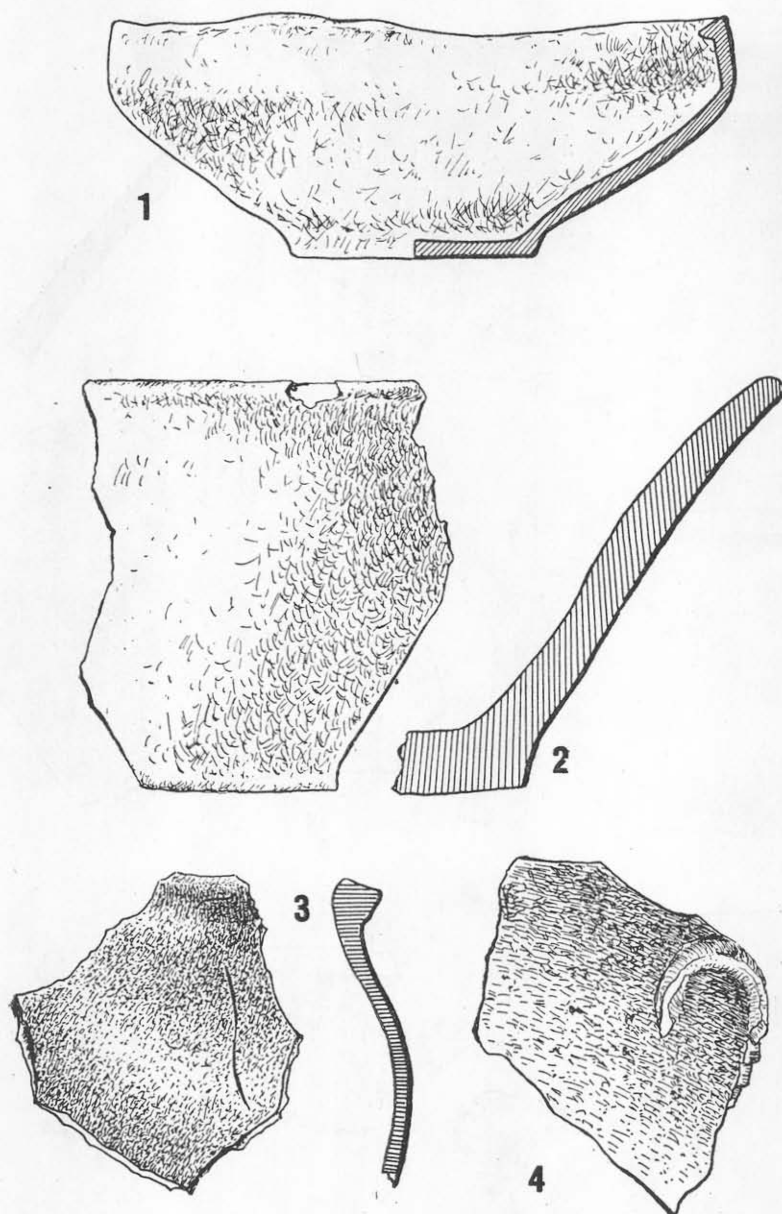

Fig. 12: 1, Runcu; 2, Sacidava; 3–4, Histria

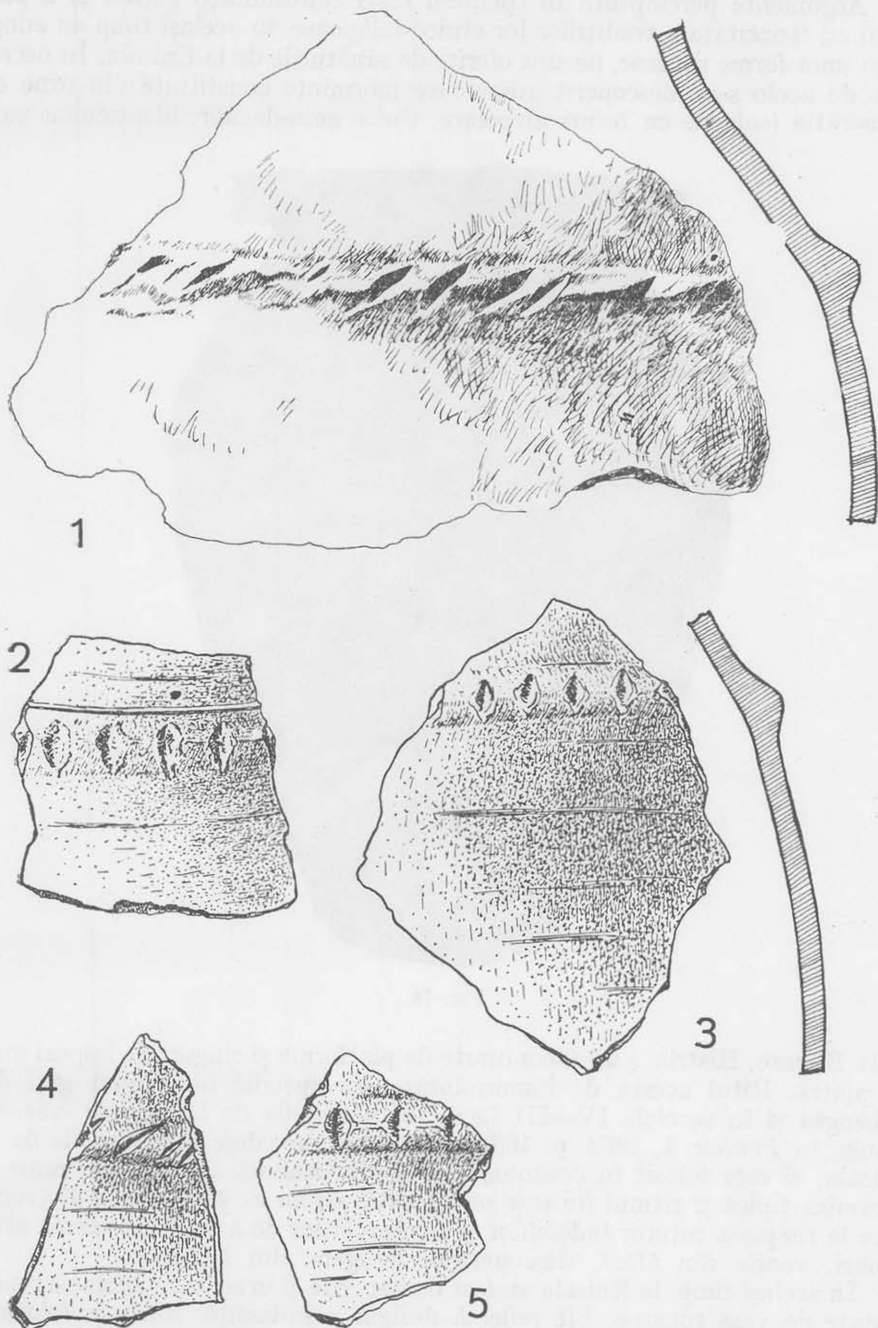

Fig. 13

Argumente peremptorii în sprijinul tezei continuității geților și a păstrării cu tenacitate a tradițiilor lor etnico-religioase, în același timp cu adoptarea unor forme romane, ne sînt oferite de săpăturile de la Enisala. În necropola de acolo s-au descoperit numeroase morminte constituite din urne de incinerație (oale sac cu brîuri alveolate, tipice geto-dacilor, identice cu vase

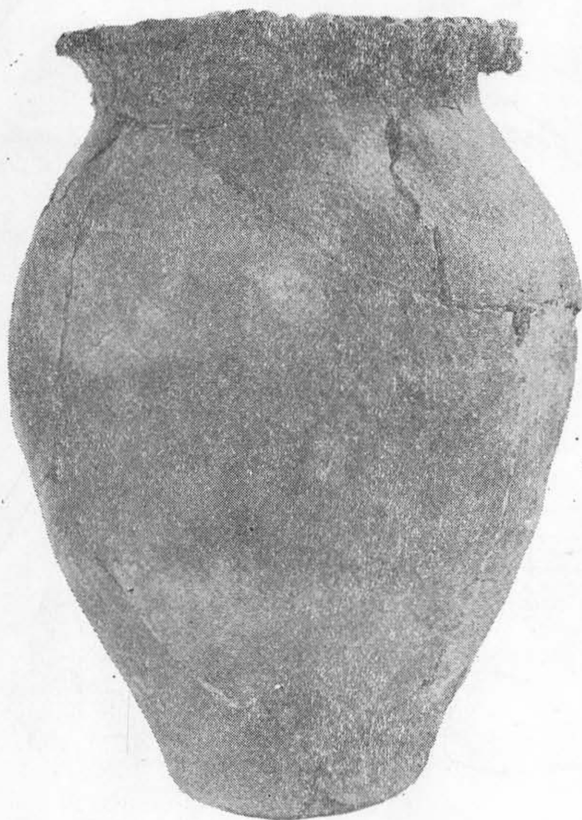

Fig. 14

de la Bugeac, Histria ș.a.) înconjurate de platforme și ringuri de lespezi mari de piatră. Ritul acesta de înmormîntare era specific indigenilor geți din Dobrogea și în secolele IV—III î.e.n. (în necropola de la Bugeac, vezi M. Irimia, în *Pontice*, I, 1968, p. 193) și, așa cum dovedesc descoperirile de la Enisala, el este folosit în continuare de geții localnici ai Dobrogei romane. Ceramica tipică și ritmul funerar *caracteristic geților de pe teritoriul Dobrogei*, duce la risipirea tuturor îndoielilor și a încercărilor de a pune pe seama altor triburi, venite din afară, descoperirile indigene din Dobrogea.

În același timp, la Enisala au fost descoperite și urne de incinerație reprezentate de vase romane. Ele reflectă desigur o influență romană, folosirea de către geți a ceramicii romane, ceea ce însă nu înseamnă modificarea ritului funerar. La fel se întîmplă și în necropolele tomitane, unde geții depun în

morminte pe lîngă cățui proprii și multe vase romane. (Cf. C. Scorpan, *SCIV*, 1, 1970, p. 65). Ca și în cazul ceramicii lucrate la roată și ornamentată cu brîuri alveolate, considerăm asemenea fenomene ca *aspecte arheologice ale romanizării*.

*

Descoperirile getice pe teritoriul Dobrogei nu ar trebui să ne provoace surprinderea, deoarece ele se află în concordanță cu celelalte izvoare, literare și epigrafice.

La hotarul dintre epoca elenistică și cea romană, viața și faptele geților au avut un puternic răsunet în operele lui Cassius Dio [48] și ale lui P. Ovidius Naso [49].

În plină epocă romană, numele unor autohtoni este întîlnit în inscripții [50]. Desigur că au fost foarte puțini geții care au ajuns la poziția socială ce le permitea să ridice monumente de piatră. Dar onomastica indigenă păstrată pe monumentele epigrafice, dovedește tocmai că nici acei geți care dețineau un loc de frunte în masa aborigenilor, fiind tocmai de aceea pasibili de o mai rapidă renunțare la tradiții, nu cedaseră încă influențelor romanizatoare. Ca urmare, concluzia care se impune referitor la marea masă de indigeni, *dediticii*, din satele provinciei, nu poate fi decît în conformitate și în spiritul opiniilor noastre, mai ales că, Constituția antoniniană consacră o stare de fapt,

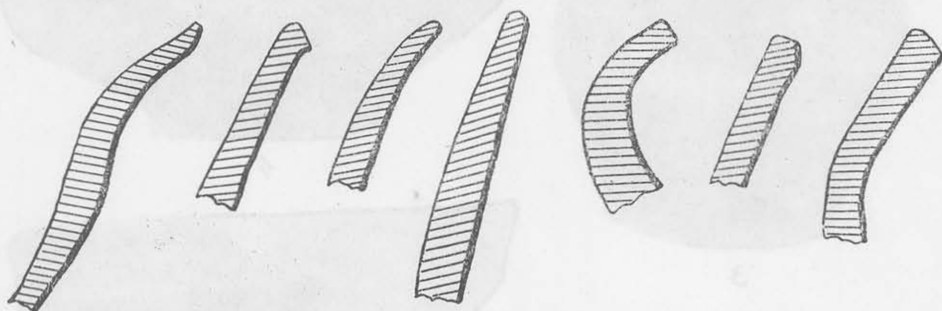

Fig. 15: Profile, Valul Traian

lăsîndu-i pe geții din mediul rural în afara prevederilor ei, ceea ce indică că aceștia își păstrează în continuare, și formal, toate trăsăturile proprii, tradiționale. Chiar și cei care, și credem că nu erau puțini, au trecut aparent la romanizare schimbîndu-și numele, au renunțat mai greu la tradițiile proprii etnico-religioase.

Tot atît de semnificativă pentru problema în discuție este și continuarea folosirii oficiale a vechilor nume getice ale unor așezări, de-a lungul întregii epoci romane, cum ar fi *Capidava*, *Sucidava*, *Sacidava*, *Muridava*, *Scaidava*,

---

[48] LI, 24, 26.

[49] *Tristia*, I, 10, 13—14; III, 3, 1—14; III, 9, 1—10; V, 2, 65—70; V, 7, 50—60; V, 10, 25—30; *Ex Ponto*, IV, 13, 17—23, 33—40.

[50] Cf. R. Vulpe *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 190—191; I. I. Russu, *Populația histriană în sec. II. e.n.*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 50—54.

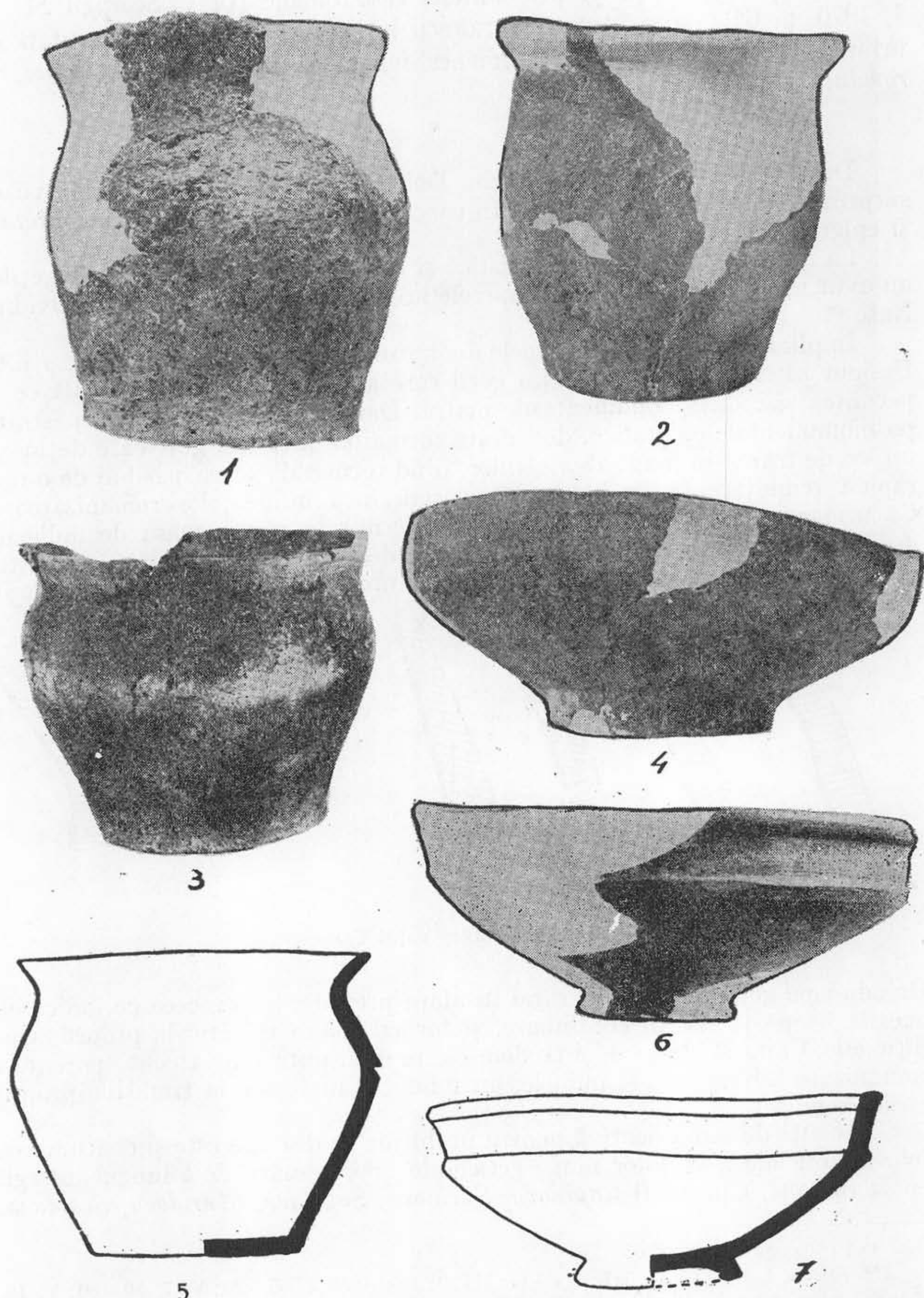

Fig. 16: 1, 2, = Bugeac; 3, 5 = Ovidiu; 4 = Runcu; 6, 7 = Histria

Saprisara, Giridava, Durostorum, Zisnudava, Buteridava, Axiupolis, nume ale căror terminație în *dava* sau *sara*, dovedește apartenența la un cert teritoriu al geto-dacilor [51]. Un sat băștinaș era și *Vicus Amlaidina*.

În celebra inscripție a Cetății Ausdecensilor se vorbește cu claritate despre autohtoni [52].

Să nu uităm de asemenea că întruchiparea plastică a principalului zeu local — Eroul Trac — este foarte răspîndită. (Cf. C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1967).

Chiar în secolul IV e.n. un bărbat de seamă din Scythia Minor — un *exarhus* — purta numele geto-dac clasic — *Dicebalus* [53], fapt ce atestă cu certitudine apartenența sa etnică. Păstrarea numelui indigen în plin secol IV. subliniază atît forța conservatorismului autohton, cît și indiferența autorităților imperiale în fața caracterului fățiș getic al unora dintre funcționari, care nu se mai străduiau să îmbrace nici măcar haina exterioară latină. Desigur că asemenea cazuri sînt rare, însă au o anume importanță pentru înțelegerea cît mai exactă a procesului de romanizare.

Dintr-o cunoscută și discutată inscripție de la începutul sec. III e.n. aflăm despre un litigiu de hotărnicie între Messia Pudentilla și vicus-ul *Buteridava* [54], ce se afla în teritoriul cetății Histria [55]. Iată deci că o veche *davă* băștinașă getică, continuă să existe în sec. III e.n., chiar în teritoriul unei cetăți ca Histria. Această localizare are consecințe deosebite pentrucă tocmai zona histriană era singura bogată în dovezi ale coloniștilor *bessi* și *lai*, coloniști sud-traci, a căror prezență a dus la concluzia generalizării elementului sud-tracic în Dobrogea. Fixarea Buteridavei getice în teritoriul histrian, ca și faptul că acei *consistentes*, bessi și lai, la 30 de ani de la Constituția antoniniană, nu primiseră încă cetățenia romană, este încă o dovadă că masa populației autohtone o formau geții și că enclavele de coloniști traci nu aveau o situație preeminentă [56].

---

[51] Vl. Georgiev, *Raporturile dintre limbile dacă, tracă și frigiană*, în *Studii Clasice*, II, 1960, p. 44—45 și harta. După Georgiev, teritoriile Dobrogei și Bulgariei de nord aparțineau daco-geților. În concordanță cu o serie de descoperiri getice (printre care cățui) în nordul Bulgariei, cf. M. Cicikova, în *Acta Antiqua Philipopolitana*, Sifia, 1963, p. 37—38, fig. 2/3 p. 39 (la Oriahovo, Lom, Svistov, Staro Selo).

[52] R. Vulpe, *DID*, II, p. 164. Nu putem ști dacă este vorba de daci, adică de o populație de la nordul Dunării, sau despre geți dobrogeni, numiți daci după obiceiul roman. Oricare ar fi răspunsul, el nu afectează esența problemei continuității, întrucît geții și dacii aparțineau acelеași comunități etnice.

[53] I. Barnea, *DID*, II, p. 397. Numele se întîlnește și în alte inscripții din Moesia Inferior, dar nu în Tracia (cf. VI. Georgıev, *op. cit*, p. 47).

[54] *CIL*, III, 14447 *(iussu et ex decreto viri clarissimi Ovinii Tertulli consularis, termini positi inter (M) essiam Pude (ntil) lam et vicanos Buteridavenses per Vindium Verianum praefectum classis)*. După I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie în Scythia Minor*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 80.

[55] La Mihai Viteazul, cf. Em. Doruțiu, *Precizări topografice despre unele inscripții*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 132. Cf. și Al Suceveanu, *Din nou despre C L, III, 14447*, (mss), comunicare la sesiunea muzeului Tulcea — 1969. Vezi și R. Vulpe, *DID*, II, p. 193—194.

[56] La Mihai Viteazul a fost descoperit și un opaiț getic lucrat cu mîna, imitat după opaițele elenistice, dovadă a vechimii așezării de aici (Buteridava). Vezi C. Scorpan, *Imitații getice după opaițe greco-romane*, în *Pontice*, II, 1969. Ceramica descoperită la Histria, așa cum s-a văzut mai sus, (cățui cu alveole și cești getice, oale-sac ornamentate cu brîuri alveolare, specifice) dovedește că populația din teritoriul histrian nu putea să fie decît cea getică. Vezi și tratarea acestei probleme la Al. Suceveanu, *loc. cit.*

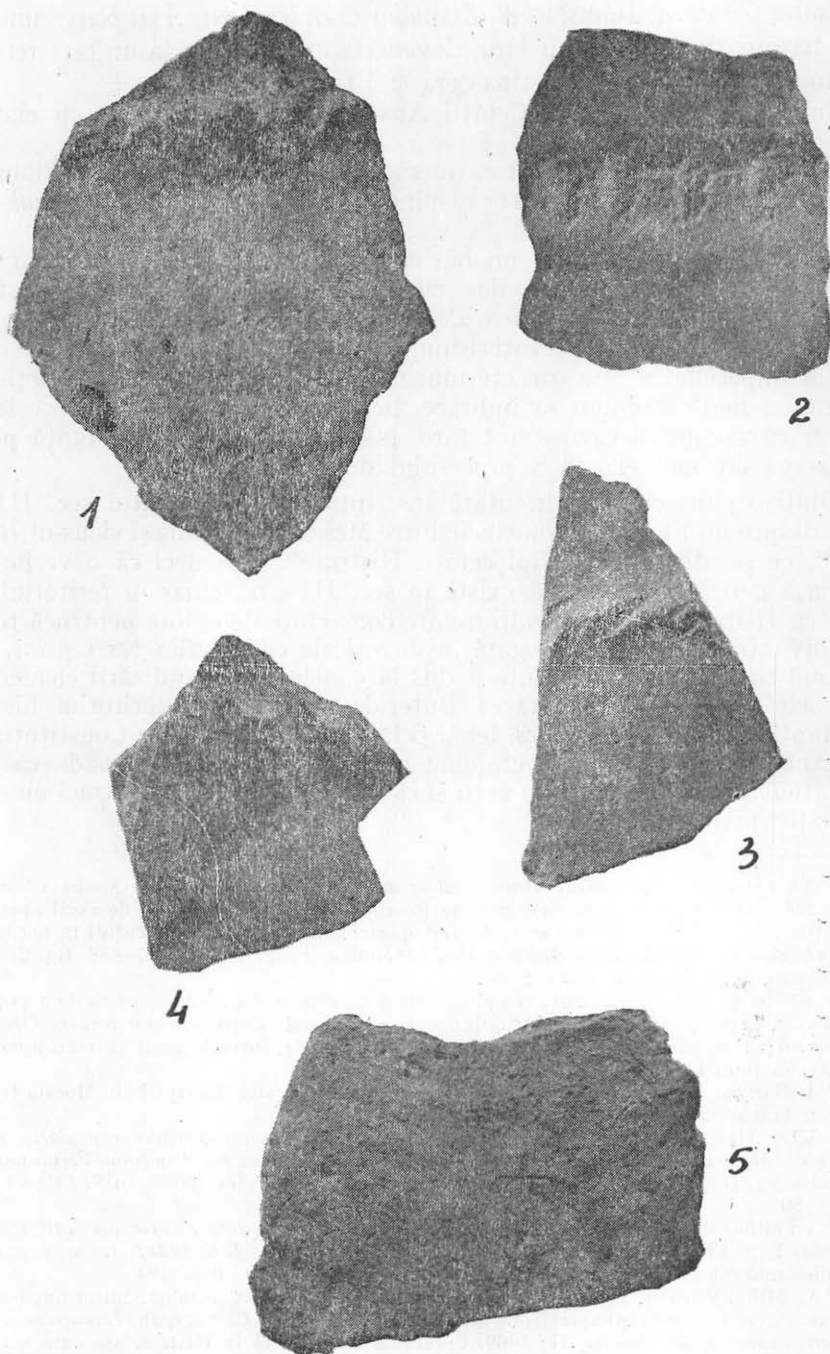

Fig. 17: 1, 2=Bugeac; 3, 4=Sacidava; 5=Tropaeum (sectorul Maria Munteanu); 1–4 = fragmente la roată cu brîu crestat.

Studierea documentelor epigrafice în care se întîlnește termenul de *princeps* a dus la concluzia că în provinciile dunărene, titlul de *princeps* apare pe lîngă nume, cu scopul de a arăta pe indigeni (romanizați sau nu).

Și în Scythia s-au descoperit monumente cu acest termen. Printre acestea menționăm monumentul funerar al lui C. Iulius Quadratus, care a fost quinquennal în teritoriul capidavens și *loci princeps*. (*CIL*, III, 12491). Deși cu nume roman, el era un descendent din acei *principes* băștinași, care, ca reprezentanți ai vîrfurilor tribale getice, au primit cetățenia romană. (Cf. Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia*, în *Studii Clasice*, IX, 1967, p. 181—198).

În teritoriul tomitan îl cunoștem pe M. Atius T. Firmus — *loci princeps* (*CIL*, III, 772). În teritoriul cetății Tropaeum Traiani, un document epigrafic notează un *princeps* (numele nu s-a păstrat) a cărui soție purta numele băștinaș *Zudecitulp* (*CIL*, III, 7481). O altă inscripție atestă un *princeps* cu nume sigur indigen: *Antonius Zinenis* (*CIL*, III, 14210).

Cele patru exemple de mai sus constituie dovezi ale romanizării în Dobrogea, în sensul vederilor noastre, ca un proces ce presupune *sine qua non* o populație băștinașă getică.

Și în alte părți, termenul de princeps este considerat că indică un șef al populațiilor autohtone cu care au venit în contact romanii (Dacia, Dalmația, Pannonia, Noricum). Pe de altă parte, titlul de princeps pare a fi legat de păstrarea tradițională a organizării teritoriale *locale* a triburilor, în obști sătești, pînă cel puțin în sec. III e.n., așa cum pare a fi cazul Buteridavei din teritoriul histrian. (Cf. Al. Suceveanu, *loc. cit*).

Monumentul triumfal de la Adamclisi reprezintă un izvor de cea mai mare însemnătate și pentru studiul problemei etnicului de la Dunărea de Jos. Metopele cu scene în relief, ce redau pe luptătorii învinși de romani sau populație pașnică, constituie o contribuție de seamă la cunoașterea băștinașilor de pe aceste meleaguri; întrucît credem că adversarii romanilor reprezentați pe metope nu sînt numai transdanubieni, ci că și geții dobrogeni s-au ridicat la luptă împotriva romanilor, aliindu-se cu atacatorii veniți de la nordul Dunării.

Ne atrage atenția în special îmbrăcămintea celor două femei indigene de pe una din metope. Realismul și prospețimea metopelor se datorește faptului că monumentul este opera artiștilor locali în cinstea împăratului.

Cercetările viitoare vor duce desigur la acumularea unor noi și prețioase date pentru conturarea problemei populațiilor Dobrogei romane, a etnicului get indigen și a romanizării acestuia. Deocamdată, singurul nostru merit este că am acordat o mare atenție căutării și descoperirii elementelor materiale, arheologice, ale culturii aborigenilor geți și geto-romanici, pentrucă altfel, izvoarele literare și epigrafice, sau logica istorică ne duceau la aceeași concluzie a existenței autohtonilor și în epoca romană [57].

---

[57] Cf. și *Istoria României*, I, pp. 495, 506, 508.

Încă în *Getica*, (p. 79, 98) V. Pârvan combătea teza filologică a lui K. Müllenhof, cum că odată cu venirea romanilor, poporul geților ar fi dispărut din istorie, în întregime. În *Cetatea Tropaeum*, Pârvan semnala nume de certă origine geto-dacă.

Continuitatea getică este susținută și de Prof. R. Vulpe (în *Histoire ancienne de la Do-*

Se putea crede că pătrunderea romanilor pe teritoriul dintre Dunăre de Jos şi Marea Neagră şi romanizarea acestui teritoriu însemna brusca întrerupere a vieţii indigenilor, desfiinţarea totală a culturii materiale şi spirituale a geţilor localnici? Sau poate că geţii au fost transplantaţi în alte regiuni? Chiar cu ignorarea completă a tuturor informaţiilor din izvoarele literare şi epigrafice, ca şi a istoriei celorlalte provincii imperiale, o asemenea opinie era fundamentată cel puţin pe idei preconcepute. Cu toate că astfel de idei nu fuseseră exprimate deschis, sau în scris, ele prinseseră deja teren. De aici şi marea surpriză pe care a provocat-o descoperirea *arheologică* a geţilor în epoca romană, ca şi lipsa parţială de încredere cu care au fost primite descoperirile de mai sus. Cu toate că unele descoperiri arheologice getice s-au făcut şi în anii cu mult anteriori începerii investigaţiilor noastre (vezi nota 31), ele nu au suscitat atenţie şi înţelegere şi nici nu au determinat interpretări corespunzătoare, într-atît de înrădăcinată era concepţia unei romanizări imediate, totale şi definitive, a unei romanizări *unilaterale*. Dacă aflarea indigenilor geţi a putut provoca chiar opinia că noi am încerca *negarea* fenomenului romanizării, aceasta nu se explică decît prin înţelegerea greşită a ceea ce înseamnă romanizarea. Aşa cum bine se subliniază într-o recentă lucrare, romanizarea, cu toate că s-a vorbit mult despre ea, rămîne un capitol foarte puţin studiat [58].

După părerea noastră romanizarea unui teritoriu, ca *fenomen de asimilare culturală*, presupune *sine qua non* continuitatea unei populaţii băştinaşe, asupra căreia fenomenul acţionează, un timp îndelungat. Elementele prin care autohtonii îşi fac simţită prezenţa pot fi variate, aşa cum am văzut (nume de geţi, de localităţi, ceramică, ritual funerar), dar tocmai datorită latinităţii tot mai covîrşitoare, aceste elemente indigene apar, în comparaţie cu cele romane, şi puţin numeroase şi foarte modeste.

Întîmplarea însă că în aşezările rurale găsim numai fragmente, vasele indigene întregi sau întregibile fiind foarte rare (numai patru la Bugeac), nu trebuie să ne surprindă, întrucît în aceeaşi situaţie se află şi ceramica romană, găsită numai în stare fragmentară, atît la Histria cît şi la Bugeac, Sacidava ş.a. Pentru ambele categorii ceramice, excepţia o dau cimitirele (Enisala).

Ta Tomis, prezenţa geţilor în necropole, presupune desigur şi un grup (relativ restrîns) de indigeni care trăiau în oraş.

La Histria însă, nu putem dovedi pe baza descoperirilor (chiar a vasului getic întreg din sectorul basilicei extramuros) o populaţie getică ce locuia

---

broudja, p. 49—58, 102—108, 189—191, 193—194), bazîndu-se atît pe toponime cît şi pe onomastică.

Deosebit de semnificativă ni se pare inscripţia de la Durostorum pusă pentru un soldat al Legiunii XI Claudia, *Valerius Marcus*, de soţia sa *Aurelia Faustina*, împreună cu fiii *Decibalus*, *Seiciperis*, *Mamutzis*, şi fiicele *Macaria* şi *Matidia* (p. 190). Numele indigene *Decibalus* (cert get), *Seiciperis* şi *Mamutzis*, date copiilor unor părinţi romanizaţi deja, indică după părerea noastră tăria conservatorismului getic şi chiar latura (uneori) pur formală a romanizării.

În 1954, prof. Gh. Ştefan îşi afirma în modul cel mai hotărît adeziunea la continuitatea getică în Dobrogea romană (*Contribuţii arheologice la cunoaşterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I, p, 29—34), adăugînd la izvoarele epigrafice un număr de descoperiri arheologice, cum sînt cele de la Dinogeţia (vezi articolul nostru, nota 19) şi Somova. Autorul conchide chiar că cultura materială a populaţiei autohtone *„este aceeaşi cu aceea a populaţiei din stînga Dunării."* (p. 39).

în spatele zidurilor ei. S-ar putea ca ceramica descoperită să fi rămas în cetate numai datorită trecerilor temporare, pașnice a indigenilor prin oraș. Această chestiune este de ordin secundar, ea nu poate infirma teza continuității,

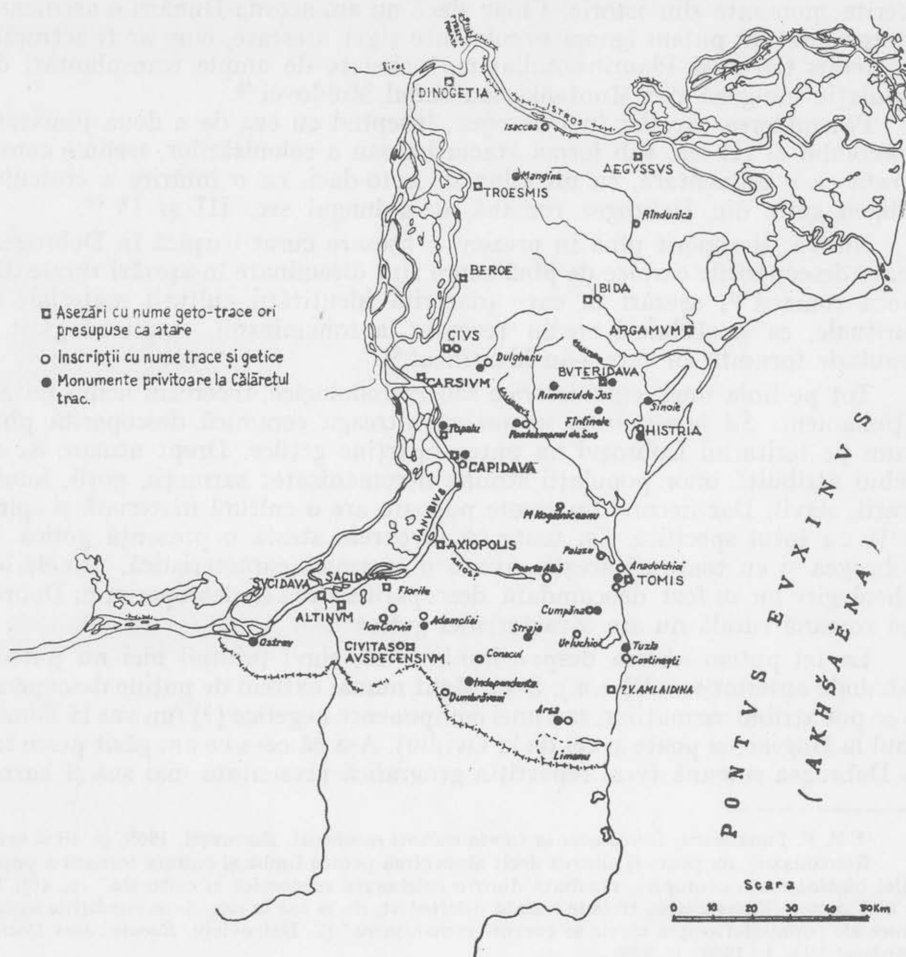

Fig. 18: Continuitatea getică în Dobrogea romană (toponimie, onomastică, Cavalerul Trac)

pentrucă, oricum, *mediul rural este nucleul* și factorul determinant atît *al continuității* cît și *obiectul romanizării*. Așa încît, alimentarea temporară sau permanentă a orașelor cu indigeni din direcția satelor ni se pare un fenomen logic (pentru Odessos, vezi nota 69).

Atacurile costobocilor (ramură a geto-dacilor) în Dobrogea romană au avut însemnătatea lor. Multitudinea descoperirilor getice din sec. II—III s-ar putea pune pe seamă unei afluențe costobocice, mai ales în orașele atacate. Numai că, la Histria de exemplu, ceramică getică tipică apare și în straturile anterioare invaziei costoboce.

Etnicul getic indigen din Dobrogea romană va fi mereu fortificat datorită legăturilor permanente cu triburile înrudite de la nordul Dunării, fluviul putînd cu ușurință să devină din hotar o punte de contact, fapt constatat pentru diferite momente din istorie. Chiar dacă nu am acorda Dunării o asemenea interpretare, nu putem ignora evenimente sigur atestate, cum ar fi acțiunile lui Aelius Catus și Plautius Aelianus, încheiate de ample transplantări de populație indigenă din Muntenia sau sudul Moldovei [59].

Pătrunderea carpilor în Dobrogea, începînd cu cea de a doua jumătate a secolului al III-lea, sub forma atacurilor sau a colonizărilor, trebuie considerată ca o alimentare, ca un aflux de geto-daci, ca o întărire a etnicului indigen getic din Dobrogea romană de-a lungul sec. III și IV [60].

Nu s-a descoperit pînă în prezent o așezare curat carpică în Dobrogea. Toate descoperirile carpice de pînă acum sînt diseminate în așezări rurale din epoca romană [61], așezări în care (datorită identității culturii materiale și spirituale, ca și aceluiași mediu receptiv la romanizare), carpii au găsit o populație înrudită cu care s-au identificat [62].

Tot pe linia unei logici istorice sau metodologice, încercăm acum un alt raționament. *Să presupunem numai* că întreaga ceramică descoperită pînă acum pe teritoriul Dobrogei nu putea aparține geților. Drept urmare ea ar trebui atribuită unor populații străine neromanizate: sarmații, goții, hunii, avarii, slavii. Dar fiecare din aceste popoare are o cultură materială și spirituală cu totul specifică. Cu toate că izvoarele atestă o prezență gotică în Dobrogea și cu toate că aceștia aveau o ceramică caracteristică, urmele lor arheologice nu au fost deocamdată descoperite. Ceea ce descoperim în Dobrogea romană rurală nu are caracteristici gotice [63].

La fel putem afirma despre huni, avari, slavi (ultimii nici nu puteau pătrunde anterior sec. VI e.n.). S-au făcut numai extrem de puține descoperiri ce se pot atribui sarmaților, sau unei componente negetice (?) (un vas la Tomis, unul la Bugeac, și poate și cel de la Ovidiu). Așa că ceea ce am găsit peste tot în Dobrogea romană (vezi repartiția geografică prezentată mai sus și harta)

---

[58] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 49 și urm. Romanizare „nu poate fi altceva decît absorbirea pentru limba și cultura romană a populației băștinașe... o contopire, rezultată dintr-o colaborare economică și culturală" (p. 49). Pe de altă parte, „Romanizarea trebuie tratată diferențiat, de la caz la caz, după condițiile social-etnice ale populației asupra căreia se execută romanizarea" (C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 262).

[59] R. Vulpea, *DID*, II, pp. 40—42, 56—58.

[60] C. Scorpan, *Carpi în Scythia Minor*, în *Pontice*, I, 1968, p. 342 și urm., cu informațiile din izvoare și respectiva bibliografie.

[61] Totuși, la 368 este menționat *„vicus Carporum"* (în apropiere de Carsium)

[62] Ca la Horia, Caraibil, Visterna, așezări rurale din epoca romană în care carpii erau diseminați în masa localnicilor. Cf. C. Scorpan, *loc. cit.*

[63] La Piatra Frecăței (Beroe), a fost cercetat un mare cimitir de tip provincial roman, din perioada sec. II—VI e.n., în care s-au găsit și cîteva morminte de ritual și cu inventar „barbar" din sec. IV e.n. (componenta sarmatică a culturii Sîntana-Cerneahov). Cf. Petre Aurelian, *Cîteva mărturii ale culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, 1, 1964, p. 59. La Histria, în necropola plană din epoca romană, s-au descoperit două morminte cu scheletele în poziție chircită și cu craniul deformat, cu inventar caracteristic sarmaților. (Cf. P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 281). Descoperiri izolate s-au făcut și la Dinogeția, Ulmetum. (M. Comșa, în *Dacia*, XI 1967, p. 339). Despre descoperirile de la Tomis și Bugeac vezi C. Scorpan, în *SCIV*, 1, 1970, p. 65 și urm., în *Pontice*, II, 1969, sau în acest articol, supra).

nu poate în nici un caz să fie atribuit unor grupe etnice străine, ci numai unei mase foarte numeroase, stabile, seculare, deci indigenilor geți. Populațiile aflate în migrație, au durat puțin în timp, au fost puțin numeroase, efectuîndu-se într-un timp relativ scurt sau asimilarea lor în masa indigenilor rurali geți *(geto-romanici)*, sau romanizarea lor rapidă.

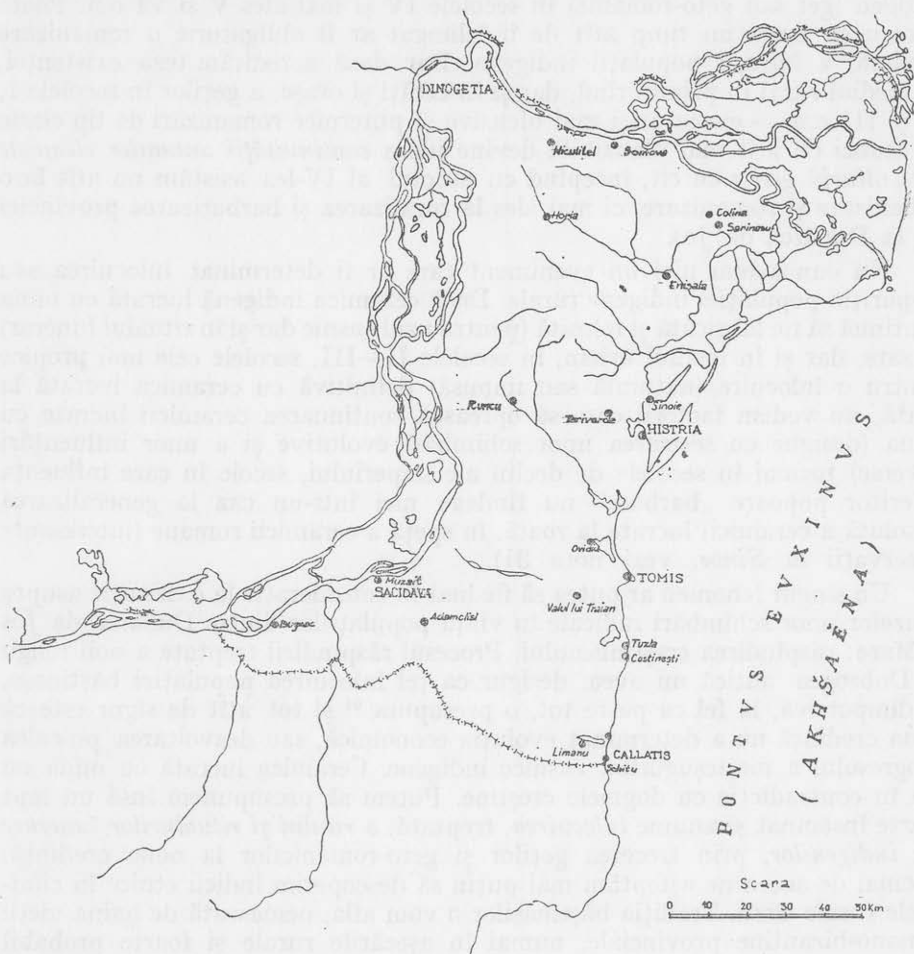

Fig. 19 – Descoperiri și așezări getice în Dobrogea romană.

Descoperirile getice aparținînd secolelor V și VI sînt pe de o parte, deocamdată, puține la număr, iar pe de altă parte mult mai surprinzătoare decît cele din sec. II—III, și de aceea par mai puțin concludente. Nu putem însă ignora, numai de dragul credinței noastre într-o *anume* definiție a romanizării, condițiile stratigrafice ale acestor descoperiri. În cazul negării apartenenței ceramicii lucrate cu mîna la nivelele din sec. V și VI în care au fost găsite (în afara bineînțeles, a celor din gropi, straturi de umplutură sau de

nivelare — deci aduse din altă parte) înseamnă să negăm în același timp *întreaga* compoziție ceramică a straturilor respective, să excludem din determinarea și interpretarea stratigrafică și *ceramica romană*.

Nu înțelegem de ce ar fi mai normal să fi existat geți în Dobrogea secolelor II și III e.n., și de ce e mai greu de crezut în continuitatea etnicului indigen (get sau geto-romanic) în secolele IV și mai ales V și VI e.n. Poate pentru că după un timp atît de îndelungat ar fi obligatorie o romanizare deplină, a *întregii* populații indigene. Dar dacă acredităm teza existenței, în mediul rural în primul rînd, dar și în cetăți și orașe, a geților în secolele I, II și III e.n. — epoca celei mai ofensive și puternice romanizări de tip clasic — atunci cu atît mai plauzibilă devine ideea *continuității anumitor elemente ale culturii getice* cu cît, începînd cu secolul al IV-lea asistăm nu atît la o urbanizare și romanizare, ci mai ales la ruralizarea și barbarizarea provinciei de la Dunărea de Jos.

Nu cunoaștem nici un eveniment care ar fi determinat înlocuirea sau dispariția populației indigene rurale. Dacă ceramica indigenă lucrată cu mîna continuă să fie fabricată și folosită (pentru uzul casnic dar și în ritualul funerar) la sate, dar și în mediul urban, în secolele II—III, secolele cele mai propice pentru o înlocuire (naturală sau impusă) definitivă cu ceramica lucrată la roată, nu vedem factorii care să oprească continuarea ceramicii lucrate cu mîna (desigur cu sesizarea unor schimbări evolutive și a unor influențări diverse) tocmai în secolele de declin ale imperiului, secole în care influența diferitor popoare „barbare" nu tindeau nici într-un caz la generalizarea absolută a ceramicii lucrate la roată, în speță a ceramicii romane (interesante observații la *Sinoe*, vezi nota 31).

Un singur fenomen ar putea să fie luat în considerație la o discuție asupra cauzelor unor schimbări radicale în viața populațiilor dintre Dunărea de Jos și Mare: răspîndirea creștinismului. Procesul răspîndirii treptate a noii religii în Dobrogea antică nu avea desigur ca țel înlocuirea populației băștinașe, ci dimpotrivă, la fel ca peste tot, o presupune [64] și tot atît de sigur este că noua credință nu a determinat evoluția economică, sau dezvoltarea pe calea progresului a meșteșugurilor casnice indigene. Ceramica lucrată cu mîna nu era în contradicție cu dogmele creștine. Putem să presupunem însă un fapt foarte însemnat și anume *înlocuirea*, treptată, a *ritului și ritualurilor funerare ale indigenilor*, prin trecerea geților și geto-romanicilor la noua credință. Tocmai de aceea ne așteptăm mai puțin să descoperim indicii etnice în cimitirele rurale tîrzii. Tradiția băștinașilor o vom afla, nemascată de haina vieții romano-bizantine provinciale, numai în așezările rurale și foarte probabil

[64] Nu știm, deocamdată, în ce măsură creștinismul a pătruns ușor în mediul rural, sau dacă în acest mediu păgînismul își găsește forțe de rezistență. Cuvîntul „paganus" (sătean) ar indica o mai înceată răspîndire a creștinismului. Pe de altă parte, așa numiții *„călugări sciți"* din Scythia Minor (sec. VI) *„reflectau conștiința populației băștinașe traco-romanizate"* (I. Barnea, *DID*, II, p. 460) mai corect, după părerea noastră (cf. și Vl. Georgiev, *op. cit.*) pentru Dobrogea trebuie să vorbim de o populație băștinașă *geto-romanizată* (sau *geto-romanici*). Ne amintim și de răscoala lui Vitalianus, de la 513, considerat trac romanizat.

Ar fi posibil ca prelungirea unor culte păgîne pînă în secolele IV și V e.n. (Dionysos, Hercule, Cavalerul Trac, Isis, Afrodita, ș.a.). să fie ajutată și de rezistența unor anumite pături ale populației rurale geto-romanice. (Pentru prelungirile cultelor păgîne în Dobrogea, vezi și C. Scorpan, *Dionysismul în Dobrogea antică*, cu notele 205—213, *Pontica, IV*.

numai sub forma unei ceramici rudimentare lucrate cu mîna, ceramică care (atît cît cunoaștem din puținele descoperiri prezentate mai sus) și-a pierdut mult din caracteristicele ei în ornamentare și tehnică, ca și din trăsăturile ce-i confereau acea unitate pe un spațiu foarte larg, general geto-dac.

Un fenomen de continuitate pînă în sec. VI, cu care am putea stabili analogii pentru continuitatea geților și geto-romanicilor, este atestat pentru unele grupe de populație grecească (greci, nu din orașele pontice, ci din *așezări rurale* aflate în jurul unor orașe romano-bizantine). S-a constatat astfel că în teritoriul cetății Tropaeum Traiani a existat o comunitate grecească, cu caracter stabil, agrar, care persistă din sec. II pînă în sec. VI e.n., deci o continuitate a civilizației grecești, neîntreruptă de romanitatea dominantă [65].

Unii autori au intuit existența unei componente ceramice geto-dacice (din La Tène-ul tîrziu) și romane, pînă în epoca prefeudală [66]. În prezent, în urma datelor cîștigate, ar fi posibil să ne gîndim, *ipotetic*, la o asemenea continuitate (desigur numai unele elemente, ceramica de exemplu) pînă în epoca prefeudală sau feudal-timpurie, continuitate efectuată pe teritoriul Dobrogei și mai ales *prin intermediul Dobrogei*, singura regiune unde etnicul geto-dac, sau mai apoi geto-romanic, se putea perpetua în continuare pînă la sfîrșitul sec. VI. e.n., întrucît această provincie fiind păstrată de romani toată perioada, nu a suferit *zguduirile radicale* ca celelalte părți părăsite în voia invaziilor migratoare (Dacia propriu-zisă, Muntenia, Moldova). Numai teritoriul dintre Dunăre și Mare, *apărat de romani*, mai avea forțe pentru conservarea (în anumite forme, geto-romanice) a culturii materiale clasice geto-dacice.

Cunoașterea situației din alte provincii romane (în primul rînd din Moesia, Tracia, Dacia, Pannonia) vine în sprijinul ipotezei noastre cu privire la continuitatea vieții geților pe teritoriul de azi al Dobrogei de-a lungul întregei perioade a dominației romane.

Pentru Dacia, problema a fost rezolvată pozitiv datorită numeroaselor descoperiri arheologice și numismatice care demonstrează, în mod peremptoriu, continuitatea dacică în așezări rurale, dar și în orașe, castre și în cimitire, în Dacia romană și în continuare la sfîrșitul sec. III și în secolul IV e.n. [67]. Față

---

[65] Al. Barnea, *Trei altare inedite de la Tropaeum Traiani*, în *SCIV*, 4, 1969, p. 595—609 (în special pp. 604—607). La astfel de concluzii s-a ajuns în urma unor descoperiri și justei interpretări a mai multor inscripții grecești în jurul Tropaeumului. Consecințele acestor descoperiri au o mare greutate pentru definirea fenomenului romanizării, proces care se caracterizează deci prin continuitatea de viață a populațiilor aflate pe teritoriile cucerite de romani. În ceea ce privește pe geți va trebui să ne mulțumim cu datele arheologice, fiind mai greu de crezut că aceștia se obișnuiseră (în caz că ar fi deținut mijloacele materiale) să ridice monumente de piatră cu inscripții.

[66] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 569—571; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p.241; cf. pentru Dobrogea Gr. Florescu, *Revista istorică română*, XVI, 4, 1946, p. 336.

[67] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966. În ceramică se constată o evoluție similară celei constatate în Dobrogea; *„ceramica dacică din provincie rămîne aproape neschimbată, iar în măsura în care se poate vorbi de anumite modificări minore acestea rezidă în împuținarea formelor și simplificarea ornamentației, în reducerea dimensiunilor diferitelor forme de oale, care devin mai scunde și mai zvelte, precum și în tehnica de prelucrare a pastei, care se îmbunătățește"*. Vezi și D. Protase, *O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 229, I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, *Apulum*, VII, p. 241. 250.

de Dobrogea, unde cercetările sînt la început, în Dacia se cunosc peste 400 de așezări rurale autohtone, ceea ce nu a determinat negarea fenomenului romanizării [68].

Descoperirile și constatările făcute de arheologii bulgari în Moesia și Tracia, sînt concludente pentru noi. Pe teritoriul Bulgariei, ceramica locală, tracică, atît cea lucrată cu mîna cît și cea la roată, este întîlnită peste tot, în așezări și morminte, pînă în sec. V—VI e.n. [69] Ritul funerar (înmormîntări în tumuli) este bogat documentat la traci în epoca romană [70]. Descoperiri de tezaure monetare oferă argumente în plus pentru continuitatea tracică în epoca romană [71], iar răspîndirea extraordinară a monumentelor Cavalerului Trac și mai ales descoperirea unor sanctuare ale zeilor traci este semnificativă pentru Tracia și zona moesică de la sudul Dobrogei [72]. De asemenea, deosebit de concludentă ni se pare păstrarea numelor de locuri și în special a numelor de traci în toată epoca de care ne ocupăm [73].

Și în Pannonia, continuitatea aborigenilor este reflectată de ceramică și de ritualurile funerare [74], fenomen constatat și în alte provincii ro-

---

[68] C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei, Apulum*, VII, p. 264.

[69] D. Ţoncev, *La céramique grise thrace en Bulgarie*, în *Godisnik* — Plovdiv, III, 1959, p. 92—133. (...la population locale sur les terres bulgares... jusqu'au V—VI s.de n.ère sont les Thraces).

Mulţumim pentru substanţialele informaţii primite de la Ivan Venedikov, referitoare la multiplele aspecte ale continuităţii tracilor pînă în sec. V—VI e.n.

Interesante concluziile Goarnei Tonceva (*L'influence thrace a Odessos, Izvestiia*, Varna, X, 1956, p. 51—61): „Toutefois le développement d'Odessos comme ville de culture mixte grecothrace ne commence qu'après l'invasion de Bourebiste lorsqu'un grand nombre de Thraces viennent s'instualler à Odessos" „à l'epoque romain... la population thrace à Odessos représentait la moi tié de la population d'Odessos".

A se vedea și: I. Venedikov, *Les mors thrace*, în *BIAB (Izvestiia)*, Sofia, XXI, 1957, p. 152—201, B. Sultov, *Eine Villa rustica bei dem Dorfe Prissovo, bezirk Tîrnovo, Izvestiia*, Tîrnovo, II, 1964, p. 50 și urm., fig. 4.

[70] Ivan Velkov, *Săpăturile de la Mezek și Svilengrad*, în *BIAB (Izvestiia)*, XI, 1937, p. 117—170. T. D. Gherasimov, *Săpăturile de la Sveti Kirilova*, în *BIAB*, XV, 1946, p. 180—184. I. Velkov, *Morminte în tumuli de lîngă Oresnik, BIAB*, XXI, 1957, p. 315—316. D. Toncev, *Necropola de la Popoviţa. Godisnik* — Plovdiv, 1945, p. 217—228. M. Mircev, *Descoperiri de morminte la Varna și în împrejurimi, Izvestiia*, Varna, IV, 1968, p. 217—224. M. Moreva și P. Angelova, *Săpăturile în mormintele tumulare de lîngă Asenovgrad*, în *Arheologia* Sofia, 3, 1968, p. 29—38.

[71] N. A. Mușmov, *BIAB*, IV, 1926—27, p. 325. B. Filov, *Bulletin de la Soc. archéologique bulgare*, I, 1910, p. 224. Tezaurizări începute înainte de romani și continuate și în epoca romană.

[72] G. Tonceva, *L'influence thrace a Odessos*. L. Botușarova, *Relief d'Hercule de Kobilino, Godisnik*, Plovdiv, III, 1959, p. 135—143. *Idem*, *Relief votifs d'Apollon de la Thrace*, același volum, p. 145—153. G. Tonceva, *Despre iconografia și caracterul Eroului Trac la Odessos*, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, 1963, p. 71—79. I. Venedikov, *Le syncrétisme religieux en Thrace à l'époque romaine*, același volum, p. 153—166. M. Mircev, *Sur les temples antiques d'Odessos*, în *Izvestiia*, Varna, 1967, p. 21—39. (Templul Marelui Zeu — Derzalas, în epoca romană). G. Tonceva, *Sur la date du sanctuaire prés du village de Galata, Izvestiia*, Varna, IV3, 196, p. 17—26.

[73] Informaţii I. Venedikov. Cf. și Vl. Georgiev, *loc. cit.*, Vezi și G. Tonceva, în *Izvestiia*, Varna, X, 1956, p. 51—61, L. Botușarova, în *Godisnik* — Plovdiv, III, 1959, p. 145—153, M. Mircev, în *Izvestiia*, Varna, III, 1967, p. 21—39.

[74] Éva Bonis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, Diss. Pann.*, serie II, nr. 20, Budapest, 1942, pp. 33, 35—37, 39, 41, p. 60, în special taf. I. *Idem*, *Kaiserzeitliche Hügelgräber von Ivánc*, în *Folia Archaeologia*, IX, 1957, p. 67—82. (În morminte tumulare, atît ceramică celtică, autohton-panonică, cît și ritualuri celtice — înmormîntări de porci. De asemenea discuţia asupra cauzelor ce au determinat *reînflorirea acestor tradiţii tocmai în epoca romană*).

mane [75]. Dar de la asemenea fapte nu se poate ajunge la negarea fenomenului romanizării [76].

Iată deci că în alte provincii, stăpînirea romană și fenomenul romanizării nu au întrerupt existența băștinașilor, nu au desființat continuarea vieții indigenilor, în întreaga perioadă cît au durat. Dacă astfel s-au petrecut lucrurile în provinciile amintite, și mai cu seamă dacă în Tracia și Moesia Inferior (pe teritoriul Bulgariei), continuitatea indigenilor este un fapt sigur atestat (ceramică, numismatică, ritualuri funerare, culte, toponimie, onomastică) pînă în sec. V—VI e.n., cum am putea rupe, metodologic și logic, regiunea romană de la nordul liniei Durostorum-Callatis, de restul Moesiei din care făcea de fapt parte și de Tracia, strîns înrudită, mai ales că țara geților se întindea de la gurile Dunării pînă la Haemus.

*

Continuarea cercetărilor în anii viitori, va duce la cumularea unor noi și prețioase date pentru conturarea concretă a romanizării acestei provincii. Cu toate că descoperirile prezentate aici sînt noi, surprinzătoare poate și nu prea numeroase, cîteva păreri și concluzii se impun.

Cel mai însemnat rezultat al cercetărilor este obținerea primelor dovezi arheologice sigure ale populației băștinașe getice în așezări stabile, rurale dar și în centrele urbane din Dobrogea romană.

În al doilea rînd începem să ne formăm o imagine mai clară asupra fenomenului romanizării populației autohtone de pe teritoriul Dobrogei.

Formele culturii materiale în care continuă viața populației băștinașe, cu unele modificări de finețe, se dovedesc a fi cele tradiționale. Ceramica lucrată cu mîna este cea mai conservatoare, influența romană sesizîndu-se abia în ceramica cenușie la roată, care de fapt continuă și ea formele și tehnica din faza clasică. S-ar părea, în stadiul actual al cunoașterii noastre, că indigenii preferă să folosească obiectele fine romane (vase ceramice, vase de sticlă, podoabe) fără a-și modifica tiparele creației lor materiale proprii, fapt reflectat în proporția însemnată a ceramicii lucrate cu mîna, dar și de ceramica cenușie la roată. Se constată totuși, mai rar și numai în orașele grecești de pe litoral, imitarea unor forme ceramice grecești și romane de către aborigeni, în tehnică și manieră proprie. Așa este cazul cu opaițele lucrate cu mîna și cu alte vase descoperite la Tomis, Histria și Callatis.

Și totuși, cele cîteva fragmente poroase cenușii lucrate la roată și decorate cu brîuri alveolare sau crestate, dovedesc că contopirea și simbioza geto-romană se produce și în ceramică, fără să avem deocamdată siguranța că acest esențial fenomen a fost general în Scythia Minor și nu cumva sporadic, numai în unele așezări.

Procesul romanizării și laturile sale structurale etnice materiale și spirituale, pot fi înțelese mai bine după descoperirea mormintelor getice din necropolele Tomisului. Obiectele depuse în asemenea morminte reflectă clar

---

[75] A. Schörgendorfer, *Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer*, 1942, p. 104—112 J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin, 1928, p. 251.

[76] Așa cum se întîmplă la unii autori, care alunecă de asemenea pe panta exagerării unei singure laturi. (V. Velkov, în *Eirene*, V, 1966, p. 165, 172. A. Mocsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkriege*, Budapest, 1959, p. 123—127).

ce și *cum au luat* autohtonii de la romani și mai ales *ce anume păstrează* cu tenacitate pînă la capătul noii orînduiri.

Politica romană, inteligentă și fină, nu avea nevoie pentru realizarea scopurilor sale majore, nici de impunerea cu forța și în totalitate a formelor noii civilizații, nici de deznaționalizarea brutală a indigenilor. În această ordine de idei, un amănunt nu lipsit de importanță este că pagusul de la Bugeac se afla numai la 5 km de Durostorum, ceea ce ar fi presupus o romanizare mai rapidă și mai profundă.

Cunoașterea ceramicii lucrate cu mîna de la Bugeac, Tomis, Callatis, Histria și Sacidava ridică încă o problemă. Cu toate că tradiția vechii ceramici autohtone La Tène este vizibilă, tehnica modelării și arderii devine alta, sensibil îmbunătățită față de cea constatată în epoca elenistică și, faptul cel mai însemnat, se aseamănă pînă la exactitate cu ceramica getică și dacică lucrată cu mîna de pe teritoriul Moldovei, Munteniei și Transilvaniei. Relativ același lucru se poate afirma și despre ceramica cenușie la roată.

Influențele sudului tracic nu se mai constată. E greu să dăm o explicație categorică acestei *unități a culturii materiale a geților și dacilor* — ce o presupune totodată și pe cea spirituală începînd cu etapa clasică a secolelor I î.e.n. — I e.n. Ne permitem însă să ne gîndim la slăbirea puterii și influenței tracilor sudici odată cu înaintarea romanilor spre Dunăre, pe de o parte, iar pe de alta la strîngerea legăturilor geto-dacilor de o parte și de alta a Dunării și a arcului carpatic, legături devenite mai puternice odată cu extinderea statului dac al lui Burebista pînă la țărmurile Pontului Euxin și ajunse la stabilitate odată cu stăpînirea unitară de tip provincial a imperiului roman asupra teritoriilor getice și dacice din jurul Carpaților și de la Dunărea de Jos. Așa cum remarca Prof. R. Vulpe, *„adoptînd romanismul, geto-dacii l-au adaptat... la unitatea lor etnică“* [77]

Dacă interpretarea noastră de astăzi se va dovedi justă, atunci ni se va părea firesc să descoperim vestigii getice pe teritoriul Dobrogei pînă în secolul al VI-lea al erei noastre, stăpînirea romană permițînd continuarea în forme tipice a vieții aborigenilor, forme ce dispar sau se modifică *radical și definitiv* numai odată cu retragerea imperiului roman — la sfîrșitul secolului III e.n. din Dacia, și la începutul secolului VII e.n. din Scythia Minor.

ADDENDAM

După terminarea redactării articolului nostru, am citit recenta lucrare a lui S. Zoltan, *Materiale ale culturii Sîntana de Mureș din sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, I, 1969, Sf. Gheorghe, p. 7—115, care ridică unele probleme legate de tema ce ne preocupă. Astfel, într-o serie de așezări de tip Sîntana-Cerneahov, a fost descoperită și ceramică dacică lucrată cu mîna. Autorul constată la această categorie ceramică o puternică tradiție Latène dar și o tradiție hallstattiană (p. 72—73). Ceștile-cățui, cu alveole digitale la bază, de tipul celor descoperite de noi în Dobrogea, sînt considerate deosebit de specifice sec. IV e.n. Remarcăm numărul important al acestor cești-cățui geto-dacice (fig. 7/3, 4,5, pl. IV/10—15, pl. XII/2,3, pl. XVI/1, pl. XVII/8,

---

[77] R. Vulpe, *DID*, II, p. 15.

pl. XVIII/4,7). De asemenea, decorul din valuri incizate și linii (pl. IV/9, pl. VII/6, 10, 16, pl. VIII/4). La pl. XVI/3,o oală getică cu o apucătoare în relief, semilunară, cu crestături, la fel cu cea din articolul nostru, fig. 3/5 sau cu cele din Tomis, publicate de noi în *SCIV*, 21, 1, 1970. Relevăm de asemenea descoperirea unor vase cu marginea evazată și cu brîu scurt, alveolar, pe buză sau imediat dedesubt (pl. XVII/7, XIX/3), analoge cu cele de la Valul Traian, din sec. IV—V (articolul nostru de mai sus, fig. 2/1, 2, fig. 6/1, 2, 6, 7) sau cu cele din Tomis, sec. VI e.n.

Tot așa, studiul *Ceramica autohtonă de la Histria*, de Maria Coja, subliniază continuitatea formelor și decorului ceramicii autohtone, din sec. V î.e.n. pînă în sec. I î.e.n. Confirmînd observațiile noastre pentru epoca romană, autoarea constată în perioada sec. V—I î.e.n., trăsături specifice în ceramica getică de pe litoralul Mării Negre, un *aspect pontic* al ceramicii lucrate cu mîna de indigeni, determinat de procesul treptat al elenizării, concretizat într-o tehnică deosebită a pastei, modelării și arderii, în transpunerea vaselor grecești în ceramica locală. Acest aspect pontic, de coloratură elenică, al ceramicii lucrate cu mîna de geții de pe litoral, se perpetuează pînă tîrziu în epoca romană, fapt constatat de noi în ceramica băștinașă din această zonă pînă în sec. V—VI e.n.

Foarte importantă este concluzia Mariei Coja că, odată cu continuitatea aspectului pontic al ceramicii getice, începînd cu sec. I î.e.n., Dobrogea intră în *aria unitară a culturii geto-dace*, încheiere la care am ajuns și noi în articolul de mai sus.

CONTINUITÉ ET ROMANISATION DES AUTOCHTONES DE DOBROGEA À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES RÉCENTES

— résumé —

La présence d'une population gétique sur le territoire de la Dobrogea au I millénaire ave n.è est, en général, attestée par de nombreux témoignages littéraires, épigraphiques et archéologiques. Toutefois, en ce qui concerne l'époque romaine, on manquait jusqu'à présent de donné-s archéologiques qui confirment les indices épigraphiques (toponymes, onomastique, etc.). A défaut de recherches systématiques en ce sens, ainsi qu'en raison de certains événements qui ont eu lieu au I siècle de n.è et d'une interprétation unilatérale du phénomène de romanisation avaient favorisé la naissance d'une conception affirmant l'absence totale de population gétique autochtone en Dobrogea à l'époque romaine.

Aussi, l'auteur se propose-t-il de prouver l'existence de cette population dans la province respective, en traitant en même temps quelques aspects de sa romanisation dans la période allant du I au IV siècle de n è. Il s'appuie, à cet efffet, sur une série de découvertes archéologiques récentes et très significatives. En les corroborant avec les informations épigraphiques et avec la situation attestée dans d'autres provinces romaines (Mésie, Thrace, Pannonie), il pense être à même d'avancer à ce sujet un point de vue historique nouveau mais logique.

Les fouilles partiquées par l'auteur dans un premier établissement rural de l'époque en question — *l'établissement gétique de Bugeac* — ont prouvé, grace aux monnaies, aux parures et à la céramique découvertes sur les lieux, qu'il s'agit *d'un village indigène du II siècle de n.è.* Ici, la céramique gétique modélé à la main, ainsi que celle grise confectionnée au tour se mêment à la poterie romaine. La céramique modélée à la main et typiquement indigène se trouve dans une proportion de 60%. Elle atteste de nombreuses analogies avec celle du monde gétique de l'espace nord-danubien et l'arc carpatique. Particulièrement significatif pour le caractère conservateur de l'ethnic autochtone s'avère le fait que la céramique grise travaillée au tour et celle, surtout modélée à la main ont conservé les anciennes traditions de la période dite classique de

la civilisation géto-dace, et même des traditions plus anciennes encore (cf C. Scorpan, *Pontice*, II, 1969).

Les découvertes de Bugeac ne sont ni isolées, ni uniques. Les prospections archéologiques ont abouti jusqu'à présent à l'identification de plus de 10 établissements ruraux de caractère autochtone, avec une poterie analogue à celle trouvée à Bugeac. Quelques uns de ces établissements sont datés des III — IV siècles de n.è., ce qui élargit sensiblement le tableau de la population gétique non seulement dans l'espace mais dans le temps aussi, constituant de la sorte un élément important à l'appui de la continuité.

D'autres témoignages en ce sens s'avèrent être les découvertes faites dans la nécropole à incinération *d'Enisala* (II —III siècles de n.è.), également attribuée à la population indigène. Les vases utilisés comme urnes funéraires sont de la même espèce gétique que ceux de Bugeac; il sont encadrés de dalles de pierre, ce qui représente un autre rituel fort ancien des Gètes de Dobrogea (IV — III siècles av. n.è.).

Des fouilles plus anciennes avaient révélé à Diongetia, dans un fond de cabane daté du II siècle de n.è., une poterie gétique typique.

L'auteur a fait des découvertes similaires à l'occasion des fouilles qu'il a entreprises dans les cités du Pont Gauche. Ce sont autant de preuves péremptoires à l'appui de *l'infiltration autochtone* dans les cités respectives et de *la continuité de la coexistence, depuis l'époque hellénis tique (IV — I siècles av. n.è.) jusqu'en pleine époque romaine, d'un groupe gétique au sein d'une majorité grecque d'abord gréco-romaine ensuite* (cf. C. Scorpan, SCIV, I, 1970, p. 65—95).

La cité de *Tomis* a livré *(intra muros)* 59 spécimens de poterie gétique — dont 26 datés de l'époque hellénistique et 35 de l'époque romaine. D'autres découvertes, en quelque sorte surprenantes, ont été faites aussi dans les nécropoles tomitaines. Il s'agit de 4 tombes hellénistiques et 6 autres de la période romaine meublées de vases autochtones, gétiques, de la catégorie modélée à la main: mini-vases, tasses-cassolettes, imitations d'après les vases grécque et romains. Une tombe datée du III siècle renfermait, en dehors de son mobilier funéraire romain, une tasse tronconique, ornée d'alvéoles digitées à la base et contenant des cendres et des charbons. Des tasses-cassolettes, analogues, ont été trouvées à *Tomis, Callatis, Schitu, Tuzla, Limau* et *Histria;* elles sont également caractéristiques pour les Gètes et les Daces vivant au III siècle de n.è. sur le territoire des provinces roumaines historiques: la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie. A l'heure actuelle, on connaît un nombre de 11 cassolettes gétiques ornées d'alvéoles, datant de l'époque romaine et découvertes dans la région côtière de la Dobrogea.

On ne saurait oublier non plus la découverte à Tomis et à Callatis de plusieurs lampes modélées à la main, imitations incontestables d'après les spécimens gréco-romains. Retenons entre autres une lampe avec le bassin fermé; munie de deux becs et d'une anse, elle est ornée de petites alvéoles et d'un motif incisé imitant la disposition des aiguilles de sapin. Ce genre d'ornementation reproduit celle des lampes de haute époque romaine (cf. C. Scorpan, *Pontice*, II, 1970).

Fidèles au rituel funéraire spécifique de la religion des Gètes, certains Tomitains d'origine indigène ont déposé dans leurs sépultures, en dehors de la céramique de qualité (greque ou romaine), un ou deux vases de fabrication locale. Ceci constitue un indice de la conscience encore vivace qu'ils avaient de leur propre ethnic.

La découverte de presque 90 pièces céramiques dans la région côtière (zone très accessible à l'hellénisation et ensuite à la romanisation) — pièces s'échelonnant sur une longue période (IV — III siècles av. n.è — III — IV siècles de n.è.) — atteste la présence et notamment la continuité d'un group ethnique autochtone au sein de la population tomitaine et callatienne.

Une trouvaille inattendue fut faite durant l'été de 1969 au cours des fouilles effectuées dans un secteur du centre de la cité romano-byzantine d'*Histria*. Les horizons datés du V et du VI siècle de n.è. livrèrent plus de 40 pièces de poterie gétique modelées à la main, découvertes dans leur majeure partie dans des conditions stratigraphiques absolument claires. Remarquables, dans cette série les vases décorés de lignes ondulées incisées, ainsi que ceux ornés de boutons ou de rubans alvéolés et les deux tasses (cassolettes) gétiques, de l'espèce dépourvue d'anses et ornées à la base d'alvéoles digitées (fig. 11/4; 9/8).

La même année ont commencé les fouilles dans une cité romaine du Danube, située au lieudit Muzait, au Sud de Rasova. Les nouvelles découvertes épigraphiques faites à cette occasion ont servi de base à l'opinion selon laquelle les vestiges de Muzait représenteraient l'ancienne *Sacidava*. Il convient de retenir que les trois sections déjà fouillées dans les couches datées des V et VI siècles de n.è., ont livré dans des conditions stratigraphiques indoubitables plusieurs fragments céramiques modélés à la main, analogues à ceux appartenant à la poterie gétique autochtone trouvés à Tomis, Histria et Bugeac. Ajoutons aussi que les couches romano-byzantine de *Tropaeum Traiani* fouillées la même année (1969) ont fourni, à leur tourm quelques fragments

ie poterie gétique (plusieurs manches des traditions très anciennes, entre autres). La céramique indigène découverte dans les stations susmentionnées permet d'amples remarques en ce qui concerne sa typologie, ses analogies et son évolution.

Tout d'abord, il faut souligner la forte tradition reflétée par les formes et l'ornementation de la céramique modelée à la main trouvée non seulement à Bugeac (II siècle), mais à Histria et Sacidava aussi (V —VI siècles). De même, quelques types du La Tène (par exemple les fruitières modelée à la main dans une pâte noire) se sont conservés, il est vrai assez rares, jusqu'au II siècle de n.è. (Bugeac). La céramique grise confectionnée au tour et au décor lustré fut découverte en quantité à Bugeac (II siècle). Quant à la tasse classique gétodace, il semble que son usage a persisté jusqu'au IV siècle, alors que la tasse-cassolette ornée d'impressions faites avec les doigts devait prolonger sa durée jusque dans la basse époque romaine (à Histria, le niveau du V siècle).

Dès à présent on peut entrevoir les éléments conférant une certaine individualité à la céramique de la région côtière de production indigène. Ces éléments trouvent leur expression dans le modelé la cuisson et le vernis délicat des vases, dans l'imitation à large échelle de certains prototypes grecs d'abord, romains ensuite, dans la quantité importante de céramique poreuse, de teinte grise-noirâtre. Quelques uns des fragments trouvés à Bugeac et à Sacidava sont modelés au tour, dans une pâtegrise, poreuse; ils sont similaires à la poterie dite „de ménage“ de la période tardive. Typus ces fragments travaillés au tour sont ornés d'un ruban en saillie, décoré, d'alvéoles ou d'encoches (fig. 13 et 17). C'est l'apparition, pour la première fois, au II comme VI siècle, dans un village autochtone ainsi que dans une cité romaine, de la symbiose du décor gétique traditionnel (l'un des plus conservateurs) et de la technique supérieure propre à la céramique grise travaillée au tour. La genèse à l'époque romaine de cette nouvelle espèce céramique exprime nettement le rapport, ainsi que les réactions des deux facteurs essentiels du processus de romanisation dans l'espace compris entre le Danube et la mer: les Gètes d'une part, les Romains de l'autre.

Les conclusions d'ordre archéologiques s'imposent à tout examen attentif. Elles s'avèrent en accord avec les renseignements fournis par les sources littéraires et épigraphiques de l'époque en question. L'une de ces sources, de grande importance, est l'Histoire romaine de Dion Cassius, qui affirme qu'au moment de la conquête romaine il y avait en Dobrogea trois „Etats“ gétiques dirigés par Rholes, Dapyx et Zyraxes. Les Tristes et les Epîtres du Pont d'Ovide parlent de la nombreuse population gétique vivant entre le Danube et la mer. Les Gètes étaient nombreux même à l'intérieur de Tomis, ville où ils cohabitaient avec les Grecs — ce qui incita le poète à apprendre leur langue, dans laquelle il régidea même un poème (v. les notes).

Les inscriptions antiques conservées jusqu'à l'heure actuelle apportent elles aussi des preuves de tout premier ordre en ce qui concerne la continuité des autochtones à l'époque romaine. On a recueilli, gravés sur pierre, les noms d'habitants comme Comozous, Daizus, Mamusa, Zura, Tsirus, Tsinna, voire Dicebalus *(sur un monument du IV siècle de n.è.)*. A Tomis aussi, les noms indigènes sont assez nombreux (Areibalis, Auluzenis, Deospor, Mucasius, Seuthes), ainsi du reste qu'à Histria (Tithas, Dadads, Degistion, etc.) La présence des établissements gétiques est également révélée par la persistance à l'époque romaine d'anciens noms de localités, tels que Capidava, Sucidava, Sacidava, Zisnudava, Muridava, Scaidava. La terminaison en *dava* indique avec certitude l'appartenance au territoire et à l'ethnic géto-dace. Particulièrement significative s'avère la présence du village autochtone de *Buteridava englobé dans le territoire meme de la cité d'Histria* (à la fin du II et au commencement du III siècle de n.è.). Ce territoire était considéré jusque ces derniers temps comme peuplé de colons thraces du Sud (v. les notes 54, 55, 56).

Le titre de *princeps loci* porté par certains chefs de villages à l'époque romaine est un autre indice de l'origine autochtone de ceux qui le portent.

La continuité de la population gétique en train de se romaniser (population qui a conservé certaines expressions traditionnelles lui appartenant en propre jusqu'aux V — VI siècles de n.è.) est un phénomène similaire à celui constaté dans d'autres provinces de l'Empire romain. Par exemples, en Thrace et Mésie, la continuité thrace est attestée jusqu'aux V — VI siècles de n.è. Cette remarque est également valable pour la Pannonie romaine ou les provinces du Rhin, où tant que dura la domination romaine — l'on constate la persistance des formes d'expression de la culture matérielle et spirituelle des indigènes respectifs. Mieux connue encore est la continuité des autochtones en Dacie romaine (v. les notes 67—75).

Loin de l'exclure, la romanisation présuppose, tout au contraire, la présence d'une population aborigène faisant l'objet d'une adsorbtion graduelle de la part de la culture et de la langue latines. C'est une *fusion*, conséquence naturelle d'une coopération économique et culturale Le *milieu rural* est celui *conservant le mieux la tradition locale*, tout en accueillant les influences. et les formes de vie romaine. Ces dernières deviendront avec le temps majoritaires, sans annuler

pour autant d'une manière définitive les expressions traditionnelles de la civilisation autochtone. Et ce sera toujours ce même milieu rural qui, devenu par suite de cette symbiose *géto-roman*, continuera dans la civilisation pré- et protoféodale les éléments romans dont il avait hérité

Le premier résultat essentiel des recherches est l'acquisition des premières preuves archéologiques attestant avec certitude la présence d'une population gétique autochtone dans les établissements ruraux stables, ainsi que dans les centres urbains de la Dobrogea romaine.

Le deuxième acquis est celui d'une image plus claire du phénomène de romanisation de la population autochtone vivant sur le sol de la Dobrogea.

Les formes de la culture matérielle traduisant la continuité de vie de la population autochtone s'avèrent, avec certaines modifications qui augmentent la finesse de l'exécution, être celles traditionnelles. La céramique modelée à la main est la plus conservatrice, l'influence romaine se laissant saisir seulement dans la céramique grise travaillée au tour. L'on constate toutefois — bien que plus rarement et seulement dans les cités grecques du littoral — l'imitation des formes céramiques grecques et romaines, mais traitées par les aborigènes dans une technique et une manière propres. C'est le cas des lampes modelées à la main et d'autres vases trouvés à Tomis, Histria et Callatis.

Cependant, les quelques fragments de céramique grise poreuse, confencitonnée au tour et ornée de bandes alvéolaires ou d'encoches, prouvent que la fusion et la symbiose géto-romaine se manifesta aussi dans le domaine de a poterie.

La politique romaine, intelligente et souple, n'avait guère besoin, pour réaliser ses visées, ni d'imposer par la force et dans leur totalité les formes nouvelles de civilisation qui lui appartenaient, ni de procéder à la dénationalisation brutale des indigènes.

D'autre part — et partant d'un autre point de vue — si certains historiens acceptent l'idée qu'à partir du IV siècle de n. è. La territoire de la Dobrogea n'était plus un champ de romanisation ou d'urbanisation, mais plutôt celui d'une ruralisation et barbarisation, alors l'hypothèse de la persistance des éléments gétiques traditionnles s'avère plausible, d'autant plus que ces éléments existaient déjà aux II et III siècles — période où la romanisation de type classique s'est manifestée avec plus de force.

Bien que la tradition de l'ancienne poterie autochtone du la Tène reste visible, la technique du modéle et de la cuisson est tout autre, sensiblement améliorée par rapport à celle constatée à l'éoque hellénistique. Mais, fait particu ièrement intéressant, cette céramique *est simiaire en tout point à la poterie géto-dace modélée à la main trouvéesur le territoire de la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie.* Et on peut affirmer à peu près a même chose en ce qui concerne la céramique grise travaillée au tour.

L'influence thracique méridionale n'est plus contestée. L'on constate donc l'unité culturelle des Gètes et des Daces, unité culturelle répondant nécessairement à une unité spirituelle, qui débute avec l'étape clasique des I siècle av. n. è. — I xiècle de n. è. L'auteur rattache l'affaiblissement de la puissanc et de l'influence des Thraces mÎridionaux aux progrès des Romains en direction du Danube. D'autre part, il envisage le resserrement des liens entre les Géto-Daces des deux bords du Danube et des deux versants de l'arc carpatique. Ces liens s'éraient renforcés avec l'expansion de l'Etat dace de Burébista jusqu'aux bords du Pont Euxin et *ils étaient arrivés à la domination de type provincial* de l'Empire romain sur les territoires gétiques et daces du voisinage des Carpates et du Bas-Danube. Ainsi que le professeur R. Vulpe le remarquait, « *adoptant le romanisme, les Géto-Daces l'adaptèrent... à leur unité ethnique* ».

L'auteur pense que si sa présente interprétation s'avérera juste, alors il[5]sera naturel de découvrir *des vestiges gétoques sur le territoire e la Dobrogea adtés jusqu'au VI siècle de n.è.* En effet, la domination romaine permettait la persiatance des formes de vie propres aux aborigènes. *Celles-ci vont disparaître ou se modifier radicalement et d'une manière définitive* seulement *avec la retraite romaine* — à la fin du III siècle de n. è. en ce qui concerne la Dacie et au commencement du VII siècle pour ce qui est de la Scythie Mineure.

CONTINUITÉ ET ROMANISATION DES AUTOCHTONS DE DOBROGEA A LA LUMIÈRE DES RECHERCHES RÉCENTES

Liste des figures

Fig. 1 — 1—3: céramique gétique modelée à la main, de Bugeac (II siècle); 4: fragment modélé à la main, Histria (V siècle de n. è.); 5: fragment Krausengefässe d'Histria (V — VI siècles); 6: fragment de Sacidava (V —VI siècles).

Fig. 2 — 1, 2, 4: céramique modélée à la main de Valul lui Traian (IV—V siècles); 3, 5, 6: céramique gétique d'Histria (V —VI siècles).
Fig. 3 — 1, 2, 4, 6, 7: Sacidava (V —VI siècles); 3, 5, 8: Histria (V —VI siècles).
Fig. 4 — 1, 2: vase grossier travaillé au tour (géto-roman), Sacidava (V —VI siècles); 3, 4: Sacidava (V —VI siècles); 6: Histria (III —IV siècles); 5, 7: Valul lui Traian (IV —V siècles).
Fig. 5 — 1: au tour, Gugeac (II siècle); 2: à la main, Bugeac; 3, 5—7: Valul lui Traian (IV —V siècles) (les nos. 5—7: tasses-casselettes à motifs alvéolaires); 4, 8, 9: Histria (V —VI siècles de n. è.
Fig. 6 — 1, 2, 6, 7: vasses à rubans alvéolé sur le rebord cu juste en-dessous, Valul lui Traian (IV —V siècles), analogues à ceux de Tomis (v. C. Cîrjan, dans ce même volume) 3, 4, 8: Valul lui Traian; 5: Bugeac.
Fig. 7 — 1, 2: Valul lui Traian; 3: Ighiu; 4: Bugeac.
Fig. 8 — 1, 3: Sacidava (V —VI siècles); 2, 4, 5: Histria (III —IV siècles).
Fig. 9 — 1, 3—8: Histria, (5, 6: V —VI siècles); 2: Sacidava (VI siècle).
Fig.10 — 1, 2, 6, 7: Sacidava (V —VI siècles); 3—5: Histria (V —VI siècles).
Fig. 11 — 1: vase travaillé au tour dans une pâte grossière, Histria (III siècle); 4: tasse-cassolette gétique, Histria (V —VI siècles); 5: Histria (V —VI siècles); 2, 3: Valul lui Traian (IV — V siècles).
Fig. 12 — 1: vase modélé à la main, Runcu; 2: tasse gétique de Sacidava (V —VI siècles); 3, 4: Histria.
Fig. 13 — 1: Bugeac, modélé à la main (II siècle); 2: 3: travaillé au tour, Bugeac (II siècle); 4, 5: travaillé au tour et orné d'un ruban alvéolaire, Sacidava (V —VI siècles).
Fig. 14 — Vase de Limanu.
Fig. 15 — Profils de rebords de vases. Valul lui Traian.
Fig. 16 — 1, 2: Bugeac (sarmatiques); 3, 5: Ovidiu; 4: Runcu; 6, 7: Histria.
Fig. 17: — 1—4: fragments de céramique grise travaillée au tour, ornée de rubans à encoches (1, 2: Bugeac; 3,4: Sacidava); 5: fragment de Tropaeum — secteur de Maria Munte9nu.
Fig. 18 — La continuité gétique en Dobrogea (toponymie, onomastique, le Cavalier thrace).
Fig. 19 — Découvertes et établissements gétiques en Dobrogea romaine.

KONTINUITÄT UND ROMANISIERUNG DER EINHEIMISCHEN AUS DER DOBRUDSCHA IM LICHTE DER NEUESTEN FORSCHUNGSERGEBNISSE

Zusammenfassung

Die Existenz einer getischen Bevölkerung auf dem Gebiet der Dobrudscha wird von zahlreichen literarischen, epigraphischen und archäologischen Beweisen belegt. Für die römische Zeit fehlten aber mit Ausnahme einiger epigraphischer (Toponomastik, Onomastik) Spuren die archäologischen Daten. Der Mangel an diesbezüglichen Forschungen, einige Geschehen im 1. Jh. u.Z. sowie die einseitige Deutung des Romanisierungsvorganges, ließen eine Auffassung entstehnen, dergemäß in der rämischen Dobrudscha die ortsansässige Bevölkerung völlig gefehlt hätte.

Verfasser erörtert eine Reihe aufschlußreicher archäologischer Funde, die er mit den epigraphischen Nachrichten in Verbindung bringt, mit den Sachlagen in anderen römischen Provinzen (Mösien, Thrazien, Pannonien), sowie mit der neuen Art und Weise die Geschichte logisch zu betrachten, wobei es ihm gelingt, die Existenz einer getischen eingesessener Bevölkerung und verschiedene Aspekte der Romanisierung in der Zeit zwischen dem 1. und 6. Jh. u.Z. aufzuzeigen.

Die Grabungsarbeiten, die in der ersten ländlichen Siedlung aus der bezüglichen Zeitspanne vorgenommen wurden — in der Siedlung von *Bugeac* — haben aufgrund der Münzfunde, der Schmuckgegenstände und der Keramik bewiesen, daß es sich um ein Dorf von *Ortsansässigen aus dem 2 Jh. u.Z.* handelt. Die handgearbeitete getische oder die graue scheibengedrehte Keramik ist mit der römischen vermischt. Die typisch einheimische handgearbeitete Keramik, die in einem Verhältnis von 60% vorkommt. hat in der getischen und dazischen Welt nördlich der Donau und im Karpatenknie zahlreiche Analogien. Besonders kennzeichnend für den konservativen Charakter der ortsansässigen Volkszuhegörigkeit, ist die Tatsache, daß bei der grauen scheibengedrehten aber besonders bei der handgearbeiteten Keramik die Aufrechterhaltung von alten Überlieferungen aus der sogenannten klassischen Periode der dakisch-getischen oder sogar noch ältern Zivilisation zu bemerken sind (C. Scoran, „Pontice", II, 1969).

Die Funde von Bugeac sind in ihrer Art nicht einzeln dastehend. Durch Geländeforschungen konnten bisher mehr als 10 ländliche Siedlungen der Ortsansässigen gefunden werden, in denen die Keramik analog zu derjenigen aus Bugeac ist. Einige dieser Siedlungen aind aus dem 3.—4. Jh. u.Z., was dazu beiträgt, daß sich das Buld der getischen Bevölkerung nicht nur flächenmäßig ausdehnt, aber auch zeitlich gesehen größer wird; diese Elemente sind alle von gleicher Bedeutung in der Berweisführung der Kontinuität.

Ebenfalls die Kontinuität beweisen die Funde aus dem einheimischen Brandgräberfeld von *Enisala* (2.—3. Jh. u.Z.), wo die Gefäße, die als Bestattungsurnen gebraucht wurden, zu der gleichen getischen Kategorie gehören, wie jene die aus Bugeac bekannt ist. Die Tatsache, daß die Graburne von Steinplatten umgeben wurde, belegt einen sehr alten Ritus der Gezen in der Dobrudscha (4.—3. Jh. v.u.Z.).

Ältere Grabungen in *Dinogetia* brachten typisch getische Keramik aus einer Grubenwohnung des 2. Jh. u.Z. ans Licht. Getische Funde wurden auch in den Festungen an der linken Pontusküste gehoben, was peremtorisch ist für *das Eindringen einer einheimischen Bevölkerung in diese Städte und für das dauernde Beisammenleben — mit Beginn der hellenistischen Zeit* (4.—1. Jh. u.Z.) *bis in die volle Blüte der römischen Zeit — von einer Geten gruppe und der griechischen und später griechisch-römischen Mehrheit* (C. Scorpan, SCIV, 1, 1970, S. 65—95).

Aus *Tomis* (intra-muros) stammen 59 getische keramische Funde, davon 26 Exemplare aus der hellenistischen Zeit und 33 aus der römischen. Funde, die ausgeprochen überraschend waren, wurden auch in den Friedhöfen von Tomis gehoben: 4 Gräber aus der hellenisctischen und 6 aus der römischen Zeit enthielten bodenständige handgearbeitete getische Gefäße, wie z.B. Miniaturgefäße, Räuchertassen, Nachahmungen nach griechischen und römischen Gefäßen. In einem Grab aus dem 3. Jh. befand sich neben römischen Grabinventar auch eine kegelförmige Schale, mit Fingereindrucken am unteren Rand und mit Asche und Kohlen angefüllt. Derartige Räuchertassen, die für die Geten und Daken, die im 3. Jh. u.Z. in der Moldau, in Muntenien und in Siebenbürgen gelebt haben, kennzeichnend sind, hat man auch in *Tomis, Callatis, Schitu, Tuzla, Limanu* und *His ria* gefunden. Auf diese Weise sind heute 11 getische Räuchertassen mit römischen Fingereindrücken aus der Zone der Meeresküste bekannt.

Die Öllampen, die in Tomis und in Callatis gefunden wurden, können in dieser Arbeit nicht unerwähnt bleiben. Sie sind handgearbeitet, sichere Nacahmungen nach griechisch-römischen Exemplaren, davon eine Öllampe mit geschlossenem Behälter, zwei Ausgußöffnungen und einem Henkel beachtenswert ist. Ihre Verzierung besteht aus kleinen Fingereindrücken und eingeritzten Tannenzweigen, was eine Nachahmung der Öllampen aus der frührömischen Zeit ist (C. Scorpan, „Pontice", III, 1970). Die Aufrechterhaltung des Bestattungsbrauches, der spezifisch und an die getische Teligion gebunden ist, veranlaßt einige Ortsbewohner von Tomis dazu, in die Gräber, außer — griechischen und römischen — Grabbeigaben auch eines oder zwei Gefäße örtlicher Produktion niederzulegen, und zwar als Ausdruck dessen, daß das Bewußtsein ihrer Volkszugehörigkeit nicht erloschen ist.

Der Fund von fast 90 keramischen Gefäßen an der Küste (ein Gebiet, das sich zur Hellenisation und später zur Romanisation sehr eignete) beweist die Anwesenheit und dadurch, da ß er auf eine lange Zeit aufgeschlüsselt ist (4.—3. Jj. v.u.Z. — 3.—4. Jh. u.Z.) ganz besonders die Kontinuität einer ethnischen bodenständigen Gruppe innerhalb der Bevölkerung von Tomis und Callatis.

Überrachenderweise fand man im Sommer des Jahres 1969, im Laufe der Grabungsarbeiten, die in einem Teil durchgeführt wurden, der sich im Zentrum der römisch-byzantinischen Festung von *His ria* befand, in den Schichten die dem 5. und 6. Jh. u.Z. entsprechen, mehr als 40 getische handgearbeitete keramische Exemplare, davon die meisten in sratigraphisch gesicherten Umständen. Erwähnenswert sind davon einige mit eingeritzter Wellenlinie verzierte Gefäße andere, mit Noppen oder Tupfenleisten verzierte und zwei Räuchertassen vom getischen Typ ohne Henkel und mit Fingereindrücken am unteren Rand des Gefäßes.

In demselben Jahr wurden die Grabungen in einer römischen Festung an der Donau begonnen, die sich an der Stelle Muzait, südlich von Easova befindet. Neue epigraphische Funden begründen die Meinung nach der in Muzait das alte *Sacidava* lag.

Erwähnenswert ist, daß in den drei Grabungsschnitten, die in den Schichten des 5. und 6. Jh. vorgenommen wurden, in stratigraphisch unbestreibaren Umständen, mehrere handgearbeitete keramische Bruchstückke gefunden wurden, deren Analogie mit den ähnlichen Funden von Tomis, Histria und Bugeac, sie in die Kategorie der einheimischen getischen Keramik einreihen.

Auch im Laufe der Grabungen von *Tropaeum Traiani* (1969) graben die römisch-byzantinischen Schichten einige getische keramische Bruchstücke frei (einige davon mit Handgriffen sehr alter Überliefering).

Über die einheimische Keramik, die in den hier angeführten Sied ungen gefunden wurden, können weitläufige Betrachtungen über die Typologie, die Analogien und die Entwicklung angestellt werden In erster Reihe sei die starke Überlieferung erwähnt, die sich in den Formen und in der Verzierung der handgearbeiteten Keramik nicht nur in Bugeac (2. Jh). sondern auch in Hstria und in Sacidava (5.—6. Jh.) bemerkbar macht. Ebenfalls sind einige latenzeitliche Typen (wie z. B. handgearbeitete schwarze Fruchtschalen), allerdings selten, bis ins 2. Jh. u.Z. erhalten geblieben (Bugeac). Die graue, scheibengedrehte, mit geglättetem Muster verzierte Keramik wurde in Bugeac (2. Jh.) in grißen Mengen gefunden. Die klassische getisch-dakische Schale scheint bis in das 4. Jh. gebraucht worden zu sein, während die Räuchertasse, mit Fingereindrückken bis in die spätrömische Zeit in Umlauf war (in Histria in der Fundschicht des 5. Jh.).

Es sind bereits Elemente zu erkennen, die jetzt schon der getischen Keramik aus dem Bereich der Küste eine bestimmte Persönlichkeit verleihen und in der Gestaltung, im Brand und in der feinen Glättung der Gefäße veranschaulicht sind, als breitangelegte Nachahmung der Vorlagen, die zuerst griechisch und später römisch waren und in großem Verhältnis zur porösen grau-schwärzlichen Keramik gehörten. Einige Fragmente der Keramik, die in Bugeac gefunden wurde, sind an der Töpferscheibe gedreht und zwar aus einer grobkörnigen Paste und groben Magerungsmitteln, wodurch sie zur sogenannten Gebrauchskeramik aus der Spätzeit gehört. Alle dies scheibengedrehten Fragmente tragen als Verzierung eine Tupfen- oder Ritzleiste (Abb. 17). Zum erstenmal erscheint also im 2. Jh. aber auch im 4. Jh. in einem Dorf mit bodenständiger Bevölkerung, aber auch in einer römischen Festung, eine Symbiose zwischen überlieferter getischer Verzierung, und zwar der ältesten von allen, und der neueren Technik der grauen scheibengedrehten Keramik. Die Entstehungsgeschichte in der römischen Zeit dieser neuen keramischen Kategorie. widerspiegelt das Verhältnis und bringt die Reaktion zum Ausdruck, die stattgefunden hat, also sich die zwei Hauptstoffe des Vorganges der Romanisation — Geten und Römer — auf dem Gebiete zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer trafen.

Bei genauester Betrachtung sind die archäologischen Schlüsse in bester Übereinstimmung mit den Informationen, di.l eid literarischen oder epigraphischen Quellen der entsprechenden Zeit liefen. Eine Quelle größter Bedeutung ist die römische Geschichte des Dio Cassius, der darin behauptet, daß zu der Zeit zu der die Römer die Dobrudscha besetzten, auf diesem Gebiet drei getische Staaten existierten, die von Rholes, Dapyx und Zyraxes geleitet wuren.

In den *Tris ien* und in den *Briefen aus dem Pon us* berichtet Ovid, daß sich zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer eine zahlreiche getische Bevölkerung befand. Die Geten befanden sich in großer Anzahl auch innerhalb von Tomis, wo sie zusammen mit den Grieche wohnten, so daß der Dichter die getische Sprache erlernte und sogar ein getische Gedicht verfaßte (siehe Anm. 48, 49).

Antike Inschriften, die bis zur Gegenwart erhalten blieben, liefern Beweise erster Güte über die Kontinuität der ortsansässigen Bevölkerung in der römischen Zeit. In Stein sind Namen von Ortsbewohneren geschnitten wie Comozous, Daizus, Mamusa, Zura, Tsiru, Tsinna oder sogar ein Dicebalus *(auf einem Denkmal aus em 4. Jh. u.Z.).* Zahlreich genug sind ach die Namen der Einheimischen aus Tomis (Areibalis, Auluzenis, Deospor, Mucasius, Seuthes), aus Histria (Tithas, Dadas, Degistion u.a.). Die Existenz er getischen Dörfer wird auch dadurch bewisen, daß in der römischen Zeit die Ortschaften immer noch getische Namen tragen wie z.B. Capidava, Sucidava, Sacidava, Zisnudava, Muridava, Scaidava, Die Endung *-dava* weist auf getisch-dakische Volkszugehörigkeit. Ganz besonders wichtig ist die Existenz des Dorfes mit bodenständiger Bevölkerung, das als *Bu eridava* bekannt ist und sich *genau auf dem Gebie der Festung Histria befindet* (Ausgang des 2. und Beginn des 3. Jh. u.Z.), ein Gebiet, von dem bis nicht vor allzu langer Zeit behauptet wurde, daß es von südthrakischen Kolonisten besiedelt wurde (siehe Anm. 50—56).

Die Bezeichnung eines *princeps loci*, die einige Anführer von Dörfern in der römischen Zeit tragen, weist ebenfalls auf den bodenständigen Charakter ihrer Träger.

Die Kontinuität der getischen Bevölkerung, die im Begriff ist sich zu romanisieren, eine Bevölkerung, die einige ihr eigenen Verhaltensweisen bis in das 5.—6. Jh. u.Z. beibehält, ist ein Vorkommen, das denjenigen aus anderen römischen Provinzen gleich ist. Die Kontinuität der Thraker ist z.B. in den Provinzen Thrakien und Moesien bis in das 5.—6. Jh.u.Z. bewiesen. Ebenfalls verlaufen die Dinge im römischen Pannonien oder in den Provinzen am Rhein, wo, so lange die Römer diese Gegend besiedeln, auch Ausdrucksformen der Sach- und geistigen Kultur der betreffenden bodenständigen Bevölkerung erhalten bleiben. Noch besser ist uns die Kontinuität der Ortsansässigen im römischen Dazien bekannt (siehe Amn. 67—75).

Die Romanisierung schließt eine bodenständige Bevölkerung nicht aus, sondern im Gegen teil setzt sie voraus, u. zw. eine Bevölkerung, die allmählich von der lateinischen Kultur und Sprache aufgenommen wird. Die Romanisierung ist eine *Verschmelzung*, die als Folge einer

ökonomischen und kulturellen Zusammenarbeit stattfindet. Das ländliche Milieu ist dasjenige, das die örtliche Tradition aufrechterhält, gleichzeitig aber die römischen Einflüsse und Formen aufnimmt, die mit der Zeit die Überhand gewinnen und vorrangig werden, ohne aber endgültig und gänzlich die überlieferten traditionellen auszuschließen. Infolge dieser Symbiose wird das gesamte ländliche Milieu, durch seine *getisch-römischen* Bewohner die romanischen Elemente in die vorfeudale und in die frühfeudale Kultur weiter überliefern.

Das wichtigste archäologische Forschungsergebnis ist jenes, daß gesicherte archäologische Beweise über die bodenständige Bevölkerung in ländlichen Dauersiedlungen aber auch in den städtischen Zentren der Dorudscha geliefert werden. Zweitens beginnt nun ein lkareres Bild über den Vorgang der Romanisierung der bodenständigen Bevölkerung der Dobrudscha zu entstehen.

Die Formen der Sachkultur, in der das Leben der ortsansässigen Bevölkerung sich weiter abspielt, sind mit einigen Feinheitsänderungen traditionellen geblieben. Die handgearbeitete Keramik ist die konservativste, d.h., daß der römische Einfluß sich erst in der scheibengedrehten grauen Keramik geltend macht. Dennoch läßt sich allerdings etwas seltener und nur in den griechischen Städten an der Küste, die Nachahmung von griechischen und römischen Formen durch die ortsansässige Bevölkerung feststellen, was aber in eigener Rechnik und Machart geschah. Dies ist der Fall für die handgearbeiteten Öllämpchen und für andere Gefäße, die in Tomis, Histria und Callatis gefunden wurden.

Und trotzdem beweisen die einigen wenigen porösen grauen handgearbeiteten Fragmente, daß die getisch-römische Verschmelzung und Symbiose auch in der Keramik stattfindet.

Die intelligente und feine römische Politik hatte es nicht nötig, um ihre Gauptziele zu erlangen, die Formen der neuen Zivilisation mit Gewalt in ihrer Gesamtheit aufzuwingen und auch nicht die bodenständige Bevölkerung brutal zu entnationalisieren.

Wenn andererseits und von einem anderen Standpunkt aus betrachtet einige Historiker annehmen, daß mit Beginn des 4. Jh.u.Z. das Gebiet der Dobrudscha sich nicht mehr durch Romanisierung und Urbanisierung kennzeichnet, sondern eher durch Barbarisierung und Ruralisierung, so ist der Gedanke, daß sich die überlieferten getischen Elemente arhalten umso gla würdiger, als sie auch im 2. und 3. Jh. der Zeit der intensivsten klassischen Romanisierung existierten.

Obwohl die Tradition der alten einheimischen latenezeitlichen Keramik offensichtlich ist, werden Formgestaltung und Verbrennung nach anderer Technik vorgenommen, die im Vergleich zu der aus dem hellenistischen Zeitalter sichtlich verbessert ist. Als wichtigste Tatsache ist zu verzeichnen, daß sie bis zu Gleichheit mit der handgearbeiteten getischen und dakischen Keamik, die auf dem Gebiet der Moldau, Munteniens uns Siebenbürgens anzutreffen ist, übereinstimmt. Verhältnismäßig dieselben Aussagen kann man auch über die graue scheibendedrehte Keramik machen.

Die Einflüsse des thrakischen Südens machen sich nicht mehr geltend. Folglich kann auf eine kulturelle Einheit der Geten und Daker geschlossen werden — was gleichzeitig auch die geistige Einheit vorraussetzt — die mit der klassischen Zeit der Jahrhunderte 1 v.u.Z.—1 u.Z. ihren Ausgang nimmt. Ich denke dabei an die Abnahme der Macht und der Einflußnahme der Südthraker, die gleichzeitig mit dem Vordringen der Römer zur Donau stattgefunden hat. Andererseits denke ich an die Verbindungen, die zwischen den Geten-Dakern beiderseits der, Donau und des karpatenbogens enger wurden u.zw. sich tugleich mit der Ausdehnung des dakischen Staates des Byrebistas bis an die Küste des Schwarzen Meeres festigten und *stabil* wurden, zur Zeit als das Römische Reich seine *provinzmäßige Herrschaft* über die getischen und dakischen Gebiete um die Karpaten und an der Unteren Donau antrat. Prof. R. Vulpe bemerkte ganz richtig: *„Als sie das Römertum annahmen, haben es die Geto-Daker... an ihre ethnische Einheit angepaßt“.*

Wird sich diese Auswertung als richtig erweisen, so wird es als selbstverständlich erscheinen, daß auf dem Gebiet der Dobrudscha getische Spureb bis ins 6. Jh. gefunden werden, gewäh doch die römische Herrschaft den Ortsansässigen ihr Leben in seinen typischen Formen weiterzuführen. Diese Formen verschwinden oder verändern sich *radikal und endgültig* allein mit dem Rückzug des Römischen Reiches, d.h. am Ende des 3. Jh. u.Z. aus Dazien und zu Beginn des 7 Jh. aus Kleinskythien.

Erklärung der Abbildungen

Abb.1 — 1—3, Getische handgearbeitete Keramik von Bugeac (2. Jh); 4. Handgearbeitetes Fragment von Histria (5. Jh.u.Z.); 5, Fragment eines Krausengefäße von Histria (5.—6.Jh.); 6, Bruchstück (5.—6.Jh.) von Sacidava.

Abb.2 — 1, 2, 4, Handgearbeitete Keramik von Valul lui Traian (4.—5. Jh.); 3, 5, 6, getische Keramik von Histria (5.—6. Jh.).
Abb.3 — 1, 2, 3, 6, 7, Sacidava (5.—6.Jh.); 3, 5, 8, Histria (5.—6. Jh).
Abb. 4. — 1, 2, grobes scheibengedrehtes Gefäß (getisch-römisch), Sacidava (5.—6. Jh.); 3, 4, Sacidava (5.—6. Jh.); 6, Histria (3.—4. Jj.); 5, 7, Valul lui Traian (4.—5. Jh.).
Abb. 5 — 1, Scheibengedrehtes Gefäß, Bugeac (2— Jh—); 2, Handgearbeitetes Gefäß, Buge 3, 5—7, Valul lui Traian (4.—5. Jh.) (5—7), Räuchertassen mit Fingereindrücken); 4, 8, 9, Histria (5.—6. Jh.).
. 6 — 1, 2, 6, 7, Gefäße mit Tupfenleisten am Mundsaum oder unmittelbar darunter, Valul lui Traian (4.—5. Jh.), analog mit denen von Tomis (siehe C. Cîrjan, in diesem Band); 3, 4, 8, Valul lui Traian; 5, Bugeac.
Abb. 7 — 1, 2, Valul lui Traian; 3, Ighiu; 4, Bugeac.
Abb. 8 — 1, 3, Sacidava (5.—6. Jh.); 2, 4, 5, Histria (3—4. Jh.).
Abb. 9 — 1, 3—8, Histria (5, 6, 5.—6. Jh); 2, Sacidava (6. Jh.).
Abb. 10 — 1, 2, 6, 7, Sacidava (5.—6. Jh.); 3—5, Histria (5.—6. Jh.).
Abb. 11 — 1, Gefäß aus grober Paste, scheibengedreht (3. Jh.); 4, getische Räuchertasse, Histria (5.—6. Jh.); 5, Histria (5.—6. Jh.); 2, 3, Valul lui Traian (4.—5. Jh.).
Abb. 12 — 1, Handgearbeitetes Gefäß von Runcu; 2, getische Tasse von Sacidava (5.—6. Jh.); 3, 4, Histria.
Abb. 13 — 1, Handgearbeitetes Gefäß, Bugeac (2. Jh.); 2, 3, scheibengedrehtes Gefäß von Bugeac (2. Jh.); 4, 5, scheibengedrehte Gefäße mit Tupfenleiste, Sacidava (5.—6. Jh.).
Abb. 14 — Gefäß von Limanu.
Abb. 15 — Profile von Mundsäumen der Fefäße von Valul lui Traian.
Abb. 16 — 1, 2, Gefäße von Bugeac (sarmatisch); 3, 5, Ovidiu; 4, Runcu; 6, 7, Histria.
Abb. 17 — 1—4, Bruchstücke von grauer scheibengedrehter Keramik mit Ritzleisten (1, 2, Bugeac; 3, 4, Sacidava); 5, Bruchstück von Tropaeum, Abschnitt Maria Munteanu.
Abb. 18 — Getische Kontinuktät in der römischen Dobrudscha (Toponomastik, Onomastik, der Thrakische Reitergott).
Abb. 19 — Getische Funde und Siedlungen in der römischen Dobrudscha.

M. BUCOVALĂ

DESCOPERIRI NOI ÎN ZONA SUBURBANĂ A TOMISULUI

În cursul ultimilor ani, diversele excavații și săpături cu caracter edilitar, rural sau gospodăresc, practicate în vecinătatea Constanței, Tomisul de altădată, au prilejuit de nenumărate ori scoaterea la lumină a diverse vestigii. Înscrise aproximativ pe un mare arc de cerc în jurul Tomisului, deși de natură diferită (urme de așezări și resturi de construcții, laice și religioase, apeducte și cavouri [1], morminte de epocă elenistică [2] etc.) toate aceste descoperiri au un numitor comun: ele ridică problema de mare interes, a cunoașterii mai în profunzime a manifestărilor vieții în epocile clasice, în teritoriul din proxima vecinătate a marelui centru de civilizație tomitan.

Cunoașterea acestor manifestări pe direcția nord-est, de-a lungul țărmului mării, a cărui importanță nu mai este cazul s-o subliniem, desigur, era, din păcate, restrînsă la date mai mult decît parcimonioase: singura descoperire notabilă era aceea din anul 1957, cînd, cu prilejul unei săpături efectuate în curtea sediului Stațiunii de cercetări marine de la Mamaia (aflată lîngă punctul piscicol de la intrarea în stațiunea balneoclimaterică cu același nume, unde lacul Tăbăcărie se varsă în mare) a fost scos la lumină un „sarcofag" de epocă romană cu un interesant inventar funerar [3], de fapt un mormînt de familie, lucrat din plăci de calcar.

Datorită unor împrejurări favorabile [4], în ultimii 5—6 ani, lucrătorii muzeului de arheologie Constanța au putut face unele intervenții de salvare sau sondaje, datorită cărora au fost obținute date și materiale interesante.

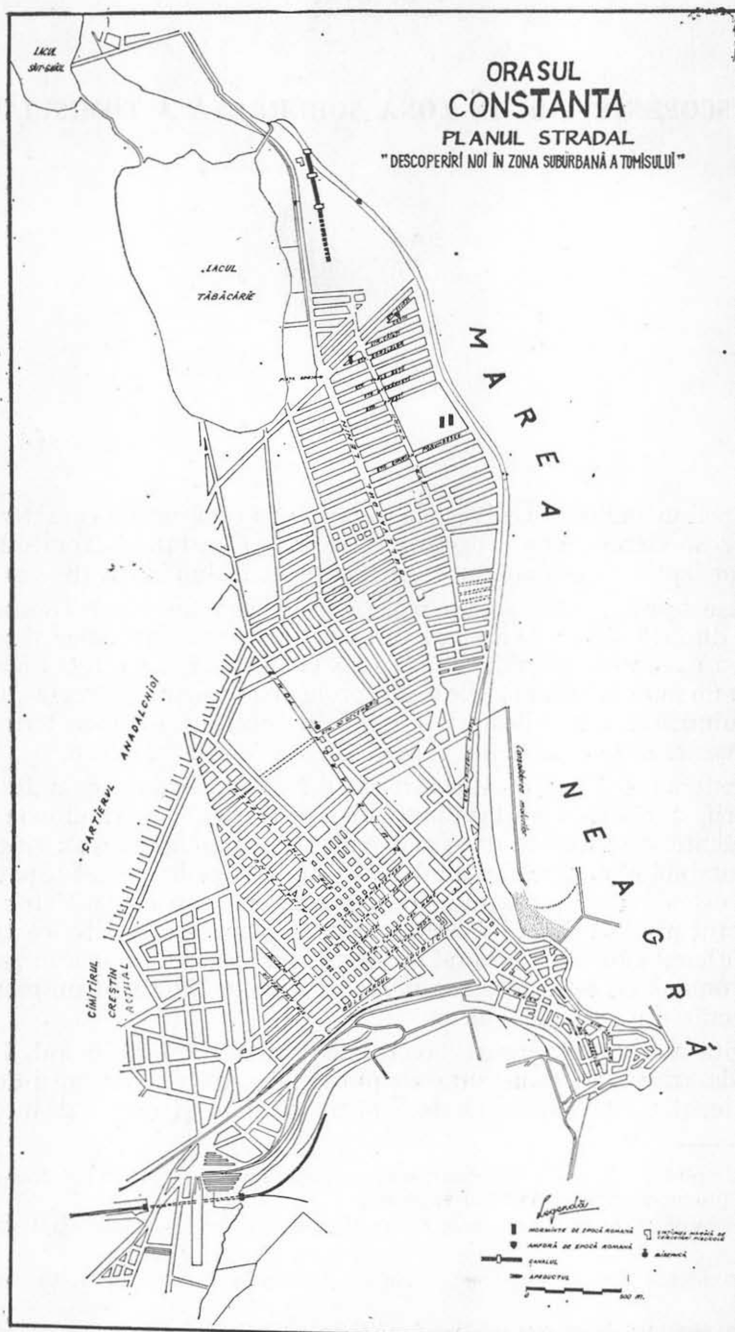
---

[1] Inedite pînă la această dată, dar a căror — fie și sumară — prezentare într-un „repertoriu", ne-o propunem pentru viitorul apropiat.

[2] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Muzeul de arheologie Constanța, 1967, p. 9—11, 17, 85, 133.

[3] M. Davidescu, *Un sarcofag roman la Mamaia*, *Revista Muzeelor* nr. 1, București, 1965, p. 88—89.

[4] Cîteva săpături de interes edilitar inițiate în ultimii ani au afectat perimetrul situat între strada C. Porumbescu, piața Soveja și localul Stațiunii de cercetări marine Mamaia, primele sesizări fiindu-ne comunicate de cetățenii Alexiu L. Virgil, din str. C. Porumbescu 11 și Năvoleanu Vasile din comuna Ovidiu, cărora le mulțumim încăodată, pe această cale.

PLANUL STRADAL AL ORAȘULUI CONSTANȚA CU NOILE DESCOPERIRI DIN ZONA PIAȚA SOVEJA—MAMAIA.

Întrucît aceste observații reactualizează un interes mai vechi asupra problemelor deja enunțate, iar volumul lor nu este neglijabil, considerăm utilă prezentarea succintă a celor cîteva descoperiri mai noi, preliminînd, în același timp și acele cîteva concluzii ce izvorăsc firesc din această prezentare.

În principiu, aceste noi descoperiri se referă la alte două morminte de epocă romană, la găsirea unei amofore, la depistarea traseului unui apeduct și a unui canal.

I. *Mormintele.*

Locul descoperirii celor două morminte se află în partea de nord-est a orașului Constanța, în imediata apropiere a malului mării, la circa 300 m de firul actual al șoselei ce duce la Mamaia, pe un teren viran, situat la circa 450 m sud-est de piața Soveja, teren unde funcționau cu cîteva timp în urmă tăbăcăriile orașului, care au dat și numele cartierului. (vezi harta).

Punctul în care au fost găsite se află în imediata apropiere a malului, destul de abrupt, la picioarele căruia se deschide plaja mării, ce are în zona respectivă o lățime de numai 4—5 m. În întreaga zonă, deasupra, sub stratul vegetal de suprafață, extrem de subțire la această dată (o depunere de numai 10—15 cm.), urmează un strat masiv de nisip, în care erau practicate gropile ambelor morminte, lucru ce ne face să credem că acest strat de nisip constituia nivelul de călcare în antichitate.

Mormîntul CDXXXVI. Este vorba de un mormînt de inhumație, orientat nord-sud. Groapa acestuia era săpată în stratul de nisip, mortul fiind așezat direct pe nisip și acoperit, de asemenea, cu nisip.

Deasupra, mormîntul era protejat, pe toată lungimea sa, cu 8 țigle, așezate două cîte două în dublă pantă. La capete nu exista nici un fel de protecție. Țiglele, bine arse, cu dimensiuni aproximativ egale, (0,50 m lungime, 0,38—0,40 lățime și 0,05 m grosime) au asigurat printr-o bună îmbinare, o perfectă rezistență a mormîntului; dealtfel, el a fost găsit intact în momentul săpăturii.

Construcția funerară măsura în lungime 2 m, în lățime 0,80 m și în înălțime 0,53 m.

După demontarea mormîntului și cercetarea atentă a interiorului său, au putut fi făcute următoarele observații: Scheletul, relativ bine conservat, un adult întins pe spate, cu mîinile aduse pe bazin, lung de 1,60 m, cu capul la sud. Datorită presiunii terenului, probabil, craniul era acum ușor înclinat spre stînga și împins spre torace (Fig. 1).

Inventarul funerar, așezat în totalitate în interiorul mormîntului, se compune atît din elementele vestimentare și de podoabă cît și din vase și obiecte de ofrandă. Vom prezenta acest „mobilier" funerar (Fig. 2) potrivit caracteristicelor și rolului practic al obiectelor și nu în ordinea găsirii lor.

Elemente vestimentare și de podoabă.

1. Pandantiv (aplică) de bronz. Inv. 12.282 — În 0,027 m; dm. 0,024 m.; corodat, rupt într-o parte; patină verzuie. A fost găsit pe umărul drept, ornamenta probabil veșmîntul. (Fig. 2 g și 3). Formă ușor ovală, cu partea superioară mai îngustă, ornamentată printr-un motiv alcătuit din două mici sfere, de dimensiuni diferite, lipite una deasupra celeilalte.

2. Pe un deget al mîinii stîngi, s-a găsit un inel de fier, foarte corodat, iar alături de schelet, poate căzut de pe aceeași mînă, un alt inel, din același material, prevăzut cu o „intaglie". (Fig. 2 h).

Primul (Inv. 12.289, dm. 0,022 m) se păstrează ceva mai bine (Fig. 4). Este aproape ovoidal, are partea de jos subțiată, iar cea superioară, lățită și înălțată, formează lăcașul gemei care a dispărut însă. Datorită corodării foarte puternice a materialului, inelul s-a rupt, o parte din el fiind total distrusă.

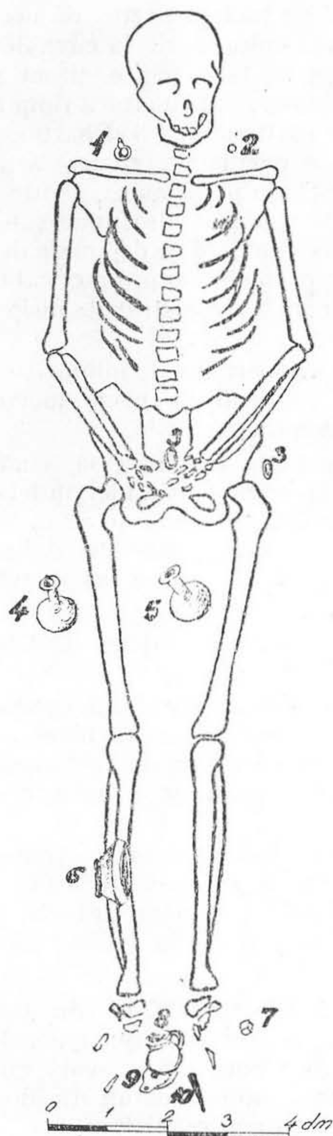

Fig. 1 Mormîntul CDXXXVI.
1. Pandantiv de bronz; 2. Monedă de bronz; 3. Inele de fier; 4. Vas de sticlă; 5. Vas de sticlă; 6. Strachină cu margine verticală; 7. Zar de os; 8. Căniță; 9. Opaiț; 10. Cuie de fier

Al doilea inel (Inv. 12.290, dm. 0,02 m) este foarte vătămat. Din el se păstrează numai partea de sus, de asemenea ovală și lățită mult; în montură s-a păstrat, din fericire, gema înaltă, ovală, de culoare maronie, bine șlefuită

Fig. 2 Inventarul mormîntului CDXXXVI.

și perfect consolidată. Pe gemă este figurată, în linii schematice, imaginea Fortunei în picioare, cu cornul abundenței în mîna stîngă și ținînd în dreapta, sceptrul (Fig. 5). Despre rostul acestor *intaglii*, ca amulete sau sigilii, s-a mai scris [5]; este interesant că printre descoperirile recente din necropolele

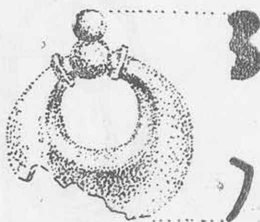

Fig. 3 Pandantiv (aplică) de bronz.

[5] L. Țeposu-David, *Gemele și cameele din muzeul arheologic din Cluj*, *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 528—529; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 89.

Fig. 4. Inel de fier cu loc pentru gemă.

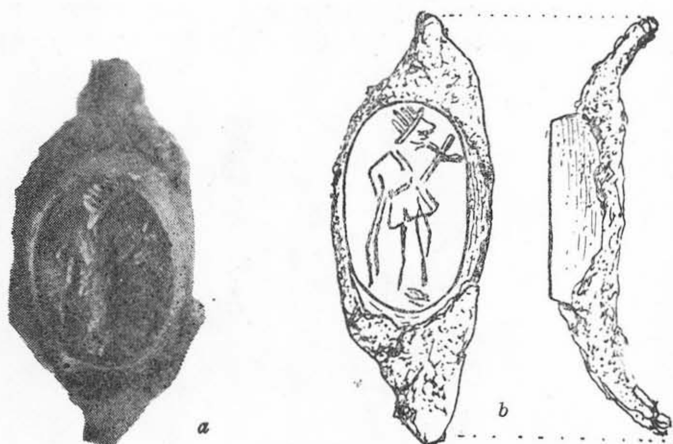

Fig. 5. (*a*—*b*). Inel de fier cu gemă.

tomitane, reprezentări quasi sau total identice ale Fortunei pe geme, au mai apărut [6].

Vase uzuale.

Mai sus de genunchi, au fost găsite două vase de sticlă (primul în dreapta piciorului drept, celălalt între picioare).

1. Vas de sticlă cu corpul piriform, gît cilindric și gură-pîlnie [7].

Inv. 12.284 — In. 0,116 m., dm. 0,10. (Fig. 2 a).

2. Vas cu corp sferic și gît cilindric, înalt [8].

Inv. 12.283 — In. 0,157 m. dm. 0,095 m. (Fig. 2 b).

Mai jos de genunchi, la nivelul femurului drept, a fost găsită o strachină ceramică, așezată cu gura în sus, ușor aplecată către schelet.

3. Strachină cu marginea verticală. Inv. 12.285 — în. 0,11 m; dm. 0,202 m. Lipsă din buză, crăpată pe alocuri; profil complet. (Fig. 2 c).

Corpul tronconic, destul de înalt, fund inelar, buza rotunjită, trasă ușor spre interior. Pe marginea verticală, la extremități, drept ornament, cîte un cerc incizat.

Simetric dispuse la partea de sus, „apucători" improvizate din cîte două benzi de lut, semicirculare, ce imită forma degetelor, aplatizate și lipite bine pe peretele vasului. Pe corpul vasului, sînt vizibile caneluri superficiale, egal distanțate și cercuri fin incizate.

Argilă roșie-cărămizie, bine arsă, acoperită la partea superioară cu angobă roșie, mai omogenă la exterior, scursă și în interior, spre fund.

Acest tip de strachină cu marginea verticală este mai amplu documentat prin descoperirile substanțiale făcute în zona orașelor din sudul Uniunii Sovietice. După opinii exprimate încă acum patru decenii, ea face parte dintr-o largă gamă de vase ceramice microasiatice și apare la Olbia, încă din prima jumătate a secolului I e.n. [9]; un exemplar similar, descoperit la Mirmeki, este datat la sfîrșitul secolului I e.n. [10], dar forma a circulat pe intervale de timp foarte mari (începînd din a doua jumătate a secolului I e.n., pînă în secolul IV e.n.) [11]

O identitate quasi perfectă prezintă însă exemplarul nostru cu un tip de strachină găsit în săpăturile de la Mirmeki, datat la sfîrșitul secolului I e.n. — secolul II e.n. [12]

4. Căniță — Inv. 12.286 — In 0,091 m; dm. 0,099 m. Lipsă din buză, profil complet. A fost găsită la picioare, aproximativ la egală distanță între labe. (Fig. 2 d).

---

[6] M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, *Pontice* I, Constanța, 1968, p. 278, fig. 6

[7] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța 1968, nr. 107, p. 72.

[8] *Idem*, nr. 76, p. 61.

[9] T. N. Knipovici, *Die keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Frankfurt a.M., 1929, pl. II, 24, categoria D.

[10] V. F. Gaidukevici, **Раскопки Мирмекия 1935-1938 гг.**, M.I.A. 25, Moscova 1952, p. 158, fig. 40.

[11] T. N. Knipovici, *op. cit.*, pî. II, 24 A a, categoria E.

[12] T. N. Knipovici, **Кросзнолаковая керамика первых веков н. э.**, M.I.A., 1952, p. 301, fig. 3/2. Autoarea amintește că un exemplar similar, găsit la Kerci, într-un mormînt cu monedă, se dateaz în al treilea sfert al secolului II e.n.

Corp globular, fund circular, mic, uşor profilat, plat; buza destul de înaltă, uşor rotunjită şi trasă în afară, la nivelul căreia se prinde toarta uşor arcuită, mai bombată pe mijloc, deasupra.

Argila roşie, bine arsă, uşor pulverulentă, angobă roşie.

Tipul acesta de cană cunoaşte o mare răspîndire în timp şi spaţiu. Pe teritoriul Dobrogei, exemplarele semnalate pînă acum provin de la Histria şi Piatra-Frecăţei. La Histria, astfel de căniţe sînt datate, prin contextele funerare în care au fost descoperite, în secolele II [13] şi II—III e.n. [14] La Piatra-Frecăţei, tot prin descoperiri cu caracter funerar, circulaţia lor este stabilită pentru secolele II—III e.n. [15] Cît despre Tomis, prezenţa acestor căniţe în morminte este un fapt foarte obişnuit, forma fiind o caracteristică de bază a inventarului funerar de epocă romană. Din punct de vedere al răstimpului în care au circulat, trebuie adăugat, că dăinuirea lor îndelungată are la origină o evoluţie proprie, internă, locală, derivată din prototipuri mult mai vechi, elenistice tîrzii; perioada de circulaţie a acestor mici recipiente (cu schimbări de profil neesenţiale) este de cel puţin trei secole, la începutul erei noastre [16].

Diverse

Sub căniţa sus amintită, între labele picioarelor, a fost descoperit un opaiţ ceramic, spart în mai multe bucăţi.

1. Opaiţ cu cioc cordiform şi vrej pe bordură [17]. Inv. 12.287— În. 0,03m., dm. 0,087m., lung. 0,099m. Lipsă din disc şi bordură. (Fig. 2e şi 6).

Argilă cărămizie, bine arsă densă şi uşoară; angobă roşie, uniformă. Urmele de ardere la cioc şi pe disc.

Acest tip de opaiţe îşi încep evoluţia în secolul I e.n., continuă în secolul II şi probabil şi în secolul III e.n. [18]

2. Zar de os. Inv. 12.288. În 0,012m., lăţime 0,01m. (Fig. 2 g)

Întreg, deşi crăpat pe alocuri. A fost găsit la picioare. Deşi tăiat oarecum neregulat, feţele sînt bine şlefuite. Cercurile incizate care indică numărul au cîte un punct la mijloc.

3. Tot la picioare, lîngă tălpi, s-an găsit cîteva ţinte mici de fier, provenind de la încălţăminte; uşor corodate.

4. Lîngă craniu, a fost găsită o monedă mică de bronz, destul de conservată [19]. (Fig. 2 i şi 7 a—b).

---

[13] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, săpături 1955—1961, Histria II,* Bucureşti, 1966 XXV 1, p. 222.

[14] *Idem,* XXVII [3] 2, p. 223.

[15] P. Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăţei,* M.C.A., vol. VIII, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 569, fig. 56.

[16] M. Bucovală, *Tradiţii elenistice în materialele funerare de epocă romană timpurile la Tomis, Pontice II,* Muzeul de arheologie Constanţa, 1969, p. 311

[17] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane,* Muzeul de arheologie Constanţa, 1967, p. 17, fig. 31 şi nr. 206, p. 65.

[18] *Idem,* p. 17.

[19] Determinările celor două monezi (de una va fi vorba mai departe) au fost făcute de tovarăşii Bucur Mitrea şi Gh. Poenaru-Bordea, de la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie din Bucureşti, cărora le mulţumesc odată mai mult, pentru amabilitate.

AE I Greut. 2,20 g., diam. 14 mm.
Regling, 2426.
Această monedă este considerată ca emisiune tomitană de epocă elenistică. În cazul de față, ea nu ne poate ajuta la datarea mormîntului, pentru

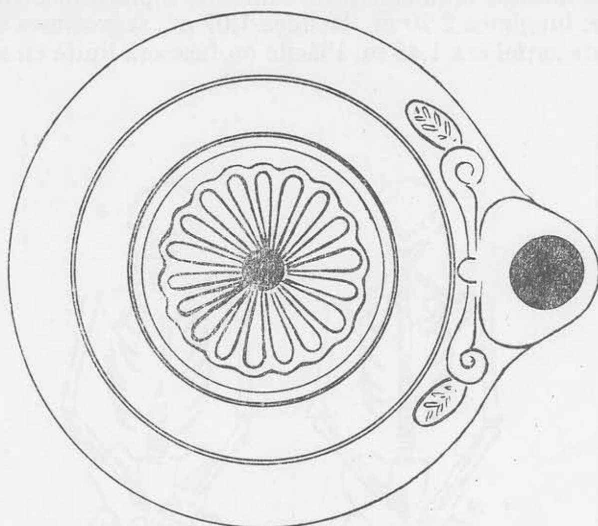

Fig. 6. Opaiț.

stabilirea căruia putem folosi mai bine mărturiile mai circumstanțiate ale opaițului, căniței și — mai ales — ale strachinei cu marginea verticală.

Potrivit acestora, mormîntul poate fi încadrat cronologic la sfîrșitul secolului I și începutul secolului II e.n.

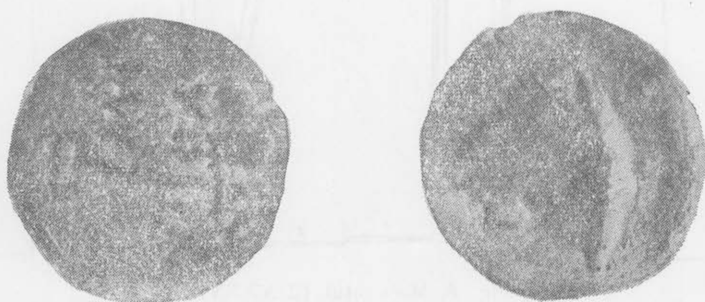

Fig. 7 (*a—b*). Monedă de bronz autonomă, tomitană.

Mormîntul CDXXXVII

În aceeași zonă, la distanța de numai 12 m de primul, a apărut un al doilea mormînt, de asemeni de inhumație, dar lucrat de astădată din plăci de calcar cochilifer.

Exteriorul mormîntului era deranjat; placa mare, de deasupra, era deplasată de la locul ei, iar cele două plăci înguste, de la ambele capete, lipseau. Cercetarea regulată a interiorului mormîntului ne-a dovedit însă, în ciuda acestor aparențe, că mormîntul nu fusese jefuit.

Cele două laterale erau constituite din cîte o placă masivă, cu dimensiuni aproape egale: lungimea 2,20 m., lățimea 1,07 m., și grosimea 0,34 m. Lățimea „arcei" formate astfel era 1,45 m. Plăcile nu fuseseră lipite cu mortar între ele.

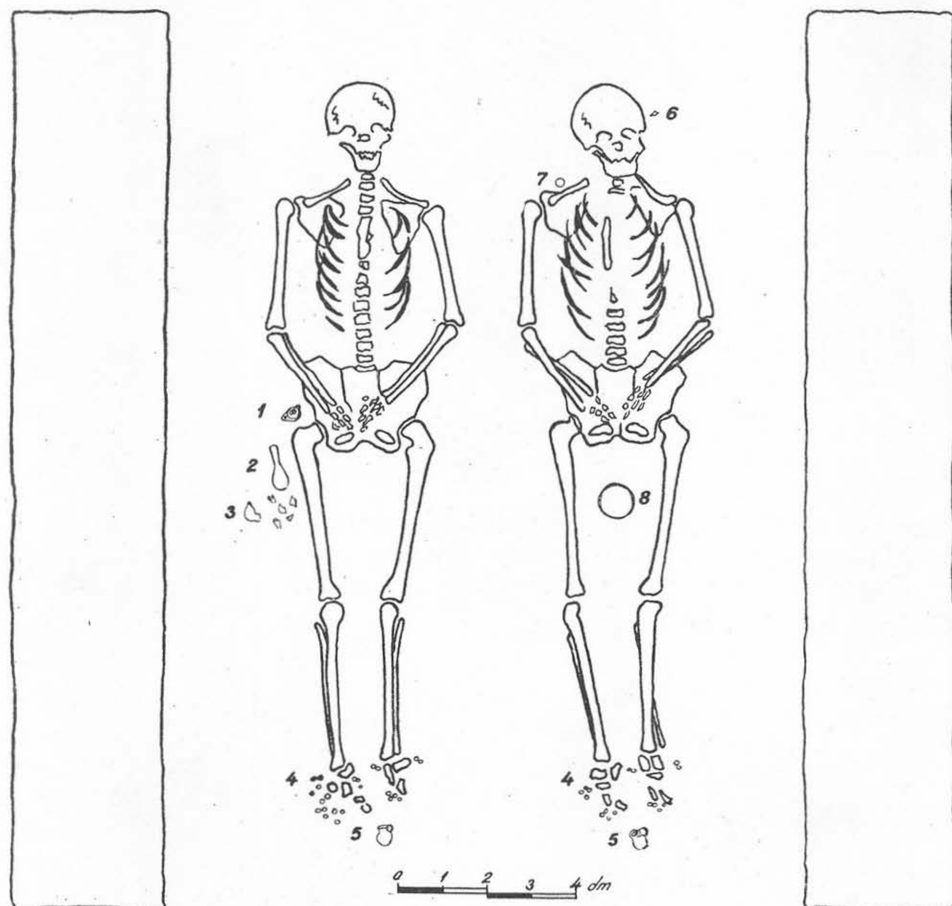

Fig. 8. Mormîntul CDXXXVII.
1. Opaiț; 2. Vas de sticlă; 3. Fragmente de vase de sticlă; 4. Ținte de fier de la încălțări; 5. Cănițe; 6. Foițe de aur; 7. Monedă de bronz; 8. Oglindă de bronz.

Mormîntul s-a dovedit a fi dublu (de familie). După degajarea stratului de nisip din interior, la adîncimea de 1,25 m față de nivelul solului, au fost găsite două schelete așezate unul lîngă celălalt în poziție întinsă, cu orientarea nord-sud (capetele la sud). Lîngă schelete s-au găsit numeroase cuie de fier,

cu floarea lată, avînd urme de lemn putrezit prinse pe ele, provenite desigur de la scîndurile sau sicriul în care fuseseră așezați defuncții.

După natura, rostul și poziția obiectelor din inventarul funerar [20], s-a putut trage concluzia că este vorba de o pereche (soț și soție), femeia fiind așezată în stînga bărbatului. (Fig. 8).

Scheletul acestuia măsura în lungime 1,63 m (mîinile erau aduse pe bazin) iar obiectele de ofrandă se compuneau din cîteva vase de sticlă, o căniță din ceramică și un opaiț.

Scheletul femeii măsura în lungime 1,62 m, poziția sa fiind identică cu cea a bărbatului; inventarul său se compunea din cîteva obiecte de toaletă, o căniță din ceramică și o monedă de bronz.

Conform principiului expus mai sus, vom prezenta lapidar acest inventar funerar pe categorii distincte, potrivit destinației practice a obiectelor și nu în ordinea găsirii lor, deși vom menționa în mod expres poziția acestora în momentul descoperirii, mai ales că ele provin dintr-un mormînt — dublu și importanța acestui fapt este sporită. (Fig. 9)

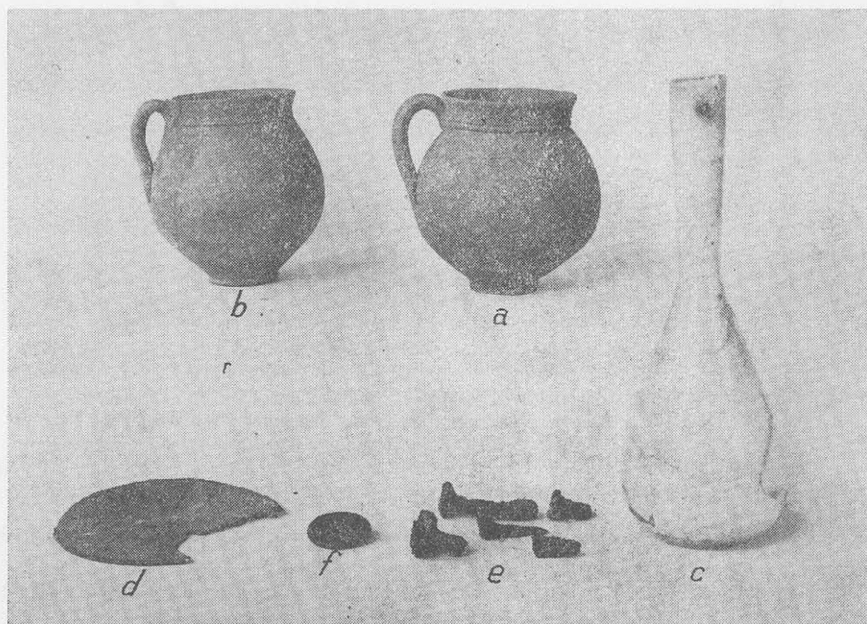

Fig. 9. Inventarul mormîntului CDXXXVII.

Vase uzuale.

1. Căniță. Inv. 12.292 — In 0,09 m; dm. 0,087 m. Starea de conservare foarte bună. A fost găsită la picioarele bărbatului, lîngă tălpi. (Fig. 9 a și 10).

---

[20] Examenul antropologic al scheletelor umane urmează a fi făcut de specialiști, pentru mai deplină edificare.

Corp globular, picior circular, plat, buza destul de înaltă, trasă în afară și rotunjită, marcată la partea de jos prin două cercuri incizate. Argilă gălbui-cărămizie, cu pori și mici particule tari, calcaroase, cu mult nisip fin. Vopsea roșie în exterior, la partea inferioară și picior.

Este același tip cu cana din mormîntul CDXXXVI, asingura diferență constînd în bombarea ceva mai accentuată a corpului primului exemplar.

Fig. 10. Căniță.

2. Căniță. Inv. 12.293 — In. 0,086 m., dm. 0,089 m. Crăpată, lovită la buză. A fost găsită la picioarele femeii. (Fig. 9 b)

Argilă cărămizie cu nisip fin, bine arsă, vopsea roșie la partea inferioară și picior.

În căniță s-au găsit cărbuni mici și cîteva bucăți de pucioasă puse ritual în momentul inhumării. Are aceeași formă cu precedenta.

3. Vas de sticlă cu corpul în formă de sac [21]. Inv. 12.296 — In. 0,186 m., dm. 0,075 m. Sticlă incoloră, subțire și ușoară. Găsit lîngă scheletul bărbatului, în apropiere de bazin. (Fig. 9 c).

În același loc, mai fuseseră așezate trei vase de sticlă, sparte, neîntregibile. S-au recuperat elementele a două vase de formă „carafă" (decanter type) și fragmente dintr-un pahar.

---

[21] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța 1968, nr. 121, p. 76.

Diverse.

1. Opaiţ cu chipul Athenei [22]. Inv. 12.294 — In. 0,33 m., lung. 0,089 m., dm. 0,072 m. A fost găsit lîngă scheletul bărbatului, la nivelul mîinii drepte. (Fig. 11).

2. Oglindă de bronz. Inv. 12.291. Dm. 0,09 mn., grosime 0,002 m. Lipsă circa 1/6 din disc. (Fig. 9). Patină verzuie. A fost găsită mai jos de bazin, aproximativ între femure. Este de fapt un simplu disc de bronz, uşor denivelat acum, fără nici-un semn că ar fi avut mîner, lucrat mai grosier pe spate, şlefuit cu atenţie pe faţă.

3. Foiţă mică de aur. Dm. 0,007 m. Foarte subţiată, îndoită şi mototolită. A fost găsită în imediata apropiere a craniului femeii.

Astfel de foiţe de aur, de obicei lucrate în forma unor „frunze" au mai apărut în morminte. Ele slujeau fie ca podoabe de veşmînt, fie pentru coroniţe funerare[23].

4. Lîngă tălpile picioarelor ambilor inhumaţi au fost găsite numeroase cuie şi ţinte de fier, unele încă legate două cîte două, de la încălţăminte, corodate, ruginite. (Fig. 9 e).

5. Pe umărul drept al scheletului femeii, a fost găsită o monedă de bronz, cu stare de conservare mediocră, din vremea împăratului Traian. (Fig. 9 f şi 12 a-b).

Mormîntul se datează la începutul secolului II e.n.

II. Amfora

În vara anului 1969, cu ocazia săpării unui mic şanţ de canalizare, a fost descoperită o amforă, într-un punct situat în imediata apropiere a malului mării, la o distanţă aproximativă de 300 m în linie dreaptă, faţă de zona celor două morminte şi la circa 250 m de piaţa Soveja. Amfora, spartă, în timpul descoperirii, a putut fi întregită. Locul descoperirii nu a putut fi cercetat, un examen de suprafaţă al terenului nereuşind să ne semnalizeze şi alte obiecte care să ne intereseze.

Inv. 19.810 — In. 0,65 m., dm. 0,335 m. Lovită pe alocuri, lipsă circa 1/4 din corp. (Fig. 13).

Corp ovoidal, cu uşoară tendinţă de bombare la partea inferioară, care se termină printr-un picior ascuţit. Gît scurt şi larg, buza bine profilată, asemeni unui inel uşor aplatizat, la exterior, tăiată deasupra oblic, spre interior, pentru a facilita scurgerea lichidului. De sus şi pînă jos, pe corpul recipientului se văd caneluri, ceva mai late şi profund duse la partea superioară.

Argilă gălbuie, densă, cu multe particule mici, negre („cărbune") în compoziţie şi nisip fin.

---

[22] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 213, p. 17 şi 70.

[23] Două astfel de foiţe s-au găsit chiar în „sarcofagul" de la Mamaia (cf. M. Davidescu *op. cit.*, p. 89), iar altele de la coroniţe, într-un mormînt din sec. II e.n. la Mangalia (C. Preda *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis*, Dacia N.S., IX, 1960, p. 237).

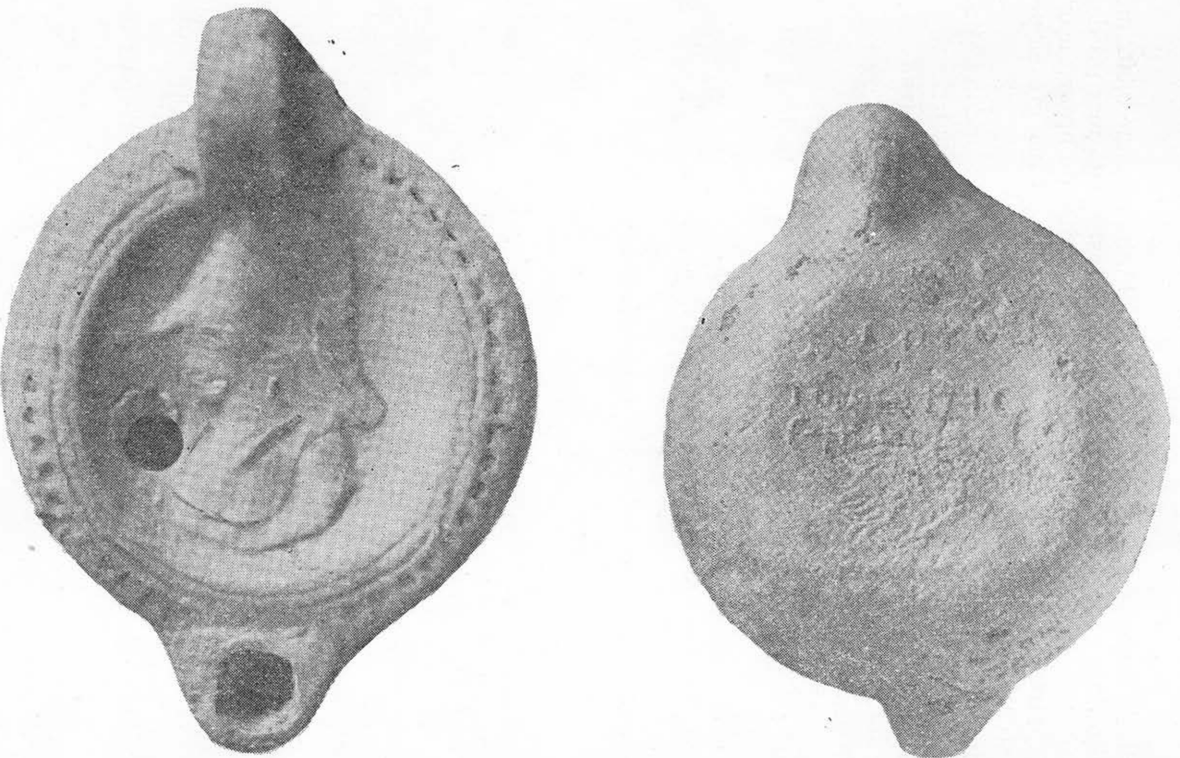

Fig. 11. Opaiț cu stampilă de olar din Tomis.

Fig. 12. Monedă de bronz — Traian.

Fig. 13. Amforă.

În momentul descoperirii, amfora avea gura astupată cu un capac improvizat dintr-un fragment ceramic de aceeași factură ca și amfora, tăiat pe margini și rotunjit sumar.

Potrivit analogiilor [24], amfora se poate data în secolul IV e.n.

III. *CANALUL*

În iarna anului 1964, în preajma sediului Stațiunii marine de cercetări piscicole Mamaia, la circa 250 m de aceasta spre oraș, s-a efectuat o săpătură pentru amenajarea unei canalizări între lacul Tăbăcărie și mare. Cu acest prilej, a fost descoperit un canal lucrat din blocuri de piatră.

Pentru determinarea caracteristicilor constructive, direcției și rolului acestuia, Muzeul de arheologie a inițiat în această zonă, pe traseul prezumtiv al canalului, cîteva sondaje care au permis înregistrarea unor date interesante; deși ele nu lămuresc hotărîtor problema, permițînd doar cîteva supoziții, și doar cercetări regulate, în viitor, vor putea elucida definitiv numeroasele întrebări puse de această descoperire, considerăm strict necesar să prezentăm mai jos principalele observații dobîndite [25].

Cele trei sondaje au fost practicate astfel: două dintre ele, la nord de punctul descoperirii, în porțiunea de teren situată spre mare, unul fiind deschis chiar pe plajă, iar la circa 80 m sud de punctul amintit, al treilea. Lungimea totală a canalului astfel determinat este de peste 300 m. *Orientarea lui* — cu excepția unei mici porțiuni, îndreptată sud-est — nord-vest, este nord-sud, adică el merge aproape paralel cu firul actual al șoselei Constanța-Mamaia. Adîncimea la care a fost sesizat canalul crește, pe măsura apropierii de apa mării. În primul sondaj, cel mai depărtat de mare, adîncimea la care a fost surprins canalul este 2,60 m; în al doilea, mai aproape de mare — 2,80 m, iar în al treilea, situat pe plajă chiar ,la —3 m.

Detalii constructive. Pe toată lungimea sa, canalul este construit în același fel, lucru care dovedește o manieră unitară de concepție și realizare a sa. Pereții laterali sînt lucrați din trei rînduri de blocuri de calcar, rînduri ce au diferențe între ele, în sensul că cele mai mari formează de regulă asiza. Blocurile sînt regulat tăiate, semifasonate și așezate la linie, fără mortar, între ele. Dimensiunile blocurilor variază între 1,75 m, 0,70—1,10 m lungime, 0,35 și 0,32 m lățime, grosimea fiind de 0,30—0,32 m. Bolta canalului este lucrată din pietre nefasonate, înguste, dar așezate meșteșugit una lîngă alta și lipite cu mortar. Înălțimea sa este de 0,33 m care, adăugați la un metru, format de cele trei rînduri de blocuri din pereții laterali, dau înălțimea canalului de 1,33 m. Lățimea canalului este — pe întreg traseul — 0,90 m. (Aceste caracteristici permit deplasarea unui om, prin canal, cu excepția unor mici zone unde bolta s-a prăbușit și a porțiunii dinspre plaja mării, unde lipsește și primul rînd de blochete de sus și unde apa s-a infiltrat puternic). Fig. 14.

---

[24] H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period, Chronology, The Athenian Agora, Results of Excavations*, V, Princeton, 1959, p. 109, N 273, pl. 29.

[25] Ne exprimăm pe această cale recunoștința față de tov. A. Rădulescu, directorul Muzeului de arheologie Constanța, care a condus lucrările, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție aceste date.

În vara anului 1968, cu ocazia construirii unui drum de acces pentru un garaj plasat la o distanță de aproape 400 m de punctul terminus al canalului de pe plaja mării, au apărut la lumină, urmele unui canal, cu pereții lucrați tot din blochete de calcar, lipite de astă dată, însă, cu mortar și în care nisi-

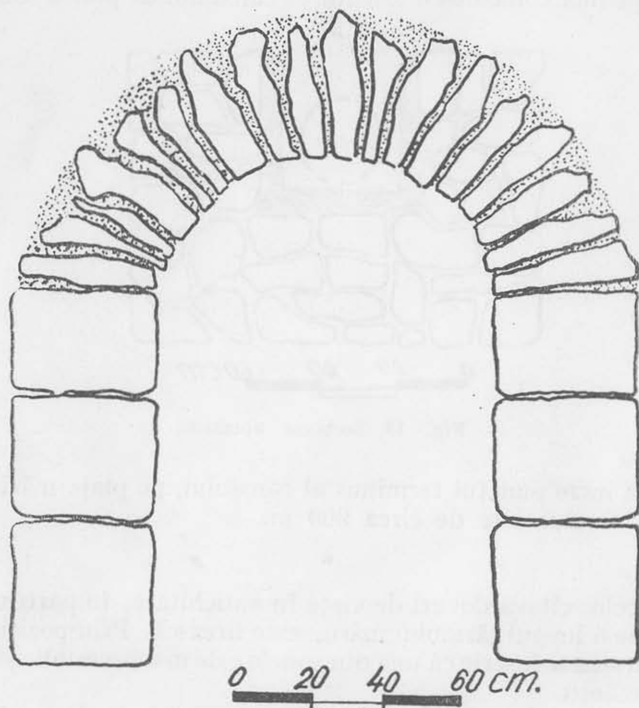

Fig. 14. Canalul – detalii constructive.

pul conține foarte multe scoici, nisip provenit, fără îndoială de pe plaja situată la mică distanță de acesta. Lățimea sa este de numai 0,60 m., iar bolta lipsea cu desăvîrșire în punctul descoperirii. Orientarea, nord-sud și observațiile sumare făcute la fața locului, permit însă ipoteza că în acest caz este vorba de același canal. (Pentru traseul complet al canalului, vezi harta).

În toamna anului 1967, cu ocazia săpăturilor pentru fundația unor blocuri de locuit, pe str. Căiuți 53, la o distanță de circa 150 m de Piața Soveja, a fost găsit un apeduct. Adîncimea la care a fost găsit: 1,15 m. Pereții apeductului erau lucrați din pietre de rîu, mici și mijlocii, prinse între ele cu mortar, în nisipul căruia se văd foarte multe scoici. În interior, pereții erau tencuiți foarte îngrijit. Partea de jos — vatra — era albiată, iar lateral, la partea de sus, pereții prezentau o tăietură ușor oblică, probabil pentru a permite fixarea mai exactă a unei țigle sau plăci de piatră, de protecție. Din spusele lucrătorilor, rezultă că în interior fusese găsit un tub ceramic lung de 0,50 m și cu diametrul de 0,20 m, care s-a distrus însă pînă la intervenția noastră. Pe fundul acestui canal, s-au găsit și au fost recuperate cîteva bucăți de țiglă

obișnuită, probabil de la protecția sus amintită. Dimensiunile apeductului: înălțimea pereților —0,80 m, lățimea lor —0,42 m, lățimea canalului propriu-zis — 0,32 m. (Fig. 15).

După observații sumare, făcute la fața locului, am putut sesiza că traseul acestui apeduct coincide cu orientarea canalului de piatră sondat în anul

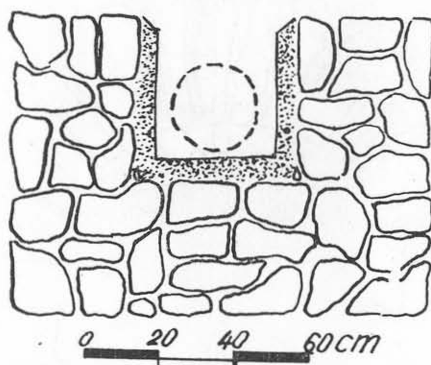

Fig. 15. Secțiune apeduct.

1964. Distanța între punctul terminus al canalului, pe plaja mării și locul de găsire al apeductului este de circa 900 m.

*

Apariția celor cîteva dovezi de viață în antichitate, în partea de nord-est a Tomisului, de-a lungul țărmului mării, este firească. Prin poziția sa geografică, acest teritoriu se înscrie ca una din zonele cele mai accesibile și mai prielnice vieții omenești.

Situarea sa între lac și mare oferea resurse naturale de hrană și trai pe cît de vitale, pe atît de lesne de procurat. La fel de important este desigur faptul că terenul se putea lucra ușor iar cîștigul de ordin material sporește și mai mult prin datele de ordin strategic ale problemei. Ca să nu mai amintim decît fugitiv faptul că situarea lor în apropierea unei așezări urbane de importanța Tomisului nu putea să contribuie decît la sporirea posibilităților lor de civilizație și prosperitate.

Valoarea materialelor funerare este mare, prin concluziile pe care le prilejuiesc (singurul document atestînd epigrafic un atelier producător de opaițe la Tomis a fost găsit în unul din ele). Cît despre poziția lor, în stadiul actual al cunoștințelor noastre e greu de spus dacă cele două morminte aparțin unei necropole mai mari, pendinte de o așezare ce a existat în apropiere sau aparțin, ca și „sarcofagul" de la Mamaia, unor proprietari rurali din preajmă. Cea de-a două ipoteză pare mai veridică, dacă ne gîndim că pînă acum, în această zonă nu au apărut urme certe care să documenteze masiv existența unei așezări [26] și că ambele înmormîntări par a fi făcute în același interval de timp

[26] Astfel de dovezi au apărut pînă acum într-un teritoriu situat la o distanță de cel puțin 2 km vest de locul celor două morminte, în fundațiile cîtorva blocuri din cvartalul de locuințe, Tomis III.

Alt mare procent de probabilitate are desigur şi ipoteza că avem în acest caz a face cu indivizi de condiţie socială ridicată, din Tomis, posesori ai unor „villae" pe terenurile productive de lîngă ţărmul mării şi înmormîntaţi acolo, potrivit unor obiceiuri relevate şi cu alte ocazii, de diverse documente arheologice.

Descoperirea amforei, datată într-o epocă depărtată cu două secole de perioada în care se încadrează cele două morminte, nu poate constitui, prin ea însăşi-doar, un fapt elocvent. Este probabil ca în viitor, urme de locuire umană să apară în apropierea locului de găsire al acesteia, deci ea să poată fi încadrată într-un context logic şi clar, dar pînă atunci, ascunderea ei acolo pare să fie rezultatul unor acţiuni sau al unor evenimente cu totul independente, în timp şi spaţiu, de o trăire efectivă şi de durată în aceeaşi zonă.

Cea mai interesantă problemă, dar nerezolvată însă, este cea a canalului şi a apeductului. Pînă la obţinerea unor preciziuni mai ferme, prin săpături şi sondaje noi, putem atesta cu certitudine doar faptul că în punctul descoperirii, lîngă piaţa Soveja, este vorba de un apeduct. Sistemele de protejare ale acestor apeducte sînt foarte diferite. Cel de faţă se distinge şi el prin originalitate. Nu ştim dacă el căpăta şi trimitea prin tuburile sale ceramice atît de ingenios şi solid protejate de un canal de piatră, apă potabilă provenită din pînze freatice situate în apropiere sau din actualul lac Tăbăcărie. Direcţia sa (necontrolată însă şi pe alte porţiuni) nu indică drept sursă acest lac.

Cît despre aşezarea spre îndestularea căreia curgea, dacă avem în consideraţie aceaşi unică dovadă (direcţia), aceasta nu putea fi decît Tomisul.

Şi mai greu de precizat este însă rolul şi rostul canalului. La această dată, potrivit observaţiilor noastre sumare luate pe teren, la faţa locului, acest canal pare să constituie partea finală a apeductului sus amintit, sau — măcar — o derivaţie a acestuia.

Numai cercetările viitoare vor putea stabili însă, ceea ce rămîne deocamdată numai fructul unei afirmaţii deductive, că acest canal este o galerie, total independentă de apeduct, cu rol şi funcţiuni precise, aparte. Ce se poate enunţa cu certitudine este faptul că punctul său terminus se afla pe plaja mării. Acest lucru ne determină să credem că e vorba de o galerie sau un canal de refugiu, solid construit, pentru ca, rezistînd la dintele timpului, să poată asigura nevoile unei comunităţi omeneşti în al cărei calcul intrau ca fiind foarte probabile şi — în orice caz necesare — protejarea vieţii — şi desigur a avutului — membrilor săi; mai puţin probabilă ne pare posibilitatea ca acest canal să fie numai un canal de drenaj sau de canalizare pentru asigurarea unui teren, realizat printr-o lucrare ce reclama cheltuieli materiale şi de concepţie ce nu puteau fi asigurate de cît de colectivităţi umane precis şi solid rostuite.

NOUVELLES DÉCOUVERTES DANS LA BANLIEUE DE TOMIS

résumé

Ces dernières années, la zone qui longe le bord de la mer, à Nord-Est de Tomis, livra maints vestiges très intéressants. Il s'agit, en fait, de deux tombes d'époques roumaine, d'une amphore également romaine et de la découverte des tracés d'un aqueduc et d'un canal.

La première tombe (inhumation en tuiles) était meublée comme suit: un pendentif de bronze, deux bagues de fer ornées de gemmes (dont l'une s'est perdue alors que l'autre s'est très bien conservée), deux vases de verre, une écuelle à rebord vertical, un cruchon, une lampe céramique, un dé en os et une pièce de monnaie de bronze. La tombe a été datée de la fin du I ou du commencement du II siècle de n. è.

La second tombe, située dans le proche voisinage de la première, est une double sépulture (servant à un couple), ègalement à inhumation (en dalles calcaires). Son mobilier se compose de deux cruchons, des vases de verre une lampe avec l'estampille d'un artisan de Tomis (ce qui, atteste pour la première fois la présence d'un atelier spécialisé dans cette sorte de produits dans la métropole tomitaine), un miroir de bronze, une petite fragment d'or et une monnaie de bronze de Trajan. Cette deuxième tombe est datée du commencement du II siècle de n. è.

A proximité de ces tombes se situent deux autres découvertes: celles, fortuite, d'une amphore romaine (à environ 300 m.) et celle d'un aqueduc de tuiles, placé à environ 400 m., près de l'actuelle place de Soveja. Cette dernière construction est ingénieusement protégée par une solide maçonnerie de pierres liées au mortaire.

Au bord de la mer, dans l'édifice occupé de nos jours par la Station maritime de recherches piscicoles, à l'entrée dans Mamaia, on a dégagé les vestiges d'un canal solidement construit en grands blocs calcaires. Haut de 1 m. 33, son intérieur permettait le mouvement de plusieurs personnes. Les sondages effectués à cette fin ont amené au jour sur une longueur de plus de 300 m les restes de cette espèce de canal-galerie souterraine, dont le tracé presque parallèle à l'actuelle chaussée Constantza-Mamaia était orienté en direction Nord-Sud.

L'auteur souligne l'importance de ces découvertes qui, situées dans le proche voisinage de Tomis, attestent le rythme particulièrement actif de la vie de cette ville dès l'Antiquité. La présence des deux tombes susmentionnées permet l'hypothèse que dans les environs de cette zone devait exister quelque établissement de banlieue. Ces sépultures peuvent avoit appartenu soit à des propriétaires terriens aisés, soit à des personnes résident dans la cité même. L'aqueduc est lui aussi un indice important car, pour le moment, il est l'unique témoignage d'une installation assurant le ravitaillement en eau potable de cette zone et, probablement, de la ville de Tomis. Quant au canal, il est encore difficile de préciser à quoi il pouvait servir: peut être s'agissait-i d'une sorte de galerie de refuge.

NEUE FUNDE IN DER VORSTADT VON TOMIS

Zusammenfassung

In den letzten Jahren fand man im Gebiet nordöstlich von Tomis an der Küste entlang neue und interessante Funde. Es handelt sich um zwei römerzeitliche Gräber um den Fund einer römischen Amphora, um die Auffindung der Trasse eines Aquäduktes und eines Kanals.

Das erste Grab, ein Körpergrab in Ziegeln, enthielt als Grabbeigaben folgende Gegenstände: einen Bronzeanhänger, zwei eiserne Fingerringe mit Gemmen (eine davon verloren, die andere sehr gut erhalten), zwei Glasgefäße, eine Keramikschüssel mit senkrechtem Mundsaum und ein Kännchen. Desgleichen ein Öllämpchen aus Keramik, ein beinerner Würfel und eine Bronzemünze. Das Grab datiert an den Ausgang des 1. Jh. und den Anfang des 2. Jh.

Das zweite Grab liegt in unmittelbarer Nähe des ersten, ist auch ein Körpergrab (mit Kalksteinplatten) und zwar ein Doppelgrab (für ein Ehepaar). Die Grabbeigaben sind folgende: zwei Kännchen, Glasgefäße, ein Öllämpchen mit dem Stempel eines Töpfers aus Tomis, wodurch zum erstenmal mit Gewißheit eine Werkstatt für Öllämpchen in der Hauptstadt der Tomitaner belegt wird, ein bronzerner Spiege , eine k eine Stűk aus Gol d und eine Bronzemünze von Kaiser Traianus. Das Grab datiert an den Anfang des 2, Jh. u.Z.

Etwa 300 m von diesen Gräbern entfernt brachte ein Zufallsfund eine römische Amphora an den Tag; in 400 m Entfernung, neben dem heutigen Soveja-Platz einen Aquädukt aus Keramik, der in sehr erfinderischer Weise durch einen soliden Bau aus mörtelverbundenen Steinen geschützt war.

An der Küste, genau neben dem Forschungsinstitut für Fischzucht, an der Einfahrt in den Badeort Mamaia, fand man einen soliden Kanal, der aus großen Kalksteinquadern gearbeitet war. Die Höhe des Kanals betrug 1,33 m und gewährte den Menschen einen Durchgang. Seine Ausrichtung ist Nord-Süd, etwa parallel mit der gegenwärtigen Trasse der Autobahn Konstanza-

Mamaia. Auf einer Länge von über 300 m konnte der Kanal durch Versuchsgrabungen untersucht werden.

Im weiteren erwähnt der Verfasser die Bedeutung dieser Funde in einem Gebiet in der Nähe von Tomis, die als Beweise für einen intensiven Lebenspuls schon in der Antike herangezogen werden.

Die beiden Gräber lassen an die Möglichkeit denken, daß um diese Zone herum eine vor städtische Niederalssung existiert haben könnte, und daß die Bestatteten reiche ländliche Besitzer gewesen sein könnten, die eventuell in Tomis wohnhaft waren. Der gefundene Aquädukt ist der einzige Hinweis über die Existenz von Trinkwasserleitungen in diesem Gebiet, die wahrscheinlich Tomis versorgten.

Weil es im gegenwärtigen Forschungsstand schwierig ist Aussagen über den Kanal zu machen wird vorläufug erst angenommen, daß er als Zufluchts galerie für die Bevölkerung diente.

MARIA MUNTEANU

CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A TERITORIULUI CAPIDAVENS (SEC. I—III)

Această problemă este în legătură directă cu numeroase altele din procesul complex al romanizării Scythiei Minor. Chestiuni ca: formele de organizare ale populației locale în momentul venirii romanilor, durata și felul colonizării, simbioza între populația autohtonă și noii veniți, pot forma ele însele un important obiect de studiu. De aceea ne-am limitat la momentul în care se întrevăd consecințele acestor procese, cînd se conturează formele de organizare administrativă romane, ce vor rămîne valabile pentru mai mult timp, fără să tratăm apariția și evoluția lor.

Perioada din care putem vorbi de un teritoriu capidavens nu poate fi stabilită decît cu aproximație. Ne ajută în mod indirect Hotărnicia lui Laberius Maximus [1], care pe la anul 100 e.n. fixa hotarele histrienilor. Așa cum s-a remarcat, ea nu are aspectul de „operație agrimensurală", ce se face cu pietre de hotar, ci mai degrabă de „delimitare geografică", făcută după semne naturale și conturînd o arie de acțiune [2]. Credem că importantă este ideea de delimitare, care presupune existența înspre vest a unui alt teritoriu.

Existența teritoriului capidavens este precizată în inscripția lui Caius Iulius Quadratus, care a îndeplinit funcția de „quinquennalis territorii capida vensis", datînd după părerea lui Pârvan din vremea lui Traian sau Hadrian [3]. Dacă mai adăugăm că tot în timpul lui Traian se ridică la Capidava un castru, în care se instalează o formațiune de auxiliari [4], putem bănui o organizare a teritoriului rural încă din timpul acestuia sau în perioada imediat următoare.

Problema întinderii teritoriului, comportă și ea un grad de aproximație, în stadiul actual al informării.

Încercările de stabilire a întinderii teritoriului histrian [5], nu și-au găsit încă o rezolvare, din lipsa unei descoperiri care să corespundă indicațiilor topo-

[1] V. Pârvan, *Histria* IV în *ARMSI*, ser. II, t. XXXVIII, 1916, p. 558—593, nr. 16.

[2] Radu Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane, SCIV*, VII, 1956, nr. 3—4, p. 388—389.

[3] *CIL* III 12 491 — *AEM*, XIV, p. 17, nr. 37. V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 120—121.

[4] Gr. F orescu, *Capidava, monografie arheologică*, vol. I, 1958, p. 14—15, 59, 94, 103.

[5] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 582—583; Paul Nicorescu, ap. D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II-a, București, 1967, p. 364.

nimice ale Hotărniciei[6]. Descoperirea unei inscripții la Nistorești, care vorbește de *r(egione) Hist(ri)*[7], fixează granița de N-E a teritoriului capidavens pînă la această localitate. Găsirea unei inscripții la cîteva sute de metri răsărit de Ulmetum, care specifica, atît cît s-a putut deduce din lectura nesigură, obligațiile locuitorilor de a construi un drum pînă la un anumit punct[8], ne face să presupunem că granița estică a teritoriului, trebuia să treacă la răsărit de Ulmetum.

Limita de vest era formată desigur de Dunăre.

Lipsa unor dovezi directe a făcut ca înspre sud și nord limita teritoriului să fie trasată cu aproximație; astfel înspre N-V a fost stabilită granița puțin mai la N de actuala comună Tichilești, iar înspre S cuprindea actualele comune Dunărea și Dorobanțul[9].

Despre o operație de delimitare a teritoriului Capidavei vom vorbi mai jos.

Pornind de la constatarea că un *territorium*, cuprindea mai mulți *vici*, *pagi* și *villae* ne oprim asupra fiecăruia dintre acestea.

Vici — comune rurale sau sate mai mici, cu organizare de tip roman, fiind locuite de cetățeni romani, coloniști sau veterani, dar și de peregrini și autohtoni[10], sînt atestate și în teritoriul capidavens. La Ulmetum (Pantelimonul de Sus)[11] cîteva inscripții amintesc numele și statutul juridic de *vicus*:

Un altar din timpul lui Antoninus Pius (140) este pus de „cives R(omani) et Bessi consistentes vico Ulmeto"[12], un altul pus în cinstea lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (25 iunie 163) amintește din nou același *vicus*[13]. De asemenea acel *vicus* „Ultinsium", considerat de Pârvan ca o localitate separată locuită numai de bessi[14], pare a se referi tot la Ulmetum, fiind trecută pe piatră o formă coruptă a acestuia (Ultinsium pentru Ul(me)tinsium, respectiv Ulmetensium, forma simplă fiind Ulmetum)[15]. În sfîrșit altarul pus de „Iulius Teres magistra(n)s vico Ulmeto"[16], care amintește de calitatea de *vicani* a locuitorilor Ulmetumului: „pro salute sua et filiorum sui et vicanorum"[17].

Tot organizare vicană avea și *vicus* Scenopesis, atestat în două inscripții găsite la Capidava, una din timpul lui Antoninus Pius, iar a doua din timpul

---

[6] D. M. Pippidi, *Contribuții* ... p. 365.

[7] *CIL* III 12489 = *AEM*, XVII, nr. 11, p. 87.

[8] V. Pârvan, *Ulmetum*, I—III în *ARMSI*, ser. II, t. XXXIV, XXXVI, XXXVII. *Ulmetum*, II, p. 395. R. Vu pe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* în vol. *La Dobroudja*, București, 1938, p. 170.

[9] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, harta Dobrogei romane; R. Vu pe și I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos*, în *Din istoria Dobrogei*, vol. II București, 1968, harta II; Gr. F orescu, *O piatră de hotar de la Capidava*, *SCIV*, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 320.

[10] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 146.

[11] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 498—500.

[12] *CIL* III 14214 [26] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 112, nr. 6 = idem, *Cîteva monumente epigrafice*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an V, nr. IX, 1903, p. 59, nr. 84.

[13] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 365, nr. 16.

[14] *Ibidem*, p. 348, nr. 8.

[15] I. I. Russu, *Vicus Ultinsium*, SCIV, VIII, nr. 1—4, p. 344—349.

[16] V. Pârvan, *Ulmetum*, III, p. 277, nr. 11.

[17] *Ibidem*.

lui Marcus Aurelius (175) [18], care n-a fost încă localizat, dar care trebuie să fi fost plasat nu departe de Capidava.

Eistența unui *vicus* o deducem și din inscripția cu vădit caracter rustic, de pe un altar descoperit la Capidava, dar provenind de undeva din satele vecine, care pomenește de un „Genium v(i)ci" [19]. Vicus Hi... este amintit pe un altar găsit la Dorobanțul [20]. Faptul că a fost găsit tot acolo un stîlp miliar [21] întărește presupunerea existenței unui *vicus* în această localitate.

Cît privește acele „*villae rusticae*", care presupun pe lîngă ansambluri de clădiri și existența unei proprietăți, devenind sinonime cu *fundus* (moșie,) ca centru de exploatare agricolă [22], sînt atestate și în teritoriul Capidavei, mai mult cu înțelesul de conac. Cocceius Vitales, Coc(ceia) Iulia [23] și Titia Matrina [24] sînt amintiți că au murit la conacul lor (obiti ad villam suam). Atît ei cît și cei care le-au ridicat momentul — Cocceius Clemens, Cocceius Helius sau Elius [25] — au trăit o bună parte din timp în aceste *villae*. Inrudiți cu ei și tot dintr-un astfel de mediu trebuie să fi provenit și cei cinci Coccei, care poartă toți praenomenul de Marcus [26], întărind presupunerea că numărul villaelor rustice era destul de mare.

În afară de inscripția lui C. Iulius Quadratus, de care ne vom ocupa mai jos, referiri în inscripțiile găsite la Capidava în legătură cu statutul său juridic sînt puține și imprecise. Pe o stelă funerară apare abreviat MAG [27] a cărui întregire în *magister* nu corespunde cu contextul în care se află. Tot ipotetică este și referirea la conciliul Capidavei, supranumit „senat", pe un altar găsit tot acolo [28]. Mai edificatoare este stela funerară, provenită desigur din mediul rural, care amintește de calitatea de „paganus" a lui Aurelius Hermes [29]. O descoperire similară de la Ulmetum, provenită tot dintr-un astfel de mediu, îl atestă pe „Aur(elius) Sisinus paganus" [30]. Cei doi erau locuitori ai unui *pagus*.

În epoca imperială *pagi* tind să devină tot mai mult circumscripții teritoriale [31]. Locuitorii lor, *pagani*, *pagani comunes*, *campagani*, locuiau fie în *villae* dispersate fie în cătune, sate [32], formînd toate la un loc o unitate (bazată pe comunitate spirituală, administrativ-politică etc.).

---

[18] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 88; p. 97, nr. 19 = idem, *Fouilles archéologiques de Capidava*, 1928—1936, *Dacia* V—VI, 1935—1936, p. 381.

[19] Idem, *Capidava*, p. 98, nr. 20; idem, *Fouilles et recherches archéologiques a Callachioi*, *Dacia* III—IV, 1927—1932, p. 501.

[20] *CIL* III 12494 = *AEM*, XIV, p. 27, nr. 52.

[21] *CIL* III 12516 = *AEM*, XIV, p. 27, nr. 52 bis

[22] I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, *SCIV*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 78.

[23] *CIL* III 13737 = *AEM* XIX, p. 89, nr. 30 = Gr. Florescu, *Capidava*, p. 103, nr. 25.

[24] *CIL* III 14212 [20] — *AEM* XIX, p. 89, nr. 29 = Gr. Florescu, *Capidava*, p. 105, nr. 26.

[25] *Ibidem*.

[26] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 101, nr. 23.

[27] *Ibidem*, p. 81, nr. 4.

[28] *Ibidem*, p. 91, nr. 13.

[29] *CIL* III 12478 — *AEM*, XVII, p. 83=84, nr. 1 = Gr. Tocilescu, *Capidava*, p. 109, nr. 31.

[30] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 333—335, nr. 3.

[31] Daremberg-Saglio, *Dictionaire des antiquites grecques et romaines*, t. IV, p. 275.

[32] V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 275.

Cît despre *pagi* din Dacia, aceştia au fost consideraţi fie comune rurale de tip roman, constituie pe teritoriul unei colonii [33], fie au fost situaţi „economic, urbanistic şi administrativ“ imediat „după *municipium*“ [34]. În sens economic aceste mari comune rurale au fost considerate ca tîrguri — *fora rerum venalium* care spre deosebire de *vici*, „beneficiau de o producţie de mărfuri şi de schimburi comerciale regulate“, posedînd, datorită vieţii lor economice, avansate elemente de urbanism“. [35]

Aşa cum s-a remarcat, *pagi* erau la origine tîrguri, spre care gravitau economic statele dintr-o regiune [36]. Tot astfel trebuie să fi fost şi situaţia Capidavei, înainte de cucerirea romană (Pârvan plasa aici locurile lui Dapyx) [37].

Poziţia strategică deosebită, la întretăierea drumului ce urma cursul Dunării, cu cel ce cobora din Dacia pe valea Ialomiţei înspre Dobrogea [38], a făcut ca aşezarea civilă de aici să găzduiască, imediat după intrarea Scythiei Minor în cadrul provinciei Moesia, un birou vamal pentru *portorium publicum ripae Thraciae* [39] şi o staţie de beneficiari [40]. Ridicarea unui castru şi stabilirea aici a unei formaţiuni de auxliari, este tot o dovadă a importanţei aşezării civile. Castrul, în jurul căruia nu întîrzie să apară *canabaele* [41], va fi influenţat asupra evoluţiei aşezării civile. Ea a intrat poate la început în cadrul acelui *territorium milare* [42], însă propria ei dezvoltare şi într-un fel şi tradiţiile anterioare, au făcut ca să rămînă centrul politico-administrativ al teritoriului. Fără a ne propune să lămurim aici problema raporturilor dintre garnizoana militară şi aşezarea civilă, remarcăm însă că materialul epigrafic găsit la Capidava se referă în proporţie majoritară la cea din urmă sau provine din mediul rural, întărind ipoteza existenţei unui *pagus* la Capidava în epoca romană. Amintim de asemenea că dezvoltarea deosebită a acestei aşezări impune în sec. III numirea oficială a castrului din apropiere tot Capidava.

Organele de conducere în *vici* erau primarii, numiţi *magistri*, care în teritoriul capidavens nu apar cîte doi, ca în alte părţi ale Scythiei Minor [43], ci cîte unul singur, particularitate ce întăreşte ipoteza organizării unitare a teritoriului. La Ulmetum sînt cunoscuti: Lucius Valerius Maxellius, din timpul lui Antoninus Pius [44], Flavius Germanus din anul 163 [45], Marti(u)s P(h)ilo, tot din timpul lui Marcus Aurelius (172) [46] şi tot în sec. II „Iulius Teres magistra(n)s vico Ulmeto“ [47]. Putem bănui că la Ulmetum acei „cives Romani et

---

[33] M. Macrea, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 368—369.

[34] D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 381.

[35] *Ibidem.*

[36] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, p. 273.

[37] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, în *ARMSI*, ser. III, t. III p. 89.

[38] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 13.

[39] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 89—90, nr. 12; D. M. Pippidi, *Contribuţii ...*, p. 380; G. de Laet, *Portorium, Etude sur l'organisation douanièr chez les romains, surtout à l'époque du Haut Empire*, Brugge, 1949, p. 236, 238.

[40] *CIL* III 14214 [19] — Gr. Florescu, *Capidava*, p. 107—108, nr. 29; p. 99, nr. 21; p. 89, nr. 12: praef(ectus) veh(i)cu orum.

[41] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 14, 15, 18, 59; p. 94, nr. 17; p. 103, nr. 24.

[42] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXV, p. 370.

[43] V. Pârvan, *Histria* IV, nr. 21; *Histria* VII, în *ARMSI*, ser. III, t. II, nr. 46, 49, 50, 52.

[44] *CIL* III 124214 [20] — Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 112, nr. 6.

[45] V. Pârvan, *Ulmetum* II, p. 368, nr. 16.

[46] *Ibidem*, p. 345—349, nr. 8.

[47] Idem, *Ulmetum*, III, p. 277, nr. 11.

Bessi consistentes" alegeau ca *megister vici* tot într-un an un roman și în celălalt un bess, prin alternanță.

Din *vicus* Scenopesis, unde predomina elementul bessic și desigur cel getic, îl cunoaștem pe „magistras Ebranus" din perioada lui Antoninus Pius[48]. Tot acolo este amintit un *magister*, din anul 175 a cărui nume însă nu s-a păstrat[49]. În *vicus Hi*... îl putem bănui pe M. Coc(ceius) Hilus ca fiind *magister vici*[50].

Funcția aceasta de *magister vici* era *munus* nu *honor*, neavînd importanță politică prea mare; de multe ori din lipsă de sediu administrativ *magistri* foloseau propria lor locuință în acest scop.[51] Fie ei, fie alți oameni de frunte din sat, reprezentau *vicus-ul* în acel *ordo decurionum* sau *curialium* al întregului teritoriu.

În teritoriu capidavens n-avem atestate existența acelor *questores*, care urmau imediat după *magistri vici* în conducerea altor sate din Scythia Minor[52]. De asemenea nu este pomenit *audiorium* — acea „sală de audiență", unde *magistri vici* aveau atît tribunalul, cît și „birourile" administrative și edilitare ale comunei lor.[53] Putem presupune existența unui astfel de sediu, deși nu este amintit, la Ulmetum, *vicus-ul* care a cunoscut o dezvoltare mai mare, dar mai ales la Capidava.

Deoarece, în ce privește conducerea internă a Capidavei, n-avem nici o informație precisă, putem considera că aceasta se combina, dacă nu se confunda, cu cea a teritoriului și de aceea nu s-a făcut, în monumentele ridicate, nici o specificare în legătură cu ea.

Vom examina deci cîteva din cele mai de seamă păreri în legătură cu organizarea teritoriului capidavens.

Pârvan considera că *vici*, cu organizație quasi-municipală, de pe teritoriile ce depindeau de *castra* sau *castella*, deveneau în totalitatea lor o „comună rurală, un *territorium* quasi-municipal, cu *quinquinnales* în loc de *duoviri* și cu *curiales* în loc de *decuriones*, aleși la un loc din toți *vici* de pe acest teritoriu"[54] Centrul teritoriului era într-unul din *vici*, mai ales în *vicus canabarum*, dar în cazul acestui teritoriu era la Ulmetum. Putînd să aprecieze dezvoltarea Capidavei doar după puținele inscripții publicate în CIL III, în care nu figurau veterani, negustori, Pârvan ajunge la concluzia că la Capidava nu s-au dezvoltat canabaele, ea rămînînd pe mai departe un *pagus* dacic, atribuit lagătului de alături ca *territorium castelli*[55]. Se numea totuși teritoriu capidavens, deoarece diferiții *cives Romani et Bessi*, așezați în satele din această regiune, aveau o *origio* (domus) îndepărtată și își alcătuiau ca *incolae ac pere-*

---

[48] Idem. *Descoperiri nouă*... p. 471 — Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*..., p. 88—89, nr. 11.

[49] Gr. Florescu, în *Dacia* V—VI, 1935—1936, p. 381 = Gr. Florescu, *Capidava*, p. 97, nr. 19.

[50] *CIL* III 12494.

[51] D. Tudor, *Orașe, tîrguri*..., p. 379; idem, *Vicus Quintionis*, *Studii și cercetări științifice*, Iași, anul II, 1951, p. 509—510.

[52] Mai sus nota 43.

[53] V. Pârvan, *Histria* IV, p. 619, nr. 24, cf. S. Lambrino, *Vicus Quintionis et Secundini*, în *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 327.

[54] V. Pârvan, *Ulmetum* I, p. 587; idem, *Descoperiri nouă*... p. 470; idem, *Începuturile*..., p. 131.

[55] Idem, *Descoperiri nouă*..., p. 469 nota 5; idem, *Începutur'le* ..., p.122 (șapte inscripții) cf. Gr. Florescu, *Capidava*, p. 19. Deși într-un loc Pârvan vorbește de Capidava ca *vicus* — respectiv *canabae* — *Ulmetum*, I, p. 588.

grini un *domicilium* în teritoriul dacic al vechii Capidave. Ei erau organizați deci pe baze civile nu militare rolul castellului de la Capidava fiind deci de mică importanță. Lipsa săpăturilor și a unui material epigrafic mai variat, a împiedicat pe marele învățat să întrevadă dezvoltarea Capidavei, ilustrată prin numeroasele inscripții scoase la iveală mai tîrziu.

Pîrvan apreciase de asemenea că inscripția lui Caius Iulius Quadratus provenea de la Ulmetum sau din împrejurimi, ceea ce-i întărea convingerea că acolo era centrul teritoriului. Binecunoscuta inscripție amintește funcțiunile cestuia: „C(aius) Iu(lius C(ai) f(ilius) Quadrat(us) memoriam sibi et Iuliae Terentiae coniugi suae se vivo per liberos suos fecit; loci princeps quinquennalis teriitorii Capidavensis“ [57]. În calitate de *quinquennalis* el era magistratul suprem al teritoriului capidavens, iar *loci princiceps* (fruntaș al locului) ar fi echivalent cu *magister vici* [58]. Deoarece pentru Ulmetum situația de *vicus* fusese semnalată [59], inscripția lui Quadratus nedatînd dinaintea primirii constituției vicane, acesta „a ținut să-și ia un titlu mai frumos, întrebuințat nu numai pentru șeful unui *vicus*, dar adesea pentru conducătorul unei colonii, a unui municipiu sau a unei *civitas*“ [60].

Tot de aceste probleme s-a ocupat Gr. Florescu, pe măsura dezvelirii, începînd din 1924, a Capidavei și publicării, pe o durată care depășește 30 de ani, a materialului găsit acolo. [61] Autorul amintit consideră Capidava ca nefiind un *vicus* ci un *locus*, adică o comună autonomă de care țin administrativ toate satele, conacele etc. „din *territorium capidavense*, ea fiind capitală acestei „circumscripții teritoriale“ [62]. Din cinci în cinci ani conducătorul“ ei, trebuind să-și îndeplinească sarcinile ce țin de *censoria potestas* își „lua titlul de *princeps quenquennalis* sau numai *quinquennalis* singur, cum e inscripția lui în Quadratus [63]. Deci autorul este de părere că *quinquennalis* înseamnă a adăuga atribuțiile censoriale pe timp de un an la fiecare cinci ani la atribuțiile permanente de *princeps loci* [64]. Acest *princeps quinquennalis* sau *quinquennalis* era ajutat de un *ordo decurionum* „... care-și avea sediul tot la Capidava și era compus din fruntașii întregului teritoriu“. Bănuia chiar existența unui local anume pentru întîlnirea consiliului decurionilor și a unei „cancelarii în care se țineau la curent scriptele referitoare la starea civilă, financiară etc. a întregului teritoriu, cum și o sală pentru exercitarea jurisdicției“. [65] Se admitea deci existența unui consiliu al întregului teritoriu, care însă era condus și depindea de magistratul suprem al reședinței acestui teritoriu — Capidava.

O altă părere exprimată este aceea a prof. R. Vulpe, potrivit căruia *vici* și *pagi* din vestul Dobrogei formau împreună *territoria* ce se bucurau de orga-

---

[56] V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 468—470.
[57] *CIL* III 12491 = *AEM*, XIV, nr. 37 = *Fouilles et recherches...*, p. 111, nr. 5.
[58] V. Pârvan, *Ulmetum* I, p. 588; idem, *Începuturile...*, p. 117—121, cf. R. Vulpe, *HAD*, p. 119.
[59] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches...*, p. 112, nr. 6; V. Pârvan, *Ulmetum* II, p. 356; nr. 16; p. 348; idem, *Ulmetum* III, p. 277, nr. 11.
[60] V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 589.
[61] Materiale strînse în monografia *Capidava* citată mai sus.
[62] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20.
[63] *Ibidem*, p. 21.
[64] *Ibidem*, nota 1.
[65] *Ibidem*.

organizație autonomă.[66] Reședința acestora se afla „în *vicus-ul* cel mai important printre cele care s-au dezvoltat în jurul lagărelor romane"[67]. Acest teritoriu nu depindea de magistrații din *vicus*-ul reședință, ci de comandantul militar al lagărului învecinat. Dar cum autoritatea acestui comandant se mărginea la o simplă supraveghere, teritoriul era administrat de curiali *(ordo-curialium)* aleși din toate satele din cuprinsul lui. În fruntea teritoriului stătea un *quinquennalis* „ales sau eventual numit de comandantul militar, pentru o durată de cinci ani, cum indică numele său".[68]

Cercetările privind viața rurală din Dacia au arătat existența pe lîngă *territorium municipii* sau *coloniae*, a *territorium militare* și a unui *territorium* eminamente rural, independent față de oraș și constituit de obicei în jurul unui *pagus*. Aceste teritorii, numeroase mai ales în regiunile mai puțin romanizate cu elementul autohton precumpănitor, erau conduse „de un consiliu format din *decuriones*, mai apoi numiți *curiales*, ca delegați ai satelor, recrutați din sînul plutocrației"[69]. Se întruneau periodic în capitala districtului, avînd în frunte *magistri* sau *praefecti*, numiți de guvernatorul provinciei.

Un astfel de teritoriu autonom era în jurul Sucidavei, a cărui asemănare cu teritoriu capidavens a fost semnalată de Pîrvan[70], pe baza inscripției ce amintea de „curial(es) territ(orii) Suc(idavensis)[71].

Dintre acești *curiales* se alegea o delegație restrînsă de fruntași *(quinquennales)* care convocau și conduceau sfaturile consiliului. Conducătorii satelor *(magistri vici* și *priceps loci)* aveau mandat în acest consiliu. Și la Sucidava șeful suprem era comandantul garnizoanei[72]. Făcîndu-se analogii cu regiunile care cuprindeau o diversitate de elemente etnice încă neromani zate, se admite și pentru Dacia conducerea comunelor și a teritoriului lor de o singură persoană (princeps).[73]

Așa cum bine remarcase Gr. Florescu, calitatea de *loci princeps* a lui Quadratus, nu putea fi echivalentă cu *magister vici* de la Ulmetum, a cărui organizare vicană e bine documentată[74]. Abordînd problema nestudiată pînă atunci a termenului *locus*, în urma consultării inscripțiilor care-l amintesc[75], autorul ajunge la concluzie că „... *locus* este o formă comunală deosebit și de rang superior aceluia unui *vicus*. S-ar putea apropia de acei τόποι (= tîrgușoare) din Etolia, dacă nu chiar „traducerea însăși latină a cuvîntului grecesc"[76]. Dintre aceste inscripții cea găsită la Ulmetum[77] și una găsită la

---

[66] R. Vulpe, *HAD*, p. 197.
[67] *Ibidem*, p. 198.
[68] *Ibidem*, p. 199.
[69] D. Tudor, *Orașe, tîrguri...*, p. 378.
[70] V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, București, 1913, în *ARMSI*, ser. II, t. XXXV, p. 23, nr. 27.
[71] Despre data inscripției: C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 251; *AISC*, IV, 1941—1944, p. 291 și următ; Gr. Florescu, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi-municipală a comunelor rurale (territoria) romane, SCIV*, IX, 1958, nr. 2, p. 337 și următ.; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III-a București, 1968, p. 211; SE, p. 507.
[72] D. Tudor, *Oltenia romană*[3], p. 210.
[73] Gr. Florescu, în *Balcania*, VII, 1, 1944, p. 53 cf. D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană, AMN*, V, 1968, p. 507. Mai jos nota 89.
[74] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 19.
[75] *CIL* III 772; 14946—7; 12483; p. 997.
[76] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20.
[77] *CIL* III 12491.

Seimeni [78] amintesc de *loci princeps*, deci *locus* ca organizație comunală. Tot acest sens se pare că-l are și într-o inscripție de la Troesmis (loci....clauserunt) [79]. În ceea ce privește „Vitalianus loci" [80] și o inscripție din Phrigia care amintește de „fines loci" [81] este vorba de *locus fundi.* [82]

Pentru clarificarea adevăratului său sens sînt analizate și cazurile în care apare *princeps* și anume: fie în aglomerațiile care nu erau constituite după sistemul roman *(princeps kastelli, princeps gentis)* [83], fie ca *prin(ceps) col(oniae)* [84], *princeps municipii* [85], *princeps civitatis* [86]. Autorul ajunge la concluzia că „*princeps*" nu putea fi pus decît în fruntea unei comune autonome și deci și *locus* trebuie așezat printre comunele provinciale autonome, cum erau *coloniae, municipia, civitates*, care au în administrația lor *territoria* compuse din *vici, pagi, villae*" [87].

În Dacia calitatea de *princeps* a fost întîlnită în legătură cu organizarea coloniștilor dalmați [88] și considerată ca o transplantare aici a unor forme de organizare specifice acelei regiuni [89].

Problema termenului *princeps* este discutată, printre altele, într-un articol mai recent al lui Emilian Popescu [90]. Termenul, așa cum se remarcă, a fost studiat separat în textele literare și în inscripții, avînd încă unele aspecte neclare.

După felul cum a fost folosit în textele literare se observă că romanii n-avea o noțiune clară asupra acestui termen, desemnînd atît fruntași romani, cît și neromani. În general, însă determinativele care stăteau pe lîngă *princeps* se referă fie la unitatea administrativă, la apartenența etnică sau la poziția lor socială. [91]

În ceea ce privește folosirea termenului în inscripții, deși studiile făcute se referă numai la Dalmația, Panonia, Noricum, el e folosit mai precis [92]. Formînd o veche instituție illirică, *princeps* se va păstra și în epoca romană, îndeplinind în cadrul administrației romane funcții de *decuriones, quinquennales.* [93] În astfel de cazuri se specifică funcția care o îndeplinește și locul (unitatea administrativă) unde o exercită. De exemplu: „Q(uintus) Rutilius Q(uinti) fi(lius) Proculus (duum) vir q(uin)q (ennalis), princeps municipii Riditarum". [94]

---

[78] *CIL* III 772. Informație N. Gostar

[79] *CIL* III 12483. Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20.

[80] *CIL* III, p. 997.

[81] *CIL* III 14946—7.

[82] Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20;

[83] *Ibidem.*

[84] *CIL* III 9540.

[85] *CIL* III 2774.

[86] *CIL* III 1481.

[87] Fr. Florescu, *Capidava*, p. 20.

[88] *CIL* III 1322, p. 939.

[89] C. Daicoviciu, *Les „Castella Dalmatarum" de Dacie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 260—261; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 146; Mai sus nota 73.

[90] Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din muzee bucureștene, Studii Clasice*, IX, 1967, p. 184—189.

[91] *Ibidem*, p. 186.

[92] *Ibidem*, p. 185, nota 16 bibliografia problemei.

[93] *Ibidem*, p. 187.

[94] *CIL* III 2774, cf. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 187.

Se ajunge astfel la situaţia ca în cadrul administraţiei municipale titlul de *princeps* să devină doar onorific, arătînd originea nobilă a unui personaj, fiind folosit în provinciile dunărene în special de către autohtoni [95].

În legătură cu inscripţiile din Scythia Minor, care amintesc de *loci princeps* [95], se remarcă greutatea explicării expresiei din cauza apariţiei foarte rare; se pare că în cazul inscripţiei lui Quadratus „*locus* reprezintă probabil o unitate administrativă teritorială, după modelul expresiilor *princeps municipii, princeps civitatis, princeps kastelli, princeps vici*" [97].

Pornind de la aceste concluzii ne oprim asupra inscripţiei lui Quadratus, cea mai însemnată pentru elucidarea organizării administrative a teritoriului capidavens. În inscripţia amintită Caius Iulius Quadratus notează concret funcţiunea pe care o îndeplinea, precum şi locul ei de exercitare, respectiv: „*quinquennalis territorii Capidavensis*". Teritoriul capidavens era pentru el o arie de acţiune unică, o unitate administrativă. El se numea *quinquennalis* fie prin analogie cu acei *duumviri quinquennales* (sau numai *quinquennales*) [98], aleşi în oraşe o dată la cinci ani şi avînd însărcinări speciale (întocmirea censului, lista decurionilor) fie pentru că durata funcţiunii era de cinci ani [99].

Reţinem deci asemănarea dintre titulatura magistratului suprem al teritoriului capidavens şi a unor organe de conducere municipale, fapt care susţine ipoteza organizării quasimunicipale a acestui teritoriu.

În ceea ce priveşte expresia *loci princeps*, din inscripţia lui Quadratus, observăm că termenul *princeps* are aici înţeles onorific; el poate să sublinieze, fie originea nobilă a lui Quadratus, dacă admitem că era unul dintre acei *principes* indigeni, trecuţi la romanism, cum o devedeşte propriul său nume şi, inscripţiile din Dobrogea, care conţin acest termen [100], fie situaţia sa deosebită de fruntaş, de conducător, deci tot cu semnificaţii onorifice.

S-a subliniat mai sus sensul de unitate administrativ teritorială al lui *locus* [101]. Putea deci Quadratus prin *locus*, să se refere la întreg teritoriul Capidavei, dat fiind că tot el prin expresia „quinquennalis territorii Capidavensis", dovedeşte că considera acest teritoriu o unitate administrativă separată.

Ajungem astfel la concluzia că expresia *loci princeps*, fără să se refere la o magistratură anume, aşa cum s-a crezut, nu făcea decît să întărească înţelesul adevăratei magistraturi deţinute de Quadratus, aceea de „*quinquennalis terriitorii Capidavensis*".

Poate tot la acest teritoriu se referă literele păstrate pe un fragment de inscripţie găsit la Capidava-RITO — [102] a căror întregire în *territorium* este cea mai probabilă, avînd o nouă atestare a acestei unităţi administrative. De asemenea funcţia de *quinquennalis* ar mai apare o dată, pe un *cipp* descoperit la cîteva sute de metri răsărit de Ulmetum, întregirea literei q cu *q(uin)q(enn... alis)* nefiind însă prea sigură [103].

---

95 Em. Popescu, *op. cit.*, p. 187.
96 *CIL* III 12491; p. 772.
97 Em Popescu, *op. cit.*, p. 188.
98 M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 138.
99 V. Pârvan, *Începuturile...*, p. 105, 123, 131—132; R. Vulpe, *HAD*, p. 199.
100 *CIL* III 772 — p. 997; *CIL* III 7481; *CIL* III 14210; cf. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 189.
101 Gr. Florescu, *Capidava*, p. 20; Em. Popscu, *op. cit.*, p. 188.
102 Gr. Florescu, *Capidava*, p. 106, nr. 27.
103 V. Pârvan, *Ulmetum* II, p. 396, nr. 31.

Faptul că acest teritoriu nu depindea de o *civitas* sau *municipium*[104], ne face să presupunem că organizarea lui era oarecum deosebită, decît în aceste cazuri. Dependența de o așezare, care ea însăși n-a primit statutul juridic de *municipium* sau *colonia*, ne duce la concluzia că supravegherea și coordonarea întregului teritoriu se făcea prin participarea mai largă a tuturor așezărilor care-l compuneau. Aceasta poate fi și consecința tradițiilor organizatorice locale, păstrate și încadrate acum în forme romane, dar care mai reclamau o oarecare conducere colectivă. Folosirea în titulatura sa de către Quadratus a termenului de *princeps* este deci în spiritul celor spuse mai sus. El însuși era din mediul rural, cum ne dovedesc reprezentările de pe monumentul său.

Din păcate ne lipsesc o serie de amănunte care să ne permită să urmărim îndeaproape felul în care era condus întregul teritoriu. Nu avem nici o informație despre acel *ordo (decurionum* sau *curialium)* care era format din reprezentanții cei mai de seamă din toate așezările[105] (poate chiar *magistri*) și care, întrunindu-se periodic, rezolva probleme ce interesau întregul teritoriu.

În legătură cu *quinquennalis* nu știm dacă funcția era colegială, dacă erau aleși de *ordo* sau numiți de comandantul garnizoanei de alături (în acest caz s-ar elucida și problema poziției acesteia, deocamdată numai prin analogii, presupusă ca tutelară). Nu este pe deplin lămurită nici durata funcțiunii lor. Dacă aveau același regim cu cei municipali, fiind aleși o dată la cinci ani pe timp de un an, înlocuind magistrații obișnuiți și avînd atribuții speciale (apropiate de cele ale censorilor)[106] care erau magistrații permanenți ai teritoriului. Pîrvan a considerat durata funcției lor de cinci ani, de aici și denumirea lor[107]. Răspuns pe care nu-l putem explica decît tot printr-o ipoteză și anume permanentizarea funcției *quinquennalilor* (din cauza problemelor complexe ce le punea conducerea întregului teritoriu) permanentizare de altfel atestată într-o inscripție din Callatis[108].

Acestea și încă o serie de probleme nu și-au găsit o rezolvare, care să depășească stadiul de ipoteză.

De asemenea trebuie să amintim că inscripțiile care vorbesc de organizarea teritoriului capidavens sînt în majoritate din sec. II, fapt care demonstrează că perfectarea organizării administrative a Moesiei Inferioare a avut loc începînd cu domnia lui Traian sau în epoca imediat următoare. Pentru prima jumătate a sec. III avem dovedită păstrarea aceluiaș aspect organizatoric, din punct de vedere teritorial, prin descoperirea celor doi stîlpi de hotar *(termini)* de la Ulmetum[109] și Capidava[110]. Amîndoi datează din anul 229 și sînt puși din porunca guvernatorului Moesiei Inferioare L. Mantennius

---

104 Daremberg-Saglio, *t.* IV_1, p. 124.

105 R. Vulpe, *HAD*, p. 199; D. Tudor, *Orașe, tîrguri...*, p. 378; V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 468.

106 I. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, Paris, 1889, p. 223—230.

107 V. Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 468, 470; cf. R. Vulpe *HAD*, p. 199.

108 A. Rădulescu, *Inscription inédite de Callatis*, *Studii Clasice*, IV, 1962, p. 278—279.

109 V. Pârvan, *Ulmetum*, II, p. 389—392, nr. 27.

110 Gr. Florescu, *O piatră...*, *SCIV*, VIII, 1957, p. 317—321.

Sabinus [111] de către centurionul Iulius Vitales [112]. Descoperirea altor doi *termini* la Ulmetum, dintre care inscripția unuia este complet rasă, iar pe celălalt se păstrează doar grupuri de litere care fac să se bănuiască că este vorba tot de L. Mantennius Sabinus [113], întărește părerea că în timpul acestuia a avut loc o fixare a limitelor teritoriului Capidavei [114].

Dovezile relativ numeroase din sec. II în legătură cu organizarea administrativă a teritoriului Capidavei ne fac să credem că o primă delimitare a acestui teritoriu a avut loc atunci, cea amintită mai sus, din timpul lui Severus Alexander, fiind prilejuită probabil de unele mici schimbări, sau pur și simplu fiind o nouă precizare a acestor limite. Oricum ea ne ajută să susținem părerea că sistemul de organizare administrativă a teritoriului capidavens s-a menținut în liniile sale generale pînă în vremea de mari transformări a lui Diocletian.

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DU TERRITOIRE DE CAPIDAVA SELON LES INSCRIPTIONS (Ier—III^è SIÈCLES DE N. È.)

Résumé

Attesté pour la première fois dans l'inscription de Caius Iulius Quadratus, du commencement du II-e siècle de n. è., le territoire de Capidava offre quelques particularités intéressantes en ce qui concerne son organisation. Il se composait de toute une série de *vici* (vicus Ulmetum, vicus Scenopesis, vicus Hi..., vicus..., ainsi que d'autres établissements de ce genre non attestés par l'épigraphie) mis sous l'autorité d'un unique *magister*, ce qui prouve l'unité de leur organisation. Il englobait aussi des *villae rusticae*, comme semblent l'indiquer certaines inscriptions de Capidava qui répètent la formule *obiti ad villam suam.* D'autre part, les inscriptions d'Ulmetum mentionnant un „Aurelius Sisinus paganus", ainsi que celle de Capidava qui parle d'„Aurelius Germes paganus", convergent vers la conclusion qu'il devait exister à Capidava un *pagus* encadré dans le système romain d'organisation.

L'inscription de Caius Iulius Quadratus, *loci princeps, quinquennalis territorii Capidavensis*, témoigne du fait que le territoire de Capidava était une unité administrative nettement définie, ayant à la tête de son conseil un *quinquennalis*. Le terme de *princeps* usé dans la même inscription prend un sens honorifique, sans qu'il désigne une magistrature réelle, alors que *locus* peut sousentendre tout le territoire de Capidava.

Quelques *termini* trouvés à Ulmetum et Capidava attestent, en 229, la délimitation de ce territoire. Bien qu'elle n'en soit pas la première, celle-ci tend à renforcer l'opinion que ce système d'organisation administrative s'est maintenu à Capidava jusque vers la fin du II siècle.

DIE VERWALTUNGSMÄSIGE EINTEILUNG DES GEBIETES VON CAPIDAVA NACH DEN INSCHRIFTEN ZU URTEILEN (1.—3. Jh.u.Z.)

Zusammenfassung

Das Gebiet von Capidava, das zum ersten Male in der Inschrift des Caius Julius Quadratus vom Beginn des 2. Jh.u.Z. belegt ist, weist verschiedene organisatorische Eigenheiten auf. Es bestand aus einer Reihe von *vici* (vicus Ulmetum, vicus Scenopesis, vicus Hi..., vicus... und an-

[111] A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 96. V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 390 citea M. Antennius Sabinus.

[112] V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 390 Ni (pius?) Vitales, dar la Capidava se deslușește clar Iul(ius) Vitales.

[113] V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 389 și nr. 26.

[114] R. Vulpe, în *DID*, vol. II, p. 215—216.

dere epigraphisch unbelegte), die bloß von einem *magister* geführt waren, ein Kennzeichen, dass ihre Organisationseinheit hervorhob. In das Gebiet gehörten auch noch die *villae rusticae*, was aus einigen Inschriften von Capidava zu entnehmen ist, in denen einigemal der Ausdruck „obiti ad villam suam" vorkommt. Die Inschriften von Ulmetum, die den „Aurelius Sisinus paganus" erwähnen, so wie die Inschrift von Capidava, die den „Aurelius Hermes paganus" erwähnt führen zu der Schlußfolgerung daß in Capidava ein *pagus* vorhanden ist, der sich in die römische Organisationsart eingliedert.

Die Inschrift des Caius Julius Quadratus, „loci princeps, quinquennalis teritorii Capidavensis", beweist, daß das Gebiet von Capidava eine gut umrissene verwaltungsmäßige Einheit darstellt, deren vermutlich existierende Versammlung von einem *quinquennalis* geleitet wurde. Der Ausdruck *princeps*, der in dieser Inschrift angetroffen wird, hat eine ehrenamtliche Bedeutung, ohne sich auf ein reeles Amt zu beziehen und *locus* kann das ganze Gebiet von Capidava umfassen.

Eine Begrenzung dieses Gebietes ist im Jahre 229 durch einige *termini* belegt, die in Ulmetum und Capidava gefunden wurden. Ohne die erste zu sein erhärtet diese Begrenzung die Meinung, daß das verwaltungsmäßige, Organisationssystem sich bis zum Ausgang des 3. Jh. u. Z. aufrecht erhalten hat.

Z. COVACEF

MONUMENTE SCULPTURALE INEDITE DIN MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA *

În ultimii ani, muzeul nostru și-a îmbogățit patrimoniul științific cu numeroase documente de cultură materială, fie în urma săpăturilor de salvare, fie a sondajelor, fie a săpăturilor organizate, atît în Constanța, cît și în județ.

Se constată că Dobrogea este locul unde arta provincială de la Dunăre, de sursă italică, adusă de coloniștii romani, se întîlnește cu influența grecoorientală exercitată prin intermediul orașelor pontice [1], influență care rămîne predominantă.

Dintre piesele intrate în depozitul muzeului în ultimii ani, prezentăm mai jos un număr de șase fragmente sculpturale, dintre care cinci au fost descoperite în Constanța, iar una în județ — la Satu Nou.

1. Nu de mult — în primăvara anului 1969 — muzeul a achiziționat un basorelief din calcar, reprezentîndu-l pe Dionysos (fig. 1), de la cetățeanul Dobre Stan din Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța), căruia-i revine meritul conservării sale. Această descoperire e cu totul excepțională în contextul cultului dionysiac și în aria sa de răspîndire. De fapt la Dunărea de jos întîlnim destul de frecvent pietre sculptate cu chipul acestei divinități, mai ales în Dobrogea. De data aceasta însă, Dionysos ne apare într-un chip nou.

Basorelieful *(Inv. nr. 18476)* este întregit din două fragmente — spărtura fiind exact pe linia corpului lui Dionysos, în stînga. Atît partea de sus, cu capul zeului și mîna dreaptă, cît și partea de jos, lipsesc. Piesa are următoarele dimensiuni: în —0,485 m; lăț. —0,480 m și gros. —0,150 m.

Basorelieful avea un chenar simplu, a cărui lățime variază între 3—4 cm. Mijlocul scenei sculptate este destinat ca de obicei, divinității principale. Zeul nud, tînăr, este înfățișat în picioare. Cu brațul drept ține șarpele, al cărui corp coborînd trece prin spatele piciorului său din dreapta — cam prin dreptul genunchiului — și coboară în continuare paralel cu acesta. În mîna stîngă ține, aplecat, un kantharos adînc, din care toarnă vin spre panteră.

---

* Tin să aduc și pe această cale cele mai sincere mulțumiri d-nei Gabriella Bordenache, care m-a îndrumat și mi-a dat indicații deosebit de prețioase în alcătuirea acestui articol.

[1] Radu Vulpe — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 218; Cf. și G. Bordenache — *Temi e motivi della plastica funeraria di età romana nella Moesia Inferior*, Dacia, NS, VIII, 1964.

Centrul de greutate al corpului cade pe piciorul stîng, ceea ce face ca șoldul stîng să fie ușor arcuit, iar piciorul drept relaxat. Pe umărul stîng se vede o șuviță buclată de păr.

În afara șarpelui, care apare în dreapta zeului, de partea cealaltă, sînt reprezentate două elemente curente — Pan și pantera.

În stînga zeului, în colțul de jos, pantera cu capul întors și ridicat spre zeu, ține gura deschisă așteptînd să-i vină licoarea divină.

Deasupra panterei — între ea și Dionysos și sub kantharos — este Pan, nud, cu picioare de țap, în mișcare spre dreapta. Mîna din dreapta îndoită,

Fig. 1 — Dionysos cu șarpele

se odihnește pe coapse, iar în mîna stîngă, ridicată, ține un *pedum*. Pan are obișnuita bărbuță ascuțită, iar pe cap se disting — cu destulă greutate — urmele cornițelor.

Basorelieful a fost lucrat îngrijit, dintr-un calcar de culoare alb-gălbuie. Calitatea materialului nu a permis o conservare prea bună [2]. Vremea și-a lăsat amprenta pe acest monument, multe amănunte fiind deteriorate, greu vizibile sau chiar lipsă (capul, umerii și mîna dreaptă a zeului, picioarele lui, picioarele panterei, figura lui Pan) ; cu toate acestea însă, tehnica și proporțiile clasice permit datarea monumentului în epoca romană, în sec. II e.n.

Ceea ce deosebește acest basorelief de numeroasele reprezentări dionysiace găsite în Dobrogea este poziția kantharosului în mîna stîngă și reprezentarea șarpelui.

Reprezentările plastice ale lui Dionysos, descoperite pînă acum în Dobrogea, îl reprezintă fie numai cu pantera, fie cu aceasta și acoliții săi — Pan, Silen, Satir, Priap, menade — descoperindu-se chiar și un relief votiv cu toți acoliții mai importanți [3]. Destul de frecvent apare acest zeu și în numismatica dobrogeană, în special în cea a orașului Tomis [4].

Dar o reprezentare ca cea a reliefului nostru este cu totul rară. Kalinka [5] a publicat un relief găsit în Bulgaria: într-un fel de nișă, Dionysos tînăr, nud, cu părul mare și buclat, ține mîna dreaptă pe cap, iar stînga întinsă pe ramurile unui copac pe al cărui trunchi stă încolăcit un șarpe, în dreapta zeului un altar acoperit cu nebrida [6]. Atributul nou al zeului, șarpele, stă desigur în legătură cu o concepție deosebită în caracterul acestei divinități.

Dionysos ținînd șarpele în mînă este unic în Dobrogea, dar piese asemănătoare s-au găsit și în alte părți. La Turda [7] a fost găsit un grup dionysiac, cu mai multe elemente decît cel de la Satu Nou. Dionysos, în centru, încălțat și acoperit cu nebrida ridică brațul drept de-asupra capului avînd încolăcit de el un șarpe foarte mare, pe care îl ține cu mîna. Pantera sa află tot în stînga zeului, dar apar mai mulți acoliți ai săi în acest grup statuar. O ramură de viță de vie cu un ciorchine se vede lîngă capul zeului, gravată printr-o reliefare subțire pe fundal. În dreapta zeului este un trunchi de copac pe care se agață Pan, ținînd un sirinx. La picioarele copacului este un Silen, îmbrăcat pe jumătate, chel, mergînd spre dreapta cu ajutorul unui băț. Pantera stă culcată pe partea dreaptă, în spatele piciorului stîng al zeului, privind către

---

[2] Conservat totuși destul de bine, față de alte monumente lucrate din același material.

[3] A. Rădulescu în — *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Ed. St., București, 1963, p. 32—33, fig. 13—16; idem în — *Le dépot des monuments sculptureaux récemment découverts à Constanza, Acta Antiqua Philippopolitana*, Studia Archaeologica, Serdicae, 1963; Gabriella Bordenache — *Sculture greche e romane*, I, Ed. Acad., București, 1969, nr. 105, 107, 111—113, 115—119; Idem — *Contributi per una storia dei culti e dell'arte nella Tomi*, Studii Clasice, VI, p. 156, fig. 2; C. Scorpan — *Reprezentări bacchice*, Constanța, 1966, p. 21 și urm, fig. 1—4, 8—10.

[4] D. M. Teodorescu — *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 67—68.

[5] *Antike Denkmäler in Bulgarien*, p. 151, nr. 166.

[6] Cf. D. M. Teodorescu — *op. cit.*, p. 71: „atît Kalinka cît și Seure (*Les images thraces de Zeus Keraneus*, Revue des Etudes grecques, 1913, p. 225, nr. 117) explică acest relief ca reprezentîndu-l pe Apollo, iar șarpele Genius Loci. Plecînd de la monezile, cu reprezentări asemănătoare, descoperite la Tomis și de la faptul că relieful este din părțile evident getice în care se integrează și regiunea tomitană, noi vedm în această divinitate pe Dionysos".

[7] Andrei Bodor — *Note asupra artei romane provinciale* (Pe marginea cărții prof. J. M. C. Toynbee), Acta Musei Napocensis, V, 1968, p. 501 și urm.

acesta. În stînga lui Dionysos un Satir pășind spre dreapta, purtînd o manta scurtă, cu un pedum în mîna stîngă, pune mîna dreaptă pe spatele zeului[8]. Un monument asemănător cu cel din Turda a fost descoperit la Walbrook (Colchester, Anglia), cu foarte mici diferențe[9].

Această iconografie a lui Dionysos, se pare că este caracteristică lumii daco-tracice. Monumente asemănătoare au mai fost semnalate în Bulgaria

Fig. 2 — Fragment de basorelief bacchic.

(cel de la Siștov); Dionysos ține cu mîna un șarpe, iar pe lîngă el stau un Satir, Pan și Silen. Pe relieful din Ankara, Dionysos este între Pan și Silen care, călare pe panteră, se sprijină de un trunchi de copac[10].

---

[8] Idem — *op. cit.*, p. 501—502, „Un monument asemănător a apărut și la Hissar în Bulgaria; aici Pan se agață în colțul superior al trunchiului de copac, sub el o Menadă cu *timpanum*, iar un Satir jucînd cu pantera ia locul lui Silen. În stînga apare maneda cu *cista mystica*, pe cînd Dionysos, purtînd nebridă, își ridică mîna încolăcită de șarpe deasupra capului".

[9] Idem — *op. cit.*, p. 501: „monumentul este confecționat din marmoră italică și este datat la mijlocul sec. III e.n. Figura centrală este Dionysos nud, cu capul întors spre dreapta, mîna ridicată ține șarpele. În dreapta sa, sub trunchiul copacului, un Silen seminud, călare pe un măgăruș, ține în ambele mîini o cupă de vin. Deasupra lui agățat pe copac se află Pan. În stînga lui Dionysos un Satir, care-l prinde de spate. Lîngă acesta o menadă îmbrăcată cu haină lungă, cu *cista mystica* în mîini. Între aceste două personaje se află pantera, care privește spre Dionysos".

[10] Idem — *op. cit.*, p. 503

Este foarte probabil că șarpele de pe aceste monumente, constituie un atribut de caracter chtonian [11].

Monumentul de la Satu Nou, se încadrează în grupul de monumente în care Diomysos este asociat în sapele — puține totuși — cu care am încercat să stalulim analogia și deși este evident opera unui sculptor provincial, are o însemnătate și o valoare incontestabilă, deoarece pentru prima dată în Dobrogea Dionysos este reprezentat ținînd șarpele în mînă și avînd pantera în partea stîngă.

2. Inv. nr. 17560. Fragment dintr-un basorelief bacchic, lucrat din marmoră albă, acoperită cu o patină de culoare gălbuie. (Fig. 2). A fost descoperit în Constanța în 1967, la Gara Veche, pe locul unde s-a construit Comitetul Județean PCR, șanț 3 b, canalizare, la —1,20 m. Nu s-a păstrat decît colțul din stînga jos, cu în. —0,172 m; lăț. —0,150 m; gros. —0,055 m.

În fragmentul care ni s-a păstrat apare imaginea panterei în picioare, îndreptîndu-se spre stînga, cu capul întors și puțin ridicat pentru a primi lichidul turnat de Dionysos, ca în atîtea imagini clasice bine păstrate [12]. În spatele panterei se mai poate vedea puțin din laba piciorului drept al lui Dionysoss — care se afla de fapt în centul basoreliefului. Degetele de la picior sînt foarte rudimentar lucrate. Basorelieful a avut un chenar simplu — acum deteriorat — care fusese probabil tot atît de bine șlefuit cum este marginea și spatele.

Este o lucrare de serie din prima jumătate a secolului III en.

3. Inv. nr. 17671. Fragment din partea de jos a unei statui, lucrată din marmoră albă (fig. 3). A fost găsit tot în Constanța în 1961, pe locul gării vechi, în săpăturile de la basilica mare și are următoarele dimensiuni: în. —0,210 m; lăț. —0,260 m și gros. —0,160 m.

Pe un postament semicircular, în formă de altar — cu profil sus și jos și albiat la mijloc — se ridica statuia unui bărbat, din care nu s-au mai păstrat decît picioarele, de la pulpă în jos, încălțate în cizme scurte — caligae — cu carîmbul răsfrînt. Cizma de la piciorul din dreapta este puțin mai scurtă decît la celălalt; la piciorul stîng se pot vedea și degetele, pe care sculptorul le-a redat totuși, în timp ce la piciorul drept nu se mai distinge decît degetul mare.

În spatele picioarelor apare un bogat drapaj pînă jos. Sînt faldurile veșmîntului, lung, care era ridicat în față, dînd naștere, în spate, la falduri orizontale (fig. 4). Este vorba probabil de un Priap, îmbrăcat cu lunga lui vesta orientală, ridicată în față de *phallus* pentru a susține roadele pămîntului.

Ca divinitate onorată în special de agricultori și păstori, Priap își are un loc, ca și Silvanus, într-o regiune ca Dobrogea. Fragmentul nostru de statuie, făcea parte fără îndoială, din acest tip. Faptul că se văd picioarele, iar veșmîntul are în spate pliurile orizontale, dovedește că este vorba de un Priap, cu veșmîntul ridicat în față pentru a ține în poale diverse fructe și pentru a dezveli simbolul fertilității [13].

---

[11] Idem — *op. cit.*, p. 502; A. Rădulescu în *Tezaurnl de* ... p. 31 fig. 12, Bacchus apare lîngă o ciotă myatica din care coboară un șarpe; context diferit, dar tot un atribut al lui Bacchus.

[12] Gabriella Bordenache — *Sculture...*, p. 61—64, nr. 111, 113, 116; C. Scorpan — *op. cit.*

[13] Gabriella Bordenache — *Sculture...*, p. 62, planșa LIV, nr. 123.

Fig. 3 — Partea inferioară a unei statui a lui Priap, văzută din față.

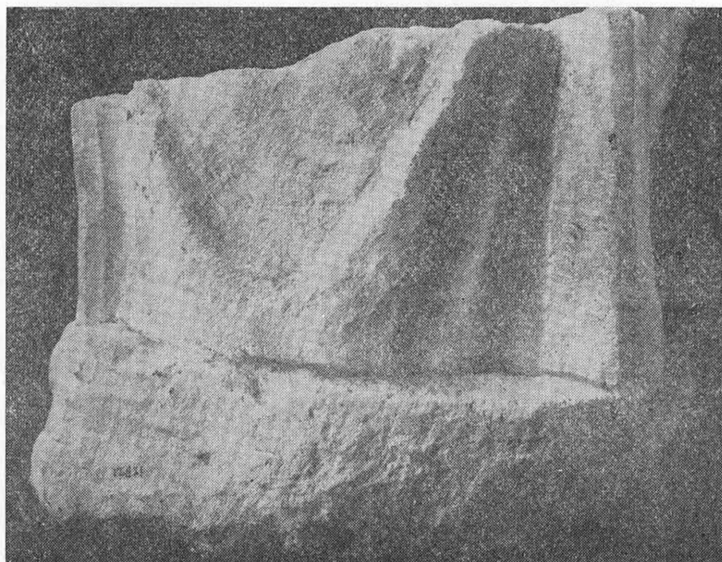

Fig. 4 — Partea inferioară de la statuia lui Priap, văzută din spate.

Fragmentul se poate data la sfîrșitul secolului II e.n.

4. Inv. nr. 2049. Fragment dintr-o statuetă, lucrată din marmoră albă, fină, ce îl reprezenta pe zeul *Silvanus* — zeul pădurilor și al cîmpurilor, pro-

Fig. 5 — Fragment dintr-o statuietă a lui Silvanus, văzută din față.

tectorul culturilor de orice fel (fig. 5). A fost descoperit în Constanța, în 1961 pe locul vechii gări, la basilica mare, în șanțul ce desparte nava de nord de cea centrală. Fragmentul nu are dimensiuni prea mari: în. —0,150 m; diametrul bazei —0,120 și 0,065 m.

Cu toate că se păstrează destul de puțin din statuetă, apare clar că a fost o piesă destul de îngrijit lucrată. Pe un postament semicircular — cu profil

sus și jos și adîncit la mijloc — se află următoarele: în centru picioarele unui bărbat, — piciorul drept de la coapsă în jos, încălțat în cizmă scurtă cu carîmbul răsfrînt și piciorul stîng — doar glezna și laba. Lîngă piciorul din dreapta

Fig. 6 — Fragment dintr-o statuietă a lui Silvanus, văzută din stînga.

— lipit de el — este un trunchi de copac, ciobit puțin în partea de sus, în față — probabil locul unde se sprijinea cuțitul de altoi pe care zeul îl ținea în mîna dreaptă, cum se poate vedea și în alte reprezentări ale acestuia [14]. La dreapta arborelui apare un animal (fig. 6). Nu i se distinge bine capul,

[14] *Idem*, planșa LIV, nr. 124.

dar se pare că este cîinele care îl însoţeşte pe zeu, aşa cum apare şi în alte reprezentări plastice ale lui Silvanus [15]. Lîngă piciorul stîng al zeului, şi puţin mai în spate, pe postament, este urma unui alt motiv sculptural — acum distrus. (un alt atribut?)

Am identificat mai mult ipotetic acest fragment sculptural, ca reprezentîndu-l pe Silvanus, deoarece nu avem suficiente elemente specifice care să sė refere la acest zeu, dar şi mai puţin putem vorbi de elemente care să se refere la o altă divinitate.

Pa baza aspectului stilistic, am apreciat că statueta a fost lucrată pe la sfîrşitul sec. al II-lea, începutul sec. al III-lea e.n., de un meşter priceput.

În Dobrogea, ţară agricolă prin excelenţă, agricultorii se închinau vechilor divinităţi rurale ale Italiei şi în primul rînd lui Silvanus, care capătă aici şi denumirea de *Silvanus Sator* „semănătorul" [16], cum apare în documentele epigrafice descoperite la Ulmetum [17], adorat în această ipostază pentru prima dată în tot imperiul [18], de către un colegiu de *consacrani* [19].

Opera de defrişare a ţinutului păduros din Dobrogea şi transformarea lui de către colonişti în regiune agricolă, nu se putea exprima printr-un simbol mai potrivit ca acela al adorării lui Silvanus.

5. Inv. nr. 19476. Fragment dintr-o statuetă, lucrată din marmoră albă, zaharoasă, cu reprezentarea lui Eros, copil. (Fig. 7). Piesa a fost achiziţionată de la elevul Căcan Gh. din Constanţa, care a descoperit-o pe cîmpul dintre Km 5 şi Viile Noi, în martie 1969. Are următoarele dimensiuni: în. totală 0,190 m; lung. plintei 0,170 m; lăţ. plintei 0,130 m; gros. plintei 0,030 m şi diam. soclului 0,065 m.

Pe o plintă — care a fost dreptunghiulară şi căreia îi lipseşte partea stîngă — se ridică, în dreapta, chiar la margine, un soclu cilindric, înalt de 0,063 m, pe care este aşezat Eros nud ţinînd piciorul stîng atîrnat, iar cel drept ridicat pe soclu, cu genunchiul pînă aproape de bărbie. Mîinile sînt aduse în faţă — dreapta sprijindu-se pe genunchi — ca şi cînd ar ţine ceva sau ar duce ceva spre gură — probabil un instrument muzical, un fluier aşa cum apare şi în alte reprezentări [20]. Eros este înaripat (fig. 8). Capul lipseşte, iar o bună parte din umărul şi mîna dreaptă, precum şi din aripi, sînt deteriorate, la fel şi picioarele — mai ales stîngul (fig. 9).

Plinta pe care se afla soclul cu statuia lui Eros, se prelungea în stînga — unde, probabil, se afla statuia unei alte divinităţi, pe care acesta o însoţea. Figura lui Eros apare, după cum ştim, în numeroase epistole legate fie de Afrodita — cel mai adesea — fie de Heracles, Apollo, Dionysos, zeus etc.

---

[15] V. Pârvan — *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 118: „... zeul italian al ogoarelor şi turmelor Silvan: cu toiagul lui lung, cu cîrjă jos, cu cîinele la picioare..."; Gabriella Bordenache — *op. cit.*, p. 68, nr. 124; „Un cîine se află la dreapta sa, cu capul ridicat spre zeu"; *Römer in Rumäniern*, Köln, 1969, p. 223, nr. F 134: „În dreapta, la picioarele sale, se află un cîine"; *idem*, p. 224, nr. F 139: „În dreapta zeului şade un animal (cîine).

[16] Radu Vulpe — *Histoire* ..., p. 224; V. Pârvan — *Începuturile* ..., p. 118, fig. 53.

[17] V. Pârvan — *Ulmetum*, AARMSI, XXXVI, 1913, p. 360, 363—364.

[18] Idem — *Începuturile* ..., p. 172.

[19] Idem — *Începuturile*..., p. 172; idem — *Ulmetum*, p. 361—362.

[20] Daremberg — Saglio — *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, 1887, Paris, Tom I, partea II, p. 1602, fig. 2165: Eros călărind un delfin, cu amîndouă mîinile ridicate, duce la gură două fluiere.

Fig. 7 – Fragment sculptural cu reprezentarea lui Eros.

Fig. 8 Eros văzut din profilul stîng.

„După cum concepția poetică, care inspiră aceste reprezentări, admite accepții variate, la fel arta îl introduce pe Eros în scene diverse — mitologice, alegorice sau funerare“ [21].

Fig. 9 — Eros văzut din partea dreaptă.

În privința datării, putem aprecia că este o lucrare din sec. III e.n. și este făcută desigur de un meșter local.

6. Inv. nr. 17639. Basorelief din marmoră gălbuie, de formă dreptunghiulară, descoperit la Constanța [22], are în. — 0,290 m, lăț. 0,120 m și gros. 0,080 m. (Fig. 10).

Basorelieful este fragmentar, lipsindu-i destul de mult — se pare — din partea dreaptă. Un chenar simplu, în relief, încadra cîmpul basoreliefului, în care apare o divinitate feminină nudă — probabil una din cele trei Grații. Zeița, are o poziție de repaos. Piciorul stîng fandat, acoperă puțin — de la genunchi în jos — celălalt picior. În mîna dreaptă, puțin îndoită și depărtată de corp, ține un kantharos întors cu gura în jos, cu lichidul care curge reprezentat plastic. Mîna stîngă lipsește din imagine; parcă tras cu rigla, basore-

[21] Idem — *op. cit.*, p. 1597.
[22] Ne lipsesc datele necesare pentru a stabili exact locul și data găsirii.

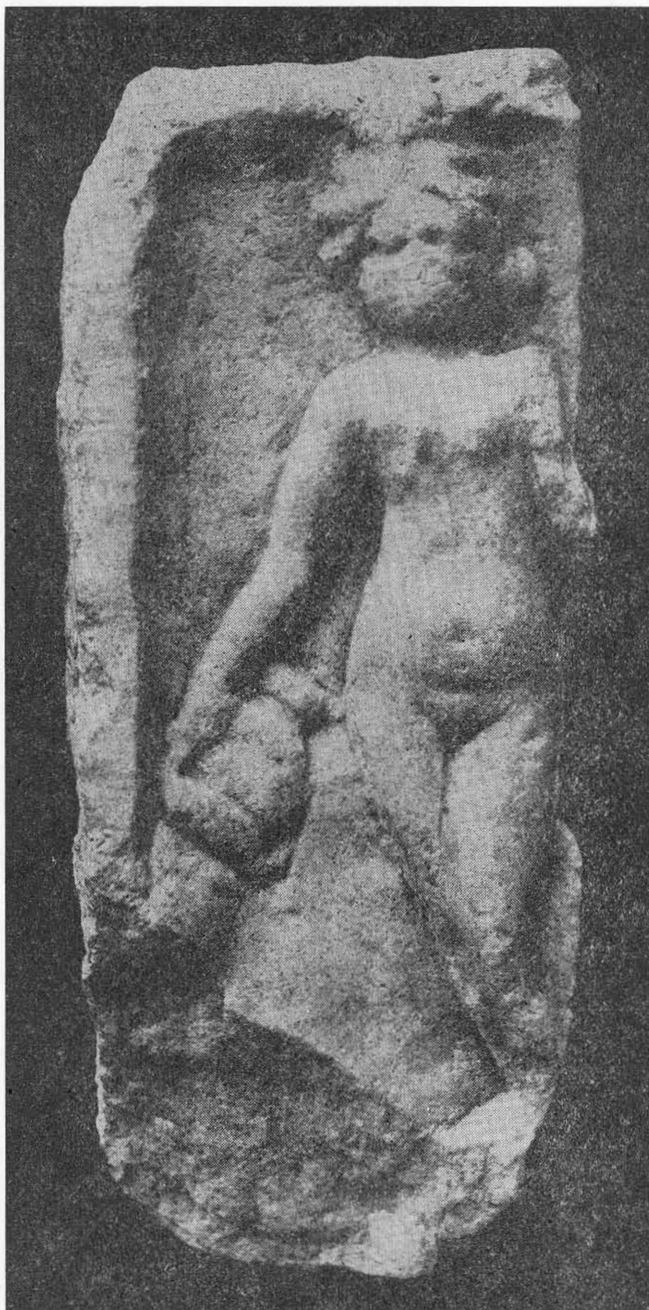

Fig. 10

lieful a fost spart exact pe lîngă corpul zeiței. Pe umărul stîng al divinității se vede mîna stîngă a unui personaj care se afla lîngă ea — desigur mîna Grației care era reprezentată în mijloc, ținîndu-le de talie sau de umeri pe celelalte două [23]. Trăsăturile feții nu se disting prea bine din cauza deteriorării basoreliefului. Părul are ondulații mari de o parte și de alta a capului, este ridicat mult în față, cu caracteristicul nod (κρόβυλυς) de tradiție elenistică și despărțit printr-o cărare, restul părului este strîns într-un coc făcut în partea stîngă.

Partea de jos a monumentului fiind distrusă, nu ne putem da seama dacă sub kantharos-ul ținut de divinitate în mînă și sub picioarele sale era reprezentat altceva.

S-ar putea presupune că basorelieful, din care făcea parte fragmentul nostru, le reprezenta pe cele trei Grații, în chip de însoțitoare ale lui Dionysos. Se consideră asocierea Grațiilor cu Dionysos, ca un simbol al farmecului ce se răspîndește în natură primăvara, odată cu renașterea vegetației [24]. Cunoscuta grupare triadică a Nimfelor a fost adaptată la Grații (kantharos cu apa care curge din el exprimat plastic).

Perioada din care datează monumentele, se caracterizează, din punct de vedere religios, prin răspîndirea din ce în ce mai largă a sincretismului. Este perioada cînd amestecul diferitelor culte născuse la Tomis, ca și în alte părți ale imperiului, un pantheon specific acestui îndelungat proces religios, care ducea inevitabil la formarea unei religii unice.

Deși fragmentare, piesele pe care le-am prezentat sînt într-un fel unicate apărînd divinități mai rare: Eros în acest chip, pentru prima dată o statuetă, a lui Silvanus, Grațiile poate în ipostaza de însoțitoare ale lui Dionysos și, mai ales chipul nou al zeului Dionysos cu șarpele, pînă în prezent unic în Dobrogea. Tocmai gîndindu-se la această valoare a lor, le-am făcut cunoscute.

PIÈCES SCULPTURALES INÉDITES DU MUSÉE D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANTZA

résumé

La sculpture s'avère le domaine le mieux représenté de la riche et variée série de matériaux archéologiques reflétant l'art antique en Dobrogea, région qui est l'un des points de confluence de l'art provincial de souche italique et des influences grécoorientales. C'est dans cet ordre d'idées que l'auteur publie six pièces sculpturales d'époque romaine, découvertes à Constantza ou dans ses environs.

1. Bas-relief (calcaire), avec l'image de Dionysos. Cette image du dieu est nouvelle pour la Dobrogea: Dionysos figure avec un serpent à la main et la panthère à sa gauche. II siècle de n.è. (fig. 1).

2. Fragment d'un bas-relief bachique, sculpté dans un marbre blanc couvert d'une patine tirant sur le jaune. Le fragment en question représente l'angle gauche d'un ensemble, avec l'image de la panthère (fig. 2). Première moitié du III siècle de n.è.

3. Partie inférieure d'une statue représentant Priape (figg. 3, 4). Marbre blanc, soigneusement poli. Fin du II siècle de n.è.

4. Fragment d'une statuette de Sylvanus. Marbre blanc très soigneusement poli (figg. 5, 6). Fin du II — commencement du III siècle de n.è.

---

[23] V. Barbu în *Tezaurul de* ..., p. 80, fig. 40; Idem în *Le dépot.* p. 133 și urm; Gabriella Bordenache — *Contributi* ..., p. 156, f. 5.

[24] Daremberg — Saglio — *Dictionnaire* ..., Tom II, partea II, p. 1663.

5. Plinthe — autrefois rectangulaire — avec un socle supportant un Eros enfant. Marbre blanc saccharoide (figg. 7, 8, 9). III siècle de n.è.

6. Fragment d'un bas-relief rectangulaire reproduisant l'image de l'une des trois Grâces (fig. 10). II siècle de n.è.

Vu l'unicité de ces pièces, chacune dans son genre, elles s'avèrent des témoignages particulièrement importants pour l'histoire de la Dobrogea à l'époque romaine.

Liste des figures

UNVERÖFFENTLICHTE SKULPTURDENKMÄLER AUS DEM ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUM KONSTANZA

Zusammenfassung

Die Verfasserin zeigt, daß die Skulpturen von den verschiedenartigen archäologischen Denkmälern am meisten vertreten sind, und zwar von den Denkmälern, die sich auf die alte Kunst in der Dobrudscha beziehen. Außerdem zeigt die Verfasserin, daß hier der Ort ist, an dem sich die provinzialische Kunst italischen Einflusses mit dem griechisch-orientalischen Einfluß trifft. Sie stellt eine Anzahl von sechs Skulpturdenkmälern dar, die aus der römischen Zeit stammen und in Konstanza und Umgebung gefunden wurden.

1. Basrelief, Kalkstein, Dionysoskopf. Zum ersten rale hat dieser in der Dobrudscha ein neues Antlitz — er hält die Schlange in der Hand und der Panther ist an seiner Linken. 2. Jh. u.Z. (Abb. 1).

2. Bruchstück eines Basreliefs, Bacchus, weißer Marmor, gelbe Patina. Erhalten ist die linke Ecke mit dem Bild des Panthers. Erste Hälfte des 3. Jh.u.Z. (Abb. 2).

3. Unterer Teil einer Statue, die Priapus darstellt. Weißer schön geschliffener Marmor. Ausgang des 2. Jh.u.Z. (Abb. 3, 4).

4. Bruchstück einer Statuette des Silvanus. Weißer Marmor, sehr sorgfältig geschliffen. Ausgang des 2. — Beginn des 3. Jh.u.Z. (Abb. 5, 6).

5. Auf einer ehemals rechteckigen Plinthe erhebt sich ein Sockel auf der das Kind Eros dargestellt ist. Weißer zuckerartiger Marmor. 3. Jh.u.Z. (Abb. 7, 8, 9).

6. Bruchstück eines Basreliefs, rechteckig, das Bildnis einer der drei Grazien. 2. Jh. u.Z. (Abb. 10).

Da die Exemplare in ihrer Art einzig dastehen, stellen sie ein besonderes Interesse für die Geschichte der Dobrudscha im römischen Zeitalter dar.

Erklärung der Abbildungen

C. ICONOMU

UN DEPOZIT DE LUCERNE LA CONSTANŢA

Una din interesantele descoperiri de opaiţe din ultimii ani o constituie depozitul de lucerne în fundaţiile noului local al Poştei din oraşul Constanţa.

Topografic, locul de găsire se află la întretăierea străzii Ştefan cel Mare cu B-dul Tomis, într-un punct situat la aproximativ 200 metri de zidul de incintă care aparţine epocii romane (fig. 1).

Cu prilejul săpării fundaţiilor, dintr-o groapă antică de la 1,85 m adîncime, au fost scoase 141 de opaiţe sparte, dar întregibile parţial sau total, 54 de funduri şi 28 de fragmente de disc, provenind de la piese diferite, apoi partea superioară a unei căni şi numeroase bucăţi de opaiţe şi ceramică de mici dimensiuni [1].

Spălînd materialul s-a observat că nici una din lămpi nu este întreagă; toate erau desfăcute din vechime, în punctul de prindere a părţii superioare cu bazinul şi probabil că din acest motiv au fost aruncate aici împreună cu alte resturi ceramice.

După restaurarea şi sortarea obiectelor, s-a stabilit existenţa unui număr de 10 variante de lucerne care se încadrează în cîteva tipuri de bază.

Înainte de a trece la prezentarea pieselor, nu este lipsită de interes observaţia că la fiecare variantă dimensiunile lămpilor, cît şi calitatea lutului sînt aceleaşi; lucru care indică utilizarea unor tipare identice precum şi confecţionarea lor în acelaşi atelier. Se observă însă şi deosebiri de culoare rezultate din arderea pieselor la temperaturi diferite sau datorită întrebuinţării unei vopsele de culoare roz, brună sau brun închis.

1. Cea mai importantă variantă aparţinînd depozitului de la Poşta nouă este aceea cu reprezentarea lui Eros pe disc din care au fost selectate 20 de bucăţi întregibile şi 9 funduri.

Corpul opaiţului este rotund (L. 9 cm,; I. 3 cm; D. 8 cm), bordura decorată cu bare laterale realizate din linii adîncite, toarta lamelară are 3 caneluri iar orificiul de umplere este delimitat de linii incizate duble. Pe discul mărginit de două cercuri concentrice se află reprezentat în relief un Eros înaripat.

---

[1] Obiectele se găsesc la Muzeul de Arheologie din Constanţa sub inv. nr 16.932—16.953; 16.956—17.003; 18.266—18.352.

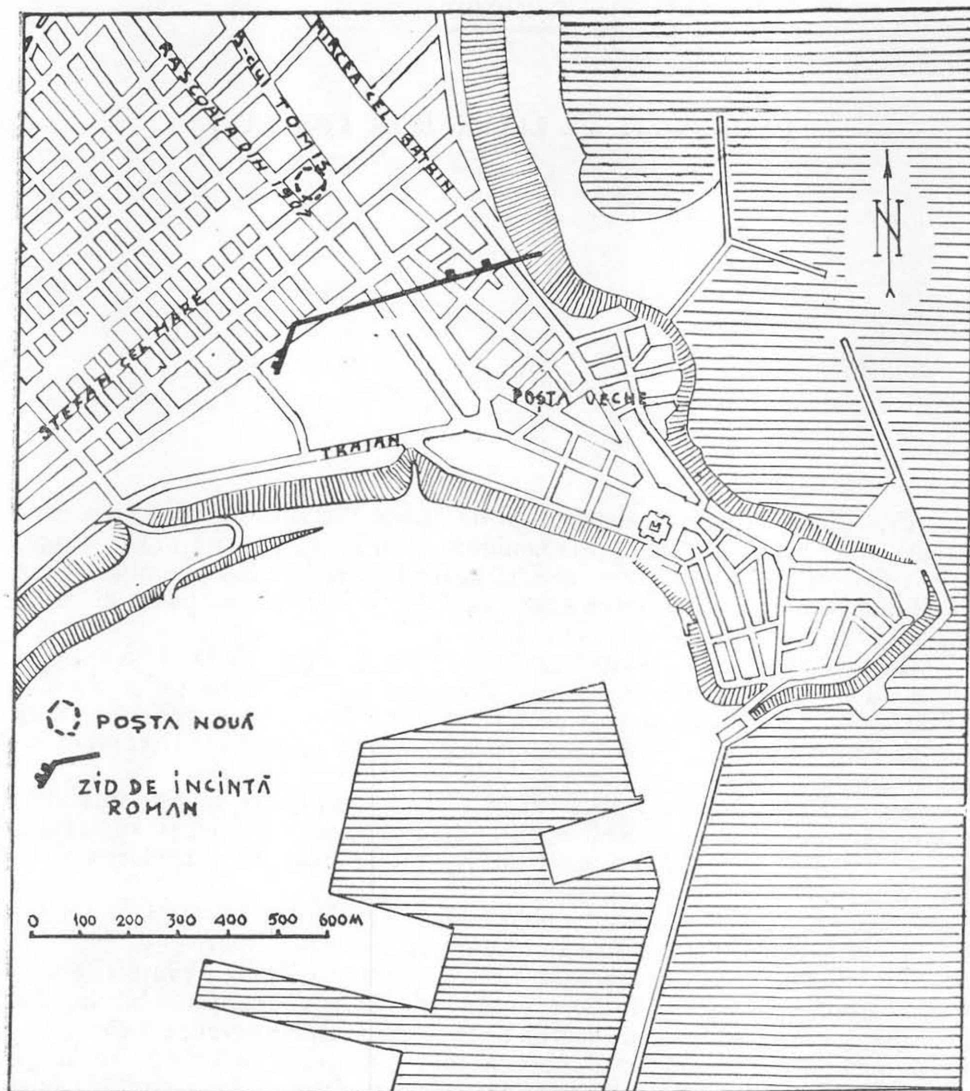

Fig. 1

El ține în mîna stîngă o liră, iar în mîna dreaptă un plectron, lîngă care se află un crater. Pe fundul rotund, mărginit de două cercuri incizate a fost slab imprimată stampila EY. Argila lămpilor este cărămizie, vopseaua roșie închisă (fig. 2, 3).

2. Din seria opaițelor decorate cu floare pe disc s-au găsit 11 bucăți (L. 8,2 cm; I. 3 cm; D. 6,7 cm).

Corpul lămpii este rotund, bordura împodobită cu globule în relief, toarta lamelară nu prezintă nici o canelură, iar ciocul este mărginit de două linii

Fig. 2

Fig. 3

reliefate. Pe disc se află o floare cu patru petale și patru stamine. Pe spate ciocul este mărginit de două linii duble, incizate, iar fundul delimitat de două cercuri concentrice, adîncite. Lutul este gălbui, vopseaua brun roșcată (fig. 4, 5).

3. Opaițul cu reprezentarea Atenei pe disc s-a descoperit doar în 5 exemplare, mai toate incomplete și două fragmente.

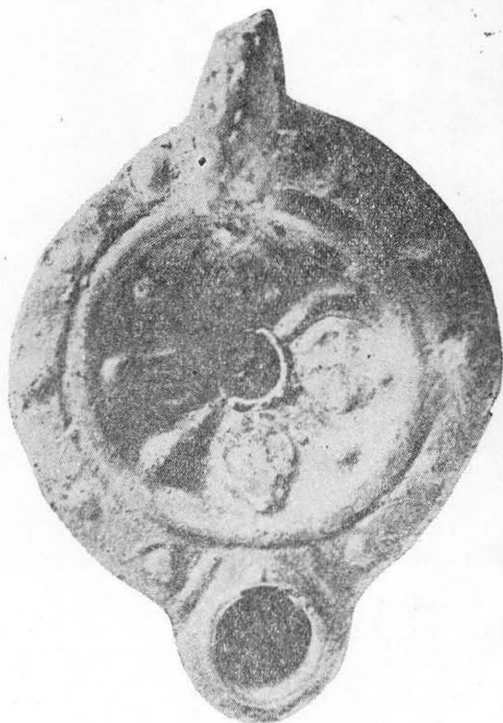

Fig. 4

Fig. 5

Piesa cu corpul rotund, ușor alungit (L. 9 cm ; I. 3 cm ; D. 7 cm) are toarta lamelară, cu două caneluri și ciocul delimitat lateral de două linii incizate. Pe discul separat de bordură prin cercuri și granule în relief, se află reprezentată zeița Atena cu cască. Pe fund s-a executat stîngaci un cerc. Argila de culoare galben deschis sau vernil, indică o ardere intensă în cuptor. Vopseaua este brună sau cafenie (fig. 6, 7).

4. Opaițul care are reprezentați gladiatori pe disc este cea mai des întîlnită variantă (L. 8,5 cm ; I. 1,3 cm ; D. 7,3 cm). S-au descoperit 34 de piese întregibile, alte 24 discuri și 22 de funduri care au rămas fragmentare, deoarece nu a fost posibilă restaurarea lor. Corpul lămpii, rotund și mare, are bordura plată, ornamentată cu o ghirlandă de spice și două bare laterale realizate tot prin incizie. Toarta este lamelară, cu trei caneluri, iar ciocul rotund este delimitat lateral de două linii adîncite. Pe discul concav, cu orificiul de umplere plasat central sînt reprezentați în relief doi gladiatori în luptă, dintre

Fig. 6

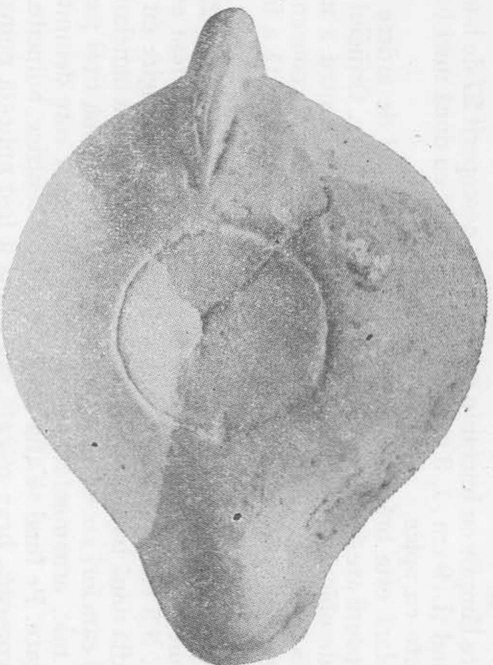

Fig. 7

care unul se află în atac, iar celălalt în apărare. Din cît s-a putut distinge, armamentul lor este alcătuit din cască, sabie scurtă, scut dreptunghiular și armură. Pe fundul lămpii se observă patru cercuri concentrice, incizate, precum și o mică inimă în relief, așezată la capătul torții. Lutul opaițelor este de culoare galbenă, vopseaua roșie, roșu închis sau brună (fig. 8, 9).

5. Dintre lămpile cu bucraniu pe disc s-au descoperit 27 de bucăți. Corpul lor este rotund (L. 9 cm; I. 3 cm; D. 7 cm), mare, cu două mici bare pe bordură, umplute cu spice.
Toarta lamelară este brăzdată de trei incizii. Orificiul de ardere care intra parțial în bordură are deasupra două linii paralele incizate. Orificiul de umplere este plasat de obicei deasupra coarnelor bucraniului, pentru a nu deteriora reprezentarea, iar fundul este ornamentat cu cinci cercuri concentrice, adîncite. Lutul este de culoare galbenă, iar vopseaua brun roșcată a fost aplicată numai pe față (fig. 10, 11).

6. Din varianta de opaiț cu semilună pe disc s-au descoperit 22 de bucăți, la care trebuie să adăogăm și cele 4 discuri fragmentare. Piesa este rotundă (L. 9 cm; I. 3,3 cm; D. 7 cm) și ciocul alungit în prelungire cu corpul. Pe bordură se află două bare laterale umplute cu spice. Toarta lamelară este brăzdată de trei caneluri iar deasupra ciocului se găsesc două linii paralele adîncite. Discul mic, ornamentat cu o semilună în relief este delimitat de două cercuri incizate. Pe fund se află cinci cercuri concentrice, adîncite. Lutul este galben, iar vopseaua brun roșcată sau brună a fost aplicată numai pe partea superioară (fig. 12, 13).

7. La opaițul cu decor geometrie pe bordură, din care s-au descoperit 17 bucăți întregibile și 5 funduri, corpul este ușor alungit (L. 8 cm. I. 3,2 cm; D. 6,3 cm), iar bordura decorată cu spirale și globule. Influența arnamentației cu două bare laterale pe bordură se perpetuează sub forma unor dreptunghiuri în relief. Discul mic este mărginit de două inele ceramice care formează un fel de guler. la toarta lamelară se observă două caneluri. Pe spate ciocul este delimitat de două linii duble incizate, toarta se terminată cu două coarne în relief iar fundul rotund are în centru un cerc încizat. Argila are culoare galbenă, iar vopseaua aplicată numai pe fața roșie închisă (fig. 14,15).

8. Varianta caracterizată prin cioc alungit și volute a fost descoperită în trei exemplare. Corpul este rotund (L. 9,2 cm; I. 2,3 cm; D. 6 cm) discul larg, fără ornamente, toarta lamelară. Pe fund se află o bază circulară. Lămpile au lutul galben deschis și vopseaua brună aplicată numai pe față (fig. 16, 17).

9. Un alt opaiț din care se păstrează numai partea superioară (L. 8 cm; D. 6,5 cm) se deosebește de lămpile prezentate în paragraful anterior, numai prin leul în relief înfățișat pe disc. Bordura este simplă, toarta lamelară, lutul gălbui și angoba roșcată (fig. 18).

10. Opaițul fragmentar, găsit într-un singur exemplar este decorat cu două bare laterale pe bordură (D. 8,3 cm; I. 3,5 cm; L. aprox. 8 cm), iar pe disc are o mască de actor în relief, probabil personajul sclavului din comediile epocii. Lutul din care a fost confecționat este cărămiziu, iar vopseaua de culoare roșu stins (fig. 19).

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

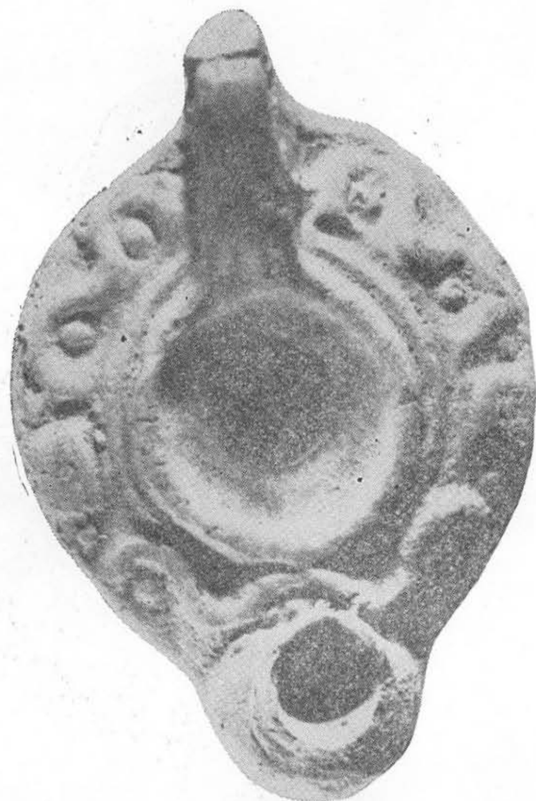
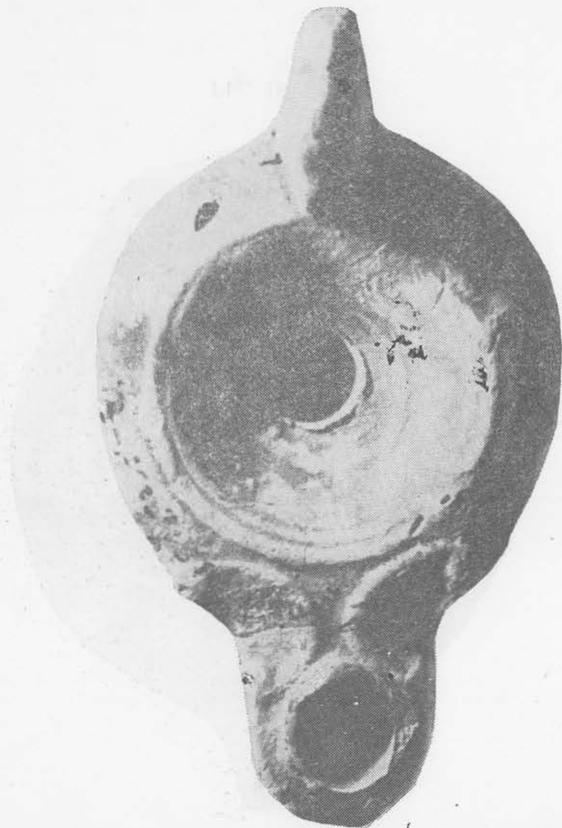

Fig. 14

Fig. 15

Ftg. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

11. Două fragmente, aparținînd unor opaițe de mari dimensiuni, constituie un material aparte în ansamblu lămpilor descoperite (fig. 20).

Din primul fragment a putut fi măsurată doar toarta care are lungimea de 5,5 cm. Cel de al doilea fragment, decorat pe disc cu rozeta are lungimea de 5 cm și lățimea de 4 cm.

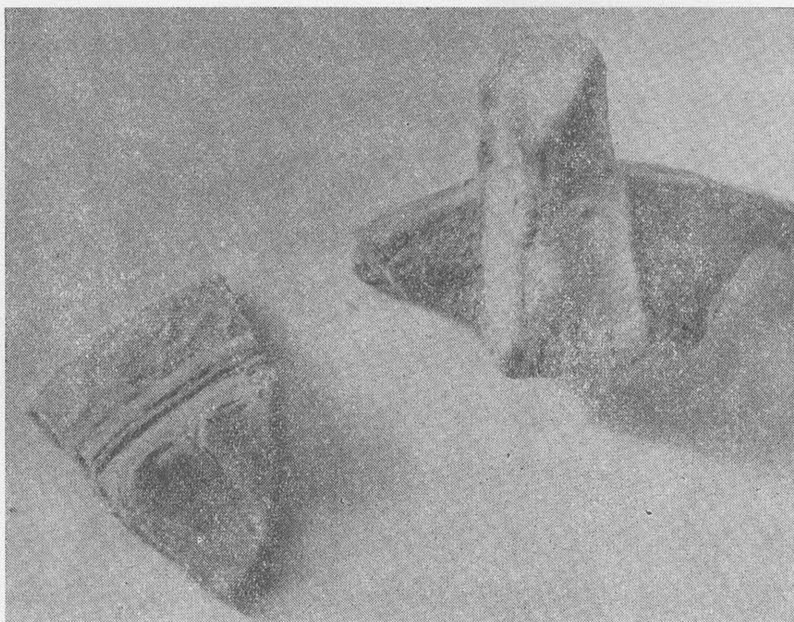

Fig. 20

Deși lutul la amîndouă fragmentele este de culoare galbenă și vopseaua brun roșcată, diferențele de ornamentație ne determină să considerăm cele două bucăți ca aparținînd unor lămpi diferite.

În sfîrșit, ultimul obiect din seria descoperirilor de la Poșta nouă îl constituie cana antropomorfă din care nu s-a păstrat decît partea superioară cu gura, toarta și o parte din corp (fig. 21, 22).

S-a stabilit că e vorba de un vas care reprezintă un cap de femeie, obținut cu ajutorul a două tipare (I. 8 cm; D. 6 cm). Fața personajului realizată numai cu un singur tipar a fost distrusă aproape în întregime, din ea păstrîndu-se doar urme de bucle și o ureche. Cu cealaltă jumătate a tiparului s-a obținut spatele vasului, fără nici un fel de detalii anatomice. Lutul este gălbui, vopseaua roșie, închisă, mată.

Deși izolat ca aspect în contextul celorlalte piese, vasul antropomorf, prin calitatea pastei și a vopselei întrebuințate se încadrează totuși printre celelalte materiale ale depozitului de la Poșta nouă.

Cele 10 variante descoperite aici se pot clasifica în mai multe tipuri:

I. Tipul de opaiț cu bare laterale pe bordură, cioc trapezoidal, mărginit de linii adîncite sau în relief și fund cu două cercuri incizate. Lui îi aparțin

opaițele cu Eros și floare pe disc (nr. 1, 2). Tot aici poate fi încadrată și lampa (nr. 3) cu un singur cerc incizat pe spate și corpul alungit care o înfățișează pe zeița Atena precum și opaițul cu fundul decorat cu patru cercuri concentrice (nr. 4), reprezentînd pe disc gladiatori în luptă.

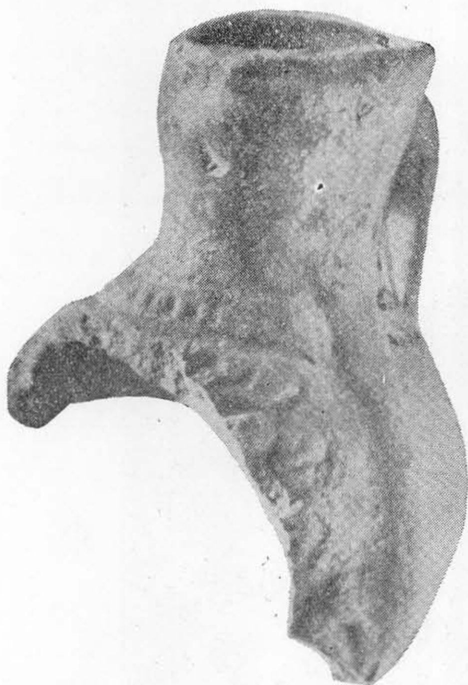

Fig. 21

Fig. 22

II. Tipul de lucernă cu bare laterale pe bordură, împărțite în două, cu linii duble deasupra ciocului și cinci cercuri adîncite, pe spate. Lui îi aparțin lămpile decorate cu bucraniu și semilună (nt. 5, 6).

III. Tipul cu motiv geometric și bare pe bordură, disc mic și fund ornamentat cu cerc în relief, cu motivul coarnelor la capătul torții și cioc delimitat de linii duble. Se aseamănă cu tipurile anterioare prin rudimentele de bare de pe bordură (nr. 7).

IV. Tipul de lampă cu cioc rotund și volute, disc larg, toartă lamelară fără caneluri. Aici se încadrează varianta cu discul simplu și cu motivul în relief al leului (nr. 8, 9). Deși, în general, tipurile sînt bine delimitate, se constată anumite inconsecvențe.

Astfel la varianta I, cu gladiatorii pe disc, fundul cu cele patru cercuri incizate amintește mai degrabă tipul II din care fac parte lămpile decorate cu bucraniu și semilună.

Piesa cu reprezentarea Atenei are pe fund un singur cerc, grosolan incizat, în loc de cele două cercuri caracteristice tipului I. Lampa cu floarea pe disc nu prezintă obișnuitele bare laterale de pe bordură ale tipului I, ci numai un șir de globule în relief.

În sfîrșit, opaițul de mari dimensiuni (nr. 11), cît și acela cu masca de actor pe disc (nr. 10), s-ar încadra în primele trei tipuri, însă absența unor elemente suficient de caracteristice ne determină să renunțăm la o clasificare riguroasă.

* * *

Deși condițiile de cercetare ale depozitului, în momentul descoperirii nu au fost deloc satisfăcătoare [2], din datele obținute era cît se poate de evident faptul că lucernele fuseseră scoase dintr-o groapă, de unde și caracterul lor de complex arheologic cu material unitar din punct de vedere al locului, și după cum se va vedea mai jos și sub raport cronologic.

Astfel opaițul al cărui disc este ornamentat cu Eros cîntînd din liră, se datează pe baza analogiilor, la începutul secolului IV e.n. [3]

Dacă luăm în considerare stampila EY de pe fund, lampa ar aparține cunoscutului olar atenian Εὐτήχης al cărui atelier a fost în funcțiune de la mijlocul secolului al III-lea pînă la mijlocul secolului al IV-lea e.n. [4] Pentru ornamentarea discului el obișnuia — procedeu des întîlnit la olarii atenieni — să se inspire dintr-o serie de reprezentări de pe sarcofagele antice, cum ar fi motivul lui Eros cu lira, Eros cu naiul, Eros cu flautul dublu, Eros cu torța și cantharosul [5].

Alte două variante bine datate sînt opaițul cu reprezentarea Atenei, de la începutul secolului IV e.n. [6] și opaițul ornamentat cu masca de sclav, aparținînd cu aproximație celei de a doua jumătăți a secolului III e.n. [7]

Cît privește cea mai des întîlnită lampă din depozit, aceea cu gladiatori pe disc, acesta este din prima jumătate a secolului IV e.n. [8]

Opaițul cu motivul bucraniului se încadrează, pe baza asemănărilor cu lămpile de aceeași formă, în epoca de la sfîrșitul secolului III e.n. și începutul secolului IV e.n. [9]

O altă lucernă, aceea cu semiluna pe disc, deși nu are analogii care să meargă pînă la identitate, poate fi datată în prima jumătate a secolului IV e.n., fără a depăși mijlocul acestui secol [10]. Această precizare cronologică este cu atît mai acceptabilă, cu cît ornamentul de pe disc, care ar putea deriva din reprezentările zeiței Luna se întîlnește în mod obișnuit pe lămpile din secolele III—IV [11].

Pentru lampa cu spirale pe bordură, pentru cele două variante cu volute pe cioc, pentru opaițul de mari dimensiuni cît și pentru vasul antropomorf,

---

[2] Opaițele din depozit au fost scoase și aduse la muzeu de către fostul restaurator Băcăoanu Ivanciu. Cf. revista *Tomis*, 1967, nr. 7, p. 17.

[3] J. Perlzweig, *The Athenian Agora*, vol. VII, *Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, nr. 684, 688, p. 114, pl. 16; H. Menzel, *Antike Lampen in römisch germanischen Zentral Museum zu Mainz*, Mainz, 1954, nr. 546, p. 82, 83, pl. 46.

[4] J. Perlzweig, *op. cit.*, p. 34.

[5] *Idem*, p. *22*.

[6] *Ibidem*, nr. 660, p. 112, pl. 15.

[7] *Ibidem*, nr. 868, p. 125, pl. 19.

[8] *Ibidem*, nr. 837, p. 124, pl. 19.

[9] *Ibidem*, nr. 1038, p. 132, pl. 22.

[10] *Ibidem*, nr. 1072, p. 134, pl. 22.

[11] Anne Bovon, *Lampes d'Argos*, în *Etudes péloponnesiènnes*, Paris, 1966, nr. 457, pp. 68,69; C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, nr. 66 , p. 128, fig. 148.

deși nu avem analogii pentru precizarea perioadei căreia îi aparțin, ele se pot plasa prin contextul din care fac parte, în aceeași epocă cu celelalte piese bine datate.

Datorită analogiilor existente, s-a putut stabili datarea tuturor variantelor în secolele III și IV e.n.

Desigur, avînd în vedere caracterul de complex arheologic al grupului de lucerne este preferabil și posibil să se obțină în timp o încadrare cît mai restrînsă, deoarece depozitul corespunde unui anumit moment istoric. Astfel s-a constatat că opaițele cu reprezentările lui Eros pe disc, a semilunei și al zeiței Atena, se datează numai în secolul IV e.n., în intervalul primei jumătăți, cele decorate cu bucraniu circulă în secolele III—IV e.n. și numai opaițul cu masca de actor pe disc aparține celei de a doua jumătăți a secolului III e.n.

Reamintind caracterul unitar al materialului descoperit, va trebui să corijăm datarea lămpii cu reprezentarea măștii de actor, pentru a data în chip mai potrivit întregul depozit în prima jumătate a secolului IV e.n., în epoca constantiniană, vreme în care Scythia Minor cunoaște o sensibilă redresare după gravele evenimente petrecute în cursul secolului III e.n.

Este de remarcat că numai o singură variantă purta marca atelierului lui Eutyches, celelalte piese din depozit fiind neștampilate și deosebite sub raportul ornamentației și uneori al formei.

De aceea trebuie văzut în ce măsură a contribuit acest olar la confecționarea lucernei care poartă stampila lui și în ce raport se află cu celelalte lămpi găsite în groapa de la Poșta nouă. Desigur ștampila de pe fundul variantei cu Eros pe disc este o indicație care ne îndeamnă să atribuim această lampă atelierului lui Eutyches, ea ajungînd aici pe calea obișnuită a schimbului comercial. Această părere ar fi și cea mai lesne de adoptat, dacă realitatea arheologică nu s-ar opune unei atari concluzii.

S-a arătat deja la început că nici o lampă nu este intactă și că toate piesele din depozit au fost găsite dezlipite în locul de prindere a părții superioare cu bazinul. Această uniformitate se explică prin considerarea lucernelor de la Poșta nouă drept deșeuri de fabricație, situație care a dus la aruncarea lor în acest loc. Probabil că lutul a fost insuficient umezit sau temperatura din cuptor prea mare, astfel încît lămpile s-au desprins tocmai în punctul cel mai delicat, pe linia de lipire a discului cu bazinul.

Cuptorul de ars ceramica, cît și celelalte instalații meșteșugărești se aflau în apropierea acestei gropi de deșeuri. Obiectele defecte au fost aruncate pe jos, sparte și ulterior azvîrlite în groapă, lucru care explică gradul înalt de fragmentare a unor materiale găsite aici.

O atare concluzie este întărită cu atît mai mult cu cît fiecare variantă s-a întîlnit într-un număr ridicat de exemplare, lucru specific producției de lămpi în serie, fiecărei șarje și fiecărei variante de opaiț revenindu-i un anumit procentaj de rebuturi.

Toate aceste particularități ne determină să afirmăm că, meșteșugarii locali, fie că au întrebuințat tipare importate care aveau în unele cazuri ștampila exportatorului, fie că au realizat ei înșiși, tipare după opaițe originale de import.

În această situație rolul lui Eutyches era acela de exportator de tipare sau poate că lampa lui, a fost copiată destul de ușor de către olarul tomi-

tan, lucru care explică puţina atenţie acordată ştampilei EY, foarte slab imprimată pe fundul opaiţului. Nu este prea clar în ce mod au fost produse şi celelalte opaiţe din depozit. Este posibil ca şi ele să fie tot copii după originale importate, alegerea lor din repertoriul destul de mare al epocii fiind condiţionată de preferinţele olarului şi ale cumpărătorilor.

Chiar dacă o parte dintre problemele pe care le pune această descoperire vor rămîne nerezolvate, totuşi s-a stabilit în mod cert că lucernele de laPoşta nouă au fost produse fie cu tipare importate, fie prin copierea unor originale importate, în prima jumătate a secolului IV e.n., de către o officină locală aflată în apropierea locului de găsire a depozitului.

UN DÉPOT DE LAMPES À CONSTANTZA

résumé

L'auteur publie un dépôt de lampes découvert à Constantza dans les fondations du nouveau édifice de la post. Le dépôt a été trouvé à une profondeur de 1 m. 85 et se composait de 141 lampes fragmentaires mais susceptibles d'une restitution au moins partielle sinon complète, d'une gamme variée de fragments disparates et d'une cruche anthropomorphe, toujours fragmentaire. Une particularité importante à retenir est que toutes ces lampes étaient dès l'Antiquité détachées au point de jointure de la partie supérieure du bassin, ce qui explique ourquoi elles ont été rejetées avec d'autres déchets céramiques. Les 10 variantes de lampes que comportent ce dépôt sont les suivantes:

1. Variante avec un Eros jouant de la lyre et marquée au fond avec l'estampille EY (fig. 2, 3).

2. Variante avec une fleur sur le disque (fig. 4, 5).

3. Variante avec une imagé d'Athènes sur le disque (fig. 6,7).

4. Variante avec l'u

4. Variante avec l'image de deux gladiateurs en plein combat sur le disque et le fond marqué de quatre cercles concentriques (fig. 8, 9).

5. Variante avec un bucrâne sur le disque et cinq cercles concentriques marquès sur le fond (fig. 10, 11).

6. Variante avec une semi-lune sur le disque et le fond marqué de cinq cercles concentriques (fig. 12, 13).

7. Variante avec la bordure ornées de spirales (fig. 14, 15).

8. Variante avec des volutes surmontant le bec (fig. 16, 17).

9. Variante similaire à la précédente, mais avec un lion en relief sur le disque (fig. 18).

10. Variante avec deux barres latérales sur la bordure et un masque de théâtre sur le disque (fig. 19).

Ajoutons à cette série deux fragments disparates de lampes, de grandes dimensions (fig. 20), ainsi qu'un fragment de cruche anthropomorphe (fig. 21, 22).

Les dix variantes susmentionnées on été classées dans plusieurs types:

I. Le type de lampes englobant les variantes 1, 2, 3, 4è

II. Le type englobant les variantes 5, 6;

III. Le type de la variante 7;

IV. Le type englobant les variantes 8, 9.

A base d'analogies, le dépôt a été daté de la première moitié du IV siècle de n.è.

Ce dépôt représente la fosse à déchets d'un atelier de potier, qui devait fonctionner à proximité. Les lampes le constituant s'étaient détachées, pour une raison ou pour une autre (humidité insuffisante de l'argile, température trop élevée du four, etc.) au point de jointure de leur partie supérieure avec le bassin, ce qui les vouait au rébut. C'est en ce sens que plaide aussi le grand nombre des pièces de chaque variante, puisque chaque fournée devait nécessairement compter un certain nombre de déchets.

La présence sur l'une de ces lampes de la marque EY, du potier athénien Eutyhes ne saurait s'expliquer que par le fait que les artisans tomitains usaient de moules d'importation ou bien qu'ils copiaient fidèlement les lampes importées d'Athènes.

Cette découverte atteste la présence à Tomis d'un atelier specialisé dans la production des lampes et qui confectionnait, dans la première motié du IV siècle, des lampes par série soit en s'aidant de moules d'importation, soit copiant fidèlement les lampes importées d'ailleurs.

EIN ÖLLÄMPCHENDEPOT IN KONSTANZA

Zusammenfassung

Es wird ein Öllämpchendepot dargestellt, das in den Grundmauern des neuen Postamts gefunden wurde. Das Depot befand sich in 1,85 m Tiefe und enthielt 141 bruchweise erhaltene aber teilweise oder ganz wieder herstellbare Öllämpchen, verschiedene kleine Bruchstücke von Öllämpchen und eine bruchstückweise erhaltene anthropomorphe Kanne.

Eine wichtige Eigenheit sämtlicher Lämpchen des Depots besteht darin, daß alle Lämpchen aus der Antike bereits an der Stelle an der obere Teil des Ölbeckens än gefaßt wird, gebrochen waren, und daß sie wahrscheinlich aus diesem Grunde zusamment mit anderen keramischen Bruchstücken hierher geworfen waren.

Die 11 Varianten von Öllämpchen, die das Depot enthält sind folgende:

1. Mit Leier spielen dem Eros und Stempel EY am Gefäßgrund (Abb. 2, 3,)
2. Mit Blume an der Scheibe (Abb. 4, 5).
3. Mit Darstellung der Athene auf der Scheibe (Abb. 6, 7).
4. Mit zwei kämpfenden Gladiatoren auf der Scheibe und vier konzentrischen Kreisen auf dem Gefäßgrund (Abb. 8, 9).
5. Mit Bukranien auf der Scheibe und mit fünf konzentrischen Kreisen auf dem Gefäßgrund (Abb. 10, 11).
6. Mit dem Halbmond auf der Scheibe und fünf konzentrischen Kreisen auf dem Gefäßgrund (Abb. 12, 13).
7. Mit Spiralen auf der Umrandung (Abb. 14, 15).
8. Mit Voluten oberhalb des Ausgusses (Abb. 16, 17).
9. Gleich mit der vorherigen. Auf der Scheibe ein getriebener Löwe (Abb. 18).
10. Mit Seitenleisten auf der Umrandung und Theatermaske auf der Scheibe (Abb. 19).

Zu diesen kommen noch zwei Bruchstücke von Öllämpchen hinzu, deren Ausmaße groß sind (Abb. 20) und ein Stück einer anthropomorphen Kanne (Abb. 21, 22).

Die 10 Varianten wurden in mehrere Typen eingeteilt:

I. Öllämpchentypus zu dem die Exemplare der Varianten 1, 2, 3, 4 gehören.
II. Öllämpchentypus zu dem die Exemplare der Varianten 5, 6 gehören.
III. Typus zu dem die Exemplare der Variante 7 gehören.
IV. Typus zu dem die Exemplare der Varianten 8, 9 gehören.

Aufgrund der Analogien wurde das Depot in die erste Hälfte des 4. Jh. u.Z. eingereiht.

Das Depot bildete die Ausstoßgrube einer Werkstatt, in der Keramik gebrannt wurde und die in der Nähe gelegen war. Die Lämpchen, bei denen aus einem oder dem anderen Grund (ungenügend befeuchteter Ton, zu hohe Temperatur im Brennofen) die oberen Teile mit dem Ölbehälter abgingen, wurden als Ausstoßware weggeworfen. Dafür spricht auch die große Anzahl der Exemplare, die jede einzelne Variante vertritt, weil jeder Ofenbeschickung ein Pro tzentsatz Ausstoßware entsprach. Auf einem der Lämpchen ist das Monogramm EY eingestempelt, das auf den athenischen Töpfermeister Eutyhes schließen läßt. Diese Sachlage kann nur dadurch erklärt werden daß die Töpfermeister aus Tomis entweder eingefiihrte Gußformen gebrauchten oder die Originale aus Athen nachahmten.

Durch den Fund beim neuen Postamt wird die Existenz einer Lämpchenwerkstatt belegt, die in der ersten Hälfte des 4 Jh. u. Z. mit eingeführten Einßformen oder nach eingeführtdn Vorlagen serienweise Öllämpchen herstellte.

A. RĂDULESCU

UN ATESTAT STRĂROMÂNESC LA CAPIDAVA *

Dobrogea, acest minunat ţinut românesc dintre Dunărea de jos şi Marea Neagră, de o inestimabilă bogăţie arheologică, oferă permanent surprize — veritabile probleme ştiinţifice cu numeroase componente necunoscute.

Zilnic, noi valori de cultură materială, se adaugă tezaurului istoric naţional. O bună parte din acest tezaur este adăpostit astăzi în Muzeul de arheologie din Constanţa.

Între recentele monumente care ocupă un loc aparte în patrimoniul muzeului, ne reţine atenţia aici, un vas ceramic cu inscripţie în caractere greceşti. Vasul, de epocă feudal-timpurie, constituie o adevărată revelaţie istorică, arheologică, epigrafică şi lingvistică. A fost descoperit întîmplător la Capidava [1], încă din vara anului 1967 [2].

Este un urcior de formă tronconică (pl. I, a, b şi II a, b) cu două toarte şi cu fundul drept; umerii uşor arcuiţi. Face parte din categoria amforetelor de îndepărtată tradiţie romano-bizantică. Aşa cum ni se înfăţişează, s-ar crede că a fost mulat cu intenţia de a fi zmălţuit — practica zmălţuirii fiind prea bine cunoscută pentru această epocă. Observat mai cu atenţie, însă, ne dăm seama că avem în faţă o imitaţie locală de pe o categorie ceramică de import. Gura, cea mai mare parte a gîtului şi torţile, s-au spart din vechime şi au dispărut. Se păstrează pe umeri numai buturii din părţile inferioare ale toartelor, fiecare butur avînd o proeminenţă laterală, cunoscută sub denumirea de consolă dreptunghiulară (pl. I şi II) [3]. Lucrat la roată înceată de

---

* Lucrarea de faţă a constituit obiectul unei comunicări susţinute în cadrul Conferinţei naţionale de arheologie, care s-a desfăşurat la Craiova între 17—21 decembrie 1969.

[1] A fost adus la Muzeul de arheologie din Constanţa şi predat subsemnatului de către cetăţenii Ciocea B. şi Petre Constantin de la I. C. H. Constanţa, care, mergînd de la Topalu spre Cernavoda, pe malul Dunării, au găsit acest vas în colţul de sud-est al cetăţii Capidava.

[2] Întîrzierea publicării a fost provocată de cauze obiective. Dar, un sincer şi entuziast îndemn pentru publicarea neîntîrziată a vasului l-am primit de la Petre Diaconu. Aportul Domniei Sale la soluţionarea unor probleme în această lucrare este considerabil, motiv pentru care îi exprim aici întreaga mea gratitudine.

[3] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Buc., 1967, p. 86. M. Chişvasi-Comşa. *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în sec. IX—X*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Buc., 1960, p. 72. Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, Buc., 1958, p. 170, fig. 99.

Planșa I, a

Planşa I, b

mînă, urciorul este făcut dintr-o pastă cu ingrediente și nisip fin în compoziție, care a căpătat culoarea cenușie-închisă, în urma arderii incomplete. Într-o parte a corpului, apar pete mai roșietice cu marginile afumate. Acolo unde a fost descoperit, ocazional, se pare că a stat culcat, pe vatra unui cotlon; din păcate, condițiile stratigrafice au rămas cu totul obscure. Cu excepția părții inferioare, care n-are nici un decor, în rest, atît pîntecele cît și umărul au ornamente interesante: pe pîntec, apar trei brîie aplicate într-un raport simetric. Intervalele dintre brîie sînt umplute cu linii incizate, paralele, dar mai rare. (Pl. I și II).

Vasul, atît în ansamblu său cît și în detaliile tipologice și tehnice, își găsește analogii pe o întinsă arie de cultură materială. Și, dacă trebuie să ne referim — cum este și firesc — mai întîi la Dobrogea, analogiile ar fi de citat pe aproape întreaga linie a Dunării: la Dinogetia-Garvăn, Hîrșova, Capidava, Axiopolis, Rasova, Păcuiul lui Soare-Dervent etc. [4] Este știut apoi, că Bulgaria, Iugoslavia, Moravia ș.a. oferă alte numeroase exemple similare. Pentru nordul Dunării, regiune față de care avem cu predilecție îndreptată atenția, descoperirile din ultimii ani îmbogățesc simțitor orizontul acestei categorii de vase ceramice și este important de semnalat pentru Oltenia urcioarele amforoidale de la Celei [5], unul de același tip descoperit la Leu — acum în Muzeul din Turnu Severin — și alte două în Muzeul regional din Craiova [6]. Din Transilvania ne sînt cunoscute, mai de mult, exemplare întregi sau fragmentare găsite la Blandiana, Alba Iulia, Cugir, Sînbenedic etc. În ceea ce privește Muntenia, binecunoscutele stațiuni de la Bucov [8] și de la Dridu [9], întregesc perfect aria descoperirilor acestui tip de vase pe teritoriul de azi al patriei noastre. Toate datele și particularitățile proprii, subliniate pînă acum în lucrările de specialitate, ne obligă să încadrăm acest vas în cultura de tip Dridu [10] sau, cum mai este numită, Balcano-danubiană.

Lăsînd însă de o parte considerațiile de ordin tehnic cît și numeroasele analogii care ne-au permis încadrarea în susamintita arie de civi-

---

[4] I. Barnea, în *Dinogetia*, I (monografie arheologică), Buc., 1967, cap. *Ceramica de import*, unde se găsesc mai multe analogii, p. 239 și urm., în special fig. 193/1 și 165/4. Gr. Florescu, *Capidava în epoca migrațiilor*, în Rev. Ist. Rom. XVI, fasc. VI, p. 333. R. Florescu, în *Capidava*, I (monografie arheologică) Buc., 1958, p. 164, fig. 89 și 91, cu privire specială p. 170, fig. 99. Pentru Hîrșova, materialul arheologic a rămas încă inedit în depozitele Muzeului de arheologie din Constanța. Pentru Axiopolis, vezi, I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 77, pl. I/4 și 1/5. Pentru Rasova, recolta ceramică s-a făcut în mai multe rînduri și aceasta nu în urma unor săpături. Nici încercările mai vechi și nici cele de dată mai recentă n-au dus la executarea unor sondaje sau săpături mai largi, cum s-ar fi cuvenit, în așezarea feudală-timpurie din sudul actualei comune. Cît privește Păcuiul lui Soare-Dervent deținem informații de la P. Diaconu.

[5] D. Tudor, *Vase protobulgare descoperite în Oltenia*, în SCIV, II, 1950, p. 140—142.

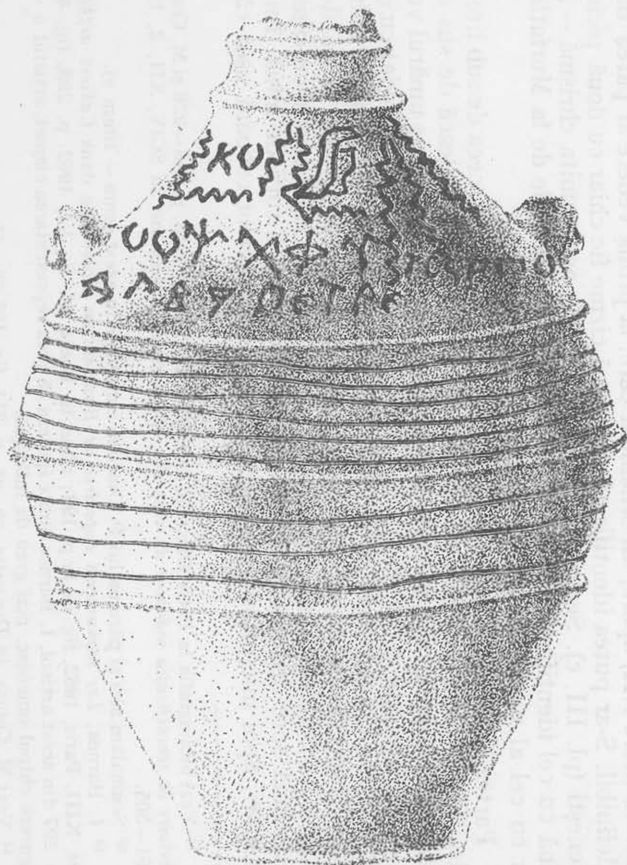
[6] M. Chișvasi-Comșa. *op. cit.*, p. 70.

[7] M. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în SCIV, II, 1951, 2, p. 191 și urm. și pl. XI fig. 3—9 — dar nici unul dintre urcioarele de aici nu are toarte.

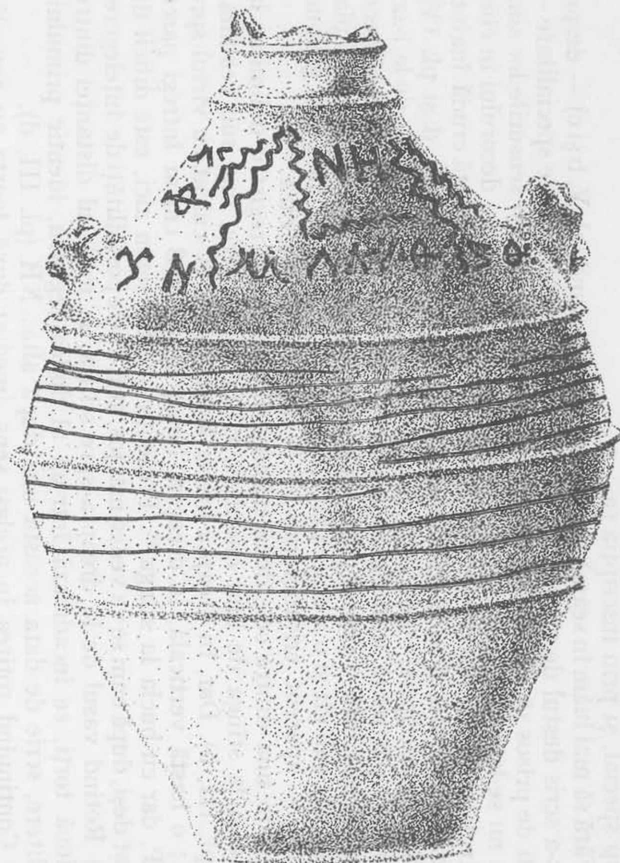
[8] M. Comșa, *Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov (Ploiești)* în SCIV, 1, 1959, p. 81 și urm. și cu precădere fig. 6 (1,4, 6—8). Cf. idem, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX und X Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, în Dacia, N. S., IV, 1960, p. 399, fig. 1, 6.

[9] I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism*, în *Studii*, XV, 1962, p. 1435—1437; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 151 și urm.

[10] E. Zaharia, loc. cit.

a

b

Planşa II

lizație feudală-timpurie, vasul de la Capidava se impune atenției noastre, în chip special, și prin inscripția sa.

Fără să mai luăm în seamă marca de olar de pe fund (pl. V, b și c) — despre care s-a scris destul de mult în literatura română și străină de specialitate — și ar fi de prisos să mai insistăm aici — deoarece formele și sensurile lor simbolice nu se lasă ușor deslușite [11] — ne oprim o clipă asupra decorului în cîmpul căruia se află o inscripție în limba greacă, realizată în pastă crudă înainte de ardere cu ajutorul unui instrument ascuțit (pl. III, a, b, c, d și pl. IV).

Cîmpul inscripției cu decoruri ocupă întregul umăr al vasului, de la baza gîtului care păstrează încă două caneluri și pînă la primul brîu pe pîntece. Distingem mai întîi o primă parte, superioară, a conținutului epigrafic, plasată imediat sub gît și o a doua parte, inferioară, mai mare. Sus, sînt grupuri de litere, — aparent criptograme (?) — după cum urmează:

a) sub una dintre cele două mănuși, într-un prim registru delimitat la dreapta și la stînga de linii ondulate, citim două litere, una sub cealaltă: M Θ (pl. III, b). Dar, în dreapta literei M, apare un Λ culcat cu vîrful spre stînga; o hastă verticală, la dreapta, lungă de peste 3 cm ar întregi parcă litera P, dar cu bucla la stînga [12]. Prezența acestui semn aici, este dificil de explicat deși, după cum se va vedea mai jos, ar fi unele posibilități de înțelegere.

b) Rotind vasul de la dreapta spre stînga, la mijlocul distanței dintre cele două torți, se încadrează într-un al doilea registru, identic primului, două litere, scrie de data aceasta una după alta: NH (pl. III, d).

c) Continuînd rotirea în același sens, imediat după toarta cu consolă, într-un al treilea cadru similar celorlalte, avem incizate, tot una după cealaltă, literele KO (pl. III, b).

d) În sfîrșit, la mijlocul distanței dintre toarte, dar diametrul opus grupului de litere NH, apare, un ornament care, la prima vedere ar părea bizar, nedefinibil. S-ar putea identifica fie cu două cizme fie chiar cu două picioare omenești (pl. III, c). Semnul, în această formă — așa numita chrismă — seamănă cu cel identificat pe pereții uneia dintre bisericuțele de la Murfatlar [13] sau cu cel al unor mărci de olar de la Dinogetia [14].

Partea inferioară a inscripției (pl. III și IV) — adică aceea de sub literele scrise în registrele încadrate de grupuri de cîte trei linii ce pleacă de sus dintr-un punct comun ca să se reverse apoi, resfirate și ondulate pe umărul vasului — o alcătuiește în cea mai mare parte a sa, alfabetul grecesc, redat cu destulă acuratețe. Interesant și curios în același timp este că alfabetul adîncit aici nu respectă succesiunea firească a literelor, ci una inversă, adică de la Ω către A. Scrierea începe cu sfîrșitul de la rădăcina unei toarte cu consolă și continuă spre dreapta în sensul de învîrtire lentă a roții de mînă. Inițial mai mari, apoi micșorîndu-se din ce în ce, șirul literelor coboară ușor către

---

[11] Vezi bibliografia la Petre Diaconu, în *Capidava*, I, Buc., 1958, p. 215—226 și M. Comșa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în SCIV, XII, 2, 1961, p. 291—305.

[12] Semnalăm aici și părerea lui P. Diaconu care vede în acest semn — litera α).

[13] I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja* dans *Cahiers archéologiques*, XIII, Paris, 1962, fig. de la p. 193; idem în Dacia, N. S., VI, 1962, p. 298, fig. 4, 1. La p. 297 din acest articol, I. Barnea emite ipoteza că prin reprezentarea cizmei, artistul a vrut să figureze chipul omenesc, mai greu de înfățișat.

[14] Vezi M. Comșa, în *Dinogetia*, *op. cit.*, p. 211, fig. 135/38—41.

cealaltă toartă, pentru a se întrerupe în dreptul ei, imediad după litera O. Reluat după toartă, șirul alfabetului continuă, mai sus cu aproximativ 2—3 cm. deasupra brîului superior de pe corpul vasului, ca să se întrerupă pentru a doua oară în dreptul torții de unde a început scrierea lui și anume, între literele E și Δ. Ultimele semne ale inscripției — în realitate primele patru ale alfabetului grec — trec într-un al doilea șir. Astfel, literele Δ, Γ, B, A, corespund grupului de litere din rîndul superior Ω, Φ, Ψ X, (pl. III, d).

După litera A, un fel de virgulă adîncită mai sus și un punct dedesubtul acesteia, despart întregul alfabet grecesc, scris de la sfîrșit către început, de iscălitura cu caractere tot cursive, dar ceva mai mici, care neîndoios aparține meșterului olar, pe nume ΠΕΤΡΕ. (pl. I, a; II, a; III, c; IV). Deci dacă de la A către Ω literele alfabetului se succed în sensul invers de rotire a roții olarului, numele *Petre* s-a scris normal, desigur, după ce roata a încetat să se învîrtească.

Pentru întregirea seriei de observații legate de grafie, adăugăm încă o particularitate constatată în scriere: de o parte și de alta a literei I, mai sus de jumătatea acesteia, s-au adîncit, tot cu un instrument ascuțit, cîte un punct. Apoi, după litera Θ și încăodată după E, s-au împuns cîte două puncte identice semnului ortografic întrebuințat de noi astăzi. Din cîte cunoaștem în această primă fază de documentare, se știe că în paleografia greacă punctele marchează distanțe între cuvinte[15]. În cazul nostru, apariția lor în contextul epigrafic descris, s-ar explica printr-o generalizare provocată de neștiința meșterului olar care va fi învățat să scrie mai de grabă în vreun atelier de mulat vase decît într-o școală de pe lîngă vreo așezare monahală sau orășenească, din sud, mai apropiată de influența culturii bizantice. În orice caz, prezența acestor puncte, dacă ar fi să fie infirmată bănuiala mai sus formulată — amintind de neștiința olarului — ar putea eventual să aibă o semnificație aparte, legată de practicile religioase ale vremii, dacă nu de unele oculte.

Inscripția, în ansamblul ei, constituie o apariție originală. Ea se înscrie în gama unor descoperiri arheologice și epigrafice de un aport incontestabil pe linia științei de carte și a răspîndirii scrisului în această zonă întinsă a Dunării de Jos. Manifestări de scriere grecească, runică și cirilică, sau de semne alfabetiforme, sînt de semnalat cu suficientă frecvență în numeroase centre ale civilizației balcano-dunărene din secolele VIII-XI. Astfel de semne grafice cu caracter alfabetiform sau avînd o anumită simbolistică meșteșugărească sau magico-religioasă, întîlnim în nordul Dunării într-o mare varietate de forme și caractere în cunoscutele stațiuni de la Bucov[16], Dridu[17], Sucidava

---

[15] În ce privește practica însoțirii literei I cu două puncte dispuse de o parte și de alta, ea este uzitată în sec. al IX—X-lea, pe monumentele epigrafice din timpul primului stat bulgar (vezi, de exemplu, V. Besevliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, tabla XXII). De remarcat că și în inscripțiile cirilice și runice de la Murfatlar există obișnuința interpunerii între litere a unor asemenea puncte (vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 203, fig. 22).

[16] M. Comșa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudal timpurie*, în SCIV, XII, 2, 1961, p. 291—307 cu numeroase referiri la problema aici abordată. Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în SCIV X, 1, 1959, p. 81—99. *Ist. Rom.* vol. II, Buc., 1962, p; 184—185, fig. 60; idem, *Die bulgarische Herschaft...*, passim.

[17] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 86, pl. XXVI, 1, 4, 6.

a

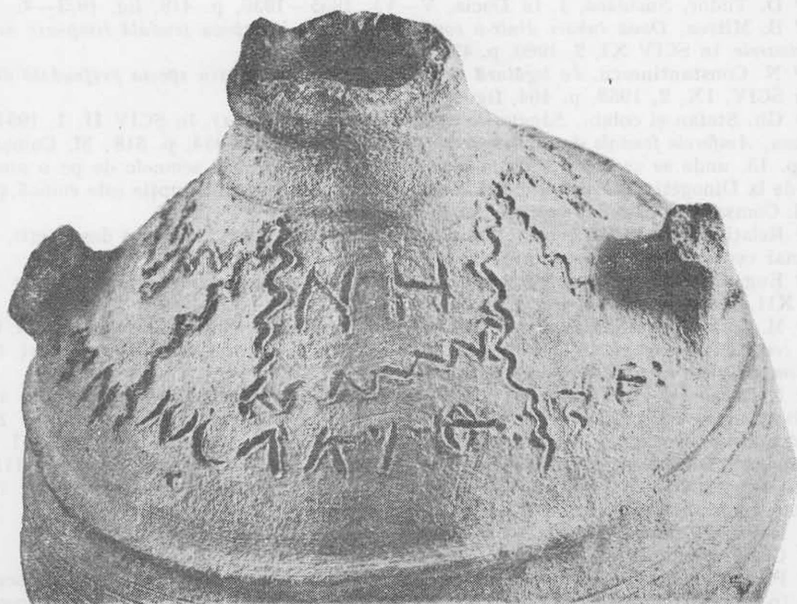

b

Planșa III

c

d

Planşa III

(Celei) [18], Căscioarele [19], Tîrgșor [20] etc., dar mai ales la sud de Dunăre la Dinogetia [21], Capidava [22], Poarta Albă [23], Castelu [24], Murfatlar [25] – însă în această a doua parte a fluviului avem de-a face nu numai cu simple și izolate caractere grafice ci și cu veritabile inscripții, de un bogat conținut. Desigur, acestora li se adaugă alte numeroase texte, de mai mică sau mai mare întindere, găsite mai de mult sau mai recent în Bulgaria, Iugoslavia, Moravia etc.

Interesul pentru acest document de la Capidava, un veritabil unicat, sporește cu atît mai mult cu cît aparține începutului epocii feudalismului timpuriu, fapt deosebit de semnificativ pentru procesul de etnogeneză acum încheiat și în această parte a țării noastre. Am amintit deja că toate particularitățile vasului, legate de formă, tip, compoziția pastei etc., ne dau posibilitatea să-l integrăm ariei de cultură stră-română, Dridu (balcano-dunăreană). Aceleași particularități, sporite de consolele dreptunghiulare de la baza mănușilor, de aspectul paleografic al inscripției, precum și de chrisma în formă de cizmă, toate laolaltă constituie argumente majore pentru încadrarea sa cronologică în veacul al X-lea, poate a doua jumătate a sa. Din acest punct de vedere, ne putem sprijini și pe numeroasele analogii, între care cităm două cazuri mai bine cunoscute și anume cel de la Dridu [26] și de la însăși Capidava cu dezvăluirile sale mai vechi [27].

Dar interesul cel mai mare al descoperirii de față rezidă în inscripția cu caractere grecești, pe care o vom considera mai întîi în însăși ansamblul ei și apoi, în special, în cîteva dintre elementele sale particulare [28]. Am semnalat mai sus că la baza gîtului se formează patru registre despărțite prin grupuri

---

[18] D. Tudor, *Sucidava*, I, în Dacia, V–VI, 1935–1936, p. 419, fig. 19/3–4.

[19] B. Mitrea, *Două tuburi dintr-o conductă de apă din epoca feudală timpurie descoperite la Căscioarele*, în SCIV XI, 2, 1960, p. 435 și urm.

[20] N. Constantinescu, *În legătură cu o siglă de pe un v.ıs din specia prefeudală de la Tîrgșor*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 464, fig. 2.

[21] Gh. Ștefan și colab., *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia)*, în SCIV II, 1, 1951, p. 30; I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în SCIV V, 3–4, 1954, p. 518; M. Comșa, *Cîteva date...* p. 13, unde se combate ipoteza mai veche potrivit căreia semnele de pe o amforă din sec. X de la Dinogetia ar fi chirilice, M. Comșa crede că această inscripție este runică, protobulgară. M. Comșa în *Dinogetia I*, *op. cit.*, p. 201, fig. 130.

[22] Relațiile primite de la R. Florescu, confirmă că la Capidava s-au descoperit, în săpăturile mai vechi, fragmente ceramice cu semne grafice diferite.

[23] Eug. Comșa. *Două ulcioare din epoca feudală timpurie descoperite la Poarta Albă*, în SCIV, XII, 1, 1961, p. 109, fig. 1, a–b.

[24] M. Comșa, A. Rădulescu și N. Harțuchi, *Necropola de incinerație de la Castelu*, în *Materiale și cercetări arheologice* VIII, 1962, p. 657, fig. 8; A. Rădulescu și N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanța, 1967, pl. XXX.

[25] I. Barnea și V. Bilciurescu, *Santierul arheologic Basarabi (Constanța)* cu o anexă de D. P. Bogdan, în *Materiale...* VI, 1956, p. 541–566; D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, în *Analele Univ. București*, Seria Științe Sociale, Istorie, IX 1960, 16, p. 31–41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, t. XIII, Paris, 1962, p. 187–208; Gh. Mihăilă, *Inscripții slave vechi de la Basarabi (Dobrogea)* în *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 1, 1964, p. 39–58.

[26] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 41, 86 și 191, pl. XXVI, 1.

[27] Gr. Florescu, R. Florescu, P; Diaconu, *op. cit.*, p. 170, fig. 99.

[28] Pentru zona Dunării românești sînt de subliniat importante epigrafe din epoca pe care o avem în vedere. Cf. V. Thompson, *Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy Szent Miklos* (Hongrie) în *Kgl. Danske Videnskabernes Selskab Historische filologische Meddele Cser*. I, 1, Kobenhaven, 1917, p. 27. O bibliografie mai completă asupra acestui tezaur vezi la N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklos*, dans *Arch. Hung.*, XXIX, Budapest, 1943. Inscrip-

de cîte trei linii care coboară, ondulîndu-se, pe umărul vasului. Fiecare registru este închis jos de cîte o altă linie în zig-zag, orizontală. Lăsînd de o parte chrisma în forma unei cizme sau picior omenesc, care ar fi într-o poziție centrală pe gîtul și umărul vasului, să ne oprim atenția asupra literelor din cuprinsul celorlalte registre.

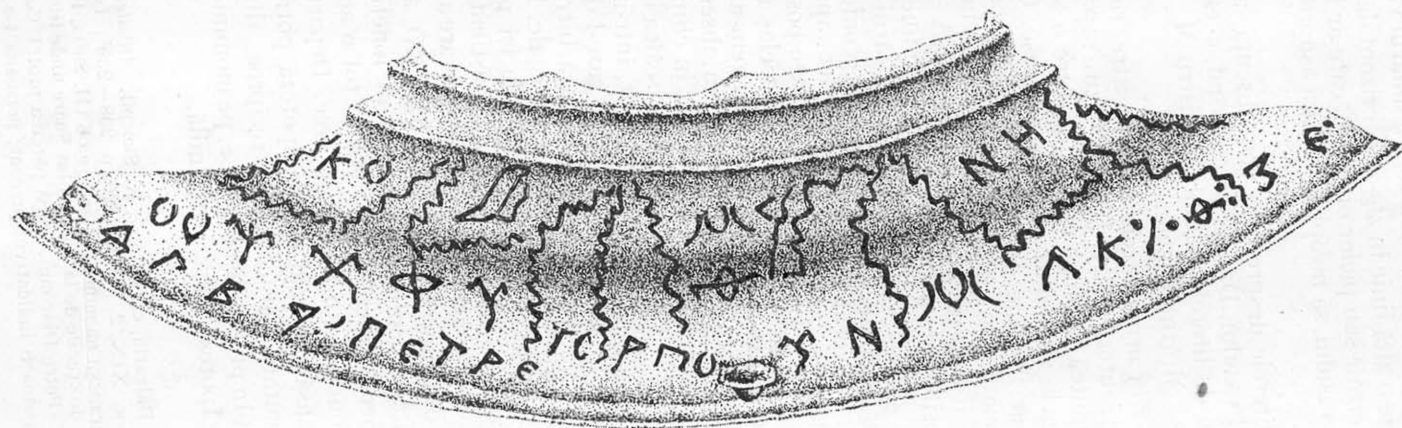
Toate semnele și literele despre care vom discuta, atestă, în ansamblul lor, caracterul creștin al vasului. Dar, în primul rînd, acest caracter este atestat în chip peremptoriu de literele primului registru M , — unade desubtul celeilalte — care se citesc M(ήτηρ)Θ(εοῦ).

Grupurile de litere din următoarele două registre, respectiv NH și KO, ridică unele dificultăți de interpretare. Luate și citite separat nu-și lasă lesne deslușit sensul și ne-ar putea împinge cu gîndul către o scriere criptogramatică, legată poate de unele simboluri magico-religioase. Considerate însă în ansamblu, — fapt care se impune de la sine — unind cele două grupe de litere din cadrul celor două registre diferite, întregim cuvîntul NHKO. Cuvîntul astfel întregit pare a fi o formă coruptă de la NIKA — *victorie*. În cazul acesta — și este foarte posibil într-o zonă periferică de influență bizantină — ar fi să înregistrăm o dublă greșală a meșterului olar, a cărui știință de carte se resimte de pe urma unor serioase lacune. Mai întîi, confuzia dintre H și I este foarte posibilă, ca între vocale cu valori fonetice apropiate — dacă nu la vremea aceea, chiar identice — și deci cu lesnicioase posibilități de substituiri reciproce [29]. Ar fi deci o primă dovadă și, în acelaș timp argument pe linia înțelegerii cuvîntului în discuție. De altfel, atragem atenția că în însăși succesiunea literelor din alfabetul grecesc, constatăm absența vocalei H. Pe vas aflăm numai 23 litere și nu 24 cum ar fi trebuit în chip normal. Această omisiune n-ar fi numai produsul neștiinței celui care iscălea inscripția. Dovadă că este așa, este că litera în discuție apare, dar greșit, într-unul din registrele superioare ale inscripției, în cuprinsul cuvîntului pe care-l discutăm. Omisiunea s-a făcut deoarece autorului îi era indiferent dacă întrebuința H sau I, — în mintea lui aceste semne fiind de valori fonetice egale. El a învățat alfabetul în limba greacă, dar în accepția înțelegerii sale își păstrează serioase rezonanțe ale limbii natale. Sau, chiar a adaptat, conștient sau nu, alfabetul acesta vorbirii sale curente. Este evident că meșterul care a scris nu era grec.

Cea de a doua greșală din cuprinsul cuvîntului NHKO, adică O în loc de A, ar fi de socotit tot rezultatul confuziei provocate de fonetismul local, care, și în cazul acesta, nu-l respecta pe cel grec — poate tot o adaptare la vorbirea băștinașă a valorilor fonetice din alfabetul grec. Departe de a anticipa o aserțiune categorică, avansăm numai simpla ipoteză potrivit căreia cele două grupuri de litere discutate s-ar completa reciproc, dîndu-ne cuvîntul NIKA, frecvent întrebuințat în practicile religioase, pe monumente și construcții, pe monede, cruci etc. Ipoteza pare verosimilă.

ții din aceeași epocă sînt și în Bulgaria, cf. H. und K. Skorpil, *Altbulgarische Epigrafisch Mitte lungen aus Oesterreich-Ungarn*, XIX, 2, Wien, 1896, p. 238—239[5]; Iv. Venedikov, Новооткритият в Преслав първобългарски надпис în Известия БАИ, Sofia, 1946, p. 148, fig. 53.

[29] Fapt dovedit cu prisosință de crucile de la Păcuiul lui Soare unde litera I este cu regularitate substituită de litera H; inf. Petre Diaconu). După părerea prof. I. Coman de la Fac. de Teologie din București, NIKO ar putea fi indicativul prezent, persoana I-a.

Planșa IV

Dar, partea de contribuţie, cea mai importantă, pe care o aduce documentul acesta pe tărîmul istoric, filologic, onomastic etc., este — după cum am şi semnalat — tocmai partea sa finală, şi anume, antroponimul *Petre* — numele meşterului olar, ale cărui cunoştinţe de scriere căpătate într-un centru meşteşugăresc sau monahal oarecare, constituie un fapt obişnuit într-o vreme în care în Dobrogea, influenţa bizantină era atît de puternică [30].

După forma sa, acest onomastic ar putea fi pus în mai multe poziţii, în funcţie de apartenenţa lui la o limbă sau alta. Mai întîi, dat fiind că este vorba de o inscripţie cu caractere greceşti, s-ar putea crede că cel care a scris-o va fi fost un grec, în care situaţie forma Πετρε ar fi vocativul lui Πέτρος-οῦ, Dar, ne exprimăm aici o legitimă nedumerire: de ce o astfel de iscălitură să se facă la vocativ? Ne aflăm în faţa unei inscripţii şi de caracter religios şi de caracter laic. Numele din textul acesta nu este nici pe de parte o invocaţie şi nu se leagă, direct de scrierea din registrele superioare, de vădit caracter creştin. Numele, în poziţia în care apare, la sfîrşitul întregii inscripţii, este o iscălitură obişnuită — în cazul acesta fără patronimic — şi stă, cum este şi normal, la nominativ. De altfel nu se mai cunoaşte nici un caz pînă acum, în care iscălitura cuiva să se facă la vocativ. Deci, dacă meşterul ar fi fost grec s-ar fi iscălit corect, la nominativ — sau, în cel mai rău caz la genetiv. Şi apoi, greşelile de scriere pe care le-am semnalat pînă acum, nu pledează oare pentru o apartenenţă etnică negrecească a meşterului *Petre?*

Pe de altă parte, am putea admite originea sud-slavă (bulgară) a acestui meşter, mai ales că este vremea cînd primul ţarat bulgar îşi manifestase autoritatea şi în părţile acestea [31]. În acest caz însă ar fi fost de întrebuinţat poate limba slavă şi mai de grabă scrierea cirilică, pe atunci în circulaţie. Oricum, chiar de formaţie culturală grecească fiind şi oricît de serioase carenţe ar fi avut în stăpînirea scrierii greceşti, un meşter slavo-bulgar sau pur slav ar fi iscălit *Petăr* sau *Piotr*. Se exclude deci şi această posibilitate. În consecinţă, se impune îndreptarea paşilor spre alt făgaş de judecată istorică şi filologică.

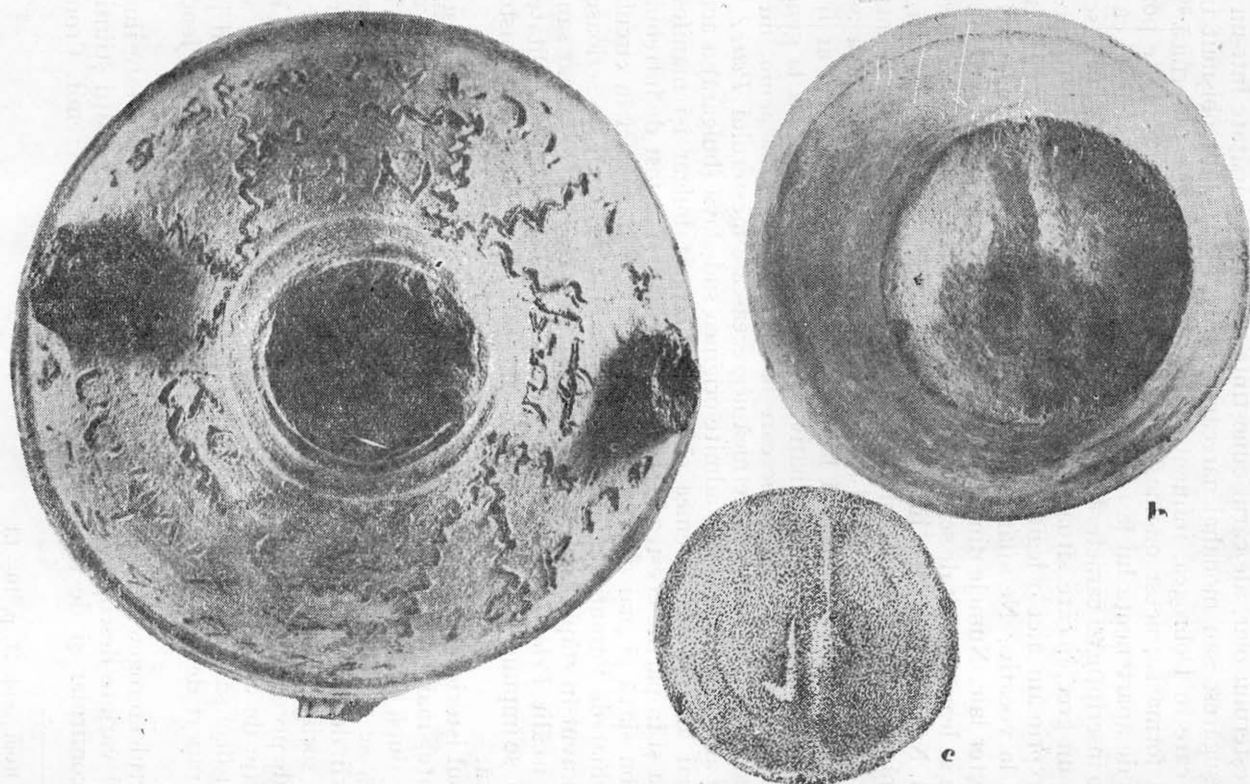
Tabloul istoric al Dobrogei în veacurile X—XI, ale cărei destine au fost strîns legate, mai întîi de evoluţia tumultoasă a primului ţarat bulgar şi mai apoi, după 971, de revenirea bizantinilor la gurile Dunării, sub Ioan Tzymiskes, se explică printr-un fecund proces economic şi social, caracteristic epocii de cristalizare a relaţiilor feudale şi în acest cadru geografic. Condiţiile sociale, economice şi politice de după venirea bulgarilor şi pînă la migraţiile pecenegilor, uzilor şi cumanilor, deseori precare, alteroi mai bune — în funcţie de avîntul prilejuit de forţele locale capabile să apere acest teritoriu şi deci să determine o evoluţie istorică mai normală — pot fi judecate şi în raport de compoziţia etnică din această arie de civilizaţie feudalătimpurie.

Aspectul eterogen al populaţiei acelei epoci din Dobrogea este ilustrat de tot mai variate descoperiri arheologice, cu profunde implicaţii ştiinţifice, dar este confirmat şi de importante izvoare literare ale vremii. Cronicile

---

[30] Ist. Rom., vol. II, p. 10—13.

[31] Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea*, în SCIM I, 1, 1950, p. 223—236. M. Chişvasi-Comşa. *Cîteva date arheologice...*, p. 69 şi urm., *Ist. Rom.* vol. II, Buc., 1962, p. 48—49.

Planşa V

bizantine relatează pe acei ἐγχωριοί, prin care înțelegem populația locală de tradiție romană [32], dar firește, amestecată și cu elemente stabilite aici și după veacul al VII-lea și în parte indigenizate. Romani, slavi, bulgari, pecenegi conviețuiesc, pașnic sau nu, în acest restrîns cadru geografic. Mihail Attaleiates, relatînd în cronica sa aspecte legate de unele puncte fortificate ridicate în Dobrogea în vremea stăpînirii bizantine — mai ales în sec. XI — aspecte care de bună seamă sînt caracteristice și perioadei mai vechi, spune că orașele sînt „mari și numeroase", și „locuite de o populație care vorbește toate limbile" [33]. Deci se confirmă aspectul pestriț al populației de aici, populație de proveniență etnică diferită și de bună seamă vorbind limbi diferite.

Dar, era normal ca în condițiile în care procesul de formare al limbii și poporului român se încheia în zona carpato-dunăreană și cînd elementul străromânesc ocupa o mare întindere teritorială — pe locul viitoarelor state feudale ale românilor — Dobrogea să fi constituit o zonă adiacentă, firească, de sălășluire a unor mari enclave de români. Și nu este de loc exclus ca în acea epocă, ca de altfel și în veacurile următoare, cea mai mare parte a așezărilor omenești de pe linia Dunării în special și apoi pînă departe în interior pînă la Marea Neagră, să fi aparținut în exclusivitate românilor [34]. Într-un astfel de cadru istoric și geografic, de pregnantă culoare românească, se plasează perfect străvechea așezare, inițial getică și apoi romană de pe *limes*-ul dunărean, Capidava. Descoperirea acestui vas cu inscripție greacă în acest important mediu istoric, creiază suficiente premize care ar îndreptăți judecarea onomasticului în discuție, de pe poziții adecvate mediului și în funcție tocmai de caracteristicile etnice ale locului.

Forma de nominativ Πέτρε, normală și de rezonanță fonetică specifică limbii române — și arhaice și moderne — asociată cu acea componentă etnică care a concurat din plin la construcția istorică a acestui regiuni — străromânii amintiți de izvoarele literare și atestați și de cele arheologice — totul pledează pentru avansarea ipotezei că ne-am afla poate în fața unei foarte vechi dovezi de limbă românească. Un elementar calcul etimologic ne-ar conduce către aceeași constatare. Latinescul *Pietrus* sau *Petrus*, dă în limba română actuală *Petru*. Explicația formei *Petre*, specifică mai ales graiului est-muntean rezidă în influența slavă. Că aceeași formă se întrebuințează și în părțile Dobrogei nu mai este nevoie de explicat: identitatea etnică între cele două maluri ale fluviului [35].

---

32 Pentru existența unei populații romanice la Dunărea de jos în sec. al IX-lea vezi și E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, în *Gesichte der Hunnen* (sub redacția lui Franz Altheim) Berlin, 1960, p. 207, nota 33.

33 M. Attaleiates, *Historia*, p. 204. *Ist. Rom.* II, 0. 50.

34 C. C. Giurescu, *Stiri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1965, passim — în special cele două planșe redînd poziția diferitelor sate românești din Dobrogea.

35 Confirmarea acestei ipoteze a făcut-o, cu ample și competente informații, prof. univ. G. Ivănescu, de la Baza Academiei R.S.R. din Craiova, cu ocazia luării de cuvînt în cadrul Conferinței naționale de arheologie, ale cărei lucrări s-au desfășurat în amintitul oraș între 17—21 decembrie 1969.

Desigur, spunem toate acestea cu îndreptățita prudență și rezervă pe care le impun tocmai valoarea neașteptată și ineditul documentului aici comentat.

Admițînd deci că cel ce a modelat vasul și l-a scris era român, înseamnă că românii, înainte de a-și însuși scrierea cirilică, au întrebuințat alfabetul grecesc și au fost sub influența culturii grecești. Acest fapt este constatat pe bază istorică-documentară. Analiza acestui vas cu inscripție atît de clară, a inscripției grecești de la Sînicolaul Mare [36] cum și a numeroaselor caractere alfabetiforme, grecești de pe diferite obiecte, ne permit să afirmăm că inscripțiile și semnele alfabetiforme grecești au fost scrijelate deseori în amestec cu alte caractere, runice tîrzii, chirilice și poate chiar latinești [37]. Oricum ar fi, scrierea grecească se folosea din plin în regiunile noastre, în secolele IX—X—XI Să nu uităm că pînă și inscripțiile „regale" ale primului țarat bulgar erau redactate în caractere și limbă greacă. În acest caz este lesne de înțeles că și strămoșii noștri au folosit în scriere aceleași caractere. Și, era firesc ca după prăbușirea Imperiului roman de apus, populația carpato și ponto-dunăreană, romanizată sau în curs de romanizare, să mențină și chiar să continuie pe scară și mai înaltă, legăturile cu Constantinopolul. Aceste legături se vor fi desvoltat apoi, în decursul veacurilor, în special pe tărîm religios. În această atmosferă era explicabil ca cei ce învățau să scrie, fie pe lîngă centre orășenești [38] — cu mai mult sau mai puțină viață meșteșugărească — fie în cadrul unor așezări monahale — ca cea de la Murfatlar, de exemplu — să cunoască mai întîi caracterele alfabetului grecesc pe lîngă numeroase alte caractere, de altă proveniență. Este de admis că scrierea și influența culturală greco-bizantină, au premers scrierea cirilică și cultura sud-slavă pe teritoriile aparținînd astăzi patriei noastre. Că mai apoi, pe o linie paralelă, va prinde teren și va ajunge să fie exclusivă influența cirilică, aceasta ar constitui o altă latură a evoluției noastre culturale.

Se impune de asemenea sublinierea potrivit căreia românii n-au încetat niciodată să scrie, în ciuda tuturor vicisitudinilor istorice și a influențelor din afară. Că scrierea s-a încetățenit pe aceste meleaguri încă din timpul dominației romane, o dovedește însuși cuvîntul *a scrie*, de autentică obîrșie latină: *scribo*. Cuvîntul a fost, începînd cu secolul al II-lea e.n., permanent viu și de circulație generală în această zonă, tocmai datorită acestei îndelet-

---

[36] Vezi nota 28.

[37] Vezi Notele 14—20.

[38] Petre Diaconu, în *Zur Frage der Datierung des Steenwalles in der Dobrodscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în Dacia, N.S., VI, 1962, p. 317—335, ocupîndu-se, între altele, de localizarea evenimentelor relatate de faimosul toparh grec, ajunge la concluzia că orașul-reședință al acestuia se afla la Capidava. Funcționarul bizantin cu reședința la Capidava, grec de origine, amintește în însemnările sale că populația de-acolo (adică băștinașii) se asemănau în obiceiuri cu cei de la nord de Dunăre. Așa dar, la Capidava exista la sfîrșitul veacului al X-lea o populație băștinașă și o autoritate bizantină. În complexul unor atari împrejurări istorice se conturează și mai limpede posibilitatea ca localnicii să fi învățat a scrie în caractere grecești. Firește, prin populația băștinașe de la Capidava înțelegem — așa cum înțelege și Petre Diaconu — un amestec etnic, în care însă rolul proeminent îl au românii. Caracterul eterogen al populației poate fi demonstrat chiar prin natura literelor folosite în scrierea din sec. X de la Capidava. Vezi în acest sens în *Dacia*, XIII 1969, o inscripție runică săpată în pasta crudă a unui vas din a doua jumătate a secolului al X-lea, descoperit la Capidava în anul 1956.

niciri superioare pe care o desemnează verbul în discuție — îndeletnicire proprie unui opopor beneficiar al unei moșteniri culturale superioare. Că a fost latină, greacă, cirilică etc., scrierea pe meleagurile noastre s-a practicat fără întrerupere. În cazul de față scrierea este documentată printr-o inscripție, în caractere grecești. Importanța mai constă și în faptul că inscripția atrage după sine serioase implicații de limbă română, dovedite atît de antroponimul *Petre*, cît și de aspectele fonetice ale formulei creștine de pe gîtul vasului. Toate la un loc pot forma eventual obiectul unor importante consièrațuii filologice. În orice caz, după *torna, torna fratre*, inscripția vasului de la Capidava, oferă, în ordinea vechimii, cea de-a doua dovadă de limbă romanică sau strămromână în zona Balcano-dunăreană.

Scrisă pe un vas ceramic de cult creștin, folosit poate în practicile liturgice ale basilicii din această epocă ce prinde contur tot mai clar în săpăturile din ultimii ani de la Capidava, către colțul de nord-est al cetății, inscripția aceasta deschide noi orizonturi nu numai în istoria themei (ducatului) de *Paristrion* sau *Paradunavon*, din care făcea parte și Dobrogea ci și în istoria întregii noastre țări. În ipoteza că cercetările ulterioare vor verifica și confirma că semnatarul inscripției de pe vasul comentat este un străromân, atunci s-ar arunca o lumină nouă asupra trecutului cultral al românilor, în special, pentru epoca pe care și-a pus pecetea semnată cu numele său, meșterul olar *Petre* de la Capidava.

UN TÉMOIGNAGE PROTO-ROUMAIN À CAPIDAVA

résumé

L'auteur publie un vase avec une inscription en caractères grecs, trouvé en 1967 à Capidava. Au point de vue historique et archéologique, épigraphique et linguistique, cette découverte est une véritable révélation.

Il s'agit d'une cruche de forme tronconique (pll. I a, b et II a, b), à deux anses, l'épaule légèrement rebondie et le fond plat. appartenant à la catégorie des amphorettes, de lointaine tradition romano-byzantine. Bien qu'au premier abord elle semble avoir été moulée avec l'intention d'être ensuite couverte d'une couche d'émail, un examen plus poussé montre que nous avons affaire à une imitation locale d'une espèce céramique d'importation. Le rabord, une bonne partie du col, ainsi que les anses manquent, brisés — à ce qu'il paraît — depuis longtemps. Le vase a été fabriqué au tour lent, manouevré à la main, dans une pâte dont la composition comporte quelques ingrédients et du sable fin. De couleur gris foncé, il est orné de trois bandes appliquées sur la panse symétriquement, avec les intervalles qui les séparent décorés de traits parallèles incisés (pll. I et II).

L'aire de ses analogies est très vaste, englobant aussi bien la Dobrogea, l'Olténie, la Munténie et la Transylvanie, que des territoires situés au-delà des frontières de la Roumanie, en Bulgarie, Yougoslavie et Moravie. Sous le rapport typologique, le vase se rettache à la civilisation de Dridu ou balkano-danubienne. Il porte sur le fond une marque de potier (pl. V b etc).

D'une importance exceptionnelle s'avère l'inscription en caractères grecs, gravée sur son épaule avant la cuisson, dans la pâte encore crue, au moyen d'un instrument pointu (pl. III b, c, d et pl. IV). Le champ de cette inscription à ornements couvre toute l'épaule du vase, depuis la base du col jusqu'à la première bande appliquée sur la panse. Son contenu épigraphique se divise en deux: une partie supérieure, placée juste en-dessous du col, et une seconde partie, inférieure, occupant plus de place que l'autre.

La partie supérieure se compose de plusieurs groupes de lettres, apparemment cryptographiques, disposés comme suit:

a) sous l'une des deux manches — un premier régistre délimité à droite et à gauche par des lignes ondulées et qui renferme deux lettres disposées l'une sous l'autre: *M*Θ (pl. III b).

A droite de la lettre *M* apparaît un Λ avec la pointe dirigée vers la gauche; une haste vers cale à droite pourrait compléter un *P* mais dont la boucle serait tournée vers la gauche; .

b) en faisant tourner le vase de droite à gauche, à michemin entre les deux anses, un registre identique au premier renferme les lettres *N H* (pl. III c);

c) encore un tour dans le même sens et dans un cadre similaire aux deux premiers on voit les lettres *K O* (pl. III d);

d) à mi-distance entre les anses, mais de l'autre côtê du groupe *N H*, apparaît un ornement difficile à déchiffrer. Peut être s'agit-il de deux bottes ou de deux jambes humaines (pl. III a). Ce signe, dit chrisme, est très ressemblant à celui identifié sur l'une des parois des petites églises de Murfatlar, ainsi qu'à certaines marques de potier de Dinogetia.

La partie inférieure de cette inscription (pl. III et pl. OV) se compose notamment de l'alphabet grec. Mais, fait aussi intéressant que singulier, l'alphabet ne reproduit pas ici les signes suivant leur ordre naturel. mais dans un ordre inverse, c'est-àdire qu'il débute avec ω pour finir avec *A*. Après cette dernière lettre, une sorte de virgule gravée un peu plus haut, avec un point au-dessous, sépare l'alphabet grec de la signature, qui est sans doute celle du potier ΠΕΤΡΞ (pl. I, a; pl. II, b; pl. III, a; pl. IV). Si l'alphabet est écrit en sens inverse, par contre le nom *Petre* apparaît normal, gravé après que le tour eût arrêté son circuit.

Notons comme particularités dignes d'être signalées: la lettre *I* est encadrée de chaque côté, un peu plus haut qu'à sa mihauteur, d'un point; ensuite, après Θ et *E* on a marqué deux points, ce qui dans la paléographie grecque est le signe de séparation entre deux mots.

L'inscription, dans son ensemble, est une apparition originale. Cependant, les signes graphiques de caractère alphabétique ne sont point une nouveauté pour le Nord comme pour le Sud du Danube. L'ensemble de ses traits caractéristiques font que le vase en question soit daté du X siècle de n.è.

Même en faisant abstraction du chrisme, qui lui aussi atteste le caractère chrétien du vase, les lettres du premier registre sont concluantes en ce sens. En effet, *M*Θ, écrites l'une sous l'autre, se lisent Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Les deux autres groupes, c'est-à-dire les lettres *N H* et *KO*, réunis donnent le mot NHKO, fort probablement une corruption du mot NHKA = Victorire. La confusion entre les lettres *H* et *I* est d'autant plus plausible que l'on constate aussi dans la série alphabétique du registre inférieur l'absence de la lettre *H*, l'inscription du vase ne comptant que 23 lettres. Compte tenu de leur valeur phonétique égale, l'auteur de l'inscription n'accordait aucune importance à l'emploi de l'une ou de l'autre de ces deux lettres. De toute évidence, il ne s'agissait pas d'une Grec, le potier conservant par écrit son parler naturel. L'emploi de l'*O* pour l'*A* peut également s'interpréter comme une adaptation au parler autochtone des valeurs phonétiques de l'alphabet grec.

Mais l'apport le plus important de ce document est sans doute l'anthroponyme *Petre* — nom du potier qui avait dû apprendre à écrire dans quelque centre artisanal ou monacla. A en juger d'après sa forme, l'onomastique *Petre* pourrait avoir plusieurs positions, en fonction de son appartenance à une langue ou à une autre. Si l'on tient compte qu'il s'agit d'une inscription en caractères grecs, Πετρε pourrait être le vocatif de Πέτρος-οῦ Mais alors, la question logique qui s'imposerait serait de savoir pourquoi cette signature serait-elle au vocatif, au lieu d'être au nominatif Si le potier était grec, il aurait mis sa signature au nominatif ou, tout au plus, au génitif. On pourrait admettre aussi une origine sud-slave, bulgare, pour notre potier. Seulement, dans ce cas-là il aurait usé plutôt de l'alphabet cyrillique et sa signature serait *Petăr* ou *Piotr*.

En analysant le tableau historique de la Dobrogea aux X —XI siècles, l'auteur arrive à la conclusion que le nominatif Πετρε est normal pour la langue roumaine et sa consonance phonétique. Ce document représente donc le plus ancien témoignage de langue roumaine. Et si l'on admet que celui qui a modélé et gravé le vase était Roumain, il s'ensuit que les Roumains, avant d'adopter l'écriture cyrillique, ont employé l'alphabet grec et qu'ils ont subi l'influence de la culture grecque.

Malgré toutes les vicissitudes de l'histoire, malgré les multiples influences extérieures, les Roumains n'ont jamais cessé d'écrire. En tout cas, après la célèbre formule „torna, torna, frate", l'inscription du vase de Capidava donne, dans l'ordre de l'ancienneté, la deuxième preuve d'une langue romane ou protoroumaine dans la zone balkano-danubienne.

EIN URRUMÄNISCHES ZEUGNIS IN CAPIDAVA

Zusammenfassung

Verf. stellt ein Gefäß mit Inschrift in griechischen Schriftzeichen dar, das im Jahre 1967 in Capidava gefunden wurde und eine ausgesprochene historische, archäologische, epigraphische und sprachwissenschaftliche Offenbarung ist.

Es handelt sich um einen kegelförmigen Krug (Tafel I a, b und II a, b) mit zwei Henkeln, leicht geschwungenen Schultern und flahem Boden. Der Krug gehört in die Reihe der Amphoretten von entfernter römisch-byzantinischer Überlieferung. Obwohl es den Anschein erweckt, daß der Krug gefcrmt wurde um glasiert zu werden, läßt sich bei genauerer Untersuchung feststellen, daß es sich um eine lokale Nachahmung nach einer Kategorie von keramischer Einfuhrware handelt. Die Mundöffnung, ein großer Teil des Halses und die Henkel fehlen bereits aus der Antike. Das Gefäß ist mit der Hand an der langsamerdrehenden Töpferscheibe geformt. Es wurde aus feiner Paste mit feinen Magerungsmitteln und Sand hergestellt und ist dunkelgrau. Als Verzierung sind drei symmetrisch angebrachte Leisten zu verzeichnen, die Zwischenflächen sind mit parallelen Ritzlinien verziert (Taf. I, II). Das Gefäß hat auf einer sehr weiten Fläche Analogien sowohl in der Dobrudscha, in Oltenien, in der Walachei und in Siebenbürgen, als auch außerhalb der Grenzen von Rumänien in Bulgarien, Jugoslavien, in Mähren. Dem Typus nach zu urteilen, gehört dieses Gefäß in die Dridu — oder balkanländisch — donauländische Kultur.

Auf dem Grund weist das Gefäß eine Töpfermarke auf. (Taf. Vb, c) Von außerordentlicher Bedeutung ist die Inschrift mit griechischen Schriftzeichen, die in die rohe Paste vor dem Brand mit Hilfe eines spitzen Gegenstandes eingeritzt wurde (Taf. III a, b, d u. IV). Das Inschriftfeld mit Verzierungen nimmt die ganze Schulter des Gefäßes ein, von der Basis des Halses bis zur ersten Leiste, die auf die Bauchung angebracht wurde. Es sind zwei Teile des epigraphischen Inhalts zu unterscheiden: ein oberer unmittelbar unter dem Hals und ein zweitere unterer und größerer.

Im oberen Teil befinden sich Buchstabengruppen — scheinbare Kryptogrammen — wie folgt:

a) unter einem der beiden Griffe, in einem ersten rechts und links von Wellenlinien begrenzten Register befinden sich zwei Buchstaben einer unter dem anderen: MO (Taf, IIIb). Rechts vom Buchstaben M befindet sich ein flachgelegtes Λ, dessen Spitze nach rechts weist; eine senkrechte Hasta rechts würde scheinbar ein P mit der Ausbauchung links ergänzen.

b) dreht man das Gefäß von rechts nach links, so sieht man auf halber Strecke zwischen den Henkeln in einem Register, das dem erste gleicht, die Buchstaben N H (Taf III c).

c) fährt man fort das Gefäß in dieselbe Richtung zudrehen, so sieht man in einem dritten den ersten beiden gleichen Register die Buchstaben K O (Taf, III d).

d) in der Mitte der Strecke zwischen den Henkeln, aber der Gruppe N H entgegengesetzt, sieht man eine schwer zu entziffernde Verzierung. Sie könnte als zwei Stiefel oder als zwei Menschenbeine angesehen werden (Taf. III a). Das Zeichen, das so genannte Chrismon, ähnelt dem, das auf den Wänden einer der Kirchlein von Murfatlar gefunden wurde, oder einigen Töpferzeichen von Dinogetia.

Der untere Teil der Inschrift (Taf. III, IV) ist hauptsächlich in griechischen Schriftzeichen eingetragen. Es ist dabei interessant, daß das Alphabet nicht die natürliche Reihenfolge befolgt, sondern eine umgekehrte, d. h. von ω zum A. Nach dem Buchstaben A trennt ein eingetieftes und hochehobenes Komma und ein Punkt darunter das griechische Alphabet von der Unterschrift, die zweifellos dem Töpfer gehört ΠΕΤΡΕ (Taf. I a, IIb, IIIa, IV). Obwohl das Alphabet verkehrt geschrieben ist, ist der Name *Petre* in normaler Reihenfolge geschrieben, nachdem das Rad aufgehört hat sich zu drehen.

Als Eigenheit ist zu erwähnen, daß auf beiden Seiten des Buchstabens I, etwas höher als die Hälfte davon, je ein Punkt eingezeichnet wurde. Nach dem Buchstaben Θ und nach dem Buchstaben E sind zwei Punkte eingestochen worden, was in der griechischen Paläographie Abstand zwischen den Wörtern angibt.

Im allgemeinen bildet die Inschrift eine interessante Erscheinung. Schriftzeichen mit alphabetartiger Form sind sowohl im Süden als auch im Norden der Donau schon vorgekommen. All seinen Kennzeichen entsprechend kann das Gefäß in das 10. Jh. eingereiht werden. Läßt man das Chrismon beiseite, das an und für sich schon den christlichen Charakter des Gefäßes aufzeigt, sind auch die Buchstaben aus dem ersten Register diesbezüglich aufschlußreich. MΘ übereinander werden als M M (ήτήρ) Θ(εοῦ) gelesen.

Die anderen zwei Gruppen ergeben vereint aus N H und K O NHKO, wahrscheinlich die korrupte Form von NIKA- *Viktoria.*

Die Verwechslung zwischen H und I ist sehr leicht möglich, besonders schon weil in der Reihenfolge der Buchstaben des Alphabets der Buchstabe H fehlt, denn auf dem Gefäß befinden sich nur 23 Buchstaben.

In Anbetracht dessen, daß die phonetischen Werte gleich sind, war es dem Verfasser der Inschrift gleich ob er H oder I schrieb. Es liegt auf der Hand, daß der Meister, der geschrieben hat, kein Grieche war, sondern seine Redensart weiter beibehielt. Der Gebrauch von O statt A kann auch als eine Anpassung an den einhemischen Sprachgebrauchsein. der phonetische Werte aus dem griechischen Alphabet nimmt.

Der wichtigste Beitrag der Urkunde ist der Personenname *Petre* — der Name des Töp fermeisters —, der in einem Handwerkerzentrum oder in einem Kirchenzentrum das Schreiben erlernt hatte. Der Form entsprechend könnte das Onomastikon in mehrere Lagen gebracht werden, je nach seiner Zugehörigkeit zu einer oder der anderen Sprache . Weil wir es aber mit einer griechischen Inschrift zu tun haben könnte die Form Πετρε der Vokativ von Πέτρος-οῦ sein. Nun kommt aber die logische Frage auf: was hat es für einen Sinn sich in der Voka tivform zu unterschreiben und nicht in der Nominativform wie normal. Wäre der Meister ein Grieche gewesen, so hätte er sich in der Nominativform oder allerhöchstens in der Genetivform unterschrieben.

Man könnte für den Meister eine südslawische, bulgarische Abstammung annehmen, aber in diesem Falle hätte er sich mit kyrillischen Schriftzeichen unterschrieben, und die Unterschrift hätte Petär oder Piotr gelautet. Untersucht man nun das historische Bild der Dobrudscha im 10.—11. Jh. so gelangt man zu dem Schluß des Verfassers, daß die Nominativform Πετρε normal ist und von einer für die rumänische Sprache typische phonetische Resonanz. Wir befinden uns folglich vor dem ältesten Beweisstück der rumänischen Sprache.

Akzeptiert man nun, daß der, der das Gefäß geformt und es beschriftet hat ein Rumäne war, so will das heißen, daß die Rumänen, bevor sie das kyrillische Alphabet benützten, das griechische verwendeten und unter dem Einfluß der griechischen Kultur standen. Trotz sämtlicher historischer Mißgeschicke und der auswärtigen Einflüsse, haben die Rumänen es nie unterlassen zu schreiben. Allenfalls bietet die Inschrift auf dem Gefäß von Capidava in der Reihenfolge des alters, nach *torna, torna, fratre,* den zweiten Beweis einer romanischen oder urromanischen Sprache im donauländischen Balkanraum.

PETRE DIACONU

DESPRE LOCALIZAREA VICINEI

Cea mai veche știre despre Vicina se păstrează în Alexiada Annei Comnea. Imperiala scriitoare, referidu-se la luptele bizantino-pecenege desfășurate în nord-estul Bulgariei și în sudul Dobrogei, către sfîrșitul veacului al XI-lea, amintește — între altele — numele unor conducători pecenegi. Ea notează că primul dintre aceștia — Tatos (căruia i se mai zicea și Halis) — stăpînea Silistra, iar *ceilalți*, adică Sestav și Saccea, stăpîneau „Vicina și celelalte" (τνὴ Βιτζίναν καὶ τἄλλα) [1].

În lipsa altor preciziuni, orice încercare de localizare a Vicinei — numai pe baza relației din cronica Annei Comnena — este sortită eșecului [2].

Din atenta cercetare a pasajului se pot trage doar două concluzii: 1) Vicina era situată în nord-estul Peninsulei Balcanice și 2) ea trebuie să fi avut în secolul al XI-lea o oarecare importanță de vreme ce a fost aleasă de către un șef peceneg drept reședință a sa.

În perioada de timp cuprinsă între sfîrșitul secolului al XI-lea și mijlocul secolului al XIII-lea Vicina nu va fi menționată de nici un izvor; Începînd însă cu mijlocul veacului al XIII-lea ea va fi din nou menționată, iar numele

---

[1] Anna Comnena, Alexiada, II (V—X) ed. B. Leib), Paris, 1943, p. 82.

[2] Cîțiva istorici au pledat pentru existența unei localități cu numele de Vicina în regiunile răsăritene ale Pontului. Despre inexistența unei Vicina taurice, vezi V. Laurent, *Un évêché fantôme ou la Vitzina taurique*, în Echos d'Orient, XXXVIII, Tot aici este locul să se precizeze că încercările de a vedea în localitatea Laviza (Viça sau Viza) de la gura rîului Kamča o a doua Vicina (Ditzina) balcanică nu se întemeiază pe vreo dovadă istorică. Despre Ditzina, care apare ca sediu arhiepiscopal într-un adaus tîrziu (sec. XV) la o listă eparhială de la mijlocul veacului al XIII-lea vezi observațiile pertinente ale lui V. Laurent, *La domination byzantine au Bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în Revue historique de sud-est européen XXII, 1945, p. 194 și notele 1—4.

În Peninsula Balcanică a existat o singură localitate cu numele de Vitzina (Vicina, Vecina), numită într-un singur izvor literar rusesc și Dicin (Список русских городов дальних и ближких полное собрание русских летописей VII, Sanktpetersburg; ap. Mircea Matei, Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava, București, 1963, p. 22—23).

ei va figura de-acum încolo în listele eparhiale, în actele de comandită ale notarilor din Pera, în portulanele vremii cum şi în diferite alte documente[3].

Ultimele menţiuni despre Vicina datează din prima jumătate a secolului al XV-lea[4].

Din cercetarea izvoarelor literare rezultă că Vicina era un oraş dunărean şi că maxima ei perioadă de dezvoltare se plasează în a doua jumătate a veacului al XIII-lea şi în primele 2—3 decade ale veacului următor.

În aceste vremuri, Vicina a fost cel mai important centru comercial de la Dunărea de jos. Tot acum ea va fi şi sediul unei mitropolii, care a fiinţat pînă în preajma anului 1359. Dealtfel, se ştie că Iakynth, primul mitropolit al Ungaro-Vlahiei, a fost şi ultimul mitopolit de Vicina.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Vicina începe să-şi piardă treptat din importanţă, într-atît încît în prima jumătate a secolului al XV-lea ea îşi încetează existenţa.

Încercînd o localizare a Vicinei, unii istorici ca Tomaschek[5], Jireček[6], P. Mutafciev[7], B. Nedkov[8] şi N. Dobrescu[9] au identificat-o cu vechiul Măcin. N. Iorga plasa oraşul undeva „între Isaccea şi Tulcea"[10], iar C-tin Brătescu socotea că el ar fi putut exista acolo unde se află, în zilele noastre, satul Niculiţel[11]. N. Grămadă propunea identificarea Vicinei cu Isaccea[12]. Acelaşi punct de vedere l-au avut şi alţi cercetători între care ne mulţumim a cita pe Gh. Moisescu, St. Lupşa, Al. Filipescu[13], N. Bănescu[14], C. C. Giurescu[15] şi C. Cihodaru[16]. Gh. I. Brătianu, într-un studiu special rezervat Vicinei, a

---

[3] Vezi aceste menţiuni la G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina...* Bucureşti, 1935.

[4] N. Bănescu, *Vechi legături ale ţărilor noastre cu genovezii*, în Închinare lui Nicolae Iorga, Cluj, 1931, p. 34—35.

[5] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, în *Sitzungsberichte der Wiener Akad.* (phil. — hist. Classe), t. CXIII, p. 302.

[6] K. Jireček, *Jastrow*, Jahresberichte, III, 1897, p. 63.

[7] P. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiennes*, Sofia, 1932, p. 181, 183.

[8] Boris Nedkov, Бълария и съседните ѝ земи през XII век според Идриси, Sofia, 1960, p. 135.

[9] N. Dobrescu, *Intemeierea Mitropoliilor şi a celor dintîi mănăstiri din ţară*, Bucureşti, 1906, p. 45.

[10] N. Iorga, *Chilia...*, Bucureşti, 1899, p. 47—48, nota 5; id. *Istoria bisericii româneşti*, II, 1929, p. 29.

[11] C. Brătescu, *Dobrogea în secolul al XII-lea. Bergean, Paristrion*, în Analele Dobrogei, I, 1920, p. 30.

[12] N. Grămadă, *Vicina. Izvoarele cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului*, în *Codrul Cosminului*, I. 1924, p. 458.

[13] Ap. C. C. Giurescu, *Intemeierea Mitropoliei Ungro—Vlahiei*, în Biserica Ortodoxă Română, LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 681.

[14] N. Bănescu *Fantaisies et réalités historiques — réponse à l'article de M. J. Bromberg*, în Byzantion, XIII, 1938, p. 83.

[15] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 682; id., *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 49, nota 1.

[16] C. Cihodaru. *Litoralul de apus al Mării Negre şi cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII—XIV)*, în Studii, 21, 1968, 2, p. 229. Ce-i drept, poziţia lui C. Cihodaru nu-i fermă în această privinţă.

emis părerea că acest oraș s-ar fi găsit pe locul Mahmudiei [17]. În sfîrșit, acum cîțiva ani, s-a propus căutarea Vicinei pe ostrovul dunărean din fața Isaccei [18].

După cum se vede nici pînă în ziua de astăzi nu s-a ajuns la un consens în ceea ce privește localizarea Vicinei. În schimb, toți istoricii sînt de acord în a o căuta pe Dunăre, cît mai aproape de delta acesteia.

Localizarea Vicinei într-o regiune din imediata apropiere a Deltei se întemeiază pe convingerea că un oraș dunărean a cărui activitate era determinată de negoțul maritim nu se putea dezvolta decît în nordul Dobrogei, cum și pe interpretarea datelor din Geografia lui Idrisi și a datelor din portulanele medievale.

Observația că un oraș ca Vicina putea să existe numai în nordul Dobrogei este — credem noi — rezultatul exagerării avantajelor economice pe care le conferă unei așezări apropierea de mare. În istoria multiseculară a Dobrogei există suficiente exemple de orașe cu rol important în comerțul maritim situate pe Dunăre, dar nu lîngă Deltă, ci mult mai departe. În acest sens vom cita cazul așezării romane de la Pîrjoaia, debușeul principal la Dunărea de jos pentru mărfurile sosite, în a doua jumătate a veacului al IV-lea, din centrele de producție mediteraniene și pontice [19].

În desvoltarea deosebită a unor orașe danubiene au acționat de fiecare dată și alți factori decît cel al apropierii de țărmul mării, cum ar fi de pildă, nivelul ridicat al meșteșugurilor, densitatea mare a populații, existența în apropiere a unor comunități omenești favorabile intensificării schimburilor, posibilitatea asigurării securității căilor de acces spre zonele de comercializare a mărfurilor. La drept vorbind, în împrejurările istorice ale secolelor XIII—XIV, aceste condiții se înmănunchiau mai bine în vadurile din apropierea Silistrei decît în cele de la Măcin-Ghecet sau Isaccea.

Prin urmare, apropierea de țărmul mării, luată ca atare, fără a se ține seama de totalitatea factorilor care concură la desvoltarea unui oraș, n-are cum constitui un argument pentru localizarea orașului Vicina, neapărat, în nordul Dobrogei.

După cum s-a amintit, pentru localizarea Vicinei pe Dunăre în nordul Dobrogei sînt invocate și unele date din Geografia lui Idisi

Într-adevăr, în această Geografie este menționat în două rînduri numele unei localități — Disina — omologată de către istorici cu Vicina.

---

[17] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 88—92; id.Vicina II, *Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médievale du littoral roumain de la Mer Noir. A propos des Miscellanies de M. J. Bromberg*, București 1940. (extras)

[18] Studii și cercetări de istorie veche, VIII, 1—4, 1957, p. 295—303.

[19] Vezi Petre Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în Biserica Ortodoxă Romînă, LXXXI, nr. 5—6, 1963, p. 548—550, unde sînt publicate plumburi comerciale care atestă prezența la Pîrjoaia a unor mărfuri sosite din centrele de producție pontice și egeene.

Tomaschek, după știința noastră, cel dintîi istoric care s-a folosit, în problema localizării Vicinei de datele lui Idrisi, combinînd cele două pasaje în care apare numele Disinei le-a dat următoarea traducere: „De la Diristra (Silistra) pînă la orașul Berisklafisa sînt patru zile de mers spre răsărit; el (Berisklafisa) este așezat pe Dunăre în apropiere de mlaștini. De aici sînt patru zile de mers de-a lungul fluviului pînă la Disina care este așezată la gura Dunării și care are mulți locuitori și un teritoriu fertil; el (orașul Disina) scoate venituri mari din negoțul său. De aici mai sînt două zile sau 40 de mile pînă la vechiul Erimokastru, aflat pe malul mării, nu departe de gura Dunării" [20].

Pentru Tomaschek, Berisklafisa lui Idrisi era una și aceeași localitate cu Pereiaslaveț din Cronica lui Nestor, iar Pereiaslaveț, susținea savantul austriac, s-ar fi aflat pe malul drept al Dunării acolo unde se păstrează ruinele cetății Capidava [21]. Și, întrucît în descrierea lui Idrisi, după Berisklafisa urmează imediat Disina, Tomaschek a plasat-o pe aceasta din urmă în *aval* de Capidava, mai exact, la Măcin. Învățatul vienez, socotind că Disina lui Idrisi n-ar fi altceva decît Vicina (Vecina, Vezina) din portulane, a propus ca numele ei să fie citit Vesina, Besîna, sau Fesîna. După opinia lui Tomaschek, Idrisi voind să se refere la Vicina danubiană ar fi confundat-o pe aceasta cu Dicina, o localitate despre care ni se spune că ar fi existat la gura rîului Tiča (Kamča) [22].

Informațiile lui Idrisi, prezentate astfel, au fost acceptate fără nici o rezervă, fapt explicabil dacă se are în vedere marea autoritate științifică de care se bucura Tomaschek în lumea istoricilor.

Nu-i de mirare deci că pînă și Gh. I. Brătianu a reprodus după Tomaschek datele lui Idrisi, cu toate că acestea nu-i puteau folosi la identificarea Vicinei cu Mahmudia. Dealtfel, G. I. Brătianu, reproducînd referințele lui Idrisi despre Disina se mulțumește să conchidă că: „este suficient să se înregistreze [din Geografia lui Idrisi] existența unui oraș pe Dunăre, al cărui nume se apropie mult de cel care face obiectul acestui studiu" (adică Vicina) [23].

În ce ne privește, dintru început vom atrage atenția că folosirea datelor lui Idrisi este extrem de anevoioasă. Informațiile geografului arab privind nord-estul Peninsulei Balcanice sînt pe cît de încurcate pe atît de contradictorii. Distanțele de la o localitate la cealaltă sînt greșite, iar punctele cardinale, de cele mai multe ori, eronat indicate [24]. Folosirea datelor lui Idrisi

---

[20] W. Tomaschek, *op. cit., loc. cit.*

[21] Despre imposibilitatea — din punct de vedere cronologic — a identificării Berisklafisei din Geografia lui Idrisi cu ruinele de la Capidava, vezi Petre Diaconu, *Autour de la localisation de Petite Preslav*, în Revue des études sud-est européennes, III, 1—2, 1965, p. 45, nota 28.

[22] W. Tomaschek, *op. cit., loc. cit.*

[23] G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina...*, p. 28—29.

[24] Vezi în această privință și părerea geografului C. Brătescu, *op. cit.*, passim.

este îngreuiată şi de împrejurarea că numele localităţilor sînt redate într-o pronunţie stîlcită.

La alcătuirea operei sale Idrisi s-a folosit de ştiri culese din gura negustorilor arabi. Astăzi, însă, se ştie că regiunea Dunării de jos nu a fost cutreerată în secolele X—XII de negustrii arabi. Această zonă era rezervată încă din secolele IV—VI, exclusiv, comerţului bizantin [25].

Prin urmare, informaţiile lui Idrisi despre realităţile de la Dunărea de jos erau de mîna a treia sau a patra, ceea ce, evident, măreşte coeficientul de eroare al datelor prezentate.

Pe de-asupra, chiar Idrisi a complicat lucrurile. O atentă comparare a informaţiilor din textul Geografiei cu datele consemnate în harta care însoţeşte textul ne determină să admitem că învăţatul arab a făcut mai de grabă o descriere a detaliilor din hartă decît a reperelor geografice din teren. Din acest punct de vedere, pe bună dreptate, se poate spune că opera lui Idrisi este reprezentată de o hartă explicată printr-un text şi nu de un text însoţit de o hartă.

La greşelile din Geografia lui Idrisi, cercetătorii din zilele noastre au adăugat şi ei propriile lor greşeli. De pildă, unii istorici n-au observat că Idrisi, descriind drumuri comerciale ce se încrucişau, a fost nevoit să amintească numele unor localităţi de cîte două sau trei ori şi, în consecinţă, ei au „găsit" în Geografie mai multe localităţi cu aceleaşi nume. Acesta este motivul pentru care Tomaschek [26] postula existenţa a două Disina, iar alţii descopereau în opera învăţatului arab două Berisklafisa şi tot atîtea Isklifanus-uri [27].

Însfîrşit, dacă se ţine seama şi de faptul că pasajele în care este amintită Disina au fost folosite într-o tălmăcire greşită vom înţelege pe deplin de ce datele lui Idrisi n-au nici o valoare pentru problema pe care o desbatem.

Dar iată care este traducerea exactă a primului pasaj referitor la Disina: „...de la oraşul Vidin pînă la Subestkastru (Sviştov), spre răsărit, este cale de o zi şi jumătate... de la acesta pînă la Deristra (Silistra), la răsărit, este cale de o zi şi jumătate,... de la Dristra, prin *silvo-stepă,* pînă la Berisklafisa, la răsărit, sînt patru zile. Ultimul oraş (adică Berisklafisa, n.n.) este aşezat pe un rîu, lîngă *havuz.* De la Beriklafisa pînă la oraşul Disina, spre răsărit, sînt patru zile. Disina este un oraş înfloritor cu locuri deschise, cu cîmpuri roditoare şi culturi cerealiere. În el există tot felul de grîne, ale căror preţuri sînt mici. De la Disina la oraşul Armukastru, spre sud, sînt două zile... De la Armunkastru, pînă la oraşul Barnas (Varna)... cale de o zi..." [28]

---

[25] Interesant de subliniat că — pînă în prezent — în Dobrogea nu s-a descoperit nici o monedă arabă.

[26] W. Tomaschek, *op. cit.*, *loc. cit.*

[27] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 225, 235.

[28] Traducerea aparţine lui Boris Nedkov, *op. cit.*, p. 79—81.

Este limpede că în acest pasaj Idrisi descrie un drum care urmărește malul drept al Dunării, spre răsărit, dar numai pînă la Silistra. Începînd de aici, de la Silistra, drumul descris de Idrisi părăsește linia fluviului ca să se îndrepte prin silvo-stepă (fi'l barriya) [29] spre Berisklafisa. Din acest pasaj mai rezultă că Berisklafisa se găsește nu pe Dunăre, după cum au crezut Tomaschek, Brătianu și alți istorici, ci pe cursul unei alte ape (va hiya madînatum ala nahrin). Geograful arab adaugă cum că Berisklafisa se află lîngă *havuz*-ul [30] rîului, adică lîngă izvorul acestuia.

Noi am mai avut prilejul să susținem că Berisklafisa (care trebuie citită Brisklofsa) se găsește în nord-estul Bulgariei și, în consecință, orașul următor în descrierea lui Idrisi, adică Disina, se află tot acolo [31]. Că Idrisi plasează Vicina în această zonă rezultă și din pasajul în care se descrie drumul comercial de-a lungul coastei Mării Negre, dintre Constantinopol și Matraha, pasaj în care numele Disinei este menționat pentru a doua oară. „Tot așa — adaugă geograful arab — de la orașul Agatobolis pînă la orașul Tarmisia este cale de o zi... Între orașul Disina și mare sînt 40 de mile. De Disina se apropie dinspre răsărit fluviul Dunărea“ [32]

Precizarea că de „Disina se apropie dinspre răsărit fluviul Dunărea“ constituie dovada singură că orașul nu se afla pe malul fluviului, ci la o oarecare distanță de el. Dealtfel, în harta care însoțește textul Geografiei [33], Disina este plasată la o bună depărtare de Dunăre (fig. 1).
Deocamdată este dificil de spus ce oraș designa Indrisi prin Disina. E posibil ca geograful arab vorbind despre Disina (pe care o plasează în nord-estul Bulgariei) să se fi gîndit la Vicina dunăreană, dar aceasta nu reiese în nici un chip din relatarea lui.

Prin urmare, din cercetarea Geografiei lui Idrisi rezultă că Disina nu era nici măcar pe Dunăre, necum la gurile ei. Astfel prezentîndu-se lucrurile, se poate conchide că orice încercare de localizare a Vicinei la gurile Dunării în temeiul datelor lui Idrisi este neavenită.

A doua serie de documente invocate de cei care plasează Vicina lîngă Delta Dunării este reprezentată de hărțile de navigație din epoca medievală, așa numitele portulane.

---

[29] „barriya“ în limba arabă înseamnă: loc deschis, loc acoperit cu vegetație sălbatecă, stepă, loc pustiu (vezi Boris Nedkov, *op. cit.*, p. 79, nota 3)

[30] Cuvîntul *haud* înseamnă în limba arabă: izvor, albie, bazin. Cu înțelesul acesta a intrat și în limba română (havuz), prin intermediul limbii turcești. W. Tomaschek, plecînd de la convingerea că Berisklafisa se afla la Capidava (deci în fața Bălții Ialomiței) traduce cuvîntul *haud* cu mlaștină („in der Nähe ausgedehnter Sümpfe).

[31] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 48—49. În nota 43 de la p. 49—50 susțineam că Disina putea fi o localitate de la gura rîului Kamča. Astăzi sîntem obligați să renunțăm la o atare opinie și aceasta cu atît mai mult cu cît la gura amintitului rîu portulanele consemnează existența Lavizei.

[32] Boris Nedkov, *op. cit.*, p. 105.

[33] K. Miller, *Charta Rogeriana. Weltkarte der Idrisi*, Stuttgart, 1926.

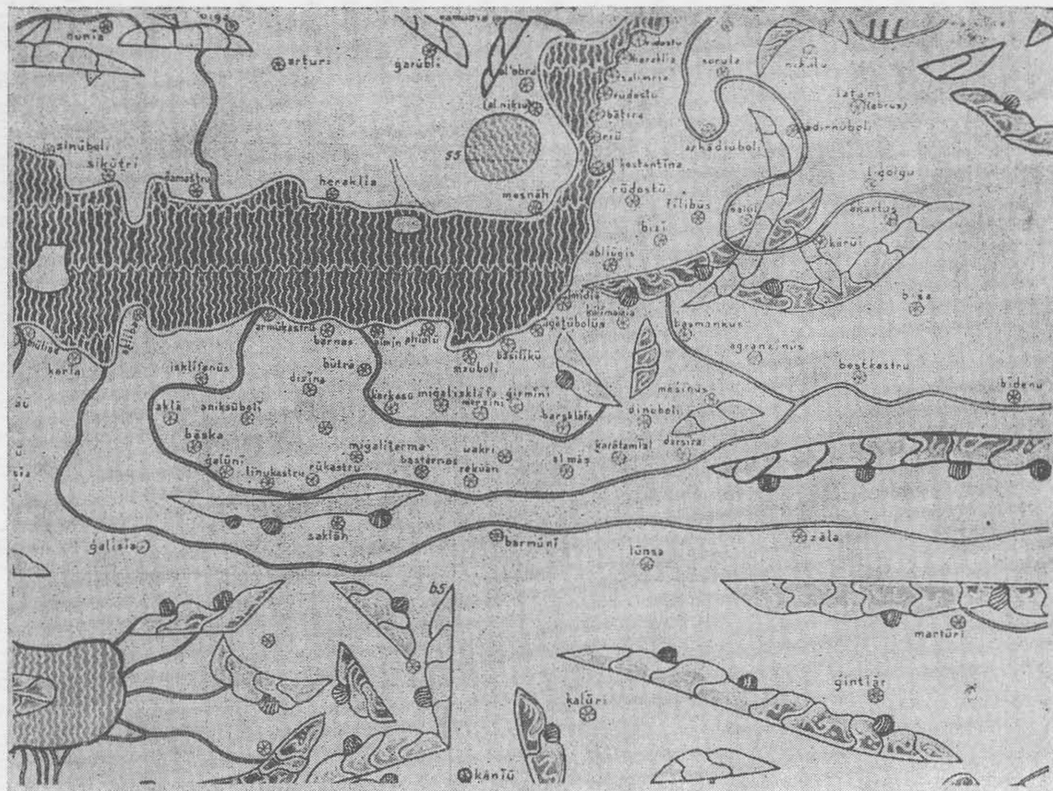

Fig. 1. Fragment din harta lui Idrisi (după K. Müller)

În unele portulane Vicina este indicată prin numele său înscris fie în dreapta, fie în stînga fluviului, iar în altele și prin conturul unei cetăți cu ziduri puternice [34].

Cei care plasează Vicina pe Dunăre, se întemeiază pe observația că în portulane, orașul este marcat undeva înainte de desfacerea fluviului în cele trei brațe ale deltei sale.

Această observație, însă, este rodul unei duble erori. În primul rînd istoricii în cauză au apreciat locul Vicinei în funcție numai de un singur reper, cel răsăritean, adică Delta Dunării. Dacă ei ar fi apreciat poziția Vicinei în raport și de gura Dravei, singurul reper danubian dinspre apus — existent în portulane — ar fi remarcat că numele orașului este înscris, spre vest, cam la a treia parte a distanței dintre Deltă și gura Dravei. În portulanele în care Vicina este indicată prin zidurile unei cetăți, locul ocupat de oraș pare a sugera o depărtare și mai mare încă, față de Deltă. Astfel, în harta lui Dulcert (anul 1337) conturul cetății ocupă aproape jumătatea distanței dintre Deltă și locul unde Drava se varsă în Dunăre, iar în portulanul lui Guglielmo Soleri (sec. XIV) ca și în cel al lui Mecia De Viladestes, aceeași cetate ocupă toată suprafața dintre Delta Dunării și gura Dravei.

În al doilea rînd, trebuie să se țină seama de faptul că portulanele, dacă reproduc cu oarecare exactitate conturul țărmului maritim, în schimb, asupra hinterlandului nu ne dau decît noțiuni vagi, nesigure [35]. Pentru edificare vom cita exemplul Dunării care este redată totdeauna sub forma unei linii, ușor și ritmic ondulate, fără nici un cot de schimbare a direcției cursului și fără niciunul din numeroșii ei afluenți care brăzdează teritoriul țării noastre. Într-o atare situație, se înțelege de la sine, că poziția Vicinei în hărțile medievale are un caracter cu totul relativ. Neținînd seama de această realitate, istoricii care au plasat Vicina la gurile Dunării, în baza portulanelor, au comis cea de-a doua eroare.

Oricum ar fi, trebuie să se sublinieze că nici unul dintre portulane nu îndreptățește căutarea Vicinei, numaidecît, în nordul Dobrogei.

Metodologic judecînd lucrurile, din stricta analiză a acestor documente se poate conchide doar atît: Vicina era o localitate situată pe cursul Dunări de jos.

Înțelegînd prin Dunărea de jos porțiunea fluviului dintre Cazane și Marea Neagră, potrivit portulanelor, am fi îndreptățiți să căutăm urmele Vicinei, oriunde în această zonă. Și, totuși, în investigația noastră vom lăsa la o parte acea porțiune a fluviului, care — în a doua jumătate a veacului al XIII-lea și în primele decade ale veacului următor — era controlată de bulgari. Se știe doar, că în acele vremuri Vicina se afla într-un teritoriu bizantin.

---

[34] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 61—67. Vezi acolo și restul bibliografiei.
[35] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 67.

Aceasta se deduce, mai cu seamă, din formula existentă în două dintre actele de comandită încheiate la Pera: *„apud Vicinam vel quod Deus michi melius administraverit per Imperium Romaniae“* (la Vicina sau acolo unde Dumnezeu mă va conduce mai bine în Imperiul Romeic) [36].

Pentru a sublinia că Vicina se găsea înăuntrul granițelor Imperiului romeic, G. I. Brătianu atrăgea atenția asupra faptului că toate contractele încheiate aici erau stabilite pe bază de hiperperi bizantini [37]. V. Laurent a mers și mai departe, încercînd să stabilească pînă și data cînd bizantinii au pierdut controlul asupra Vicinei. Acest moment s-ar fi consumat, după părerea savantului francez, între anii 1337—1338. [38]

Că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în primele decade ale secolului următor, Vicina se integra în teritoriul bizantin de la Dunărea de jos reiese și din interpretarea unei relații a lui Pachymere; cronicarul constantinopolitan vorbește la un moment dat despre un grup de alani [39] de „dincolo de Dunăre“ [40], care, voind să intre în serviciul Imperiului, se adresează episcopului de Vicina.

Desigur, intrarea acestor alani în serviciul Imperiului presupune, înainte de orice, instalarea lor într-un teritoriu bizantin. Or, în condițiile de la cumpăna dintre secolele al XIII-lea și al XIV-lea, acest teritoriu nu putea fi altul decît cel în care se afla și Vicina [41].

Să reținem deci. În a doua jumătate a secolului al XIII—lea și în primele decade ale sec. al XIV-lea Vicina se găsea înăuntrul granițelor Imperiului bizantin.

Prezența stăpînirii bizantine la Dunărea de jos este atestată, pentru aceste vremuri, de mai mufte izvoare, între care și unul arab. Abulfeda, vorbind despre orașul Isaccea, notează că: *„il est une ville du pays des Valaques et de la dépendance de Constantinople, dans le septième climat“* [42].

---

[36] V. Laurent, *op. cit.*, p. 191 reproducînd această formulă adaugă, pe bună dreptate: „C'est affirmer semble-t-il équivalement que Vicina faisait partie des états grecs, dont elle était l'un des ports“

[37] G. I. Brătianu, *op; cit.*, p. 50; V. Laurent, *op. cit., loc. cit.*

[38] V. Laurent, *Le métropolit de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în Revue historique du sud-est européen XXIII, 1946, p. 231.

[39] Pachymere, *De Andronico Paleologo*, IV, 16, Bonn, p. 307

[40] Nikiphor Gregoras, VI, 10, Bonn, p. 204. N. Gregoras nu amintește însă nimic despre episcopul de Vicina. Vezi și V. Laurent, *La domination byzantine*... p. 196, care scoate în evidență rolul politic al episcopului de Vicina în contextul împrejurărilor istorice din Dobrogea, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea

[41] Teritoriul trebuie să fi fost destul de întins, căci adăpostirea a 16.000 de alani, învățați cu viața de stepă, nu se putea face într-un ținut restrîns numai la Delta Dunării (nelocuibilă, în cea mai mare parte a ei) și la o fîșie de pămînt din nordul Dobrogei.

[42] *Geografie d'Aboulfeda*, traducere în limba franceză de Reinaud, Paris, 1848, p. 316. P. Mutafciev (*Добруджа. Сборник от студии*, IV, ed. Haemus, Sofia, 1947, p. 182—187) (lucrare postumă) contestă autenticitatea spuselor lui Abulfeda. Obiecțiile sînt următoarele: 1) întrucît Abulfeda susține că bulgarii stăpîneau în 1321 Akkerman, fapt recunoscut — remarcă P. Mutafciev — și de G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina*... p. 72, 111, bizantinii nu

Dacă la data cînd scria Abulfeda, adică în anul 1321, Isaccea era a bizantinilor, avem tot dreptul să presupunem că autoritatea acestora se extindea și asupra altor teritorii din Dobrogea.

Unele teritorii, cum ar fi cel al Deltei [43], sau anume puncte de sprijin de pe malul Dunării în Dobrogea, erau în stăpînire bizantină de mai multe veacuri, iar altele, cele din interitorul provinciei, au fost cucerite în timpul domniei lui Mihail al VIII-lea Paleologul. Se știe doar că împăratul Mihail al VIII-lea a întreprins o vastă campanie de recucerire a fostelor ținuturi bizantine din Peninsula Balcanică [44].

Unii istorici sînt de părere că stăpînirea bizantină de la Dunărea de jos se extindea în a doua jumătate a se colului al XIII-lea și la începutul sec. al XIV-lea numai asupra Deltei și zonei dunărene din nordul Dobrogei [45].

---

aveau cum stăpîni în acele vremuri Isaccea; 2) Akkerman este un nume tătăresc. Or, la începutul secolului al XIV-lea, cînd Abulfeda își redacta opera, tătarii nu locuiau încă în regiunile Akkerman-ului. Ei s-au așezat acolo, susține istoricul bulgar, de-abia la sfîrșitul secolului XIV sau la începutul celui următor. În consecință, și numele Isaccei, care este tot tătăresc, trebuie să fie mai tîrziu. De altfel, Isaccea s-ar fi numit ca atare de-abia în secolul XVIII. Numele ei în secolele anterioare fiind Oblucița. Concluzia lui P. Mutafciev: pasajul (din Geografia lui Abulfeda) referitor la Isaccea este o interpolare. În ce ne privește, socotim că obiecțiile lui P. Mutafciev sînt nejustificate. 1) Bulgarii puteau stăpîni în 1321, Akkerman, fără a controla Dobrogea (implicit și Isaccea), Această stăpînire se putea exercita printr-o legătură pe uscat prin Cîmpia Dunării și Bugeac. Într-o asemenea situație, Dobrogea, rămasă sub autoritatea bizantinilor, se prezenta ca o insulă într-o regiune controlată de țarii terterizi 2) Akkerman pare a fi, într-adevăr, un nume tătăresc. Despre numele Isaccei nu se poate susține însă că este tătăresc; dar chiar dacă ar fi, explicația trebuie căutată atunci în prezența unor grupe de tătari rămase în regiunile de la Dunărea de jos încă din vremea marii invazii din anul 1241. Părerea lui P. Mutafciev că numele Isaccei este mai nou decît cel de Oblucița nu se întemeiază pe date concrete și ea intră în contradicție cu stricta realitate. Isaccea este numită astfel și de Navaïri (vezi J. Bromberg, Toponymical... p. 28—29). Pe la 1520 ea este amintită din nou sub acest nume (vezi Irène Beldiceanu — Steinherr și Nicoară Beldiceanu, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et Dobroudja*, în Südost-Forschungen, XXIII, München, 1964, p. 91—115). Numele de Oblucița apare pentru prima dată, în ultima decadă a secolului al XV-lea și, în plus, după toate probabilitățile, prin el era indicată localitatea din fața Isaccei, de pe malul stîng al Dunării și trecerea (vadul) din acest loc. În concluzie, pasajul din Geografia lui Abulfeda, referitor la Isaccea, nu poate fi considerat o interpolare.

[43] Nu există nici un motiv să se admită o întrerupere a stăpînirii bizantine la gurile Dunării, în secolele XII—XIII.

[44] V. Laurent, *op. cit.*, p. 186—187. Tot acolo, p. 184—185, vezi și demonstrația lui V. Laurent, privind inanitatea tezei lui P. Mutafciev. (*Die augenblicke Einwanderung von Seldsschuk-Türkeu in die Dobrudscha im XIII Jahrhundert*, Sofia, 1943, p. 41) potrivit căreia Dobrogna n-ar fi făcut parte din teritoriul bizantin pe vremea lui Mihail al VIII-lea Paleologul.

[45] V. Laurent, *op. cit.*, *loc. cit.* Savantul francez, în afirmația sa, se întemeiază, în principal, pe un pasaj dint-un elogiu adresat lui Mihail al VIII-lea Paleologul, elogiu atribuit, cu oarecare probabilitate, lui Manuel Holobolos. Autorul elogiului se adresează — la un moment dat — în următorii termeni: „numeroase sînt insulele paristriene care, la rîndul lor, se bucură de a te avea basileu" (V. Laurent, *op. cit*. 188) V. Laurent analizînd acest pasaj ajunge la concluzia că „insulele paristriene" despre care este vorba sînt ostroavele din Delta Dunării și că evenimentele care au determinat intrarea acestor ostroave în stăpînirea bizantină se plasează către 1273. Insfîrșit, același savant, găsește în mai sus citatul pasaj o dovadă sigură că bizantinii din vremea lui Mihail al VIII-lea Paleologul au intrat în posesia gurilor Dunării. În ce ne privește, noi credem că prin „insulele paristriene" autorul elogiului adresat lui Mihail al VIII-lea Paleologul a vrut să designeze într-o formă

Admițînd însă o atare teză, implicit trebuie să admitem că tot restul Dobrogei se afla sub ascultarea bulgarilor. Or, nici un izvor nu ne îngăduie să postulăm întinderea autorității țaratului de la Tîrnovo și în Dobrogea, dincolo de Silistra, spre răsărit și nord-est. Din cercetarea izvoarelor care s-au păstrat, rezultă că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul sec. XIV Dristra (Silistra) era cel mai răsăritean oraș danubian stăpînit de bulgari [46].

În acest caz, zona dobrogeană din *aval* de Dorostolon nu putea fi controlată, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea și la începutul sec. al XIV-lea, decît de bizantini.

În consecință, investigațiile pentru descoperirea ruinelor Vicinei trebuie extinse, de-a lungul fluviului, în toată regiunea danubiană dintre Deltă și Silistra.

Aici se cuvine să subliniem că determinarea cu exactitate a locului Vicinei nu poate fi dusă la bun sfîrșit, dacă nu se ține seama de următoarele observații: 1) Vicina era un oraș dunărean, dar un oraș așezat într-o insulă. Așa se explică, de altfel, de ce numele lui este marcat în portulane cînd în dreapta, cînd în stînga fluviului. În unele hărți locul Vicinoei este indicat chiar printr-un ostrov, iar în altele prin mențiunea expresă de *isola Vicinae*. *Prin urmare Vicina trebuie căutată într-o insulă a Dunării*; 2) Izvoarele literare menționează

---

eufemistică un teritoriu de la Dunărea de jos mult mai întins decît Delta Dunării, cum ar fi de pildă, cel al Dobrogei. La drept vorbind, pentru cineva care trăia la Constantinopol ce altceva era Dobrogea bizantină — fără nici o legătură pe uscat cu restul imperiului — decît o insulă sau niște insule paristriene? Identificării „insulelor paristriene" din elogiul lui Manuel Holobolos cu ostroavele din Deltă li se opune împrejurarea că aceste ostroave erau de mai multă vreme în mîinile bizantinilor. Or, din elogiul lui Manuel Holobolos rezultă că insulele paristriene au fost cucerite atunci, în preajma lui 1273. În plus, dacă teritoriul bizantin cucerit în timpul lui Mihail al VIII-lea Paleologul s-ar fi redus la Delta Dunării, unde anume, din această parte a Dobrogei, puteau să încapă cei 16.000 de alani care ceruseră către 1299—1300 să ajungă la sud de Dunăre (vezi nota 41).

[46] Dealtfel, în decada III-a a veacului al XIV-lea pare-se că Silistra va fi pentru o oarecare vreme din nou în mîinile bizantinilor. Așa cel puțin rezultă dintr-o listă a posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol redactată între anii 1318 și 1323, listă în care figurează — între altele — numele localităților Kavarna, Kilia și Silistra (vezi Miklosich-Müller, Acta Patriarchatus, LII, I, p. 95); cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina*... p. 79) Este greu de precizat de cînd și pînă cînd Silistra a figurat (în aceste vremuri) ca „posesiune" a Patriarhiei din Constantinopol. Interesant de subliniat că — intrînd în rîndul posesiunilor Patriarhiei — Silistra nu redevine scaun episcopal — acesta continuînd să existe la Vicina. Demn de remarcat este deasemenea și faptul că bizantinii au mai încercat și-n vremea lui Mihail al VIII-lea Paleologul să cucerească Silistra, dar fără succes. Poetul bizantin Manuel Philes (apud P. Mutafciev, *op. cit.*, p. 349—350) povestește cum că între anii 1278—1280, trupele bizantine conduse de generalul Mihail Tarhaniot Glava au asediat timp de trei luni orașul Pristria. Πρίστρια (Pristria) a fost identificată cu Silistra de către K. Jireček, *Die bulgarischen Burgen bei Manuel Philes* (*Aus christl. Element in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer*, Wien, 1897, p. 85) și P. Mutafciev (*op. cit.*, *loc. cit.*, contestă valabilitatea relațiilor lui Manuel Philes, invocînd faptul că Pachymere, referindu-se la aceleași evenimente, nu vorbește despre nici un asediu al Silistrei. Potrivit afirmațiilor lui Pachymere, I, 446, armatele bizantine trimise în nord-estul Bulgariei au fost învinse la Devnia și în munții Balcani. În fapt, însă, știrile lui Pachymere nu contrazic pe cele ale lui Manuel Philes. Este posibil ca evenimentele relatate de M. Philes și Pachymere să privească două momente deosebite ale luptelor bizantino-bulgare din nord-estul Bulgariei.

existența Vicinei atît în veacul al XI-lea cît și în perioada cuprinsă între mijlocul veacului al XIII-lea și prima jumătate a veacului al XV-lea. *Ca atare, insula dunăreană care urmează să fie identificată cu Vicina trebuie să conțină nivelurile arheologiece corespunzătorare în timp*. Este limpede că în lumina acestor precizări niciuna din localizările propuse de cercetătorii români sau străini nu poate fi acceptată.

Niculițelul se exclude dintru început, deoarece el nu este situat pe Dunăre. Ipoteza potrivit căreia Vicina s-ar fi aflat în zona dintre Isaccea și Tulcea, deasemenea, nu poate fi luată în considerație. Această fîșie de pămînt, fiind despărțită de Dunăre prin numeroase mlaștini și bălți, nu oferea condiții propice desvoltării unui centru comercial de faima Vicinei [47]. Vicina nu poate fi localizată nici la Mahmudia, cum socotea G. I. Brătianu, cîtă vreme în perimetrul satului de-acolo nu se găsesc vestigii arheologice din secolele XIII—XIV. Din același motiv Vicina nu poate fi căutată nici la Măcin, deși între numele acestui oraș și cel al Vicinei există oarecari similitudini fonetice. Urme de viețuire din secolele XIII—XIV au fost descoperite, în schimb, la Isaccea. În plus, Isaccea beneficiază și de avantajul așezării în dreptul Obluciței, străvechi vad de traversare a Dunării. Cu toate acestea Vicina nu poate fi localizată aici, fiindcă în vremea în care ea exista (sec. XIII—XIV) Isaccea era cunoscută sub numele pe care și l-a păstrat pînă astăzi.

Însfîrșit, întrucît niciuna dintre amintitele localități nu se află pe vreo insulă, orice discuție privind identificarea Vicinei cu vreuna din ele devine inutilă. Tocmai pentru a evita o atare obiecție s-a propus localizarea Vicinei pe ostrovul din fața Isaccei. Din păcate, însă, în acest ostrov nu se găsesc urme arheologice databile în perioada dintre secolul XI și sec. XV.

Neexistînd vreo posibilitate de identificare a Vicinei cu vreunul din centrele dunărene din nordul Dobrogei, în chip necesar, trebuie să ne îndreptăm atenția spre porțiunea fluviului dintre Măcin și Silistra. Dealtfel, căutarea Vicinei în această zonă nu contravine izvoarelor literare, iar, pe de-asupra, este impusă de dreapta interpretare a datelor arheologice și numismatice.

Și, pentrucă a venit vorba de documente numismatice vom reaminti că moneda cu cea mai largă circulație la Dunărea de jos în a doua jumătate a sec. al XIII ca și în primele decade ale sec. al XIV-lea, era hiperperul bizantin. O parte dintre aceste monede și anume acele menționate ca *iperperi ad sagium constantinopolitanum* erau piesele de aur bătute între 1261—1273, răstimpul în care Mihail al VIII-lea a domnit singur și între anii 1273—1282, vremea în care același împărat a domnit împreună cu fiul său Andronic al II lea [48].

---

[47] Dealtfel, în această zonă nu se găsesc nici un fel de urme arheologice care să ateste existența unui oraș medieval.

[48] Oct. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI-e au XV-e siècle*, în Revue des Etudes sud-est européennes, VII, 1969, 1 (volum omagial N. Bănescu), p. 113.

Datorită cercetărilor efectuate în ultimul timp, s-a constatat că hiperperii preferaţi de Vicina erau monedele bătute la Niceea, sub Ioan Dukas Vatatzes (1222—1250), cu o compoziţie în aur mai bună decît aceea a monedelor emise sub Mihail al VIII-lea şi Andronic al II-lea [49]

Din analiza hărţii (fig. 2) cuprinzînd răspîndirea la Dunărea de jos a hiperperilor bizantini, hartă întocmită şi publicată recent de Oct. Iliescu [50] se vădeşte că în afară de Dobrogea, marea majoritate a acestor monede este concentrată în jumătatea de apus a Munteniei şi în Oltenia. În timp ce hiperperii bizantini sînt cunoscuţi în Moldova numai într-un singur loc (Oţeleni) numărul localităţilor cu astfel de descoperiri din jumătatea de vest a Munteniei şi din Oltenia se ridică, pînă în prezent, la 13. *De la sine înţeles că dacă Vicina s-ar fi aflat în nordul Dobrogei la Măcin, la Isaccea sau altundeva, teritoriul din stînga Dunării cu cele mai numeroase descoperiri de hiperperi ar fi fost Moldova şi nu apusul Munteniei şi Oltenia.*

Intensitatea, relativ, mare, a circulaţiei hiperperilor în Muntenia apuseană şi în Oltenia nu se poate explica altfel decît că Vicina dunăreană se afla aproape de aceste regiuni.

Dar unde anume?

Noi credem că la Păcuitul lui Soare.

Întrucît situaţia arheologică de la Păcuiul lui Soare nu este cunoscută tuturor, în cele ce urmează o vom prezenta cît se poate de succint: cetatea, din insula Păcuiul lui Soare, situată la 18 km. în *aval* de Dorostolon, a fost construită de bizantini imediat după cucerirea Dobrogei, în anul 971. Din cetate se mai păstrează astăzi circa o şesime; restul a fost distrus, în decursul timpului, de apele Dunării. Vom mai adăuga că în perioada dintre primii ani ai secolului al XI-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea, exceptînd secolul al XII-lea şi prima jumătate a secolului al XIII-lea, în interiorul cetăţii s-a dezvoltat o puternică vieţuire cu caracter civil [52].

În ipoteza localizării Vicinei la Păcuiul lui Soare noi ne întemeiem, în primul rînd, pe faptul că aşezarea de aici se găseşte, ca şi Vicina de odinioară, pe o insulă, iar în al doilea rînd, pe raportul cronologic dintre etapele de dezvoltare ale Vicinei şi cele ale aşezării de la Păcuiul lui Soare.

O eventuală obiecţie că terenul pe care se află cetatea de la Păcuiul lui Soare, putea fi în secolul al XI-lea al XV-lea un grind al malului dobrogean nu o vom lua în seamă. Existenţa pe malul drept al fluviului a unui debarcader

---

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem*, pag. 119

[52] Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologique*, în Dacia, N.S.,X., 1966, p. 365—371. Tot acolo şi restul bibliografiei. Identificarea Vicinei cu Păcuiul lui Soare noi am propus-o încă din anul 1957; vezi în această privinţă articolul lui V. Culică, *Săpături arheologice la Dervent. Rezistînd furtunilor şi vitrgeiei secolelor*, în Zori Noi, Nr. 584 din 3 aug. 1957, Călăraşi.

care a slujit în veacurile XI—XV [53] la transbordarea Dunării constituie o dovadă cît se poate de elocventă că Păcuiul lui Soare era, şi atunci ca şi astăzi, o insulă.

La începutul articolului am dat citire pasajului din cronica Annei Comnena, potrivit căruia Vicina era cunoscută în secolul al XI-lea. Cercetările arheologice au demonstrat că aşezarea de la Păcuiul lui Soare era în veacul al XI-lea unul dintre centrele cele mai importante de la Dunărea de jos.

Tot la începutul articolului nostru am atras luarea aminte că Vicina reapare în izvoarele literare către mijlocul secolului al XIII-lea şi că ele o vor menţiona în continuare pînă la jumătatea secolului al XV-lea.

De remarcat, că vieţuirea în formele sale pe deplin închegate reîncepe la Păcuiul lui Soare către mijlocul secolului al XIII-lea şi continuă pînă în secolul următor ca să se stingă cu desăvîrşire în prima jumătate a veacului al XV-lea [54].

Prin urmare, între etapele de desvoltare ale Vicinei şi cele ale aşezării din insula Păcuiul lui Soare există o perfectă concordanţă cronologică.

Oricum ar fi, trebuie să se reţină că, începînd de la gurile Dunării şi pînă la Păcuiul lui Soare, nu se cunoaşte pînă în prezent nici o altă aşezare insulară care să conţină vestigii arheologice corespunzătoare în timp Vicinei.

Se ştie că în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, negustorii genovezi aduceau la Vicina aur, uleiuri şi diferite stofe ca să plece de aici cu corăbiile pline de ceară, miere, grîne şi alte mărfuri specifice regiunilor noastre [55].

Pentru a ne face o imagine asupra volumului comerţului practicat la Vicina este suficient să dăm citire cifrelor consemnate în registrul unui singur notar din Pera. Contractele de comandită pentru Vicina, înregistrate de acest notar, în perioada dintre 27 iunie şi 7 octombrie 1281 se ridică la 3421 hiperperi, în timp ce contractele destinate Caffei se ridică la numai 1476 hiperperi, iar acelea care privesc Genova — oraşul metropolă — la 3204 hiperperi [56].

Evident, existenţa la Vicina a unei activităţi comerciale intense presupune şi existenţa unei producţii de mărfuri corespunzătoare; din păcate, însă, în privinţa aceasta izvoarele literare nu ne dau nici o relaţie.

O comparaţie între situaţia economică a Vicinei, aşa cum rezultă ea din interpretarea izvoarelor literare, pe de o parte, şi realităţile arheologice de la Păcuitul lui Soare, pe de altă parte, este de natură să sublinieze şi mai bine substanţa ipotezei noastre.

---

[53] Rezultatele săpăturilor executate în acest loc de colegul nostru D. Vîlceanu nu sînt publicate încă.

[54] vezi nota 52.

[55] Cf. G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 49.

[56] Id., *La Mer Noir, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen-Age*, în Revue historique du sud-est européenne, XXI, 1944, p. 48.

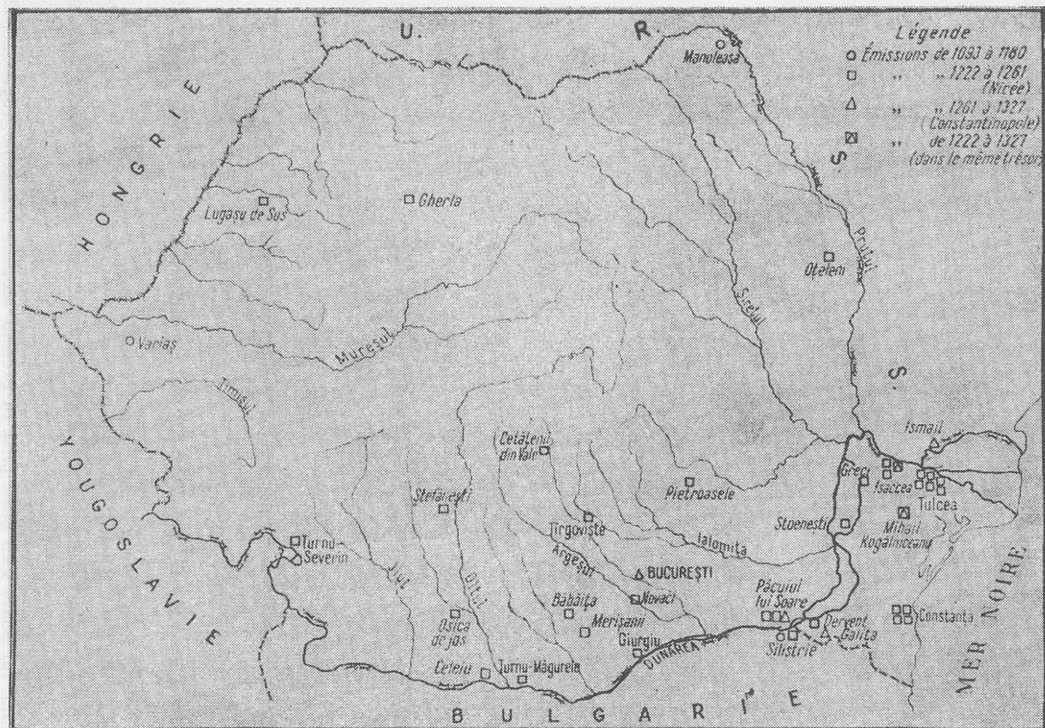

Fig. 2. Harta răspîndirii hiperperilor la Dunărea de jos.

Într-adevăr, grosimea straturilor arheologice, mulţimea şi varietatea monedelor [57], numărul mare de unelte şi podoabe, locuinţele de suprafaţă cu temelii de piatră, într-un cuvînt, tot ceeace constituie vestigii arheologice definesc aşezarea de la Păcuiul lui Soare ca fiind — în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea — un puternic centru urban, cu o producţie proprie de mărfuri şi cu o activitate

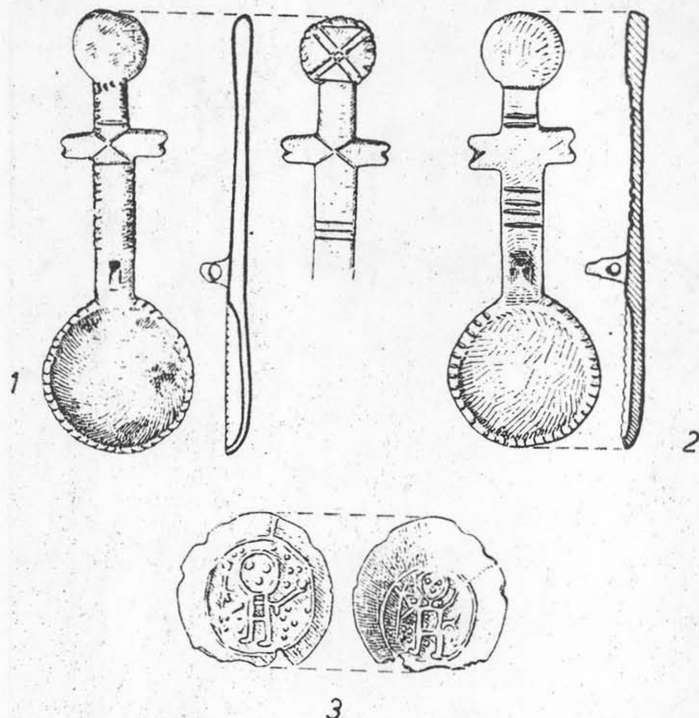

Fig. 3. **Cîntare de bronz pentru verificarea monedelor de aur (1—2); monedă de plumb, schifată (3).**

comercială, care nu au fost egalate de nici o altă aşezare dobrogeană din acele vremuri.

Ceva mai înainte s-a amintit că la Vicina circulau cu precădere monedele de aur bătute în timpul lui Ioan Dukas Vatatzes. Aceste monede sînt indicate

---

[57] La Păcuiul lui Soare s-au găsit pînă în prezent monede bizantine, reguzane, tătăreşti, bulgăreşti, româneşti, monede le Despotatului latin din Mistra, monede ale Despotatului lui Ivanco cum şi alte cîteva tipuri neidentificate încă. În schimb, nu s-au găsit monede genoveze. Faptul nu trebuie să ne surprindă însă. Se ştie doar că pînă în momentul de faţă în Dobrogea nu a fost descoperită nici o monedă genoveză. Este posibil ca o atare situaţie să fie legată de interdicţia de a se vehicula moneda genoveză în zonele controlate de către bizantini. Afirmaţia noastră se întemeiază pe o realitate istorică valabilă pentru Pera. Aici, în acest cartier al Constatinopolului, genovezii nu aveau voie să bată monedă proprie. Cf. E. Dallegio d'Alessio, *Galata et la souveranité de Byzance*, în Revue des Etudes Byzantines, XIX, 1961, p. 315—327

de sursele literare ca *iperperi veteri ad sagium Vicinae* [58], ceea ce înseamnă că la Vicina funcţiona un sistem propriu de verificare a greutăţii pieselor de aur.

Interesant de subliniat, că pînă în prezent, de la Păcuiul lui Soare provin opt hiperperi de aur, dintre care şase din vremea lui Ioan Dukas Vatatzes şi doi din vremea lui Mihail al VIII-lea; dar şi mai interesant este că tot acolo s-au descoperit şi două cîntare mici de bronz pentru verificarea greutăţii hiperperilor (fig. 3, 1-2). Ce-i drept, cîntarele n-au fost găsite în condiţii stratigrafice clare, dar datarea lor în secolele XIII—XIV este neîndoielnică. În măsura în care la Vicina se falsificau hiperperi atunci capătă o semnificaţie deosebită descoperirea la Păcuiul lui Soare a unei monede de plumb, schifate (care urma, probabil, să fie aurită) (fig. 3,3).

Revenind la harta întocmită de Oct. Iliescu, (fig. 2) se cuvine să subliniem că din punct de vedere geografic Păcuiul lui Soare ocupă un loc central în regiunea de răspîndire a hiperperilor *ad sagium Vicinae*. Această împrejurare la care se adaugă frecvenţa relativ mare a hiperperilor şi descoperirea celor două cîntare de bronz constituie argumentele numismatice ale ipotezei noastre.

Ajungînd aici, noi înşine sîntem convinşi că n-am epuizat seria criteriilor după care poate fi determinată poziţia geografică a Vicinei în cadrul regiunii de la Dunărea de jos. Spre exemplu, în nici o parte a comunicării noastre n-am abordat problema mitropoliei Vicinei deşi era extrem de necesar să se vadă dacă şi în ce măsură se găsesc la Păcuiul lui Soare documente arheologice care să ateste existenţa acolo a unei mitropolii. N-am făcut-o conştienţi fiind că datele de care dispunem n-au în privinţa aceasta o valoare absolută. La drept vorbind, existenţa unei mitropolii nu poate fi certificată, din punct de vedere arheologic, decît prin descoperirea însăşi a bisericii mitropolitane. Din nefericire, în condiţiile în care se află cetatea, astăzi cînd cinci şesimi din suprafaţa ei zac sub apele Dunării, problema descoperirii unei atari biserici nu se mai poate pune. Singurele documente materiale de la Păcuiul lui Soare, creştine prin conţinutul şi semnificaţia lor, sînt crucile de diferite mărimi (din bronz, plumb sau argint); unele de tip relicviar, iar altele simple (fig. 4 şi fig. 5). În ce măsură tipul şi numărul crucilor pot constitui indicii pentru existenţa unei mitropolii la Păcuiul lui Soare, rămîne să o dovedească viitoarele cercetări [59].

* * *

Localizînd Vincina la Păcuiul lui Soare, oricine este îndreptăţit să se întrebe ce împrejurări istorice au determinat rapida desvoltare a acestui oraş

---

[58] Oct. Iliescu, *op. cit.*, p. 113 şi, în special, nota 28. Cf. V. Laurent, *op. cit.*, p. 191 şi notele 2 şi 3

[59] Tot deodată, rămîne să fie determinate şi eventualele vestigii franciscane. Se ştie că la Vicina a fiinţat cîtăva vreme o mînăstire franciscană (apud G. I. Brătianu, *op. cit*; p. 59). În vremea în care Vicina era stăpînită de tătari, centrul franciscan din acel loc făcea parte din Tartaria Aquillonară.

Fig. 4. Cruci din epoca medievală (sec. XIII–XIV) de la Păcuiul lui Soare.

într-atît, încît să devină—către mijlocul secolului al XIII-lea—cel mai important centru comercial de la Dunărea de jos și, în același timp, sediul unei mitropolii.

Se știe că după anul 1186, în urma revoltei Asăneștilor, a luat ființă Imperiul româno-bulgar. Este dificil, pentru moment, de stabilit traseul

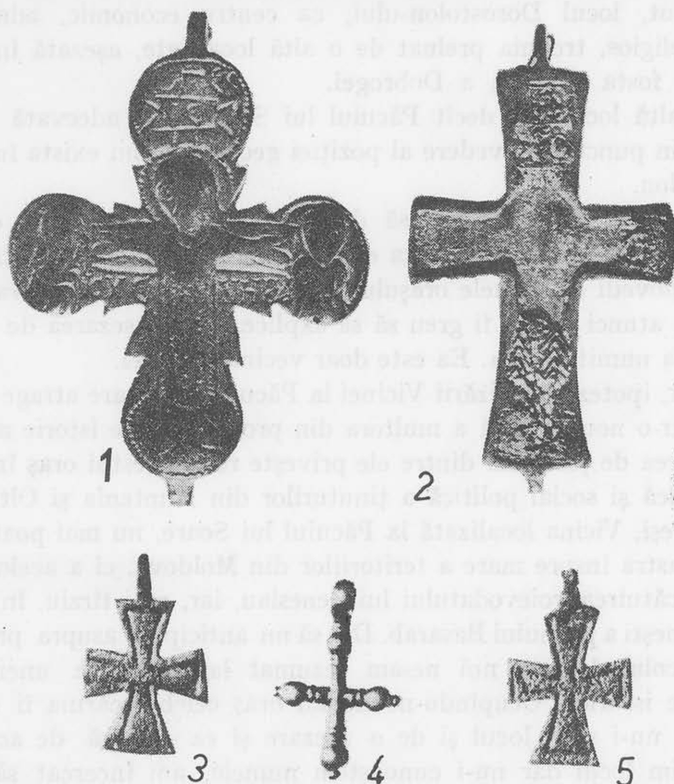

Fig. 5. Cruci din sec. XIII—XIV de la Păcuiul lui Soare.

granițelor inițiale ale acestui imperiu. Ceeace pare sigur, e că Dorostolon nu a intrat atunci, în anul 1186, în alcătuirea țaratului de la Tîrnovo, rămînînd mai departe sub stăpînire bizantină. Faptul nu trebuie să ne mire știut fiind că atenția primilor Asănești s-a îndreptat cu deosebire spre vestul țaratului. Așa se explică, de altfel, de ce capitala statului a fost stabilită nu la Preslav, cum era de așteptat, ci la Tîrnovo, pe cursul Iantrei.

În prima jumătate a secolului al XIII-lea, la o dată ce nu se poate preciza încă, granița (dacă putem s-o numim astfel) dintre Țaratul bulgar și posesiunile bizantinilor din Dobrogea este rectificată în dauna acestora din urmă. De-acum încolo, Dorostolon (Silistra) — cu excepția unei scurte perioade de timp de la începutul secolului al XIV-lea [60] —, va fi un oraș bulgăresc. Pierderea de către

[60] vezi nota 46

bizantini a Dorostolon-ului s-a produs într-un moment în care teritoriile din stînga Dunării începuseră să cunoască, după o îndelungată ocupaţie pecenego-cumană, o oarecare desvoltare economică şi social-politică. În asemenea condiţii istorice, cînd interesele bizantine de la Dunărea de jos căpătaseră un nou conţinut, locul Dorostolon-ului, ca centru economic, administrativ, politic şi religios, trebuia preluat de o altă localitate, aşezată însă cît mai aproape de fosta capitală a Dobrogei.

Or, o altă localitate decît Păcuiul lui Soare, mai adecvată intereselor bizantine din punctul de vedere al poziţiei geografice, nu exista în apropiere de Dorostolon.

Unii cercetători, încercînd să deslușească sensul numelui de Vicina, Vezina, Vecina, opinează că acesta este un nume românesc [61]. Dacă, într-adevăr, se va dovedi că numele oraşului significă apropierea de ceva, în speţă, de alt oraş, atunci nu va fi greu să se explice, de ce aşezarea de la Păcuiul lui Soare s-a numit Vicina. Ea este doar vecina Silistrei.

Desigur, ipoteza localizării Vicinei la Păcuiul lui Soare atrage după sine, tratarea într-o nouă optică a multora din problemele de istorie a regiunilor de la Dunărea de jos. Una dintre ele priveşte rolul acestui oraş în dezvoltarea economică şi social politică a ţinuturilor din Muntenia şi Oltenia; căci, să fim înţeleşi, Vicina localizată la Păcuiul lui Soare, nu mai poate fi considerată fereastra înspre mare a teritoriilor din Moldova, ci a acelora care au intrat în alcătuirea voievodatului lui Seneslau, iar, mai tîrziu, în alcătuirea Ţării Româneşti a primului Basarab. Dar să nu anticipăm asupra problemelor.

În articolul de faţă noi ne-am rezumat la cercetarea unei chestiuni de geografie istorică. Ocupîndu-ne de un oraş celebru căruia îi cunoaştem numele dar nu-i ştim locul şi de o aşezare şi ea celebră de acum încolo căreia îi ştim locul dar nu-i cunoaştem numele, am încercat să transformăm două din necunoscutele istoriei regiunilor de la Dunărea de jos într-un reper pentru viitoarele noastre cercetări.

AUTOUR DE LA LOCALISATION DE VICINA

— Résumé —

La ville de Vicina, au Bas-Danube, est mentionnée pour la première fois comme existant à la fin du XI siècle, par Anne Comnène. A partir du milieu du XIII siècle et jusque dans la première moitié du XIV siècle, le nom de la ville apparaît assez fréquemment dans les chroniques byzantines, les listes épiscopales, les actes des notaires gènois de Péra, les portulans du moyen âge etc.

Jusqu'à présent, la presque totalité des historiens ont estimé que Vicina se trouvait au bord du Danube, dans le nord de la Dobroudja, par exemple à Măcin, à Isaccea, à Mahmudia etc. La localisation de Vicina dans la Dobroudja septentrionale prétend s'autoriser de l'interprétation des données renfermées dans la Géographie arabe d'Idrisi, ainsi que dans portulans.

Le présent article, après une analyse des passages de la Géographie d'Idrisi (où il est question de la ville de Dicina, homologuée par les historiens avec Vicina), aboutit à la conclusion que

[61] SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 300; C. C. Giurescu, *op. cit.* P; 683—684

Disina ne se trouvant pas sur le Danube, mais quelque part dans le nord-est de la Bulgarie, Autrement dit la Disina de la Géographie d'Idrisi ne peut être identifiée avec la Vicina danubienne. De l'analyse des portulans l'auteur constat que la position de Vicina est marquée sur la Danube en un lieu qu'on ne peut préciser avec exactitude. Prenant en considération le caractère relatif des données des portulans, l'auteur estime que Vicina est susceptible d'être emplacée n'importe où sur le cours du Danube inférieur.

Après avoir essayé de délimiter la portion du Danube contrôlée par les Byzantins dans la seconde moitié du XIII siècle et les premières décennies du XIV , époque où Vicina se trouvait en territoire byzantin, l'auteur fait observer que la ville se dressait dans une île.

Or, la seule île (habitée intensément au XIe siècle et à la période qui va du milieu du XIII s. à la première moitié du XVe) depuis les bouches du Danube jusqu'à Silistra (dernière ville danubienne, en allant vèrs l'est, dominée par les Bulgares) est celle de Păcuiul lui Soare. C'est là que se trouve une puissante forteresse édifiée à la fin du Xe siècle. Une intense activité de caractère civil s'y est déployée à l'abri de ses murailles. Les fouilles archéologiques y ont retrouvé aussi, à côté de marchandises apportées de diverses contrées du monde d'alors, des hyperpères de Vicina, ainsi que deux trébuchets qui servaient à vérifier le poids de cette monnaie. Par suite, la caractère insulaire de l'établissement de Păcuiul lui Soare, la coincidence chronologique des couches de civilisation avec les étapes du développement historique de Vicina, la densité des niveaux archéologiques constituent tous ensemble le fondement de la localisation de Vicina à Păcuiul lui Soare, comme le propose l'auteur.

Sa conclusion est que l'activité de Vicina s'est déroulée en relation avec la Valachie (Munténie) et l'Olténie et pas avec la Moldavie.

ÜBER DIE ORTSCHAFT VICINA

Zusammenfassung

Die Stadt Vicina an der Unteren Donau wird zum ersten Male von der Commenin Anna erwähnt und zwar am Ausgang des 11. Jh. Seit der Mitte des 13. Jh. und bis in die erste Hälfte des 14. Jh. erscheint der Name der Stadt in den byzantinischen Chroniken ziemlich häufig. Ferner erscheint er in den bischöflichen Aufstellungen in den genuesischen Notarsakten von Pera, in dem mittelalterlichen Seekarten usw.

Bis zur Gegenwart haben fast alle Historiker vermutet, daß sich die Stadt am Donauufer befindet, im Norden der Dobrudscha z.B. in Măcin, in Isaccea, in Mahmudia usw. Die Lokalisierung von Vicina in den Nîrden der Dobrudscha scheint gerechtfertigt zu sein, durch die Angaben, die bei dem arabischen Geographen Idrisi zu finden sind sowie in den Seekarten.

Nachdem der Verfasser verschiedene Abschnitte der Geographie des Idrisi erörter (wo es sich um die Stadt Vicina handelt, die die Historiker auch als Vicina betrachten) gelangt er zur Folgerung, daß Dicina nicht an der Donau liegt, sondern irgendwo im Nordosten Bulgariens, mit anderen Worten, kann Disina aus der Erdkunde des Idrisi nicht mit Vicina an der Donau gleich sein, weil letzteres an einer Stelle liegt, die nicht mit Bestimmtheit festgelegt werden kann. Der Verfasser berücksichtigt, daß die Angaben auf den Seekarten mit einem Approximationskoeffizienten angenommen werden müssen und meint folglich, daß Vicina wo immer an der Unteren Donau liegen kann.

Nachdem er versucht hat den Abschnitt der Donau zu begrenzen, den die Byzantiner in der zweiten Hälfte des 13. Jh. und in den ersten Jahrzehnten des 14. Jh. überwachten, eine Zeitspanne in der Vicina sich in byzantinischem Gebiet befand, bemerkt der Verfasser, daß die Stadt sich auf einer Insel erhob.

Die einzige Insel (die im 11. Jh. und in der Zeit die sich von der Mitte des 13. Jh bis zur ersten Hälfte des 15 Jh. erstreckte intensiv bewohnt war), die zwischen der Donaumündung und Silistra (letzte Donaustadt, wenn man sich nach Osten wendet, die von den Bulgaren bewohnt war) lag, ist Păcuiul lui Soare. Hier vefindet sich eine wehrhafte Festung, die am Ausgang des 10. Jh. erhoben wurde. Im Schutze ihrer Mauern entfaltete sich hier eine intensive zivile Tätigkeit. Die archäologischen Grabungen brachten außer Waren, die aus den verschiedensten Teilen der damaligen Welt engeführt waren auch Hyperperen aus Vicina sowie zw Goldwaagen als Licht, die dazu dienten das Gewicht dieser Münzen zu prüfen. Folglich bilden die Beweisgründe wie der inselhafte Charakter der Siedlung von Păcuiul lui Soare, die chronologische Übereinstimmung der Zivilisationsschichten mit den historischen Entwicklungsstufen der Stadt Vicina, die Dichte der archäologischen Schichten die Begr ndung zur Lokalisation von Vicina in Păcuiul lui Soare, was auch der Verfaie Meinung daß die Entwicklung und Tätigkeit von Vicina sich in Verbindung mit der Walachei und mit Oltenien abspielte und nicht mit der Moldau.

R. CIOBANU

ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI PORTUARE DIN DOBROGEA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA ȘI ÎN SECOLUL AL XIV-LEA.

Istoria civilizației, în sensul cel mai larg al noțiunii, constituie o preocupare majoră a istoricilor contemporani, avînd ponderea cea mai însemnată în istoriografie [1]. La al XII-lea Congres internațional de științe istorice — Viena 29 august — 5 septembrie 1965 — în timpul discuțiilor generate de prezentarea rezumatului raportului „Legături și concurențe ale căilor maritime și terestre în cadrul comerțului internațional de la sfîrșitul evului mediu pînă în secolul al XIX-lea [2], a fost ridicată o problemă de interesantă, extrem aceea a civilizațiilor portuare [3], ale căror trăsături vor trebui definite de cercetările viitoare.

Istoricii români au fost atrași de prezentarea noului aspect al istoriei civilizației, cel al civilizației orașelor porturi [4], al căror trecut a fost obiectul a numeroase scrieri anterioare ce pornesc de la primele studii moderne ale domnului cărturar D. Cantemir [5] și merg pînă în secolul nostru cînd au fost

---

[1] Nu mai reluăm discuția despre importanța istoriei civilizației în istoriografie, deoarece problema este extrem de cunoscută. Ținem să relevăm apariția în ultimii ani a noi colecții monumentale de istoria civilizației: Anglia:"The History of civilisation", ed. Cambridge University. Franța: Colecția „Les grandes civilisations", ed. Artaud, Paris; tot în Franța se predau anual la Poitiers cursuri estivale tradiționale avînd ca temă istoria civilizațiilor (în ultimul timp cursul a avut ca subiect istoria civilizației romanice); în România se pregătește publicarea colecției Istorie și civilizație, ed. Academiei R.S.R. care urmărește ca începînd din 1970 să pună la dispoziția publicului, lucrări de importanță majoră, la cel mai înalt nivel științific.

[2] Comité International des Sciences Historiques — XII-eme Congrès international des Sciences Historiques — Vienne, 29 août — 5 septembre 1965. Rapports — III. Commissions Vienne, 1965, pp. 159—167.

[3] Ibidem, p. 160.

[4] Un aspect al istoriei civilizației portuare, localizarea porturilor medievale a fost pusă în primul plan al cercetării istoricilor români. Spre exemplu, comunicările Oct. Iliescu „Localizarea vechiului Licostomo"; C. C. Giurescu „Unde a fost Vicina", prez. la Ses. Org. de muz. Delta Dunării, Tulcea, 1 iunie 1969; P. Diaconu — „Unde a fost Vicina", prez. la Inst. de arheologie, Buc., 5 febr. 1970; precum și articole: S.C.I.V. 1—4 195 pp. 295-307.

[5] Dimitrie Cantemir.

— Descriptio Moldaviae, București, 1872, traducere românească, București, 1875.

— Istoria Imperiului Otoman, Creșterea și scăderea lui, traducere de Ios. Hodoș, București, 1876. p. 177, n 26; 273, n 89;

— Idem Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor, București, 1901.

dedicate monografii unor porturi dunărene ca Vicina [6] și Chilia [7] sau au fost rezervate numeroase pagini din lucrările de sinteză pentru orașele de pe malul Dunării și de pe litoralul Mării Negre. [8]

Propunîndu-ne a continua valoroasa tradiție a istoriografiei românești în cercetarea trecutului unor orașe dintre care multe sînt astăzi dispărute, am ales o temă prin care, urmărind activitatea genovezilor în Dobrogea, să evidențiem o serie de aspecte ale civilizației portuare — înfățișarea așezărilor și diferența între ele, lista porturilor medievale dobrogene și identificarea locurilor unde au ființat și în fine discutarea problemei locuitorilor porturilor din punct de vedere al compoziției etnice, al organizării politico juridice, militare și religioase. Pentru alcătuirea studiului de față, o încercare de a privi în ansamblu, pentru întreaga Dobroge, problemele enumerate, am folosit concluziile studiilor precedente, care au trasat liniile cadrului general, am îmbinat ansamblul izvoarelor istorice și am utilizat izvoare noi, inedite, recent descoperite. Ne referim la registrul notarului genovez Antonio di Podenzolo, locuitor al Chiliei între 1360—1361, al cărui manuscris a fost descoperit de un bun cunoscător al arhivelor italiene, Robert-Henri Bautier [9]. Fotocopia manuscrisului se află la cercetătorul Octavian Iliescu, șeful cabinetului numismatic al Academiei R.S.R., căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea pe care a avut-o de a ne pune la dispoziție această sursă conținînd date valoroase pentru istoria economică și cotidiană a Chiliei și a Dobrogei și în același timp pentru faptul de a ne fi comunicat o parte din rezultatele cercetărilor domniei-sale, pe marginea registrului cartular. [10]

---

[6] G. I. Brătianu — „Vicina" — Buc., 1922; idem „Recherches sur Vicina et Cetatea Albă", col. Studii de istorie generală, Buc., 1935; idem Vicina II Nouvelles etudes, Buc. 1940.

[7] N. Iorga. Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe, Buc. 1899 (1900), 418 (420) p. cu completări ulterioare ale aceluiași autor. Lucrări noi despre Chilia și Cetatea Albă, în Analele Acad. Române, secț. ist. ș.a. III-a, 5(1925—1926), Cele două Chilii, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice" 32 (1929).

[8] G. I. Brătianu, Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIII-e siécle — ed. Libr. Orientalist Paul Gauthmer, Paris, 1929.

N. Iorga — Istoria comerțului românesc, Buc., 1925, II vol.;

B. Cîmpina — Despre rolul genovezilor la gurile Dunării între sec. XIII—XV — în Studii I, 1953, pp. 191—237 (I) și Studii 3/1953 pp. 37—81 (2); P. P. Panaitescu — Legăturile moldopolone în sec. XV și problema Chiliei în Romano — Slavica III/1958 pp. 95—115;

C. C. Giurescu — Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești sec. X — mijl. sec. XVI Buc., 1967; pp. 200—213; R. St. Ciobanu — Genovezii și rolul lor istoric în Dobrogea în sec. XIV în Pontice II, 1970 pp 401 — 413.

[9] Robert Henri Bautier — Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italiennes in Mélanges d'archeologie et d'histoire (Ecole française de Rome) 60 (1948) p. 188.

[10] Manuscrisul aflat la Oct. Iliescu arată clar că registrul a fost scris de două persoane și anume, de un nepot al notarului, practicant, și de A. di Podenzolo. Ultima parte scrisă de A. di Podenzolo este greu lizibilă și pune în fața cercetătorului necesitatea rezolvării a numeroase probleme de paleografie. Manuscrisul este incomplet, din el lipsind începutul și sfîrșitul. Două documente datate 17 februarie și 8 mai 1361 poartă la sfîrșit acte adițional datate 21 mai — 9 iunie 1361.

În fine, alt act — 31 martie 1361 face mențiunea unui contract încheiat în fața notarului la 25 octombrie 1360. Deci, putem prelungi activitatea notarului marcată de cele 100 de acte din registru 27 noiembrie 1360 — 12 mai 1361; la durata 25 oct. 1360 — 9 iunie 1361 cf. Oct. Iliescu „Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle in Nouvelles etudes d'histoire 3/1965, p. 105.

Trecutul frămîntat al „Țării lui Dobrotici", [11] prezintă un moment, deosebit la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea cînd „particularismul renăscut" al vieții [12] locale se accentuează, se cristalizează viața socială, fenomene care se reflectă în viața politică unde apare un „stat de importanță pontică" [13], statul feudal dobrogean. În istoria Dobrogei, care a avut în trecutul României rolul de punte peste care s-au vehiculat în ambele sensuri bunurile materiale cu care se făcea comerț și de poartă prin care au trecut bunurile spirituale ale popoarelor venite de peste mări și ale românilor, civilizația orașelor porturi a avut un rol de o importanță indiscutabilă prin viața și legăturile ei, încadrîndu-se în caracteristicile specifice regiunii — mozaic de popoare și regiune propice pentru comerț — trăsături derivate din rolul ei istoric.

Tabloul etnic al Dobrogei, adevărat mojar al popoarelor, a fost completat la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea prin venirea a două neamuri noi: turcii selgiucizi, care au întemeiat în jurul Babadagului prima așezare turcească din Europa și italienii, negustori din Republica Genova. Deși nu constituie subiectul studiului de față, trebuie acordată o mențiune specială istoriei celor 10.000 de familii de turci [14] veniți din Anatolia sub conducerea unui locotenent al lui Issedin, Saru-Saltuk [15], al cărui mormînt pretinde să-l fi văzut Ibn Batuta [16]. Credem că s-ar putea trage concluzii interesante referitoare la aceștia dacă s-ar corobora datele furnizate de izvoarele istorice cu acelea obținute în urma cercetărilor filologice. Turcologul T. I. Kowalski [17], studiind limba turcilor din Bugeac și din Dobrogea între cele două războaie mondiale, moment în care se mai puteau surprinde elemente lingvistice astăzi dispărute, a ajuns la concluzia că se suprapun trei dialecte ale ale limbii turce: 1) urmele unei limbi septentrionale arhaice, probabil a pecenegilor și cumanilor înrudiți cu selgiucizii; 2) un dialect vorbit de un grup puternic meridional anterior invaziei osmanlîilor, desigur turcii selgiucizi; 3) în fine, un ultim stat, al turcilor osmanlîi, stabiliți în Dobrogea la începutul secolului al XV-lea după includerea regiunii între posesiunile statului otoman.

---

[11] Numele de Țara lui Dobrotici era acela care se dădea în documentele vremii Dobrogei. Spre exemplu, titlul lui Mircea cel Bătrîn: „Terrarum Dobrodicii despotus et Trestri dominus" cf. D. Onciul, Mircea cel-Bătrîn, Buc., 1918, p. 9 Jirecek. Gesch. der Serben, II, 1. p. 130; Documente privind Istoria României. Veacul XIII, XIV și XV, B, Țara Românească (1247—1500) ed. Academiei R.P.R., 1953, Buc., Doc. nr. 28.

[12] Istoria României ed. Acad. R.P.R., Buc., 1962, vol. II, p. 358.

[13] G. I. Brătianu. Recherches sur Vicina.. ed. cit. pp. 82; N. Iorga, Veneția în Marea Neagră: I. Dobrotici în an. Ac. Ron., S. II, T. XXXXVI — 1913—1914 — Mem. Sect. Ist. p. 1050, P. P. Panaitescu: Mircea cel Bătrîn, București, 1944, p. 208.

[14] Pentru istoria turcilor selgiucizi veniți în Dobrogea a se vedea: Paul Witlek — Jazijioghlu Ali, On the Christian Turks of the Dobroudja în Bulletin of the School of Oriental and African Studies XIV (1952).

[15] Pentru Saru-Saltuk și creștinismul schismatic al selgiucizilor a se vedea: J. Deny, Sarî-Saltîk Dede, în E. I. IV p. 177—178; idem Sary-Saltyk et le nom de la ville de Babadaghi în Mélanges Emile Picot, p. II.

[16] Cf. Călători străini despre Țările Române, ed. Științifică, Buc., 1968, ediție M. Holban, pp. 4—8.

[17] T. Kowalski, Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est Polska Ak. Nonietnosci, Mem. de la comm. orientaliste no. 16, Krakow, 1933. cf. le com pte-rendu de P. Stok Rev. Internationale des Etudes Balkaniques, I (1934) p. 296.

Cunoscînd, datorită cercetărilor eruditilor [18], care era situaţia din punct de vedere etnic, ne punem întrebarea dacă nu cumva Saru-Saltuk a cunoscut-o fapt care l-a determinat să ceară basileului Mihail VIII în 1263 aprobarea de a se aşeza într-o regiune în care locuiau oameni de acelaşi neam cu el În orice caz, turcii selgiucizi enclavă în rîndurile populaţiei româneşti numeroasă în nordul Dobrogei [18], formează una din componentele etnice importante ale statului feudal dintre Dunăre şi mare, accentuîndu-i caracterul original.

Direct legată de subiectul studiului de faţă este stabilirea genovezilor în Dobrogea. Loviţi de veneţieni care în 1258 le-au distrus principalul punct comercial din Mediterană, factoria de la Saint-Jean d'Accre [19], genovezii neputîndu-se reface în vechile puncte unde întîmpinau opoziţia Veneţiei, au căutat noi debuşee. În 1261, coincizînd interesele lor cu ale basileului Mihail VIII Paleologul, s-a încheiat între cele două puteri tratatul de la Nymphea prin care bizantinii primeau sprijinul flotei genoveze, absolut necesar pentru recucerirea Constantinopolului, iar genovezii dreptul de a face comerţ în Marea Neagră [20], de facto dreptul de monopol în bazinul pontic. [21]. În condiţiile în care Imperiul Mongol asigura legăturile comerciale pe uscat de la gurile Volgăi pînă în China şi Taivan, iar bazinul pontic era o placă turnantă a comerţului dintre Asia şi Europa, [22] „ansamblul stabilimentelor genoveze din Marea Neagră a depăşit în complexitate şi proporţii toate celelalte constelaţii coloniale create de Genova în evul mediu". [23].

Buni navigatori, întrebuinţînd tipul de corăbii numite taride, [24] care le permiteau să acosteze în locuri în care adîncimea apei era redusă, să pătrundă adînc pe fluvii, genovezii au folosit informaţiile primite de la bizantini şi s-au aşezat fie în puncte în care erau centre comerciale ale grecilor, fie în locuri în care populaţia era favorabilă schimbului. Teritoriul Dobrogei, fostă provincie a Imperiului Bizantin cu numeroase centre de schimb, cu o populaţie posedînd din belşug bunuri care îi interesau pe aceia dornici de a face negoţ în M. Neagră, i-a văzut pe genovezi aşezîndu-se pe pămînturile sale imediat după ce au trecut Bosforul.

În sec. XIV aspectul aşezărilor genoveze de pe litoralul pontic şi din Dobrogea varia după importanţa şi mărimea localităţii în care se stabiliseră.

---

[18] P. P. Panaitescu: Originea populaţiei în Dobrogea nouă — Buc. 1940;
C. C. Giurescu: Informations sur la population roumaine de la Dobroudja dans les cartes medievales et modernes, Revue Roumaine d'histoire 3/1965.

[19] G. I. Brătianu: Recherches sur le commerce genois p. 324; R. S. Lopez — Irving Raymond, Medieval trade in the Mediterranean World — Columbia University Press — New York, 1955, p. 125.

[20] Idem Irving Raymond, Medieval trade in the Mediterranean World — Columbia Univ. Pres, p. 124.
G. I. Brătianu — Recherches sur le commerce, ed. cit. p. 270.
M. Berza: La Mer Noire à la fin du Moyen Age, in Balcanie IV, 1941, p. 420.

[21] R. S. Lopez — Irving Raymond, op. cit. p. 124 — tratează în mod special monopolul genovez în Marea Neagră.

[22] M. Berza — op. cit. pp. 420—425.

[23] R. S. Lopez, Storie delle colonie genovesi, p. 362.

[24] R. S. Lopez — Irving Raymond... op. cit. p. 228 în notă. Taridele erau corăbii de de lungime redusă care făceau trecerea de la galere mai solide, mai largi, mai rapide la nef, care era mai încăpătoare, dar mai fragilă şi se baza pe pînze. Pînzele erau un mijloc mai ieftin de propulsie, dar navigaţia împotriva vîntului nu era perfecţionată în sec. XIV.

Inițial se pare că toate așezările genoveze, factorii sau emporia, plasate în orașe sau în locuri favorabile schimbului aveau aceași înfățișare — un antrepozit alcătuit din una sau mai multe magazii, un port, cîteva case de locuit și un punct fortificat care servea drept adăpost în timpul conflictelor cu localnicii sau în momentul în care erau atacați pentru a fi jefuiți [25]. Unele așezări au evoluat, s-au impus, transformîndu-se rapid în orașe cum a fost cazul Licostomo, Chiliei sau al celui mai faimos port dobrogean — Vicina. Diferența între localități nu se oglindește numai în vestigiile arheologice, ci constituie o realitate vie în mintea oamenilor medievali care fac net distincția între orașe și celelalte localități, diferență pe care o consemnează documentele epocii.

Itinerarul grec [26], alcătuit probabil de un matelot care cunoștea bine țărmurile M. Negre, [27] datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea [28], în enumerarea localităților specifică: „De la Arghiros, pînă la Licostomo, adică pînă la gura rîului Vicinei sud-nord sînt 380 mile. Pe acest drum... Caliacra este 1 oraș și pe această gură (gura Licostomo) este orașul Licostomi, Licostomi este un oraș". [29]

O hartă nautică anonimă datată de editor în 1534 „dar de bună seamă copiată după un model din secolul al XV-lea" [30], însemnă cu cerneală roșie Chilia, Licostomo, Caliacra, Varna, orașe cunoscute ca centre comerciale genoveze făcînd parte dintre cele enumerate în lista de mai sus. Ele se numără între cele mai însemnate localități de pe litoralul pontic: Pera, Constantinopol, Messembria, Moncastro etc., deasemeni marcate cu cerneală roșie pentru a le diferenția de localitățile de mică importanță economică, probabil, cu caracter rural, scrise cu cerneală neagră. Pare ciudat că nu au fost amintite localități importante ca Vicina dar omisiunea este explicabilă dacă ne gîndim la data la care au fost alcătuite cele două documente puse în discuție, dată la care Vicina decăzuse, iar locul ei fusese luat de Chilia și la regiunea pe care o reflectă — litoralul mării — hărțile nepreocupîndu-se de situația din interior. Consultarea izvoarelor cartografice medievale, a căror importanță a fost relevată în numeroase rînduri, ne permite cu relativă ușurință să alcătuim lista localităților folosite de genovezi, indiferent de caracterul urban sau rural al așezărilor. La sfîrșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea, pe litoralul dobrogean al Mării Negre și pe malurile Dunării se înșirau de la nord la sud următoarele puncte comerciale genoveze: Licostomo, (în apropiere

---

[25] Negustorii din Dobrogea se plîng adesea că au fost jefuiți de localnici sau de tătari. Cf. N. Iorga — Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades, Buc., 1901, col. I, p. 11 și urm.

Este cunoscut atacul lui Uimur-Beg din Aidin, analizat de P. Lemerle în „L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Recherches sur la geste d'Umur Pacha, Paris, 1957.

Matilda Alecsandrescu-Dersca, L'expedition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337—ou 1338) în Studie et acta orientalia, 2 (1959), 1960.

[26] Călători străini despre Țările Române, ed. cit. pp. 15—16.

[27] Ibidem, p. 13.

[28] Studii și cercetări de istorie veche VIII nr. 1—4, 1957, pp. 296—297.

[29] Călători străini despre Țările române, op. cit. p. 15—16.

[30] cf. Oct. Iliescu: Localizarea vechiului Licostomo, lucr. în manuscris. Autorul demonstrează logic că originalul hărții datează din perioada 1402—1453.

de Periprava), Chilia, (Chilia)[31], Vicina[32], Solinae (Sulina), Sancti-Gyorgyi (Sf. Gheorghe)[33], Aspera (Cernetul)[34], Donavici (Dunavăţ), Bambola[35], (Yeni-Sale) Brilago, Proslaviza (poate Prislava – Nufărul aproape de Tulcea)[36], Grossea[37] Zanavarda[38], Costanza (Constanţa) Laxiluccio (Capul Sabla)[39], Seluda, Mangalia (Mangalia) şi Caliacra (Caliacra), Cavarna, Carbona, în apropiere de Balcic, Cranea (Ecrene), Castrici, Varna (Varna) (din R. P. Bulgaria).

Trebuie să ţinem seama de criteriul ce stă la baza înscrierii unei aşezări pe o hartă de acest tip. Localitatea trebuia să fie un centru de schimb şi în acelaşi timp un loc bun pentru acostarea corăbiilor. Este posibil ca genovezii să nu fi indicat în hărţile lor toate localităţile în care vieţuiau deoarece unele dintre ele nu erau centre comerciale de prim rang nu aveau porturi bune şi aveau rolul special de fortăreţe care formau un sistem de fortificaţii în nordul Dobrogei[40]. În această situaţie s-ar putea să fie Hîrşova şi cetatea Yeni-Sale care deşi prezintă în mod cert elemente de tehnică constructivă şi de stil arhitectonic care arată că au fost ridicate de genovezi cel puţin într-o anumită fază constructivă nu sînt clar indicate pe portulane.[41] După unele păreri[42], s-ar putea identifica localitatea Hîrşova cu Grosea. Mai dificilă este identificarea cetăţii Yeni-Sale situată pe o înălţime ce domină împrejurimile lacului Razelm-Babadag şi ale braţului Dunării, Dunavăţ pe care puteau naviga cu uşurinţă corăbiile genoveze.[43] Este greu de presupus

[31] N. Iorga şi cei care-i împărtăşesc părerea afirmă că localitatea genoveză este pe insulă, Chilia Veche (N. Iorga, Lucruri despre Chilia şi Cetatea Albă, în Analele Ac. Române. P. P. Panaitescu emite ipoteza că localitatea genoveză este pe ţărmul stîng al fluviului (Chilia Nouă) (Mircea cel Bătrîn, ed. cit. Buc., 1944 pp. 297–303).

[32] vezi nota 52.

[33] Unii geografi mai vechi ca C. Brătescu cred că Sancti Giorgy este identic cu Giurgiu. S-a demonstrat că în realitate este Sf. Gheorghe din zilele noastre.

[34] N. Grămadă emite ipoteza că Aspera ar putea fi identificată cu Cernetul. (La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo — în Ephemeris Dacoromana IV, pp. 230–232)

[35] Bambola sau Pampulo a fost identificat cu Ostrovul Bisericuţa (cf. SCIV VIII nr. 1–4, 1957, p. 302). Credem că această localizare este greşită, iar Bambola trebuie identificată cu Yeni-Sale. Pentru argumentare: P. Ciobanu-Cetatea Yeni-Sale în B.M.I. 1/1971.

[36] Pentru Prislava sînt încă discuţii ample. A se vedea N. Grămadă op. cit., loct. cit.; şi Rev. Roum. des Etudes sud-est européennes II (1–2) 1968.

[37] M. Popescu — Spineni afirmă că Grosea ar putea fi identificată cu Hîrşova (România în istoria cartografiei pînă la 1600, Buc, 1938, vol I. I, p. 82).

[38] Kretschmer face o identificare foarte puţin probabilă. Zanavarda-Cernavodă — Die Italienische Portolane des Mittelalters p. 612. Prof. N. Grămadă propune identificarea cea mai apropiată de realitate plasînd Zanavarda în apropiere de gura Portiţei (N. Grămadă — La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo în E.D. în op. cit. p. 240.)

[39] Laxilucio sau Lasilu a fost identificat pentru prima dată cu Capul Sabla de I. G. Brătianu: Recherches sur le commerce... ed. cit. p. 118.

[40] Cf. S. Lambrino – Revista Ist-Rom. IX/1339, pp. 498–502, P. P. Panaitescu îi preia ipoteza şi i-o susţine în Mircea cel Bătrîn, ed. cit. p. 209.

[41] Pt. Hîrşova vezi Nota 37 şi R. St. Ciobanu, Un monument istoric puţin cunoscut: Cetatea feudală de la Hîrşova, în Bul. Monumentelor istorice 1/1970; Este ciudat că pentru Yeni-Sale, nu s-au făcut propuneri de identificare cu localităţile înscrise pe hărţile genoveze, deşi cetatea este indiscutabil genoveză. Propunem o identificare cu Bambola. (Vezi Portulanul lui M. Sanudo în Călători străini despre ţările române, ed. cit. p. 69).

[42] Vezi nota 37.

[43] Cetatea Yeni-Sale este astfel situată încît poate supraveghea cu uşurinţă navigaţia pe lacul Babadag şi intrarea pe braţul Dunavăţ. În sec. XII–XIV, după cum a avut amabilitatea să ne informeze conf. dr. doc. P. Coteţ, ambele erau navigabile. Interesant este faptul că în apropiere de Yeni-Sale trecea drumul comercial Constanţa–Tulcea uşor de supravegheat din cetate

că Yeni-Sale era un punct comercial propriu-zis — poziția cetății facea dificilă transportarea mărfurilor, dar, probabil, aici era reședința negustorilor genovezi care își ridicaseră o așezare întărită pentru a fi apărați de eventualele atacuri ale localnicilor. Monedele descoperite la Yeni-Sale în 1939 și în 1942[44], una dintre ele datînd din jurul anului 1310[45], imitație după monedele tătărăști, probabil emisiuni locale[46], constituie un nou indiciu al prezenței genovezilor la Yeni-Sale, deoarece ei erau aceia care emiteau și puneau în circulație astfel de monede la acea dată, după informațiile pe care le avem pînă în momentul de față.

Tezaurele monetare, unul datînd din timpul lui Petru Mușat, al doilea din timpul lui Mircea cel Bătrîn, întăresc ipoteza, dar în același timp îl fac pe cercetător să se întrebe ce i-a determinat pe locuitorii cetății să le ascundă. În cazul cetății Yeni-Sale răspunsul este dificil de dat deoarece genovezii erau singurii care emiteau și puneau în circulație monede de acest tip (au fost găsite monede asemănătoare la Isaccea, Păcuiul lui Soare, Cernavodă) și deoarece cetatea este foarte aproape de Babadag, centrul turcilor selgiucizi cu care, probabil, avea legături despre natura cărora nu se poate spune nimic.

Este posibil ca tezaurul din timpul lui Petru Mușat (1374—1391) să fi fost ascuns cu prilejul luptei lui Dobrotici împotriva genovezilor, cînd despotul dobrogean a distrus o serie de castele genoveze. Cronicarul turc Sükrülah[46 bis] spune clar că în 1413 în timpul expediției de pedepsire a lui Mehmet I împotriva lui Mircea zidurile cetății erau ruinate, iar turcii au poruncit să fie refacute. Știrea întărește ipoteza atacului lui Dobrotici împotriva cetății care se pare (fiind găsită într-o stare proastă) a fost ocupată pentru scurt timp de turci, presupunere pe care o emitem pe baza celor spuse de Sükrülah și a descoperirii la Yeni-Sale a unor monede de la Baiazid Ilderim cele mai vechi monede turcești de pe teritoriul României[47], aflate actualmente la Muzeul arheologic Constanța.

---

[44] Tezaurele monetare provenind de la Petru Mușat și Mircea cel Bătrîn au fost descoperite în timpul campaniei de săpături arheologice din 1939 (cf. S. Lambrino op. cit. Informația o folosesc P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, ed. cit. p. și C. C. Giurescu. Ist. Românilor, Buc., 1945, ed. V. vol. I, p. 477—478

[45] Moneda a fost descoperită la 6 sept. 1942, are pe o parte tamgaua Hoardei de Aur și anul Megirei 710 (1307—1308) (Anul nu a fost bine citit inițial. Ulterior, într-o discuție cu cercetătorul O. Iliescu pe marginea acestei monede domnia-sa mi-a comunicat corectura. În loc de 810 anul 710). Pe revers moneda are o cruce cu brațele terminate în T. Aspectul monedei, asemănarea ei cu acelea găsite la Uzum-Bair (1962—1963) ne îndreptățește să afirmăm că este o monedă emisiune locală a orașelor locuite de genovezi. Fotografia și un scurt comentariu al descoperirii au fost publicate în Studii și cercetări de numismatică, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1958, vol. II, p. 456. In legătură cu monedele genoveze a se vedea comunic lui O. Iliescu: Emisiuni locale-Tulcea 1969.

[46] Cercetătorul O. Iliescu demonstrează faptul că orașele porturi din Dobrogea emiteau monede proprii care circulau pe tot teritoriul regiunii. Un exemplu des citat de domnia-sa în ultima vreme sînt „asprii de Chilia".

Cf. O. Iliescu, G. Simion — Le grand tresor des monnaies et lingots de XIIII-ème et XIV-ème siècle trouvée enDobroudja septentrionalle — în Rev. des etudes sud-est europeene II (1—2) 1964, pp. 217—229; O. Iliescu, Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'aprés un source inedite de XIV-eme siecle in Nouvelles études d'histoire 3/1965 în note pp. 113—116.

[46] bis. Cf. Cronici turcești privind țările române secolele XV-mijlocul sec. XVII. Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1966, Publ. M. Guboglu, M. Mustafa pp. 31—32

[47] Cele mai vechi monede turcești de pe teritoriul României, cunoscute pînă în momentul descoperirii tezaurelor de la Yeni Sale, erau din timpul lui Mohamed I. Monedele de la Baiazid Ilderim, care aruncă o lumină nouă asupra raporturilor monetare din Dobrogea ele se află la Muzeul arheologic Constanța — cabinetul numismatic.

Găsirea monedelor aici, a unui tezaur indică faptul că locuitorii din cetate practicau probabil schimbul folosind un port din apropiere, ale cărui urme sînt astăzi dispărute.

La cetatea de la Hîrşova, [48] ale cărei ruine din epoca feudală se văd în picioare pe malul Dunării, se distinge la fel de clar ca şi la Yeni-Sale cu care este similară ca tehnică de construcţie, o fază constructivă genoveză [49]. Este frapantă asemănarea dintre zidul de sud al cetăţii de la Hîrşova şi zidul cetăţii de la Sudak, [50] construcţie genoveză din Crimeea plasată tot „an rocca", tot cu un port fortificat. Din păcate, săpăturile arheologice de la Hîrşova au fost sumare, de investigaţie, deci nu pot întări ipotezele asupra originilor şi primelor secole de existenţă ale cetăţii.

Identificarea localităţilor în documentele medievale cu locurile unde au fiinţat apusele porturi, astăzi oraşe, sate sau locuri pustii, a provocat ample discuţii în istoriografie.

Pentru a ajunge la localizări exacte desigur că trebuiesc făcute cercetări pentru fiecare localitate în parte. Pentru o serie de porturi medievale s-au făcut identificări care sînt aproape indiscutabile: Chilia — Chilia [51], Solinae — Sulina, Sancti-Giorgy — Sf. Gheorghe, Costanţa — Constanţa, Laxilucio — în apropiere de capul Şabla, Mangalia — Mangalia, Caliacra — Caliacra, Carbona — în apropiere de Balcic, Cranea — Ecrene, Varna — Varna. Identificarea celorlalte localităţi suscită încă discuţii vii, ca în cazul misterioasei cetăţi Vicina, [52] pentru care o nouă propunere de localizare nu ar fi utilă deoarece ar duce la înmulţirea ipotezelor, fără a oferi o soluţie definitivă, pe care o poate da numai arheologia. În orice caz trebuie făcută o remarcă în legătură cu localizarea care întruneşte azi cele mai multe adeziuni, cu Isaceea, deoarece ni se pare ciudat că în scrierile cronicarilor turci, care după unii ar fi schimbat numele de Isaceea în Saggi-Sacea nu este pomenit niciodată topicul Vicina ca al doilea nume.

Presupuneri mai mult sau mai puţin justificate s-au făcut şi în alte cazuri. Aspera a fost identificată cu Cernetul [53], Bambola cu Ostrovul Bisericuţa, [54]

---

[48] Pt. discutarea şi demonstrarea existenţei unei faze constructive genoveze vezi R. Ciobanu. Un monument istoric puţin cunoscut: cetatea feudală de la Hîrşova în Bulet. Monum. istorice 1/1970 şi Idem — Genovezii şi rolul lor istoric în Dobrogea în sec. XIV în Pontice 2/1970.

[49] Pt. discuţiile asupra asemănărilor vezi R. St., Ciobanu. Un monument istoric. Loc. cit. Idem. Genovezii şi rolul lor... Loc. cit. şi R. Florescu — Ghidul monumentelor arheologice din Dobrogea, Ed. Meridiane, Buc., 1968, pp. 18—22 şi 81—82.

[50] C.O. Visotki-Ghenuetka fortetia ed. Budivelnik-Kiev 1968.

[51] Pt. discuţia asupra Chiliei vezi nota 31.

[52] Pentru localizarea oraşului Vicina la actualul MĂCIN vezi W. Tomaschek. Zur kunde der Hamus-Halbinsel, II, în Sitzungsberichte der Kaiserlichen Academie Von Wissenschaflen phil. hist. Classe, Viena, 113/1886, p. 302; Pentru Vicina-Isaccea (ipoteză care întruneşte azi cele mai multe adeziuni) N. Grămadă-Vicina, Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului, extras din Codrul Cosminului, Cernăuţi; 1925; p. 26,

Pentru Vicina — Mahmudia, G. I. Brătianu — Recherches sur Vicina... p. 69, 91.

Pentru Vicina — Păcuiul lui Soare, P. Diaconu „Unde a fost Vicina" — comunic. prez. la Inst. de arh. Bucureşti, 5 februarie 1970 (nu am socotit necesar să cităm şi numele autorilor care s-au raliat la una sau la alta din părerile exprimate mai sus.)

[53] Vezi nota 34.

[54] Vezi nota 35.

Proslaviza cu Nufărul [55], Zanurarda cu Cerna-Vodă, [56], Grosea cu Hîrşova [57]. Ipotezele acestea sînt foarte greu de admis. În cazul Zanuvardei este foarte greu de presupus că ar fi Cerna-Vodă, [58] în acela al Groseei că ar fi Hîrşova etc. [59], pe de o parte, datorită neclarităţii şi contradicţiei dintre izvoarele scrise, pe de altă parte, datorită cercetărilor arheologice insuficiente pentru epoca feudală.

Interesantă este discutarea localizării vechiului Licostomo despre care s-a scris mult timp că ar fi identic cu actuala Chilie [60], identificare pusă sub semnul întrebării în urma cercetărilor recente. Primul istoric care a identificat Chilia cu Licostomo a fost eruditul D. Cantemir care a venit cu această identificare în mai multe rînduri fără a indica izvoarele pe care şi-a fundat afirmaţia [61]. În cele două veacuri şi jumătate care ne despart de epoca în care a scris D. Cantemir părerea i-a fost împărtăşită de călătorul german N. Kleeman, [62] cartografii italieni C. Desimoni şi L. T. Belgramo, [63] bibliotecarul din Stuttgart, W. Heyd [64] care de altfel îşi schimbă repede părerea datorită cercetărilor documentare. [65] N. Iorga este cîştigat de adepţii acestei ipoteze şi aduce o serie de argumente în favoarea identificării Chiliei Vechi cu Licostomo [66]. De la el ipoteza se transformă în axiomă pentru o mare parte dintre istoricii români sau străini: N. Bănescu [67], G. I. Brătianu [68], N. Grămadă [69], O. Gorca [70] M. Popescu-Spineni [71] C. C. Giu-

---

[55] Vezi nota 36.

[56] Vezi nota 37.

[57] Vezi nota 38.

[58] Spre exemplu, a se vedea cum plasează această localitate portulanul lui Marino Sanudo (Căl. străini despre Ţ. Române ed. cît. p. 69). Zanuvarda este pe litoral.

[59] În cazul Groseii care apare şi sub numele de Grossea, Groxeo, Groxea, Grosida este aceeaşi situaţie, localitatea apare pe litoral (pentru diversele denumiri a se vedea M. Popescu-Spineni op. cit. pp. 83—85).

[60] Personal, în articolul „Genovezii şi rolul lor istoric în Dobrogea în sec. XIV" loct. cit am admis această identificare punînd-o sub semnul întrebării, deoarece eram în cursul efectuării cercetărilor pentru reconstituirea drumului parcurs de Oct. Iliescu.

[61] D. Cantemir — Descriptio Moldaviae, Buc., 1872, p. 4; Trad. rom., Buc., 1875, p. 4. Istoria creşterii şi scăderii Imperiului otoman, trad. de Jos. Hodoş, Buc., 1876, p. 177, nr. 126; 273, nr. 89; idem Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor, Buc., 1901, p. 60.

[62] Nik. Ernst Kleeman, Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1766—1770), Leipzig 1773, trad. franceză Neuchatel, 1780, p. 39 nr. 1 (după N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe, p. 53, 364; călătoria ar fi avut loc în 1778; ibidem p. 257).

[63] C. Desimoni — L. T. Belgramo, Atlante idrografico del medio evo posseduto dal prof. Tammar Luxoro, in Alli della societa ligure di istoria patria, 5, (1867) p. 123, nr. 6, Licostomo — Kilia Boghazi (Chilia Veche).

[64] Gugliemo — W. Heyd., Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo, Veneţia — Torino, 2 vol., 1866—1868 (indicaţii asupra publicării textului original în vol. I, p. XI).

[65] W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age ed. franc. par Furcy-Raynaud 2 vol. Leipzig, 1885—186 p. 5333.

[66] N. Iorga — Studii istorice despre Chilia şi... ed. cit. p. 53.

[67] N. Bănescu, Chilia (Licostomo) und das bithynische, in Byzantinische zeitschrift, 28 (1928) p. 68.

[68] G. I. Brătianu, Recherches sur la commerce genois dans la Mer Noire au XIII-e siècle Paris 1929, p. 117; idem Recherches sur Vicina et Cetatea Albă, p. 31, 46, 75.

[69] N. Grămadă, op. cit. loc. cit. p. 245.

[70] O. Gorka, Bialograd, Kilja a wyprawa Varşovia 1932, p. 3 (Cetatea Albă, Chilia şi campania anului 1479).

[71] M. Popescu-Spineni, op. cit., ed. cit. p. 83.

rășcu [72], Florio Banffi [73], P. Lemerle [74], M. Alexandrescu-Dersca [75], de autorii capitolului IV (3) din volumul II din Istoria României [76], de Francisc Pall [77], P. P. Panaitescu [78], admițînd identificarea,are o poziție net deosebită de ceilalți istorici, considerînd că se poate vorbi numai de două așezări: una pescărească situată pe insulă (Chilia Veche) și cetatea genoveză situată pe malul stîng al fluviului (Chilia Nouă) [79]. Regretatul istoric și-a susținut părerea folosind argumente de ordin istoric [80] strategic [81], comercial și nu și-a schimbat-o în urma obiecțiilor formulate în alte studii. [82].

O părere diferită are cercetătorul francez Robert Henri Bautier care în articolul în care a prezentat registrul lui Antonio di Podenzolo, a afirmat fără a argumenta că Licostomo a fost identificat în mod greșit cu Chilia. Este meritul lui Octavian Iliescu de a fi remarcat afirmația și de a fi trecut la verificarea ei cercetînd cu o seriozitate remarcabilă izvoarele, ceea ce i-a permis să confirme ipoteza lui Bautier, localizînd pentru prima dată în mod veridic vechiul Licostomo la Periprava.

Sursele scrise arată că ambele localități sînt de origină bizantină: Licostomo era inițial un castel fortificat menit să supravegheze traficul pe brațul Vicina sau Licostomo (Chilia de astăzi), iar Chilia propriu-zisă este o reședință eclesiastică depinzînd direct de patriarhie. Cea mai veche știre despre Licostomo neobservată pînă recent [83] datînd din secolul al XI-lea, apare în dedicația unui manuscris al Lexicului lui Photyos — patriarh al Constantinopolului [84], adresat unui fost elev al său, Toma protospatar și arhonte de Licostomion [85]. Știrea este deosebit de prețioasă pentru trecutul așezării deoarece îi arată vechimea, iar din titlul lui Toma se poate deduce importanța așezării.

Despre Chilia — stricto senso — s-a afirmat în istoriografia română că ar fi menționată prin secolul al XII-lea în izvoarele bizantine. N. Iorga interpretînd cronicile bizantine, plasează la Chilia trei evenimente care au făcut vîlvă în Constantinopolul acelei vremi: alungarea lui Alexios II Comneanul

---

[72] C. C. Giurescu, Istoria românilor II, partea a II-a, Buc., 1943, p. 437; idem Principatele române, la începutul sec. XIX pe temeiul hărții ruse din 1835, Buc., 1957, p. 77
Idem Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești... p. 205

[73] Florio Banfi, I. Paesi, Romeni nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento, extras din Bul. Bibl. Romane, Feiburgt, Brisganz 2, 1954, p. 7.

[74] Paul-Lemerle, op. cit. p. 130 și nr. 6 p. 131.

[75] Maria Alexandrescu-Drersca, op. cit. p. 7.

[76] B. Cîmpina — St. Ștefănescu — Formarea statului feudal de sine stătător Dobrogea în Istoria României, ed. Acad. R.P.R., Buc., 1962, vol. II, p. 360.

[77] Fr. Pall, Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului, în Studii 18/1965, p. 619.

[78] P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, ed. cit. p. 297. 303.

[79] Ibidem p. 301.

[80] Ibidem p. 301.

[81] Ibidem pp. 301—302.

[82] P. P. Panaitescu; Legăturile moldo-polone în sec. XV, loc. cit. pp. 96—98.

[83] Helene — Ahrweiler, Byzance et la Mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII—XV siécle Paris 1966, p. 57 și nr. 2, 89 și nr. 1, 101 Importanța acestei mențiuni a fost subliniată în recenzia la lucrarea citată, puclicată în Revue des Etudes sud-est europeennes 4 (1966) pp. 649—650.

[84] A fost patriarh între anii 858—867 și 877—886.

[85] Pentru dedicație a se vedea K. Krumbacher — Geschihte der Byzantinische Literatur, München, 1897, p. 519 și urm.

(1183)[86], fuga lui Andronic II Comnenul (1185)[87] și în fine exilarea patriarhului Iosif de către Mihail VIII (1274)[88]. Ulterior, N. Bănescu a dovedit netemeinicia ipotezei demonstrînd că în realitate izvoarele narative vorbesc de localitatea Chele din Bitinia pe malul asiatic al Mării Negre[89].

Fiind înlăturate ipotezele lui N. Iorga, constatăm că în realitate Chilia apare semnalată pentru prima dată într-o listă a posesiunilor patriarhiei din Constantinopol (1318—1322)[90] unde, printre alte topice dobrogene, apare Chilia sau Licostomo, deci s-ar părea că este vorba de o localitate cu nume dublu. Dar aici putem să afirmăm imediat că se cunoaște cel puțin un caz în care adverbul nu are înțeles alternativ, ci unul copulativ cu o nuanță care exclude întrebuințarea conjuncției obișnuite[91]. Dacă admitem această interpretare, foarte posibilă dacă ținem seama de faptul că de multe ori listele erau alcătuite de la distanță de oameni care nu cunoșteau realitățile locului, atunci singurul argument serios care pleda în favoarea identității celor două localități se dovedește neîntemeiat.

Urmărirea izvoarelor arată că cele două localități în imensa majoritate a cazurilor sînt pomenite separat și foarte rar sînt menționate împreună. Chilia este amintită în 1341 cu ocazia expediției lui Uimur-beg din Aidin care a jefuit orașul[92], iar în 1360 de o plîngere a venețienilor către dogele Republicii Genova în care protestează împotriva monopolului instaurat de genovezi la Chilia unde i-au împiedicat să încarce corăbiile lor cu grîu[93].

Urmărind cronologic izvoarele, avem pentru perioada 25 octombrie 1360 — 9 iunie 1361[94], o serie de informații de un excepțional interes cuprinse în registrul lui Antonio di Podenzolo, mai sus-amintitul notar din Chilia. În urmărirea localizării și diferențierii orașelor Licostomo și Chilia ne interesează două acte, de altfel, după cum crede Oct. Iliescu[95], actele care l-au determinat pe R. H. Bautier să afirme că Licostomo și Chilia nu sînt identice, singurele din registrul care menționează ambele localități. Primul act, 19 aprilie 1361 Francesco Carona recunoaște că a primit la Chilia de la Giovanni Stancone o cantitate de lingouri de argint[96], pentru care se obligă să plătească la Pera 60 perperi aur la 10 zile după ce corabia lui Nicolo di Connado aflată în momentul redactării contractului la gura Licostomo[97] va sosi la Pera[98].

---

[86] I. Iorga, Studii istorice despre Chilia și... ed. cit. p. 32.
[87] Ibidem p. 33—34.
[88] Ibidem p. 34. Izvorul lui Iorga este aici Pachymeres.
[89] N. Bănescu — Chilia (Licostomo) und das bythynische... loc. cit. p. 68—72.
[90] F. Miklosich — J. Müller, Acta et diplomata gracca medii aevi sacra et profana, I, Viena, 1860, p. 95.
[91] Cf. Oct. Iliescu — Localizarea vechiului Licostomo — lucrare în manuscris.
[92] P. Lemerle, op. cit. p. 129—142. M. Alecsandrescu Dersca, op. cit. p. 8.
[93] G. M. Thomas — Diplomatarium veneto-Levantium II, Veneția 1899, p. 57.
[94] Vezi nota 10 pentru datarea manuscrisului.
[95] Oct. Iliescu — Localizarea vechiului Licostomo — art. în manuscris.
[96] Este vorba de Sommi unitate ponderală de argint folosită la Caffa. O. Iliescu îi stabilește greutatea la 206,5 gr; cf. O. Iliescu, G. Simion. Le grand tresor... loc. cit. Se pare că aceste lingouri foloseau drept monedă.
[97] A. Bocham — Sumaria Licostomo — termenul sumaria nu figurează în limbajul obișnuit medieval. O. Iliescu propune traducerea prin liman — lagună Cf. O. Iliescu, op. cit. în ms. Se referă la act nr. XLIV fol. 16 și 17.
[98] Actul nr. XLIV.

La 7 mai 1361, Pietro Perano, proprietarul navei aflată la data încheierii actului la gura Licostomo declară că a primit o cantitate de lingouri de argint la Chilia pentru care va restitui 306 hiperperi și 6 carate aur la Pera la 15 zile după sosirea corăbiei sale în acest port [99]. În cuprinsul actului se observă că notarul începuse să scrie că vasul se află, în „sumaria sive flumine chi" (pentru Chilia nume cu care era familiarizat, greșeala de scris frecventă fiind cunoscută sub numele de lapsus calami), apoi corectează tăind și scriind Licostomo, precizînd „scilicet ad bocham ciusdem sumari Licostomo", probă certă că vasul nu se afla ancorat la Chilia [100], ci în alt port.

În actele expediției lui Amadeo VI di Savoia, supranumit „contele verde [101](1366) pentru readucerea la Constantinopol a a împăratului Ion V Paleologul, împiedicat să revină în capitala imperiului de un conducător politic balcanic [102], este amintit episcdul în care nobilul milanez Antonio di Visconti, „vinovat de brigandaj" [103], a fost închis de despotul dobrogean Dobrotici în „castrum Aquile". [104]

În istoriografia română a fost acceptată părerea lui N. Iorga [105], că Aquile poate fi identificat cu Chilia, Oct. Iliescu [106] crede că nu ar fi Chilia ci Anchialos, argumentînd prin asemănarea numelui medieval al acestei localități Achilo cu Aquile și prin apropierea de capitala lui Dobrotici, Caliacra. Credem că dacă se iau în considerație argumentele lui N. Iorga, apariția în cronica lui N. Costin a numelui de Aheli pentru Chilia, nume la fel de apropiat de Aquile ca și Achilo, dacă se analizează evenimentele în lumina ansamblului izvoarelor (actele venețiene care vorbesc de schelele lui Dobrotici la Dunăre [107], cronica lui Caraldo, dacă se ține cont de rolul real al lui Dobrotici care nu l-a luat prizonier pe Ion V ci l-a ajutat să meargă spre Constantinopol [108], atunci putem rămîne la identificarea tradițională considerînd castrum Aquile — Chilia. Apoi orașul Chilia apare în „Lista orașelor de la Dunăre", izvor rus redactat între 1388—1391 [109], în relatarea retragerii pe Dunăre a lui Sigismund de Luxemburg după lupta de la Nicopole [110] pentru ca după ocuparea

---

[99] Actul nr. LXXIII fol. 27.

[100] Cf. O. Iliescu, op. cit. în ms.

[101] Cronica lui Amedeu publ. de F. Bollati de Saint Pierre, Spedizione din Amedeo VI., recenzie de N. Iorga în Convorbiri literare, 1901, p. 576—7.

[102] M. Holban o dovedește împotriva părerilor tradiționale din istoriografie care afirmau că împăratul bizantin era deținut de Dobrotici. M. Holban — Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului în Studii și materiale de istorie medie I, 1956, pp. 7—63.

[103] N. Iorga — Veneția în Marea Neagră, I Dobrotici loc. cit. p. 149.

[104] Bollati di Saint-Pierre, op. cit. loct. cit.

[105] N. Iorga — Comunicări mărunte în Convorbiri literare, 35/1901, p. 376.

[106] O. Iliescu, Art. cit. în ms.

[107] N. Iorga, Veneția în Marea Neagră: I Dobrotici loc. cit. p. 1048.

[108] M. Holban, op. cit. loct. cit.

[109] Al. Andronic, Orașele moldovenești în sec. XIV în lumina celor mai vechi izvoare rusești în Romano-slavica 11/1963, p. 210, C. C. Giurescu — Tîrguri sau orașe și cetăți... ed. cit. p. 208.

[110] I. Minea-Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund, Note istorice, Buc., 1919, p. 75.

localității de Mircea cel Bătrîn (1402—1404) [111] să apară frecvent în izvoare pînă la cucerirea de către turci (1484). Între 1412 și 1429 [112] este loc de îmbarcare pentru Ion VIII Paleologul care se îndrepta spre Constantinopol [113]. În 1427 Chilia a fost cucerită de moldoveni [114], în 1429 și 1430 a fost atacată fără succes de Dan II [115], în 1447 a fost cedată de Petru II lui Iancu de Hunedoara [116] pentru a fi ulterior reluată, din punct de vedere politic, de Țara Românească. [117] În continuare este pomenită în privilegiile comerciale acordate liovenilor de Petru Aron (1456) [118] și de Ștefan cel Mare (1460) [119], în istorisirea primului atac nereușit al lui Ștefan cel Mare împotriva cetății (1462) [120] și apoi a cuceririi ei (1465) [121] și a clădirii cetății de piatră de la Chilia Nouă de Ștefan-Vodă (1479) [122] și în fine cu ocazia atacului lui Baiazid II (1484) [123].

Licostomo apare mai rar în izvoare dar totuși numele său este destul de frecvent menționat în special în actele genoveze. Castrum Licostomi apare în actele Caffei la 6 mai 1381 [124], la 9 mai 1381 [125], 23 octombrie 1381 [126], 2 septembrie 1382 [127], iar la 17 oct. 1390 [128] și la 5 decembrie 1391 [129] este amintit de registrele de socoteli din Pera pentru ca la 1 aprilie 1392 [130] să fie reamintit în socotelile Caffei și la 28 mai 1403 [131] din nou în registrele massariei

---

[111] Istoria României vol. cit. p. 978 (ptr. instaurarea stăpînirii Țării Românești la Chilia în 1402). C. C. Giurescu, op. cit p. 212 (pentru instaurarea stăpînirii Ț. Românești la Chilia în 1403).

[112] Georgios Sphrantzes, Memorii 1401—1477, ed. V. Grecu, Buc., 1966, XIII, 1. p. 16, nr. r. 23—25.

[113] P. Lemerle consideră revenirea la Constantinopol o reîntoarcere din exil. Conf. Paul Lemerle, Histoire de Byzance, Paris, 1958, p. 452.

[114] P. P. Panaitescu, op. cit., pp. 100—102.

[115] Ibidem p. 101, N. Iorga op. cit. p. 86; Istoria României vol. cit. p. 395.

[116] P. P. Panaitescu, op. cit. pp. 104—107 (Discutarea acestui fapt) În iulie 1450, Bogdan al II-lea se obligă față de Ion de Hunedoara să nu încerce să cucerească Chilia cu sabia, ibidem p. 107.

[117] P. P. Panaitescu, op. cit. pp. 108—109, crede că din 1448 Chilia a făcut parte sub raport politic din Țara Românească avînd însă o garnizoană maghiară. Își motivează afirmația prin expunerea formelor legăturilor feudale dintre voievodul muntean și Matei Corvin — (vezi idem izvoare contemporane cu privire la conflictul dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș pentru Chilia, cf. Fr. Pall, op. cit. p. 623 și urm).

[118] M. Costăchescu — Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, p. 794.

[119] I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, Buc., 1913, vol. II, pp. 279—281.

[120] Laonic. Chalcocondil — Expuneri istorice — traducere de V. Grecu, p. 284 (Atacarea Chiliei de la gurile Dunării)

[121] P. P. Panaitescu, op. cit. pp. 111—112.

[122] N. Iorga, op. cit. p. 132; C. C. Giurescu — Principatele Române pînă la începutul sec. XIX, p. 78, cit. P. O. Gorka — Cronica lui Ștefan cel Mare, Buc., 1937, p. 127, 149.

[123] Izvoarele sînt relativ numeroase. N. Iorga op. cit. pp. 155—163.

[124] N. Iorga — Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV-e siècle in Revue de l'Orient Latin, 1896 p. 37. Publicat sub același titlu și în vol. separat Paris, 1899, p. 13.

[125] Ibidem p. 37, cu dată greșită 9 martie (nu figurează în volum).

[126] Ibidem p. 42.

[127] Ibidem p. 41, p. 17, în vol. sep. cu același titlu.

[128] G. I. Brătianu — Recherches sur Vicina ed. cit. p. 82.

[129] N. Iorga — Acte și fragmente cu privire la istoria românilor vol. III, 1, Buc., 1897, p. 3.

[130] Idem — Notes et extraits vol. 1, p. 51.

[131] Idem — Acte și fragmente vol. cit. p. 5.

din Pera [132] pentru ca la 15 august 1403 să fie înscris concomitent și independent în actele de la Pera [133] și Caffa. [134].

În secolul al XV-lea, în comparație cu Chilia, al cărei rol economic era mult mai mare și care îl interesa pe Sigismund de Luxemburg ca un pion al politicii lui orientale, Licostomo este mult mai puțin menționat. În 1404 este amintit ca fiind situat în apropierea vărsării Dunării în mare unde sînt multe brațe și insule [135], în 1408 apare într-o scrisoare a lui Sigismund de Luxemburg către Veneția, [136] în 1428 și 1433 reapare în socotelile Caffei [137], în 1442 apare în registrele Famagustei, [138] în 1445 este pomenit de Wavrin [139], în 1461 de Ducas [140] și în fine în 1484 de cronicarul venețian Francesco Longo. [141] Izvorul venețian binecunoscut pentru exactitatea informațiilor amintește Chilia alături de Licostomo cu ocazia cuceririi Chiliei, dar face o distincție categorică între cele două localități, spunînd că după cucerire Baiazid II a poruncit să se refacă zidurile vechiului Licostomo aflat pe o insulă stîncoasă pe Dunăre.

Coroborarea datelor anterioare care ne arată că izvoarele scrise vorbesc de două localități distincte pe care le diferențiază net autorii ce cunosc bine locurile sau sînt bine informați, accentuînd existența a două localități cînd sînt siliți să alăture numele de Chilia și Licostomo, problema stabilirii așezării vechiului Licostomo, după părerea noastră este posibilă prin utilizarea izvoarelor cartografice.

Hărțile nautice din secolul XIV și de la începutul secolului XV, redînd neclar situația țărmurilor Dobrogei, înscriu între numele localităților și Licostomo, pe care-l plasează în mod diferit, dar totdeauna foarte aproape de vărsarea Dunării omițînd total Chilia. Pe harta lui Giovanni da Carignano (aproximativ 1300), [142] pe portulanul grec (publicat la Veneția în 1573) [143] și pe harta lui Mecia da Viladestes (1413—1457) [144], Licostomo apare situat la gura

---

[132] Massaria era organul administrativ însărcinat cu controlul finanțelor în coloniile genoveze din Levant.

[133] N. Iorga — Notes et extraits in Revue de l'Orient Latin p. 89; Acte și fragmente, vol. cit. p. 6.

[134] Idem — Notes et extraits — în Rev. cit. p. 84.

[135] S. Papacostea — Un călător în Ț. Românească la începutul veacului XV — Studii 18, 1965, p, 173.

[136] S. Ljubic, Acta Rogusae, în Monumenta spectantia historiam in Slavorum Meridionalium, V. Zagreb, 1875, p. 136—138 (după P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, p. 307, nr. 43).

[137] N. Iorga, Notes et extraits... I, p. 27.

[138] N. Iorga, Notes et extraits... în Revue de l'Orient Latin, loc. cit. p. 109.

[139] Yehan de Wavrin, Enchiennes chroniques d'Engleterre ed. N. Iorga, Paris, 1927, p. 44, 47.

[140] Ducas — Istoria turco-bizantină, 1341—1462, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1958, ediția V. Grecul, pp. 426—427.

[141] Licostomo (sic vecchio situa sopra un scogio nell Danubio — cf. N. Iorga Acte și fragmente ... ed. cit. vol. III; 1, p. 85; cf. idem Studii istorice despre Chilia și ... ed. cit. p. 161; P. P. Panaitescu — Mircea cel Bătrîn, ed. cit. p. 302; C. C. Giurescu, op. cit., p. 76; cf. Analele venețiene ale lui Stefano Magua (N. Iorga — Acte și fragmente ed. cit. vol. III, p. 86 și nota 1) care de asemenea face distincție între Chilia și Licostomo, la data aceea mîrat de valahi, adică de moldoveni.

[142] cf. M. Popescu-Spineni — România în istoria cartografiei pînă la 1600 ed. cit. vol. II, planșa nr. 26.

[143] S.C.I.V 14- 1957 pp. 296—297; Datarea portulanului la 301.

[144] G. Marcel, Chois de cartes et de mappemondes des XIV et XV siècles, Paris, 1896, pl. III.

brațului Licostomo sau Vicina (Chilia), iar pe harțile lui A. Dulcerto (1339) [145], a lui Abraham Cresques (1375) [146], pe portulanul Pinelli — Walchenaer's (1349) [147] și la Guglielmo (1385) [148] apare pe malul stîng al brațului și în sfîrșit harta nautică anonimă păstrată la Biblioteca Universității Upsala (sec. XV) [149] plasează așezarea pe malul drept al brațului, foarte aproape de vărsare.

Hărțile lui Pietro Visconti (1318 și 1320) [150] și aceea a lui Marino Sanudo (aproximativ 1320) [151], precum și o hartă anonimă a Atlasului Tamar Luxoro datînd din sec. XIV, înregistrează numele Licostomo de două ori, o dată la nordul brațului Chilia, altă dată în apropiere de vărsarea fluviului în mare, ceea ce reprezintă o ciudățenie deoarece niciodată nu apare în fața numelui Licostomo cuvîntul flumen care ar fi arătat referirea cartografului la brațul omonim, deci dubla denumire nu poate fi explicată în acest sens.

Pentru prima dată apar pe o hartă nautică anonimă datată 1534, evident copiată după un model din secolul XV, ambele localități care sînt situate pe malul drept: Chilia puțin în aval față de actuala localitate și Licostomo la vărsarea fluviului în mare. [152] Alte două monumente cartografice, harta lui Bartolomeo di Pareto (1455) [153] și o hartă nautică dintr-un atlas anonim din secolul XVI [154] semănînd mult cu harta pomenită anterior redau o situație aproape identică, distingînd clar Chilia de Licostomo pe care-l plasează la vărsarea fluviului în mare.

Unele hărți — cea a Peninsulei Balcanice de Enrico Germano Martello (1470—1482) [155], cele gravate de Giacomo Gastaldi (1596) [156] — marchează numai numele Licostomo pe malul drept al brațului fluviului.

Harta lui Giorgio Calapoda (1552) [157], înregistrează Licostomo și el Chielin (Chilia) pe malul drept al brațului nordic al Dunării, iar în hărțile lui Giacomo Gastaldi (1559, 1560, 1584) [158], Diego Homan (1569) [159] Licostomo este plasat pe malul drept iar pe locul unde este așezată astăzi Chilia Nouă apare localitatea Bialograd. În fine, pentru a încheia analiza izvoarelor cartografice trebuie să amintim un ultim grup de hărți care încep cu aceea a lui Gerardus Mercator (1569, tipărită 1651) [160], a lui Hulsius Levinus (1630) [161], a lui J. Danc-

---

[145] A. E. Nordenskjold, Periplus, An Essay of the Early History of Charts and Sailing-Directions, Transl. by Francis A. Bather, Stockholm, 1897, retip. Burt. Franklin, New York (1962) pl. IX.

[146] Ibidem, pl. XII.

[147] Ibidem pl. XVI.

[148] Ibidem pl. XVII, 1.

[149] Ibidem pl. XIX.

[150] Ibidem pl. VI, 9.

[151] Ibidem pl. XIII publc. și în Călători străini despre Ț. Românească, ed. cit., p. 69.

[152] A. E. Nordenskjold, pl. XVIII, 2.

[153] N. Grămadă, La Scizia Minore nelle carte nautiche... loc. cit. pl. II.

[154] A. E. Nordenskjold, op. cit., p. XXII.

[155] Florio Banfi, Paesi Romeni nei monumenti cartografici... loc. cit. pl. III.

[156] A. E. Nordenskjold, pl. XXXI (data imprimării 1601).

[157] Ibidem pl. XXVI.

[158] Florio Banfi op. cit., pl. XII; pl. XIV;

[159] A. E. Nordenskjold, op. cit., pl. XXVIII.

[160] Corneliu Buchholzter — Petre Rotaru, Istoricul cartografiei, Hărțile vechi referitoare la țara noastră (Institutul geografic militar), manualul I, fasc. V, Buc., 1937, fig. 25.

[161] Marin Popescu-Spineni, op. cit. harta nr. 57.

kert (1670) [162], a lui Nicolaus Visscher (1685) [163] și a lui John Senex (1710) [164], care disting în regiunea gurilor Dunării patru localități: Chilia Nouă, alături de ea Bialograd, Chilia Veche, iar în deltă aproape de vărsarea fluviului în apropierea localităților actuale Periprava (pe malul drept) și Vîlcov (pe malul stîng), Licostomo.

Confruntarea izvoarelor literare și cartografice arată că localizarea tradițională a Licostomo trebuie revizuită. Ansamblul izvoarelor relevă că Licostomo apare primul, Chilia fiind menționată ulterior în sec. XIV și că între cele două localități numeroși autori medievali fac o distincție netă (registrul notarului genovez Antonio di Podenzolo, tratatul de geografie al lui Ioan de Sultaniek, portulanul grec de la sfîrșitul sec. XIV sau de la începutul celui următor, cronica venețiană a lui Fr. Longo), indicîndu-ne că trebuie să căutăm vechiul Licostomo acolo unde Dunărea se întîlnea cu marea.

După părerea lui Oct. Iliescu, acest loc ar trebui fixat la Periprava de astăzi, pe grindul marin Letea, urmă a vechii insule, acoperit de o pădure de stejari [165]. În fața fostei insule, în zilele noastre complet înnisipată pe care se găsește acum Periprava se află localitatea Vîlcov (U.R.S.S.), al cărui nume este traducerea în slavă a bizantinului Lykostoma sau Lykostomion (gura Lupului) devenit Licostomi la genovezi. Traducerea unui nume antic în slavă se întîlnește și în cazul Hîrșovei (stîncă) care traduce numele antic Carsium, [166] iar existența a două localități cu același nume este întîlnită în mai multe rînduri pe Dunăre: Chilia Veche și Chilia Nouă, Oltina din jud. Ialomița și Oltina din jud. Constanța, deci putem admite că și în acest caz s-a petrecut un proces similar cu acela de la Chilia: în apropiere de vechiul Licostomo, castel fortificat aflat pe Periprava s-a dezvoltat o așezare civilă, noul Licostomo — Vîlcovul de astăzi (U.R.S.S.). Deci, putem conchide că noua identificare a orașului Licostomo propusă de cercetătorul Octavian Iliescu se dovedește a fi reală, infirmînd vechile teze existente pînă acum în istoriografia românească. Noua localizare făcută pe baza analizei izvoarelor scrise a fost confirmată deplin de cercetările arheologice. La 22 iunie 1966 au fost descoperite la 1 km în aval de Periprava pe grindul Letea, resturi de ceramică smălțuită și cărămizi provenind din construcții de tip urban, datînd din sec. XIII—XV și vestigii care arată continuarea locuirii la alt nivel, mai redus, pînă în secolul XVII [167]. La aproximativ 4 km în aval de Periprava au fost găsite resturi din sec. VIII-IX, dovedind că pe aceste insule au locuit bizantini [168], poate aceia conduși de protospătarul Toma, elevul lui Photyos.

În discuțiile care au ca temă civilizațiile portuare, alături de stabilirea precisă a locului unde au ființat orașe de mult adormite, astăzi se impune prin

---

[162] T. Danckert, Exactissima totuis Danubii fluvii tabula, Buc, Bibl. Acad. R.S.R. Hărți LVII, 64.

[163] Bucholtzer — P. Rotaru, op. cit., fig. 27.

[164] Ibidem, fig. nr. 30.

[165] Localizarea vechiului Licostomo. ms.

[166] Cf. Gr. Florescu — Carsium in Dacia 1935—1936, R. Ciobanu — Un monument istoric puțin cunoscut, Cetatea feudală Hîrșova loc. cit.

[167] Aceste date au fost obținute în urma unor pereigheze arheologice efectuate de G. Simion (dir. Muzeului Delta Dunării — Tulcea) P. Diaconu (Inst. de arh. Buc.,) St. Olteanu (Inst. de Ist. N. Iorga, Buc.). Rezultatele perieghezei ne-au fost comunicate de O. Iliescu prin intermediul lucrării în manuscris, „Localizarea vechiului Licostomo").

[168] Cf. Nota raport a perieghezei arheologice.

importanţă problema creatorilor civilizaţiei, cine au fost locuitorii porturilor, cu ce s-au ocupat, cum au fost organizaţi, ce fel de legături paşnice au avut cu interiorul regiunii, făcînd astfel să se îmbine două civilizaţii — mediteraneeană şi pontică, amalgamare din care a rezultat originalitatea aceleia dobrogene.

Analiza compoziţiei etnice a populaţiei din porturile dobrogene a mai fost făcută pentru acele porturi — Vicina, Chilia [169], cărora li s-au dedicat monografii sau s-a discutat tangenţial despre această problemă în lucrări care aveau altă temă principală [170]. Pentru a nu se repeta unele date cunoscute ca acelea furnizate de registrul notarului din Pera, Gabriele di Predono, de izvoarele cartografice: portulanul lui A. Dulcerto (1339), harta lui G. Soleri (sec. XIV), harta lui Mecia da Viladestes (1413), registrele massariei [171] din Caffa şi Pera, — care au arătat clar că în porturi locuia un amalgam de popoare, ne vom rezuma la completarea acestui tablou prin aducerea unor date noi care ne permit să întărim concluziile.

Nu vom mai analiza izvoarele cartografice deoarece insemnele existente pe ele — de obicei steaguri — indică stăpînii locurilor dar nu şi componenţa populaţiei, deci nu ar contribui la elucidarea subiectului nostru.

Studiile scrise pînă acum au demonstrat că în porturi locuia o populaţie eterogenă, formînd comunităţi. Fiecare comunitate avea organizarea ei proprie din punct de vedere politic, administrativ, juridic, fiscal, militar, religios.

Despre compoziţia etnică a populaţiei Vicinei, despre care se ştie că era alcătuită din români, [172] greci, tătari, genovezi, bulgari, ne dă o ştire preţioasă o scrisoare raport a Franciscanilor expediată la 10 aprilie 1287 din Caffa [173] de călugărul Laurentius Custos prin fratele Ladislau către generalul ordinului Matteo d'Aqua Sparta (1287—1289) [174]. În relaţia Fraţilor Minori se istoriseşte între alte episoade „cum, fratele Moise ajutat de tovarăşii săi [175], a botezat, în anul 1286 garda oraşului în frunte cu comandantul ei, „miliarius Argun" şi o parte din nobilii care locuiau acolo — toţi cei botezaţi fiind de origină tătară.

Ştirea este demnă de a fi privită cu multă atenţie dacă ne gîndim că în masa celor care alcătuiau Hoarda de Aur aproximativ 4000 erau tătari: marea majoritate erau de neam tiurcic [176], iar în nordul Dobrogei în apropiere de

---

[169] G. I. Brătianu — Vicina, Buc., 1922; idem Recherches sur Vicina... ed. cit., cap. V; N. Iorga — Studii istorice despre Chilia ... ed. cit.

[170] P. P. Panaitescu — Despre populaţia Dobrogei, Buc., 1940, şi C. C. Giurescu — Informations sur la population roumaine de la Dobroudja dans des cartes medievales et modernes. Revue Roumaine d'histoire 3/1965, pp. 441—477.

[171] G. I. Brătianu — Actes des notaires genois de Pera et de Caffa de la fin de XIII-eme siècle (1281—1290) publiée par G. I. Brătianu, Ed. Cultura naţională, Buc., 1927.

[172] Cf. G. I. Brătianu — Recherches sur Vicina... ed. cit. cap. V, M. Berza — op. cit. pp. 422—423. C. C. Giurescu — Informations sur la population ... pp. 443—445.

[173] Anonymi Minorite (Relationes de martyribus, de Conventibus Fratrum Minorum in Oriente) ex. cod. Nero A. IX. British Museum — cf. G. Golubovici, Bibl. Bio-biblif. della Terra Sancta e del Oriente Francescano Quaracchi, 1913, vol. II, p. 66—73.

[174] Ibidem p. 66.

[175] Ibidem p. 67.

[176] Cf. M. Berza op. cit., loc. cit. p. 425.

Vicina[177] se stabilise de puțin timp un grup numeros de turci selgiucizi populație creștină strîns înrudită cu aceea a „Hoardei".

O știre remarcabilă despre populația Vicinei ne-o furnizează registrul notarului A. di Podenzolo care pomenește numele consulului genovez din Vicina în 1361, B. di Marchia. Știrea prezintă deosebit interes deoarece arată, pe de o parte, existența genovezilor la Vicina, pe de altă parte, starea bună a comunității, ceea ce infirmă ipoteza acreditată pînă acum că Vicina ar fi fost într-o decădere constantă după jaful lui Uimur-beg, ceea ce ar fi dus și la transferarea mitropoliei la Argeș. (1359)

Despre populația Chiliei la 1360—1361 ne dă informații registrul lui Antonio di Podenzolo, bun cunoscător al situației, care spre deosebire de Gabriele di Predono din Pera care locuia la distanță și a redat o imagine extrem de palidă a Vicinei, notarul din Chilia creionează o frescă vie a orașului. Cele aproximativ 100 acte pe care le cuprinde fragmentul păstrat din registrul genovezului indică, între alte nume, pe acelea ale consulului Barnabo di Carpina care era în același timp și notar, al notarului Antonio di Podenzolo, al bancherilor Lamberto Buscarini și Luchino Bernama, al locuitorilor cetățeni care practicau negoțul, Domenico di Monte-Roso, Savone Pellegrino Daniele, Marino d'Isola, Antibre d'Opizzi di Monetta — toți italieni, genovezi, al lui Iane Francopolos, Iane Vasilicos și Iane Koschina — greci, al lui Sarchis — armean.

Stabilirea cu atîta precizie și ușurință a acelora care erau locuitori a Chiliei este posibilă datorită înscrierii în registru lîngă nume, a mențiunii de cetățean ca în cazul armeanului Sarchis, a lui Savone Pelegrino Daniele, etc. Mențiunea confirmă presupunerile anterioare asupra organizării urbane la Dunăre, unde constatăm cu certitudine că s-a realizat o instituționalizare rigidă care diferenția pe cetățeni de restul locuitorilor.

Registrul amintește și alte nume de oameni veniți pentru afaceri la Chilia[178], dar nu i-am amintit pe toți în lista exemplificativă deoarece, pe de o parte, erau italieni și am enumerat suficiente nume pentru a dovedi că viețuiau la Chilia, pe de altă parte, avînd drept criteriu de înscriere în listă locuirea un timp mai îndelungat în orașele porturi sau mențiunea de cetățean lîngă nume (care indică un locuitor stabil) nu am înregistrat numele acelora care nu au contribuit direct la dezvoltarea portului.

În fine, registrul lui A. di Podenzolo ne furnizează informații despre existența și ocupațiile populației din alt oraș Licostomo în 1360—1361. Referindu-se în două acte din 19 aprilie[179] și din 7 mai 1361[180] la acostarea corăbiilor genoveze la Licostomo unde își așteptau încărcăturile, actele ne indică existența unei colonii genoveze care se ocupa de comerț, cercetarea actelor coloniilor genoveze din Marea Neagră arată numele consulilor acestei colonii

---

[177] Indiferent de ipotezele făcute în localizarea orașului Vicina, exceptînd-o pe aceea a lui Petre Diaconu, este în general admisă localizarea în nordul Dobrogei.

[178] Cetățeni străini veniți la Chilia pentru afaceri sînt Domenico di Monte Roso. Act. nr. XVI, fol. 4, 5, Giovani Zapos — no. XLVI—XLVII, fol. 17 v.; Geoffredo Marocelo — (Act. no. VIII fol. 4) etc.

[179] Actul nr. XLIV, fol. 16 v. și 17 (fol. XCI v și XCII din registrul primitiv).

[180] Actul nr. LXXIII, fol. 27 (CII din registrul primitiv).

între 1381—1403; socotelile „massariei" din Caffa [181] menţionează la 6 mai, la 9 mai 1381 şi la 23 octombrie 1381 consulul Conrado Donato, [182] la 2 septembrie 1382 consulul Pietro Embrone. [183] Registrele din Pera înscriu la 17 octombrie 1390 un stipendiarum, [184] la 5 decembrie 1391 este pomenit numele unui oarecare Giorgio [185], iar la 28 mai 1403 [186] un „fost consul" Nicolo Fieschi [186]. La 15 august 1403 localitatea este amintită în registrele Caffei [187] cu o cheltuială de 5015 perperi şi 15 carate plătite în acest oraş în contul castrului Licostomo şi în aceeaşi vreme în registrele Perei [188] unde este amintit un fost massario. Însemnarea cronicarului bizantin Dukas care scrie că:... „valahii din Licostomo s-au speriat în 1461 la auzul pregătirilor de război pe care le făcea sultanul Mohamed II", [189] — arată evoluţia compoziţiei populaţiei aşezării dar şi existenţa românilor la Licostomo în secolul XIV, şi în secolul anterior, căci nu se poate presupune că au apărut brusc într-o regiune locuită de români de multe veacuri. Dacă aceste izvoare ne furnizează ştiri despre populaţia fiecărui port dobrogean luat în parte, tratatul de pace încheiat la Pera la 27 mai 1387 între Ivanco şi Republica Genova prin reprezentanţii celor două părţi [190], redă situaţia de ansamblu a populaţiei din porturi.

Referindu-se la întreaga Dobroge, tratatul menţionează, cu ocazia înscrierii clauzelor juridice, [191] populaţia de neam genovez sau supusă genoveză, [192] prin care se înţeleg probabil cei veniţi în regiune în interesul republicii şi care sînt probabil levantinii şi menţionează direct bulgarii, grecii. Deci şi din acest tratat, alcătuit de oameni care cunoşteau bine situaţia locului, care puteau să vorbească de populaţia din întreaga ţară a lui Ivanco, rezultă că populaţia porturilor era eterogenă. Această populaţie desigur nu a putut crea o civilizaţie cu un specific etnic, ci una în care s-au îmbinat numeroase caractere particulare pentru fiecare popor creator, poate asemănătoare aceleia feniciene, dar cert dominată de băştinaşi, care alcătuiau o majoritate covîrşitoare.

Ocupaţiile locuitorilor porturilor creionate de studiile anterioare, care au presupus existenţa majorităţii profesiunilor prin analogii cu alte porturi din Marea Neagră, de pildă Caffa [193], au pentru caracterizarea civilizaţiei aceeaşi greutate ca şi pentru compoziţia etnică deoarece ele indică sigur interferenţele în producţia bunurilor materiale. Registrul lui Antonio di Podenzolo este, poate, primul act oglindă al vieţii unui port dobrogean de la jumă-

---

[181] Vezi notele 124, 125,
[182] Vezi nota 126.
[183] Vezi nota 127.
[184] Vezi nota 128.
[185] Vezi nota nr. 129.
[186] Vezi nota nr. 131.
[187] Vezi nota nr. 134.
[188] Vezi nota nr. 133.
[189] Dukas — Istoria Turco-Bizantină, 1347—1462 ed. Vasile Grecu, Buc., 1958, p. 526—527 (teama vlahilor de la Licostomo de turci).
[190] Doc. privind Istoria României B. Ţara Românească vol. I, ed. cit. p. 34.
[191] Ibidem p. 35.
[192] Ibidem p. 35.
[193] O descriere foarte colorată a vieţii coloniilor genoveze din Crimeea o face Skrzynska—Le colonie genovesi in Crimeea, p. 132—134.

tatea secolului XIV şi în acest sens Robert-Henri Bautier a fost îndreptăţit să scrie: „este cel mai important dosar de acte private care ne-a parvenit din România medievală" [194].

Analiza documentelor a arătat că cele aproximativ 100 acte de drept comercial şi maritim înregistrate în perioada 25 octombrie 1360 — 9 iunie cuprind 32 cambii, 29 acte de vînzare-cumpărare, 12 mandate, 7 acte de împrumut, 4 contracte de societate, 4 acte de transport maritim, 2 acte de fidejussion, 2 acte de locaţiune de imobil, 7 de primiri [195]. Actele registrului dau numeroase informaţii de istorie economică şi socială atrag atenţia asupra principalei ocupaţii a locuitorilor portului Chilia, comerţul confirmînd şi întărind ipoteza mai veche referitoare la ansamblul porturilor dobrogene [196]. Genovezii aduceau pietre preţioase, mirodenii [197], postav francez şi lombard, ţesături de bumbac, saci de iută [198] şi în schimb luau din porturile dobrogene, ceară, miere, sare, vin, peşte, produse locale care interesau deosebit pentru satisfacerea necesităţilor alimentare ale unor mari oraşe unde le transportau, genovezii profitînd de avantajele pe care le oferea în evul mediu drumul pe apă: mai ieftin, mai rapid, mai sigur.

Produsul care interesa în cel mai înalt grad pe genovezi era grîul. Registrul lui A. di Podenzolo confirmă interesul pentru grîu înscriind în contractele din 10 decembrie 1360, 3 martie 1361, şi 27 aprilie 1361, 2 şi 5 aprilie 1361, 5 mai 1361 tranzacţii referitoare la acest produs. [199] Este interesant de reţinut că este înregistrat şi preţul grîului pe piaţa din Chilia de unde putem deduce, cu aproximaţie, preţul grîului la Dunărea de jos şi chiar în Dobrogea la data respectivă: la 3 mai 1361 [200], Savone Pellegrino Daniele a cumpărat pentru Domenico di Monte Roso 50 muid grîu [201], plătind pentru fiecare muid de grîu o hiperperă de aur [202], 12 carate „ad sagium Peyre" [203]. Grîul cumpărat din porturile dobrogene era destinat, după cum arată actele, alimentării oraşelor Pera — Constantinopol, [204] şi acelora din peninsula italică

[194] Robert Henry Bautier, op. cit., pp. 187—188.

[195] cf. Oct. Iliescu — Notes sur l'apport roumain, loc. cit., pp. 105—106.

[196] Vezi G. I. Brătianu — Recherches sur le commerce genois, ed. cit.; M. Berza La Mer Noire... loc. cit.

[197] Documente privind Istoria României, B. T. Românească vol. I, ed. cit. pp. 37—38.

[198] Mărfurile aduse de genovezi în porturile dobrogene au fost arătate de N. Iorga — Studii istorice despre Chilia şi..., idem, Istoria comerţului românesc, Buc., 1925, vol. I, p. 44 şi urm.; G. I. Brătianu — Recherches sur Vicina et... ed. cit., cap. V; Barbu Cîmpina — Despre rolul genovezilor la Dunărea de jos între sec. XIII—XV, loc. cit.; R. St. Ciobanu — Genovezii şi rolul lor istoric în Dobrogea sec. XIV, loc. cit., etc.

[199] Act. nr. XVI, fol. 4—5; Act. nr. LVI—XLVII fil. 17 v. Act nr. XXV fol. 9 v şi XXXI fol. 13, Act. nr. LIX, fol. 22 v.

[200] Act nr. XVI fol. 4—5.

[201] Modius la singular, modii la plural. În actele noastre modia. Unitate de capacitate al cărui echivalent a variat în timp. La Constantinopol pentru cereale un modius reprezenta 10. l. sau 8 kg, cf. Fr. Mölger — Aus den Schatz Kammern des hailigen berges. Münich, 1847 p. 54.

[202] Asupra istoriei hyperperei bizantine lucrarea lui V. Laurent. Bulletin de Numismatique Bizantin 1940—49 în Rev. des Etudes Byz. IX/1965, p. 205.

[203] Expresie care înseamnă control sau cîntărire cu metal etalon din Pera.

[204] Act. nr. XLVI—XLVII—XVI.

în cazuri de foamete ca în 1268 [205], a coloniilor de pe litoralul pontic ca Messembria, [206] Sozopori [207] Gatopori [208].

De unde venea grîul în porturile dobrogene este greu de spus în stadiul actual al cercetărilor, dar credem că trebuie să se acorde mai multă importanță afirmației lui Pegolotti în „Prattica della mercatura": „cel mai bun grîu din toată Marea Neagră și din Khazaria este cel de Caffa, acela din Lifeti de pe coasta de apus a Crimeii este de o calitate mai puțin bună, grîul din Vezina (Vicina) și de la Assilu (Laixlucio din Dobrogea valorează la fel ca cel de Caffa [209].

Autorul lucrării scrise între 1335—1340 era un bun cunoscător al pieței din Pera, a pulsului comerțului pontic, prin ponderea pe care o dă Vicinei și în special portului Laxilucio (Asilu) în exportul de grîu ne face să punem sub semnul întrebării afirmația că cea mai mare parte a grîului exportat prin porturile dobrogene provenea din cîmpurile Țării Românești [210] și ale sudului Moldovei [211]. Dacă ținem seama de starea transporturilor în evul mediu, de inferioritatea aceluia terestru față de acela pe apă, de posibilitățile de pătrundere în Dobrogea [212], atunci înclinăm să credem că acest ținut furniza grîu pentru porturile sale cel puțin în egală măsură cu Bărăganul și Bugeacul.

Importanța pe care o avea grîul pentru negutătorii genovezi o arată conflictul de la Chilia din 1359 cînd două corăbii venețiene au fost împiedicate de a-și umple magaziile, acțiune care a constituit obiectul unui protest diplomatic al Veneției în fața dogelui Genovei (1360—1361), [213] și de asemenea războiul purtat de Geneva cu Dobrotici în care acesta i-a împiedicat pe negustorii „Republicii" să se aprovizioneze de la schelele sale de la Dunăre [214].

Alte produse care în mod constant interesau în cel mai înalt grad pe genovezi sînt acelea apicole. Dacă nu avem o dovadă asupra existenței unui monopol în acest domeniu remarcăm din registrul lui A. di Podenzolo existența unor negustori angrosiști, specializați în acest domeniu. Tranzacțiile referitoare la miere sînt cuprinse în contractul din 27 aprilie 1361 [215], între Marino d'Isola și genovezul Antibre d'Opizzi di Monelia referitor la vînzarea a 8 cantaria miere și alte 4 contracte [216], prin care un singur cumpărător, armeanul Sarchis, locuitor al Chiliei, ia 113,5 cantarii [217] de miere și le transportă

[205] Cf. G. I. Brătianu — Recherches sur le commerce genois... ed. cit. M. Berza — La Mer Noire à la fin du Moyen Age — loc. cit.

[206] Messembria — Neseper (Bulgaria).

[207] Sozoporis = Sozopol (Bulgaria).

[208] Agatopolis — Akhtopol (Bulgaria).

[209] cf. M. Bloch — La problème d'or au moyen-Age — Annales d'histiore econ. et. soc., Paris, 1933, pp. 5—25.

[210] C. O. Iliescu — Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite au XIV-e siècle, — în Nouvelles etudes d'histoire 3/1965, p. 112.

[211] B. Cîmpina, op. cit. II.

[212] Doc. ist. privind Ist. Rom., B. Țara Rom. vol. I, pp. 135—136.

[213] N. Iorga — Veneța în M. Neagră I Dobrotici, loc. cit. p. 1049.

[214] Ibidem.

[215] Act. nr. XLVIII, fol. 18 — Mierea este din Zagora, regiunea nordică a Dobrogei cu numeroase coline împădurite.

[216] Act. nr. V din 17 dec. 1360, fol. 2 v; Act XV din 28 febr. 1361, fol. 61; Act. XLI din 13 aprilie 1361, fol. 15; Act XLII din 18 aprilie 1361, fol. 16 v;

[217] Cantaria = măsură de capacitate variabilă în timpul evului mediu. În perioada respectivă cantaria avea la Constantinopol 8,5 l.

la Constantinopol. Produsul complimentar al apiculturii, ceara, care ca și mierea este menționată în mod constant în actele de afaceri ale genovezilor din Vicina [218], sau din alte părți ale Dobrogei este amintită de registrul notarului din Chilia. Contractul din 2 februarie 1361 între locuitorul din Chilia, Jane Koschina și genovezul Geoffredo *Marocelo* vorbește de vînzarea 1,5 cantaria ceară, contractele din 8 și 24 aprilie reamintesc cumpărătorul Antribre d'Opizzi di Monelia [219], iar cele din 17 februarie, 11 martie, 2 și 6 aprilie, 6 mai pe armeanul Sarchis [220] care achiziționase și mari cantități de miere, deci de aci putem emite presupunerea că în porturile dobrogene erau negustori specializați.

Vinul, care alături de țesături, este unul din produsele cele mai căutate în evul mediu [221], este amintit într-un singur contract încheiat între Mihace Esterghano (sic) de Spiga și Manuel di Riparela la 8 mai 1361 [222].

Un alt produs care apare cu regularitate în actele genoveze cunoscute pînă acum — referitoare la porturile Vicina și Chilia — este sarea care face obiectul a două contracte — contractul din 8 mai 1361 [223] între Eliano Domenico, burgensis din Pera vînzător al unei cantități de sare genovezului Giovanni Stancone și bancherului din Chilia, Lamberto Buscanini, ne-a atras atenția deoarece precizează prețul sării și confirmă existența și aici ca și la Vicina a unor măsuri specifice pentru porturile dobrogene; 9 sommi de argint „ad pondus Chili [224] pentru fiecare muid de sare.

În fine, registrul lui Antonio di Podenzolo confirmă existența presupusului comerț cu bani, a cametei, despre care s-a vorbit cînd s-a analizat activitatea comercială din Vicina în lumina știrilor furnizate de notarul din Pera, G. di Predono. În registrul lui Antonio di Podenzolo sînt o serie de contracte în care apar numele unor oameni care au primit o sumă indefinită de bani în monedă locală — sommi de argint sau aspri — obligîndu-se în schimb să plătească la Pera o sumă de bani în hiperperi de aur „ad pondus Peyre". Actele indică indiscutabil existența procesului de împrumut simplu cu dobîndă — se acorda un împrumut nedefinit în contract și se cere să se restituie suma în monedă forte la cîteva zile după acostarea corăbiei în portul de destinație pentru a se da timp debitorului să-și vîndă marfa și să realizeze cîștigul din care se putea plăti dobînda, — 8 martie 1361 [225] Nichita și Sava Azaman din Ghirisunda declară să fi primit de la Iani Koschina, locuitor din Chilia, o oarecare cantitate de sommi „ad pondus Chili," obligîndu-se să plătească la

[218] Cf. G. I. Brătianu, Recherches sur Vicina et... ed. cit. cap. V.
[219] Act. nr. VIII — fol. 4.
[220] Act nr. XXXVII — fol. 14 v.
Act nr. : LV, fol. 16.
Act nr. 12, fol. 5 v, Act nr. 2XVII, fol. 7; Act. nr. XXIV fol. 9 v; Act. nr. XXXIV, fol. 13; nr. XXXV, fol. 20.
[221] Georges Duby — L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident medieval, Ed. Aubier, Paris, 1962, vol. 1.
[222] Act nr. XXII, fol. 8 v și 9.
[223] Act nr. LLV, fol. 28.
[224] Măsură specifică a Chiliei, ceea ce dovedește că orașul avea sistemul său de măsuri, ca și alte colonii genoveze mari. Tana, Caffa, Vicina.
[225] Act. nr. XVII, fol. 6 v.

Pera 130 hiperperi aur „ad sagium Peyre", [226] iar la 3 mai 1361 [227] Sorleone di Passano declară a fi primit de la Iane Francopolos și Iane Vasilicos [228] sommi de argint după greutatea din Chilia obligîndu-se să plătească la Pera 625 hiperperi aur „ad sagium Peyre."

Alt exemplu în acest sens ni-l furnizează cambia din 5 mai 1361 prin care Fransceco di Porto Venere și Gregorio di San Giovannin, amîndoi locuitori din Caffa declară că au primit sommi de argint de la Magolo de Canuila, cetățean din Genova, căruia se obligă să îi plătească la Pera 375 hiperperi aur „ad sagium Peyre" la 12 zile după sosirea corăbiei lor în acest port. La 6 mai 1361 [229] același Magolo di *Canuila* îi împrumută pe doi burgenses din Pera, proprietari de corăbii Domenico di Rapallo și Giovanini Zoardo cu sommi de argint după greutatea din Chilia, debitorii obligîndu-se să plătească la Pera, primul 375 hiperperi aur 12 zile după sosirea corăbiei în port, al doilea 500 hiperperi aur 15 zile după sosirea corăbiei în port.

Pentru a încheia exemplele legate de camătă trebuie să amintim documentele care arată afacerile bancherilor propriu-ziși. Actul datat 10 mai 1361 [231] se referă la Bartolomeo di Castiglione, burgenses din Pera și Angelo Bisuflfo di Diano care declară că au primit de la Luchino di Varna — bancher — sommi de argint după greutatea din Chilia, obligîndu-se să plătească 487 hiperperi și 12 carate aur „după greutatea din Pera", 15 zile după sosirea corăbiei lor în acest port.

În sfîrșit, ultimul act pe care îl cităm datat la 12 mai 1361 [232] consemnează declarația lui Nicolo Galio, locuitor din Pera, proprietarul unei corăbii care recunoaște că a primit de la Luchino di Bernama, burgenses, locuind la Pera și bancher din Chilia somi de argint, obligîndu-se să plătească 412 hiperperi aur de Pera 15 zile după sosirea corăbiei sale în acest port. [233]

Din lipsă de spațiu ne limităm la amintirea acestor contracte, alese din cele 32 de acest gen pe care le conține registrul, dovadă suficientă a practicării cametei, formă superioară a comerțului în porturile dunărene.

Importanța comerțului orașelor porturi, mijloc prin care se pun în circulație bunurile civilizației portuare și ale civilizației băștinașilor, se poate stabili în linii generale pentru Dobrogea prin conexarea datelor pe care ni le furnizează izvoarele pentru diferite momente.

Apreciind cuantumul schimbului prin intermediul actelor scrise constatăm că acesta era deosebit de însemnat pentru bazinul pontic: Vicina făcea

---

[226] Expresie care înseamnă control sau cîntărire cu metalul etalon din Pera.

[227] Act nr. LVII fol. 21.

[228] Jane Vasilicos mai împrumută sommi de argint la 4 mai 1361 la doi locuitori din Caffa, Francesco di Porto-Venere și Gregorio di San Tommasso care se obligă să plătească la Pera 400 hyperpere aur. Cf. O. Iliescu, Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance... loc. cit., p. 108.

[229] Act nr. LXIV, fol. 23 v. 24.

[230] Act. nr. LVIII, fol. 25; Act. nr. LIX, fol. 25 v și 26.

[231] Act nr. LXXXII, fol. 30 v. și 31.

[232] Act nr. XCVI fol. 36.

[233] Datele sînt semnificative pentru istoria Vicinei și a comerțului genovez în bazinul M. Negre. 1281 este prima mențiune documentară a Vicinei. (cf. G. I. Brătianu — Vicina, Buc., 1922). 1295 este data începerii războiului dintre Veneția și Genova, război care a distrus mare parte a stabilimentelor genoveze din M. Neagră, între care și Pera. (cf. R. S. Lopez — Storia delle colonie genovesi, p. 302).

la sfîrşitul secolului XIII (1281—1295) schimburi de circa 3200 hiperperi aur pe an (20% din comerţul Perei), iar Chilia avea o cifră de afaceri de 7770 hiperperi numai între 8 martie şi 12 martie 1361. Dacă ţinem seama de faptul că cifra reprezintă totalul sumelor rezultate din 32 contracte [234] încheiate în faţa unui singur notar — registrul celui de al doilea Barnabo di Carpina care era şi consul, nefiind găsit pînă astăzi, de faptul că actele o datează într-o perioadă în care navigaţia nu era intensă putem aprecia în mod aproximativ importanţa reală a Chiliei care probabil de la mijlocul secolului XIV s-a situat între porturile dunărene fruntaşe.

Posibilitatea locuitorilor Dobrogei de a strînge tezaure extrem de bogate indică efectuarea unui comerţ intens în această regiune, comerţul fiind singura ocupaţie care permitea în acele vremi acumularea unor asemenea averi. Tezaurul descoperit în 1963 la Uzum-bair [235], apreciat ca fiind un tezaur privat [236], conţinînd hiperperi de aur, aspri tătărăşti, monede emise de oraşele dunărene [237], lingouri de argint *(Sommi)*, bijuterii, apreciate la circa 3000 hiperperi alături de tezaurul descoperit la mînăstirea Cocoş, şi acela de la Yeni-Sale [238], dovedesc existenţa unor bogaţi negustori locali care şi-au ascuns averile în momente de nesiguranţă ca acela din 1335 [239], cînd se presupune că a fost ascuns tezaurul de la Uzum-bair [240]. Numeroasele monede, emisiuni locale descoperite la Yeni-Sale [241], Uzum-bair [242], Isaccea [243], Păcuiul lui Soare [244], Cerna-Vodă [245], dovedesc pătrunderea monedelor genoveze pe întreg teritoriul Dobrogei [246] faptul că negustorii italieni fac cunoscute populaţiei locale relaţiile marfă — bani pe care le prezintă într-o formă extrem de avansată, aceea din lumea Mediteranei şi din Italia.

Pătrunderea negustorilor italieni în Dobrogea, relaţiile lor cu populaţia băştinaşă deci o interinfluenţă directă se arată în mod explicit atunci cînd se stabilesc clauzele juridice şi economice din tratatul de pace dintre Ivanco şi genovezi. [247]

---

[234] Cf. O. Iliescu — Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance.

[235] Informaţii asupra acestui tezaur în O. Iliescu — G. Simion — Le grand trésor de monnaies et lingots des XIII-e et XIV-e siècles trouvé en Dobroudja septentrionale — în Revue des etudes sud-est europeennes II (1—2) 1964, pp. 217—229).

[236] Ibidem p. 228.

[237] Ibidem p. 228.

[238] Cf. S. Lambrino — Revista istorică română IX/*R*939, pp. 498—502.

[239] M. Alecsandrescu-Dersca, op. cit. loc. cit. presupune că expediţia lui Uimur beg din Aidin a avut loc în 1337.

[240] Tezaurul nu putea fi ascuns decît în condiţiile în care era o situaţie tulbure. O Iliescu — G. Simion, op. cit. loc. cit. explică şi ei în acest sens ascunderea tezaurului.

[241] Monedele de la Yeni-Sale de tip local au fost publicate în Studii şi cercetări de numismatică 1958, vol. II, pag. 456. Cel care a publicat şi comentat este cercetătorul O. Iliescu.

[242] În legătură cu tezaurul de la Uzum Bair, O. Iliescu şi G. Simion emit o ipoteză extrem de interesantă asupra unei monede nedefinite: este probabil una din monedele emise la Vicina cf. O. Iliescu — G. Simion, op. cit., loc. cit. p. 219.

[243] Cf. informaţiilor primite de la O. Iliescu.

[244] Ibidem.

[245] Ibidem.

[246] Geografia descoperirii tezaurelor monetare pe teritoriul Dobrogei arată clar că monedele — emisiuni locale ale genovezilor circulau în mod frecvent în întreaga regiune.

[247] Documentele privind Istoria Romîniei, B. Tara Romînească, ed. Ac. RPR., Buc., 1953, vol. I, pp. 34—36.

În fine, ridicarea construcţiilor genoveze în Dobrogea — care distruse de vreme, se prezintă astăzi sub forma unor ruine pe cale de dispariţie — arată bogăţia celor care le-au înălţat şi au demonstrat băştinaşilor modul în care se construia în Italia, influenţînd modul de viaţă şi gustul puternicilor locului. Locuitorii porturilor dobrogene nu se ocupau în exclusivitate cu comerţul şi construcţiile, ci practicau numeroase şi variate meşteşuguri pe care ni le relevă pentru prima dată registrul lui Antonio di Podenzolo — Oct. Iliescu analizînd aspectele vieţii urbane de la Dunăre în lumina ştirilor furnizate de notarul genovez din Chilia, le-a expus pentru prima dată în comunicarea „Aspecte ale vieţii urbane de la Dunărea de jos la mijlocul sec. XIV în lumina unui document inedit", [248] dar din păcate pînă acum nu s-au publicat datele integrale referitoare la această problemă. În studiul de faţă analizăm această chestiune în măsura în care se încadrează în tema noastră şi în acest sens putem spune că la Chilia în 1360—1361 erau jurişti (notari), bancheri, curtieri, morari, măcelari, balistieri, cîrciumari, croitori [249].

Desigur, toţi aceştia care practicau meseriile enumerate, locuind la Chilia, desfăşurînd o vie activitate, au contribuit la dezvoltarea civilizaţiei portuare, influenţînd direct populaţia dobrogeană. Să ne gîndim la o singură categorie de meseriaşi, la croitori şi este suficient: ei erau aceia care prelucrau stofele aduse de negustorii genovezi, influenţau moda costumului atît de important în evul mediu [250]. Locuitorii porturilor sau cei veniţi pentru afaceri influenţau gustul localnicilor, făcînd cunoscută moda de la Pera sau de la Genova, dar în cazul acesta ca şi în alte meserii era o interferenţă între civilizaţia autohtonă şi cea adusă de mediteraneeni; modul de lucru al croitorilor trebuia să se supună cererii clienţilor băştinaşi şi astfel se crează o modă specifică, locală, probabil, asemănătoare cu imaginile genovezilor din porturile Mării Negre [251].

Organizarea oamenilor care formau lumea porturilor ne este arătată de o serie de documente care ne permit s-o reconstituim pentru sfîrşitul secolului XIII şi secolul XIV. Tratatul de pace dintre Ivanco şi genovezi arată clar că în porturile dobrogene fiecare comunitate etnică era organizată din punct de vedere politic, administrativ, financiar, juridic, militar şi religios după legile metropolei, trebuind în acelaşi timp să respecte legile Dobrogei.

Urmărind comunităţile genoveze, putem desluşi organizarea lor politică, administrativă cel puţin pentru trei oraşe: Vicna, Chilia, Licostomo. Remarcăm că la Vicina exista în fruntea coloniei genoveze un consul din 1281 [252], amintit apoi de actele financiarilor în 1286 [253]. În registrul lui Antonio di Podenzolo care îi dă şi numele: în 1361 era consul de Vicina, Bartolomeo di Marchi [254].

---

[248] Cf. O. Iliescu — Aspecte ale vieţii urbane la Dunărea de jos, reflectate într-un izvor documentar inedit din sec. al XIV-lea, comunicare la Inst. de ist. a artei al Acad., secţia de artă feudală — 29 aprilie 1965 (în manuscris).

[249] Cf. O. Iliescu — Localizarea vechiului Licostomo — lucrare în manuscris.

[250] Pentru importanţa costumului în evul mediu a se vedea J. le Goff — La civilisation de l'Occident medievale, ed. Artaud, Paris, 1964, cap. IX.

[251] S. O. Visoţki, Ghenuezka forteţia v Sudaku, Vidavniţtvo Budivelnik Kiiv — 1968 (în limba ucraineană). Reproducerile de costume ale genovezilor din porturile M. Negre la p. 18.

[252] cf. G. I. Brătianu — Recherches sur Vicina et... op. cit. cap. V.

[253] Vezi Gerolamo Golubovici, op. cit. II, pp. 67—73.

[254] Pentru prima dată ne este dat numele consulului coloniei genoveze din Vicina. Actul nr. XXXXIX din 10 aprilie 1361.

Cu ce se ocupa acest om nu știm dar bănuim că și consulul din Vicina trebuie să fi fost notar asemeni consulilor pe care îi cunoaștem ca funcționînd în această perioadă în Chilia — consul în 1361 Barnabo di Carpina [255] și Licostomo — consuli — 1381 Conrado Donato 1382 [256], Pietro Embrone 1403 [257] Nicolo Fieschi.

Ar fi deci normal să fi fost ales consul la Vicina tot un notar, care cunoștea bine legile și putea oricînd să apere interesele comunității, să judece o serie de litigii mărunte. Durata de funcționare a unui consul nu o știm dar putem presupune, din datele referitoare la Licostomo, că se reducea la un an. Din punct de vedere financiar consulul era ajutat de massaria. Sarcinile unui consul genovez deși reies clar din analiza izvoarelor scrise nu au fost reliefate suficient: trebuia să apere interesele cetățenilor genovezi din punct de vedere economic, financiar, juridic, iar în caz de război să asigure plecarea concetățenilor săi împreună cu bunurile ce le dețineau. [258].

Juridic, genovezii aplicau în cadrul coloniei lor, pe teritoriul pe care îl stăpîneau, legile metropolei, iar în caz de judecată, judecătorul trebuia să țină seama de normele dreptului genovez.

Nefiind numeroși genovezii nu aveau o putere militară însemnată și pentru a face față situațiilor grele, fie angajau mercenari cum a procedat Vicina în 1286 cînd a folosit garda tătară comandată de Argun, fie cereau ajutor Genovei ca în 1371 [260] sau Perei în 1382 [261], date la care genovezii din Dobrogea erau în război cu Dobrotici.

Folosirea mercenarilor la Licostomo pare s-o indice registrele massariei din Caffa și Pera atunci cînd menționează ajutoarele date acestui castru. Ceea ce ne interesează în mod deosebit în discutarea acestui aspect al organizării militare este faptul că genovezii, puțin numeroși dar bogați, au dezvoltat în Dobrogea sistemul mercenariatului, practicat indiscutabil de localnici în secolul XIV. [262]

Legată de organizarea militară a genovezilor, de nevoia de apărare, este construcția castelelor genoveze ale căror ruine ne arată fără dubii că au fost la fel de mari ca cetatea de la Sudak care se păstrează încă. Interesant este să urmărim organizarea coloniilor genoveze pe plan spiritual-religios, deoarece ei erau catolici și trebuiau să-și organizeze biserica în condițiile existenței bisericii ortodoxe, oficială în Dobrogea, și a bisericii creștine schismatice a turcilor selgiucizi. [263]

---

[255] Barnabo di Carpina — numele consulului apare în act. nr. LXXII.

[256] vezi nota 182.

[257] Vezi nota 183.

[258] Vezi nota 190.

[259] Doc. privind Istoria României secția B, Ed. Acad. R.P.R., 1953, vol. I, p. 36.

[260] cf. N. Iorga — Veneția în M. Neagră; I. Dobrotici, loc. cit. p. 1048.

[261] Idem.

[262] N. Iorga — determinat de practicarea acestui sistem — îl numește pe Dobrotici „mercenar oriental".

N. Iorga — Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici. Loc. cit. p. 1043; Acțiunile lui Dobrotici între anii 1345—1354 sînt considerate de unii ca acțiuni specifice mercenarilor. Spre ex. vezi P. Mutavocief — Dobrotitza et la Dobrodja, în Revue des etudes slaves, 1927, p. 27—41.

[263] Pentru biserică turcilor schismatici a se vedea Paul Witlek; Iazijioghlu Ali, On the Christian Turks of the Dobroja, în Bulletin of the School of Oriental and African Studies XIV, 1952, p. 639—668.

În împărțirea globului, Franciscanii au cuprins aria de la Oceanul Pacific la Marea Neagră într-o singură unitate, un vicariat pe care la rîndul lui l-au împărțit în trei vicariate dintre care unul era al Tatariei Aquilonare în care era inclusă și Dobrogea. Franciscanii predicînd „vitta attiva" [264], cerînd să lupte pentru atragerea la catolicism în locul unde credeau ei că viciile umane se dezlănțuie, în orașe, combătînd sihăstria care nu cerea nici un efort pentru ducerea unei vieți pioase, s-au așezat în mediul urban dobrogean, așa cum în Occident sau aiurea s-au stabilit exclusiv în orașe.

Scrisoarea raport a franciscanilor din 10 aprilie 1287 [265] ne arată că în Dobrogea exista la sfîrșitul secolului XIII un oraș în care era o mănăstire franciscană, Vicina, în „Tataria Aquilonari Fratres Minores havent monasterae imobilita XVIII în civitatibus et villisinfra scriptes quidelicet... în Vicina juxta Danubin, în Maurocastro" [266]. Lista mînăstirilor Fraților Minori din vicariatul Tatariei Aquilonare, custodia Gazariei datînd dintre anii 1314—1330 [267] și din 1334 [268] completează informațiile arătînd că erau mînăstiri franciscane la Vicina, Selena.

Aceleași liste arată că între 1334—1390 exista o mănăstire franciscană la Licostomo, pe care aceia care au întocmit listele au înglobat-o, din rațiuni pe care nu le știm, în vicariatul Rusiei. [269]

Mănăstirea franciscană de la Vicina este pomenită pentru ultima dată la 9 martie 1371 cînd se vorbește de dominus Lodovicus Vicinensis de Ordine Minorum [270], pentru ca în listele din 1390 să nu mai fie menționat nici unul dintre stabilimentele franciscane anterioare. Deci putem presupune că mînăstirile franciscane au ființat în porturile dobrogene amintite la sfîrșitul secolului XIII și în primele două treimi al secolului XIV, vreme care a coincis cu practicarea unui comerț înfloritor, cu o politică de toleranță religioasă a tătarilor.

Atunci cînd genovezii au fost loviți în Dobrogea de forțele locale conduse de Dobrotici care ducea o politică de întărire a autorității băștinașilor, cînd tătarii nu au mai fost toleranți din punct de vedere religios, [271] franciscanii ale căror nume se înmulțesc pe listele martirilor de la Kipceak, trebuie să părăsească orașele dobrogene. Am prezentat drept ipotetică ființarea mînăstirilor franciscane în cele trei orașe dobrogene menționate deoarece, dacă pentru Vicina căreia i se precizează locul „juxta Danuvin", toți cercetătorii sînt de

---

[264] Cf. Leopold Genicott — Le XIII-e siècle européennes, ed. P.U.F., Paris, 1968, pp. 213—229.

[265] Cf. Anonymi Minoriti (Relationes de Martyribus de conventibus Fratrum Minorum in Oriente). Ex. Cod. Nero A. IX British Museum — după Girolamo Golubovici — Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Sancta e dell'Oriente Franciscano. Quaracchi 1913, vol. II, pp. 66—73.

[266] Ibidem p. 72.

[267] Ibidem pp. 66—73.

[268] Fr. Paulinus de Venetis; Provinciale ordinis Fratrum Minorum vetusti simum secundum Codicem Vaticanum, no. 1960, ed. Fr. Comardus Euben MMC — Quaracchi, 1892—1900, p. 324.

[269] Ibidem p. 325.

[270] cf. N. Iorga — Istoria bisericii române, Buc., 1938, vol. I, pp. 19—22.

[271] Cercetările din ultimul timp ne-au arătat clar cît era de mare toleranța religioasă a tătarilor; au fost chiar hani tătari care au trecut la creștinism. În acest sens vezi C. Andreescu: Așezările franciscane la Dunăre și M. Neagră în Cercetări istorice nr. 2 an VIII—IX — 1932—1933, pp. 151—163.

J. le Goff: La civilisation de l'Occident medievale, ed. Artaud, Paris, 1964, cap. IV.

acord că a existat o mînăstire franciscană pentru Selena (Delena) [272] și Licostomo [273] se ridică unele obiecții. Dezacordul provine din interpretarea diferită a localizării așezărilor: Selenea (Delena) a fost identificată în mod ciudat [274], iar la Licostomo nu se precizează nici o localizare, ci se emit numai unele argumente neconvingătoare. Ținînd cont de noua interpretare a izvoarelor reconsiderate în mod critic, de momentul în care au fost menționate mînăstirile în trei orașe, de modul în care stabilește tratatul Ivanco genovezi, dreptul pentru negustorii italieni de a avea preoții lor [275] credem că cele două nume discutate nu pot fi susceptibile de altă interpretare decît aceea pe care am propus-o, adică Delena — Sulina, Licostomo — Licostomo, Confirmarea certă a identificării o pot aduce cercetările arheologice care s-ar putea efectua și în alte puncte presupuse genoveze unde apar urmele unor construcții asemănătoare capelelor catolice (lipsa separării pronaos, naos, forma planului etc.).

Ce rol au avut franciscanii în Dobrogea este greu de spus în condițiile în care cea mai mare parte a arhivei lor este nepublicată, știrile despre perioada pe care o studiem sînt incomplete și în fine faptul că pe aceste meleaguri a fost stăpînirea turcilor care au distrus multe bunuri ale civilizației materiale, în special acelea care aparțineau creștinilor. Ceea ce putem spune, este că franciscanii, deși se remarcă prin inconstanța și netemeinicia acțiunilor, au reușit să atragă la creștinism în rit apusean o parte a populației: de exemplu, la Vicina în 1286 garda tătară comandată de Argun. Poate în lumina noilor informații despre Vicina pe care ni le furnizează registrul lui A. di Podenzolo din care reiese că Vicina nu era în decădere la 1361, ar trebui discutată acțiunea franciscanilor în acest oraș în legătură cu situația mitropolitului ortodox care între 1335—1359 devenise un simplu mitropolit în partibus [276].

În legătură cu discutarea diverselor aspecte ale civilizației portuare dobrogene, eterogenă din punct de vedere etnic, în fața noastră se ridică problema mijlocului de comunicație, problema limbii folosite. Nu avem pînă în momentul de față nici un document care să ne arate care era limba Dobrogei la sfîrșitul secolului XII (și) în secolul XIV, dar știind că populația băștinașă era majoritară, că limba acestei populații era româna, cu care se asemăna mult limba italiană, putem emite ipoteza că mijlocul universal de comunicație în Dobrogea era româna.

Încheind seria problemelor pe care ne-am propus să le examinăm în legătură cu civilizația portuară dobrogeană, la sfîrșitul secolului XIII și în secolul XIV trebuie să remarcăm că prima problemă care se pune în legătură cu orașele porturi din evul mediu este identificarea locului exact unde au ființat prin conexarea datelor furnizate de izvoarele scrise și arheologice. În această direcție un rol de cea mai mare importanță îl au cercetările în arhivele marilor orașe porturi din Italia, Genova, Veneția, Pisa, ai căror locui-

---

[272] C. Andreescu op. cit. loc. cit., pp. 159.

[273] Ibidem pp. 159.

[274] C. Andreescu identifică Selena cu localitatea Chele din Bitinia (C. Andreescu, op. cit., loc. cit. p. 160).

[275] Tratatul lui Ivanco cu genovezii, Doc. privind Ist. României, B. ed. cit. p. 36.

[276] În partibus cf. C. Andreescu, op. cit. p. 162; G. Brătianu — Recherches sur Vicina... ed. cit. p. 62—64. N. Iorga — Istoria bisericii române, ed. cit. p. 19.

tori, naviganți și comercianți în căutare de cîștig, au străbătut apele Mării Negre, înscriind în actele timpului, date de neprețuit pentru trecutul civilizațiilor portuare. Registrul lui A di Podenzolo, un singur exemplu extrem de concludent, ne-a permis să identificăm real vechiul Licostomo, infirmînd ipoteza tradițională și ne-a oferit imaginea vieții unui mare port dobrogean la mijlocul secolului XIV. Locuitorii porturilor cu ocupațiile și organizarea lor, ne interesează, în primul rînd, deoarece prin legăturile continui pe care le-au avut cu populația băștinașă, au făcut să se întîlnească în orașele porturi bunuri ale civilizațiilor din diverse părți ale lumii, și din aceste interferențe să se nască civilizații originare ca aceea din Dobrogea. Deși negustorii genovezi au practicat de multe ori un comerț inechitabil [277], au făcut cunoscute în regiunile dobrogene cuceririle civilizației mediteraneene, au contribuit la dezvoltarea relațiilor marfă — bani care atinseseră cel mai înalt grad în Italia secolului XIV [278], și, în fine, prin plata vămii pentru mărfurile care intrau sau ieșeau din țară au permis domnitorilor locali Balica, Dobrotici, Ivanco și acelora din Țara Românească și Moldova să obțină mari sume de bani care le-au dat posibilitatea să ducă o politică independentă, întărindu-și statele feudale suzerane.

Pentru a conchide trebuie să relevăm că pentru perioada de care ne-am ocupat civilizațiile portuare au o importanță fundamentală, pentru Țara Românească și Moldova în general, pentru Dobrogea în special, iar studiul lor care este abia la început trebuie continuat și aprofundat.

LES ASPECTS DE LA CIVILISATION PORTUAIRE DE DOBRODJA

de la fin du XIII-iéme siècle auXIV siècle.

résumé

Au XII-ième Congrès International de sciences historiques — Vienne 29 août — 5 septembre 1965 — au cours des discussions au sujet du résumé du rapport, „Liaisons et concurrences des voies internationales du commerce maritime et terrestre de la fin du moyen âge jusqu'au XIX-ème siècle" a été présenté un nouveau aspect de l'histoire de la civilisation, celui de la civilisation portuaire. Le nouveau aspect de l'histoire de la civilisation a attiré tout de suite les historiens roumains, qui ont une tradition valeureuse dans l'étude du passé des villes-ports.

Suivant l'activité des génois dans la Mer Noire, l'article présent se propose à discuter les aspects qui suivent au sujet de la civilisation portuaire de Dobroudja: la présentation des sites des ports en moyen-âge et la différence entre eux; la liste des ports de Dobroudja; les habitants des ports au point de vue éthnique, leurs occupations et leurs organisation.

L'auteur a été déterminé à choisir cette période du XIII-ème siècle puisque dans ce temps l'Empire Mongole avait la plus grande puissance et donnait l'entière assurance aux voies commerciales. En ces conditions la Mer Noir était une plaque tournante pour le commerce entre l'Europe

---

[277] Marx a arătat că schimbul de produse încheiat în condițiile în care produsele nu au valoare echivalentă — este vorba de comunitățile naturale în care primează schimbul exterior și nu cel interior — este de multe ori inechitabil ca cel practicat de curtierii marelui tranzit: olandezii, genovezii, venețienii, cf. Karl Mark — Capitalul, ed. PMR, 1951, III, 1, p. 315.

Barbu Cîmpina în Despre rolul genovezilor la gurile Dunării între sec. XIII—XV (Studii 1—3/1953) a demonstrat, accentuînd rolul negativ al genovezilor la Dunărea de jos.

[278] Întîlnim primele începuturi ale producției capitaliste, în mod sporadic, în unele orașe mediteraneene încă în secol. XIV și XV. cf. K. Marx, Capitalul, vol. I, Buc., Ed. pol., 1960, p. 713.

et l'Asie, tandis que Dobroudja était une des plus importante régions commerciales du bassin pontique.

L'utilisation des études antérieures, de l'ensemble des sources historiques et de quelques documents inédite comme le régistre du notaire génois de Chilia, Antonio di Podenzolo (1360—1361) a donné la possibilité de composer une étude de synthèse.

Les négociants sénois ont complété le mosaique de peuples qui habitaient en Dobroudja et ils sont venus et se sont établis dans cette région; approximativement après 1263, en même temps que les turcs Seldjoucides chrétiens chassés d'Anatolie.

Les génois sont utilisé les informations reçues des Byzantins et se sont établis soit dans les anciens ports de l'Empire soit dans les points connus étant bons pour le commerce.

Les établissements, au commencement simples factoreries, ont évolué rapidement et sont devenus à la fin du XII-ème siècle des villes. Les documents du temps comme „l'Itinéraire grec" du XIV-ème siècle publié par Dimitrios Tagias à Venise en 1573 et une carte nautique anonime dessinée entre 1403—1453, publié en 1534, font la différence nette entre les établissements de type urbain et celles de type rurale. Entre les établissements urbains de Dobroudja les deux documents mentionnent: Caliacra, Licostomo, Chilia, etc.

L'étude des sources cartographiques du XIV—XVI-ème siècle a permis à l'auteur à compléter les iqformations antérieures et de composer une liste complète des localités-ports, dans lesquelles se sont établis les génois en Dobroudja au XIII—XIV-ème siècles. La liste contient les noms de suivantes localités: Licostomo (Periprava), Chilia (Chilia), Aspera (Cernetul), Sancti Gyorgi (Sf. Gheorghe), Solinae (Sulina), Donavici (Dunăvăț), Proslaviza (Nufărul près de Tulcea), Bambola (Ostrov Bisericuța sau Enisala), Brillago, Zanuvarda (Cerna-Vodă), Laxiluccio (Le Cap de Șabla), Grosea (Hîrșova), Costanza (Constantza), Seluda, Mangalia (Mangalia), Carbona (près de Balcic), Cavarna, Cranea (Ecrene), Caliacra (Caliacra). A celles-ci on doit ajouter les noms de châteaux de Hîrșova et Enisala, lesquelles par le style et la technique sont des constructions génoises.

Dans la parenthèse sont les noms des localités identifiées certainement ou qui sont mises en discussions. Par la jonction des sources narratives, documentaires, cartographiques, archeologiques, l'auteur a résussi à identifier et à localiser exactement le port médieval géhois de Licostomo à Periprava, en prouvant qu'il n'est pas identique avec Chilia.

La population des ports était très mélangée. Les actes du temps montrent que dans les ports de Dobroudja a été à la fin du XIII-ème siècle et au XIV-ème siècle constamment une population génoise qui a vécu à côté de celle roumaine.

L'occupation principale des habitants des ports était le commerce. Dans les ports de Dobroudja on apportait des pierres précieuses, des épices, des étoffes „francaises", des draps lombards, de la toile en coton, des sacs en jute, des produits de manufacture et on exportait du blé de la cire, du sel, du poisson, du vin. Le principal produit d'export c'était le blé qui d'après l'avis de l'auteur provenait dans la plus grande partie de Dobroudja. Grâce au registre de Podenzolo on a pu rétablir quel était le prix du blé... (1 hyppérper d'or 1 muid, et celui du sel. 9 sommi d'argent 1 muid, à Chilia en 1360—1361. En partant de ces chiffres on peut calculer aproximativement quels étaient les prix en ce remps au bas Danube et en Dobroudja.

L'importance du commerce pour Dobroudja peut être déduit des trésors de monnaies trouvés sur son territoire dans les dernières années, comme le trésor de Uzum-baïr évalué à environ 3000 hyperpers en or — Par le commerce les dons de la civilisation méditéranéenne connues dans le monde des ports étaient mis en circulation dans toute la Dobroudja.

Les génois ont pratiqué auprès du commerce le métier de constructeurs et ont élevé des châteaux desquels nous voyons aussi aujourd'hui les ruines féodales: Hîrșova, Enisala, etc.

Le notaire A. di Podenzolo a montré que à Chilia on pratiquait les suivants métiers: couturiers, bouchers, meuniers, boulangers, baliseurs, cabaretiers, capitaines de vaisseaux, notaires, banquiers. Donc nous pouvons déduire en rassemblant les connaissances que ces métiers se pratiquait dans toutes les villes-ports de Dobroudja. Les artisans établis dans les ports ont influencé le goût et le mode de vie des indigènes.

Les habitants des ports étaient organisés en colonies qui groupaient les gens d'après des critériums éthniques: Dans les villes-ports étaient des colonies génois qui avaient à leur tête, des consuls.

L'auteur a pu déterminer que dans trois villes danubiennes: Vicina, Chilia, Licostoma, entre 1360—1403, les consuls étaient des notaire,donc hommes de loi. On a pu établir aussi le nom des consuls pour chacun des trois villes et de même[9], les années de leur fonctionnement: *Vicina* — Bartolomeo di Marchi (1361), notaire ; *Chilia* — Barnabo di Carpina (1360—1361) notaire; *Licostomo* Conrado Donatto (1381) notaire, Petro Embrone (1382) notaire, Niccolo Fieschi (1403) notaire.

Les consuls avaient la tâche à défendre les intérêts de la communauté au point de vue administratiff, juridique, militaire, religieux.

Sur le territoire des ports sur lequel habitaient des différentes communautés éthniques, on appliquait pour chacune d'elles, les lois de la métropole.

Toutes les communautés devaient respecter les lois de Dobroudja.

Les génois n'avaient pas une grande force militaire — puisqu'ils étaient peux nombreux — Pour pouvoir se défendre contre les attaques des indigènes ils demandaient l'aide soit des colonies de la Mer Noire comme celui de Pera en 1381, soit celui de la métropole, Gènes comme en 1371 ou 1374, soit ils engageaient des mercénaires comment a été la garde tatare commandée par Argun à Vicina (1286). C'est probable que le système du mercenariat se soit developénpe en Dobroudja.

Le réligion des génois de Dobroudja a été celle catolique. Ils ont apporté ici des moines de l'ordre des Frères Mineurs, connus sous le nom de Franciscains.

Les actes des Franciscains montrent qu'en Dobroudja étaient à la fin du XII-ème siècle et au XIV-ème siècle des couvents de l'ordre dans trois villes de Dobroudja: Vicina, Solinae, Licostomo.

Le rôle des franciscains en Dobroudja ne c'était pas limité à prêcher pour les génois, mais ils ont entrepris une action de christianiser et on trouve plusieurs documents quei attestent l'attraction des indigènes au christianisme de rite catholique.

Pour conclure nous pouvons affirmer que dans la civilisation des ports de Dobroudja se sont interféré la civilisation des indigènes et la civilisation méditerranéenne apportée par les nouveaux venus, interférence par laquelle a été née la civilisation originale de Dobroudja.

Les négociants génois, certainement, ont fait beaucoup de fois un commerce inéquitable avec la population indigène, mais ils ont fait connus dans cette région les réalisations du monde méditerranéenne en géneral et celles de l'Italie en spéciale, qui alors avait peut-être, la place, la plus avancée du monde.

Pour déterminer exactement le rôle des génois les recherches doivent continuer.

THE ASPECTS OF THE HARBOUR CIVILIZATION IN DOBROUDJA FROM THE END OF THE XIIIth CENTURYIN THE XIVth CENTURY

At the XIIth International Congress of Historical Sciences — Vienna, the 29th of August — the 5th of September 1965 — within the discussions regarding the summary of the account „Relations and competitions of the International lines of Trade by Sea and by Land from the end of the Middle Age up to XIXth century" it has been presented a new aspect of the history of civilization, that of the harbour civilization.

The Romanian historians, with an important tradition in studying the past of the harbour-towns, have been attracted by this new aspect.

Regarding the trade of the Genois in the Black Sea, the present article has in view the discussing of the following aspects of the Dobroudjian harbour civilization: the presentation of the harbour settlements in the Middle Age and the difference between them; the list of the Dobroudan harbours; the inhabitants of the harbours as regards their ethnical composition, their occupations and their organization.

The author was determined to choose this period between the XIIIth and the XIVth centuries, due to the fact that in that period the Mongolian Empire had the maxim power and it gave complete security for the commercial lines. In these conditions, the Black Sea was a turntable between Europe and Asia, and Dobroudja was one of the most important commercial regions of the Pontic basin.

The results of the former studies, the use of some new documents, as it is the Commercial book of a Genois notary, Antonio di Podenzolo (1360—1361) gave the possibility of creatinga synthesis study.

The genois merchants supplimented the inlay (mosaic) of people in Dobroudja, establishing in this region about 1263 in the same time with the Seldgiucid Turks driven away from the Anatolia. The Genois used the informations received from the Bysantins and they established either in the former harbours of the Empire, either in the places known as propitious for the Commerce. The places were simple factoreries at the beginning, but they have developed rapidly into towns, towards the end of the XIIIth century and the beginning of the XIVth century

The time documents as the „Greek Itinerary" from the XIVth century published by Dimitrios Tagias in Venice in 1573 and a anonimous nautical map between 1403—1453, published in 1534, make a clear-cut difference between the settlements of urban or rural type. Among the rural settlements in Dobroudja the two documents mention Caliacra, Licostomo, Chilia, etc.

The studying of the map-drawing sources of the XIVth—XVIth centuries permitted to the author to complete the anterior knowledge and to make a complete list of the Dobroudjan harbours in which the Genois had settled. The list includes the names of the following Dobroudjan places enumerated from the North to the South: Licostomo (Periprava), Chilia (chilia), Aspera (Cernetul), Sancti-Gyorgi (Sf. Gheorghe), Solinae (Sulina), Donavici (Dunăvăţ), Proslaviza (Nufărul near by Tulcea), Bambola (Ostrov Bisericuţa sau Yeni-Sale) Brillago, Zanuvarda (Cerna-Vodă), Laxiluccio (Cape of Sabla), Grosea (Hîrşova), Costanza (Constantza), Seluda, Mangalia (Mangalia), Carbona (near by Balcic), Cavarna, Cranea (Ecrene), Caliacra (Caliacra); we must add to these names, the name of the Castles of Hîrşova and Yeni-Sale which by style and by technique, are of Genois structure. There are within the brackets the names of the places most assuredly identified or those which are still discussed.

By combining the narrative, documentary, map-drawing and archeological sources, the author succeeded in identifying and placing exactly the Genois medieval harbour of Licostomo at Periprava, and not at Chilia.

The population of the harbours was somehow very mixed. The time documents show that in the Dobroudjan harbours in the XIIIth—XIVth centuries was permanently a Genois population which co-existed besides the Romanian one.

The main occupation of the harbour inhabitants was the commerce. In the Dobroudjan ports, precious stones, spices, „French" stuffs, lombard cloth, cotton linen, jute sacks, manufactured articles were brought and cereals, beeswax, honey, salt, fish, wines were exported.

The main of export was the wheat, which in the author's opinion came mainly from Dobroudja. Due to Antonio di Podenzolo's commerce book it could be set out the price of the wheat ... (1 muid) and of salt... (1 muid) at Chilia in 1360—1361. Starting from these figures it could be calculated at a rough guess which were the prices in that period at the lower Danube and in Dobroudja.

The importance of the commerce for Dobroudja can be inferred by the hoards found out in the last years — on the Dobroudjan area — as it is the hoard found out at Uzum-bair, estimated at 3000 hyperpers of gold. By commerce, the assets of Mediteranean civilization, known in the world of harbours, were put into circulation in the whole Dobroudja.

The Genois were practising besides the commerce, the handicraft of builders, and they have raised castels whose feudal remnants can be seen today (Hîrşova, Yeni-Sale, etc.)

The Genois notary, Antonio de Podenzolo shows that at Chilia in 1360—1361 were practised the followings trades: tailors, butchers, millers, bakers, inkeepers, ship masters, notaries, bankers. Therefore, we can deduce by connecting the tiddings that these trades were practised in all the Dobroudjan port-towns.

The handicraftsmen settled in these towns, exerted an influence upon the inhabitants' disposition and their way of life. The inhabitants of the ports were organized in colonies which classified people after an ethnical criteria.

In the port-towns there were Genois colonies which had consuls in their head. The author could determine that in three Danubjan towns: Vicina, Chilia, Licostomo, between 1360—1403, the consuls were in fact notaries, therefore men of law. It could be set out the names of the consuls, too, for each from the three towns, and even the years: *Vicina*, Bartolommeo di Marchi (1361), notary , *Chilia* — Barnabo di Carpina (1360 — 1361) notary; *Licostomo* — Conrado Donato (1381) notary, Petro Embrone (1382) notary, Nicolo Fieschi (1403) notary.

The consuls had the task of giving lip service to the cause of the community from an administrative, juridical, military and religious point of view, on the territories inhabited by different ethnical communities It was applied for every of them, the law of the Metropolis. All the communities had to have regard for the laws of Dobroudja.

The Genois had no great military power because they were few in number. To defend themselves against the attacks of the natives, they either resorted to the aid of the colonies in the Black Sea, as that of Pera in 1382, or of the metropolis of Gênes in 1371 or 1374, or they employed mercenaries, as it was the Tatar guard lead by Argun, at Vicina (1286). It is very probable to have developed the system of mercenary in Dobroudja.

The Genois religion in Dobroudja was the catholique one. They brought there friars of the order „The Minor Brothers", born under the name of Franciscan friars.

The Franciscan documents show that in Dobroudja at the end of the XIIIth century and in the XIVth century there were monasteries of that order in three Dobroudjan towns: Vicina, Solinae, Licostomo.

The role of the Franciscan in Dobroudja did not restrict in preaching for the Genois, but they organized an action of christianization. There are more documents which certify the attraction of the natives to the Christianity of Catholic rite.

To put an end, we can assert that within the Dobroudjan harbour civilizations interfered the natives' civilization and the Mediteranean civilization brought by the new comers, interference from which sprang the original Dobroudjan civilization.

It was many times that the Genois merchants made an unequable commerce with the native population, but they made known in this region the achievements of the Mediteranean world in general, and those of Italy particularly, which hold at that time the most advanced place in the world.

To define more accurately the role of the Genois merchants, the researches had to be carried on.

OVIDIANA

N. GOSTAR

DESPRE MORMÎNTUL LUI OVIDIU LA TOMIS

Poetul Ovidiu, în elegiile sale scrise la *Tomis*, Constanța de azi, în mai multe rînduri își exprima teama că nu va mai vedea niciodată Roma și că va fi sortit să moară departe de Italia, în îndepărtata *Scythia* și că va închide ochii în orașul pontic, unde își petrecea tristul său exil. Dorința ultimă a poetului, ca după moarte cenușa lui să fie strînsă într-o urnă și dusă la Roma (*Trist.*, III, 3, 65—70), nu a fost respectată.

Hieronymus, *Chronicon*, (ed. R. Helm, 1956, p. 171), pentru anul 17 e.n. are următoarea scurtă însemnare: *Ovidius poeta in exilio diem obiit et iuxta oppidum Tomos sepelitur.* Deabia tîrziu, în epoca Renașterii, aflăm din nou o informație în acest sens, datorită celebrului umanist grec Georgius Trapezuntius, consemnată însă și transmisă de elevul acestuia Giovanni Pontano, în lucrarea *De magnificentia*, Veneția, 1498, III, 15, unde găsim: *Georgius Trapezuntius, rerum vetustarum vir abunde studiosus, audientibus nobis, adolescentes cum essemus, non semel rettulit, legisse apud bonum auctorem Tomitanos cives, Ovidio poetae, qui apud eos diem obiisset, collata e publico pecunia propter ingentii nobilitatem tymbon — graeco enim verbo utebatur — magnifice struxisse ante oppidi portam in loco maxime celebri, quamvis Ovidius et peregrinus esset et ab imperatore Romano proscriptus.* Pentru mormîntul lui Ovidiu la *Tomis*, de obicei, se mai citează o informație, transmisă tot de un umanist italian, din sec. XV—XVI, anume Caelius Rhodiginus, *Antiquarum lectionem commentarii*, Veneția, 1516, 13, 1, de unde extragem: *in Caecilii Minutiani Apulei fragmentis observatum, annis septem in exilio consumptis functum esse fato Ovidium kalendis Ianuariis, qua die Titus quoque Livius descesserit; structum item illi a barbaris per multas lacrimas tymbon ante ianuam* [1]. Folosirea unor expresii comune, ca: *diem obit* la Hieronymus,

[1] Nu am putut folosi direct operele lui Giovanni Pontano și Caelius Rhodiginus și ambele citate sînt după C. Blum, *Cauzele relegării poetului roman P. Ovidius Naso la Tomis*, extras din *Analale Dobrogei*, IX, 1928, p. 49. De asemenea nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui S. Reinach, *Le tombeau d'Ovide*, în *Cultes, mythes et religions*, IV, unde, la p. 81—87, discută aceste izvoare; același articol apărut și în *Revue de Philologie*, XXX, 1906, p. 281 și urm; cf. C. Blum, *ibidem* și N. Lascu, *Ovidiu în România*, în *Publius Ovidius Naso XLIII î.e.n. — MCMLVII e.n.*, București, 1957, p. 340—342. Cuvintele *a barbaris*, folosite de Caelius Rhodiginus, probabil că au fost scrise sub impresia lecturii elegiilor. Pentru data morții lui Ovidiu a se vedea W. Kraus, *RE*, XVIII (1942), 1920, care, însă, nu ia în considerare nota lui Caelius Rhodiginus.

diem obiisset la Giovanni Pontano; *iuxta oppidum* la Hieronymus, *ante oppidi portam* la Giovanni Pontano, *ante ianuam* la Caelius Rhodiginus; *tymbon... struxisse* la Giovanni Pontano și *structum... tymbon* la Caelius Rhodiginus, credem că pot constitui dovada că sursa comună a fost latină [2] și nu bizantină și destul de veche, foarte probabil din antichitate, dar, posibil, nu mai nouă de sec. IV.

Ceea ce putem reține, din cele trei izvoare literare, este că mormîntul lui Ovidiu se afla la *Tomis*, într-un loc de cinste, în apropierea unei porți a orașului, unde putea fi văzut de toți cei care intrau sau ieșeau din oraș.

În 1960 s-a aflat la Constanța, pe locul fostei gări, un fragment de stelă funerară cu chenar ornamentat cu lujeri, ciorchini și frunze de viță de vie. Din inscripție se păstrează numai următoarele rînduri: *d(iis) M(anibus)/hic eg-/o qu(i i-/aceo)/...* Inscripția deci, după formula *diis Manibus*, continuă cu versul epitafului lui Ovidiu din *Trist.*, III, 3,73 [3]. Atît stilul sculptural, cît și formula *diis Manibus*, datează monumentul în sec. II, poate chiar III în orice caz nu din vremea lui Ovidiu. Textul inscripției nu a putut fi prea lung și probabil că nu a fost scris în versuri.

În 1936 se publică o inscripție funerară, descoperită la *Transmarisca* (Tutrakan, Turtucaia), care începea cu aceeași formulă *d(iis) M(anibus)*, apoi mai multe versuri, în distih elegiac, dintre care primul: *hic ego quae iacior Val(eria) dicta fuisse* etc. Și aici primele patru cuvinte amintesc de începutul epitafului lui Ovidiu. Inscripția se datează pe la sfîrșitul sec. III sau începutul sec. IV [4].

În timpul săpăturilor de la *Abrittus* (Razgrad) se descoperă o nu mai puțin interesantă inscripție, cu un text în versuri destul de lung, care începea cu aceeași formulă *d(iis) M(anibus)*, după care urmau iarăși cuvintele versului ovidian: *(hi)c ego qui iaceo* etc. [5]. Este sigur că inscripția datează din sec. IV, poate chiar din a doua jumătate.

Ce semnificație pot avea aceste trei epitafe, care încep întotdeauna cu primul vers al epitafului lui Ovidiu? Primul răspuns, pe care ne-am grăbi să-l dăm, este că elegiile poetului roman erau citite de populația romană din Moesia inferior și că deci amintirea, pe meleagurile unde și-a trăit anii de exil, nu s-a stins atît de curînd [6]. Dar cele trei epitafe latine, cu primul vers al epitafului lui Ovidiu, pot primi și o altă interpretare. Locuitorii din provincia

---

[2] Despre autorul de care s-ar fi folosit Georgius Trapezuntius și Caelius Rhodiginus, a se vedea la Lascu, *ibidem*. Cuvîntul *tumba* „mormînt" apare totuși în latina tîrzie (L. Lupaș, *Studii Clasice*, V, 1963, p. 133—134).

[3] A. Aricescu, *Studii Clasice*, V, 1963, p. 322; idem, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 17—18; *Ann. Ep.*, 1963, 185. S-ar putea ca în inscripție să fi fost și *hic ego qu(ae iacio)*.

[4] D. Adameșteanu, *Dacia* V—VI, 1935—1936, p. 449—450; observația de la p. 450, „cette inscription nous révèle l'écho que trouvaient parmi les humbles les élégies d'Ovide".

[5] Inscripția văzută de noi în ruinele de la Razgrad (Bulgaria) este încă inedită și, probabil, că în curînd va fi publicată de descoperitorul ei Th. Ivanov. În timpul scurtei noastre vizite la Razgrad nu ne-am putut da seama în ce vers a fost scris epitaful, dar sec. IV este asigurat prin numele unei unități militare.

[6] N. Lascu *op. cit.*, p. 342, „nu există nici un izvor care să facă cea mai mică mențiune despre supraviețuirea poetului în amintirile și imaginația populațiilor din Tomis în timpul stăpînirii romane, după ce teritoriul Dobrogei a fost oficial înglobat în provincia Moesia"; desigur, că această afirmație, în urma descoperirii celor trei inscripții, astăzi își pierde valabilitatea.

Moesia inferior au scris pe morntelmie lor acest început de vers, deoarece mormîntul lui Ovidiu era văzut de cei din *Tomis* și nu mai puțin de cei care mergeau la *Tomis*. Din materialul care ne-a stat la dispoziție, am putut deduce că din cele aproape 2000 de *carmina latina epigraphica* nici una nu începe cu *hic ego qui iaceo* [7], versul fiind cunoscut numai în cele trei epigrafe din *Tomis*, *Transmarisca* și *Abrittus*. Toate aceste trei orașe erau localități din partea de răsărit a Moesiei inferior și atunci mormîntul lui Ovidiu putea fi văzut de locuitorii orașelor acestei provincii. Este deci o știre indirectă, că mormîntul lui Ovidiu, cu cunoscutul epitaf, în sec. II—IV se găsea într-una din necropolele tomitane. Că inscripțiile au fost mai curînd inspirate din epitaful lui Ovidiu și nu atît din lectură, este constatarea că în inscripția de la *Transmarisca* apare verbul sub forma pasivă, *iacior* în loc de *iaceo*, cum era corect. Dar faptul că inscripția de la *Abrittus* datează din sec. IV, credem că poate constitui dovada că în acest secol mormîntul lui Ovidiu se mai păstra la *Tomis* în bune condiții.

Și acum, înainte de a încheia, ne punem întrebarea (care a mai fost pusă de atîtea ori), anume: unde — pe perimetrul actualului oraș Constanța, care acoperă vechiul *Tomis* cît și necropolele lui — poate fi căutat mormîntul poetului Din cercetările arheologice, efectuate în ultima vreme la Constanța, vechiul *Tomis* în epoca helenistică se întindea în extremitatea peninsulei, apărat de un zid ce mergea în direcția nord-est-sud-vest, cam pe acolo unde se află azi edificiul Poștei [8]. În afara acestui zid s-a găsit necropola helenistică, ce se limita spre nord cu actualul *Bulevardul Republicii* [9]. Mormîntul lui Ovidiu putea fi deci în această zonă, numită de arheologi *necropola nr. I*. În epoca romană însă, începînd cu sec. II, orașul *Tomis* s-a extins mult spre nord, ocupînd întreaga peninsulă [10]. În sec. III, suprafața locuită a orașului a fost limitată spre nord de un zid puternic (descoperit în parte încă de V. Pârvan) ce poate fi văzut astăzi și care mergea de la actuala *Plaja Muncitorul* (sau *Modern*), pînă la *Portul nr. 3* [11]. Deci, începînd cu sfîrșitul sec. I sau începutul sec. II, orașul *Tomis* treptat s-a întins și peste necropola helenistică, cu excepția părții de nord, care a fost cruțată și încadrată în vasta

---

[7] Din întregul material epigrafic, ce ne-a stat la dispoziție, nu am găsit nici o poezie funerară care să înceapă cu *hic ego qui iaceo*. S-au folosit alte versuri din opera lui Ovidiu (F. Buecheler, *Carmina Latina epigraphica*, II, Leipzig-Teubner, 1897, p. 915—916), chiar și din epitaf, cum au fost *molliter ossa cubent*, *Trist.*, III, 3, 76 (CIL, X, 8131 = Buecheler, *Carmina Lat. Epigr.*, I, Leipzig-Teubner, 1885, 428; CIL, VIII, 7759 = Buecheler, *Carmina Lat. Epigr.*, II, 1327) și *tu qui legisti, ne sit grave dicere*, *Trist.*, III, 3, 75—76 (CIL, VIII, 521 = Buecheler, *op. cit.*, I, 429). Nu am găsit cuvintele *hic ego qui iaceo* nici la H. Dessau, ILS, III, 2, p. 745 și urm. și nici la F. A. Petrovski, *Latinskie epigraficeskie stihotvoreniia*, Moscova, 1962; nu ne-au fost accesibile culegerile: J. Cholodniak, *Carmina sepulcralia latina epigraphica*, Petersburg, 1904 și F. Buecheler — E. Lommatzsch, *Carmina Lat. Epigr.*, III Suppl. Leipzig-Teubner, 1926. Despre influența poeziei romane din sec. I î.e.n. — I e.n. în poezia latină epigrafică a se vedea R. P. Hoogma, *Der Einfluss Vergils auf die Carmina Latina Epigraphica. Eine Studie mit besonderer Berücksichtigung der metrischtechnischen Grundsätze der Entlehnung*, Amsterdam, 1959; cf. A. Calderini, *Epigraphica*, XXI, 1957, p. 133—134.

[8] V. Barbu, *Studii Clasice*, III, 1961, p. 204, fig. 1.

[9] Barbu, *op. cit.*, p. 204—205, fig. 1; M. Bucovală, *Necropolele elenistice de la Tomis*, Constanța, 1967, p. 7, denumită de autor „necropola A".

[10] V. Barbu, *ibidem*.

[11] V. Pârvan, *Analele Acad. Rom.*, *Mem. secț. istorice*, ser. II, tom. XXXVII, 1915, p. 415 și urm.; V. Barbu, *op. cit.*, p. 204, fig. 1; V. Canarache, *Tomis*, București, 1961, p. 16—17, 19—20.

necropolă romană *(necropola nr. II)*, care ține din sec. II pînă pe la sfîrșitul sec. III [12]. De reținut deci că zidul roman din sec. III trece peste necropola helenistică *(necropola nr. I)* și numai o parte din această necropolă rămîne în afara zidului orașului [13]. În cazul că informațiile literare sînt exacte *(iuxta oppidum, ante oppidi portam, ante ianuam)*, atunci mormîntul lui Ovidiu se găsea acolo unde se interpătrunde necropola helenistică *(necropola nr. I)* cu necropola romană din sec. II—III *(necropola nr-. II)*, deci *în afara orașului antic*, în sectorul Bulevardului Republicii și a străzii Răscoala din 1907, *aproape de zidul roman* și de *poarta de nord-est* [14]. Mormîntul putea fi deci văzut în sec. II—III, dar și mai tîrziu, căci în zona *necropolei nr. II* orașul *Tomis* nu s-a mai extins. Este interesantă constatarea, că atît *necropola nr. II* cît și *necropola nr. IV*, tot romană cu înmormîntări din sec. II—III, se întind de-a lungul drumurilor care duceau spre *Histria* sau spre *Callatis* [15], Locul mormîntului lui Ovidiu ar fi fost atunci în necropola cu drumul ce ducea înspre *Histria*. S-ar putea chiar, ca zona de nord a necropolei helenistice să fi fost cruțată tocmai pe motivul că aici se găsea mormîntul lui Ovidiu.

Așa cum lasă să se întrevadă din cele trei inscripții de la *Tomis*, *Transmarisca* și *Abrittus*, singura dorință care i-a fost respectată poetului înainte de moarte, a fost punerea epitafului în versuri, pe care el însuși l-a scris (*Trist.*, III, 3, 73—76). Este interesant că în cele mai bune manuscrise, aceste versuri au fost scrise cu capitale monumentale [16], ceea ce dovedește că așa au fost scrise de Ovidiu pentru a se așterne pe piatra lui de mormînt. Inscripția de la *Abrittus* constituie apoi dovada certă că încă în sec. IV monumentul funerar al poetului se mai păstra la *Tomis*, și, probabil, că el a dispărut odată cu căderea orașului, care a putut avea loc pe la sfîrșitul sec. VI (sau începtul sec. VII), cînd vechea cetate pontică devine o imensă ruină.

A PROPOS DE LA TOMBE D'OVIDE Ä TOMIS

résumé

Hiéronymus, *Chronicon* (éd. R. Helm, 1956, p. 171), donne cette brève notice pour l'année 17 de n. è.: *Ovidius poeta in exilio diem obiit et iuxta oppidum Tomos sepelitur*. A l'époque de la Renaissance, Giovani Pontano, *De magnificentia*, III, 15, affirmait qu'Ovide était mort à Tomis et que sa tombe se trouvait *ante oppidi portam*, et Caelius Rhodiginus, *Antiquarum lectionem commentarii*, 13, 1, la plaçait *ante ianuam*.

---

12 V. Barbu, *ibidem*.

13 *Ibidem*.

14 A se vedea harta cu necropola helenistică la Barbu, *op. cit.*, fig. 1 « Tomis. La zone des necropoles » și harta cu zidul roman și porțile zidului la V. Canarache, *Muzeul de arheologie Constanța*, Constanța 1961, planșa cu «obiectivele muzeistice de pe teritoriul orașului Constanța » (fără inicație de pagină). S-au descoperit însă morminte din perioada helenistică și în sectorul « Gara veche » (Bucovală, *op. cit.*, p. 35, 72 și urm.), ceea ce ne dobligă să plasăm și aici, în partea de vest a orașului *Tomis*, o altă necropolă helenistică. Cum această necropolă se găsește alături de *zidul roman* și de *poarta de vest* după planul lui Canarache, *ibidem*, n-ar fi exclus ca mormîntul lui Ovidiu să se fi aflat în fața acestei porți.

15 Barbu, *op. cit.*, p. 205, 207, fig. 1.

16 A se vedea cea de a treia ediție a Tristelor, îngrijită de R. Ehwald și W. Levy, Leipzig-Teubner, 1923, p. 61; în *Trist.*, III, 3, 72, deci cu un vers mai sus de epitaf, poetul cerea *grandibus in tituli marmore caede notis*.

En 1960, Constantza, l'ancienne *Tomis*, livrait aux chercheurs l'inscription suivante: *d(iis) M(anibus) |hic eg-| o qu(ii- aceo)|... (Studii Clasice*, V, 1963, p. 322). L'inscription est datée des II – III siècles. Une autre inscription funéraire, en vers élégiaques avait été publiée en 1936; il s'agit d'une découverte faite à *Transmarisca* (Tutrakan) qui débute ainsi: *d(iis) M(anibus)|hic ego quae iacior Val(eria) dicta fuisse*, etc. *(Dacia*, VI—VI, 1935—1936, pp. 449—450), et qui a été datée de la fin du II ou du commencement du IV siècle. Les fouilles d'*Abrittus* (Razgrad) ont amené au jour une autre inscription en vers qui commence elle aussi avec: *d(iis) M(anibus)| |hi|c ego qui iaceo*, etc. (inédite). Cette-dernière inscription a été également datée du IV siècle.

Quelle signification peuvent avoir ces trois épitaphes qui commencent tous avec le premier vers de l'épitaphe d'Ovide. *Trist.* III, 3, 73 Une première réponse à cette question serait sans doute que les élégis du poète devaient être beaucoup lues par la population romaine de Mésie inférieure, d'où il s'ensuite que son souvenir dans ces contrées où il avait vécu un triste exil ne pouvait s'éteindre de si tôt. Mais les trois épitaphes latins reproduisant ce premier vers d'Ovide peuvent avoir une autre signification également. En effet, on pourrait les interpréter comme un témoignage du fait que les habitants de cette province ont reproduit sur leurs tombes ces vers qu'ils avaient vus gravés sur la tombe d'Ovide, tombe connue par les Tomitains ainsi que par tous ceux qui avaient visité cette ville.

Etudiant le matériel que nous avons eu à notre disposition, nous sommes arrivés à la conclusion que sur presque 2000 *carmina latina epigraphica*, aucune ne commence avec *hic ego qui iaceo*, à part les trois épigraphis susmentionnés. Comme ces derniers ont été trouvés à *Tomis*, *Transmarisca* et *Abrittus* — trois localités situées dans la partie orientale de la Mésie inférieure — il y a là une preuve indirecte que la sépulture d'Ovide avec son célèbre épitaphe, encore connu aux II —IV siècles, devait se trouver quelque part, dans l'une des nécropoles tomitaines.

ÜBER DAS GRAB DES OVID IN TOMIS

Zusammenfassung

Hieronymus, *Chronikon* (hrsg. R. Helm, 1956, S. 171) hat für das Jahr 17 u.Z. folgende kurze Aufzeichnung: *Ovidius poeta in exilio diem obiit et iuxta oppidum Tomos sepelitur.* Zur Zeit der Renaissance sagt Giovanni Pontano, *de magnificentia*, III, 15, daß Ovid in Tomis sarb und daß sein Grab sich befand *ante oppidi portam*, und Caelius Rhodiganus, *antiquarum lectionem commentarii*, 13, 1, *ante ianuam.*

Im Jahre 1960 fand man in Konstanza, dem ehemaligen *Tomis*, die Inschrift: *d(iis) M(anibus) | hic eg-| o qu(i i-| aceo)|*... („Studii Clasice", V, 1963, S. 322). Die Inschrift datiert aus dem 2.—3. Jh. Im Jahre 1936 wird eine Grabinschrift in elegischem Distichon veröffentlicht, die in *Transmarisca* (Tutracan) enteckt wurde und die wie folgt anfing: *d(iis) M(anibus) |hic ego quae iacior Val(eria) dicta fuisse* usw. („Dacia", V—VI, 1935—1936, S. 449—450). Die Inschrift wird datiert gegen den Ausgang des 3. oder en Beginn des 4. Jh. Im Laufe der Grabungen bei *Abrittus* (Razgrad) fand man auch eine Inschrift in Versen, die ebenso anfing: *d(iis) M(anibus) |(hi)c ego qui iaceo* usw. (unveröffentlicht). Die Inschrift datiert aus dem 4. Jh.

Welches könnte die Bedeutung der drei Grabinschriften sein, die immer mit dem ersten Vers der Grabinschrift Ovids, *Trist.* III, 3, 73, beginnen Die erste Antwort, die sofort zu geben ist, ist die, daß die Elegien des Dichters von der römischen Bevölkerung aus Niedermösien gelesen wurden und daß er folglich in den Gebieten, in denen er sein trauriges Ende hatte, lange Zeit im Andenken der Leute blieb. Diese drei lateinischen Grabinschriften mit dem ersten Vers aus Ovids Grabinschrift können auch anders ausgewertet werden und zwar so, daß die Bewohner der Provinz Niedermösien diesen Anfang der Grabinschrift deshalb gebrauchten, weil das Grab Ovids sowohl von denen aus Tomis, als auch von denen die nach Tomis kamen, gesehen werden konnte. Aus den Belegen, die zur Verfügung standen, konnte der Schluß gezogen werden, daß daß von den fast 2000 *carmina latina epigraphica* nicht eines mit *hic ego qui iaceo* beginnt und der Vers nur in den drei Grabinschriften von *Tomis*, *Transmarisca* und *Abrittus* vorkommt, Ortschaften, die sich alle im Osten von Niedermösien befinden. Es gilt dies also als indirekter Beweis dafür daß das Grab Ovids mit der bekannten Grabinschrift in einem der Friedhöfe von Tomis lag.

N. LASCU

AMINTIREA POETULUI OVIDIU LA CONSTANȚA

Pe cînd la Sulmona, patria lui Ovidiu, amintirea poetului a pătruns adînc în straturile cele mai largi ale compatrioților săi, de vreme ce fiecare vorbește despre locuri pe unde a trăit, locuri care-i poartă numele, sau despre case și proprietăți ale acestuia, creindu-se astfel numeroase legende și tradiții [1], condiții vitrege de dezvoltare istorică au făcut ca în localitatea unde a mîncat pîinea amară a exilului și a fost înmormîntat asemenea tradiții să nu se poată forma și răspîndi pe scară largă.

Într-adevăr, nu avem pînă acum nici o știre privitoare la supraviețuirea lui Ovidiu în amintirile sau în imaginația locuitorilor din vechiul Tomis în timpul stăpînirii romane. Cu atît mai puțin putem avea asemenea știri după prăbușirea acesteia, cînd populațiile migratoare care au venit și s-au suprapus peste băștinași au rupt firul tradițiilor sau au făcut să li se piardă semnificația. Chiar dacă în epoca bizantină orașul a redevenit pentru scurtă vreme un centru economic relativ înfloritor, schimbările produse în structura etnică au constituit un serios obstacol pentru perpetuarea și transmiterea eventualelor tradiții legate de Ovidiu.

Mai tîrziu, în timpul dominației otomane, teritoriul Dobrogei a fost împestrițat cu un adevărat mozaic de populații care, prin limba și tradițiile lor diferite, nu mai aveau nici o legătură cu masa tot mai fărămițată a băștinașilor, ale căror manifestări spirituale erau și mai stingherite. De aceea, menținerea și transmiterea unor astfel de tradiții era și mai precară.

Mai mult încă: condițiile vitrege de dezvoltare istorică au făcut ca însuși orașul Tomis să rămînă timp de mai multe secole un simplu nume, ce nu mai putea fi nici măcar localizat cu precizie. Nimeni nu mai știa unde se aflase acest oraș în antichitate și ce așezare nouă s-a ridicat pe ruinele lui. De aici lăudabilele eforturi depuse de numeroși umaniști ai Renașterii, profund impresionați de exilul lui Ovidiu, de a identifica locul unde și-a petrecut poetul

[1] Aceste tradiții și legende locale au fost strînse într-un volum și publicate mai întîi de A. De Nino (*Ovidio nella tradizione popolare di Sulmona*. Casalbordino, 1886). Un studiu completat cu numeroase versiuni populare noi și cu altele care-l prezintă pe Ovidiu și sub aspectul legendar extins la întreg evul mediu a publicat G. Pansa (*Ovidio nel medio evo e nella tradizione popolare*. Sulmona, 1924).

ultimii ani ai vieții. Dar, din cauza lipsei lor de cunoștințe geografice precise, s-a ajuns să se pretindă că nenumărate localități din regiunea țărmului de vest al Mării Negre și din teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate s-ar ridica pe ruinele vechului Tomis. De unele din aceste localități, sau de locuri din vecinătatea lor, au fost legate apoi legendele și tradițiile formate în cursul timpului despre Ovidiu.

Formarea acestor tradiții locale se întemeiază nu atît pe un substrat real — de vreme ce unele dintre ele sînt atestate în mai multe locuri — cît mai ales pe unele legături ce s-au stabilit de-a lungul veacurilor între datele unei ipoteze de origine literară și unele ruine sau monumente al căror trecut nu se mai cunoștea cu exactitate sau pe unele toponimice asemănătoare ca formă și semnificație cu numele poetului. Aceste asemănări, indiferent de natura lor, au făcut ca tradițiile să se perpetuieze și să se răspîndească printre locuitori, căpătînd cu timpul un pronunțat caracter popular.

Dar, oricare ar fi originea lor, toate tradițiile, cu diferitele lor variante, care se refereau la exilul și la moartea lui Ovidiu la Tomis, indiferent unde era localizat, au făcut să se păstreze, chiar dacă sub forme diferite, amintirea poetului în mijlocul maselor. De aici aveau să le culeagă mai tîrziu călătorii străini care străbăteau aceste meleaguri sau istoricii și poeții.

*

Printre numeroasele localități și puncte topografice din zona largă a țărmului de vest al Mării Negre de care sînt legate tradiții și legende despre Ovidiu — cu acestea m-am ocupat pe larg în alt loc [2], figurează și Constanța însăși. Cele mai vechi știri care transmit ecoul unei tradiții privitoare la exilul poetului la Constanța datează din secolul al XVIII-lea. Un francez, A. de la Motraye, colecționar de antichități și de monede, în însemnările sale despre călătoria făcută în Imperiul Otoman în anii 1711 și 1714 [3], spune că a trecut și prin Constanța (al cărei nume îl redă sub forma de Kustangi). Cu acest prilej el relatează că a întrebat pe preotul grec la care trăsese în gazdă, dacă știa ceva despre Ovidiu. Acesta i-a răspuns că Ovidiu ar fi fost „un sfînt catolic roman care a suferit martiriul pentru credință și a fost închis într-un turn de la marginea orașului". Preotul i-a arătat apoi ruinele pretinsului „turn al lui Ovidiu", pe care călătorul francez spune că l-a vizitat, adăugînd însă că nu le-a găsit cu nimic mai impunătoare decît celelalte ruine din Constanța acelei epoci.

Din succinta relatare a călătorului francez rezultă mai presus de orice îndoială că printre locuitorii Constanței de la începutul secolului al XVIII-lea exista o tradiție despre Ovidiu, chiar dacă ea era împestrițată cu unele elemente care denaturau realitatea. Dar tocmai aceste elemente, care arată că locuitorii știau ceva despre Ovidiu și arătau un turn cu numele lui, dar pierduseră cu totul noțiunea adevărului istoric privitor la el, ar putea să reprezinte

---

[2] A se vedea capitolul, *Știri și tradiții cu privire la locul de exil* din studiul meu *Ovidiu în România*, publicat în volumul comemorativ *Publius Ovidius Naso* (XLIII î.e.n. — MCMLVII e.n.). București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, p. 340—373.

[3] A. de La Motraye, *Voyages*. Haga, 1727, vol. II, p. 9—10. Textele respective au apărut și în traducere românească în *Arhiva Dobrogei* I (1916, p. 95—99).

o tradiţie locală, nealterată de vreo influenţă din partea literaturii umaniste a vremii.

Alte ştiri literare răzleţe, precum şi unele documente cartografice atestă că tradiţia exilului lui Ovidiu pe locul unde se află astăzi Constanţa a rămas vie în tot cursul secolului al XVIII-lea.

Începînd cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înmulţesc mereu cunoştinţele şi datele privitoare la locul exact al vechiului Tomis. Descoperirile izolate de inscripţii făcute în perioada războiului din Crimeia, precum şi cele scoase la lumină cu ocazia construirii liniei ferate Constanţa-Cernavoda de azi, au contribuit în mare măsură la identificarea acestei localităţi.

După încheierea victorioasă a războiului de independenţă din 1877—1878, Dobrogea a fost eliberată de sub jugul otoman şi integrată în teritoriul României. Cu ocazia noilor construcţii începute de administraţia românească s-au făcut descoperiri pe baza cărora s-a putut stabili că monumentele cele mai numeroase şi mai impunătoare ale vecniului Tomis se gsăseau pe teritoriul oraşului şi portului Constanţa. În felul acesta, s-a pus capăt definitiv unei aprinse dispute, care a frămîntat secole de-a rîndul nu numai pe arheologii şi istoricii, dar şi pe filologii şi literaţii care s-au ocupat cu viaţa şi exilul lui Ovidiu.

Localizarea precisă a vechiului Tomis a pus în circulaţie şi o tradiţie locală, necunoscută mai înainte de izvoarele literare. Este vorba, anume, de o tradiţie legată de lacul Siutghiol din apropierea Constanţei. Există indicii că acest lac era numit de către locuitorii de pe malul apusean *Lacul lui Ovidiu*, iar mica insulă din mijlocul lui *Insula lui Ovidiu*. Această tradiţie a fost materializată de primii ofiţeri-topografi români între anii 1880—1884 [4].

Originea însăşi şi numele acestei insule ne sînt relatate şi într-un basm popular. Faptele sînt transpuse în vremuri îndepărtate, cînd Dumnezeu şi Sf. Petru umblau pe pămînt. Într-o seară au ajuns într-un sat cu oameni răi, care au refuzat să dea adăpost şi hrană celor doi drumeţi. „Mai mare în satul acela — se spune textual în basm — era un străin venit din lungi depărtări, tocmai de la Rîm. Ovidiu se numea acel străin, şi avea un suflet bun şi darnic şi o minte tare isteaţă". Ovidiu era în gazdă la o văduvă bătrînă şi săracă, a cărei unică avere era o vacă stearpă. Ea a dat adăpost celor doi drumeţi, dar de-ale mîncării n-avea ce le oferi. Atunci ei au sfătuit-o să mulgă vaca cea stearpă, umplînd în chip miraculos cu lapte toate vasele din casă. În dimineaţa următoare drumeţii au dispărut, iar satul, cu excepţia casei văduvei ospitaliere, se găsea sub un lac de apă dulce şi albă ca laptele. Văzînd acest lucru, bătrînă — se spune textual în basm — „chemă repede pe Ovidiu, să vadă şi el minunea. Acesta, de prea mare uimire, a încremenit pe loc şi s-a prefăcut într-o statuie, care a fost adusă în oraşul apropiat,... iar locul unde a fost casa şi ograda văduvei poartă numele de Insula lui Ovidiu." [5]

Este deosebit de interesantă relaţia basm-realitate ce rezultă din cele povestite mai sus. Pe de o parte, o tradiţie mai veche confirmată şi coroborată

---

[4] M. Ionescu-Dobrogeanu, *Tomi — Constanţa.* Monografie. Constanţa, Tipografia Lucrătorii asociaţi, 191, p. 6 .

[5] T. Cergău — E. Papazissu. *Legende dobrogene.* Constanţa, Editura Sindicatului învăţătorilor din municipiul şi judeţul Constanţa, 1946, p. 8.

cu un fapt real – monumentul de la Constanța – iar pe de alta oamenii simpli de prin împrejurărimi, uimiți de măreția bronzului din piața cea mare a orașului, îl atribuie unor cauze de natură fantastică, trecîndu-l, în felul acesta, pe Ovidiu în lumea basmului.

Dar poetul a înlăturat din jurul său vălul legendei și a trecut definitiv în realitatea vieții românești din Dobrogea. La aceasta a contribuit în primul rînd identificarea precisă a vechiului Tomis cu Constanța de azi, iar în al doilea, monumentul ridicat din inițiativa unor cărturari luminați sprijiniți de cele mai largi pături ale populației. În felul acesta, numele și amintirea lui Ovidiu sînt legate de Constanța românească, iar figura lui rămâne neștearsă în mintea urmașilor vechilor tomitani.

*

Ca o reacție împotriva îndelungatei stăpîniri otomane asupra Dobrogei, care a înăbușit timp de secole conștiința națională, autoritățile și intelectualii români din Constanța accentuiază, imediat după eliberare, ideia romanității acestor teritorii, restabilind legătura de continuitate cu vechea provincie romană Moesia. În această atmosferă de reviriment național, figura poetului Ovidiu apare ca un simbol al permanenței românești peste veacuri.

Dînd expresie acestei stări de spirit, cel dntîi prefect al județului Constanța, Remus N. Opreanu, a luat inițiativa de a eterniza amintirea poetului printr-un monument. Nu este însă vorba de o simplă măsură administrativă, luată de oficialitate. Inițiatorul ei avea o aleasă cultură literară și juridică, dobîndită la Universitatea din Pisa, unde studiase filologia italiană și dreptul, luîndu-și doctoratul în ambele specialități. Întors în țară, Remus Opreanu a ținut primele lecții de istoria literaturii italiene la Universitatea din București[6] Funcția de reprezentant al guvernului la Constanța i-a ușurat realizarea inițiativei, atît prin autoritatea și prestigiul de care se bucura în fața cetățenilor, cît și prin influența pe care o avea în Capirala țării.

Prima mențiune despre inițiativa ridicării monumentului o face *Farul Constanței*, cel dintîi ziar românesc din Dobrogea, într-un număr de la începutul anului 1883[7]. Anume, în loc de editorial, se anunță că, la propunerea prefectului, Comitetul constituit cu doi ani înainte pentru construirea unui edificiu pentru o școală-model la Constanța, a hotărît să ridice și „o statuie marelui poet Ovidiu. Această operă destinată a glorifica memoria marelui poet în locul exilului său, vechiul Tomi, și a fi vie dovadă că acest pămînt înainte de a fi român a fost roman" a primit și aprobarea Ministerului Instrucțiunii Publice. În continuare se precizează că prefectul Opreanu, în calitatea lui de președinte al Comitetului, a dus tratative cu sculptorul italian Ettore Ferrari, autorul statuii lui Eliade Rădulescu din fața Universității din București. Ziarul anunță chiar că statuia urma să fie terminată pe la sfîrșitul lui iulie, iar inaugurarea să aibă loc în septembrie sau octombrie a aceluiași an. Interesante sînt și amănuntele pe care le dă ziarul cu privire la statuie: ea va avea înălțimea de 2 /2 metri și va fi singură sau în grup, reprezentînd pe

---

[6] Remus N. Opreanu, *Discurs pronunțat în ziua de 15 martie 1870 la începerea cursului de literatură și istoria literaturii italiene*, în *Columna lui Traian* I (1870), numerele 15 și 16.

[7] Anul IV (1886), nr. 2.

„Ovidiu citind poemele sale geţilor". La sfîrşitul anunţului se promitea cititorilor că vor fi ţinuţi la curent cu „lucrările făcute pentru realizarea acestei opere frumoase".

Comitetul pentru ridicarea monumentului a desfăşurat o intensă activitate în vederea strîngerii de fonduri, organizînd diferite manifestări artistice şi culturale. Astfel, acelaşi ziar constănţean anunţa într-un număr de la începutul lunii februarie[8] că a avut loc un bal cu tombolă, al cărui venit important a fost destinat „ridicării statuii lui Ovidiu" şi că „societatea Constanţei a răspuns la apelul ce i s-a făcut, plină de dorinţa de a avea oraşul înzestrat cu statuia marelui poet latin".

Este în afară de orice îndoială că asemenea serbări pentru sporirea fondului necesar ridicării monumentului au mai fost organizate şi după aceea; dar în colecţia incompletă a *Farului Constanţei* n-am dat de alte dări de seamă în această privinţă. Este însă suficient de grăitoare cea dintîi, din care se vede acţiunea întreprinsă pentru popularizarea lui Ovidiu în cele mai largi straturi ale locuitorilor oraşului, din contribuţiile benevole ale cărora urma să se ridice monumentul.

Din motive pe care nu le cunoaştem, ci mai curînd le bănuim[9],statuia n-a fost inaugurată, aşa cum se plănuise la început, în toamna aceluiaşi an. Inaugurarea a avut loc deabia patru ani mai tîrziu, la 18/30/august 1887, într-un cadru deosebit de solemn.

Serbarea a fost prezidată de ministrul Instrucţiunii Publice, Dimitrie Sturdza. Au fost de faţă autorităţile locale, numeroşi deputaţi şi senatori, intelectuali din toate părţile ţării, precum şi locuitorii Constanţei, care au umplut pînă la refuz Piaţa Independenţei, unde urma să fie dezvelită statuia. Erau prezenţi, de asemenea, alături de reprezentanţii presei locale, trimişi speciali ai principalelor ziare din Bucureşti, care aveau să trimită ample dări de seamă asupra desfăşurării manifestărilor organizate cu această ocazie[10].

La solemnitatea dezvelirii statuii s-au rostit mai multe discursuri. Pline de semnificaţie au fost acelea ale preşedintelui Comitetului de iniţiativă, Opreanu, şi al ministrului Sturdza, pentru că din ele reiese nu numai importanţa culturală a acestui eveniment, ci este subliniat mai ales şi aspectul lui politic şi naţional. Dominant în ambele este sentimentul naţional, puternic alimentat de ideia latinităţii.

În discursul său, Remus Opreanu spune că ceea ce a făcut ca vechiul Tomis, un oraş neînsemnat de frontieră din Imperiul Roman, să trăiască în veci iubit şi venerat în memoria tuturor este faptul că aici şi-a petrecut exilul, suferind şi plîngînd în nemuritoare versuri, Ovidiu, „una din gloriile lumii antice". Amintind că de abia după eliberarea Dobrogei de sub jugul turcesc a fost posibilă identificarsa vechii cetăţi Tomis sub zidurile Constanţei, ora torul adaugă: „Printre aceste ruine amintirile trecutului ne-au prezentat

---

[8] Ibid., nr. 4.

[9] Între timp Remus Opreanu, iniţiatorul şi animatorul acestei acţiuni, a plecat la Bucureşti, unde a ajuns mai tîrziu Consilier la Curtea de Casaţie.

[10] Au publicat dări de seamă şi au reprodus discursurile ţinute: *Farul Constanţei* VI (1886—1887), nr. 21; *Universul* IV (1887), nr.-le 899, 903, 907; *Epoca* II (1887), nr.-le 515, 51 , 518, 519, 523, 524; *România Liberă* XI (1887), nr 2993. Citatele din cele două discursuri principale sînt reproduse după *Farul Constanţei.*

pe cît de mare și de glorioasă, pe atît de duioasă și de nenorocită, figura poetului nemuritor, a exilatului tiranilor, a omului căzut sub urgia despotică și pierdut din cauza geniului său, figură neconsolată încă și cerînd mereu monumentul pe care să se scrie versurile ce spun suferințele lui."

O altă ideie pe care o dezvoltă oratorul în continuare este ideia latinității: „și noi, sînge din sîngele lui, neam din neamul lui, am crezut, că este o datorie sacră a strănepoților de a onora pe marii strămoși, și am înălțat statuie, pe care mîna inspirată a sculptorului Ferrari a știut s-o facă atît de frumoasă".

Trecînd la semnificația politică pe care o reprezintă această solemnitate, Opreanu spune: „Această statuie este ridicată în vechea provincie romană, pe pămîntul ce noi, urmașii, îl avem și prin dreptul istoric de la părinții noștri. Ea va spune, document în bronz nepieritor, că Dobrogea a fost romană; ea va arăta tuturor că sîntem aici în casa părintească.

Oratorul vorbește apoi despre semnificația monumentului pentru Constanța modernă: „Prin exilul marelui poet, Tomi era celebră; prin statuia lui, Constanța.... își leagă în mod indisolubil existența actuală de cea veche.... E spendidul titlu de noblețe al acestui oraș. Constanța va putea spune totdeauna cu mîndrie: „Iată imaginea acestui mare poet ce repausează în sînul meu". După ce arată că întreaga populație a orașului a contribuit cu entuziasm la înălțarea statuii, el subliniază și sprijinul primit din partea Ministerului Instrucțiunii Publice, fără de care „această zi atît de fericită putea să fie mult întîrziată".

Discursul Ministerului Învățămîntului cuprinde, în general, aceleași trăsături caracteristice. El stăruie îndeosebi asupra însemnătății evenimentului, anume, că, după 18 veacuri de la întemeierea Daciei romane, „urmașii acelor coloni serbează pe propriul lor teritoriu amintirea unuia din marii poeți ai Romei.... Serbăm pe Ovidiu în însăși cetatea Tomi în care el a trăit și-l serbăm în frumosul monument ce se ridică dinaintea noastră nu ca străini, ci ca urmași ai însuși neamului său, ca descendenți din însuși ilustrul popor căruia el aparține".

Accentuînd semnificația lui politică, Sturdza arată că, dacă sub stăpînirea otomană ideia ridicării unui monument lui Ovidiu ar fi părut absurdă, acum acest lucru s-a realizat cu ușurință, deoarece inițiativa luată a avut un larg ecou și a fost înțeliasă de toți". Astfel, monumentul ridicat va rămîne pentru totdeauna nu numai o podoabă a Constanței, dar totodată un gaj că pe clasicul pămînt pe care ne aflăm aerul s-a reînoit și urmașii vechilor legiuni ale Romei au reluat stăpînirea și paza acestor locuri". De aceea, serbarea e însemnată, și nu e numai serbarea Constanței, ci „o serbare a renașterii noastre și un semn vădit al ei".

Luînd în primire statuia, primarul Constanței rostește o scurtă cuvîntare, în care exprimă fericirea cetățenilor de a sărbători astfel pe marele poet Ovidiu. Prezența atîtor români veniți din toate părțile țării constituie pentru el o dovadă de netăgăduit despre importanța acestei solemnități. În încheiere, primarul spune că această statuie, pe de o parte, „va reaminti posterității că orașul Constanța, vechea cetate Tomi, este locul unde ilustrul poet latin și-a trăit ultimii săi ani", iar pe de alta „va dovedi încă o dată lumii cum românii, după atîtea secole, știu a onora pe oamenii lor iluștri".

După dezvelirea statuii a urmat defilarea trupelor din garnizoană. Seara s-a dat un banchet la care au participat autoritățile și un mare număr de invitați. S-au rostit și cu acest prilej numeroase cuvîntări. În ziua următoare, 19/31/august, s-a organizat o excursie la „Insula lui Ovidiu" din mijlocul lacului Siutghiol; în schimb, concursurile de regate prevăzute nu s-au putut ține din cauza valurilor prea agitate ale mării. După masa a avut loc conferința doctorului P. Drăgescu despre viața și opera lui Ovidiu, iar seara un bal în saloanele Casinoului. Orașul a fost iluminat feeric, iar petrecerile pe bulevard au continuat pînă noaptea tîrziu. Timpul frumos a favorizat desfășurarea concursului de regate în după masa zile de 20 august/1 septembrie/. Seara s-au tras focuri de artificii și s-a făcut o excursie în larg cu vasul „Constanța", iluminat cu lanterne venețiene.

Știrile transmise de către corespondenții principalelor ziare din Capitală au făcut ca solemnitatea inaugurării monumentului și amploarea serbărilor organizate cu acest prilej să depășească, prin răsunetul pe care l-au avut, caracterul unor manifestări locale. În felul acesta, figura lui Ovidiu a devenit cunoscută în toate colțurile țării [11]. De obicei știrile asupra festivităților erau precedate de scurte notițe asupra vieții și operei poetului, considerate absolut necesare pentru înțelegerea evenimentului; de asemenea, se mai adăugau și unele considerații pe marginea festivităților.

O mențiune deosebită merită în această privință ziarul *Universul*, care se ocupă cu serbările de la Constanța în patru numere consecutive [12]. În primul din ele, pagina întîi este ocupată în întregime cu reproducerea în desen a statuii. Pe pagina a doua, într-un lung articol, se amintește mai întîi solemnitatea de la Constanța și adînca ei semnificație: „Lumea latină întreagă participă, cu inima și spiritul cel puțin, la această sărbătoare, la acest omagiu ce se aduce uneia din gloriile ei nemuritoare și geniului latin". După cîteva aprecieri asupra vieții și operei, precum și asupra cauzelor exilului lui Ovidiu, articolul se încheie cu următoarele: „Acesta este poetul căruia colonia latină venită în urma lui pe țărmul Mării Negre îi aduce azi tributul admirației la care are dreptul din partea lumii întregi și în special din partea lumii latine, al cărui geniu îl ilustrează". În partea de jos a paginii, ca foileton, este reprodusă traducerea elegiei a zecea din cartea a treia a *Tristelor* cu titlul *Ovidiu la gurile Dunării*, opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Următoarele trei numere cuprind ample știri asupra desfășurării serbărilor propriu-zise.

Ziarul *Voința Națională* acordă, de asemenea, spațiu larg desfășurării acestor serbări și reproduce în întregime discursurile rostite cu acest prilej [13]. La fel au publicat dări de seamă și aprecieri asupra vieții și operei lui Ovidiu și alte ziare care trimeseseră corespondenți la serbările de la Constanța [14].

Mai mult încă: știrile privitoare la aceste serbări au trecut dincolo de hotarele politice de atunci ale României și au ajuns pînă la românii din imperiul habsburgic. Într-adevăr, ziarele românești din Transilvania, care înregistrau cu promptitudine orice eveniment petrecut peste Carpați, informează

[11] A se vedea lista completă a ziarelor din țară și titlurile articolelor în studiul meu *Ovidiu în România* (citat în nota 2), p. 572—573.

[12] Nr.-ele 214, 215, 217, 219.

[13] Nr.-ele 899, 903, 906, 907.

[14] A se vedea mai sus nota 10.

pe cititorii lor și despre inaugurarea monumentului lui Ovidiu. Este adevărat că, dat fiind regimul presei sub dualismul austro-ungar, nu au putut fi trimiși corespondenți speciali la Constanța; cu toate acestea, serbările au fost urmărite de aproape prin intermediul ziarelor din București sau al unor surse de informație.

Grăitoare este în această privință o știre dată de *Gazeta Transilvaniei* [15] privitoare la sosirea în țară a primului ministru Mihail Kogălniceanu, complet restabilit după operația la care fusese supus la Paris. La această știre însă ziarul mai adaugă un amănunt pe care nu-l găsim în presa bucureșteană, și anume: „D-sa pleacă la Constanța pentru a asista la ceremonia inaugurațiunii statuei lui Ovidiu". Acest amănunt demonstrează că toate acțiunile legate de serbările de la Constanța aveau un puternic ecou în rîndurile românilor din Transilvania.

Serbările de la Constanța ocupă numeroase coloane în ziarele mai importante, care reproduc pe larg reportajele din presa bucureșteană. Astfel, *Gazeta Transilvaniei* se ocupă în două numere consecutive cu acest eveniment [16], reproducînd aproape în întregime cele publicate de *Voința Națională*, precum și textele integrale ale discursurilor. Substratul național al serbărilor nu putea scăpa nici unui cititor, așa încît orice comentariu era de prisos. De asemenea, ziarul dă, de astă dată după *Epoca*, descrierea statuii și aprecierile elogioase asupra valorii ei artistice, dimpreună că traducerea în proză a inscripției-epitaf de pe soclu.

Ziarul *Tribuna* acordă și mai mare atenție acestui eveniment. Mai întîi, pentru ca și cititorii cu mai puțină cultură să știe cine a fost Ovidiu, ziarul reproduce, după *România Liberă*, schița asupra vieții și operei poetului [17]. Urmează apoi, relatate sumar, serbările din prima zi de la Constanța. În „Foița" aceluiași număr este publicată traducerea lui Hașdeu, *Ovidiu la gurile Dunării* [18]. În numărul următor [19] este reprodus pe larg reportajul din *Voința Națională*.

Ceva mai mult: știrea ridicării monumentului a ajuns pînă la Sulmona, patria lui Ovidiu. Cu acest prilej se stabilesc pentru prima dată legături directe între cele două orașe. Se pare că inițiativa a fost a lui Remus Opreanu: el a fost cu siguranță acela care a anunțat pe compatrioții poetului de ceea ce pregăteau urmașii vechilor tomitani. Într-adevăr, în discursul său, președintele Comitetului pentru ridicarea monumentului face aluzie la acest lucru: „Sulmona, leagănul lui Ovidiu, Roma, raiul lui, Italia întreagă au însoțit opera noastră cu aprobări și cu încurajări afectuase. Comunitatea noastră de origine, glasul cald al sîngelui se manifestă de astă dată cu putere și entuziasm. Acest mare roman nu ne este el strămoș comun? Nu ne fălim noi împreună cu aceeași glorie?"

Spre sfîrșitul discursului său, asociind încă o dată numele Constanței la acela al Sulmonei, Remus Opreanu dă citire unui document important

---

[15] Anul L(1887), nr. 180.
[16] Nr.-ele 185 și 186.
[17] IV (1887), nrele 187 și 183.
[18] Nr. 189.
[19] Nr. 190.
[20] Textul telegramei este reprodus și în *Universul*, nr. 217.

pentru istoria relațiilor dintre aceste două orașe legate prin personalitatea lui Ovidiu. Este vorba de telegrama pe care primarul Sulmonei i-o trimite în numele Consiliului comunal, cu rugămintea de a-l reprezenta la această serbare și de a fi „interpretul sentimentelor noastre de sinceră afecțiune către acest generos popor, care afirmă din ce în ce mai mult originea sa prin cultul marelui poet, gloria noastră comună". În continuare, primarul arată că întreaga populație a Sulmonei ia parte cu sufletul la serbarea de la Constanța: „Sulmona, patria și leagănul lui, asistă la această serbare. În aceste momente cugetele și inimile sulmonezilor spre acest loc sînt îndreptate". La sfîrșit transmite mesajul Sulmonei către orașul Constanța: „Venerează-i memoria, iubește-i monumentul! Ovidiu, romanul, este al meu ca și al tău! Eu i-am dat naștere, tu îi păstrezi rămășițele pămîntești; gloria ne este comună!" Dînd apoi expresie emoției produse de acest mesaj îndepărtat dar plin de atîta căldură, oratorul încheie: „Constanța răspunde că această zi este cea mai fericită a existenței sale".

În afară de reprezentanții orașului Sulmona, a fost invitat să participe la serbările de la Constanța și ministrul Italiei la București. El a răspuns însă printr-o telegramă că „motive de serviciu" îl împiedică să participe la această solemnitate, „care constată în același timp cultul României pentru tot ce este frumos și ilustru și existența legăturilor seculare și frățești dintre România și Italia" [21].

Mai mult încă: însăși oficialitatea de la Roma a fost informată de ridicarea monumentului de la Constanța. Potrivit uzuanțelor diplomatice, Coppino, ministrul instrucțiunii publice al Italiei, trimite în ziua inaugurării un mesaj telegrafic colegului român, cu urările Italiei „pentru prosperitatea și mărirea nobilei națiuni române, în această zi, în care ea onorează cu un monument pe marele poet de la Sulmona". Stăruind asupra valorii simbolice a acestui eveniment, mesajul spune în încheiere: „Leagănul său și mormîntul strîng și mai bine legăturile de consanguinitate dintre cele două popoare". [22]

Răspunzînd la acest mesaj, ministrul român al instrucțiunii mulțumește pentru „călduroasa telegramă" trimisă „cu ocaziunea solemnității inaugurării la Tomi a statuii marelui cetățean din Sulmona". Apoi, trecînd peste formulele protocolare de rigoare, Sturdza continuă: „Mintea noastră s-a transportat cu un mare avînt la originile comune ale marei națiuni italiene și ale românilor. Și descendenții coloniei lui Traian au fost animați cu această ocaziune de sentimentele celei mai adînci simpatii pentru marea lor suroră Italia". [23]

Dar, în afară de aceste telegrame și mesaje trimise de Italia oficială, cercurile largi ale opiniei publice italiene au putut urmări desfășurarea serbărilor prin intermediul informațiilor din presă. Există indicii că presa italiană a publicat dări de seamă, ba chiar a reprodus *in extenso* principalele discursuri rostite cu acest prilej. De asemenea, s-au făcut comentarii în legătură cu aspectele

[21] *Voința Națională*, nr. 907.

[22] Textul telegramei a apărut mai întîi la 2 sept. în ziarul *L'Italie* de la Roma sub titlul *Italia și România*, apoi reprodus în *Voința Națională*, nr. 903. După ziarul bucureștean l-au publicat ziarele din Transilvania: *Gazeta Transilvaniei*, nr. 190; *Tribuna*, nr. 194; *Telegraful Român*, nr. 89.

[23] Textul telegramei lui Sturdza a apărut mai întîi în același ziar italian, de unde apoi a fost reprodus în *Voința Națională*, nr. 906 și *Gazeta Transilvaniei*, nr. 191.

lor politice. Unele din articolele publicate de ziarele italiene au apărut traduse și în presa românească.

Gazeta Transilvaniei[24] reproduce un articol pe care *Riforma*, ziarul primului ministru italian Crispi, îl publică despre România cu prilejul serbărilor de la Constanța. În acest articol se vorbește de impresia favorabilă produsă de discursul ministrului Sturdza, publicat într-un număr precedent al ziarului, „la serbarea celebrată în România în onoarea propriei naționalități a acesteia, simbolizează prin poetul care reprezintă legătura intelectuală cea mai puternică dintre vechea colonie romană și muma cea mare a latinității". În continuare, ziarul arată că monumentul de la Constanța simbolizează în același timp demonstrația progreselor îndeplinite în cîțiva ani de o țară care acum cîtva timp, nu tocmai îndepărtat, era sub o suveranitate străină și neeuropeană". După ce, insistînd mereu asupra aspectului politic, se subliniază că, dintre toate țările mici din răsăritul Europei, România s-a afirmat mai bine pe cîmpul de luptă în războiul de eliberare de sub jugul otoman, iar după aceea prin munca de organizare politică și de asigurare a independenței sale, ca încheiere, ziarul adresează „salutări frățești, cu urarea unor progrese mereu crescînde".

Caracter deosebit, dar conținut asemănător are articolul *Da Roma a Toma* (Tomi) pe care ziarul *Românul*[25] îl dă în traducere românească după *Fanfulla* din Roma. Autorul acestui articol imaginează o nouă călătorie, făcută de Ovidiu în timpurile moderne, pe vechiul intinerar al exilului, strecurînd cu acest prilej numeroase aluzii la situația politică internațională a vremii. Dar important și demn de reținut este pretextul folosit de autor, dezvelirea monumentului de la Constanța: „Să mergem la Tomi — spune el textual. E ziua poetului, căci azi la Constanța, pe Marea Neagră, se inaugurează un monument poetului". Mai departe, referindu-se la progresele realizate în Dobrogea eliberată de sub turci, autorul aduce un elogiu la adresa românilor: „La Tomi pe poet nu-l mai așteaptă sciții, ci românii, strănepoții acelor romani pe care Traian i-a adus în Dacia". Apoi, subliniind originea și caracterul roman al teritoriului și locuitorilor din vechiul Tonis, continuă: „Astăzi poetul nu mai este în exil. El se află în deplină concetățenie latină". După cîteva considerații umoristice, care erau, de altfel, conforme cu spiritul general al publicației, anume că faptul de a se afla printre latini a pricinuit poetului o emoție atît de puternică, încît s-a prefăcut în bronz, cu ajutorul sculptorului Ferrari, autorul, citînd versul în care Ovidiu spunea că vestea triumfului împăratului a ajuns pînă la el, subliniază largul ecou pe care serbările de la Constanța l-au avut în Italia întreagă, ca încheiere, spune că acest monument înseamnă o nobilă redeșteptare a latinității.

Cum era și firesc, curînd după încheierea serbărilor de la Constanța au încetat și ecourile din presă au făcut ca privirile tuturor românilor să fie îndreptate cîtva timp spre malul apusean al Pontului Euxin. Dar pentru constănțeni dezvelirea monumentului a constituit un eveniment decisiv pentru cristalizarea și materializarea amintirii poetului Ovidiu.

*

[24] Nr. 192, sub titlul: *Italia și România.*
[25] Nr. din 4 sept., 1887, p. 780.

Zece ani mai tîrziu, în decembrie 1897, figura marelui poet, de acum adînc întipărită în inimile tuturor sub imaginea statuii din Piața Independenței, este coborîtă din nou printre oameni și reînviată. Un grup de tineri intelectuali din Constanța întemeiază un „Cerc Literar", al cărui obiectiv era „ridicarea nivelului cultural al românilor dobrogeni". Acestui cerc i se dă numele „Ovidiu". În scurtă vreme însă entuziaștii tineri au ajuns la convingerea că nobilul lor țel va fi ușor de atins cu ajutorul unei publicații, care să asigure o mai mare difuziune a activității Cercului Literar. Urmarea a fost că în septembrie 1898, apare ca organ al acestui cerc, „prima revistă literară dobrogeană", numită și ea *Ovidiu* și avînd pe copertă imaginea statuii. Era cel mai indicat titlu ce se putea da unei reviste care avea ca scop „de a vedea înflorind artele și literatura în Dobrogea".

Revista *Ovidiu* a apărut, cu unele întreruperi, în două serii, pînă în anul 1910. Se pare că era destul de răspîndită, de vreme ce într-unul din ultimele numere, în care se face un scurt istoric al „Cercului Literar", se arată că revista era cunoscută și de românii de peste hotare: din Transilvania, din Macedonia și chiar din America [26].

În „Cuvîntul de acasă", Petre Vulcan, președintele cercului și redactorul revistei, justifică plin de mîndrie alegerea titlului: „Revista poartă numele exilatului Romei, al autorului *Tristelor* inspirate de Muza tomitană de pe lîngă marginile Mării Negre, muză aspră, sălbatică, nemiloasă și neîndurătoare la miile de doruri ce frămîntau inima marelui poet, a acărui amintire va rămîne pururea scumpă în mintea urmașilor. Fericiți de a ne aparține nouă această măreață figură a clasicismului roman, prin faptul că Ovidiu a trăit și și-a dat ultimul tribut pe pămîntul dobrogean, ne vom mîndri întotdeauna ca și sulmonezii de gloriosu-i nume". [27]

Deși domeniul de activitate a Cercului, și implicit a Revistei, era mai larg, căci, pe lîngă înflorirea artelor și a literaturii, mai urmărea și să înregistreze „tot ce e mai de seamă cu privire la descoperirile arheologice...., apoi munca pe tărîmul științific", numeroase au fost acțiunile care și-au adus contribuția la răspîndirea cunoștințelor privitoare la viața și opera lui Ovidiu în straturile cele mai largi ale populației, adică la menținerea și perpetuarea amintirii marelui poet.

Cînd, în cursul aceleiași luni, s-a inaugurat biblioteca „Cercului Literar", adunarea festivă a avut loc la statuia lui Ovidiu. Aici președintele Cercului ține o cuvîntare publică asupra vieții, operelor și exilului poetului. Oratorul spune de la începutul cuvîntării sale că această acțiune culturală a Cercului este pusă sub auspiciile lui Ovidiu: „De serbarea noastră e strîns legată una din figurile cele mai strălucite ale clasicismului roman, a cărui statuie domină Piața Independenței din orașul nostru. Această figură măreață este Ovidiu, patronul asociației noastre literare... Ne vom aduce aminte cu drag de marele cîntăreț al *Tristelor* și *Ponticelor* tomitane, reîmprospătînd în mintea urmașilor cine a fost Ovidiu și marile sale merite literare". [28]

---

[26] Anul VII, seria II (1910), nr. 1.
[27] Anul I (1898—1899), nr. 1, p. 1.
[28] *Ibid.*, p. 3

În afară de cuvîntarea președintelui, darea de seamă asupra festivității ne face cunoscute și alte gesturi de cinstire a poetului. Astfel, ca manifestare exterioară, se amintește că „doi membri izbutesc să se suie pe soclul statuii și să încunune pe poet" [29]. Cu același prilej sînt confecționate insigne cu efigia statuii lui Ovidiu, imprimate artistic pe carton velin în zincografie, care se distribuie participanților la serbare [30]. Apoi, un număr de 50 de asemenea insigne au fost trimise românilor din Pind, spre a fi distribuite școlilor românești din Macedonia" [31].

Dar și mai plină de semnificație este telegrama pe care conducătorii „Cercului Literar", strănepoții poetului exilat, o trimit primăriei orașului Sulmona. În această telegramă, „Asociația literară Ovidiu" din Constanța, serbînd azi inaugurarea bibliotecii, salută cu adîncă venerațiune locul nașterii Patronului. Sus inimile! Trăiască ginta latină!. Acest mesaj, pe cît de spontan, pe atît de adînc simțit și mișcător, a fost primit cu căldură la Sulmona. Răspunzînd în numele „concetățenilor lui Ovidiu", primarul orașului trimite salutări atît Președintelui Cercului, cît și întregii asociații, „care, aducîndu-și aminte de marele poet, onorează sîngele latin și moderna civilizațiune" [32]. Iată cum, după inaugurarea din 1887 a monumentului, amintirea lui Ovidiu îi pune pe constănțeni din nou în legătură cu locul de naștere al poetului.

În general, la serbările organizate de Cercul Literar chiar și în săli închise, imaginea lui Ovidiu era prezentă. În Revistă se spune că la o astfel de serbare „deasupra unei tribune domina divul poet Ovidiu, patronul nostru, pictat pentru acea ocazie, și de jur-împrejur, asortat cu frunze de brad" [33].

Pe lîngă manifestările publice ale Cercului Literar, despre care publică regulat dări de seamă, revista *Ovidiu* publică și un articol despre viața poetului în exil la Tomis, în care se insistă, utilizîndu-se datele îndeobște cunoscute, și asupra cauzelor exilului [34]. Din opera lui apare un singur fragment de la începutul *Metamorfozelor,* traduse în versuri [35]. Ca reminiscențe, avem un motiv ovidian în poezia *Jalea Niobei* [36]. Ea are ca motto următorul text din *Metamorfoze:* „Satură-te, crudă Latona, cu durerea noastră; mănîncă și satură-ți corpul tău; cu jalea mea satură-ți fioroasa ta inimă" [37].

Trebuie subliniată, în schimb, apariția în Revistă a unor poezii în care este evocată figura și suferințele marelui poet. Publicînd astfel de evocări, revista *Ovidiu* reia firul tradiției începute de scriitorul popular din Transilvania, Vasile Aron, continuată de moldoveanul Gheorghe Asaki și foarte frecventă în poezia mai nouă pînă în zilele noastre [38]. În primul număr al al Revistei, Petre Vulcan publică poezia-evocare *Ovidiu în exiliu,* brodată

---

[29] *Ibid.*, p. 13.
[30] *Ibid.*
[32] *Ibid.*, nr. 1, p. 14.
[33] *Ibid.*, nr. 3, p. 96.
[34] M. A. Rennert, *Viața lui Ovidiu în Constanța,* în III, seria II (1903—1904), nr. 12, p. 178—179.
[35] Anul I, p. 314—315: *Invocația și Haosul,* tr d. Ilie S. etrescu.
[36] Anul III, seria II (1903—1904), nr. 6, p. 90. Autorul e Petre Danilescu.
[37] Versurile 280—282 din cartea a VI-a.
[38] A se vedea mai pe larg cap. VI *(Reminiscențe și evocări ovidiene)* din studiul meu *Ovidiu în România* (citat în nota 2) p. 529—547.

în întregime pe *Triste* și *Pontice*. O a doua poezie de acest fel apare cinci ani mai tîrziu: *La statuia lui Ovidiu*, scrisă de Crutu-Delasăliște [39] inspirată de monumentul de la Constanța.

*

O descoperire arheologică întîmplătoare din vara anului 1931 în apropierea orașului Constanța a contribuit nu numai la readucerea lui Ovidiu pe primul plan al actualității, dar, mai mult încă, a constituit o confirmare a popularității de care se bucură el printre urmașii concetățenilor săi din vechiul Tomis și a amintirii statornice pe care aceștia i-o păstrează marelui poet.

Cu ocazia unor lucrări de nivelare de pe șoseaua Traian, ce duce spre Mangalia, a fost descoperit, la o adîncime de 1,50 m sub pămînt, un sarcofag de marmură greacă, ale cărui dimensiuni nemaicunoscute pînă atunci, frumusețe artistică și ornamente simbolice au dus în chip firesc la presupunerea că el a trebuit să adăpostească rămășițele pămîntești ale unui personaj important. Dar cine ar fi putut fi acel important personaj care a trăit în vechiul Tomis? Din primul moment și spontan gîndul tuturor celor care au văzut sarcofagul a fost că n-a putut fi altcineva decît Ovidiu. S-a descoperit, deci mormîntul poetului latin!

Vestea acestei descoperiri cu adevărat senzaționale, a sarcofagului cu rămășițele lui Ovidiu, s-a răspîndit cu iuțeala fulgerului în orașul Constanța. Prudența și rezerva specialiștilor au fost copleșite de entuziasmul celor mulți, care nu mai voiau să aștepte rezultatele unor cercetări minuțioase privitoare la datarea sarcofagului descoperit, precum și alte elemente care să permită o astfel de atribuire. Presa din Constanța s-a făcut ecoul acestui consens unanim al opiniei publice încă din primul moment [40]. La rîndul ei, presa din Capitală a acordat în coloanele ei o largă ospitalitate știrilor privitoare la descoperirea mormîntului lui Ovidiu [41].

Nu numai atît: o descoperire de acest fel depășea, prin proporțiile ei, chiar hotarele țării noastre. De aceea ea a atras la un moment dat atenția lumii întregi asupra Constanței, locul descoperirii. Marile ziare din țările apusene și îndeosebi din Italia publică articole ale corespondenților lor de presă aflați la București despre această descoperire; ele sînt apoi reproduse de presa din România [42].

Bineînțeles, vestea acestei descoperiri, căreia puternica tradiție ovidiană de la Constanța i-a imprimat de la început pecetea senzaționalului, a ajuns și la Sulmona, care nu putea rămîne indiferentă aflînd că mormîntul celui mai ales fiu al ei a fost scos la lumină. Sulmonezii voiau să vadă cu ochii lor acest sarcofag. Dînd ascultare dorinței fierbinți a concetățenilor săi, primarul Sulmonei se adresează colegului de la Constanța, cerîndu-i informații mai directe și mai amănunțite. În caz că știrea corespundea realității, desco-

---

[39] Anul III, seria II (1903—1904), p. 105.

[40] *Marea Neagră* IX (1931), nr. 119; *Dobrogea Jună* XXVII (1931), nr. 119; *Dacia*, XVIII (1931), nr.-ele 154, 155, 156, 157.

[41] *Universul* XLIX (1931), nrele 221, 222, 297; *Adevărul* 44 (1931), nr. 14646; *Dimineața*, XXVII (1931), nr. 8941; *Realitatea Ilustrată*, I (1931), nr. 18.

[42] *Neamul Românesc* XXVI (1931), nr. 211 (Corriere della Sera); *Marea Neagră* IX (1931, nr. 123 (Le Temps); *Dobrogea Jună* XXVIII (1932), nr. 123 (Il Messaggero).

[43] *Universul* XLIX (1931), nr.-ele 221, 222; *Dobrogea Jună* XXVIII (1932) nr. 123.

perindu-se într-adevăr mormîntul lui Ovidiu, din Italia ar veni arheologi specialiști, dimpreună cu numeroși locuitori din Sulmona, care doresc să facă acest pelerinaj la mormîntul marelui lor concetățean. El preconizează totodată înjghebarea cu acest prilej a unor serbări comune. Iată cum, în răstimp de mai puțin de o umătate de secol, Constanța și Sulmona intrau pentru a treia oară în legătură pentru a-l cinsti pe Ovidiui!

Dar, după valul de entuziasm popular care a dus în primul moment la tăcere rezervele specialiștilor, a început munca de cercetare și documentare asupra tuturor problemelor puse de acest sarcofag. Nu au lipsit însă nici în această etapă susținători înflăcărați ai lui Ovidiu, care-i atribuiau sarcofagul. Polemici violente și invective au avut loc împotriva scepticilor, acuzați de ignoranță și reacredință, formulîndu-se, în schimb, cele mai ingenioase ipoteze și dîndu-se explicații îndrăznețe în favoarea atribuirii acestui sarcofag lui Ovidiu.

S-au adus, este adevărat, și argumente dictate de bunul simț în favoarea acestei atribuiri. Anume, dimensiunile neobișnuit de mari ale sarcofagului, materialul prețios din care era confecționat, precum și frumusețea lui artistică au fost explicate prin starea materială bună a familiei, a urmașilor și a admiratorilor lui Ovidiu, care și-au putut permite luxul unei lucrări atît de costisitoare pentru cinstirea poetului după moarte. Pentru a se stabili o legătură și mai strînsă, în ornamentația de pe timpanele frontoanelor au fost identificate figuri mitologice, iar prezența soarelui și a „geniului fanteziei" se refereau la un personaj care a strălucit în viața lui și a avut ca principală îndeletnicire poezia [45]. Ba s-a mai pretins, în aceeași ordine de idei, că rămășițele pămîntești ale poetului ar fi fost așezate în sarcofag numai cîțiva ani mai tîrziu, iar numele nu i-ar fi fost scris, pentru a nu atrage mînia împăratului [46].

În favoarea atribuirii acestui sarcofag lui Ovidiu au mai fost aduse și explicațiile criptologice date celor șapte obiecte simbolice reprezentate pe fațadă: balanță, cap de bou, secure, lance, clopot, bici, clește. În acest scop, un criptolog a stabilit că cele șapte semne reprezintă șapte verbe ale căror litere inițiale sînt cele șapte litere din numele poetului (Ovidius); dacă sînt luate în altă ordine, ele ne dau inițialele pentru prenume (Publius) [47].

Divergența de păreri a persistat și după ce, trecînd prima perioadă de entuziasm, problema a fost dezbătută la o temperatură mai rece de către specialiștii în arheologie și în dreptul roman. Dacă descoperitorul sarcofagului cel dintîi care a încercat să dea asupra lui informații cu caracter științific, în măsura în care-i îngăduia acest lucru propria pregătire de specialitate, își încheia cercetarea constatînd că are în față un „sfinx cu întrebarea sa neliniștitoare" [48], alții după el au ajuns la concluzii mai categorice. Dîndu-se o interpretare juridică obiectelor de pe sarcofag, s-a conchis că ele reprezintă simbo-

---

[44] A se vedea în special *Universul*, nr. 297 și *Dacia*, nr. 51.

[45] *Universul* nr. 297.

[46] *Dacia*, nr. 157.

[47] *Adevărul*, nr. 14646; *Dimineața*, nr. 8941.

[48] C. Brătescu, *Sarcofagul cu simboluri din Constanța*, în *Analele Dobrogei*, XII (1931), p. 243.

luri în legătură cu ocupaţia defunctului; deci, sarcofagul ar fi aparţinut unui cetăţean roman din Tomis care s-ar fi ocupat cu negoţul de vite sau ar fi fost măcelar de profesie [49]. Împotriva acestei păreri s-au găsit alte explicaţii tot de natură juridică, potrivit cărora obiectele ar fi simboluri ale justiţiei penale; deci, sarcofagul este al lui Ovidiu, care în tinereţe a îndeplinit magistraturi judecătoreşti. În sprijinul acestei interpretări au fost aduse unele argumente de natură istorică, iar altele scoase din însăşi opera din exil a poetului [50].

Este adevărat că, între timp, cu toată pasiunea şi rîvna celor care încercau să arate cu orice preţ că sarcofagul aparţinuse lui Ovidiu, ştiinţa arheologică a avut rol decisiv în această divergenţă. Atît arheologii noştri cît şi cei din străinătate şi-au spus cuvîntul definitiv în ceea ce priveşte provenienţa, cronologia şi semnificaţia simbolurilor de pe sarcofag [51]. Toate acestea au dus la concluzii ce nu mai permiteau atribuirea lui marelui exilat.

Pe de altă parte, însă, nu este mai puţin adevărat că, prin vîlva pe care a produs-o şi prin publicitatea de care s-a bucurat, atrăgînd asupra lui atenţia lumii întregi, discuţiile în jurul „mormîntului" lui Ovidiu constituie o dovadă a popularităţii poetului la Constanţa, iar sarcofagul însuşi a devenit un simbol al mormîntului propriu-zis, indiferent în ce parte a actualului oraş s-ar afla el.

* *
*

În anii care au urmat după soluţia dată de arheologi problemei atît de aprig dezbătută a sarcofagului, amintirea poetului s-a menţinut prin intermediul publicaţiilor periodice, ziare şi reviste constănţene, în care îi sînt dedicate articole, dar mai ales cuprind traduceri din opera lui, cu precădere din *Triste*, precum şi evocări de genul celor apărute în *Ovidiu*. Loc de frunte printre acestea ocupă *Analele Dobrogei*, care au cultivat această tradiţie timp de aproape două decenii. Exemplul lor a fost urmat de alte reviste cu existenţă mai scurtă (unele sub cinci ani) şi număr redus de pagini, ca: *Vraja Mării*, *Litoral*, *Pontice* şi *Zări albastre*. O menţiune specială şi un cald elogiu merită printre acestea revista *Gânduri de la Mare* pentru numărul special din anul 1939 închinat lui Ovidiu.

După eliberarea ţării noastre de sub jugul fascist au avut loc două eveevenimente de o deosebită însemnătate pentru perpetuarea amintirii lui Ovidiu la Constanţa. Deşi ele sînt relativ recente, ceea ce ar duce la presupunerea că ar fi, în consecinţă, îndeobşte cunoscute, consider că o succintă prezentare a acestora, cu tot caracterul ei de cronică, va contribui la punerea în lumină a unor aspecte ce, din respect pentru adevăr, nu pot fi trecute cu vederea.

Primul eveniment a avut loc în septembrie 1957; aniversarea a două mii de ani de la naşterea lui Ovidiu. Serbările comemorative au fost organizate şi coordonate pe toată ţara de un Comitet Naţional pus sub egida Academiei. Era firesc ca serbările de la Constanţa să aibă o amploare deosebită.

---

[49] I. Popescu-Spineni, *Dreptul roman şi sarcofagul de la Constanţa*, în Revista Clasică VII (1931), p. 169.

[50] C. Blum, *Sarcofagul roman cu simbolurile justiţiei penale*, Constanţa (1933); id. Partea a II-a, Constanţa (1937).

[51] *Dobrogea Jună* XXVIII (1932), nr. 123; *Istros* I (1934) p. 81—116.

Numeroși membri ai Comitetului Național, precum și delegațiile trimise de unele țări latine (Italia, Franța și Belgia) au asistat la o mare adunare publică la statuia lui Ovidiu împodobită cu coroane de flori, la o ședință festivă în sala Casinoului, iar seara la Teatrul de Stat, la premiera tragediei Ovidius, operă a poetului localnic Grigore Sălceanu.

În aceste manifestări Sulmona a luat parte, pentru prima dată în istoria relațiilor ei cu Constanța, printr-un reprezentant care a prezentat salutul ei călduros în adunarea publică de la statuia lui Ovidiu. De asemenea, ea a mai trimis și un pergament cuprinzînd un mișcător mesaj adresat constănțenilor. După cum o mamă iubitoare — se spune printre altele în mesaj — al cărei fiu a fost pedepsit cu exilul și silit să plece departe printre străini nutrește cele mai calde sentimente de dragoste pentru locuitorii acelor ținuturi îndepărtate, care l-au primit și l-au îmbărbătat cu mărturia omeniei și respectului lor, tot așa Sulmona își exprimă gratitudinea ei față de cetățenii Constanței pentru bunătatea cu care strămoșii lor l-au primit pe Ovidiu și pentru fidelitatea cu care au păstrat amintirea lui de-a lungul veacurilor.

Cel de-al doilea eveniment l-a constituit ceremonia „înfrățirii" orașelor Sulmona și Constanța, care a avut loc în luna iunie 1968. Era încununarea unei vechi dorințe a sulmonezilor căreia îi dăduseră, de altfel, expresie cu mulți ani înainte. Vizita ministrului de externe italian, Amintore Fanfani, la Constanța în august 1967 a marcat începutul concretizării acestei dorințe, în urma unei telegrame trimise în acest sens la Sulmona. Primarul Sulmonei a telegrafiat de îndată colegului său de la Constanța, exprimîndu-și public dorința „de a se stabili între cele două orașe, indisolubil unite prin marele nume al lui Ovidiu, legături de cordială prietenie și colaborare". De asemenea, într-o scrisoare succesivă își afirma credința că „a sosit momentul cînd cetățenii Sulmonei și ai Constanței să facă ceva pentru a se lega mai strîns și mai concret printr-un pact de fraternitate..., pentru a onora astfel măreția și durerea marelui poet" [52].

Această dorință a fost manifestată în mod public și în luna decembrie a aceluiași an, cînd au avut loc la Sulmona dezbaterile unui „proces" pentru reabilitarea lui Ovidiu în fața istoriei. Procesul avea loc cu ocazia împlinirii a zece ani de la bimilenarul nașterii poetului și — se adăuga în afișele de pe străzile Sulmonei — „în legătură cu mult dorita înfrățire dintre orașul nostru și Constanța". În același timp, semnatarul acestor pagini, care lua parte ca specialist la dezbaterile procesului, a fost insistent rugat să se facă interpretul acestei dorințe pe lîngă forurile competente din țara noastră, spre a se ajunge cît mai neîntîrziat la împlinirea ei.

Am dat curs acestei rugăminți cu entuziasmul izvorît din convingerea că noi avem numai de cîștigat de pe urma înfrățirii celor două orașe legate prin destinul marelui poet. Semnificația ei avea să producă o profundă impresie peste hotare, tot așa cum au produs serbările organizate în țara noastră cu ocazia bimilenarului din 1957. Venind în întîmpinarea dorinței sulmonezilor și înfăptuind această „înfrățire" noi aveam să demonstrăm încă o dată lumii întregi că știm să prețuim valorile spirituale care constituie patrimoniul comun al culturii umane.

---

[52] Textele telegramei și scrisorii le-am văzut la Primăria din Sulmona grație amabilității Primarului Paolo Di Bartolomeo.

Actul înfrățirii orașelor Sulmona și Constanța a fost pregătit printr-o bogată documentație, care s-a pus la dispoziție forurilor coordonatoare locale. Ceremonia propriu-zisă s-a desfășurat în spațioasa Sală festivă a Consiliului Popular Municipal Constanța. Erau prezenți cei opt membri ai delegației oficiale Sulmona, la care s-au adăugat alți șapte ca simpli particulari, precum și 25 feroviari sulmonezi veniți să participe la acest eveniment și să-l eternizeze printr-o placă de marmură dezvelită cu cîteva ore mai devreme pe zidul din spre peron al Gării Constanța. Era de față și Ambasadorul Italiei la București. Din partea municipiului Constanța participau membrii Comitetului executiv și invitați. Constănțenii, care la sfîrșitul lunii aprilie umpluseră parterul Teatrului de Stat pentru a asculta o expunere asupra desfășurării „procesului" de la Sulmona și aplaudaseră entuziaști aflînd despre dorința de înfrățire a sulmonezilor, au luat cunoștință cu satisfacție de împlinirea acestui act.

Pentru toți, ceremonia a fost profund impresionată. Emoția a atins apogeul atunci cînd, în alocuțiunea ținută, Primarul Sulmonei a spus că „istoria acestei înfrățiri începe în clipa celei mai intense tragedii din viața poetului...., cînd, în puterea acelei triste nopți, centurionul a bătut cu daga la poarta casei lui Ovidiu. Atunci se rupea orice legătură a lui cu Roma și cu Istoria, dar tot atunci încolțea primul grăunte al prieteniei pe care am venit aici s-o consacrăm astăzi în mod oficial și pentru totdeauna".

* * *

După această sumară schiță istorică, pe care am adus-o pînă în zilele noastre, se impune și o privire de perspectivă asupra posibilităților de a perpetua, adînci și extinde, în raport cu situația actuală, amintirea lui Ovidiu. În condițiile de astăzi Constanța dispune, în comparație cu trecutul, de mijloace incomparabil mai adecvate pentru atingerea acestui nobil obiectiv. În cele ce urmează voi indica unele acțiuni cu caracter mai specific, coordonîndu-le cu cele pe care le-am expus în studiul meu *Ovidiu în România*, apărut în 1957[53].

Muzeul Arheologic, care și-a cîștigat merite cu ani înainte organizînd „Sala Ovidiu", ar trebui să întreprindă sondaje în partea de sud a vechiului zid al cetății Tomis, de-a lungul drumului spre Mangalia. După știrile pe care le avem din antichitatea tîrzie, mormîntul lui Ovidiu se afla de-a lungul acestui drum. În urma unor astfel de sondaje, n-ar fi exclus să fie scos la lumină.

Comitetul județean pentru cultură și artă ar dobîndi un titlu de glorie dacă ar publica un concurs pentru crearea unui grup statuar reprezentînd pe Ovidiu între geto-daci pentru împodobirea unei stațiuni de pe Litoral (de preferință Mamaia). În felul acesta s-ar realiza ideia lui Gheorghe Asaki, care în 1844 preconiza o stampă cu subiectul „Ovidiu între Dacieni", sau planul inițial din 1883 al Comitetului de inițiativă pentru ridicarea monumentului.

Cenaclul Literar local, care poartă numele marelui sulmonez, în entuziastă și armonioasă colaborare cu revista nu mai puțin sugestiv numită *Tomis*, ar răspunde în cel mai înalt grad chemării sale, asigurînd o rubrică

[53] Pag. 339.

permanentă consacrată lui Ovidiu, publicînd traduceri, evocări, precum și contribuții privind viața, opera și mai ales supraviețuirea poetului la noi. La rîndul ei, Revista ar relua, îmbogățind-o, frumoasa tradiție creată de *Ovidiu* și continuată, în condiții deosebit de grele, de celelalte periodice constănțene.

La aceste obiective cu caracter mai limitat dar realizabile într-un viitor cît mai apropiat, aș adăuga unul de mare amploare și de perspectivă mai largă, care necesită, în același timp, mijloace materiale masive. Mă gîndesc, anume, la înființarea unui „Centru de studii ovidiene", asemănător acelui „Centro bibliografic ovidiano" de la Sulmona, dar cu un profil mult mai larg. Căci, concomitent cu acțiunea de înjghebare a unei biblioteci care să cuprindă operele poetului, în original și traducere în diferite limbi, precum și studiile cele mai reprezentative asupra poetului apărute în străinătate alături de care să figureze tot ce s-a publicat la noi, „Centrul de studii ovidiene" ar avea importanta atribuție de a publica atît opera integrală a poetului, cît și diferite lucrări asupra vieții și opera lui. Astfel, ar fi necesară publicarea unui *Corpus Ovidianum,* care să cuprindă atît ediții ale tuturor scrierilor, însoțite de note și comentarii, cît și traduceri făcute de către cei mai talentați dintre poeții noștri. În aceeași colecție ar intra un comentar filologic și istoric al *Tristelor* și *Ponticelor,* care ar fi un instrument de lucru absolut necesar pentru valorificarea istorică a știrilor privitoare la trecutul îndepărtat al patriei noastre.

Printre lucrările privind viața și opera lui Ovidiu, „Centrul" ar trebui să înscrie în planul editorial un studiu monografic, elaborat pe baza ultimelor rezultate ale cercetărilor, dar așa fel prezentate, încît să fie accesibil unor cercuri cît mai largi de cititori, fără însă ca prin aceasta să aibă trăsăturile unei opere de popularizare în accepțiunea curentă a cuvîntului. În același cadru ar intra și un studiu asupra influenței lui Ovidiu asupra literaturii noastre. În sfîrșit, pentru străinii care ne vizitează Litoralul în număr tot mai mare, ar fi binevenită o prezentare sintetică, de proporții mai reduse, despre Ovidiu în România, publicată într-una sau mai multe limbi de circulație internațională.

Inițiind înfățișarea acestor obiective, urmașii vechilor tomitani se vor dovedi conștienți de privilegiul unic pe care-l au în istoria culturii europene, acela de a fi dat adăpost unei victime ilustre a despotismului și de a păstra rămășițele pămîntești ale unuia dn cei mai mari poeți ai tuturor timpurilor.

LE SOUVENIR DU POÈTE OVIDE À CONSTANTZA

Résumé

Les circonstances défavorables de l'Histoire ont longtemps empêché la naissance d'une tradition concernant Ovide sur les lieux de son exil, qui abritent aussi sa sépulture. Par le fait des mêmes circonstances la ville de Tomis ne fut, pendant plusierus siècles, qu'un nom, difficile à localiser avec précision. La plus ancienne mention d'une tradition concernant Ovide se trouve dans les notes de voyage du collectionneur d'antiquités A. de la Motraye, datées du commencement du XVIIIe siècle.

L'ancienne Tomis a pu être localisée sur l'emplacement moderne de la ville et du port de Constantza seulement dans la seconde moitié du XIXe siècle, surtout après que la Dobrogea

se fut émancipée de la domination ottomane; nous sommes redevables de cette localisation aux innombrables découvertes archéologiques faites depuis sur les lieux. C'est toujours dans la seconde moitié du XIXe siècle qu'une tradition locale, ignorée auparavant par les sources littéraires, a commencé à se faire jour.

Decisive pour la cristallisation et la matérialisation du souvenir dédié au poète par les successeurs des anciens Tomitains, a été l'édification du monument dressé sur l'initiative de quelques intellectuels mais avec l'aide de tous les citoyens de la ville. L'œuvre est due au sculpteur italien Ettore Ferrari. A ce propos, l'auteur mentionne les festivités qui ont accompagné l'inauguration du monument, à la fin du mois d'août 1887, en se fondant sur les nouvelles données par les correspondants de la presse locale et de celle bucarestoise, ainsi que sur les échos que l'événement suscita dans la presse de langue roumaine de l'Autriche-Hongrie et dans la presse italienne du temps.

Un autre moment important pour la perpétuation du souvenir du poète fut la fondation du cénacle littéraire „Ovidiu" en 1897 et surtout la fondation, l'année suivante, de la revue *Ovidiu,* qui devait paraître jusqu'en 1910. Cette revue publia toute une série d'études consacrées à Ovide, des traductions de son œuvre, des imitations, des vers d'hommage. Par la suite, cette sorte d'évocations du poète allaient devenir fréquentes dans notre littérature. La découverte, pendant l'été de l'an 1931, d'un sarcophage unique aussi bien par ses dimensions, que par la beauté artistique de son exécution et le symbolisme de ses ornements, contribua non seulement à ramener au premier plan de l'actualité la personnalité d'Ovide, mais à renforcer aussi sa popularité parmi les citoyens de Constantza. Au premier moment de sa découverte, on l'attribua à Ovide et cette nouvelle sensationnelle, reproduite par toutes les gazettes du pays et de l'étranger, se propagea jusqu' à Sulmone, la patrie de l'exilé. Toutefois, de longs débats et d'amples études ont fini par démontrer que le sarcophage en question n'avait rien à faire avec la sépulture du poète.

Les festivités organisées dans notre pays à l'occasion du bimillénaire de sa naissance (en automne 1957) ont pris une ampleur toute particulière à Constantza, où l'Italie, la France et la Belgique ont été reorésentées par des délégations officielles. Le programme de ces fêtes comporta une réunion publique au pied du monument du poète, une séance festive au Casino de Constantza et la représentation de gala au théâtre d'Etat de la ville de la tragédie *Ovidius,* œuvre du poète local Grigore Sălceanu.

Non moins suggestif pour la façon dont la mémoire du poète est honorée de nos jpurs s'avère le jumelage (juin 1968) des deux villes étroitement liées aux destinées du grand poète: Constanzta et Sulmone.

Pour clore son exposé, l'auteur parle des activités de perspective, faites pour entretenir et enrichir le culte rendu au poète. Il mentionne, entre autres, la future fondation d'un Centre d'études „ovidiennes" à Constantza.

DIE ERINNERUNG AN OVID IN KONSTANZA

Zusammenfassung

Ein widriges historisches Geschick hat es lange Zeit verhindert, daß eine Tradition über Ovid in den Gefielden entstehen konnte, in die er verbannt war und wo er sein Lebensende verlebte. Wegen diesem historischen Mißgeschick war lange Jahrhunderte hindurch sogar der Name Tomis ein Begriff der schwer zu lokalisieren war. Die älteste Nachricht über die Existenz einer Tradition mit Bezug auf Ovid befindet sich in den Reisebeschreibungen des Altertümersammlers A. de la Motraye, zu Beginn des 18. Jh.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh., ganz besonders nach der Befreiung der Dobrudscha von dem ottomanischen Joch, wurden zahlreiche archäologische Fund gemacht, aufgrund derer das alte Tomis lokalisiert werden konnte und zwar auf dem Gebiet der Stadt und des Hafens von Konstanza. Es kam eine andere örtliche Tradition in Umlauf, die vorher con den literarischen Quellen nicht gekannt waren.

Ausschlaggebend war für die Festigung und Veranschaulichung des Gedenkens bei den Nachkommen der alten Tomitaner die Errichtung des Denkmals, aus Antrieb einiger Intellektueller und mit der Beihilfe aller Bürger, ein Werk des italienischen Bildhauers Ettore Ferrari. Der Verfasser berichtet über die Feierlichkeiten, die anläßlich der Enthüllung stattgefunden haben. Es war im Monat August des Jahres 1887 und darüber berichteten die Pressekor-

respondenten sowohl in Konstanza als auch in Bukarest; ebenso dienten als Quelle zu diesem Aufsatz die Nachrichten die die rumänischen Zeitungen brachten, die in Österreich-Ungarn erschicenen und die in den italienischen Zeitungen veröffebtlicht wurden.

Ein wichtinger Augenblick für die Überlieferung des Andenkens an den Poeten war die Gründung des literarischen Zyrkels „Ovid", im Jahre 1897, und ganz besonders die Veröffentlichung der Zeitschrift *Ovid* im darauffolgenden Jahr. In dieser Zeitschrift, die bis zum Jahre 1910 erschien, kamen Studien über Ovid und Übersetzungen seiner Werke zur Veröffentlichung, Nachahmungen und Gedichte die seinem Gedenken gewidmet sind. Die Entdeckung i.j. 1931 eines Sarkophagen aus Marmor mit bisher nicht mehr angetroffenen Ausmaßen, künstlerischer Schönheit und symbolischen Ornamenten, hat nicht nur dazu beigetragen, daß Ovid wieder an erste Stelle der Gegenwärtigkeit gebracht wurde, sondern auch die Beliebtheit bestätigt, der sich der Dichter bei den Bewohnern von Konstanza erfreute. Vom ersten Yugenblick an wurde behauptet, daß der Sarkophag Ovid gehört hätte. Diese sensationelle Nachricht verbreitete sich durch die Zeitungen wie ein Lauffeuer und gelang bis nach Sulmona, die Heimat des Dichters. Nach langen Diskussionen und Studien erwies es sich aber, daß dieser Sarkophag überhaupt keine Verbindung mit dem Grab des Dichtes hat. Die Feierlichkeiten, die im Herbst 1957 anläßlich der Zweitausendjahrfeier des Geburtsdatums Ovid stattfanden, waren in Konstanza von außergewöhnlichen Ausmaßen, Esnaen dazu auslandische Vertreter aus Italien, Frankreich, Belgien geladen: eine öffentliche Versammlung beim Denkmal des Dichters, eine Festsitzung im Saal des Kasinos und eine Première im Staatstheater der Vorstellung der Tragödie *Ovidius*, die der örtliche Poet Grigore Sălceanu geschrieben hatte.

Ebenso suggestiv für die Erinnerung an den Poeten ist die Verbrüderung der beiden Stäted, die durch das Schicksal des Dichters so eng miteinander verbunden sind: Konstanza und Sulmona. im juni 1968. Abschließend erwähnt der Verfasser einige Pläne die dazu beitragen sollen, die Erinnerung an den Poeten zu bereichern; dazu gehört auch die Gründung eines Zentrums für Ovid-Forschung in Konstanza.

NOTE ȘI DISCUȚII

N. C. IONESCU

CÎTEVA TOARTE DE AMFORĂ ŞTAMPILATE, DESCOPERITE ÎN APROPIEREA TROESMISULUI

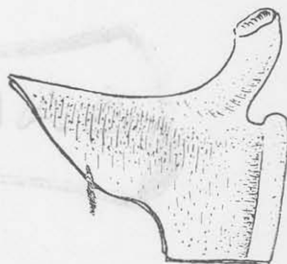
Cu ocazia unei excursii, s-au descoperit pe un promontoriu aflat la 500 m de castrul de vest al Troemisului, la suprafaţă, cîteva toarte de amforă cu ştampile. Pe acelaşi teren au fost întîlnite şi o serie de alte vestigii, printre care un fragment de ţiglă cu ştampila Legiunii a V-a Macedonica.

1. Toartă cu ştampilă de formă dreptunghiulară (4 cm × 1,5 cm), bine conservată, cu legenda următoare:

ΕΠΙ ΠΑΥΣΑ
ΝΙΑ
ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ

În traducere: *pe timpul lui Pausanias, în luna Hyakinthios.* La V. Canarache *(Importul de amfore la Histria)*, magistratul eponim Παυσανία figurează în lista magistraţilor rhodieni (nr. 588), iar la Pauly-Wissowa, *RE*, datat între 180—150 î.e.n.

Toarta nr. 1

2. Toartă de amforă, cu ştampila dreptunghiulară (4,5 cm × 1,5 cm). Legenda este pe trei rînduri, ultimul nu este întreg, dar întregibil:

ΕΠΙ ΑΛΕΞΙ
ΑΔΑ
ΑΓΡΙ [ανίου]

În traducere: *pe timpul lui Alexiados, în luna Agrianios.*

3. Toartă, asemănătoare cu precedenta, cu ștampila slab aplicată, cu legenda pe trei rînduri, dintre care numai primul descifrabil, ușor de întregit după ștampila de la nr. 2.

[ἐπί] ΑΛΕΞΙΑ
[δ] Α
['Αγρία] Ν [ίου]

Toarta nr. 2.

Toarta nr. 3.

Totuși cele două ștampile, cum ușor se poate observa, nu sînt identice, la prima, rîndul al doilea are trei litere (ἀδα), la a doua, numai două (δα).

Magistrul eponim rhodian (V. Canarache, *op. cit.*, nr. 541) e datat la 220 î.e.n. (Pauly-Wissowa).

4. Toartă de amforă cu ștampula dreptunghiulară (4,3 × 1,5 cm), cu legenda pe un singur rînd:

ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ

Numele Δαμοκράτευς apare în lista producătorilor rhodieni (la V. Canarache, nr. 515, 516, 517). Pentru această ștampilă, datarea e greu de stabilit.

Toarta nr. 4.

5. Toartă de amforă cu ștampila circulară (diametru de 3,3 cm), avînd în centru o floare de rodie încadrată de două rămurele fine. de execuție perfectă, înconjurată de un colier dublu de ove mici. Stampila nefiind bine imprimată, se citește numai parțial:

. . .] ΓΕΝΕΥ [α ? . . .

După ultima literă aparentă (Y) se mai pot recunoaște două haste ce ar putea aparține unui A.

În lista lui Pridic privind astinomii lui Rhodos apare numele Εὔαρχος ce ar putea să se suprapună literelor EYA, în eventualitatea că literele precedente ΓΕΝ ar fi sfîrșitul unui nume sau o prescurtare (?).

Dat fiind floarea de rodie, simbol caracteristic, atribuim și această toartă unui atelier rhodian.

Toarta nr. 5.

Toate cele cinci toarte cu ștampile sînt produse rhodiene. Explicația descoperirii lor pe acel loc (împreună cu fragmente ceramice getice și grecești) este greu de dat. Cel mai probabil ar fi fost ca amforele de Rhodos să fi ajuns în acea așezare datorită schimburilor comerciale, fapt întîlnit în multe părți, chiar la nord de Dunăre. E mai greu de precizat dacă avem de a face cu un negoț direct al Rhodosului sau indirect, eventual printr-o cetate pontică — poate Histria.

QUELQUES ANSES D'AMPHORES ESTAMPILLÉES

résumé

Entre autres vestiges, on a fait la découverte fortuite — dans les environs de Troesmis — de cinq anses d'amphores estampillées (dont les inscriptions sont reproduites dans le texte ainsi que dans les figures 1—5). Les amphores respectives appartenaient au type rhodien et elles sont datées des IIIe—IIe siècles av. n.è.

EINIGE GESTEMPELTE AMPHORENHENKEL

Zusammenfassung.

In der Nähe von Troesmis kamen als Zufallsfunde an der Bodenoberfläche fünf gestempelte Amphorenhenkel zutage. Die Inschriften sind im Text und in Abb. 1—5 dargestellt.

Die Amphoren gehören zum Typus von Rhodos und stammen aus dem 3.—2. Jh.v.u.Z.

V. CULICĂ

CĂRĂMIZI, ŢIGLE ŞI OLANE CU ŞTAMPILA LEGIUNII A XI-A CLAUDIA GĂSITE ÎN CANABAE AELIAE

La o depărtare de aproape 3 km de frontiera de stat cu R.P. Bulgaria, pe ţărmul drept al Dunării, fierul plugului sau surparea malului, dau la iveală resturi arheologice, dovezi ale existenţei pe aceste locuri a unor activităţi omeneşti din epoca romană [1].

În prezent terenul în cauză este plantat cu viţă de vie şi face parte din perimetrul Întreprinderii agricole de stat Ostrov (jud. Constanţa).

În ultimii ani au fost adunate de pe malul Dunării un număr destul de mare de cărămizi, ţigle şi olane, majoritatea fragmentare, purtînd ştampila legiunii a XI-a Claudia.

Dăm mai jos descrierea lor:

1. Fragment de cărămidă; (28 × ———— × 7 cm)[2]. Ştampila în formă de tabula ansata (13 × 3 cm)[3] cuprinde legenda:

L E G (io) X I C L (audia). Ligaturi între L şi E, G şi X.

2. Fragment de olană; (——————— × —————— × 2 cm). Ştampila închisă într-un dreptunghi:

L E (gio) XI C L(audia). Litere mari, late.

3. Fragmente de cărămidă (———— × —————— × 3 cm). Ştampilă închisă într-o complicată tabula ansata (——— × 4,5 cm).

L E G (io) [X I C L](audia).

4. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 3 cm). Ştampilă în tabula ansata cu dublu chenar (——— × 3,7 cm).

L E[G(io) XI CL](audia).

5. Fragment de cărămidă (——— × ——— × 4 cm). Ştampilă într-un cartuş dreptunghiular, cu colţurile rotunjite (——— × 2,5 cm).

L E G (io) XI [C L] (audia).

---

[1] Vasile Culică, *Un nou „mortarium" cu stampilă descoperit în Dobrogea*, *SCIV*, 2, 16, 1965, p. 373.

[2] Ordinea dimensiunilor: lungimea × lăţimea × grosimea Cînd una din dimensiuni este fragmentară a fost înlocuită cu. ......

[3] Ordinea dimensiunilor: lungimea × lăţimea. Dimensiunea fragmentară înseamntă cu ....

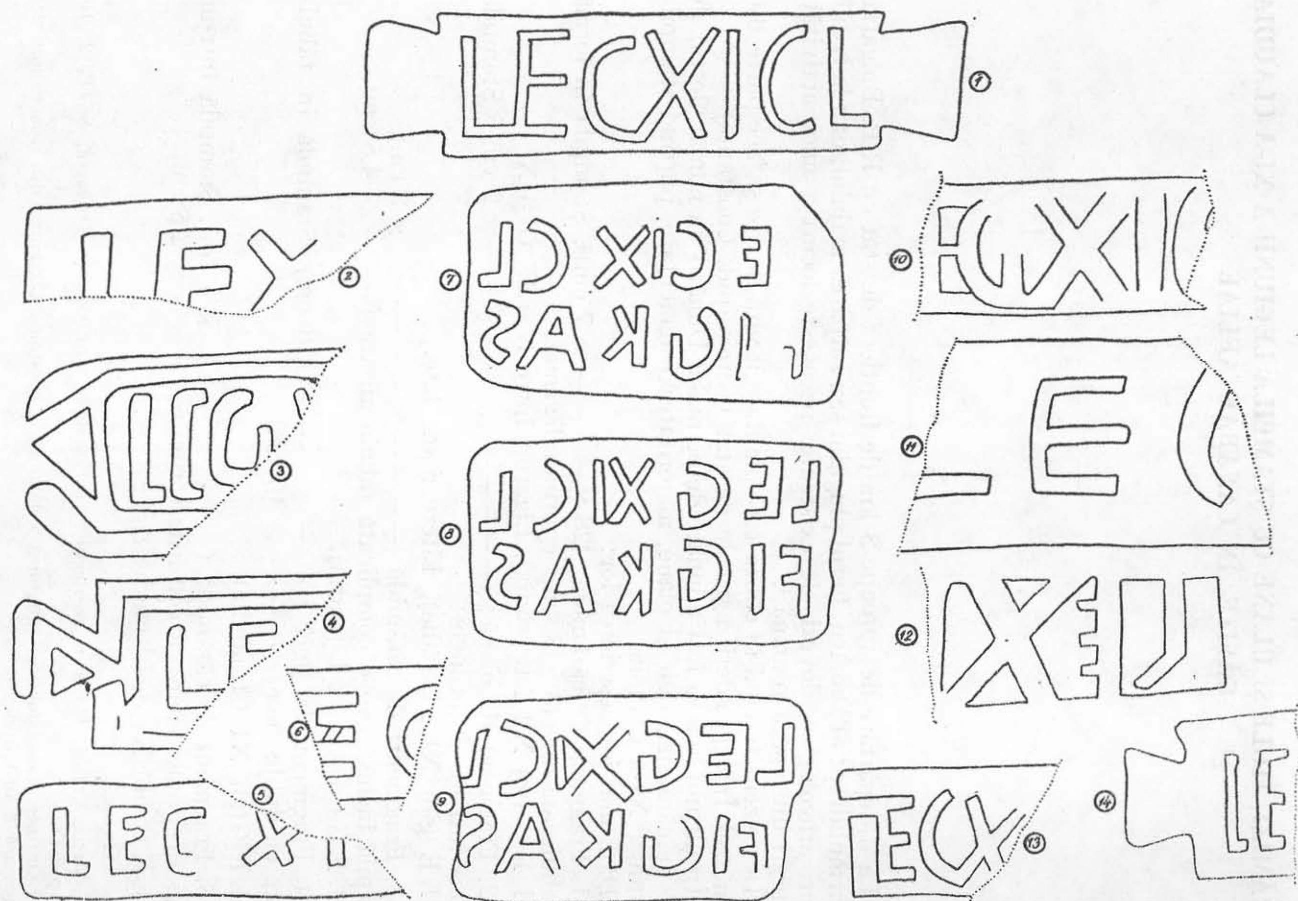
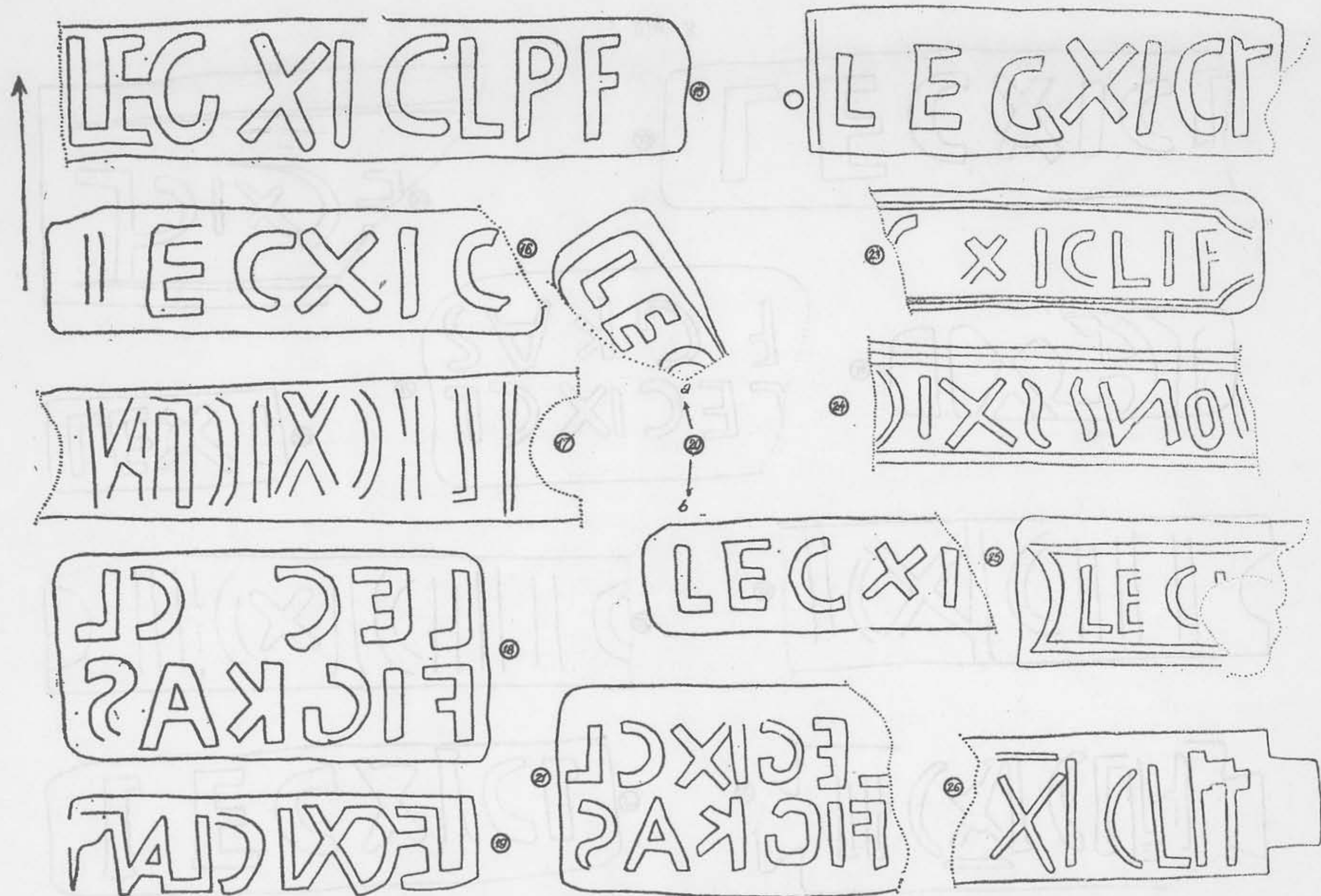

Fig. 1

LEG XI CLPF
15
LEGXIC
LECXIC
16
23
XICLIF
17
20
a
b
24
18
LECXI
25
LEC
21
19
26

Fig. 2

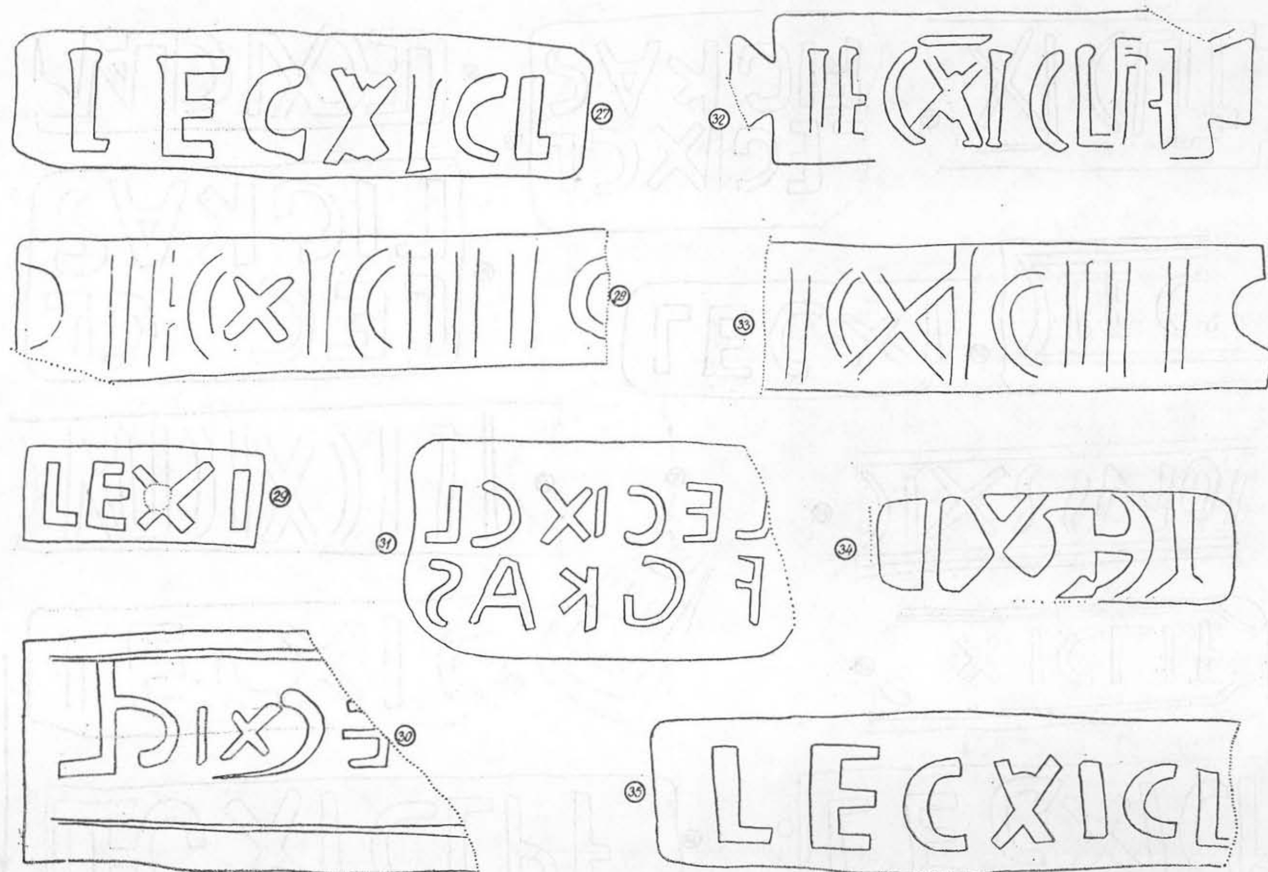

Fig. 3

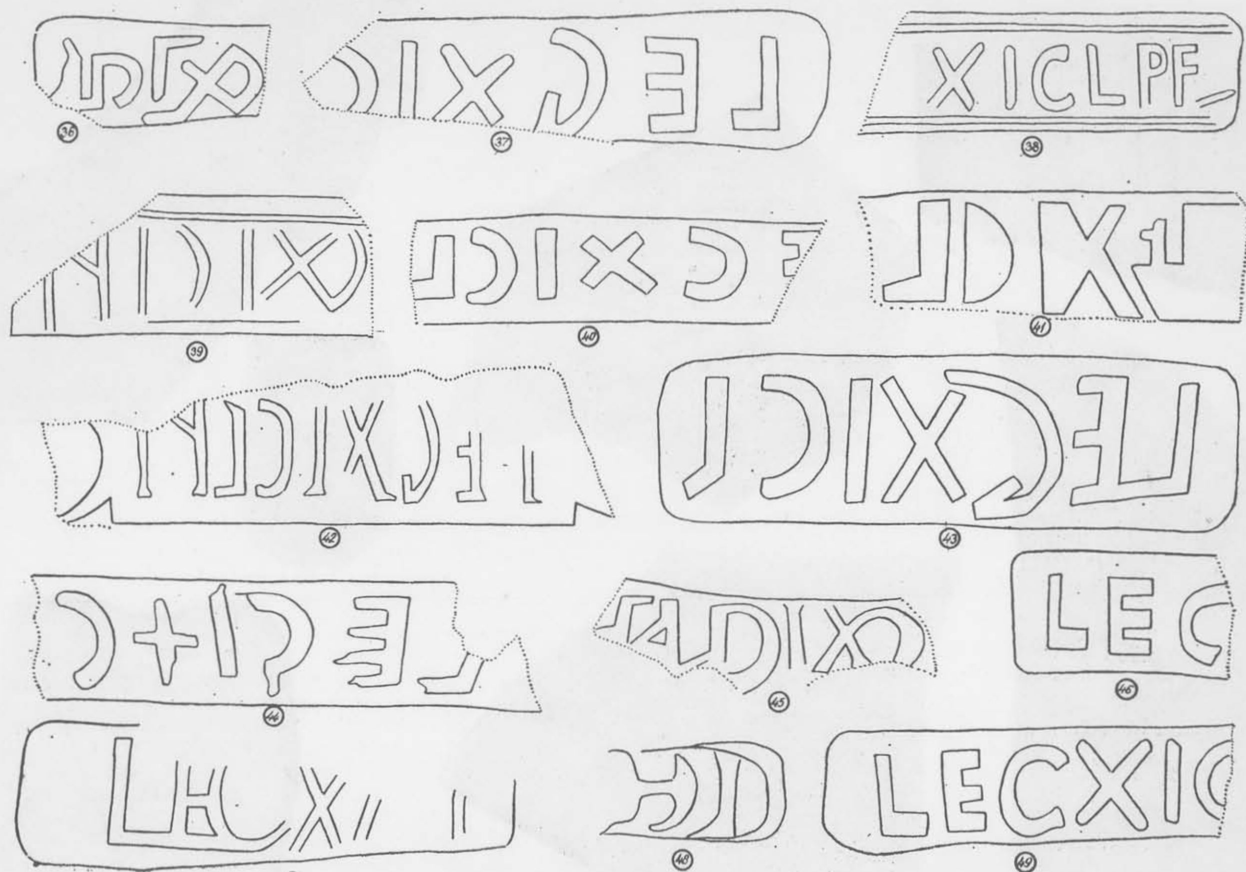

Fig. 4

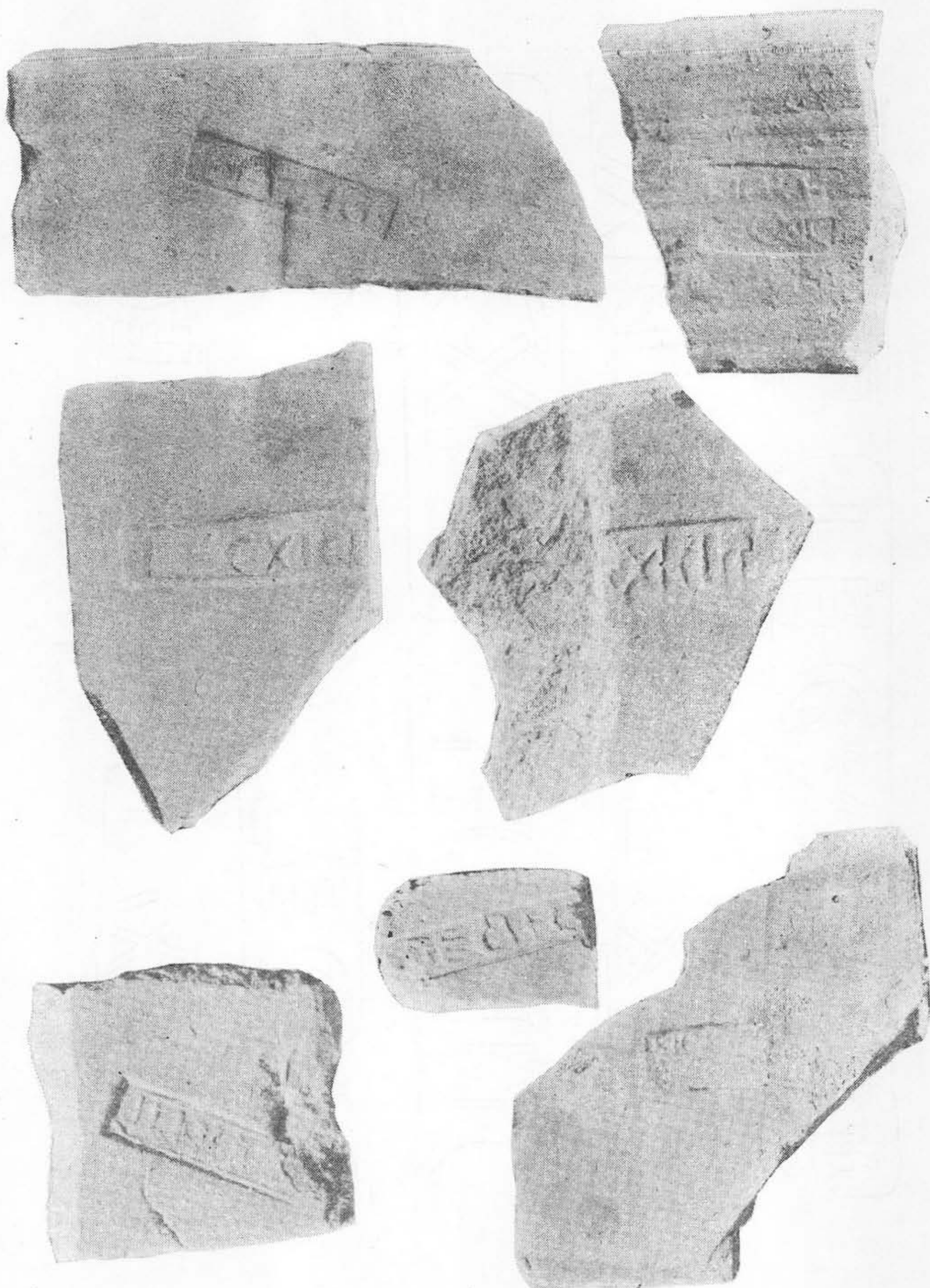

Fig. 5

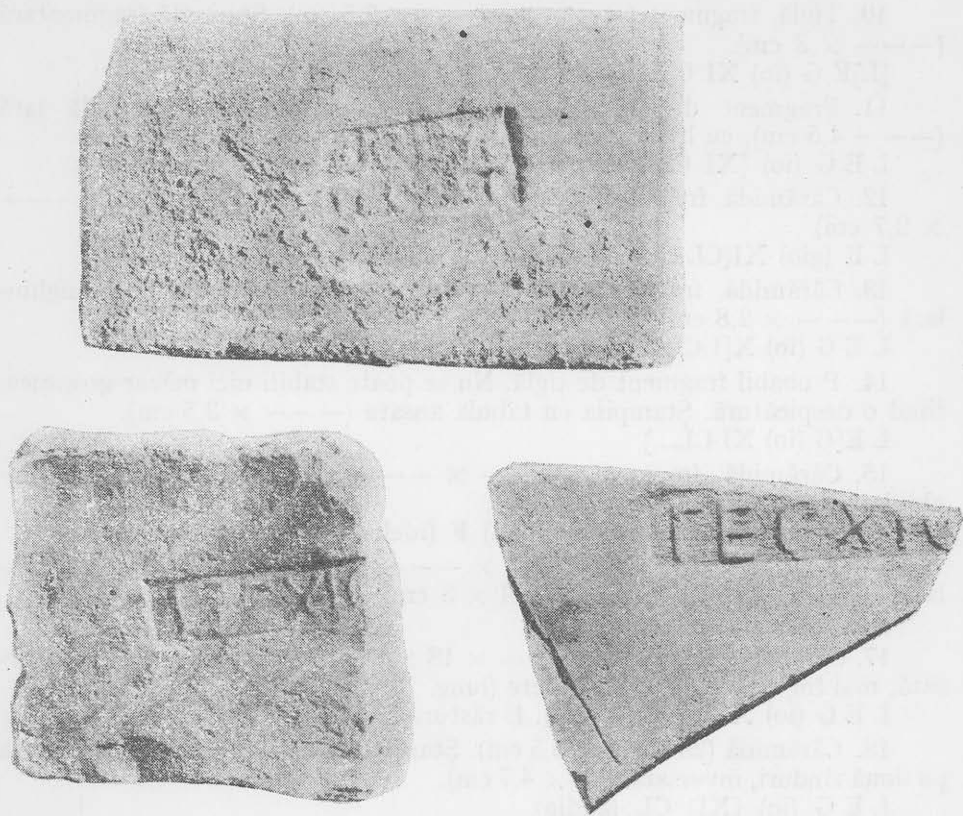

Fig. 1. nr. 1—4 Stampile ale legiunii a XI-a Claudia, aplicate pe cărămizi, ţigle şi olane, găsite în canabae Aeliae, aproape de Durostorum.

6. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 3 cm). Ştampila (——— × × 3 cm) păstrează doar două litere:

[LE G (io)] XI CL(audia).

7. Cărămidă (29 × 29 × 4 cm). Ştampila pe două rînduri, într-un cartuş dreptunghiular, cu colţurile rotun ite, imprimată neregulat (8,3 × 4,7 cm).

L E G (io) XI CL(audia)
F I G (linia) K A S (tri)

Scriere inversată, cu excepţia numărului XI.

8. Cărămidă (29 × 17,5 × 5 cm). Ştampilă asemănătoare (8 × 4,5 cm), dar scrierea inversată în întregime.

L E G (io) XI CL(audia)
F I G (lina) K A S (tri)

9. Cărămidă fragmentară (17 × ——— × 5 cm). Ştampilă asemănătoare cu nr. 8 (8 × 4,5 cm). Scriere inversată.

L E G (io) XI CL(audia)
F I G (lina) K A S (tri)

10. Ţiglă, fragment (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă fragmentară (——— × 3 cm).

[L]E G (io) XI C[L] (audia). Ligaturi E G X I.

11. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă lată (——— 4,5 cm), cu litere mari.

L E G (io) [XI CL...]

12. Cărămidă, fragment (15 × ——— × 4 cm), cu scris inversat (——— × 2,7 cm)

L E (gio) XI[CL...]

13. Cărămidă, fragment (14 × ——— × 4 cm). Ştampilă dreptunghiulară (——— × 2,8 cm).

L E G (io) X[I CL...]. Ligaturi: L răsturnat cu E şi G cu X.

14. Probabil fragment de ţiglă. Nu se poate stabili nici măcar grosimea, fiind o despicătură. Ştampila cu tabula ansata (——— × 3,5 cm).

L E[G (io) XI CL...]

15. Cărămidă, fragment. (——— × ——— 5,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (14 × 3 cm).

L E G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis). În ligaturi L E G.

16. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 13). Ştampilă dreptunghiulară aplicată pe faţa interioară (11 × 3 cm).

L E G (io) XI c(laudia)

17. Cărămidă, fragmelnt (——— × 18 × 8 cm). Ştampila cu scriere inversată, mai îngustă la unu din capete (lung. 12 cm, lăţimi 3 cm şi 3,3 cm).

L E G (io) XI C L A V (dia). L răsturnat şi în legătură cu AV.

18. Cărămidă (29 × 17 × 5,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară, cu legenda pe două rînduri, inversată (9,6 × 4,7 cm).

L E G (io) [XI] CL (audia)
F I G (lina) K A S (tri).

19. Probabil cărămidă (fragment, despicat). Ştampilă dreptunghiulară (9 × 2,2 cm), scriere inversată.

L E G (io) XI CLAV (dia). Numeroase ligaturi.

20. Cărămidă fragmentară (——— × ——— × 4 cm). Două ştampile. Prima imprimată parţial, a doua fragmentară (——— × 2,5 cm)

L E G (io) [XI] C...].
L E G (io) XI[C..].

21. Cărămidă (29 × 29 × 4 cm). Ştampila pe două rînduri în dreptunghi imprimată neregulat. Asemănătoare cu nr. 7.

L E G (io) [XI] CL (audia)
F I G (lina) K A S (tri)

22. Cărămidă (28 × 28 × 4 cm). Stampilă dreptunghiulară (10,5 × × 3,3 cm).

L E G (io) XI CL (audia). Ultimul L, răsturnat.

23. Probabil cărămidă (——— × ——— × 3 cm). Ştampilă dreptunghiulară, cu colţurile rotun ite. Legenda într-un chenar cu prelungiri curbe la capete.

L EG (io) XI CL (audia) P (ia) F (idlis).

24. Cărămidă fragmentară (——— × 16 × 8 cm). Ștampilă dreptunghiulară. (——— × 2,7 cm). Legenda într-un chenar cu capetele concave, inversată.

[L E G]I O XI

25. Cărămidă, fragment (——— × 16 × 6,5 cm). Legenda închisă într-o ștampilă dreptunghiulară (——— × 3,4 cm) și într-un chenar cu capetele concave.

L E G[I O X I]

26. Fragment neprecizat (despicătură). Ștampila într-un dreptunghi ansat (——— × 3,3 cm).

L E G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis). PF neclare. Deasupra cifrei X linie orizontală.

27. Cărămidă (35*á* × 12 × 6). Ștampila dreptunghiulară (12,6 × 3,. cm).

L E G (io) XI CL (audia)

28. Țiglă, fragment (——— × ——— × 3,5 cm). Ștampilă dreptunghiulară, cu capetele concave (13 × 3 cm).

L E G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis) L P F sub formă de linii drepte, în parte șterse datorită conservării precare.

29. Țiglă, fragment (——— × ——— × 2 cm). Ștampila mică, dreptunghiulară (5,3 × 2 cm).

L E G (io) XI (Claudia).

30. Țiglă, fragment (——— × ——— × 2,5 cm). Ștampilă dreptunghiulară, foarte lată (——— × 5,3 cm). Legenda cu litere caracteristice, mărginită de două linii în relief, inversată.

[L]E G (io) XI CL (audia). Ligatură între C și L.

31. Cărămidă, fragment (——— × ——— × 4,5 cm). Ștampila dreptunghiulară, imprimată neregulat (8,5 × 4,8 cm) asemănătoare cu nr. 7 și 21.

L E G (io) XI CL (audia).

F[I]G (lina) K A S (tri)

32. Țiglă, fragment (——— × ——— × 2 cm). Ștampila în formă de tabula ansată (11,4 × 3,3 cm).

L E G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idealis). Linie orizontală deasupra cifrei X.

33. Cărămidă, fragment (——— × ——— × 6 cm). Ștampilă dreptunghiulară cu capetele concave (——— × 3,3 cm).

[L]EG (io) XI CL (audia) P (ia) F (idealis).

L P F redate sub formă de bastonașe.

34. Țiglă fragment (——— × ——— × 2 cm). Ștampilă dreptunghiulară, cu colțurile rotun ite. Scriere caracteristică, inversată.

L E G (io) XI (Claudia).

35. Țiglă, fragment (——— × ——— × 2,5 cm). Ștampilă dreptunghiulară (13 × 3,3 cm).

L E G (io) XI CL (audia).

36. Țiglă curbă, fragmentară (——— × ——— × 2,5 cm). Ștampilă dreptunghiulară (——— × 2,5 cm) cu scriere inversată, mai îngustă la unul din capete. Ligaturi CX și CL.

[L E]G (io) XI CL (audia).

37. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 18 cm). tampilă dreptunghiulară (——— × 3 cm) cu scriere inversată.

L E G (io) XI C[L] (audia).

38. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 2 cm). Ştampilă dreptunghiulară.

[L E G] (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis)

39. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară, (——— × 3 cm) cu scriere inversată.

[L E]G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis)

40. Olană fregmentară (——— × ——— × 1,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (——— × 2,5 cm), cu scriere inversată.

[L]E G (io) XI CL (audia)

41. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (——— × 3 cm), cu scriere inversată. Literele şi cifrele stilizate în ligatură.

L E (gio) XI CL (audia)

42. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară, ansată 6 13 × 3 cm), cu scriere inversată.

L E G (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis)

43. Cărămidă (29 × 29 × 6 cm). Ştampilă dreptunghiulară (13 × 3,8 cm) cu scriere inversată. LE în ligatură.

L E G (io) XI CL (audia)

44. Ţiglă fragmentară (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampila dreptunghiulară (——— × 3 cm), cu scriere inversată. E, cu patru haste, cu o prelungire în jos. X în formă de +.

L E G (io) XI C[L] (audia)

45. Fragment de cărămidă (——— × ——— × 4 cm). Scriere inversată.

[L E] G XI CLA... Ligaturi GXI şi CLA

46. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 2 cm). Se păstrează doar începutul ştampilei dreptunghiulare (——— 2,5 cm). scrisă corect, cu litere regulate.

L E G (io) XI...

47. Ţiglă fragmentară (——— × ———— 2,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (11 × 3 cm). Scriere normală, cu ligaturi (L E G)

L E G (io) XI [C]L (audia)

48. Fragment de ţiglă (——— × ——— × 2,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (——— × 2 cm).

L E[G X I...]

49. Cărămidă fragmentară (——— × ——— × 4,5 cm). Ştampilă dreptunghiulară (——— × 2,7 cm), cu scriere corectă.

L E G (io) XI CL (audia)

Un număr de ţigle şi cărămizi, întregi sau fragmentare, deşi poartă urmele vizibile ale ştampilelor de legiune, nu au intrat în preocupările noastre deoarece gradul avansat de corodare datorită acţiunilor apelor Dunării în care au zăcut, nu permite descifrarea lor. Ele pot fi considerate fără teama de a greşi, ca fiind ale legiunii a XI-a Claudia, întrucît nici un izvor sau descoperire de pînă acum nu atestă prezenţa la Durostorum a unor elemente aparţinînd altei legiuni, abstracţie făcînd de Legio I Italica pe care Ptolemaeus o loca-

lizează la Durostorum (Δουρόστορον λεγίων πρώτη Ἰταλική), dar a cărei staționare aici rămîne ipotetică, din lipsă de dovezi.

Parte din ele pot fi ușor identificate după forma și dimensiunile ștampilei, caracteristică pe unele cărămizi lucrate în atelierul de olărie al castrului (Figlina Kastri).

O privire de ansamblu asupra ștampilelor descrise dezvăluie un bogat repertoriu de forme și moduri de prescurtare a denumirii legiunii. Excepție fac cele șase ștampile de sub nr. 7—9; 18; 21 și 31, foarte asemănătoare dar nu identice, lucrate în două dimensiuni, cinci egale între ele și numai un exemplar mai mare. Ele par a fi imprimate cu tipare confecționate de acelaș meșter și nu pot fi decît contemporane. Fără nici o excepție, toate șase au scrisul inversat și numai în trei cazuri numărul legiunii apare redat corect. Ștampila de dimensiuni mai mari (nr. 18) are șters numărul legiunii.

Cu toată marea varietate, tiparele imprimate aparțin sigur legiunii a XI-a Claudia. Ștampilele particulare lipsesc cu desăvîrșire și din cîte cunoaștem, pînă în prezent nu au fost semnalate în această așezare.

Toate tiparele care au fost întrebuințate la ștampilare au avut literele incizate, astfel că pe ștampile apar în relief.

Atît cît se poate deduce din dimensiunile păstrate, materialele pe care au fost aplicate ștampilele prezintă și ele, la rîndul lor, aspecte diferite nu numai în ceea ce privește forma dar și din punctul de vedere al destinației lor: cărămizi, olane, țigle.

Încă de la începutul secolului este semnalată o cărămidă cu ștampila legiunii a XI-a Claudia, scrisă inversat, găsită în anul 1888 tot în locul din care provin și materialele din nota de față [4].

Ca provenind de la Durostorum sînt citate cîteva țigle cu ștampilele: L E G X I C L F T R A M și L E G X I CL FC [5].

În general, informațiile despre Durostorum și canabele legiunii a XI-a Claudia staționată aici încă de pe timpul împăratului Traian [6], sînt destul de lacunare, deoarece pînă în prezent nu au fost întreprinse cercetări sistematice [7] care să scoată la lumină acest municipium și să clarifice raportul dintre Durostorum propriu-zis și Canabae Aeliae, dezvoltate în jurul castrului legiunii.

V. Pârvan, comentînd inscripția CIL III 7474 (...cives Romani et consistentes in canabis Aeliis Legionis XI Claudiae..) găsită prin aceleași locuri din care provin și cărămizile ștampilate, distinge pe „cetățenii Romani" și pe „cei așezați în tîrgul de barace întemeiat pe lîngă lagărul legiunii a XI-a Claudia" [8], iar E. Gren formulează clar părerea potrivit căreia așezarea desemnată cu numele *canabae Aeliae* este deosebită de viitorul *Municipium Aure-*

[4] G. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Drâstorului*, Silistra, 1913, p. 48.

[5] G. Popa Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane...*, București, 1914, p. 57.

[6] Ion N. Dianu, *Istoria Legiunei XI Claudia și origina orașului Durostor (Silistra)*, București, 1888, p. 86; G. Popa Lisseanu, *încercare de monografie* ... p. 29; Radu Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, p. 96.

[7] R. Constantinescu, *Les martyrs de Durostorum*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, V, 1967, 1—2, p. 5—20, nota 79.

[8] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 155; cf. Radu Vulpe, *Canabenses și Troesmenses*, în *SCIV*, 3—4, IV, 1953, p. 570.

lium Durostorum [9]. Paralelizînd cu situația de la Troesmis, unde de asemeni se constată două așezări apropiate, Radu Vulpe însușește punctul de vedere mai sus menționat [10].

Încă de la începutul secolului, elemente ale lagărului legiunii erau recunoscute la aproximativ 4 km. departe de Silistra [11], adică tot prin dreptul ruinelor care au dat la iveală cărămizile și țiglele ștampilate. Abundența de materiale purtînd ștampila legiunii a XI-a Claudia vine să confirme — în — parte — părerile potrivit cărora aici ar fi fost canabae Aeliae și Durostorum, emise înainte de a se fi ajuns la punctul de vedere că tabăra militară și așezarea civilă canabae Aeliae nu au suprapus vechea așezare tracă [12] de la Durostorum ci s-au dezvoltat separat și paralel. Cărămizile destul, de numeroase, cu mențiunea că au fost executate *figlina kastri*, sînt un puternic argument în favoarea localizării aici a așezării căreia Hadrianus sau Antonius Pius îi acordase gentilicul imperial [13], chiar înainte ca așezarea autohtonă, romanizată și ea, să fi devenit, sub Marc Aurel, Municipium Aurelium Durostorum [14].

Împrejurarea că în cuprinsul ruinelor nu au apărut cărămizi cu ștampile ale unor meșteri particulari, cunoscute în alte așezări romane [15], poate fi interpretat ca un argument în plus că ne aflăm pe locul lagărului sau în imediata lui apropiere, printre canabaele familiilor soldaților sau ale negustorilor care-și desfășurau activitatea în jurul taberei militare.

Astăzi recunoașterile de suprafață nu pot lămuri poziția lagărului căci terenul, înainte de a fi plantat cu viță de vie, a fost nivelat.

Deși legiunea a XI-a Claudia a rămas la Durostorum pînă la căderea imperiului roman de Apus [16], prezența ei fiind atestată de cîteva inscripții [17], datarea ștampilelor nu poate fi coborîtă pînă la această dată. Presupunem că o intensă activitate constructivă în cadrul taberei și a canabaelor și-a avut rostul în primul rînd în timpul instalării lagărului și al formării *vicus*-ului de negustori și familii ale militarilor, prelungită cel mult în cursul secolului al III-lea e.n.

BRIQUES, TUILES ET TUYAUX PORTANT L'ESTAMPILLE DE LA LÉGION XI CLAUDIA TROUVÉS DANS LA CANABAE AELIAE

Résumé

Présentation succincte de 49 estampilles de la légion XI Claudia, conservées intactes ou fragmentaires sur des briques, tuiles et tuyaux provenant d'un endroit situé à environ 3 km. de la frontière qui separe la Roumanie de la Bulgarie. Cet endroit fait partie de ce qu'on estime avoir constitué jadis le territoire de l'ancienne ville de Durostorum.

---

[9] E. Gren, *Ostbalkan*, p. 104; cf. Radu Vulpe, *Din Istoria*] *Dobrogei*, II, p. 138, nota 84.

[10] Radu Vulpe, *Canabenses* ..., p. 572; Radu Vulpe, *Din Istoria* ... II, p. 166, nota 222.

[11] G. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie* ... p. 49.

[12] W. Tomaschek, Die alt. Trak, II, 2 p. 73 și 81;V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostoru*..., în *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N.S. II, 1924, fasc. III, p. 307; cf. Radu Vulpe, *Historie ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja* , 1938, p. 85.

[13] Pauly — Wissowa, *Real — Encyclopädie*, V, col. 1863; Radu Vulpe, *Din Istoria* ... p. 166.

[14] *Ibidem*.

[15] D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. III, 1968, p. 102 și fig. 24.

[16] Ion N. Dianu, *op. cit.*, p. 86; V. Pârvan, *Municipium Aurelium* ... p. 326.

[17] G. Popa Lisseanu, *Încercarea* ... p. 50.

Remarquons la variété des formes d'estampilles, ainsi que des abréviations données au nom de la légion.

Un intérêt particulier s'attache à certaines estampilles avec l'inscription disposée sur deux lignes et dont le texte, en dehors du nom la légion, comporte aussi la mention F I G(lina) K A S (tri) = *(confectionné) dans l'atelier de poterie du camp*. La présence de ces vestiges corroborée au fait que le territorire respectif n'a pas livré jusqu'à présent des briques portant l'estampille de quelque atelier privé est considérée par l'auteur comme un indice témoignant que cet endroit correspond à l'emplacement du camp de la légion XI Claudia, cantonnée à Durostorum sous le règne de l'empereur Trajan.

L'auteur se rellie à l'opinion que l'établissement de la canabae Aeliae, développé dans le voisingae du camp, se distingait de l'ancien établissement thrace, devenu par la suite Municipium Aurelium Durostorum.

Fig. 1. 1—4, Estampilles de la légion XI Claudia, appliquées sur des briques, des tuiles et des tuyaux et découvertes dans la *canabae Aeliae*, sise à proximité de Durostorum.

ZIEGELSTEINE, FLACH — UND HOHLZIEGELN MIT DEM STEMPEL DE R×1. LEGIO „CLAUDIA", IN CANABAE AELIAE

Zusammenfassung

Es werden kurz 49 Stempel der XI. Legio „Claudia" dargestellt, die auf Ziegelsteinen, Flach — unde Hohlziegeln ganz oder brüchstuckweise etwa 3 km von der Staatsgrenze zur Bulgarischen Volksrepublik gefunden wurden. Der Fundort liegt am Donauufer auf einem Gebiet das als zum Weichbild der Stadt Durostorum gehörend angesehen wird.

Auffallend ist die Mannigfaltigkeit der Stempelformen und der Abkürzungen, die für den Namen der Legio Gebraucht wurden.

Ein besonderes Augenmerk wird einigen Stempeln zugewendet, die eine zweizeilige Inschrift tragen, in der außer dem Namen der Legio die Erwähnung F I G *(lina)* K A S *(tris) = (gearbeitet) in der Töpferwerkstatt des Castrums* zu lesen ist Ihre Anwesenheit und der Umstand, daß bis zur Zeit auf dem betreffenden Gebiet kein Ziegeln mit Stempeln privater Erzeuger gefunden wurden, zeugen davon, daß an der Stelle, auf der sie gefunden wurden, das Castrum der XI. Legio „Claudia" lag, die zur Zeit Trajans nach Durostorum gebracht wurde.

Der Verfasser schließt sich der Meinung an, dergemäß die Siedlung canabae Aeliae, die sich in der Nachbarschaft des Castrums entwickelte, verschieden ist von der alten thrakischen Siedlung, die zum Municipium Aurelium Durostorum wurde.

Abb. 1. 1—4, Stempel der XI. Legio „Claudia", die auf Ziegelsteinen, Flach — und Holhziefeln, in canabae Aeliae in der Nähe von Durostorum gefunden wurden.

M. ALEXANDRESCU-VIANU

UN PORTRET ROMAN ÎN NORDUL DOBROGEI

În anul 1968 a fost scos de plug la suprafaţa terenului fermei Caraibil, judeţul Tulcea, un cap de marmură reprezentînd portretul unei femei. El a fost descoperit în timpul lucrărilor agricole de către inginerul Sofiski [1]. Astăzi piesa se află la Muzeul Deltei Dunării din Tulcea.

Portretul [2] se află într-o proastă stare de conservare. Jumătate din calota craniană lipseşte, la fel şi gîtul. Faţa este şi ea prost păstrată: nasul este spart, ciobituri numeroase în diverse puncte ale figurii, bărbia este distrusă. În spate, capul este retezat, ceea ce ar putea indica o reutilizare ulterioară a portretului.

Marmura este albă cu cristale mari.

Portretul înfăţişează o femeie trecută de prima tinereţe, cu trăsăturile feţei îngreunate, cu semne de oboseală pe figură. Dominanţi sînt ochii mari, cu pleoape grele, privind în sus. Irisul semicircular este redat printr-o foarte slabă incizie. Pupilele sînt găurite adînc cu trapanul rotund. Sprîncenele sînt redate plastic printr-o serie de mici incizii paralele. Gura are buze pline. Două incizii verticale realizate cu trepanul marchează colţurile gurii. Alte două cute pornesc de la nas şi coboară sub obraji. Acestea, ca şi cearcănele de sub ochi, sînt redate printr-un joc de planuri ample, realizat cu destulă sensibilitate, creind o suprafaţă vibrantă. Constatăm aci o îndemînare a modelării planurilor, a trecerii de la o suprafaţă la alta care conferă valoare artistică portretului. Starea proastă de conservare a pieptănăturii face reconstituirea dificilă. Părul împărţit în două printr-o cărare în mijlocul capului coboară către urechi pe care le acoperă şi este apoi strîns la spate într-un coc mare, care se desfăşoară pe toată jumătatea posterioară a capului şi din care astăzi nu se păstrează decît un mic fragment în creştet. Fără a putea stabili o concordanţă strînsă între pieptănătura aceasta şi vreuna din cele care erau la modă la

[1] Mulţumim pe această cale ing Sofiski pentru a ne fi atras atenţia asupra portretului şi a locului descoperirii. Mulţumim de asemenea lui Gavrilă Simion, directorul muzeului din Tulcea, pentru permisiunea de a publica portretul. Imi exprim pe această cale recunoştinţa faţă de Doamna Gabriella Bordenache prin ale cărei îndrumări preţioase am întocmit această notă.

[2] Înălţimea totală a portretului este 24,2 cm.

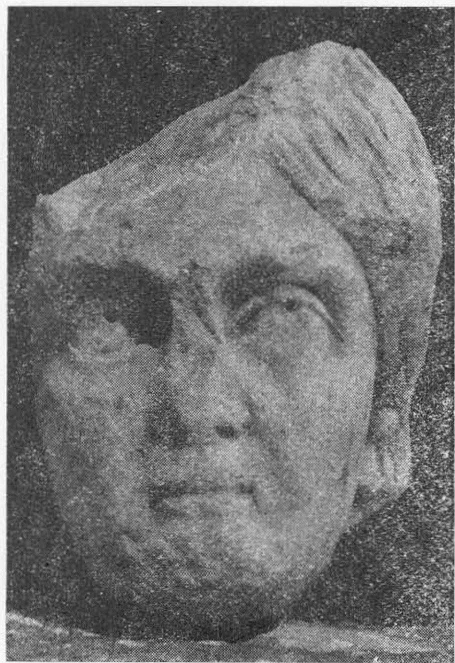

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

curtea imperială, avem cîteva indicii care ne fac să o apropiem de una din primele coifuri purtate de Iulia Domna [3] și de sora ei, Iulia Mesa. După o modă răspîndită în această vreme, părul acoperea urechile și era strîns la spate într-un coc mare, coifură care ni se pare a fi imitată de modelul nostru. Linia simplă, clasică a părului, care crează un triunghi pe fruntea înaltă, este mult apreciată în mediile provinciale [4].

De urechi sînt prinși cercei de o formă cunoscută printre bijuteriile romane. De un bumb rotund sînt agățate două mici palete rotunjite la capete. Dar cum urechile nu sînt vizibile, sculptorul a așezat cu stîngăcie bumbul pe șuvița de păr. Cele două mici palete care sînt prinse de bumb nu au fost izolate de fond, în dorința probabil de a nu crea porțiuni vulnerabile, ele fiind redate printr-o ușoară profilare, accentuată printr-o incizie adîncă între ele.

Sculptura de care ne ocupăm este portretul funerar al unei necunoscute. El aparținea probabil unei statui funerare, categorie de monumente prezente în Dobrogea [5]. Deși lucrat cu sensibilitate, liniile seci, schematice, care marchează colțurile gurii, pupilele găurite adînc cu trepanul, părul redat sumar, șuvițele plate, fără volum, ne atestă mediul provincial din care provine statuia.

Dacă pieptănătura este o variantă a celei purtate de doamnele de la curtea lui Septimiu Sever, avem un termen post quem în datarea portretului. El a fost realizat cîndva după moda lansată de împărăteasa romană. Realismul portretului exprimat prin cearcănele care brăzdează obrajii, cutele de amărăciune din jurul gurii, oboseala feței, toate redate însă prin planuri largi, confirmă datarea portretului în epoca Severilor. Duritatea trăsăturilor este mult îndulcită însă de rotunjimea obrazului, de bărbia plină și în special de ochii mari care privesc în sus. Dincolo de semnele de oboseală, o anume noblețe este conferită modelului. Și prin aceste din urmă trăsături (aș sublinia îndeosebi forma și tehnica redării ochilor) portretul se leagă stilistic de epoca imediat anterioară, a ultimilor împărați antonini, Marc Aurelius și Commodus. Legăturile stilistice ale portretelor din epoca primilor Severi cu cele din epoca precedentă sînt o realitate care ni se pare ilustrată și în acest portret provincial.

Portretul provine dintr-una din numeroasele așezări romane din nordul Dobrogei [6]. Este inutil să mai subliniem interesul descoperirii acestui monument în marmură, aparținînd curentului aulic din arta romană, într-o regiune limitrofă a imperiului.

UN PORTRAIT ROMAIN AU NORD DE LA DOBROGEA

Résumé

L'auteur publie le portrait en marbre d'une femme, découvert dans le village Caraibil, du département de Tulcea, zone intensivement habitée à l'époque romaine. L'analyse des traits du visage et de la coiffure porte vers une datation de l'époque des premiers Sévères. Ce por-

[3] E. Rosenbaum, *Cyrenaican Portrait Sculpture*, no. 87, pl. LV, 1—2.

[4] F. Braemer, *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux*, 1959, passim.

[5] G. Bordenache, „Dacia", NS, IX, 1965, p. 253—281.

[6] Cu prilejul unor periegheze în locul descoperirii portretului am putut identifica o așezare care pare a fi destul de întinsă. De jur împrejur, în zona respectivă, am înregistrat numeroase alte așezări mici, probabil *vilae rusticae*

trait funéraire atteste les liens stylistiques de l'art du portrait de l'époque des premiers Sévères avec celui immédiatement antérieur du temps des derniers Antonins. Il témoigne aussi, par ailleurs, de la présence de certaines œuvres se rattachant eu courant aulique, dans les milieux provinciaux.

EIN RÖMISCHES BILDNIS IM NORDEN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Die Verfasserin veröffentlicht ein Marmorbildnis einer Frau, das im Dorf Caraibil, Kreis Tulcea, entdeckt wurde, in einem Gebiet, das in der römischen Zeit intensiv besiedelt war. Die Untersuchung der Gesichtszüge und der Haartracht, läßt darauf schließen, daß das Bildnis aus der Zeit der ersten Severer stammt. Das Bildnis des Grabdenkmals ergibt bei der Analyse vom stilistischen Standpunkt der Poträtkunst den Beweis für die Verbindung zwischen der Zeit der ersten Severer und der unmittelbar vorangehenden der letzten Antoniner. Desgleichen beweist dieses Bildnis, daß Kunstwerke vorhanden waren, die an die aulische Strömung im provinzrömischen Milieu gebunden sind.

C. CÎRJAN

UN MORMÎNT CREȘTIN DESCOPERIT LA TOMIS

Cu ocazia lucrărilor executate în anul 1969 în orașul Constanța, necesare noului local al poștei, au fost descoperite mai multe morminte dintre care unul prezintă un interes deosebit. Mormintele în număr de 4 au fost descoperite în fața intrării dinspre bulevardul Tomis, vis-a-vis de grădina care înconjoară Teatrul de Stat din Constanța. Precizarea locului de descoperire este importantă datorită faptului că în această zonă au mai fost descoperite morminte de acest gen, ceea ce duce la modificarea vechii hărți privitoare la delimitarea necropolelor la Tomis [1]. Toate cele 4 morminte sînt morminte de inhumație în groapă, orientate V-E, cu capul la Vest, ceea ce corespunde unei orientări creștine. Unul singur avea inventar și de acesta ne vom ocupa pe larg în rîndurile care urmează.

Aflat la o adîncime de 1,80 m, scheletul bine conservat se afla depus pe un pat de țigle, întins pe spate, cu mîinile pe bazin. Groapa avea lungimea de 1,90 m. și lățimea de 0,60 m. Nu au fost surprinse urme de siliciu. Ca inventar, în jurul gîtului, au fost găsite înșirate pe o ață, o cruce din sîrmă de bronz, două philacterii și mai multe mărgele.

Cele două philacterii descoperite, de dimensiuni diferite, sînt lucrate din acelaș material, bronz.

Primul philacteriu, cel mare, are o lungime de 3,3 cm și diametrul de 0,7 cm. El a fost confecționat dintr-o tablă dreptunghiulară de bronz, care prin îndoire a luat formă cilindrică. Capetele unite au fost lipite cu acelaș material. În momentul găsirii mai avea un singur inel de suspensie, dar după felul în care acesta este așezat, este sigur că, inițial, avea 2 asemenea inele. Inelul care s-a păstrat se află la una din extremitățile cilindrului și este alcătuit dintr-o fîșie îngustă (0,4 cm) d:n aceeași tablă din care a fost lucrat și cilindrul. Unul din capete este îndoit sub forma unei bucle, pe unde se introducea ața pe care era atîrnat. Deoarece nu este bine lipit de cilindru, inelul se poate ușor des-

*) Mulțumim pe această cale colegului M. Irimia, care a participat la săparea mormintelor împreună cu noi.

[1] V. Barbu, *Considerations chronologiques basèes sur les donnees fournies par les inventaires uneraires des necropoles tomitaines*, în *Studii clasice* III, 1961, p. 203—225 și harta.

prinde, așa cum s-a întîmplat cu cel din capătul opus. La capete cilindrul era astupat cu căpăcele, dar acestea nu s-au păstrat, rămînînd numai urmele lor (fig. 1). În interiorul cilindrului nu s-a găsit decît pămînt, pătruns probabil ulterior inhumării.

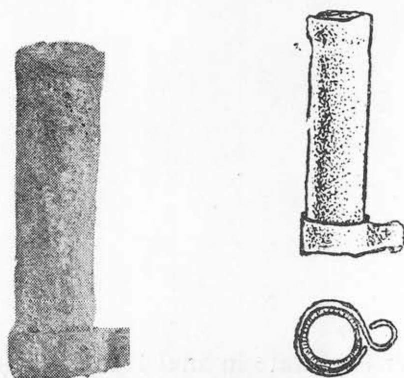

Fig. 1. Philocterii clindrice din tablă de bronz, de dimensiuni mai mari.

Cel de al doilea philaoteriu, de dimensiuni mai mici, prezintă un singur inel pentru atîrnat, inel care se află plasat la mijlocul cilindrului. Are lungimea de 1,9 cm și diametrul de 0,5 cm. Este lucrat tot dintr-o tablă de bronz, îndoită și cu capetele lipite. Diferă însă inelul și sistemul de prindere al acestuia la cilindru. Inelul, dintr-o fîșie îngustă de tablă de bronz, a fost lucrat independent de cilindrul și adăugat acestuia ulterior. Cilindrul prezintă unele deformări datorită unor presiuni exercitate asupra sa. La capete era închis prin două căpăcele care s-au deslipit ca urmare a puternicei oxidări (fig. 2). În interiorul acestui philacteriu au fost descoperite mici fragmente de oase, probabil relicve sfinte.

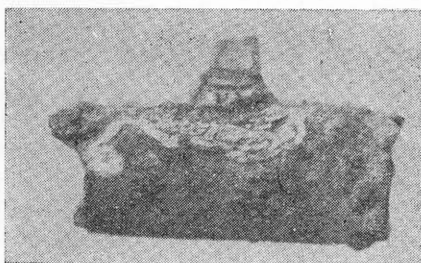

Fig. 2. Philocterii din bronz cu dimensiuni mai reduse.

Aceste două philacterii se aflau atîrnate de o parte și de alta unei cruci din sîrmă de bronz. Crucea este de tip latin, cu brațele inegale. La capete sîma a fost bătută, astfel că extremitățile brațelor sînt puțin lățite. Cele două brațe au fost lipite, după ce inițial în brațul vertical se practicase o tăietură în care a fost introdus brațul orizontal. La capătul superior al brațului

vertical a fost lipit un inel de bronz, cu diametrul de 0,5 cm, care servește la atîrnare. Crucea împreună cu inelul de suspensie are o înălțime de 3,3 cm. Brațul vertical are lungimea de 2,8 cm, iar cel orizontal de 2,4 cm. Brațul orizontal are jumătățile inegale, una de 1,3 cm. cealaltă de 1,1 cm. Sîrma de bronz are diametrul de 0,3 cm (fig. 3).

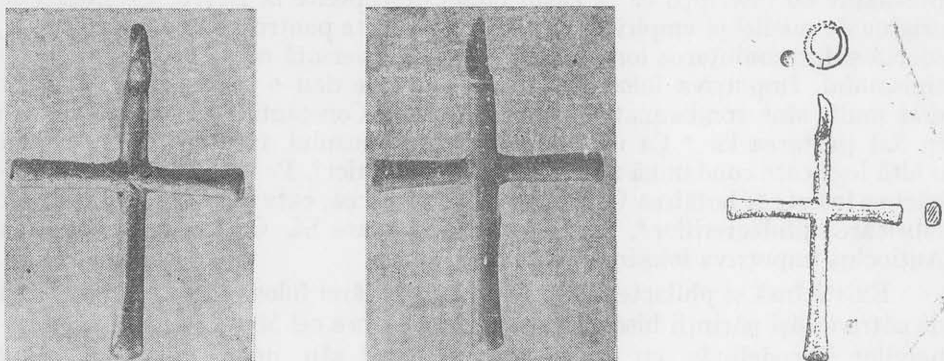

Fig. 3. Cruce din sîrmă de bronz, cu capetele brațelor puțin lățite.

Mărgelele care se aflau înșirate pe aceeaș ață sînt de mai multe feluri. a) mărgele din pastă sticloasă; b) mărgele din lut ars; c) o mărgea de coral; d) mici scoici găurite și înșirate pe ață (fig. 4).

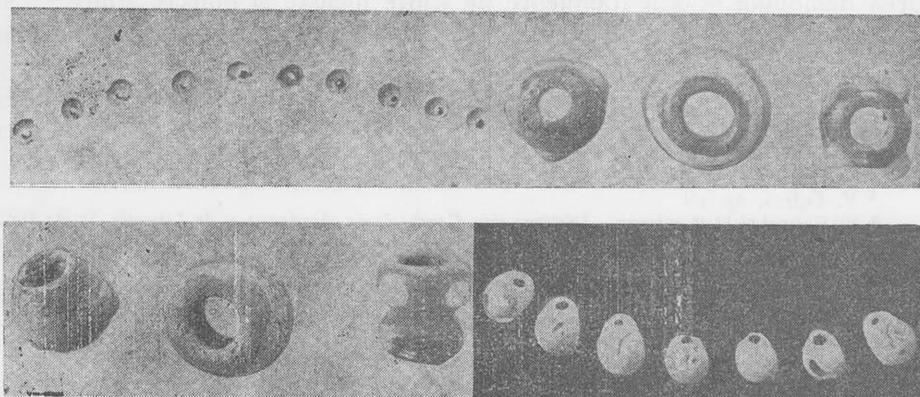

Fig. 4. Mărgele.

Philacteriile sînt destul de cunoscute în alte regiuni, la noi în țară fiind descoperite pînă acum numai două unul de aur, la Pîrjoaia, [2] și altul la Bratei într-un mormînt de incinerație [3]. Philacteriul de la Pîrjoaia a fost găsit însă

---

[2] V. Culică, *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină, găsite la Pîrjoaia — Dobrogea*, în *Pontice* II, 1969,

[3] E. Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VII-XI pe teritoriul României*, în *Aluta* I, Sf. Gheorghe, 1969, p. 120.

ca urmare a unor cercetări de suprafață, și a fost datat anterior sec. VII, cînd ia sfîrșit așezarea de la Pîrjoaia.

Aceste obiecte, avînd diferite forme, cilindrice, hexagonale, pentagonale, au o vechime destul de mare fiind legate inițial de practicarea medicinei. [4] Ele erau prevăzute cu unul sau mai multe inele de suspensie, iar unele erau prevăzute cu inscripții ca în cazul piesei descoperite la Beyruth. [5] Legate la origine de medicina empirică, purtate ca amulete pentru alungarea spiritelor, soarta și întrebuințarea lor a fost foarte controversată odată cu apariția creștinismului. Impotriva folosirii și purtătii lor se dau o serie de legi și chiar mai mult, sînt condamnate în public. Astfel Constantin cel Mare interzice în 321 purtarea lor. [6] Ca urmare a creșterii abuzului, în anul 357 este dată o altă lege care condamnă folosirea acestor practici [7]. Pe linia acestor condamnări se înscrie și hotăîrea Conciliului din Laodicea, care interzice ecleziaștilor fabricarea philacteriilor [8], ca și predicile pe care Sf. Crhysostom le ține la Antiochia împotriva folosirii amuletelor. [9]

Există însă și philacterii binefăcătoare, a cărei folosire este recomandată de către însăși părinții bisericii. Astfel Sf. Grigore cel Mare, dă reginei longobarzilor Theodelinda, cu ocazia nașterii fiului său, două philacterii. Unul conținea o bucățică de lemn din crucea lui Isus, celălalt un text din Evanghelie. Ambele aveau invocații în limba greacă, iar papa a prevenit-o pe Theodelinda că vor trebui purtate de noul născut, Adulovald [10].

Lucrate din foiță de aur sau ca în cazul nostru din bronz, aceste philacterii conțineau în interior texte orfice sau gnostice [11], descîntece pentru alungarea demonilor [12], sau fragmente de sfinte moaște și obiecte sfinte. [13] Sf. Crhysostom ne informează că doamnele de la Constantinopol purtau în mod obișnuit Evanghelia în cutiuțe în jurul inimii [14].

Se cunosc philacterii provenind din diferite părți ale lumii, Constantinopol, Beyruth, [15] Tenes, Alger [16], Patelia [17], Reka Devnia [18], Olbia [19], Tiri-

---

[4] V. Culică, *op. cit.*

[5] F. Cabrol și H. Leclereg, „*Dictionnaire d'archeologie chretienne et de Liturgie*, Paris 1907, I,1, p. 258—259 și fig. 58, după F. Lenarmont, Note sur une amulette chretienne, in Mélanges d'archeologie de P. P. Cahier et Martin, Paris 1853, III, p. 152.

[6] Cod. Just., IX, tit. XVIII, 4.

[7] Cod. Just., 1, IX, tit. XVIII, 5.

[8] Con. Laodic., canonul 36.

[9] Jean Crhysostom, în Epist. ad Coloss.., hamil VII, 5, P.G.t. LXII, col. 357.

[10] Sf. Grigorie, Epistol., 1 XVIV, epist. XII, P.L., t. LXXVII.

[11] F. H. Marshall, *Catalog of the Jewellery Greeok*, Etruscon and Roman withe departaments of antiquitees, Britisch Museum, London, 1911, nr. 3155, pl. LXXI.

[12] F. Cabrol și H. Leolerg, *op. cit.*, I, 1, p. 259 și fig. 58.

[13] Mai sus, nota 11 — phylocteriile dăruite Theodelindei, dintre care unul conținea un fragment de lemn din crucea lui Isus.

[14] Jeon Chr

[14] Jeon Crhysostam, In Matthaeum, hamil LXXXIII, P. G. t. LVIII, col. 669.

[15] Marvin C. Ross, Catalog of the Byzantine and Early Medieval antiquites in the Dumbarton Oaks Collection, II, 26, 27.

[16] *Ibidem*; J. Hlurgon, Le Tresos de Tenes, of Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, sub nr. 26.

[17] F. H. Marshall, *op. cit.*, pl. LXXI, nr. 3155.

[18] D. Dimitrov, în Izvestia — Varna, XI, 1960, p. 98 și fig. 7.

[19] F. H. Marshall, *op. cit.*, nr. 2985.

taki [20], Aquincum [21], Sagvar [22], Sturovo [23], etc. Ele se purtau la gît, susținute cu ajutorul unui lănțișor, uneori din metal prețios, sau ca în cazul nostru cu o ață. Se purtau în mod obișnuit cîte unul singur, dar sînt cazuri cînd se purtau cîte două, de o parte și de alta unei cruciulițe. [24] Philacteriile de la Puzta Toti și Fisza Igar erau susținute de un torques de aur. [25]

Philacteriile sînt foarte des întîlnite în epoca romană, dar continuă să fie folosite pînă tîrziu, astfel că datarea lor este greu de făcut de vreme ce ne lipsesc alte elemente. Cele mai timpurii datează din sec. II e.n. [26] sau II—III e.n. [27]; sînt de asemenea întîlnite în sec. IV e.n. [28] Cele mai tîrzii philacterii se datează în sec. VII—VIII [29] sau chiar în sec. VIII—IX [30].

Cruciulița din sîrmă de bronz descrisă mai sus, este prima de acest fel care apare într-o necropolă din Scythia Minor. În necropolele de caracter sigur creștin cercetate pînă acum în Dobrogea, nu a apărut nicăieri crucea, deși necropola de la Mangalia merge și în sec. VI e.n. [31]

Singura analogie pe care am găsit-o pentru această cruce este crucea descoperită la Ciufut-Kale în Crimeia [32], datată în sec. VI—VII e.n. Deși avem de-a face cu o cruce care nu a fost lucrată prin turnare, este de remarcat faptul că pînă acum în Dobrogea nu au fost descoperite tipare pentru confecționarea crucilor. În Muntenia asemenea tipare au fost descoperite la Olteni [33] și la Străulești [34], unde au fost datate sec. VI e.n., dar în schimb nu s-au descoperit cruciulițe. Din Dobrogea cunoaștem mai multe cruciulițe diferit lucrate, dar nici una de genul celeia pe care am prezentat-o [35].

Mărgelele prezentate sînt întîlnite pe o arie destul de largă, iar în timp se întîlnesc începînd din sec. IV pînă în sec. VII e.n. [36], astfel că nu ne pot oferi elemente sigure pentru datarea mormîntului în cauză.

Începînd cu sec. IV e.n. (în urma edictului de la Milano 313), însă cu deosebire în sec. V—VI e.n. creștinismul cunoaște în Scythia Minor o puter-

---

[20] V. F. Gaidukevici, în M.I.A., p. 124, fig. 157 a.

[21] J. Szilagyi, Aquincum, Budapesta 1956, pl. XXVII.

[22] A. Sz. Burger, The late roman cemetery at Sagvar, în Acta Arch — Budapesta, XVIII, 1—4, 1966, mormîntul 264, p. 222, fig. 115, 5 și mormîntul 314, p.227, fig. 120, 3 a.

[23] A. Tocik, Slawisch — awarisches Gräberfeld in Sturano, Bratis lava, 1968, mormîntul 133, p. 40 și pl. XXXII, 7.

[24] Marvik C. Ross, *op. cit.*, nr. 6 și pl. XII B.

[25] Joseph Hampel, *op. cit.*, fig. 86 și 87.

[26] F. Cabrol și H. Leclerg, *op. cit.*, I, 2, col. 1796.

[27] F. H. Marshall, *op. cit.*, nr. 3155.

[28] D. Dimitrov, *op. cit.*, p. 98 și fig. 7.

[29] Marvih C. Ross, *op. cit.*, II, nr. 6 și 27; Hampel; *op. cit.*, I, nr. 86; A. Tocik, *op. cit.*, p. 8.

[30] J. Hampel, *op. cit.*, I, fig. 87.

[31] P. Diaconu, *Un cimitir creștin din sec. IV, descoperit la Mangalia*, în *Glasul Bisericii*, 7—8, 1964, p. 712—726, unde sînt citate și cimitirele creștine de la Tomis-Constanța și Axippolis-Cernavoda. Pentru Mangalia în plus informații la C. Preda, căruia îi mulțumim și pe această cale

[32] V. V. Kropotkin,

[33] C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din sec. VI e.n., descoperit la Olteni*, în *SCIV*, 3, 1967, p. 513—520, fig. 1/2 și 1/4.

[34] M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în sec. VI—VII e.n., în Muntenia*, în *SCIV* 4, 1966, p. 674 și fig. 5/5.

[35] V. Culică, *Croix Romano-Byzantines decouvertes a Pîrjoaia*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 419—425, Idem, *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pîrjoaia-Dobrogea*, în *Pontice*, II, 1969, p.

[36] A. Sz. Burger, *op. cit.*, morm. 93, p. 207, morm. 248 și 247 p. 220, morm. 306, p. 226.

nică perioadă de avînt, influenţînd puternic cultura acestei regiuni. Din izvoare sau inscripţii ne sînt cunoscute numele unei întregi serii de episcopi, care şi-au avut reşedinţa la Tomis. Ultimul din seria celor 9 episcopi cunoscuţi este Valentinian (550, 553) la jumătatea secolului VI, aflat în strînse legături cu biserica din Constantinopol, dar întreţinînd legături şi cu papa Virgilius [37].

Dezvoltarea creştinismului în Scythia Minor este confirmată şi totodată completată de inscripţii. Pînă în prezent au fost descoperite un număr de aproximativ 70 de inscripţii creştine, majoritatea datînd din sec. V—VI e.n. [38] Este de menţionat faptul că crucea nu apare pînă la sfîrşitul secolului IV, nici pe inscripţii, nici pe opaiţe sau pe ceramica de lux cu decor stampat [39]. Apariţia semnului crucii pe toate monumentele creştine începe din a doua jumătate a sec. IV şi se datoreşte în special deosebitei dezvoltări pe care a luat-o cultul Sfintei Cruci, după descoperirea ei la Ierusalim, în vremea lui Constantin cel Mare [40]. Semnificaţia crucii este legată de puterea ei divină de-a înlătura orice duh rău, tot de cruce legîndu-se şi nădejdea învierii ei

Pentru datarea mormîntului în discuţie nu ne putem folosi decît de datele generale de care dispunem, căci după cum am văzut atît philacteriile cît şi, mărgelele au o circulaţie destul de largă în timp, iar crucea este atipică. Avînd, însă în vedere faptul că simbolul crucii apare pe monumentele creştine începînd cu sfîrşitul sec. IV e.n., credem că mormîntul poate fi datat deocamdată în sec. V—VI e.n., rămînînd ca viitoarele descoperiri să restrîngă şi să precizeze datarea acestui gen de monumente arheologice.

O altă problemă care ar putea fi ridicată este cea a caracterului etnic al celui înmormîntat. După cum reiese din inscripţiile creştine pînă acum publicate, întîlnim în Scythia Minor un adevărat mozaic de etnos-uri, care au fost stabilite în principal pe baze onomastice: nume romane, greceşti, gotice, siriene, turanice, slave [42].

Faptul că în mormîntul creştin descoperit la Tomis au fost găsite şi mărgele din scoici mici găurite, pare normal, avînd în vedere apropierea mării şi nu credem că acest lucru s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un individ de un etnic deosebit. În ori ce caz credem că în această privinţă orice precizare poate fi riscantă, avînd în vedere puţinele indicaţii pe care le avem.

Totuşi descoperirea mormîntului creştin de la Tomis şi datarea lui în sec. V—VI, completează numărul celorlalte descoperiri de natură creştină, aducînd un element nou la problema creştinismului în Scythia Minor.

---

[37] I. Pulpea, *Episcopul Valentinian de Tomis*, în *Biserica* Ortodoxă Română, 4—9, 1947 p. 200—212.

[38] I. Barnea în *D.I.D.*, II, p. 461; I. Barnea, *Creştinismul în Scythia Minor după inscripţii*, în *Studii Teologice* VI, 1—2, 1954, p.; Idem, *Qulques considerations sur les inscriptions chre tiennes des la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N.S., I, 1957.

[39] Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor stampilat descoperită la Histria*, în *SCIV*, 4, 1965, p. 707.

[40] I. Barnea, *Creştinismul în Scythia Minor după inscripţii, în Studii Teologice*, VI, 1—2, 1954, p. 68.

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem*, p. 90—92.

UNE TOMBE CHRÉTIENNE DÉCOUVERTE À TOMIS

résumé

Des travaux d'excavation effectués sur le boulevard Tomis, devant le nouvel édifice de la Poste, à Constantza, ont abouti à la découverte fortuite de quatre tombes. Toutes les quatre étaient orientées Ouest-Est, mais seulement une s'avéra meublée. Le squelette qu'elle abritait à une profondeur de 1 m. 80 reposait sur un lit de tuiles romaines, couché sur le dos, les mains sur le bassin. La fosse était longue de 1 m. 90 et large de 0 m. 60 — elle ne livra aucune trace de bière.

La mobilier de cette tombe se compose de deux phylactères en tôle de bronze (fig. 1 et 2), d'une croix en fil de bronze (fig. 3) et de plusieurs perles (fig. 4). Les phylactères sont connus dès les IIe—IIIe siècles de n.è. et ils vont durer longtemps, jusqu'aux VIIIe—IXe siècles de n.è. Leur usage se rattachait au début à la pratique de la médecine empirique; plus tard, ils devaient renfermer des reliques saintes. La croix en fil de bronze, avec ses extrêmités légèrement spatulées, est atypique. De même les perles, qui ont connu une longue circulation, depuis le IVe jusqu'au VIIe siècle de n.è.

Compte tenu du fait que la croix n'apparaît dans les tombes chrétiennes de Scythie mineure qu'à la fin du IVe siècle, l'auteur date cette tombe des Ve—VIe siècles de n.è. Quant à son appartenance ethnique, il est difficile de donner des précisions vu la rareté des éléments dont on dispose à cet égard. La chose s'avère d'autant plus difficile du fait qu'ainsi que les inscriptions l'attestent il y avait en Scythie mineure une véritable mosaique de populations chrétiennes.

Listé des figures

Fig. 1. Phylactères cylindriques en tôle de bronze, de grandes dimensions.
Fig. 2. Phylactères de bronze de dimensions plus modestes.
Fig. 3. Croix en fil de bronze, aux extrêmités légèrement spatulées.
Fig. 4. Perles.

EIN CHRISTLICHES GRABMAL IN TOMIS

Zusammenfassung

Anläßlich einiger Zufallsgrabungen fand man auf dem Boulevard Tomis, vor dem neuen Postamtgebäude in Konstantza eine Anzahl von vier Gräbern. Alle waren W—O ausgerichtet, nur in einem einzigen befand zich Grabinventar.

Das Skelett lag in 1,80 m Tiefe, auf einer Unterlage römischer Flachziegeln. Es lag auf dem Rücken, die Hände auf dem Becken. Das Grab war 1,90 m lang und 0,60 m breit; es wurden keine Sargspuren gefunden.

Das Grabinventar bestand aus: zwei Spruchrollen aus Bonzeblech (Abb. 1 und 2), ein Kreuz aus Bronzedraht (Abb. 3) und Perlen (Abb. 4). Die Spruchrollen sind bereits aus dem 2.—3. Jh. u.Z. bekannt und werden bis spät ins. 8—9. Jh. gebraucht. Zu Beginn sind sie an die Heilkunst gebunden. Später wurden darin Bruchstücke von Gebeinen oder Devotionalien aufbewahrt. Das Kreuz aus Bronzedraht hat die Enden etwas verbreitet und ist atypisch. Desgleichen die Perlen, die eine lange Umlaufszeit kennen, vom 4. bis zum 7. Jh. u.Z. Da bekanntlich das Kreuz auf den christlichen Denkmälern in Kleinskythien erst Ende des 4. Jh.u.Z. auftritt, datiert der Verf. das betreffende Denkmal in das 5.—6. Jh.u.Z.

Über die ethnische Angehörigkeit des Bestatteten lassen sich schwerlich Vorraussetzungen machen, denn die vorhandenen Anhaltspunkte sind gering an der Zahl und außerdem ist aus den Inschriften zu entnehmen, daß es sich in Kleinskythien um ein Mosaik getaufter Völkerschaften handelt.

Erklärung der Abbildungen

Abb. 1. Zylindrische Spruchrollen aus Bronzeblech und von größerem Ausmaße.
Abb. 2. Bronzene Spruchrollen von kleineren Ausmaßen.
Abb. 3. Kreuz aus Bronzedraht. Die Enden der Arme sind etwas verbreitert.
Abb. 4. Perlen.

GH. PAPUC

CÎTEVA MONEDE FEUDALE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

În inventarul cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța au intrat de curînd cîteva monede feudale românești. Vom prezenta mai jos cinci dintre acestea, emise de Vladislav I Vlaicu (1364—1377) — (una), de Petru I Mușat, domnul Moldovei (1377—1392) — (una) și de Mircea cel Bătrîn (1386—1418) — (trei).

Toate monedele au fost descoperite pe teritoriul Dobrogei. Patru din ele au fost găsite la cetatea Enisala [1], iar una la Medgidia.

Prima monedă pe care o vom prezenta este de la Vladislav I descoperită la Enisala. Aceasta a intrat în inventarul cabinetului numismatic la data de 24 oct. 1967 cu nr. de inventar 373.

Av. + MLADIZLAI WAIWODE între un cerc perlat exterior și un cerce perlat interior. Scut despicat avînd în primul cartier patru bare transversale, iar al doilea cartier fiind gol. Între bara a doua și bara a treia, pe linia care desparte cele două cartiere este o globulă.

Rv. + TRANS/ALPINI între un cerc perlat exterior și un cerc perlat interior. Coif deschis spre dreapta, deasupra lui, acvila cu aripile strînse ținînd capul întors spre stînga. Crucea de la începutul legendei are partea inferioară a brațului vertical mai lungă, pare că iese dintre aripile acvilei [2]. AR. 18 mm, 0,90 gr. Cabinetul Numismatic al Academiei RSR, Colecția Băncii de Stat — 2090. Este un ducat rupt în 4 bucăți dar perfect lizibil. (Planșa I, 1)

A doua monedă este cea de la Petru I Mușat. Moneda provine tot de la Enisala. A intrat în inventarul cabinetului numismatic la data de 24 oct. 1967 cu nr. de inv. 2473.

Av. M. PETRI*WOI... între un cerc perlat exterior și un cerc perlat interior. Cap prelung de bour, coarnele cu vîrful încovoiat în afară, cu urechi mari, cu ochii din globule. Între coarne o stea cu cinci raze. În dreapta de asemenea o stea cu cinci raze, iar în stînga semiluna.

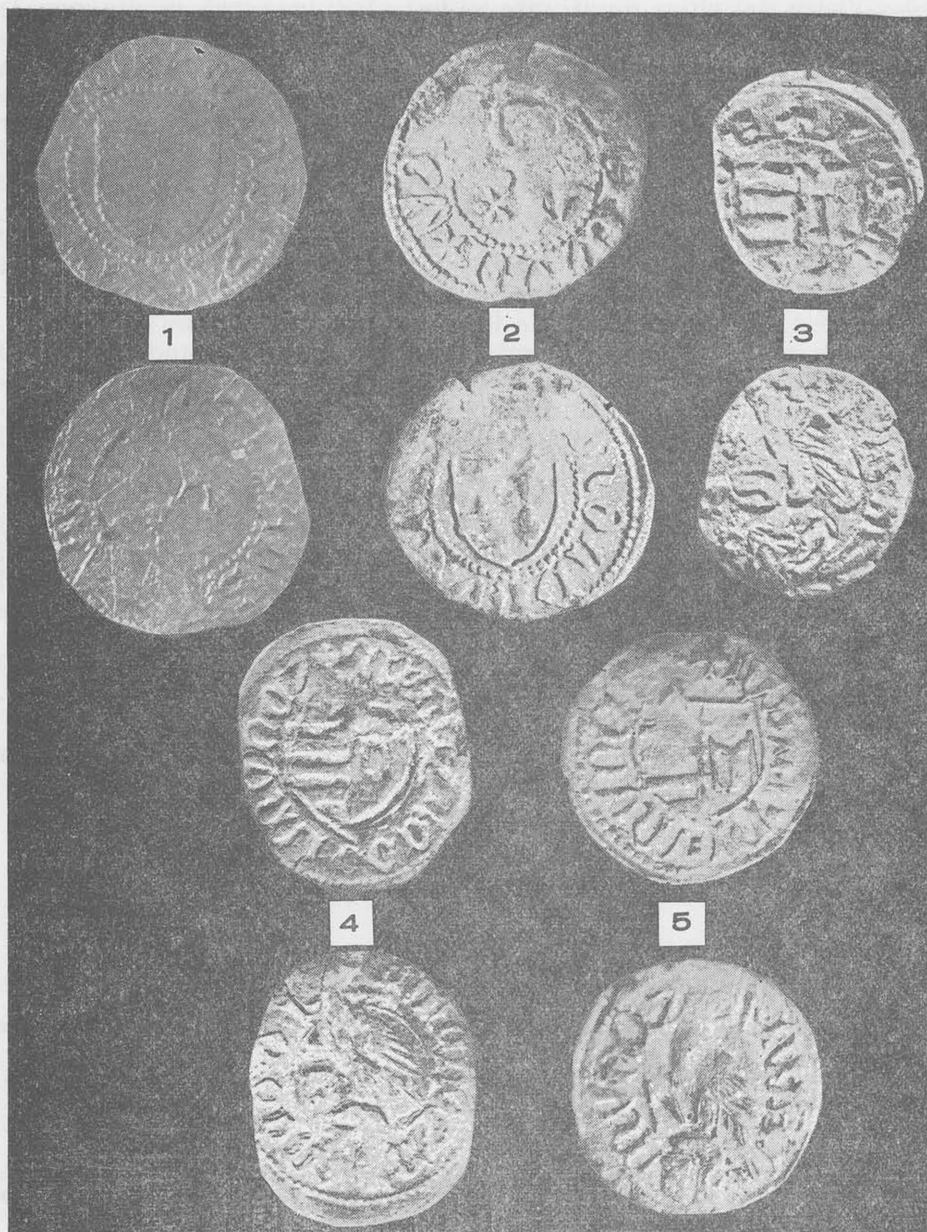
[1] Monedele au fost donate muzeului de către tov. Alex. Tudor, paznicul cetății Enisala la 24 oct. 1967. Monedele au fost găsite în incinta cetății. Moneda cu Nr. inv. V. 88.207 face parte din tez. Enisala 1937; cf. S. Lambrino în *RIR* 9/1939.

[2] Această monedă se încadrează în „*Corpusul*" propus de Octavian Iliescu *Cu privire la problema realizării unui corpus al monedelor feudale românești*, tipul nr. 16, p.31.1.în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I.

Rv. MOLDAV... între un cerc perlat exterior și un cerc perlat interior. Scut despicat în două. În primul cartier trei bare transversale, iar în al doilea cartier două flori de crin dispuse pe verticală.
AR. 18,7 mm, 0,89 gr., Docan I Ad. 5 [3].
Moneda prezintă deficiențe de batere pe ambele părți. Începutul și sfîrșitul legendei ca și partea superioară a capului de bour și a scutului sînt șterse (planșa I, 2).
Ultimele trei monede provin de la Mircea cel Bătrîn și dintre acestea două au legenda latină și una legenda slavă.
Moneda cu legenda slavă — intrată în cabinetul numismatic la 24 oct. 1967 cu nr. de inv. 372, găsită tot la Enisala.
Av. + IW M..E. între un cerc liniar exterior și altul liniar interior. Scut despicat în două cartiere, în primul cartier patru bare transversale, iar în cel de al doilea sigla.
Rv. + IW M... Ч între un cerc liniar exterior și altul liniar interior. Coif în profil spre dreapta, deasupra lui acvila ținînd capul întors spre stînga și aripile închise. În cîmpul drept sigla S [4].
AR. 13,1 mm., 0,33 gr. Octavian Iliescu și colab. Creșterea colecțiilor Academiei, caiet selectiv nr. 13.14/1965, nr. 355 p. 54. Moneda este rudimentar bătută. (planșa I, 3).
Moneda cu legenda latină, fondul vechi al muzeului cu nr. de inv. V 88.207 — descoperită tot la Enisala.
Av. + MERCZAED DI MURCZ între un cerc perlat exterior și un cerc liniar interior. Scut despicat în două, în primul cartier are patru fascii, în cel de al doilea cartier sigla .
Rv. + MURCZAED DI între un cerc perlat exterior și un cerc liniar interior. Coiful în profil spre dreapta, deasupra lui acvila cu aripile strînse, cu capul întors spre stînga. În cîmpul drept sigla .
AR. 14,3 mm., 0,25 gr. (C. Moisil, *Creșterea colecțiilor*, 1911 p. 369, nr. 65). Moneda este perfect lizibilă și foarte bine păstrată, (planșa I, 4).
Monedă cu legenda latină găsită la Medgidia [5].
Av. + IWAN DI MURCZ — un cerc perlat exterior. Scut despicat în două în primul cartier patru bare transversale, iar în cel de al doilea cartier sigla M.
Rv. + IVAN MURCZ — cerc perlat exterior. Coif în profil spre dreapta, deasupra lui acvila cu aripile strînse cu capul spre stînga. În cîmpul drept se află sigla N în poziție oblică. AR. 13,5 mm., 0,37 gr., C. Moisil, *op. cit.*, 1911, p. 366, nr. 26 (planșa I, 5). Moneda prezintă uzură prin batere pe ambele părți pe o mică porțiune.
Monedele de la cei doi domni ai Țării Românești, anume de la Vladislav — Vlaicu și Mircea își găsesc analogii în cadrul unor tezaure monetare sau monede izolate ce s-au descoperit pe teritoriul Dobrogei. Astfel de la Vla-

---

[3] N. Docan, *Notiță despre monedele lui Petru Mușat*, în *ARMSI* II, tom XXX, București, 1907, p.
[4] Octavian Iliescu, *op. cit.*, seria VIII, p. 305.
[5] Moneda a fost găsită la Medgidia, împreună cu alte monede și cîteva obiecte de argint într-un avs. ceramic, de către cîțiva muncitori. Moneda a putut fi salvată datorită prof. Aurel Dumitrașcu, care ne-a încredințat-o spre publicare.

Pl. I, 1. Moneda de la Vladislav I (1364—1377) găsită la Enisala.
Pl. I, 2. Moneda de la Petru I Mușat (1377—1392) de la Enisala.
Pl. I, 3. Moneda cu legenda slavă de la Mircea cel Bătrîn (1386—1418), găsită la Enisala.
Pl. I, 4. Moneda de la Mircea cel Bătrîn, găsită la Enisala.
Pl. I, 5. Moneda de la Mircea cel Bătrîn, găsită la Medgidia.

dislav-Vlaicu sînt cîţiva ducaţi care au fost găsiţi împreună cu alte monede în anul 1835, cu ocazia săpăturilor pentru fundaţia mănăstirii Cocoş [6]. Monede izolate au fost găsite la Păcuiul lui Soare şi prin împrejurimi [7]. După ce am amintit cîteva din monedele de la Vladislav-Vlaicu, vom arăta că de la Mircea au fost descoperite mai multe tezaure pe teritoriul Dobrogei — unele chiar în zona cetăţii Enisala [8]. Vom aminti doar cîteva: astfel în 1907 pe dealul Bădila [9] lîngă com. Niculiţel, Judeţul Tulcea, a fost descoperit un tezaur de monede de argint. Maoritatea monedelor provenea de la Mircea cel Bătrîn, dar printre ele erau amestecate şi monede de la Petru I Muşat şi Sigismund cel Mare al Ungariei. Tot din timpul lui Mircea este şi tezaurul descoperit în anul 1916 la Silistra (R. P. Bulgaria). Pe lîngă monede de la Mircea cel Bătrîn, în acest tezaur erau şi monede de la Vladislav-Vlaicu, Radu I şi Dan I [10].

Marele număr de monede româneşti descoperite pe teritoriul Dobrogei dovedeşte circulaţia abundentă a acestui tip în această provincie transdanubiană, circulaţie ce a fost favorizată din plin de relaţiile politice dintre Dobrogea şi Ţara Românească în vremea domnilor Vladislav-Vlaicu şi Mircea cel Bătrîn.

Dobrogea a intrat în componenta statului feudal al lui Mircea cel Bătrîn, începînd cu anii 1388—1389 şi sfîrşind în 1416—1417, cînd sultanul Mohamed a pornit o campanie împotriva lui Mircea, atacînd mai întîi Dobrogea. Aici se vor opune turcilor două cetăţi — anume Isaccea şi Enisala [11]. Este posibil ca acest atac turcesc să fi determinat îngroparea în Dobrogea a unor tezaure ce au în componenţa lor monede de la Mircea cel Bătrîn.

Viaţa economică a Dobrogei la sfîrşitul sec. XIV şi începutul sec. XV este strîns legată de cea a Ţării Româneşti, din care provincia transdanubiană făcea parte.

Izvoarele numismatice atestă şi ele stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn asupra Dobrogei, ca şi viaţa economică a acestui ţinut în perioada amintită

QUELQUES MONNAIES FÉODALES DE VALACHIE ET DE MOLDAVIE DÉCOUVERTES EN DOBROUDJA

résumé

L'auteur publie cinq monnaies féodales, frappées en Valachie (4) et en Moldavie (1), découvertes à Enisala (4) et à Medgidia (1).

La première pièce est de Vladislav I Vlaicu (1364—1377) et elle a été découverte de manière fortuite à Enisala (fig. 1).

La deuxième monnaie est une emission de Petru I Muşat (1377—1392), découverte tou·jours à Enisala (fig. 2).

[6] Octavian Iliescu, *Descoperiri monetare*, în SCN, vol. II, 1958, p. 445.

[7] V. A. Culică. *O monedă de la Vlaicu Vodă la Dunărea de Jos*, în *SCN*, vol. II, 1958, p. 474—475; P. Diaconu, *Monede rare şi inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare şi împrejurimi (Dobrogea)*, în *SCIV*, I, 1964, p. 145.

[8] Octavian Iliescu, *Descoperiri monetare*, în *SCN*, II, 1958, p. 455. Cf. S. Lambrino în *RIR*, 9/1939.

[9] Constantin Moisil, *Monede vechi româneşti găsite în Dobrogea*, în *Convorbiri literare*, vol. XL, p. 1120.

[10] Constantin Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei* în *Dobrogea, Cincizeci de ani de viaţă românească*, Buc., 1928, p. 155.

[11] Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 343.

La troisième pièce est une emission de Mircea cel Bătrîn (1386—1418), avec une lègende slave — encore une découverte d'Enisala (fig. 3). Les deux autres pièces ont été frappées par le même prince et on les a découvertes une à Enisala (fig. 4) et l'autre à Medgidia (fig. 5

L'auteur, relevant le fait que des monnaies similaires ont été trouvées en bon nombre en Dobrogea — soit isolées, soit formant des trésors —, estime qu'elles constituent la preuve d'une intense circulation déterminée aussi par les rapports politiques de la Dobrogea avec la Valachie, rapports dont il donne un bref aperçu.

Liste des figures

Fig. 1. Pièce de Vladislav I (1364—1377) trouvée ä Enisala.

Fig. 2. Pièce de Petru I Mușat (1377—1392) trouvée à Enisala.

Fig. 3. Monnaie avec légende slave de Mircea cel Bătrîn (1386—1418), trouvée ä Enisala.

Fig. 4. Monnaie de Mircea cel Bătrîn trouvée à Enisala.

Fig. 5. Monnaie de Mircea cel Bătrîn trouvée à Medgidia.

EINIGE MITTELATERLICHE MÜNZEN AUS DER WALACHEI UND DER MOLDAU, IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Der Verfasser bringt fünf mittelalterliche Münzen aus der Walachei (4) und aus der Moldau (1). Die Münzen wurden in Enisala (4) und in Medgidia (1) gefunden.

Die erste Münze stammt von Vladislav I. Vlaicu (1364—1377) und ist ein Zufallsfund aus Enisala (Abb. 1).

Die zweite dargestellte Münze ist von Petru I. Mușat (1377—1392) und wurde ebenfalls in Enisala gefunden (Abb. 2).

Die dritte Münze stammt von Mircea dem Alten (1386—1418), die Münzlegende ist slawische und sie wurde auch in Enisala gefunden (Abb. 3). Die anderen zwei Münzen stam auch von diesem Fürsten. Eine davon wurde auch in Enisala gefunden (Abb. 4) und die andere in Medgidia (Abb. 5).

Der Verfasser zeigt, daß eine ziemlich große Anzahl ähnlicher Münzen auf dem Gebiete der Dobrudscha einzeln oder in Horten gefunden wurden, weist darauf his, daß die große Anzahl der hier gefundenen rumänischen Münzen eben den intensiven Umlauf dieser Münzen in der Dobrudscha beweist, Umlauf der auch von den politischen Beziehungen zwischen der Dobrudscha und der Walachei bedingt wurde. Kurzgefaßt stellt der Verfasser auch diese Beziehungen dar.

Erklarung der Abbildungen

Abb. 1. Münze von Vladislav I. (1364—1377). Fundort Enisala.

Abb. 2. Münze von Petru I. Mușat (1377—1392). Fundort Enisala.

Abb. 3. Münze mit slawischer Münzlegende von Mircea dem Alten (1386—1418). Fundort Enisala.

Abb. 4. Münze von Mircea dem Alten. Fundort Enisala.

Abb. 5. Münze von Mircea dem Alten. Fundor Medgidia.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES

AEM	— Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AISC	— Anuarul institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AJA	— American Journal of Archaeology, Princeton.
AMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
Ann Ép	— Année Epigraphique.
Arch. Hung.	— Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
Arh. Mold.	— Arheologia Moldovei, Iaşi.
ARMSI	— Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice.
Athenaeum	— Athenaeum. Studi periodici di Letteratura e Storia dell'Antichita, Pavia.
BCH	— Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BSA	— Annual of the British School at Athens.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române.
B.St.Ac.	— Buletinul Ştiinţific al Academiei R.P.R.
CIL	— Corpus Inscriptiorum Latinarum.
CRAI	— Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
Dacia	— Dacia. Recherches et decouvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947, N.S., I, 1957.
DID	— D. M. Pippidi, D. Berciu, Din Istoria Dobrogei, I, Bucureşti 1965. R. R. Vulpe, I. Barnea, Din Istoria Dobrogei, II, Bucureşti 1968.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua.
F Gr H	— Fragmenta Graecorum Historicum; Die Fragmente der griechischen Historiker, editate de F. Jacoby.
HAD	— R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja (Académie Roumaine Connaisance de la Terre et de la Pensée roumaines, IV), Bucureşti, 1938.
Hermes	— Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie.
Hesperia	— Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens.
Histria	— Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, I, 1954, II, 1966.
IGD	— Inscriptiones Grecae in Bulgaria repertae, ed. G. Mihailov, Serdicae, 1956.
IGR	— Inscriptiones Grecae ad res Romanas pertinentes,
IGR	— Inscriptiones Grecae ad res Romanas pertinentes, edd R. Cagnat, G. Lafaye etc., Paris.

ILS	— Desau, Inscriptiones Latinae selectae.
Izvestiia Institut	— Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
JdI	— Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., Bucureşti, v. I, 1964; Materiale şi cercetări arheologice, vol. II, 1956.
MIA	— Материалы и иследования по археологии СССР.
PIR	— Prosopographia Imperii Romani saec I II III edd. H. Dessau, E. Krebs, P. von Rohden, Berolini.
PIR2	— Prosopographia Imperii Romani saec I II III iteratis curis, ed. Edm. Groag et A. Stein, Berolini.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RE	— Pauly-Wissova, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft
REG	— Revue des Études grecques, Paris.
Riv. di Fil. e d'Istr classica	— Revista di Filologia e d'Instruzione classica, Torino.
Rhein. Mus.	— Rheinisches Museum für Philologie.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
Slov. Arch.	— Slovenska Archeologia.
St. Cl.	— Studii clasice, anuarul Societăţii de studii clasice din R.S.R., Bucureşti
Studii	— Studii, revistă de istorie, Bucureşti.
Syll	— Sylloge inscriptionum Graecarum a Guillelmo Dittenbergero condita et aucta, Leipzig.

Coli tipo. 25

Tiparul executat sub comanda
nr. 585
la Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918".
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

